İKTİSADÎ KALKINMANIN ZİRAÎ CEPHESİ

İKTİSADÎ KALKINMANIN ZİRAÎ CEPHESİ

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından İstanbul'da basılmıştır. Bu kitabın herhangi bir kısmı mehaz verilmeden alınamaz. *Adres :* Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti — Cumhuriyet Caddesi, Adlı Han, No. : 279 - 281, Kat : 8, Harbiye - İstanbul

Bu kitabın muhteviyatı olan yazılar Konferans Heyeti tarafından tertip edilen Serbest Kürsüde konuşmaları yapan konferansçıların fikirleridir.

İKTİSADÎ KALKINMANIN ZİRAÎ CEPHESİ

Bu kitap Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından 2-15 Ağustos 1964 tarihleri arasında «İktisadî Kalkınmanın Ziraî Cephesi» ismi altında tertiplendiği Milletlerarası Konferansta verilmiş olan tebliğlerden müteşekkildir.

SERMET MATBAASI
Şemsi Arkadaş
İstanbul — 1965

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMASI
Turan Şahin XI

AÇILIŞ KONUŞMASI
Oris V. Wells XVI

AÇILIŞ KONUŞMASI
Nejat F. Eczacıbaşı XXVI

Kısım I

İKTİSADÎ VE SOSYAL CEPHE

TARIM GELİŞMESİNDE MÜESSESEVÎ DEĞİŞİKLİKLER VE SOSYOLOJİK MÜTALÂALAR
M. Cépède 1

TÜRKİYE'NİN TOPRAK REFORMU MESELESİ
Reşat Aktan 12

ZİRAÎ KALKINMA - PLÂNLAMA VE TATBİKAT
Raanan Weitz 45

TARIMSAL YAPI - SANAYİLEŞME VE TÜRKİYE'DE İLLER İTİBARİYLE TARIM - SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA
Gülten Kazgan 62

TÜRKİYE'DE TARIM ARAŞTIRMASI VE TARIM REFORMU PLÂNI
Ahmet İsvan 107

ZİRAÎ KALKINMADA BÖLGE PLÂNLAMASI ANTALYA PROJESİ
Henry Ergas 118

ZİRAÎ GELİŞME PROBLEMLERİ VE TÜRKLERİN BU ALANDAKİ TECRÜBELERİ
ZİRAÎ GELİŞMENİN EKONOMİK VE SOSYAL YÖNLERİ
TARIMDA YATIRIM PRENSİPLERİ
R. N. Poduval 135

ZİRAATTE SERMAYE TERAKÜMÜ
Ahmet Kılıçbay 146

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE ZİRAÎ KREDİ VE MÜESSESELERİ
Namık Zeki Aral 174
ZİRAÎ TOPRAK VE GELİRİN VERGİLENDİRİLMESİ
Memduh Yaşa 197
BİRİNCİ HAFTA ÖZETİ
M. Cépède 217

Kısım II

ZİRAÎ KALKINMANIN VASITALARI

BAZI İNGİLİZ MİLLETLER TOPLULUĞU ÜYELERİNİN DENEYLERİNE DAYANARAK ZİRAATTE EĞİTİM PROBLEMLERİNİN İNCELENMESİ
R. A. Bishop 229
TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNDE KURUMSAL ETKİLER
G. G. Bolhuis 251
ZİRAÎ YAYIM TEŞKİLÂTININ ESASLARI
Harrold L. Allen 260
TÜRKİYE ZİRAATİNDE ÂTIL İŞ GÜCÜ VE BUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ
İbrahim Aksöz 272
ZİRAÎ FİAT POLİTİKASI, TÜRK TECRÜBESİ
Osmar Okyar 291
TARIMDA GÖRÜLEN AZ-İSTİHDAMIN VEÇHELERİ VE PROBLEMLERİ
G. G. Dell' Angelo 337
ZİRAÎ MAHSÜLLERİN PİYASAYA SÜRÜMÜ
V. L. Lumholts 347
TÜRKİYE'DE SUN'Î GÜBRE KULLANILIŞI VE GÜBRE PROGRAMI İLE İLGİLİ PROBLEMLER
R. W. M. Steiner 371
TÜRKİYE'DE ORMAN VE EROZYON PROBLEMLERİ
Fehim Fırat 394
AGRİNDUS
TARIM VE ENDÜSTRİNİN BİRLEŞİMİ
H. Halperin 424
TOPLUM KALKINMASINDA TÜRK TECRÜBESİ
Leylâ Sayar 440
TÜRKİYE ZİRAATINDA VERİMLİLİK VE SULAMA
Ali Balaban 453
İKİNCİ HAFTA ÖZETİ
R. A Bishop 477

EKONOMİK ve SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİNİN YÖNETİM KURULU ÂZALARI

Dr. Nejat F. Eczacıbaşı	Başkan
Ord. Prof. Sulhi Dönmezer	As Başkan
Behçet Osmanağaoğlu	Âza
Dr. Şahap Kocatopçu	»
Dr. J. B. Erbe	»
Prof. Vakur Versan	»
Prof. Memduh Yaşa	»
Bülent Yazıcı	»
Orhan Mersinli	»
Dr. Nezih Neyzi	Genel Sekreter

AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Başkan, Sayın Delegeler,

Sözlerime başlamadan önce, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyetinin, güzide şahıslarınızı bir araya getirip sür'atli kalkınma çabası içersinde bulunan Türk toplumunun Tarım Sektöründe mevcut problemlerine ışık tutucu, yol gösterici bir seri konferanslar tertiplemesini; toplumumuzun her sektöründe hizmet almış aydınlarımızın, memleket mes'elelerine çözüm yolu arama zorunluğunda bulundukları inancına sahip bir kimse olarak, Vatana hizmetin asil bir örneği telâkki ettiğimi ifade etmek isterim.

Kendilerine huzurlarınızda samimi tebrik ve takdirlerimi arzetmek benim için bir inanç borcudur.

Bu konferanslarda ele alınacak olan «Ekonomik Kalkınmanın Ziraî Cephesi» konusu, ekonomik kalkınma gayreti içerisinde bulunan Türkiye'de, mes'uliyet deruhte ettiğim faaliyet sahası ile sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Türkiye'nin problemleri ile doğrudan doğruya ilişkin olmasa bile, genel anlamda «Tarım Cephesine» ait mevcut sorunlara bulunacak hâl tarzları bizler için büyük istifade sağlıyacaktır. Bu bakımdan Yüksek Heyetinize Türkiye Ekonomisinin kalkınmasında tarımın yeri, önemi ve karşı karşıya olduğumuz problemler ile, plân uygulamamıza ait kısa da olsa bilgi vermeyi faideli bulmaktayım.

Genellikle — Ekonomik Kalkınma — deyince zihinlerde Endüstri alanında parlak inkişaflar canlandıran kuruluşlar yer alır.

Muhakkak ki kalkınma hamleleri yapabilmek için endüstrileşme çok önemlidir. Ancak tarımsal üretim, Milletlerarası ilk kalkınma devrelerinde en geniş mânada Endüstrileşmeyi temin edecek sermayenin tâ kendisidir. Özellikle az gelişmiş memleketlerde ekonomik kalkınma büyük ölçüde tarıma dayanmak zorundadır.

Türkiye, demokratik düzen içersinde bir plânlı kalkınma devrine girmiştir. Tatbik etmekte olduğumuz birinci 5 yıllık kalkınma plânında tarım kesimi genel ekonomi içersinde yerini, tarım politikasının genel kalkınma politikasından ayrılamayacağı temel görüşünde bulmuştur.

Bugünkü haliyle Türk ekonomisi gücünü tarımdan almaktadır. Millî gelirin % 43 ü tarım sektöründen elde olunmaktadır. İhracatımızın % 80 i tarım ürünlerinden sağlanır. Nüfusumuzun % 78 i tarımla meşguldür. Ve her sene % 3 artan Türkiye nüfusunun büyük kısmı gene tarımda çalışmak mecburiyetindedir. Bu gerçekler üzerine bina edilen tarım politikamızın amaçları, genel plânın temel hedeflerine uydurularak kalkınma plânımızda şöylece tesbit olunmuştur.

1 — Enflâsyon yaratmadan millî gelirde % 7 gelişme hızını sürdürmek, aynı zamanda tarım üretimini çoğaltarak sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek için ihracatı geliştirmek ve sanayiin artan ham madde ihtiyacını karşılamak,

2 — Beslenme seviyesini düzeltmek için diyette proteinli, özellikle hayvanî proteinli besinleri arttırmak,

3 — Plânın sosyal amaçlarını gerçekleştirmek, tüketimdeki artışı, gelir farklılığının giderilmesi amacına hizmet edecek şekilde düzenlemek, işsizliğin giderilmesine yardım etmek, tarım dışı kesimlerin iş yaratma imkânlarının üstünde, köyden şehire işçi akımının yarattığı düzensiz şehirleşmeye engel olmak, genel olarak tarım ve toplum kalkınması hamlelerini geliştirmek,

4 — Arazi kullanılışında uzun süreli dengeyi sağlıyarak plânın uzun süreli amaçlarını gerçekleştirmek. Bu husus yalnız kaynakların saklanması değil, aynı zamanda kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmayı hedef tutar.

4 madde halinde amaçlarını tesbit ettiğimiz tarım politikasının ana hedeflerine ulaştırılması, genel mânada istihsalin arttırılması, mevcut kültür arazisinin genişletilemiyeceği hakikati karşısında, ancak, birim sahadaki üretimin arttırılması ile mümkün olabilecektir. Birim sahadaki üretimin arttırılması ise arazi kullanma dengesinin kurulmasına, üretkenliği arttırıcı tedbirlerin uygun bir şekilde tatbikine bağlı bulunmaktadır.

Türkiye, Doğudan Batıya, Kuzeyden Güneye değişik iklime sahip bir beldedir; 77,7 milyon hektarlık saha içinde Avrupa memleketlerinde yetişen her çeşit bitkiden, tropikal iklimlere has bitkilere kadar zengin kültür çeşitlerini yetiştirmek durumundadır.

Türkiye'nin Akdeniz'e, Ege'ye, Karadeniz'e ve Güney komşularına akıp giden nehirleri iç nakliyata pek elverişli değilse de, enerji ve sulama bakımından Türk ekonomisinin ve tarımın gelişmesinde geniş imkânlar sağlamaktadır. Türkiye tarımı, çeşitli iklim ve toprak kaynaklarına rağmen, henüz gerektiği ölçüde gelişememiştir. Aksine toprak kullanılmasında kaynaklara göre bir dengesizlik yaratılmıştır. Toprak kullanma kabiliyetine göre değil, zorlanarak çeşitli bitkiler yetiştirilmesine çalışılmıştır.

Türkiye tarımının imkânları ölçüsünde gelişmesinin nedenleri çoktur. Bu arada sosyal ve strüktürel problemler başta gelir. Tarım dışı endüstri, tarımsal nüfus fazlalığını çekecek olan iş sahası yaratacak derecede, henüz gelişmemiştir. Türkiye'de tarım işletmeleri küçüktür. Mevcut tarım işletmelerinin % 84 ü 10 hektardan daha küçük toprağa sahip olup, çok ta parçalanmıştır. Ortalama her işletme 7 parçadan müteşekkildir. Bu halile tarım işletmeleri diğer sektörlere nazaran nüfus başına daha az gelir sağlamaktadır.

Diğer bir ana problem de teknik bilgi kifayetsizliğidir. Bu kifayetsizlik birim sahadan alınan ürün azlığının başlıca sebeplerindendir. Ziraî yayım yolu ile çiftçiye bitki ve hayvan yetiştirmede en verimli ve ekonomik metodları öğretmek, yaymak, üzerinde devamlı çalıştığımız bir konudur. Burada ifade etmek lâzımdır ki Türk çiftçisi yeni metodlara büyük alâka göstermektedir. Ve kendisine götürülen her türlü tekniği kolaylıkla benimsemektedir. Türkiye Ziraatinde genel olarak verim düşüklüğü vardır. Gerek bitkisel, gerekse hayvansal üretimde verim artışı sağlandığı gün Türk çiftçisinin yaşayışı ve Türk Ekonomisinin gücü çok artacaktır.

Tarım sektörünün devamlı ve programlı bir yatırım sahasından uzak kalışı, bu sektörün gelişmesini geciktirmiş olan sebeplerden bir diğeridir. Bu alanda özel sektör hareketsiz kaldığı gibi kamu sektöründe de devamlı ve yeterli bir yatırım politikası takip edilmemiştir.

1963 den beri uygulamaya konulmuş olan I. ci 5 yıllık plâna göre her sene Tarımda yıllara göre programlaştırılmış bulunan yatırımlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1963 - 1967 yıllarında Tarımda plânlanan yatırım miktarı, yatırım sektörleri arasında konut sektöründen sonra ikinci gelmektedir. 5 yıllık yatırım plânının % 17,7 si tarıma ayrılmıştır. Tarım yatırımları yıldan yıla artan bir seyir takip etmektedir. 1963 de genel yatırımların % 12,8 i tarım sektörüne ayrılmışken bu miktar 1964 de % 15,8 e yükselmiştir. 1967 de % 20,2 ye çıkacaktır ki bütün diğer sektörlerin yatırım miktarlarının üstünde olacaktır.

5 yıllık plânda öngörüldüğü gibi Türkiye tarımının gelişmesi yoğun tarım sisteminin geniş ölçüde uygulanması ile elde edilecektir. Saha genişletmek suretiyle üretimi arttırmak, artık sona ermiştir denilebilir. Şimdi daha ziyade ekime alınmış olan marjinal toprakların ekim dışı bırakılması, mer'aya çevrilmesi problemi ile karşı karşıyayız. Çiftçi birim üniteden daha fazla verim aldıkça bu yönde çalışması da kolaylaşacaktır. Yoğun tarım için genel olarak, daha fazla kimyevî gübre sertifikalı tohum kullanılması, bitki ve hayvan hastalıkları ile etkili bir mücadele yapılması ve sulu tarımın genişletilmesi gerekmektedir.

Bu hususlar, uygulamakta olduğumuz plânda yerini bulmuş ve tatbikata intikal ettirilmeye başlanmıştır. Halen 5 yıllık kalkınma plânının ilk yılı olan 1963 uygulamasının neticelerini almış bulunmaktayız. Buna göre millî gelirde % 7 yerine % 7,2 lik bir artış elde edilmiştir. Tabiatiyle bu neticede tarım sektöründe sağlanan plân hedefleri üstünde bir üretimin etkisi büyük olmuştur. Plânda tarım sektöründe gelişme, % 4,7 öngörüldüğü halde, uygulama % 7,4 olmuştur. Bu olumlu neticenin alınmasında tarım sektöründeki yatırım projelerinin % 89,9 oranında uygulanmış ve verimi arttırıcı tedbirlerin yerine getirilebilmiş olmasının etkisi büyüktür. Özellikle plân hedeflerine göre programlaştırılan gübreleme ve sertifikalı tohumluk projeleri büyük ölçüde tatbikata intikal ettirilebilmiş ve çiftçi kitlelerinin talebi sür'atle plân hedeflerini aşmış bulunmaktadır. Türkiye tarımının birçok kollarında üretim meselelerinden daha ziyade Pazarlama meseleleri bir problem haline gelmek isti-

dadında ve üzerinde çalışmayı gerektirecek ehemmiyet arzetmektedir. Taze meyve ve sebze üretimini ilk plânda misal olarak gösterebiliriz. Ürünlerimizin özellikle sebze ve meyvelerimizin tasnif, anbalâjlama, depolama ve standardizasyon meselelerinin halli üzerinde gereken dikkatle çalışmaktayız. Türk tarımının toprak kullanılma dengesi ve strüktürel mes'elelerinin hallini güden Toprak Reformu tasarısına ait çalışmalarımız oldukça ilerlemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, uzun zamandan beri üzerinde çalışmakta olduğumuz Tarım Bakanlığı Teşkilâtının Reorganizasyonu mes'elesi büyük nisbette neticelendirilmiş durumdadır. Önümüzdeki aylarda Teşkilât Kanun Tasarısı bu çalışmaların meydana çıkardığı kuruluşlara göre hazırlanacaktır.

«Ekonomik Kalkınmanın Ziraî Cephesi» konusu seçkin uzmanlar elinde incelenirken kısa da olsa Türkiye Tarımına ait birkaç noktayı dikkatlerinize arzetmiş bulunuyorum. İki hafta devam edecek olan yorucu mesainizi imkânlarım müsait olsa idi aranızda bulunup takip etmek isterdim. İşlerimin çokluğu bu fırsata beni sahip kılmadı. Ancak Bakanlığıma mensup arkadaşlarım aynı dikkat ve alâka ile Konferansı izleyeceklerdir.

Sözlerime son verirken bir hususu samimiyetle ifade etmek isterim. İçinde yaşadığımız Dünya, değil her milletin kendi bünyesinde, milletler arasında bile, yaşama şartları bakımından dengesizlikler bulundukça, üzerinde mes'ut ve müreffeh insanların yaşadığı sulh ve sükûn diyarı olamıyacaktır. İlmin ve tekniğin hududu yoktur. Bilen ve imkânlara sahip olan ülkelerin, gelişmemiş veya az gelişmiş beldelerde yaşıyanlara bu bilgilerini götürmek zorunluğu vardır.

Yüksek Hey'etinizi ve özellikle aranızda bulunan misafir uzmanları, bu düşünceleri sembolize eden şahsiyetler olarak selâmlıyor ve Hey'etinize çalışmalarında başarılar diliyorum.

Turan Şahin
Ziraat Bakanı

AÇILIŞ KONUŞMASI*

GİRİŞ

Sayın Başkan, sayın Bakan, sayın seminer üyeleri ve misafirler, nezaket kaideleri burada bulunmaktan büyük bir zevk duyduğum gibilerden bir şeyler söylememi gerektirir; ama ben «Ziraî Gelişmenin Ekonomik ve Sosyal Görünümleri» üzerine düzenlenen bu seminere davet edilmiş ve katılmış olmaktan duyduğum büyük zevki belirtirsem, bunun nezaket kaidelerinden daha fazla bir şey olduğuna inanmanızı samimiyetle rica ederim.

En başta, çok küçük bir çocuk olarak, hiç param ve seyahat etme imkânım olmadığı günlerde, bir gün bir yolunu bulup Türkiye'ye gitmek en büyük emellerimden biriydi. Böylece, siz, sayın Başkan, ve Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, yaşım kadar eski bir arzumun gerçekleşmesini sağlamış oldunuz.

Ayrıca, bir zamanlar, memleketimde, Amerika Birleşik Devletleri'nde, ziraat ile ticaret arasında çok kuvvetli karşılıklı menfaatler bulunduğu inancımın öncülüğüyle, hayli uzun bir süre, iş

* 3 Ağustos 1964'de, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nce düzenlenen Ekonomik Gelişmede Ziraatin Rolü Semineri'nin açılış oturumundan önce, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Kurumunun Genel Müdür Yardımcısı Oris V. Wells'in yaptığı bir konuşma.

adamlarının ziraî problemlerle ilgilenmelerini sağlamaya çalışmıştım. Bunun için Sayın Başkan, sizin Türk iş adamlarını ziraî, problemler üzerinde düşünmeye, kendi memleketlerinin ziraî imkânlarından yararlanmaya doğru yönelten çalışmalarınızı izlemek fırsatını sevinçle karşılıyorum.

Öte yandan, konunuz, ekonomik gelişmenin ziraî görünümleri, yalnızca benim şahsen uzun zamandan beri ilgilendiğim bir konu olmakla kalmıyor, bağlı olduğum kurumun, FAO'nun programında da geniş bir yer almakta ve bu konuya verilen önem gittikçe artmaktadır. Böylece, Sayın Başkan, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Kurumu (FAO) adına, yakın zamanlara kadar böylesine ihmal edilmiş bulunan çok önemli bir konuda ileri sürülecek fikirler üzerinde durmak ve bu seminere katılmak fırsatını elde etmekten duyduğum zevki resmen belirtmek isterim .

Nihayet, sayın Başkan, bu açılış gününde ekselansları Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bakanı ile bir arada bulunmak fırsatından şahsen duyduğum memnuniyeti de belirtmeliyim. Son iki yıldır SAT I (South African Territories, Type 1) diye anılan çok tehlikeli ve yabancısı olduğumuz bir hastalıkla, sığırlarda görülen bir çeşit humma ile savaşmak üzere bir kampanya açmıştık. Eski bir düşmanın bu yeniden ayaklanışı Afrika'dan başladı ve büyük bir süratle Yakın Doğu'ya yayılmaya koyuldu. Üye milletler, özellikle Avrupa Sığır Humması Komisyonu'na bağlı olanlar Gıda ve Ziraat Kurumu'nu bu hastalığın yayılmasını önlemeye çağırdılar, ve Türk Ziraat Bakanlığı'nın ve Türk çiftçilerinin yardımıyla modern biyoloji biliminin silâhları SAT I'e karşı başarıyla kullanıldı. Aldığımız sonuç son derecede başarılıydı ve, Sayın Başkan, Ziraat Bakanlığınızın bu çok çetin ve karışık işi ele alışı ve başarıya ulaştırışı için sizi tebrik etmek isterim.

Şimdi, sayın Başkan, asıl konuya dönerken, çok iyi biliyorum ki ileri süreceğim düşünceler hem soyut, hem de genel olacak. Ama bunun için özür dilemek gerekmez sanırım. Programınızda gerek Türkiye'yi, gerek Türkiye'nin ziraî gücünü benden çok daha iyi bilen konuşmacılar var. Bu çok açık gerçeğin ötesinde, şuna inanıyorum ki soyut analizler ve genel teoriler eğer gerçek problemlerin basitleştirilmelerine ve açıklaştırılmalarına yöneliyorlarsa, yararlı ve önemlidirler.

Belki de bu tartışmaya en iyi başlangıç başlıktaki iki büyük terimin tanımlamasını yapmaktır: yani «ziraat» ve «ekonomik gelişme».

ZİRAAT NEDİR?

Ziraat kelimesini kullandığım zaman bunu geniş bir anlamda kullandığımı sezeceğinizi umarım. Gerçekten de biz FAO'da «Ziraat» i yalnızca ekin ve çiftlik hayvanları üretimi, ormancılık ve balıkçılığın her çeşidini kapsayan bir terim olarak değil, ziraatla ilgili kurumları, ziraî yardımlaşmaları, ve ziraat ürünlerinin ticaretini de kapsayan bir terim olarak kullanıyoruz. Dahası, çoğu zaman «gıda ve ziraat» terimini kullanıyoruz ki, bu yalnızca çiftçilik, ormancılık, balıkçılıkla ilgili bütün problemleri kapsamakla kalmıyor, bütün nüfusun beslenmesi ve gıda istihlâki problemlerini de kapsıyor.

Kısaca, «ziraat» terimini kullandığım zaman, yalnızca tarlalardaki ekini ve çiftlik hayvanları üretimini değil, ormancılık ve balıkçılığı da; yalnızca teknik süreçleri değil, çiftçiler ve çiftliklerle ilgili her çeşit kurumları, ticarî ve politik problemleri de; yalnızca çiftlik insanlarının değil, bütün nüfusun gıda ve beslenme problemlerini de düşünüyorum. Ayrıca, biz ziraat problemlerine çiftçilerin problemleri olarak ya da beslenme gelişmelerinin doğurduğu problemlere kendi başlarına, ayrı problemler olarak bakmıyoruz. Biz, tek akla yatkın, ve onun için de gerçekçi bakışın ziraat ve gıda problemlerine bütün ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak bakmak olduğuna inanıyoruz. Bu «birleşik bakış» üzerinde önemle duruyoruz, birçok yanılgıların ziraat veya endüstri problemlerine ya da ekonominin öbür sektörlerinin problemlerine ayrı problemlermiş gibi, ayrı olarak ele alınabilirlermiş gibi bakmaktan doğduğuna inanıyoruz; elbette ki her sektörde ayrıntılara inen bir dikkatle problemlere bakmak gereklidir, ama bunu bütünü kavrayan bir çerçeve içinde yapmak gerekir.

EKONOMİK GELİŞME NEDİR?

Şimdi, sayın Başkan, bana öyle geliyor ki «ekonomik gelişme» teriminin hemen bir tanımlamasını yapmamız gerekmiyor, yalnızca bu terimin devamlı bir ekonomik ilerlemeyi göstermek için kullanıldığını, hem millî istihsalin bütününde, hem de kişilerin hayat seviyesinde bir artışın, ki bugün yeryüzünde her memleketin başlıca amacı budur, belirlenmesi için kullanıldığını söylemek yeter.

Bizim gayemiz için, ekonomik gelişme teriminin tanımından

daha önemli olan şey, dünyanın bugünkü gidişinin altında yatmakta olan iki basit düşüncenin anlaşılmasıdır. Bunlar:

— Özlediğimiz barış için fiili savaşın bulunmamasının yeterli olmadığı bir gerçektir. Bugün olumlu barış anlayışı, insanlığın gelişmesini engelleyen problemlerin, iç içe olan bilgisizlik, yoksulluk ve açlık problemlerinin ele alınmasını şart koşuyor.

— Uygun ve yeterli gıda maddeleri ve ziraî ham maddelerin ekonomik büyüme ve gelişmenin temeli ve önşartı olduğu ve bunun bütün memleketler için değişmez bir gerçek diye görülmesi gerektiği artık iyice biliniyor.

Bu olumlu barış anlayışı ya da devamlı ekonomik gelişmeye duyulan ihtiyaç artık genel olarak anlaşılmış, aşağı yukarı herkesce kabul edilmiştir. Örnekse, Birleşmiş Milletler'in bu çağı «Gelişme Çağı» haline getirecek birtakım hareketleri desteklemesine yol açan alt düşünce ve anlayış budur.

Mamafih, çoğu kimseler halâ bu ikinci düşünce ile yakınlık kuramamışlardır - yani, gelişmekte olan memleketlerde uygun fiyatlarla ve o memleketin kendi gelişmekte olan ziraati vasıtasıyla yeterli gıda sağlanamazsa ekonomik gelişme problemine yeterli bir çözüm bulunamaz. Gerçekten, bütün ekonomik gelişme süreçlerine, hem teori, hem de pratikte gösterilen büyük dikkat ve alâkaya rağmen, ekonomik gelişmede ziraatin rolü çoğu zaman ihmal edilmektedir.

Benim umum müdürüm, Mr. B. R. Sen, yakınlarda yaptığı bir konuşmada (9 temmuz 1962) Ekonomik ve Sosyal Meclis'e bu görüşü şöyle anlattı:

> Başarılı bir ekonomik gelişmenin ziraatten geçmek zorunda olduğunu anlamalıyız. Gelişen memleketlerde artan nüfusun daha iyi beslenmesini sağlayacak gıdayı ziraî ilerleme temin etmek zorundadır; ayrıca, ziraî ilerleme endüstri gelişmesi için gerekli iş gücünden vazgeçecektir; gene ziraî ilerleme ihracattan ve iç piyasa gelirlerinden sağlayacağı sermaye ile gerekli ithalâtı ve yatırımları yapacaktır.

Gene, Walter Rustow, artık klâsikleşmiş olan, ekonomik büyümenin katlarının analizinde şöyle der:

> Başarılı bir atılım için ziraî istihsalde devrimci değişiklikler olması esas şartlardandır; çünkü bir toplumun modernleşmesi ziraî ürünlerine olan ihtiyacı büyük oranda artırır... Geleneksel bir toplumdan başarılı bir gelişime geçiş döneminde ziraatin oynaması gereken üç ayrı ve önemli rol vardır... (yani) ziraat daha fazla gıda sağlamalı, daha geniş bir pazar yaratmalı, modern sektörlere verilebilecek daha fazla kapital biriktirmelidir.

Ya da, gene, sizin kendi memleketinizdeki sektör değişiminin ilk beş yıllık plânda yansıtılışı üzerinde durursak, Devlet Plânlama Dairesi'nin 1963'de yayınladığı bu plân metninde şu sözleri buluruz :

> Bugüne kadar ziraat yararlanılan saha çerçevesinde kaldı, büyük yatırımlardan yararlanamadı. Bu plânda geniş çiftçiliğe yönelen yatırımlara önem verilmiştir. Geçmişte ziraatin ihmal edilmiş bulunması, bu sektörde gizli işsizliğin hüküm sürmesi, endüstrinin başarıya erişmesi için ziraatin fazla üretim sağlamasının şart olması, neden ziraî yatırımların böylesine yüksek bir düzeyde tutulduğunu izah eder.

EKONOMİK BÜYÜMEYE ZİRAATİN ETKİSİ

Şimdi de, genel çizgileriyle de olsa, ekonomik büyümeye ziraatın etkilerini ele alalım, bu arada her ayrı durumun ayrılıklarını da unutmamalıyız tabiî. Hızlı gelişen memleketlerde ekonomik gelişme süreciyle ilgili olarak şunları görüyoruz:

— Bir kere, hem artan nüfusun, hem de ayrıca artan şahsî ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak gıda ve ziraî ham maddelerin arzı ziraatten beklenmektedir;

— İkincisi, ziraî yetkinlik arttıkça, ziraatin çiftlik dışı ve endüstri işlerine çok sayıda işçi vermesi gerekmektedir;

— Üçüncüsü, ziraatin, gerekli hükûmet hareketlerini ve çiftçilik dışı yatırımları finanse etmek, dış borçları ödemek için lâzım olan döviz ve iç sermaye birikimini sağlaması istenmektedir;

— Dördüncüsü, ziraatin manufaktür ve hizmet endüstrileri için gittikçe gelişen bir pazar hazırlaması özlenmektedir, hem üretim ihtiyaçları, makineler v.b., hem ulaştırma, ticaret hizmetleri

bakımından; hem de çiftlik insanlarının adam başına istihlâk güçlerindeki artışı sağlamak bakımından; ve

— Beşincisi, ziraat, hattâ gelişmiş memleketlerde bile, enflâsyonu kontrol etme imkânı verecek kadar uygun fiyatlarla gıda ve tabiî ham maddeleri sağlamak görevini yüklenmek zorundadır. Bu beşinci nokta, belki birinci nokta tebarüz ettirilirken anılmış sayılabilir. Gene de ayrı belirtilmesinde fayda vardır.

Açıktır ki, bir ekonomi geliştikçe, ziraatin 2 ve 3, hattâ bir dereceye kadar 4 üncü noktalardaki etki ve görevleri azalacaktır. Ama bugün az gelişmiş ülkelerin çoğu için bu beş nokta da geçerlidir ve ziraatten bu görevler beklenmektedir.

Demek istediğim ziraat az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde ana kuvvetlerden biridir. Anlıyorum ki bu durum dikkatleri ziraat üstüne toplamaktadır, ama dengeli bir gelişmenin özlendiği de bir gerçektir. Kural olarak, endüstri gelişmesi de aynı derecede önemlidir, insanlara gerekli endüstri ürünlerini sağlamak için, ziraat alanındaki işsizliğe bir çare olmak için, şahsî gelirleri artırmak için ve gıda maddeleri müstehliki olan iç pazarı genişletmek için önemlidir.

DÜNYANIN GIDA PROBLEMİ

Kullandığımız terimler yalnız Türkiye'yi değil, dünyanın bütün az gelişmiş ülkelerini kapsadığı için, sizlere bütün dünyadaki gıda problemi üzerine birkaç söz söylemek isterim, açlık ve kötü beslenmenin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi ile yapılmış olacak işin büyüklüğünü belirtmek için.

Biz FAO'da «açlık» terimini yeterli kaloriyi alamayan kimseleri anarken kullanıyoruz. Aşağı yukarı 300 ile 500 milyon insan - dünya nüfusunun yüzde 10 ile 15'i bu bölüme girer.

«Kötü beslenen» terimiyle gıdaları dengeli olmayan veya daha iyi bir gıda düzeniyle sıhhatleri ve üretim güçleri daha iyiye yöneltilebilecek kimseleri kasdediyoruz - bunlar nicelik bakımından yeterli gıda alıyor olabilirler. Aşağı yukarı dünya nüfusunun yüzde kırkı, gelişmekteki memleketlerde yaşayan 2.2 milyar insanın yarısı bu durumdadır. Bu bozukluklar her gelişmekteki memlekette bir dereceye kadar görülebilir, ama daha çok Uzak Doğu memleketlerinde görülmektedir.

Gıda bozukluklarına yapılacak her başarılı hücum ekonomik gelişmenin düzeltilmesiyle yakından ilgili olmak zorundadır. Son he-

saplar gelişen memleketlerde millî gelir artışını yılda % 3.5 olarak göstermektedir. Yıllık nüfus artışının hesapları ise önümüzdeki birkaç yıl için ortalama % 2.5 olarak gösteriliyor; yani ortalama adam başına gelir artışı ancak % 1 olacaktır. Bu artış yetersizdir; bu adam başına ortalama gelir artışı iki katına, üç katına çıkarılmalıdır. Ayrıca, gelişmekte olan bölgelerdeki gıda istihsalinin yıllık artışı % 3'den azdır. Yaptığımız hesaplar, az gelişmiş memleketlerdeki kalori bozukluklarının ve beslenme tarzının düzeltilmesini sağlamak için gıda istihsalindeki artışın bir buçuk misli fazlalaşması gerektiğini göstermektedir - yani, aşağı yukarı % 3 olan ortalama artış % 4 ile % 4.5'a yükselmelidir.

TOPLUCA GÖSTERİLECEK BİR GAYRET

Bu rakamlar geniş ortalamalar ve bütüne bakarak varılmış sonuçlardır, gene de az gelişmiş ülkelerde ziraatin en büyük dikkatin yöneltilmesi gereken alan olduğunu bir kere daha gösteriyorlar ve iyi plânlanmış, bütünü kapsayan programların, parça parça uygulanan değil de, sürekli programların lüzumunu açıkça belirtiyorlar. Bütünü kapsayan, milletçe bir çabanın gerekleri arasında şunlar sayılabilir :

— Ziraî ilerleme için gerekli alt yapıyı ya da çerçeveyi sağlama yolunda tedbirler alacak, bir politika düzenleyecek güçte ve plânlar yapacak nitelikte millî bir daire veya bakanlık;

— Yalnızca genel bilgisizliği önlemek için değil, aynı zamanda istiyenlere ziraî ve mekanik alanlardaki bilgileri de verecek nitelikte bir tahsil programının orta ve lise seviyesinde uygulanması ve teşvik edilmesi; ve

— Teşkilâttaki değişiklik ve ziraî reformlara olan ihtiyacın tamamen anlaşılması, yani toprak sahipliğinin, çiftlik kredilerinin, iç pazarların geliştirilmesi ve yetkinliklerini, randımanlarını arttırmaları için başka yollardan da çiftçilerin teşvik edilmesi.

Ayrıca, ziraî gelişme problemlerinin çözümleri çoğu zaman memleketin dışındadır, bunu da anlamak gerekir. Yardım ve ticaret problemlerine atıf yapıyorum. Gelişmekte olan memleketler, hattâ bazı gelişmiş memleketler, dövizlerinin çoğunu ziraî malların ihracından sağlarlar ve ticaret anlaşmalarını ve şartlarını düzeltmek için ve ziraî malların satılması için gerekli uluslararası anlaşmalar uluslararası alanda en çetin problemlerin ortaya çıkmasına sebep olurlar.

TÜRKİYE'DE VE BAŞKA YERLERDE FAO PROGRAMI

Bitirirken, sayın Başkan, çalıştığım kurumun, Gıda ve Ziraat Kurumu'nun amaçlarını kısaca özetlemem istendi.

Biz 110 üyesi veya ortak üyesi bulunan çok taraflı bir kurumuz. Türkiye, kurumumuzun 1945'de kuruluşundan beri çok güvenilen bir üyemizdir.

Buraya kadar söylediklerimle, ekonomik gelişme için gıda ve ziraatin önemine olan inancımızı, bütünü kapsayan plânlamaya duyduğumuz ilgiyi, yardıma çağrıldığımız zaman üye memleketlere yaptığımız tavsiyelerin temelinde yatan genel ilkelerimizi belirtmiş oldum zaten.

On dokuz yıl önce başlamıştık, bugünküne göre hayli küçük, ihtisaslaşmış bir ajans, genellikle teknik yardımlar alanında iş gören bir ajanstık - yani teknik istihsal süreçleriyle ilgili bilgileri, gıda ve beslenme konusundaki bilgileri gelişmiş kurumlar ve memleketlerden az gelişmiş memleketlere ulaştırmaya çalışıyorduk. Ama daha işin başındayken, hemen kendimizi ziraî ürünlerin ticaret şartlarından doğan problemlerin içinde bulduk; böylece Mal Problemleri Komitesi kuruldu, sonra da ona bağlı öbür komiteler ve tetkik grupları, böylece ticaret problemlerine her yönden ve sürekli olarak bakmaya koyulduk. Bu problemler Ticaret ve Gelişme üzerine Birleşmiş Milletler Konferansında enine boyuna tartışıldı.

Kısa zaman sonra, yalnız istihsal ve dış ticaret problemlerine bakmakla yetinemeyeceğimizi anladık. Ziraî ilerleme amaç olarak görülürse mutlaka çözülmesi gereken çok geniş kurumsal problemler de vardı - toprak sahipliği veya toprak reformu problemleri, kooperatiflerin kurulması, uygun faizle kredi sağlanması, işini iyi bilen idarecilerin yetiştirilmesi, araştırma ve genişletme veya danışma servisleri v.s., v.s. Bu, tabiî, bizi ziraî kurumlar ve toplum gelişmesi sahalarına çekti.

Bu arada biz tecrübe kazandıkça plânlama ve kıt kaynakların en iyi nasıl kullanılacağı problemleri gittikçe daha önem kazandı. Aynı zamanda dünya açlık probleminin ve gelecekteki nüfus artışının genişliğini anladıkça görevimizin önemi daha da arttı. Bu, açlıktan kurtulma kampanyasının başlamasına yol açtı. Bu kampanya yalnız hükûmetlerin değil, hükûmet dışı organizasyonların da, halkın kendisinin de desteklediği bir kampanya oldu.

Sorumluluklarımız arttıkça yavaş yavaş basit bir ajans olmaktan çıkıp çok yönlü bir ajans olduk ve para kaynaklarımız da de-

ğişti. Önce aşağı yukarı bütünüyle kendi mütevazı bütçemize dayanıyorduk. Sonra dünya milletleri bir araya gelip gönüllü olarak Genişletilmiş Teknik Yardım Programı diye andığımız çalışmayı sağladılar ve kaynaklarımızı aşağı yukarı bir kat daha artırdılar ve üye memleketlere yaptığımız teknik yardımların çoğalmasını temin etmiş oldular. Daha yakınlarda, dünya milletleri gene gönüllü olarak özel bir yardım fonu kurdular ve yatırım öncesi hesapların yapılması için gerekli çalışmaları ve geniş tahsil imkânlarını gerçekleştiren bir program düzenlediler. Bu da aşağı yukarı üye milletlere yardım etme gücümüzü bir kat daha artırdı ve besleme ile gıda konusunda UNICEF ile geniş bir ortak programı yavaş yavaş geliştirdik - Birleşmiş Milletler Çocuklar Fonu, FAO ile Birleşmiş Milletler, Dünya Gıda Programını birlikte hazırladılar: üç yıllık bir deneme programı, ki bu program fazla gıdaları ekonomik gelişmeyi desteklemek için kullandığı gibi, bir miktarını da FAO Genel Müdürlüğü emrinde zelzele, su basması, yer kayması gibi millî afetlerde ilk yardım olarak kullanmak üzere tutmaya da imkân vermektedir. Gene zaman zaman başka kaynaklardan, az gelişmiş memleketlerin vakıf paralarından da yararlanılmaktadır. Bunların en iyi iki örneği Açlıktan Kurtulma Programı ve SAT I tipi sığır humması kampanyasında kullanılan vakıf paralarıdır.

Şunu eklemeliyim ki Türkiye bütün bu çalışmalara ilgi duymuştur. Türkiye her zaman çalışmalarımızın çoğunda yer alır. Bu memlekette genel olarak on, on iki teknik yardım eksperimiz bulunur. Halen dört özel fon projesi tarafımızdan yürütülmekte, daha başka projeler de sırada beklemektedir. Ayrıca, yeni sığır humması aşısı laboratuarınızın teçhizatı da bizim yönetimimiz altında olan vakıflardan sağlanmaktadır.

Elbette biliyoruz ki bütün bunlar yeterli değildir. Kaynaklarımız azdır. Öğrenecek çok şeyimiz vardır ve gerekli eksperler her zaman kolaylıkla bulunamamaktadır. Daha aklî ve ziraî ihracatta bulunan memleketler için daha tatmin edici anlaşmalara doğru ilerleyişimiz ister istemez yavaştır, üzülecek kadar yavaştır. Nihayet üye memleketlerimiz plânlama çalışmalarında ne kadar başarılı olsalar da her zaman için finansman problemleri, sermaye bulma zorlukları, bilhassa yeni ziraî yatırımlarda kuvvetle hissedilir. Bu bakımdan Uluslararası Bankanın yeni başkanı, IBRD/IDA'nın ziraî kredi açma faaliyetlerini artırması gerektiğine işaret etmiştir. Banka ile FAO bu ilkbaharda uygun projeleri birlikte hazırlayarak Bankadan veya Uluslararası Gelişme Birliği'nden finansman sağlama-

yı kararlaştırmışlardır. Bu bir tecrübedir. Umarız ki, bu tecrübe, bizi, eğitime gösterilen gerekli dikkatin yanı sıra, gelişme yolunda çeşitli hareketlere girişmiş olan memleketlere bir adım daha yaklaştırmış olsun.

Oris V. Wells

Birleşmiş Milletler
Gıda ve Ziraat Kurumu
Genel Müdür Yardımcısı

AÇILIŞ KONUŞMASI

Ziraat mevzuuna hasrettiğimiz bu seminerimizle Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti ilk üç yıllık mesaisini ikmal etmiş olacaktır.

İktisadî geriliğin nedenleri incelenip, kalkınmanın çareleri tartışılırken ziraat sektörü daima ön plânda yer alır. Bugün gelişmek istidadında olan toplumların iktisadî tahlilinde bunların hemen hepsinde müşterek bazı vasıflar müşahede ederiz. Bu ülkelerde sermaye terakümü yetersizdir; tabiî kaynaklar, modern teknikle istihsale yönelmemiştir; nüfus artışı, iktisadî güce nazaran nispetsiz bir seviyededir; eğitim yetersiz ve düzensizdir; halkın büyük çoğunluğu ziraatle iştigal ettiği halde istihsal için kullanılan metotlar geri, istihsal kısırdır.

Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti üç yıl önce mesaiye başladığı zaman kalkınma ihtiyacında olan toplumumuzun bu problemleri ile ilgilenmek, bunları ilmin objektif açısından tetkik etmek ve uzmanların ihtisasına müracaat etmek kararına varmıştı.

Üç yıl zarfında muhtelif seminerlerde iktisadî kalkınmanın çeşitli yönlerini tetkik ettik. Sermaye Terakümü, Sermaye Piyasası, Nüfus Problemi ve İktisadî Gelişmenin Sosyal Yönü bu seminerlerde araştırdığımız ve tartıştığımız konular oldu.

Bu yıl yirmi iki uzmanın iştirakiyle ziraî kalkınmanın iktisadî ve sosyal cephesini inceleyeceğiz.

Teşekkülümüz üç yıldır çalışmalarında kuruluş gayelerine israrla sadık kaldı ve hiçbir belli zümrenin fikrini temsil etmedi. Ekonomik ve sosyal konuların incelenmesinde her samimî anlayışa yer verdik. Uzmanların seçiminde, inandıkları yön değil, taşıdıkları ilmî hüviyet rol oynadı. Tertip ettiğimiz açık forumlarda fikir beyan etmek isteyen herkesi saygı ile dinledik. Teşekkülümüz, çalışmalarına ışık tutması ve tam bir bitaraflık sağlaması için 32 kişilik bir danışma kurulu teşkil etti. Danışma kurulu üyelerini, müsavi adette üniversitelerimizden Devlet sektörü ve özel sektörden seçtik. Üyelerimizin objektif, saygı gören, fikirlerinde cesaret umduğumuz kimseler olmasını istedik.

Ziraat semineri ile tamamladığımız ilk üç yıllık programdan sonra danışma kurulumuzca, önümüzdeki yıllar için iki mühim konu üzerinde durulması, bunların derinlemesine araştırılması, seminerlerde tartışılması ve yayınlarla tespit edilmesi istendi.

Konulardan birisi eğitim, diğeri de iktisadî hayatımızda muhtelif ekonomik sistemlerin rolü'dür.

Eğitimin ne kadar önemli olduğu pek aşikârdır. Ekonomik sistemler üzerindeki çalışmalarımız hususundaki fikirlerimizi huzurunuzda izah etmekte fayda umduk.

İktisadî gelişmeleri gecikmiş toplumlar kendilerinden çok evvel kalkınmış olan milletlere nazaran bugün pek büyük mahrumiyetlerle karşı karşıyadırlar. Bugün kalkınmak isteyen ülkelerin çevrelerinde, 19. uncu asırda olduğu gibi, istismar edilecek başka toplumlar yoktur. Bugün kalkınma çabasında olan toplumların nüfus artışı ile verim dengesi çok aleyhte çalışmaktadır. Yirminci yüzyıl anlayışı iktisadî gelişmeyi ancak sosyal yönüyle beraber kabul etmektedir.

Bir yandan toplumların kalkınma isteği, bunun yanı sıra geri kalmış ülkelerin yenilmesi pek güç iktisadî ve sosyal problemleri geri kalmış ülkelerin idarecilerini ve düşünürlerini çeşitli ekonomik sistemler üzerine eğilmeğe sevketmektedir. Son yıllarda bizde de devletçilik, özel teşebbüs, karma ekonomi konularında tartışmalar başlamıştır. Ülkemiz için en uygun sistemi bulmada berraklığa kavuşmak için bu çeşit tartışmalarda isabet vardır. Ancak, tartışmaların faydalı olabilmesi ve polemiğe saplanmaması için görüşlerin araştırmaya dayanması ve samimî olarak ilmî açıya saygı gösterilmesi şarttır.

Bir milletin kalkınması için basit formüller yoktur. İktisadî ve siyasî düzenini tesadüflere veya demagogların lâf kalabalığına terkeden ülkelerin durumunu yakın tarihlerde müşahade ettik, ediyoruz da! Bir millet için en uygun ekonomik sistem, onun tarihî ve kültürel geleneğine, tabiî kaynaklarına, fertlerinin dünya görüş ve felsefesine, amaç ve ideallerine ve geçirdiği tecrübelere bağlı olduğuna göre, bu sistemin formüle edilebilmesi için samimî olarak araştırmak ve açık olarak tartışmak şarttır.

Devletçilik, özel teşebbüs ve karma ekonomi konularının memleket ekonomisindeki yeri üzerinde yapılacak tarafsız tartışmalar ve her samimî aydının fikrine saygı gösteren seminer çalışmalarının, ekonomik düzenimizde ferahlık ve berraklık beklediğimiz şu sıralarda büyük faydaları olacağına inanıyoruz.

Nejat F. Eczacıbaşı

Başkan
Ekonomik ve Sosyal Etüdler
Konferans Heyeti

EKONOMİK ve SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ YAYINLARI:

1.
SANAYİDE YATIRIM ve SERMAYE TERAKÜMÜ
Türkçe ve İngilizce

2.
İKTİSADÎ KALKINMANIN SOSYAL CEPHESİ
Türkçe ve İngilizce

3.
NÜFUS SEMİNERİ BUROŞÜRLERİ

İsteme Adresi : Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti. Cumhuriyet Cad. Adlı Han No. 279, K. 8 Harbiye

KISIM I

ZİRAÎ KALKINMANIN İKTİSADÎ VE SOSYAL CEPHESİ

TARIM GELİŞMESİNDE MÜESSESEVİ DEĞİŞİKLİKLER VE SOSYOLOJİK MÜTALÂALAR

M. Cépède

Gelişme, bünyelerin kendilerine tesir eden değişiklikleri şart koşar. Bu şart, gelişmenin, değişmez addedilen bünyelerin kadrolarında küçük değişikliklere sebebiyet veren büyüme ile olan farkıdır. Tarım gelişmesinde bu terim kullanıldığı takdirde, strüktür değişiklikleri şöyle tasnif edilebilir :

Teknolojik : Üretimin bünyesi, üretim sistemi, bakım sistemi...

Ekonomik : Tevziatın ve piyasaların bünyeleri: meselâ geçim ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş, veya sadece ticarî bir ekonomiden daha plânlanmış bir ekonomiye geçiş...

Sosyolojik : Cemiyetin strüktürü: meselâ bir yandan büyük toprak sahipleri ve Devlet öte yandan tarım üreticileri arasındaki alâkalar - tarım strüktürlerinde reformlar - değerlendirme şekilleri - tarım müstahsillerinin cemiyetteki yeri...

BAŞLANGIÇTAKİ VAZİYETİN, BAŞLANGIÇ NOKTASININ TETKİKİ

Müdahale edilecek cemiyetin vaziyetine göre kalkınmanın seyri ve kalkınmaya şart koşulan değişiklikler değişebilir. Cemiyetin cinsinin ve eriştiği tekâmül noktasının istenilen hedefler ve arzu edilen değişiklikler üzerinde tesiri çok büyüktür. Demek ki bu cemiyetlerin, alâkalı insan gruplarının, ve grup hareketlerinin ve rûhî saiklerinin evvelden tetkiki şarttır. Gelişme programı hazırlanmadan önce bir teşhise ihtiyacı vardır. Bu teşhis, değişmesi istenen durumların sebeplerini tâyin ettiği gibi, aynı zamanda, kalkınma ile alâkalı insan gruplarının bu kalkınmaya katılma ihtimalini de ortaya çıkaracaktır.

Bu meselelerin tetkikinde aşağıki [1-5] yazarlar az gelişmiş ekonomileri bâzı kriterlere göre ayırmışlardır. Başlıca şartı fert başına düşen gelirin azlığı olan az gelişmenin esas hususiyetleri şunlardır :

Faal nüfus, üretim ve ihracat düzeyinde dile gelen ilkel faaliyetlerin hâkimiyeti.

Tatmin edilecek ihtiyaçlar ile mevcut kaynaklar arasındaki muvazenenin bozulmasına sebep olan «nüfusun nisbî ifratı».

Üretim faktörlerinin az kullanılması: yeter derecede değerlendirilmemiş toprak ve işsizlik.

Kapital yetersizliği.

Teknik ilerlemenin kabulünde tembellik, ve buna ilâveten müteşebbislerin ve fennî kadroların yetersizliği.

Sosyal strüktürlerin intibak etmemesi, ve daha genel anlamda cemiyetin kültürel müessesevî seviyesi (bilhassa tevekkül zihniyeti ve kadere inanma).

Bu çeşitli âmillerin birbiri üzerindeki tesirin neticesi olarak umumî iktisadî iktidar zayıf olur; her birinin hâl çaresi değişik

[1] E. Gannagé - Economie du Developpement. P. U. F. Paris 1962.

[2] J. Lebret - Dynamique Concrête du Developpement. Ed. Ouvrières, Paris.

[3] Arthur Lewis - Les conditions de la croissance economique - Ed. Française I.

[4] Meier Baldwin - Economic Development - John Wiley Sons - Londres.

[5] Centre Européen de Recherches d'Economie et de Sociologie Rurale (CERESR).

Essai sur les facteurs du sous - developpement en zone rurale - Paris - RENNES, MARS 1963.

hattâ biribirinin zıttı olabilir. Kritik veya az gelişmiş mıntıkalar şeklinde tasnif edilmesi bundan dolayı zarurîdir.[6]

«*Nüfusun nisbî ifratının*» ayrıca tahlil edilmesi gerekir, çünkü bu ifraz, az gelişmenin sebebinin demografik basınç olduğu anlamına gelmez. Bâzen sık göçlere şahit olan köylerde, ayni zamanda sağlam bir ekonomi kurmaya ve inkişaf ettirmeye yetemiyen bir nüfus miktarı göze çarpar. Bu vaziyetin mevcudiyeti az gelişmenin en vahim tezahürlerinden birini teşkil eder. Bu olaya Güney Fransa Alpleri ve Batı İtalyan Alpleri gibi nüfusu azalmış mıntıkalarda sık sık rastlanır.[7 - 8]

Üretim faktörlerinin az kullanılması ise tesirini toprakta, çalışmada veya aynı zamanda her ikisinde de gösterir. Bu vaziyetteki mantıksızlık sadece zahirîdir; meselâ Britanya'da[5] (Morbihan kantonunda) ekime müsait toprakta işçi az olduğu halde, (3 Ha 84) sathın % 51 inin ekilmemiş olduğu görülür. Toprağın az ekilmesi işçilerin az çalışmasına sebep olur, ve nüfusun nisbî ifratı artar. Köylünün az çalışması iki türlüdür: daimî az çalışma veya mevsimlere bağlı az çalışma. İptidaî bakım sistemlerinin bir vasfı da iş eğrilerinin sene içinde muntazam olmayışıdır. Tarım işçilerinin senede 80 - 100 olan iş günlerinin fazlalaşması, işçi adedinin azaltılması ile elde edilemez. Bilâkis, böyle vaziyetlerde, üretim azalır, ve topraktan daha az faydalanılır. Kalkınma programı ne olursa olsun, bu az çalışma hiç bir zaman ihtiyatî bir iş gücü teşkil etmez. Ekonomik bir az çalışma ile ayni zamanda bedenî bir çalışma fazlalığı müşahade edilebilir. Dr. Priebe'nin tarifini burada hatırlatmak çok yerinde olur: «Ziraatte çalışan insanların üretiminde tabiî şartlar teknik ve ekonomik imkânlar nazarı itibara alındığı halde yetmemezlik görülürse, verimsiz çalışma mevcuttur.»[9].

Nüfusun ekseriyetinin, tam randımanla çalıştığı halde, geçinmek için muhtaç olduğu sosyal seviyenin altında olması aşağıda izah edilen sebeplerden dolayı olabilir :

[6] M. Cépède - Idetifications des zones rurales critiques. OCDE - DAA/T/216 Doc. 3 Octobre 1963.

[7] M. Cépède - E. Abensour. P. G. Veyret - La vie rurale dans l'arc Alpin - FAO Rome 1960.

[8] CERESR - Une Vallée des Hautes Alpes: La Vllouise. 2 Vol. Paris Rennes 1964.

[9] Dr. H. Priebe - Aspects economiques du sous - emploi en agriculture OCDE 15 Février 1962.

Nüfusu eksiltmeyecek bir evlenme oranını sağlıyacak bir *demografik minimum* lâzımdır. Evlenme çağındaki gençlerin sayısı azaldığında bekâr sayısının çoğaldığı görülür. Halbuki seçme imkânı arttığı zaman herkes kendisine daha kolaylıkla iş bulup, bekârlık ta her zamanki düşük nisbetine düşer.

İktisadî paha sı çok fazla olmayan faal bir sosyal hayata müsaade edecek *sosyal minimum*. Nüfus kesafeti düşükse âmme hizmetlerinin kurulması ve bakımı çok pahalı olur. Modern bir şekilde idare edilen ve ormancılığa dayanan bir ekonominin randıman vermesi insan gücü ile değil, hektar miktarı ile alâkalıdır.[10] Oysa sadece ormancılığa bağlanan bir ekonomi imrenilecek bir sosyal vaziyet yaratmaz. Üretim sırasında, insan gücü 100 hektar başına bir üniteye düşerse, sadece ormancı bir nüfusun hiç bir zaman yukarda bahsi geçen sosyal ve demografik minimumları aşmadığı görülür.

Modern taşıma araçlarının mesafeleri azalttığını iddia etmek hiç bir fayda sağlamaz. Yer değiştirmelere ayrılmış zaman azaltılmışsa da, ekonomik mesafeler ayni oranda azaltılamamıştır.

Eğer hayat pahalılığı üretenlerin rahat bir hayat yaşamasına engel oluyorsa, üretimin âzamî üretme gücünü araştırmak, gerek ekonomik, gerekse de sosyal bir amaç olmaktan çıkar. İptidaî bir ekonomide yetebilen gelir, artık iyi bir hayat standardını tutturmaya yetmez. Geçim ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş problemi ve şahsî üretim derecesinin tâyini düşünülürken, ailelerin hayat standartlarını da nazarı itibara almalıdır. Halbuki yönetmelerin iktisatçıları sadece ziraî teşekküllerin gelirini (rentabilité) düşünürler.

Bâzen elde edilen sonuçlara göre sadece ormancı bir ekonomi yaşıyamadığı gibi, sadece ziraate dayanan bir ekonomi de yaşıyamaz. Gelişme, o zaman ancak bir köy ekonomisi seviyesine kadar yükselebilir. *Tabiî bir muvazene* ancak asgarî bir nüfus kesafeti ile elde edilebilir.[6] Tanıdığımız ve sevdiğimiz tabiatın insanın etkisi olmadan ayni vaziyette kalabildiğine ve hattâ iyileştiğine inanmak yanlıştır. Tabiî ormanlar ve nümune hayvan parkları biolojik araştırmalar için elzem lâboratuarlardır; ayni zamanda turistik kıymetleri de vardır. Fakat bir turist buralarda oturmaktan zevk almaz, çünkü kendi haline terk edilmiş tabiat dehşet vericidir, ölüm ve has-

10 Egon Glesinger - The Coming Age of Wood. Simon Schuster - New York 1949.

talık, hayat ve sıhhat kadar göze çarpan birer olay olurlar. Turistin gezindiği, hastanın dinlendiği, çocuğun oynadığı park bakım ister. İsviçreli arkadaşımızın tâbiri ile ormancı ve çiftçi «tabiatın ve manzaranın bahçıvanlarıdırlar».[11] Bazılarının düşündüğü gibi tehlikeli ziraat mıntıkalarını turiste terketmek yanlıştır, çünkü turistik inkişaf ziraî inkişafın ihmal edilmemesi ile elde edilir.

Sadece umumî vaziyet hakkında objektif bilgi ziraî kalkınmanın amaçlarını tâyine yetmez. Alâkalıların vaziyetleri hakkındaki bilgi derecesi çok mühim bir unsurdur, ve bir anket ile ölçülmelidir. Conrad TAEUBER'in yirmi sene evvel Pennsylvania'da köylerde oturanlar hakkında yaptığı bir etüdden çok mühim bir sonuç elde edilmiştir. Hayatlarından memnun olanlar umumiyetle hayat standartları düşük olan insanlardır; halbuki durumları daha iyi olanlar hayat şartlarını daha da iyileştirebileceklerine inanmaktadırlar. Hülâsa görülüyor ki kalkınma programlarının emeli az gelişmiş grupları kalkındırmak olduğu halde, aradaki fark gittikçe büyümektedir; bunun da sebebi bu grupların kalkınmaya inançla iştirak etmemeleridir.

Eğer kalkınmanın en çok muhtaç olan alâkalıların iştiraksizliğından dolayı geri kalması istenmiyorsa, kalkınmada ilk iş alâkalılara vaziyetlerini, az gelişmiş olmalarını, ve bu vaziyetlerin ne şekilde düzeltilebileceğini anlatmaktır. Bu arada, bazı nüfus tiplerinin daha anlayışlı olduğu görülür. Gençler umumiyetle daha çok yenilik taraftarıdırlar; fakat nüfus ekseriyetinin genç olduğunu müşahade etmek te hiç bir şey ifade etmez; sosyal yapıda bu gençlerin rolünü ve toplumun kararlarında mesuliyet derecelerini araştırmak lâzımdır. Karar alanların, ve bilhassa değişiklik kararını alacakların yaşı, başlangıç vaziyetinde, bilinmesi lâzım mühim bir bilgidir. Daha karışık hallerde de, alâkalı olan gruplar teklif edilen değişikliklere göre çeşitli cepheler alırlar, bazıları kolay kabul edildiği halde diğerleri şiddetle reddedilir. Umumiyetle, teklif etme şekli değişikliğin kabulünde büyük rol oynar. Bu bahis hakkında sadece misal vermek mümkün olduğundan, yazımızda bir kaç misal vermeğe çalışacağız. İlk misalimizi verirken bundan otuz sene evvel, Birleşik Amerika'nın köy sosyolojisinde mühim bir yer alan, bir prob-

[11] Rapport final de la reunion d'experts sur la recherche de methodes d'ameliorées pour la preparation, l'évaluation et l'execution des programmes consacrées aux régions montagneuses. OCDE - AGR/1/63[3] Paris 11/3/63.

lemden bahsedeceğiz:[12] Toprağın muhafaza usullerini çiftçilerin arasında yaymak isteyen «Toprak Muhafaza Ofisi» idarecileri çiftçilere şöyle bir kontrat teklif etmişlerdi: bu ofisin nasihatlarını tatbik eden çiftçiye asgarî olarak toprağını eski usullerle ektiği zaman elde ettiği kadar bir gelir garanti edilmiş, yeni usullerle elde edeceği fazla kârın da kendisine ait olacağı vaadedilmişti. Bu sistemin tatbiki ekseriyetle memnun edici sonuçlar vermiştir. Lâkin bazı mıntıkalardaki çiftçiler herhangi bir kontrat imzalamayı reddetmişlerdir - bilhassa Pennsylvania ve Maryland gibi toprak aşınmasının çok fazla olduğu mıntıkalarda olduğu gibi. Buralarda vaktiyle William Penn'in başkanlığında Avrupa'dan gelmiş gruplardan olan Amish'ler oturur. Bunlar Protestanlığın Baptist grubundan olup, ananelerine bağlı, Amerikan cemiyetine karışmayı reddeden, fakat aynı zamanda ziraatte çok muvaffak olan bir gruptur. Meselâ Amish'lerin ve bazı komşu grupların Washington ve Baltimore şehirlerinin kümes hayvanı ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri şayanı dikkattir. Bu grupta Max Weber'in[13] bahsettiği hususiyetlerin yalnız bazıları mevcuttur. Çalışmayı bir vazife saydığından canla başla çalışır, aynı zamanda en mübrem ihtiyaçlarından başkasına para harcamayı günah sayar - yâni tutumludur. Bu iki meziyet kapitalin birikmesi için faydalı olduğu halde kapitalist kıymetlerden uzak kalmışlardır. Kendilerinin dışındaki Amerikan dünyasını kötü sayarlar ve harbe vicdanen karşıdırlar. Ailevî, dinî bağları bu kadar kuvvetli olmasaydı, ve başkalarına itaatleri bu kadar körü körüne olmasaydı onları anarşizmle dahi itham edebilirdik. Bu grubu tetkik eden Amerika'lı meslekdaşlarımızın fikrine göre Amish'lerin saymadıkları bir hükûmetle bir kontrat imzalamaları onlara «şeytanla işbirliği etmek» gibi olurmuş. Dünya üzerindeki zenginliğin hiç bir kıymet ifade etmediği bu insanlara ekonomik zenginlik vaadleri hiç bir tesir yapamazdı. En nihayet Amerika'lı sosyologlar dinî ve ahlâkî sebepler göstermişlerdi: «sizden sonra gelenlere ecdadınızdan gelen toprağı fakirleşmiş olarak terketmek hakkına sahip değilsiniz, vazifeniz onu zenginleştirmektir.» demişlerdir. Buna benzer olarak toprak verimi Nicolas Badeau tarafından şöyle tariflendirilmiştir: «... halihazırdaki halinde bırakmak *Hâk,* tedricen zenginleşmesini sağlamak *Se-*

[12] M. CEPEDE: «La Sociologie Rurale et les Problèmes Actuels des Migrations» Les Congrès Européen de Sociologie Rurale, Bruxelles - Louvain 1958.

[13] Max Weber - Die Protestanische Ethik und der Geist des Kapitalismus - 1904 - 05 Ed. Fse. Paris 1964.

vap, kıymetten düşmesine sebebiyet vermek ise[14] - [15] *Cinayettir*». Teklif kabul edilmiş ve kontrat imzalanmasına rağmen toprağın muhafazası hakkındaki Amish'lerin elde ettiği muvaffakiyet her zaman misal olarak gösterilmiştir. Teknisyenlerin düşüncelerinin hilâfına, ziraatçi, tarımı fevkalâdeleştirmeye değil, iktisatçıların anladığı anlamda, her müteşebbis gibi, giriştiği işten para yapmaya bakar. Amish'ler gibi mevcut olan istisnalar iktisatçıları çok şaşırtmışlardır.[16] - [17] «Rahat» ın aranmasındaki telâkki farkları fazla çalışmaya grup veya ferd tarafından verilen kıymetin ve muvaffakiyetli sonucun verdiği memnuniyet derecesinin izafî olduğunu meydana çıkarır. Kullanılacak üretim faktörlerini tâyin ederken grupların strüktürlerine göre bazı değişiklikler daha kolay kabul edilecek bazıları ise hiç kabul edilmeyeceklerdir. - toprak, kapital ve insan gücü işletme iktisadı hesaplarında dayanılan bilgi veya variable olarak verilebilir.[6]

Ferdinand TOENNIES[18] insan gruplarını, bilhassa köylerde yaşıyanları ortaklık ve toplumlarına göre gruplara ayırmıştır. Diğerleri bu grupları iki kutba ayırmışlardır: şehirli ve köylü, yerleşmiş ve göçebe, çiftçi ve hayvan yetiştiricisi gibi. Bu ikiye ayırmanın fazla basit bir şekil olduğu hemen anlaşılmış, ve iki kutup arasında bir temadî olduğu görülmüştür, ayni zamanda bu iki kutup bile müşahadeleri kademe kademe sıralamak için az görülmüştür. Carle C. ZIMMERMAN [19] tarafından bulunan üç tip - Homerik, Hesiodique ve Aristophanique [20] - üç kutuplu bir cetvel kullanılmasını sağlamıştır. Homerik ve Hesiodique isimleri ataerkil toplumun göçebe çobanlarına ve yerleşmiş çiftçi ortaklarına gayet uygundur. Aristophanik ise hareket sebebi ve kıymet kriteri para olan kapitalist topluma der-

[14] Nicolas Badeau: «Première introduction à la philosophie économique ou Analyse des Etats Policés - Paris 1767 - Réed. Coll. des Economistes et Reformateurs Sociaux - Paris 1910.

[15] M. Cépède: Du Prix de Revient au Produit net en Agriculture - PARIS (CNIE - P. U. F. - 1946).

[16] M. Cépède - De quelques paradoxes des marchés agricoles Uni. St. Joseph BEYROUTH 1955.

[17] Facteurs sociologiques de l'offre par les producteurs agricoles FATIS - VII - 5 - PARIS - 1960.

[18] F. TOENNIES - Gemeinschaft und Gesellschaft - 1887 - 2° edit. - 1912.

[19] Carle C. ZİMMERMAN - Outline of Cultural Rural Sociology - Cambridge Mass. 1948.

[20] I. ROMEUF - Dictionnaire des Sciences Economiques - 2 Vol. P. U. F. - PARIS.

ler. Bu fikirler kullanışlı olmakla beraber çok umumî kalırlar, ve ziraî bir kalkınmayı hazırlayıp tatbik etmek için alâkalıların teklif edilen değişiklikler hakkında fikirlerini daha fazla çözümlemek lâzımdır.

Değişiklik : Bir çok sosyologun (bilhassa köylerle alâkadar olanların) çalışmaları değişikliğe olan istidadı, ve bu istidadın ne şekilde inkişaf edeceğini ve kabul ettirmenin imkânlarını tetkik eder. Daha evvel, kararın daha genç bir zümre tarafından alınması, değişikliğe istidadın üzerinde daha müsbet bir netice verdiğinden bahsetmiştik. Bu yaş faktöründen başka, değişik grupların psikolojilerinde de büyük farklar vardır. Meselâ değişikliğe karşı olan istidat muhacir bir toplulukta yerleşmiş bir topluluktan çok daha büyüktür. Yerleşmiş zümreler değişikliklerin tehlikeli olduğunun kanaatindedirler. Bu topluluklar iyi kötü asırlardan beri geçimini sağlamış bir şekli bırakıp fazla kazanç elde etmek amacıyla riski kabul etmeyi reddeder.[21] 1930 senelerinde iktisatçıların ağzından düşmeyen «emniyet kazancı geçer» düşüncesi hesiodique toplumların daimî düşünce şekli olmuştur. Yerleşmiş çiftçinin daima meşguliyeti risk ve belirsizlik ile mücadele olduğundan [22] düşünceleri her daim «yarın acaba ne getirecek?» şeklinde olmuştur. Göçebe toplumların düşünceleri ise «daha ötede acaba ne bulabilirim?» olmuştur. Köyün kalkınması umumiyetle özelleştirmeyi tavsiye eder, halbuki köylünün aklı - yâni tedbiri - ona bütün yumurtalarını aynı sepete koymamasını öğretmiştir. Mark Twain [23] ve sonradan Andrew Carnegie'nin dediği gibi, «zenginleşmek için kapitalini, dikkatini ve yumurtalarını dağıtmamalı, bilâkis hepsini aynı sepete koyup, sepeti dikkatle izlemelidir.»

Bazı cemiyetlerin ve grupların kalkınma kabiliyeti zaten fazladır; mevzubahis olan tetkikler bilhassa kalkınmaya muarız olan toplulukların spesifik bir değişikliği kabul ettirebilme şekli hakkında olacaktır.

Bazılarına göre, âcil olarak, tarım çiftçi olmayanlara terkedilmelidir. Tarımdaki büyük ilerlemeler, değişikliğe daha meyyal göçebe çobanlarla cüretkâr hareketlere insiyakî ihtiyatları mani olan

[21] Frank H. KNIGHT - Risk, Uncertainty and Profits - 2° édit. - 1933.

[22] E. W. ZIMMERMAN - World Resources and Industries, New York, 1933.

[23] Mark TWAIN - Prudd'nhead Wilson - The Portable M. Twain Viking New York - 1946.

vâdilerde yerleşmiş çiftçilerin arasında işbirliği ile yapılabilmiştir.[15 - 25] Tarih (eski ve yeni çağlarda) bize, bu köylü bilgisi tesir etmediği zaman ziraatın gerilediğini, ve bunun sonucu olarak, en zengin medeniyetlerin bile yok olduğunu gösteriyor. Göçebe bir çobanı, yerleşmiş ve el emeği ile çalışan bir çiftçi yapmak kolay değildir; bunun gibi köylüyü «büyük çiftlik» usullerine teşvik etmek imkânsızdır. Hayvan yetiştirenleri bile değişik bir hayvan yetiştirmeye teşvik etmek zordur. Küçük baş hayvan yetiştirenlerle büyük baş hayvan yetiştirenler, kasaplık hayvan yetiştirenlerle hayvanın sütünden faydalananlar arasında kendilerine göre medeniyet seviye farkları mevcuttur.

Bazı değişiklikler daha kolay kabul ettirilmiştir; meselâ, hayvancılıkla uğraşanlara çiçekçilik klâsik tarımdan daha cazip gelmiştir. Bu olay şu şekilde izah edilebilir: Çiçekçilikte üretim daha kısa bir zamanda gerçekleştirilir, daimî yetiştirme şekli almaşık * (bir ekme şekli) dayanır, ve çiçekçilikte muvaffakiyet üretme kabiliyetine olduğu kadar ticarî kabiliyete de dayanır.

Bazı değişiklikler çiftçi ailesinde, cinsler arasında (kadın - erkek), ve yaş farkları olanlar arasında iş bölümüne çok tesir ederler. Alâkalı grubun ananeleri göz önünde tutulmazsa, bu farklar gayri mantıkî zannedilebilirler (meselâ mekanizasyon gibi).

Değişikliğin kabulü için gereken psikolojik şartlar mevcut olduğu zaman bile, strüktürel maniler gerçekleşmeyi önleyebilirler. İktisadî kalkınmaya ziraî strüktür mani teşkil ediyorsa, bu strüktürde bir reform şart olur. Bu nokta şimdi arkadaşımız ROSSİ - DORIA tarafından izah edilecektir.

Yarıcı usulü ile işletmenin manileri arasında De Gasperin'in dediği gibi, bir besleyicinin yapılan munzam bir yatırım ile elde ettiği gelirin yarısını alması, bu yatırımı cazip kılmamaktadır. Tabiatıyla, meseleyi, yapılan anlaşmadaki hisselerin dağıtımı teşkil eder. Kontratın nev'i mühim değildir. Yarıcı talî maddelerin elde edilmesine çalışır ki bu talî maddelerin üretimi iktisadî bir zarar teşkil edebilir.[27] Buna rağmen ziraatte ve hayvancılıkta erişilen ge-

* ALMAŞIK: toprağı kuvvetsizlendirmeden en iyi şekilde ekme şekli.

[24] A. CARNEGIE - The Empire of Business.

[25] M. CEPEDE et M. LENGELLE - L'Economie de l'Alimentation - Que sais - je, No: 639 - P. U. F. - Paris.

[26] De GASPERİN: Guide des propriétaires des biens soumis au metayage. 2e éd. Paris 1835.

[27] Jules Milhaud et Roger Montagne - Economie Rurale - P. U. F. Paris 1964.

lişmeler talî maddelerin değerlendirilmesi ile mümkün olmuştur [28], ve böylece de bu usul sistematik gelişmeye yardımcı olmuştur [29].

Toprak rejimi tek suçlu değildir ve umumiyetle kalkınmaya teşvik unsuru, kalkınmanın sonuçlarından biri olarak zannedilen ziraî kredilerin ilerici hamlelere engel olduğuna dair misaller verilebilir [31] [30]. Mümkün gelişmeler o kadar büyük olabilir ki, gelişen memleketlerde kabul edilen faiz hadlerine rağmen ziraî kredinin köylüyü yıkması imkânsızdır. Bir köylünün borcunu ödeyememesi ancak üretime yaramıyan şekilde kullanıldığı içindir.[27] Gerekli oldukları halde, iyi bir ziraat kredi sistemi, ve elverişli bir tarım sistemi kalkınmaya şart olan değişiklikleri meydana getirmeye kâfi değildirler. Üretenlerin bazen güçleri haricinde masrafların yarattığı problemleri ananelerden faydalanarak bir hal çaresi bulmaya çalışmalıdır. Cenazeler için yardımlaşma kurumları, ananevî bayramların müşterek daha önceden düşünülürse de, ayni zamanda ailevî hayatın ve ziraî kalkınmanın tehlikelerine karşı korunma da düşünülmelidir.

Kısaca denebilir ki yeterli bir emniyet garantisi ile beraber emeğinin hakkı olan meyvayı alacağına emin olmayan bir üretenden değişikliğe doğru bir gayret beklenilmemelidir. Değişiklik sayesinde kalkınacak köylü ve köylü grubunun kendi kendine soracağı suallere değişikliğin strüktürü cevap verebilmelidir.

ZİRAÎ GELİŞME PROGRAMLARININ HAZIRLANMASI VE TATBİKİ [32, 33]

Burada görüşeceğimiz mesele programın tatbikinde ve hazırlanmasındaki değişik safhalarda alâkalıların işbirliğini temin etmektir. Bu sonucu elde etmek için muhtelif sosyolojik meseleleri halletmek lâzımdır. Meselâ bir topluluğun yapılışını tetkik edip, bir

[28] G. Severac - Le Metayage en France - Economie Rurale No 48 - Paris Avril - Juin 61.

[29] J. Milhaud - Rapport au Conseil Economique P. U. F. Paris 1953.

[30] Dr. Hossein Malek - Reforme agraire en Iran - Thèse - Paris 1962.

[31] Horace BELSHAW Le credit agricole dans les pays economiquement sous - developpés - F. A. O. - Rome - 1959.

[32] M. CEPEDE - Etablissements de Programmes de Développement des Zones Rurales et Coordinations de Diverses Services - OCDE - DAA/T/216 Doc. No. 4 Oct. 1963.

[33] M. CEPEDE - Execution des programmes de développement des zones rurales et établissement de la coordination entre les divers services - OCDE - DAA/T/216 - Doc. No. 2 - Octobre 1963.

kooperatifin kolaylıkla tesis edilebileceğini düşünmek yanlış olur. Topluluklarda silsileî meratib değişikliği, strüktür değişikliğinden bile daha zor elde edilir.

Temsilcilere ve başkanlara ihtiyaç olmadan, kısım kısım mevziî programlarla alâkalıların kendileri ile görüşme bu problemlerin hallini kısmen kolaylaştırır. Girişilecek faaliyetleri seçerken tercih edilmesi lâzım olanları açıklamıştık. Sosyal yatırımlar bazen iktisatçıya iktisadî yatırımlardan daha az önemli görünebilirler. Evvelâ geliri çoğaltıp sonra hayat şartlarını düzeltmek mantığa daha uygun gelebilir. Halbuki sık sık görülüyor ki, üretimi kalkındıranların hiç bir zaman hayat şartlarını düzeltecek kadar fazla bir gelir elde edemediklerine inanmaktadırlar.

«Ev hayatı ihtilâli» tecrübesine göre, aksine olarak, görülüyor ki hayat çevçevesinde yapılan yenilikler gelirin fazlalaşmasını temin edecek olan teknik yeniliklere ve iktisadî gelişmelere sebep olur. Ayni zamanda teknik değişmeleri mümkün kılacak havayı ve muhiti yaratırlar. Ayni zamanda faaliyetlerin sırasını hazırlarken, yalnız önemlerini değil, gerçekleştirilmelerindeki gecikmeleri de göz önünde tutmalıdır. Demek ki daha uzun vâdeli tasarılar bazen daha evvel başlamalıdır.[33]

ZİRAÎ GELİŞMENİN SOSYOLOJİK SONUCU

Eğer sadece ziraî gelişmeye şart olan strüktür değişikliklerini ve sosyolojik şartları tetkik edersek, gelişmenin getireceği sosyolojik sonuçları unutmuş oluruz. Meselâ, geçim tarımından ticarî tarıma geçerken köy toplumlarında bir değişim hasıl olur. Aynı zamanda, müstakil bir işletmenin kapitalist veya kooperatif bir müesseseye ilhakı psiko - sosyolojik yapılışlarında bir değişme yaratır. Ziraî kalkınmanın muvaffakiyeti için, varılan sonucun alâkalıların başlangıçtaki vaziyetlerinde değil, sonuçta aldıkları vaziyetlerinde memnun edici olması şarttır. Bu hafta ziraî kalkınmanın sosyal ve iktisadî yönlerden münakaşasını yapacağımız muhakkaktır. Bu konuşmamızın amacı dikkatimizi ihmal edilmemesi lâzım olan bazı meseleler üzerinde toplamaktır.

[34] S. F. E. R. - Investissements en agriculture - Economie Rurale N. 31 Paris Jan. 1957.

[35] R. BOUNIOL et A. M. MADEC - La Révolution Ménagère - Centre de Recherches d'Economie et de Sociologie Rurale de l'Ouest - 33 - 34 RENNES - Septembre - Décembre 1960.

TÜRKİYENİN TOPRAK REFORMU MESELESİ

Reşat Aktan

Toprak Reformu, özellikle son yıllarda Türkiyede çeşitli çevrelerde üzerinde çok durulan bir konudur. Bu konu, millî ekonominin en önemli sektörü olan ziraatın temel meselelerinden birisidir ve yirmi milyondan fazla nüfusun geçim durumu ile doğrudan doğruya ilgilidir. Ziraî gelişmenin çeşitli meselelerini ele almış bulunan bu Konferansın programında Toprak Reformuna yer verilmiş bulunması çok uygun olmuştur.

Bu Tebliğ, Türkiyenin Toprak Reformu meselesinin bazı önemli veçheleri üzerinde durmaktadır. Giriş bölümünde Arazi Politikası ve Toprak Reformu mefhumu üzerinde genel mahiyette izahlar verilmekte, bunu takip eden bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında ve Cumhuriyet Devri'nin ilk yıllarında memleketimizde carî bulunan Toprak Mülkiyet ve Tasarruf Rejimi kısaca tasvir olunmaktadır. Ziraî bünye bozukluklarını ve bunların ıslahı için yapılan çalışmaları anlatan müteakip iki bölüm Tebliğin esas gövdesini teşkil etmektedir. Bundan sonra, Türkiyede bir Toprak Reformu yapılması ile ilgili bazı meseleler kısaca incelenmekte ve en sonunda bir netice çıkarılmaktadır.

Bu Tebliğin başlıca gayesi, Türkiye'de Toprak Reformu ve genel olarak Ziraî Kalkınma konularının münakaşasına bir temel sağla-

mak ve gerekli bazı yardımcı bilgiler vermeğe çalışmaktır. Ziraî gelişme ile ilgili hemen her mesele ile bağlantısı olan ve pek çok çeşitli cepheleri bulunan müessesevî değişmeler meselesi çok geniş bir konu olup bütünü ile burada incelenmesine imkân yoktur. Bu Tebliğe ayrılan zaman bir hayli kısa olduğundan, Türkiyenin Toprak Reformu meselelerinin bir çok önemli teferruatı maalesef ele alınamamıştır.

GİRİŞ

Türkiyenin Arazi Tasarruf ve Mülkiyet Meselelerini ele almadan ve bunların halli üzerinde bazı mütalâalar ileri sürmeden önce, toprağın ve arazi politikasının genel olarak millî ekonomiler için arzettiği önem üzerinde bazı umumî izahlar vereceğim ve Toprak Reformu mefhumunu kısaca açıklayacağım.

ARAZİNİN VE ARAZİ MÜLKİYET POLİTİKASININ ÖNEMİ

Ziraî istihsale katılan temel faktörlerin birisi olarak toprak tarih boyunca yalnız nazarî iktisatçılar tarafından değil, fakat politikacı ve devlet adamları tarafından da en fazla alâka gören, üzerinde en çok münakaşalar yapılan bir faktör olmuştur. Bir çok memleketlerde özel bir alâka ile ele alınmış, arazi meselelerini yoluna koyma işi devletlerin en önemli bir faaliyetini teşkil etmiştir.

Şüphesiz ki insan topraksız yaşayamaz; toprak insan hayatının kaynağıdır. Artan nüfusa karşılık elde bulunan toprakların miktarı nisbeten kıt bir hale gelince toprak, mülkiyeti üzerinde ferdin fertle, milletin millet ile mücadele ettiği kıymetli bir unsur haline gelir. Böylece tedricî olarak bir toprak dâvası ortaya çıkar ki bu dâvanın toprak mülklerinin dağılışı, mülkiyetin mahdut ellerde temerküzü, arazi vergileme, tapu ve kadastro kayıtları, ve nihayet toprağın kullanılışı ve araziden faydalanma gibi pek çok çeşitli veçheleri vardır. Bütün bu meseleler insanın kalben bağlı olduğu çok hassas ve önemli konulardır ve azamî itina ile ele alınması gerekir.

Bir memleketin arazi mülkiyet ve tasarruf sistemi ve politikası, ziraî istihsalin teşkilâtlandırılmasını, millî hasıla ve ziraî istihsali, fiat ve gelir seviyelerini, ve millî gelirin fertler arasındaki dağılışını yakından ilgilendirir ve bunlar üzerinde ciddî tesirler yapar. Ziraî işletmelerin büyüklükleri ve bu işletmelerde kullanılan metod-

lar memlekette carî olan arazi mülkiyet ve tasarruf rejimi ile yakından alâkalıdır. Hattâ bu rejim sosyal yapıyı ve memleketin siyasî kuruluşunu bile tesiri altında bırakabilir.

Bütün bu sebepler yüzündendir ki devletler arazide mülk edinme hakkına zaman zaman müdahalelerde bulunmuşlardır. Tarih boyunca, arazide devletin hiç bir müdahalede bulunmadığı mutlak ve hudutsuz mülkiyet ve kullanma hakkı bir kaide olmaktan ziyade bir istisnadır.

Çoğalan nüfusun miktarı sabit olan arazi üzerindeki tazyiki bir çok meseleler doğurur. Bir taraftan miras yolu ile ve nüfusun artması sebebiyle ziraî arazi mülkleri gittikçe küçülen parçalara bölünürken, diğer taraftan bunun aksine bir temayül doğmakta, iktisadî ve sosyal nüfuz ve kontrol kazanmak arzusiyle arazi edinmeğe çalışan kimselerin veya müesseselerin ellerinde toprakların biriktiği görülmektedir. Bilhassa teşkilâtlı ziraî kredinin mahdut bulunduğu memleketlerde köylüler ve küçük çiftçiler topraklarını bir irad sahibi sınıfına kaptırmak ve sonunda onların istismarı altında ezilmeğe mahkûmdurlar. Ziraatla meşgul ve geçimlerini ziraatten kazanan kimseler bulundukları yere bağlı, son derece hareketsiz insanlar olduklarından, ve bunların iktisadî faaliyetleri kadar hayat tarzları da geniş mikyasta sosyal müesseseler tarafından tâyin olunduğundan, yukarıda bahsi geçen birbirine karşı bulunan kuvvetler iktisadî ve sosyal meseleler yaratır. Zamanla daha vahim hale gelen bu gibi toprak meselelerini önlemek, veyahut hiç olmazsa bunların zararlarını hafifletmek için neticede devletin arazi mülkiyet meselelerini tanzim edici ve plânlayıcı müdahalesi zarurî bir hale gelir. Bu yol gösterici müdahale bazen kanunî bir çerçeve içerisine yerleştirilmiştir ve zaman içerisinde tekâmül ettirici bir şekilde tesirlerini gösterir. Mülklerin haddinden fazla büyük ve aşırı derecede küçük parçalara bölünmesini önlemek, tabiî kaynakların âdil, müessir, bütün halinde ve genel olarak tatmin edici bir şekilde kullanılmasını, böylece insan ve tabiat kaynaklarının daha iyi bir tarzda birbirine uydurulmasını sağlamak maksatlariyle nüfusun bir bölgeden diğerine naklolunmasını temin ederek tedricî bir yol takip eder. Veyahut devlet müdahalesi devrimci tiptedir ve bir reform hareketi şeklinde tatbik olunur.

Devletin zamanında ve iyi bir şekilde müdahale etmemesi halinde ıztırap çeken içtimaî sınıfların ayaklanması neticesi olarak toprak meselesi bir ihtilâlle hallolunur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve diğer bazı Avrupa memleketlerinin ziraî arazi ile ilgili özel mev-

zuat ve tedbirleri ve dünyadaki bir çok toprak reformu hareketleri devlet müdahalesinin iyi örnekleridir. Diğer taraftan, Büyük Fransız İhtilâli böyle bir müdahalenin gecikmesi halinde ne olabileceğinin misalidir.

TOPRAK REFORMU MEFHUMU

Konuşmanın bu noktasında Toprak Reformunun kısa bir tarifini vermek ve konu ile ilgili bazı özelliklerine işaret etmek yerinde olacaktır.

Geniş bir mânada alındığı takdirde toprak reformu, arazi ile onu işleyen insan arasındaki münasebetleri ıslâh etmek gayesiyle devlet tarafından alınan her türlü tedbirleri ve yapılan icraatı içerisine alır. Bu faaliyetler ve tedbirler aşağıdaki şekilleri alabilir: büyük arazi mülklerinin umumiyetle kamulaştırılma sonunda parçalanması ve arazinin bunları işleyenlere dağıtılması; ziraî arazi üzerinde veya yakınında oturmadan buna sahip olma imkânının ortadan kaldırılması; toprakların işleyene mal edilmesini teşvik ve kiracı - ortakçılığı, bu kimseleri arazi sahibi yapmağa çalışarak azaltmak; devlet arazilerinin topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılması; devlet arazisi veya yeniden ıslâh suretiyle kazanılan ziraî arazi üzerinde plânlı yerleştirmeler yapılması; küçük parçalara bölünmüş ve ufalanmış arazi mülklerinin toplulaştırılması ve birleştirilmesi; mevzuat tedvini suretiyle müessir büyüklükteki ziraî işletmelerin yaratılması ve bunların idame ettirilmesi; ortakçılık ve kiracılık şartlarının ıslâhı, kira ve ortakçılık paylarının ve kiralama usullerinin düzenlenmesi; ve nihayet, kadastro ve tapu kayıtlarının teşviki, bunlara ilâveten, ziraî kredinin, vergileme, ziraî işçi ve pazarlama şartlarının ıslâhı, ve kooperatifler kurulması genel olarak toprak reformu hareketlerinin yardımcı ve tamamlayıcı unsurları sayılırlar.

Genel olarak ifade etmek icap ederse, toprak reformu çok muğlâk ve hassas bir meseledir. Çeşitli menfaat guruplarının itirazları ve karşı tepkileri sebebiyle, bu harekette başarı elde etmek pek kolay değildir. Bundan dolayıdır ki toprak reformu iyi bir şekilde tertiplenmeli ve teşkilâtlanmalı, memleketin özel ihtiyaçlarına ve sosyal ve ekonomik şartlarına uydurulmalıdır. Her ne kadar diğer memleketlerin tecrübelerinden faydalanmak mümkün ise de, bir memleket hazır elbise alır gibi bir toprak reformunu diğer bir memleketten aynen alamaz. Bu sebeple, münasip bir reform mevzuatının

hazırlanması ve bu tedbirlerin tatbiki konularında devlete düşen vazifeler pek büyüktür, ve hiç bir suretle kaçınılamaz. Bu bakımdan toprak reformu ile ziraatte teknolojik gelişme arasında bir benzerlik vardır. Zira teknolojik yeniliklerin meydana getirilmesinde olduğu kadar bunların tatbiki konusunda da belirli nisbette devlet teşvik ve desteğine ihtiyaç vardır. Toprak reformu ve teknolojik terakki programlarının birleştirilmesi, özellikle bu suretle bu iki hareketten birisinin veya her ikisinin birden müessiriyeti arttığı takdirde, doğru ve yerinde olur.

Teknolojik ilerlemelerin çiftçiler tarafından benimsenmesinde ve tatbik edilmesinde toprak reformu tedbirleri bir çok yollardan yardımcı olabilir. Birinci olarak, toprak reformunun genel olarak getirdiği daha fazla iktisadî ve sosyal güvenlik çiftçilere değişiklik yapmak hususunda teşvikler sağlar. Bir çok teknik yenilikler, istikbaldeki faideleri, bu yenilikleri başarmak üzere iktisadî kaynaklarını ve enerjilerini risk altına sokanların elde etmelerini garanti eden mülkiyet ve tasarruf emniyetini şart koşarlar. Keza bu değişiklikleri yapabilmesi için bir çiftçinin arazi ve diğer kaynakları serbest bir şekilde kullanma hakkına sahip olması da gereklidir. Arazi mülkiyet ve tasarruf sisteminde bozukluklar bulunduğu hallerde çiftçiler ne bu emniyete, ne de serbestiye sahip değildirler ve bu çiftçilerin daha iyi ziraat tekniği kullanabilmeleri iyi bir toprak reformunun tatbik edilmesine bağlıdır. Bu bakımdan toprağın, onu işleyenin mülkiyetinde bulunması en iyi bir haldir; iyi tanzim edilmiş mukavelelerle idare edilen kiracılık hali çoğu zaman buna yakın bir durum sağlayabilir. Bu sonuncu halde, mukavele müddetinin yeter uzunlukta olması ve kiracılık şartları hakkında basit ve açık hukukî hükümler konulması, hem mal sahibinin, hem de kiracının menfaatleri ve hakları iyi bir şekilde korunmalıdır. Bu hükümler arasında, kiracının tekniği, ıslâh gayesiyle yatırım yapmasına imkân veren ve mukavele sonunda, kiracının yatırımlarından faidelenmediği kısım için mal sahibinin âdil bir tazminat vermesi mecburiyetini koyanlar teknolojik gelişmeler bakımından çok önemlidir.

Bir çok memlekette kazanılan tecrübeler göstermiştir ki iyi tedvin ve tatbik edilmiş toprak reformları ziraî istihsalin müessiriyetini artırır ve yekûn ziraî hasılayı çoğaltırken ziraatla meşgul nüfusun gelirini de artırmıştır. Yükselen gelirler, çiftçilerin daha fazla tasarruf ve yatırımlar yapmalarına imkân vermiştir. Bu yatırımların bir kısmı kendiliğinden veyahut iyi bir ziraî yayım servisinin tavsiyeleri sayesinde teknolojik terakkilere akabilir. Bu suretle top-

rak reformu vasıtası olarak teknolojik terakkiye yardım etmekte ve bu terakkinin süratini artırmaktadır.

Bozuk toprak mülkiyet rejimlerinin özelliğini teşkil eden ziraî arazi mülklerinin küçük parçalara bölünmesi ve ayrıca bu parçaların ufalanıp dağılması hâdisesinin genel olarak elverişli istihsal ve koruma metodlarının tatbik edilmesine imkân vermediği bilinen bir vakıadır. Bu aksaklıkları izale ettiği ve işletme arazisinin büyüklüğünü ve kuruluşunu ıslâh ettiği nisbette toprak reformu daha iyi ziraat metod ve vasıtalarının kullanılması için muhiti hazırlar ve bu işi kolaylaştırır. Bu da toprak reformunun teknolojik terakkiye yardım ve faidesinin diğer bir yolunu teşkil eder.

Dünyanın bir çok ziraî topluluklarında kültür geriliği, hâlen mevcut hayat şartlarının ıslâhı hususunda bilgisizlik ve isteksizlik düzgün olmayan arazi mülkiyet rejimleri ile yakından ilgilidir ve birlikte görülmektedir. Toprak reformu bu sosyal hastalıkları iyi ettiği nisbette her türlü terakki için ve bu arada teknolojik gelişme için daha müsait bir muhit yaratılmış olacaktır. Tecrübeler göstermiştir ki başarılı bir toprak reformu ziraî topluluklara daha az kaderci, an'anelere daha az bağlı, fakat istikbal hakkında daha fazla umut dolu bir düşünüş getirmektedir; bu düşünüş tarzı da terakki için teşvik ve destek sağlar.

Bu kısa izahat, toprak reformunun ziraî gelişme için lüzumlu temeli nasıl hazırlayacağı, ziraatte yeni teknik metod ve vasıtaların tatbikine nasıl yardım edeceği hususlarında bilgi vermektedir. Buradan, arazi mülkiyet rejiminin bozuk olduğu bir ziraî cemiyette toprak reformunun kalkınma için zarurî bir ön şart olduğu neticesi çıkmaktadır.

Ziraî bir ekonomide müsbet değişikliklere tesir etmenin en iyi yolunun sanayi ve hizmetler sektörlerinin geliştirilmesi olduğu bilinen bir vakıadır. Bununla beraber ziraî istihsalin hâkim olduğu ekonomilerde, tarım topraklarına yatırılan sermaye ve insan iş gücünün istismarı bu istikamette bir gelişme elde etmekte en önemli manialardır. Bu durumda yapılacak toprak reformu ile sermaye ve iş gücünü serbest bırakmakla işe başlamak gerekir. Hattâ ziraî prodüktivite seviyesinde bir yükselme elde etmek için bile toprak reformu lüzumlu ve faidelidir. Makûl olmayan ve iyi ayarlanmamış bir arazi mülkiyet sistemi altında çiftçiler ziraî istihsali artırmak için bir bilgi duymıyacakları gibi, arazi kullanma şekillerinde bir ıslâhat yapmak imkânlarına da sahip değildirler. Ziraî bir cemiyette, sosyal ve politik istikrar, ziraatcı grupların hayat standart-

larında bir yükselme, ve netice olarak bir iktisadî kalkınma elde etmenin tek yolu arazi reformu yapılmasıdır.

TARİHÎ BİLGİLER

Bugün Türk ziraatine ve arazi mülkiyet ve tasarruf durumuna hâkim bir çok meselenin kökleri tarih içerisindedir. Bir çok hallerde bu meseleler dünün sosyal, ekonomik ve politik kuruluşlarının tali'siz bakiyeleridir. Bu sebeple, yakın ve çok yakın geçmişin arazi mülkiyet rejimini kısaca gözden geçirmek yerinde ve faideli olacaktır.

OSMANLI ARAZİ MÜLKİYET POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca ziraat arazisi en önemli millî kaynak olarak telâkki edilmiştir ve arazi mülkiyet ve tasarruf meselesi her zaman devletin özel alâka ve dikkatini üzerine çekmiştir. Ziraat arazisinin mülkiyeti ve tasarrufu her zaman Türkiyenin ziraî ve hattâ iktisadî politikasının en mühim meselesi sayıldığından daha İmparatorluğun başlangıcından itibaren yazılı veya yazılı olmayan özel mahiyetteki kanunlarla idare olunmuştur.

O zamanda ziraat faaliyetlerinin halkın büyük bir ekseriyeti için başlıca gelir ve istihdam kaynağı teşkil ettiği, ayni zamanda devlet için önemli bir varidat kaynağı olduğu gözönüne getirilirse, ziraî arazide mülkiyet ve tasarruf meselelerine niçin bu kadar fazla önem verildiği kendiliğinden anlaşılır. Bundan maada, İmparatorluk üç kıt'a üzerine yayılmıştı ve çeşitli arazi rejimlerine tâbi çok geniş sahaları içerisine alıyordu.

Daha ilk yıllarından itibaren İmparatorluk belirli ve orijinal bir arazi politikası gütmeğe başlamıştır. İmparatorluk genişledikçe, bu politikayı tedricî bir şekilde ve yavaş yavaş yeni elde edilen memleketlerde de tatbik etmeğe başladı. Ancak bu arada daima zamanın ve mekânın şartlarını gözönünde bulundurmağı ve arazi politikasını bunlara göre ayarlamağı hiç unutmadı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu bütün sosyal ve ekonomik hayat, hattâ devlet idaresi sert ve değişme İslâmî kanunlara tâbi iken, ziraat arazisi için her zaman ayrı, an'anevî ve aşağı yukarı elâstikî arazi mevzuatına sahip bulunuyordu.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı an'ane ve hukukunda, ziraat arazisi teorik bakımdan devletin malıdır. Arazide mülkiyet hakkı

iki unsurdan müteşekkildir: birincisi, rakabe denilen devletin elinde bulundurduğu nihaî kontrol veya çıplak mülkiyet; ikincisi, belirli şartlar altında fertlere terkedilen araziyi kullanma ve ondan faydalanma hakkı. Bu durum aslında ziraî arazinin bir mânada «millîleştirilmesi» demek oluyordu ve araziyi kullanan kimseler devletin devamlı ve mirasla nesilden nesile intikal eden kiracıları haline gelmekte idiler. Böyle bir düşüncenin istinad ettiği hukukî prensip, ziraî arazinin, milletin sosyal ve ekonomik hayatı bakımından çok büyük bir önem taşıması, bu sebepten dolayı, bütün olarak cemiyeti temsil eden devlete bu önemli kaynak üzerinde fertlerden üstün ve onlara tercih edilecek bir mülkiyet hakkının tanınması şeklinde ifade olunabilir. Bu hukukî görüş mülkiyet hakkında tahdit tanımıyan ve mutlak mülkiyeti savunan Roma hukukunun düşünüş tarzı ile tam bir zıddiyet halindedir.

Yeni bir memleket işgal olunduğu zaman, dikkatle tetkik olunur, köyleri, nüfusu, halkın meslekleri, işlenebilir ve mer'a arazileri, istihsal ve gelirler sayıma tâbi tutulur ve defterlere kayıt olunarak tesbit edilirdi. Sonra, köyler veya köy gurupları sağladıkları varidata göre timar, zeamet ve has olarak sınıflara ayrılırdı. Bu üniteler, arazi üzerinde ve toplanan varidatla geçinen, sulh zamanında mahallî idare fonksiyonlarını icra eden devlet memurlarından kurulu bir hiyerarşi vasıtasiyle idare ediliyordu. Bu kimseler hiç bir suretle feodal derebeyleri değildi; arazi ve bu araziyi işleyen köylüler (Reaya) üzerindeki hakları devlete karşı ifa ile mükellef bulundukları fonksiyonlarla tahdit edilmişti. Kendi bölgelerinde devletin ziraat, maliye ve iktisat politikalarını onun adına yürütmekte idiler. Ziraî araziye dikkat ve itina göstermeleri, onu ıslâh etmeleri ve verimliliğini artırmaya çalışmaları tabiî idi, zira, arazi verimlendikçe vergi varidatı artmakta ve bundan da Sipahiler faydalanmakta idi.

Bu arazi mülkiyet ve tasarruf rejimi, malî, askerî, idarî ve ziraî üstünlüklere sahipti. İmparatorluğu ziraî sahada mutlak olarak değişmeyen İslâmî veraset kanunlarına tâbi olmak mecburiyetinden kurtardı ve düzenlenmiş bir ziraat istihsal politikası ve sosyal nizam tatbik etmek imkânlarını bağışladı.

Bu arazi mülkiyet ve tasarruf sistemi asırlar boyunca çok faideli bir şekilde tatbik olundu; veraset yolu ile büyük arazi mülklerinin bir kaç elde birikmesi önlendi ve çiftçiler tasarruf hakları bakımından emniyet içinde idiler. Fakat onyedinci asırdan başlıyarak aksaklıklar görülmeğe başlandı ve sistem çözülmeğe yüz tuttu.

Nihayet 1826 yılında lâğvolundu. Meşhur Osmanlı Arazi Kanunnamesinin 1858 yılında tedvini tarihine kadar arazi rejiminde bir boşluk ve karışıklık hâkim oldu.

Timar sisteminin ilgası ile yeni meseleler ortaya çıktı ve devletin malî ve idarî organizasyonunda bazı değişiklikler yapmak zarureti hasıl oldu. Arazi Kanunnamesi, devleti mirî toprakları işleyen çiftçilerle doğrudan doğruya temas haline getirdiği ve onlara arazinin kullanılması bakımından daha geniş serbestlikler tanıdığı ve bu suretle memleketin ziraî arazi rejiminde esaslı değişiklikler yaptığı için bunu kanunî bir mânada bir toprak reformu mevzuatı saymak mümkündür.

Fakat ziraî arazinin kullanılışını uzaktan devlet memurları vasıtasiyle kontrol etmekte karşılaşılan güçlükler sebebiyle ve ıslâhat taraftarları daha fazla hürriyet ve garplılaşma istediklerinden dolayı bu kanun iyi bir şekilde ve başarı ile tatbik olunamadı. Bu tatbiklere dahilî ve haricî menfaat guruplarının şikâyetleri de ilâve olunca Devlet Kanunnamesinin esas hükümlerinde bir çok değişiklikler yapmak zorunda kaldı ve bir çok sert hükümler yumuşatıldı. Arazi mülkiyetinde ve tasarrufundaki daha fazla serbestlikler, ziraî mülkleri büyük erkek evlâdın parçalanmadan tevarüs etmesini sağlayan prime geniture prensipinin, mevzuatımızda mevcut olmayışı ve miras hukukunun pek karışık hüküm ve usuller ihtiva etmesi sebepleriyle ziraat arazisinin pek büyük bir kısmı küçük mülkler halinde parçalanmıştır. Bu küçük çiftlikler genellikle gayri iktisadî bir büyüklükte ve yeter sermaye teçhizatından mahrum bir durumda bulunmakta idiler. Bunun neticesi olarak sahipleri ekseriya borç içinde bulunan küçük çiftçilerdi. Borcunu ödeyemeyen köylünün arazisi murabahacı tarafından gasbolunmakta, bu suretle çiftçi ayni arazi üzerinde ortakçı veya işçi durumuna düşmekte idi. Tâdil edilmiş şekli ile 1858 Arazi Kanunnamesi yakın zamanlara kadar yürürlükte kalmıştır.

CUMHURİYETİN İLK DEVRELERİ

Cumhuriyetin başlangıç senelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukî düzeni halâ yürürlükte bulunuyordu. Arazi mülkiyet ve tasarrufunu düzenleyen bir kaç kanun ve emirname mevcuttu. Özel ziraî araziler ve bunlardan yapılan sahih vakıflar şer'î (İslâmî) Medenî Kanun demek olan Mecelle ile idare olunuyordu. Diğer taraftan, rakabesi devlete ait olan mirî arazi, umumun istifadesine terko-

lunmuş bulunan metruk arazi, işe yaramıyan topraklardan müteşekkil mevat arazi, ve mirî araziden yapılan gayri sahih vakıflar 1858 arazi kanunnamesine ve bunu tâdil eden diğer kanunlara ve emirnamelere tâbi idiler.

1926 yılında yeni Medenî Kanun kabul olununca otomatik olarak Mecelle yürürlükten kaldırılmıştı. Fakat Arazi Kanunnamesinin ve bununla ilgili kanunların Medenî Kanuna aykırı olmıyan ve özellikle bir kanunla lâğvolunmamış bulunan hükümlerin mer'iyette kaldığı hususunda bir çok hukukçular ittifak etmekte idiler.

Medenî Kanun ziraat arazisinin mülkiyet ve tasarrufu ve kullanılması bakımlarından memleketin ihtiyaçlarına cevap veren yeter hükümlere sahip değildir. Ziraat topraklarının özel mahiyetini nazarı dikkate almamaktadır. Ziraat topraklarını diğer gayri menkullerden farklı bir muameleye tâbi tutmamaktadır. Ziraî mülklere ait iki özel madde kanunun İsviçreden alınması sırasında hariç bırakılmıştı. Ayrıca, o tarihten itibaren kanunun orijinali üzerinde yapılan tâdiller ve ıslâhat takip ve naklolunmamıştır. Bu sebeplerle, ziraî arazinin mülkiyet ve kullanılışına ait özel problemleri halledecek elverişli mevzuata ihtiyaç vardı.

Daha evvel işaret olunduğu gibi, an'anevî timar sisteminin ziraî arazi mülklerinin parçalanmasını önlemek üzere konulmuş hükümleri zaman içerisinde yavaş yavaş tedricî bir şekilde gevşetilince, nesiller boyunca arazi mülkleri gittikçe daha küçük parçalara bölünmüştü. Bu durum, yetersiz, standard altı çiftlik ünitelerinin doğmasına ve ayrıca, arazilerin dağılıp ufalanmasına sebep oldu. Bu iki türlü parçalanma ve ufalanma istihsalin müessiriyetini azaltmaktadır, ve ziraî ekonomi veya teknoloji bakımlarından hiç bir suretle tasvip olunamazlar.

Cumhuriyetin ilk 20 senesi zarfında tedvin olunan bir kaç kanun arazi mülkiyet, tasarruf ve kullanması ile ilgili bazı hükümleri ihtiva etmekte idi. Bunlardan bir kaçına misal olarak işaret edelim.

1929 yılında çıkarılan 1505 sayılı kanun, siyasî sebeplerle doğudan batıya naklolunan kimselerin arazilerini istimlâk ederek topraksız çiftçi, göçebe ve göçmenlere dağıtma hususunda hükûmete selâhiyet vermekte idi. 1937 tarihli Orman Kanununa göre, özel şahıslar tarafından tesahüp olunacak ormanın azamî genişliği bin hektarı (2,471 acre) geçemez, özel ormanlar her birisi 200 hektar (495 acre) dan küçük parçalara bölünemez ve fertler devlet ormanına bitişik özel ormana sahip olamazlar. 1924 yılına ait Bütçe Kanunu, hü-

kûmetin devlet arazisini topraksız çiftçilere takdir edilecek bir fiat üzerinden ve on senelik taksitlerle ödenmek şartiyle satmak salâhiyetini hükûmete tanıyan bir madde ihtiva etmekte idi. 1934 tarihli İskân Kanunu göçmenleri ve göçürülenleri toprak sahibi yapan hükümleri ihtiva ediyordu.

Son olarak bahsolunan kanunlar vasıtasiyle Cumhuriyetin ilk on beş senesi zarfında bir milyon hektarlık ziraat arazisi dağıtılmıştır. Buna ilâveten, Maliye Bakanlığı tarafından daha bir miktar arazi dağıtılmış ve bir kısım vakıf araziler halka satılmıştı.

TÜRKİYE'NİN ZİRAÎ BÜNYESİNDEKİ BOZUKLUKLAR

Bir memleketin ziraî bünyesi bir çok hastalıklarla bulaşır ve bu yüzden ziraî istihsal geri kalır ve azalırsa ve bu bünye bozuklukları bu sektörde ıslâhat yapılmasını önleyen hakikî manialar haline gelirse, toprak reformu için bir ihtiyaç ve talep doğar. Türkiye ziraatında mevcut bu bünye bozukluklarından önemlileri aşağıdaki sahifelerde hülâsaten izah olunmaktadır.

TOPRAK MÜLKİYET DAĞILIŞINDAKİ ELVERİŞSİZLİKLER

Türkiyede kadastro haritaları tam olarak mevcut bulunmadığından ve tapu kayıtları ziraat arazilerinin hakikî son durumunu göstermediğinden arazi mülkiyet ve tasarrufu üzerinde maalesef pek az istatistik bilgiler elde bulunmaktadır. 1950 ziraat sayımında toplanan tafsilâtlı malûmat, soru kâğıtlarına verilen cevaplarda pek çok çeşitli ölçü birimleri kullanılması ve bunların müşterek bir üniteye çevrilememesi yüzünden tasnif olunamamıştır. 1963 ziraat sayımının neticeleri ise henüz alınamamıştır. Elde mevcut mahdut miktardaki ve pek de yeni olmayan rakamlara göre, 1950 deki 2.3 milyon çiftçi ailesinin takriben 1.7 milyonu (% 72.6 sı) kendi mülkü olan araziyi işlemekte; yarım milyon çiftçi işlediği arazinin bir kısmına sahip, diğer kısmını kiracılık veya ortakçılık ile tasarruf etmekte; ve yüzbinden fazla çiftçi aile hiç bir toprağa sahip bulunmamakta idi. Bu duruma göre, 1950 yılında, dörtte birden fazla (% 27.4) çiftçi işlediği arazinin tamamını veya bir kısmını kiralamış veya ortakçılıkla kullanmakta idi; buna ilâve olarak 300 bin daimî veya mevsimlik ziraat işçisi başkalarının arazisinde çalışmakta idi.

1952 yılında yapılan diğer bir ziraî anket arazi mülklerindeki eşitsiz dağılış ve bunun neticesi olarak büyük çiftçi topluluklarının yeter büyüklükte araziyi işleyemedikleri hususuna ışık tutmaktadır. Anket ,arazinin mülkiyet durumunu dikkate almadan işletme büyüklükleri ve sayıları hakkında bilgi vermektedir. Arazi mülkiyet durumunu açıklayan daha iyi bilgiler mevcut bulunmadığından işletme anketi mülkiyet dağılışı hakkında bir karine vermektedir. Her ne kadar ziraat işletmelerinden bazıları birden fazla mülk üzerinde kurulmuş iseler de, daha çok sayıdaki küçük işletmelerin bir çoğu bir tek büyük arazi mülkü üzerinde kurulmuş bulunmakta idiler. Bundan dolayıdır ki realitedeki ziraî mülk dağılışı eşitsizliğinin aşağıdaki cetvelin gösterdiğinden çok daha fazla olması pek muhtemeldir.

TABLO

Ziraat İşletmeleri Büyüklükleri,
1952 Sonbahar Anketi

İşletme büyüklüğü (Dekar olarak)	*Çiftçi sayısı*	*Yüzdesi*	*İşlenen yekûn arazi (Hektar olarak)*	*Yüzdesi*	*İşletme başına ortalama büyüklük (Dekar)*
1 — 20	773,000	30.6	836,000	4.3	10.8
21 — 50	797,000	31.5	2,790,000	14.3	35.0
1 — 50	1,570,000	62.1	3,626,000	18.6	23.0
51 — 75	336,000	13.3	2,097,000	10.8	62.4
1 — 75	1,906,000	75.4	5,723,000	29.4	30.0
76 — 150	384,000	15.3	4,023,000	20.7	104.8
151 — 500	199,000	7.8	4,880,000	25.1	245.2
500 den fazla	38,000	1.5	4,826,000	24.8	1,270.0
Yekûn	2,527,000	100.0	19,452,000	100.0	77.0

Tabloda görüleceği üzere, Türkiyedeki çiftçilerin üçte birisine yakın kısmı ziraat arazisinin yüzde beşten daha azını işlemekte, çiftçilerin hemen üçte ikisi yekûn ziraat topraklarının beşte birden daha azını işlemektedir. Çiftçilerin dörtte üçünden fazlasının işledikleri toprakların yekûnu bütün ziraat arazisinin yüzde 30 dan daha azını ancak teşkil etmektedir. Diğer taraftan, yekûn çiftçilerin dörtte birden daha azı ziraat arazilerinin yüzde 70 inden fazlasını

işlemektedirler. En büyük işletme büyüklüğü gurubu olan 500 dönümden büyük işletmelerin sayısı ancak 38,000 (yekûn işletmelerin % 1.5'i) olduğu halde bunların yekûn yüz ölçüsü 5 milyon hektara yaklaşmakta (yekûn sahanın % 24.8'i) dir ki mülkiyet dağılışındaki elverişsiz durumu bariz bir şekilde göstermektedir.

Yukarıdan beri verilen kısa izahat, memleketimizde bir toprak açlığı mevcut bulunduğunu, geçimleri ve istihdamları için ziraate dayanan takriben bir milyon kadar ailenin ya hiç topraksız veya az topraklı bulunduklarını açık bir şekilde göstermektedir. Her sene ziraat sektörüne en azından yüz bin yeni aile katıldığına göre, bu anketin yapıldığı tarihten beri geçen on iki sene zarfında toprak açlığı şiddetlenmiş ve arazi mülkiyet ve tasarruf durumu daha da fenalaşmıştır. Arazi üzerinde artan nüfus tazyiki işlenen arazi üzerinde güç ve muğlâk mülkiyet meseleleri yaratmakta, buna ilâveten toprak, orman, mer'alar gibi tabiî kaynakların tahribine sebep olmaktadır.

Türkiyede görülen diğer önemli bir ziraî bünye bozukluğu, ziraî mülklerin çok sayıda ve ekseriya birbirinden uzak yerlere dağılmış küçük parçalara ufalanmış olmasıdır. 1950 ziraat sayımına göre, çiftçi ailelerden yalnız yüzde 5 inin ziraî işletmesi bir tek parça halinde idi. İşletme başına düşen ortalama tarla sayısı 7 idi ve takriben Türkiyedeki işletmelerin üçte birisi 13 veya daha fazla sayıda tarladan müteşekkildi. Ziraat arazilerinin parçalanması hususunda hiç bir tecrübe mevcut bulunmadığından ve o zamandan beri nüfus artmakta devam ettiğinden şüphesizdir ki durum şimdi daha bozuk bir hale gelmiştir. Böyle bir ufalanma durumu değerli ziraat arazisinin yollar, hudutlar, sulama ve kurutma kanalları ve diğer ıslâhat tesisleri yüzünden israf, ve kaybolmasına; insan, hayvan ve makine enerjisinin zayi olmasına; rasyonel ve müessir bir işletme kurulamamasına; modern âlet ve makinelerin kullanılamamasına; arazi ihtilâflarının artmasına; ve nihayet, ziraî ıslâhatın güçleşmesine ve geri kalmasına sebebiyet vermektedir. Bundan dolayıdır ki bu kötü durumu düzeltmek Türkiye'de ziraî reform hareketinin önemli bir gayesi ve kuvvetli bir saiki olmuştur.

ABSENTİİZM VE ORTAKÇILIK

Arazi mülkiyet dağılışındaki elverişsiz durumun tabiî bir neticesi olarak Türkiyede, özellikle doğu, batı ve güneyde, fakat ayni zamanda Orta Anadolu'da bazı büyük, hattâ pek büyük ziraat arazi-

leri mevcuttur. Bunların sayısı beş bin ile on bin arasında tahmin olunmaktadır. Bunların kapladığı saha, Türkiyedeki işlenen arazilerin dörtte birisini veya daha fazlasını tutsa gerektir. Bu büyük ziraî mülklerin takriben 25 ilâ 30 tanesi devlete aittir ve Tarım Bakanlığı idaresinde tohum üretme veya damızlık hayvan yetiştirme çiftliği olarak bütün çiftçilerin hizmetinde kullanılmaktadır. Geri kalanlardan pek azı sahipleri tarafından düzenli büyük çiftlikler halinde işletilmektedir. Türkiyedeki büyük arazi mülklerinin büyük çoğunluğu, küçük parçalara bölündükten sonra ortakçı ve yarıcılara ve nadiren kiracılara işlettirilmek suretiyle istismar edilmektedir. Bir çok hallerde bu ortakçılar arazi sahibine ağır borçlar altında bağlıdırlar. Ortakçılar, asgarî sermaye yatırımı ile, en iptidaî âlet ve vasıtalar kullanarak ziraatte bulunurlar. Ortakçılık sisteminin diğer mahzurları, mal sahibinin arazisinin başında bulunmayıp şehir veya kasabalarda oturması (absentiizm), mukavele şartlarındaki emniyetsizlikler, arazinin ıslâhı hususunda ne ortakçının ne de mal sahibinin alâka ve gayret göstermemesi şeklinde hülâsa edilebilir. Neticede, ziraî istihsalde prodüktivite seviyesi düşmekte, tabiî kaynaklar ve ortakçılıkla geçinmeğe çalışan insanlar fizik ve moral bakımdan yıpranmakta ve bu gurup insanlar düşük bir hayat seviyesi sürmeğe mecbur kalmaktadır. Ortakçılık, sermayenin teşebbüs kabiliyeti, enerji ve bilginin ziraate akmasını önlemekte, bu suretle her türlü gelişme imkânlarını kapamaktadır.

Ortakçılar tarafından sağlanan iş gücü en ucuz olarak sağlanan bir iş gücü tipi olduğundan, ve ortakçıların hayat standardları, sahip bulundukları kuvvetli pazarlık durumları dolayısiyle mal sahipleri tarafından en düşük seviyelere kadar indirilebildiğinden, arazi sahiplerinin çoğu topraklarını ücretli işçiler ve makineler vasıtasiyle bizzat işlemek yerine ortakçılar eliyle işletmeyi tercih etmektedirler. Aynî ödemede bulunma usulü mal sahibi için ziraat mahsullerinin fiat dalgalanmalarına karşı bir garanti de teşkil etmektedir. Memleketin nisbeten iptidaî sosyo - ekonomik ve teknolojik şartları altında bu arazi işletme şekli, toprak sahiplerine azamî geliri sağlamaktadır. Büyük mülklerin sahipleri çoğu zaman arazilerinin bulunduğu yerde yaşamazlar; şehir ve kasabalarda oturur ve arazilerini kâhya ve çiftçibaşı gibi ücretli kimseler eliyle işletirler. Bazen de arazi mülkü bütün olarak bir şahsa kiralanır veya ortakçılığa verilir ve diğer ortakçılar bu şahısla mukavele yaparlar. Malsahibinin şehirde oturması yüzünden arazinin geliri şehirlere akar ve ıslâhat ve idame masrafları için araziye tekrar dönmez. Bu du-

rumda ziraat toprakları devamlı olarak zayıflar ve inbat kuvvetini kaybeder.

Ortakçılık ve kiracılık yalnız büyük mülklere mahsus değildir; hattâ orta veya küçük mülklerin sahipleri şehir ve kasabalarda oturduğu zaman bunlar da kiracı veya ortakçıya verilir. Bir çok kimse, şehir ve kasabalarda oturduğu ve başka işlerle meşgul olarak asıl gelirlerini bu kaynaklardan sağladıkları halde, sosyal prestij temini gayesiyle veya devamlı olarak sürüp giden enflâsyona karşı bir kıymet sağlama vasıtası olarak ziraat arazisine sahip olmağı tercih ederler. Bu gibi kimselerin devamlı olarak arazilerini işletebilmeleri ancak kiracı ve ortakçılar eliyle olabilir.

Memleketin batısından doğusuna doğru gidildikçe ortakçılık şartları ve ortakçı - malsahibi münasebetleri gittikçe kötüleşir, iktisadî olduğu kadar sosyal manialar artar, ve ortakçıların rızk emniyeti ciddî bir mesele halini alır. Bu şekil ile ortakçılık ilk el ve hattâ zararlı bir arazi işletme şeklidir. Bu sebepledir ki, böyle kötü ve zararlı usullerle işletilen büyük arazi mülklerini parçalayarak bu arazileri nesiller boyunca işlemekte olan ortakçılara dağıtmak, Türkiye'deki arazi reformu hareketinin en önemli saiklerinden birisi olmuştur. Bu suretle, bir taraftan, iptidaî ve zararlı bir arazi işletme şekli tasfiye edilecek ve kendi arazisini işleyen serbest çiftçi aileler yaratılmış olacak; diğer taraftan, araziler daha iyi bir şekilde, işlenecek, toprağın verimliliği korunacak, hattâ artırılacaktır.

ARAZİ İHTİLÂFLARI VE TAPU MESELESİ

Türk ziraatinin en ciddî meselelerinden birisi, arazi ile ilgili sayısız ihtilâflarla dolu oluşudur. Bu ihtilâflar fertler arasında, fertlerle köy, mahallî idare veya merkezî hükûmet gibi bir âmme teşekkülü arasında, köyler arasında, ve nihayet köy hükmî şahsiyeti ile mahallî idare, merkezî hükûmet arasında olabilmektedir. Salâhiyetli kimseler tarafından bildirildiğine göre, yılda açılan dört milyonu aşkın dâvanın yarıdan fazlası doğrudan doğruya, diğer bir kısmı ise dolayısiyle ziraat arazisi ile ilgilidir. Zamanla arazi ihtilâfları sayı itibariyle artmakta, daha muğlâk hale gelmekte, halli seneler sürmekte ve hattâ bazen bir türlü hal olunamamaktadır. Her yıl arazi ihtilâfı yüzünden fertler arasında, köyler arasında, hattâ bir gurup insanla devlet otoriteleri arasında silâhlı mücadeleler görülmektedir. Bir müddet evvel Türkiye'deki hapishanelerde yapılan bir araştırma, katil vak'alarının yarısından fazlasında cinayet se-

bebinin arazi ihtilâfı olduğunu göstermiştir. Bir çok hallerde çiftçi ihtilâfı bizzat kaba kuvvet kullanarak halletmek yoluna gitmektedir. Bu durum arazide mülk emniyetini zayıflatmakta, bundan da ziraî istihsal zarar görmektedir. Çoğu zaman ihtilâflı arazideki mahsul iki taraftan birisi eliyle tahrip olunmakta, böyle topraklara bakılmamakta, hattâ boş bırakılmaktadır. Bunlara ilâveten, insanlar arasında düşmanlık hisleri ve dolayısiyle sosyal huzursuzluklar doğmaktadır.

Bu ihtilâfların başlıca sebebi ziraat arazisinde kadastronun yapılmamış olması ve tapu kayıtlarının yetersiz bulunuşudur. Gerçekten, ziraat arazisinin pek küçük bir kısmının kadastro haritaları tamamlanabilmiştir ve bu iş pek yavaş bir sür'atle yürümektedir. Uzmanların tahminlerine göre, memleketin kadastro haritalarını bitirme işi, bugünkü teşkilât ve iş sür'ati ile 50 ilâ 100 hattâ 200 sene sürebilecektir. Kadastro konusundaki asıl güçlük ölçme ve haritaları yapma gibi teknik hususlar değil, fakat mülkün sahibini tesbit etmekte ve ihtilâfları halletmektedir.

Ziraat mülklerinin pek büyük bir kısmının ya hiç tapu kaydı yoktur veya yetersiz ve yanlış tapu senedi vardır. Tapu senedi mevcut olanlarda bile çoğu zaman bu senedin intikalleri yaptırılmamıştır, halâ eski sahipleri, ecdad üzerine yazılıdır; senetlerde verilen bilgiler, mesaha, hudutlar ,kıymet hakikata uymamaktadır. Bundan dolayıdır ki bu senetlerin hiç bir hukukî veya pratik kıymetleri yoktur. Her ne kadar gayrimenkul satışları ancak tapuya tescil ettirmek şartiyle muteber olursa da çoğu zaman köylüler arazilerini yazılı gayri resmî ara senetleri ile, hattâ şifahî anlaşma ile alıp satmaktadırlar. Böyle usullerin kullanılması karışık ve bozuk tapu kayıtlarını ilânihaye devam ettirmektedir. Bu tehlikeli durumu düzeltmek ve düzenlemek, her ne kadar büyük gayretler isteyen muazzam bir iş ise de, pek zarurîdir.

TÜRKİYE'DE ZİRAÎ BÜNYE ISLÂH GAYRETLERİ

Bu bölümde, evvelâ Türkiye'nin ilk toprak reformu denemesi kısaca anlatılmakta, sonra da 1960 İnkılâbından beri devam eden yeni gayretler açıklanmaktadır. Bu arada, elde bulunan toprak reform tasarısının esas hükümleri ve reform karşısında umumî efkârın tutumu da izah olunmaktadır.

TOPRAK REFORMU KONUSUNDA İLK DENEME

Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal ve ekonomik hayatın bir çok cepheleri oldukça kökten değişikliklere uğradığı ve arazi mülkiyet sisteminde Osmanlı hukukunun ve an'anelerinin bakiyelerini tasfiye etmek gerektiği halde toprak hukukunu yeni baştan tanzim hususunda hiç bir teşebbüs yapılmadı. Bununla beraber, büyük iktisadî buhran yıllarında topraksız çiftçilerin topraklandırılması ihtiyacı bir sosyo - ekonomik, hattâ politik mesele halini aldı. İlk olarak 1930 yılında Dahiliye Vekâleti «Arazi ve İskân Kanunu» adlı bir tasarı hazırladı, fakat bu tasarı diğer Bakanlıkların ve Devlet Şûrasının tasvibini görmediğinden Büyük Millet Meclisine sevk olunamadı. O zamanki yegâne siyasî parti olan Cumhuriyet Halk Partisi tarafından ve Sağlık, Tarım Bakanlıklarınca bu konuda yapılan diğer çalışmalar maalesef tatmin edici neticeler doğurmadı. Aynı devrelerde bazı mebuslar da kanun teklifleri hazırladılar, fakat hiç birisi yeterli görülmedi.

Bu sırada Anayasanın istimlâk ile ilgili maddesine bir fıkra eklendi ve çiftçinin topraklandırılabilmesi için yapılacak istimlâkler özel şartlara tâbi tutulmak suretiyle toprak reformu için müsait bir durum hazırlandı. Gerçekten, eski şekli ile 74 cü madde, her hangi bir mülkün istimlâk edilebilmesi için kamu yararına kullanılacağı hususunun tesbit edilmesini, piyasa fiatının peşin olarak ödenmesini şart koşuyordu. Bu hükme göre, başkalarına dağıtılmak üzere arazinin istimlâk edilmesi gayri mümkün halde idi; ayni zamanda istimlâk yapmak güç ve pahalı idi. Bu maddeye 1937 yılında eklenen fıkra şöyle demektedir:

«Çiftçinin topraklandırılması ve ormanların devletleştirilmesi için yapılacak istimlâklerin bedelleri ve ödeme şekilleri özel kanunlarla tesbit olunur.»

Büyük Millet Meclisini açış nutuklarında Cumhur Başkanı Atatürk Meclisten bu meselenin halledilmesini istedi ve aşağıdaki gibi bazı direktifler verdi:

«Her Türk çiftçi ailesinin geçim ve çalışmasını sağlayacak büyüklükte bir araziye sahip olması mutlak olarak zarurîdir. Memleketin sağlam temeli ve kalkınması bu prensipin tahakkukuna bağlıdır.

«... Millî Ekonomimizin temeli ziraattir. Bundan dolayıdır ki, ziraî kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. .... Her şeyden evvel, bu memlekette topraksız hiç bir çiftçi kalmamalıdır. Bundan daha

önemli olanı ise, çiftçinin geçinmesine yeter büyüklükte olan toprağı hiç bir suretle parçalanmamalıdır. Büyük çiftçilerin işleyecekleri arazinin büyüklüğü bölgelerin nüfus kesafeti ve toprak verimliliğine göre tahdid olunmalıdır.»

İkinci Dünya Savaşından sonra 1945 yılında Tarım Bakanlığı diğer bir toprak reform tasarısı hazırladı ve «Toprak Dağıtma ve Çiftçi Ocakları Kurulmasına dair Kanun» başlığı altında Büyük Millet Meclisine sevketti. Tasarı Mecliste çok kuvvetli bir muhalefetle karşılaştı ve Çiftçi Ocakları kurulmasına ait bölümü, millî an'anelerimize uymadığı mülâhazasiyle tamamen tasarıdan çıkarıldı. Diğer bazı hükümlerinde de önemli değişiklikler yapıldıktan sonra bu tasarı «Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu» adı ile kanunlaştı.

Bu kanun genel olarak toprak reformu mevzuatında görülen iki önemli esası ihtiva ediyordu. Bunlar da topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak dağıtmak ve bu kimselere kredi, malzeme, teçhizat ve teknik yardım sağlamak suretiyle onların verilen araziler üzerinde işletmeler kurmalarını teşvik etmek hükümleri idi. Bununla beraber, kanunda, ufalanmış arazilerin toplulaştırılması, ortakçı ve kiracıların durumlarının ıslâhı ve şartlarının düzenlenmesi, işe yaramıyan boş arazilerin ıslâhı ve dağıtılması, yeni olarak meydana gelen küçük çiftçileri işbirliği ve kendi kendilerine yardım esası üzerine teşkilâtlandırmak, ziraî yerleşim, ve saire gibi diğer reform tedbirleri yer almamıştı.

Ayni yıllar zarfında Türkiye tek parti sisteminden çok partili bir siyasî rejime geçti. Bu hâdise çiftçiyi topraklandırma kanununun değiştirilmesine, hükümlerinin kısmen ve yavaş bir şekilde tatbik olunmasına sebep oldu. Keza kanun iyi bir şekilde halka izah ve takdim olunamadı, hattâ ondan en çok faydalanacak olan topraksız çiftçiler tarafından bile tam mânasiyle, hakikî hüviyeti ile kavranamadı. Politik mülâzahalarla kanunun ancak devlet arazisinin dağıtılmasiyle ilgili hükümleri ve kısmî olarak tatbik olundu. Çok sayıda köylüyü faydalandırmak gayreti ile bu arazilerden de küçük parçalar verildi, ve bu suretle mevcutlara ilâveten yeniden az topraklı çiftçiler yaratıldı. Özel şahıslara ait araziden pek az istimlâkler yapıldı. Kanunun kredi vesair yardımlar yapılmasına ait hükümleri hemen hiç tatbik olunmadı ve böylece topraklandırılan çiftçilerin işletme kurmaları sağlanamadı. 1947 ile 1962 yılları arasındaki 15 senelik devrede 18 milyon dönüm ziraat arazisi 360 bin aileye dağıtılmıştır. Bu arazinin ancak 750 bin dönümlük kısmı ma-

hallî idarelerden, vakıflardan ve özel şahıslardan yapılan istimlâklere aittir ve geriye kalan çok büyük kısmı devlet arazisidir.

Bu suretle Türkiyenin ilk toprak reformu denemesi (her ne kadar bu hareketi ifade için toprak reformu tâbiri kullanılmamış ise de) fazla başarılı olmadı ve hemen yirmi sene süren gayretler memleketin ziraî arazi mülkiyet durumunda hissedilir bir değişiklik yapamadı. Topraksız ziraat işçilerinin, ortakçı ve kiracıların yaşama ve çalışma şartları ve maddî refahları fazla ıslâh olmadığı gibi ziraat topraklarındaki parçalanma ve ufalanma da durmadı. Bundan maada, milyonlarca çiftçinin uzun seneler süren ümit ve emelleri tahakkuk etmedi ve pek çok samimî reformcular ve idealistler acı bir şekilde hayal kırıklığına uğradılar.

TOPRAK REFORMU KONUSUNDAKİ SON GAYRETLER

Millî Birlik Komitesinin 1960 yılında iktidarı ele alması üzerine kurulan hükûmet iş başına geçtiği zaman Türkiyede ziraî arazinin mülkiyet ve tasarruf ve kullanılması ile ilgili durum her zamankinden daha âcil ve müzmin bir halde idi, hattâ eskisinden bozuk bir durumda idi denilebilir. Aradan geçen yıllar zarfında ziraî nüfusun artması ve modern makinelerin, bilhassa traktörün ve demir pulluk gibi âletlerin kullanılmağa başlanması sebepleriyle ziraat sahası marjinal, hattâ marjinal altı kalitede toprağa sahip bulunan, kurak, dalgalı mer'a arazilerine doğru genişledi. Bu suretle toprak serveti çok ciddî ve süratli bir erozyona maruz tutuldu. 1950 yılından itibaren başlayan süratli ve kesif ziraî makineleşme hareketi memleketin bir çok kısımlarında ortakçıları yerlerinden etmek suretiyle memleketin mülkiyet durumunda bazı huzursuzluklar doğurdu ve eskilerine eklenecek yeni meseleler ortaya çıkardı.

Ziraî istihsaldeki durgunluk ve düşük seviyede devam eden prodüktivite yanında sür'atle nüfusun artması 1950 nin ikinci yarısında ziraî gelirleri her zamankinden daha az seviyelere indirip ve şehirle köy arasındaki yaşama seviyesi uçurumunu daha da derinleştirdi. Açık, gizli ve mevsimlik işsizlerin sayıları arttıkça köylerde kuvvetli bir itme kuvveti doğdu. Her ne kadar şehirlerde buna tekabül eden bir çekme gücü mevcut bulunmamakla beraber tatmin olmıyan köylü kitleleri şehirleri doldurmakta birbiriyle yarış etti. Böylece Gecekondu kuşaklariyle sarılan şehirlerde bir çok iktisadî, sosyal, idarî, hukukî ve hattâ politik meseleler ortaya çıktı.

Ağustos 1960 tarihinde İnkılâp Hükûmetinin ilk tasarruflarından birisi Tarım Bakanlığına bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlama vazifesi vermesi idi. Üniversitenin de yardımı ile ilgili Bakanlıkların temsilcilerinden müteşekkil bir komisyon hemen bir seneye yakın bir çalışma sonunda bir tasarı hazırladı. Hükûmetçe kurucu meclise takdim olunan bu tasarı zaman kıtlığından bu Meclis tarafından kanun haline getirilemedi. Daha sonra, hükûmet tarafından geri alınan tasarı üzerinde benzeri komiteler çalıştı ve bazı değişiklikler ve ilâveler yaptı.

Aradaki zaman zarfında bir referandum ile milletçe kabul olunan yeni Anayasa memleketin toprak reformu ihtiyacını kabul etmektedir. Gerçekten 37 inci madde aşağıdaki ifadelerle devlete böyle bir reform yapma vazifesini yüklemektedir :

«Devlet ziraat topraklarının verimli bir şekilde kullanılması ve topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak sağlanması gayelerini tahakkuk ettirmek için gerekli tedbirleri alır. Bu gayelerle kanun, fertlerin sahip olacakları ziraat arazisi büyüklüğünü çeşitli bölgelere ve mahsul nevilerine göre sınırlayabilir. Devlet çiftçinin istihsal vasıtalarına sahip olmasını kolaylaştırır. Tarım topraklarının dağıtılması orman ve diğer toprak servetlerinin azalmasını doğuramaz.»

Bu maddenin ifadesinden Anayasanın özellikle iki gayenin tahakkuku için bir toprak reformu derpiş ettiği sarih olarak anlaşılmaktadır. Keza maddeye göre, topraksız ve az topraklı çiftçilere ancak ziraat toprakları ve boş duran araziler dağıtılabilecektir. Toprak reformunun başarısını garanti etmek için devlet tarafından lüzumlu diğer istihsal faktörlerinin de dağıtılması ön görülmüştür.

Bunu takip eden maddede, dağıtılmak üzere istimlâk edilen ziraat arazilerinin bedellerinin on seneye kadar taksitle ödenebileceğine ve ancak küçük çiftçiye ait arazinin bedelinin tamamen ve kendi arazisini işleyen çiftçiye ait arazinin bedelinin bu kimsenin geçimi ile ilgili kısmının peşin olarak ödeneceğine dair hükümler vardır.

Keza Anayasanın 41 inci maddesi çok geniş ifadelerle bir ziraî reformdan bahsetmektedir: «İktisadî ve sosyal hayat adalet ve tam istihdam prensiplerine, ve herkes için insan haysiyetine yaraşır bir geçinme seviyesi sağlama gayesine göre devletçe tanzim olunur.»

Bu duruma göre, Anayasanın kabulünden itibaren iktidara gelecek her hükûmetin hiç olmazsa Anayasada yazılı olan toprak re-

formu tedbirlerini alması zarurî bir hale gelmiştir. Bu husus Türkiye'de toprak reformu yapılmasının ilâve bir saikidir.

TOPRAK REFORMU TASARISININ BAŞLICA PRENSİPLERİ

Toprak reformu tasarısına göre ziraî topraklar ancak sahipleri tarafından müessir bir şekilde ve gerekli verimliliği koruma tedbirleri alındıktan sonra kullanılabilir. Eğer bu şartlar yerine getirilmez ve toprak bir kapitalistin istismar vasıtası haline getirilirse, bütün arazilerin hakikî sahibi olarak devlet duruma müdahale edecek, kötü kullanandan toprağı alarak iyi kullanmak iktidarında olanlara verecektir. Arazi dağıtılmasında ziraat okullarını bitirenlere ve toprağı ıslâh edici tedbirler almağı vâdedenlere priorite verilmektedir.

Ziraat topraklarının kiracılık ve ortakçılık usulleriyle işletilmesi prensip olarak yasaklanmıştır ve ancak kanunun saydığı özel istisnaî hallerde buna izin verilmektedir. Hattâ bu şartlar altında bile kiralama ve ortakçılık şartları düzenlenmekte ve kontrol altına konulmaktadır. Tanzim edici hükümler arasında, belli başlı hükümleri evvelden tesbit edilmiş yazılı tip mukaveleler kullanmak mecburiyeti, mukavele müddetinin uzun oluşu ve otomatik olarak yenilenmesi imkânı, mahallî çiftçi kurulları vasıtasiyle kiraların ve ortakçılık paylarının azamî hadlerinin kontrol edilmesi, ziraî araziyi kiralayan kimsenin çiftçi olması mecburiyeti ve kiracının tekrar kiraya veya ortakçıya verememesi gibi bu sosyal müesseselere istikrar, emniyet ve adalet getiren önemli prensipler vardır.

Tasarı, Anayasada zikrolunduğu üzere, ziraî arazi mülklerine bir azamî had tesbit etmektedir. Coğrafî bölgelere, toprak kabiliyet sınıflarına ve sulama imkânlarının mevcudiyetine göre mülk büyüklükleri için bir tavan tesbit olunmuştur. Mülkün bu miktarın üstündeki kısmı istimlâk olunur ve topraksızlara dağıtılır. Bu tavanın hesabında, bir mülk sahibinin nerede bulunursa bulunsun bütün arazileri dikkate alınmakta, bağ bahçe, mer'a çayır ve saire gibi çeşitli nevi araziler belirli emsaller kullanılmak suretiyle standard tarla arazisine tahvil olunmaktadır. Böylece, memlekette ziraî arazilerin sosyal adalet prensiplerine göre ve muvazeneli bir şekilde dağılması sağlanmakta, toprakların mahdut ellerde temerküz etmesi ve arazi sahiplerinin şehir ve kasabalarda oturması imkânları ortadan kaldırılmaktadır.

Tasarının diğer önemli bir gayesi, toprak açlığı içerisinde kıvranan çiftçi guruplarını, ailelerinin geçimlerini sağlayacak ve çalışan fertlerine çalışma imkânları verecek genişlikte toprağa sahip kılmaktır. Böylece, iktisaden yaşayabilir aile ziraat işletmeleri yaratılmakta ve bunların idame ettirilmesi sağlanmaktadır. Aile işletmesinin büyüklüğü, iklim, toprak ve sulama şartlarına göre bölgeden bölgeye değişmektedir. Arazi almağa müstahak kimseler arasında ortakçılar, kiracılar ve ziraat işçileri en başta gelmektedir. Arazi verilenlere, düzenli, teçhizatlı ziraat işletmeleri kurabilmeleri için yeter kredi de sağlanmaktadır.

Tasarının bir özelliği, prensip olarak gönüllü esasa göre, fakat şartlar zarurî kıldığı zaman ve hallerde Tarım Bakanlığının mecburî olarak tatbik ettireceği arazi toplulaştırma tedbirlerine ait hükümleri ihtiva etmesidir. Gönüllü toplulaştırmada ekseriyet oyunun müsbet olması için devletçe bazı malî vesair teşvikler sağlanmaktadır. Toplulaştırılmış mülklerin tekrar parçalanmamasını temin için ilâve hükümler de tasarıda yer almaktadır.

Tasarının diğer bir özelliği, reform sahasında çiftçi kooperatifleri kurulmasını teşvik edici bir bölümün mevcudiyetidir. Küçük çiftçilerin tek başlarına yapamıyacakları veyahut bir teşkilât vasıtasiyle daha kolay ve iyi bir şekilde yapabilecekleri istihsal ve pazarlama işlerinde bu kimselere yardımcı olmak üzere genellikle çok gayeli ziraat kooperatiflerinin kurulması derpiş olunmaktadır. Bir köy veya bölgede yarıdan fazla çiftçinin bir reform tedbirinden faydalandığı özel durumlarda veyahut Tarım Bakanlığının zarurî gördüğü hallerde kooperatif kurulması ve bölgedeki çiftçilerin üye olmaları mecburî hale gelmektedir.

Yukarıda verilen kısa izahattan anlaşılacağı üzere, eldeki tasarı mahdut gayeli bir toprak dağıtma kanunu olmıyacaktır. Türk ziraatinin belkemiği olmak üzere iktisaden yaşayabilir aile ziraat işletmelerinin kurulması ve bunların idame ettirilmeleri için gerekli her türlü vasıtayı sağlamakta, bu suretle memleketin en kıymetli toprak kaynaklarının devamlı ve verimli bir şekilde işletilmesini mümkün kılmaktadır. Umumiyet itibariyle alınırsa, tasarı nisbeten mutedil bir reform kanunu mahiyetini taşımakta, cemiyetin köklerini sarsacak cezrî değişiklikleri derpiş etmemektedir. Ferdî mülkiyet haklarına hürmet ve riayet etmekte, ancak âmme menfaatinin zarurî kıldığı hallerde ve nisbette tahditler koymaktadır. Hattâ bu tahditler âdil ve mutedildir ve memleketin özel şartlariyle mutabakat halindedir.

Tasarı kanunlaştığı zaman, reform, tedricî olarak, bölge bölge tatbik olunacaktır. Tasarıda, böyle bir reformun gerektirdiği, kadastro haritalarının, toprak kabiliyet sınıfları ve arazi kullanma durumlarını gösteren haritaların hazırlanması, tapu kayıtlarının tamamlanması gibi teknik şartlar iyi bir şekilde sağlanmıştır. Keza idarî ve malî hususlara lüzumlu maddî teşvik ve desteklere ait hükümler tamamen tasarıda yer almaktadır.

Böyle bir toprak reformunun tatbikatını yapacak teşkilât tabiî ve mantıkî olarak Tarım Bakanlığına bağlı olmalıdır. Böyle nazik bir politikayı ancak Tarım Bakanlığı gibi sağlam bir şekilde yerleşmiş, geniş ve tecrübeli teknik teşkilâta sahip bulunan bir devlet dairesi başarı ile ve müessir bir şekilde yürütebilir. Bu Bakanlık dışında kurulacak bir toprak reformu teşkilâtı, bir bütün halinde yürütülmesi gereken memleket tarım politikasına ait mes'uliyetleri şimdi olduğundan daha fazla parçalıyarak ve koordinasyon, işbirliği ve kontrol meselelerini çok güç, hattâ gayri mümkün hale getirerek hem toprak reformunun hem de tarım politikasının başarısızlığa uğramasına sebep olabilir.

TOPRAK REFORMU KARŞISINDAKİ TUTUM

Türk hükûmetinin toprak reformunu başarmak hususunda kararlı bulunduğu, bu maksatla elinden geleceğini yapacağı anlaşılmaktadır. Birinci beş yıllık Kalkınma Plânı ve daha sonra çıkan yıllık programlar toprak reformunu, memleket ziraatinin kalkındırılması için zarurî bir ön şart olarak kabul etmektedirler. Plân ve programlara göre toprak reformu ziraî prodüktiviteyi ve hasılayı artıracak, daha eşit bir toprak dağılışı sağlamak ve topraksız çiftçileri işlemediği topraklara sahip kılmak suretleriyle sosyal adaleti temin edecektir. Keza Plân çiftçiler arasında kooperatifleşmenin teşvik olunmasını ve ziraat arazilerinin gittikçe parçalanmasını durdurmak için miras mevzuatında paralel değişmeler yapılmasını da derpiş etmektedir.

Bir müddetten beri iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi prensip olarak toprak reformuna taraftardır. Keza aydın kitle, ilim adamları, işçi teşekkülleri ve küçük çiftçiler de umumiyetle reform taraftarıdırlar. Basın ve radyo sık sık konunun çeşitli veçhelerini ele almakta ve genel olarak lehde görüşler ileri sürmektedirler. Zaman geçtikçe topraksız çiftçilerin hükûmete ve politikacılar üzerin-

deki tazyiki artmakta, hattâ bu gurupların ara sıra sessiz yürüyüş vesair şekillerde gösteride bulundukları görülmektedir.

Diğer taraftan, Cumhuriyet Halk Partisi de dahil bütün siyasî partilerin büyük arazi sahipleri, parti politikasına müessir olacak derecede iyi bir şekilde temsil olunmaktadırlar. Her ne kadar her zaman açık bir şekilde ifade etmiyorlarsa da bütün muhalefet partileri toprak reformuna aşağı yukarı aleyhtardırlar, veyahut hiç olmazsa kuvvetle taraftar değildirler. En büyük muhalefet partisi bu durumunu ve düşüncelerini toprak reformsuz bir ziraî kalkınmayı müdafaa etmek suretiyle belirtmektedir.

Büyük arazi sahipleri ve büyük çiftçiler Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu denilen bir teşekkül kurarak kuvvetlerini birleştirdiler, ellerindeki bütün vasıtalarla, bilhassa broşürler çıkarmak, kongreler toplamak suretiyle sistemli bir şekilde toprak reformuna karşı mücadele etmektedirler. Anayasa ve bir kalkınma mahiyetinde olan Kalkınma Plânı toprak reformunu kabul ettiğinden, buna ilâveten kamu oyu, hükûmet ve siyasî çevreler aşağı yukarı bu gayeyi tahakkuk ettirmek üzere kararlı olduğundan arazi sahiplerinin teşkilâtlı mücadelesi, asıl maksadını açık bir şekilde ortaya koymamakta, dolambaçlı bir yoldan yürümektedir. Devlet tarafından ziraate yatırımlar yapılması suretiyle ziraatte elde edilecek kalkınmanın faydalarını öğmekte, bu tip bir kalkınmaya memleketin muhtaç olduğu belirtilmeğe çalışılmakta; başka memleketlerden naklettikleri misaller vasıtasiyle toprak reformunun memlekete getirmesi mukadder zararları izah olunmağa çalışılmakta; hükûmetçe hazırlanan tasarı da dahil olmak üzere bu konuda atılan her türlü müsbet adım küçümsenmeğe çalışılmaktadır. Büyük iş adamları, kapitalist tüccar ve sanayiciler henüz konu üzerinde lehde ve aleyhte sarih bir vaziyet almamışlardır; bununla beraber, bu kimselerin de toprak reformunun hararetli bir destekleyicisi olmadıklarını tahmin etmek mümkündür.

Geçen ay zarfında Büyük Millet Meclisi tapulama kanununu oldukça acele bir şekilde kabul etti. Bu kanunun bir maddesi bir kısım politikacıların, devlet adamlarının, uzmanların, teknisiyenlerin, ilim adamlarının ve düşünürlerin dahil bulunduğu kalabalık aydın guruplar tarafından çıkacak toprak reformu için zararlı olarak telâkki edildi. Zira bu madde, tapusuz olarak işgal olunan devlet arazilerinin eskisine nazaran daha liberal ve kolay usullerle tapuya kaydettirilebilmesini mümkün kılan bir hükmü ihtiva ediyordu.

Cumhur Başkanı tarafından veto edilen kanun ikinci müzakeresinde tekrar Meclisten geçerek yürürlüğe girdi.

Yukarıda izah edilen tutumlar toprak reformu tasarısının, müzakere edilmek üzere Büyük Millet Meclisine sevkolunduğu zaman nasıl şiddetli bir itirazla karşılaşacağını açık bir şekilde göstermektedir. Hükûmetin tasarıyı Büyük Meclise sevk işini mümkün olduğu kadar uzatmağa çalışması ve bu önemli konuyu muallâkta bırakması sebebi de bu olsa gerektir.

TÜRKİYE'DE BİR TOPRAK REFORMU YAPILMASİYLE İLGİLİ BAZI MESELELER

Toprak reformu ile ilgili meselelere ait bu bölüme, Türkiyenin bir toprak reformuna ihtiyacı bulunup bulunmadığı suretiyle başlayabiliriz. Her ne kadar Tebliğimizin başından beri toprak reformunun lüzumu kuvvetli bir şekilde müdafaa edilmeğe çalışılmış ise de, Türkiyenin hali hazırda bir toprak reformuna ihtiyacı olmadığı hususunda bir kısım şahısların ve teşekküllerin ısrarlı iddiaları muvacehesinde burada böyle bir suali ele almak yerinde olur sanırım.

Bu görüşün kuvvetli bir tarafı daha önce bahsi geçen Türkiye çiftçi teşekkülleri federasyonudur. Bu teşekkül ve sözcülerine göre Türkiyede büyük toprak mülkleri fazla sayıda değildir; sayıları üç bini ve kapladıkları yekûn saha memleket ziraat arazisinin yüzde üç ilâ dördünü geçmez; büyük arazi sahiplerinin çoğunluğu şehirlerde oturan ve arazilerine alâka göstermeyen *absentae* mal sahibi değildirler; aksine olarak bu kimseler en çalışkan, ileri, örnek çiftçilerdir, muhitlerindeki diğer çiftçilere liderlik yaparlar, piyasa arzına olduğu kadar devlet maliyesine de büyük kontrübüsyonda bulunurlar. Bu duruma göre, toprak reformunu gerektiren asgarî şartlar bile Türkiyede mevcut değildir. Bir reform yapmağa çalışmak, ziraî prodüktivite ve istihsale zarar verir, millî geliri ve sermaye yatırımlarını azaltır, topraksız çiftçilere hissedilir bir faide sağlamadan devlet paralarının ve gayretlerinin israfına sebep olur. Bunun yerine, devlet, elindeki kaynakları bir ziraî reform çerçevesi içerisinde Türkiye ziraatinin kalkınması için sarfetmelidir. Böyle bir ziraî reform, arazi ıslâhı, sulama, gübreleme, makineleşme, hastalıklarla mücadele, kesif bir şekilde kredi kullanma, ıslâh edilmiş tohum ve damızlıklar sağlama, fiat destekleme ve pazar teşkilâtlan-

ması gibi tedbirlerle ziraî prodüktiviteyi artırmak gayesine matuf olmalıdır.

Bu istikamette ve yukarıdakine benzer bir görüş konunun bir kısım tarafsız inceleyicileri tarafından ileri sürülmektedir. Bu sonuncu görüş toprak reformunu kategorik olarak red etmeden arazinin verimliliğini doğrudan doğruya artıracak tedbirlere birinci prioriteyi vermekte ve bunu yaparken dayandığı sebepleri şöylece açıklamaktadır:

Türkiyede ortalama işletme büyüklüğü çok küçük ve dönüm başına verimlilik pek düşük bulunduğuna göre, arazinin verimliliği önemli nisbette artırılıncaya kadar çiftçilerin millî kalkınmaya katacakları pay asgarî bir miktarı geçmiyecektir. Bu sebepten ötürü, çiftçilere verimliliği artırmak hususunda yardım eden cesur ve azimli bir program her türlü ziraî tedbirin başında gelmelidir.

Bu tebliğin temel tezini teşkil eden ve yukarıdaki düşüncelere muarız bulunan görüş ise prodüktivite artırıcı tedbirlerin Türkiye için ne büyük bir önem ve mâna taşıdığını takdir etmekte; bununla beraber, Türkiyede bir müddetten beri görülen ziraî durgunluğun başlıca sebebinin müessesevî bozukluklardan ve bünyevî aksaklıklardan ileri geldiğini, bunların en önemlilerinin ise ziraî arazinin mülkiyet ve tasarruf durumu ile ilgili bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu gibi bozukluklar ve aksaklıklar düzeltilmedikçe önemli ölçüde bir ilerleme yapmak mümkün olmıyacaktır. Bundan maada, köylerdeki sosyal şartlar, nisbeten mahdut sanayileşme karşısında nüfusun sür'atle artması oldukça köklü sosyal değişiklikleri hemen yapmağa bizi zorlamaktadır. Bir bakıma, durum «Tavuk ve yumurta» sorusuna benzemektedir ki burada toprak reformu, diğer bir çok gelişmelere imkân hazırlayacak tavuğu temsil etmektedir.

Bu münakaşa bizi toprak reformu mefhumunun tarifine ve şumulünün tekrar belirtilmesine götürmektedir. Bu tebliğin başında kısaca belirtildiği üzere, toprak reformu sadece büyük mülklerin topraksız kimselere dağıtılmak üzere parçalanması mânasına gelmez. Toprak reformuna itiraz eden kimselerin çoğu zaman reformdan bu mânayı çıkardıkları görülmektedir. Halbuki, yukarıda verilen tarife göre toprak reformu toprak dağıtmadan başka insanla toprak arasındaki münasebetleri iyileştirmeğe matuf daha bir çok tedbirleri ihtiva etmektedir. Bu muhteva ile toprak reformu, bir memleketteki ziraî şartları toptan ıslâh etmeğe çalışan bir tarım reformuna çok yaklaşmaktadır.

Şimdi de toprak reformunun şumulüne yani hangi tedbirlerin reform içerisine alınması gerektiği sorusuna gelelim. Daha önce yapılan açıklamalara göre tasarıda başlıca şu bölümler mevcuttur: toprak dağıtımı, aile ziraat işletmelerinin kurulması ve idamesi, ufalanmış arazinin toplulaştırılması, kiracılık ve ortakçılığın tahdidi ve ıslâhı, kooperatifler kurulmasının teşviki. Tasarıda ziraî yerleşim, ancak toprak dağıtma ve toplulaştırma gibi reform tedbirlerinin icap ettirdiği nisbette yer almaktadır.

İlgili kimseler, teşekküller hattâ devlet daireleri arasında toprak reformunun şumulü üzerinde çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Meselâ, devlet plânlama teşkilâtı kooperatifler kurulmasına ait hükümlerin tasarıda yer almasını şiddetle savunurken, Millî Eğitim Bakanlığı'nın da dahil bulunduğu diğer bazı devlet daireleri buna muhaliftirler. Keza arazi toplulaştırılması, kiracılığın tahdit ve tanzimi, ziraî yerleşim konularının dahil edilip edilmemesi hususunda münakaşalar cereyan etmektedir. Bir kısım kimseler ve teşekküller bu konuların reform şumulüne girmesini isterlerken, diğer bir kısmı bu önemli konuların ayrı ayrı yapılacak özel kanunlar içerisinde ele alınmasını ileri sürmekte, diğer bir kısmı ise tasarının bu konulardan birisine ve bir kaçına yeter derecede önem vermediğinden şikâyet etmekte, bunların daha geniş ve teferruatlı olarak incelenmesini istemektedirler.

Hemen şimdi bahsi geçen meselelerle ilgili diğer bir problem tasarıda mecburiyet koyan bazı hükümlerin yer almış bulunmasıdır. Kooperatif kurulması, kooperatiflere üye olma, bir arazi toplulaştırma projesine katılma, kiracılık ve kira kontrolüne uyma, vesaire hususlarındaki mecburî hükümlerin demokratik hayatla bağdaşamıyacağı, bu işler gönüllü olarak yapıldığı takdirde daha kolay ve başarılı olacağı bazı kimseler tarafından iddia olunmaktadır. Diğer bir kısım ilgili ise gönüllü esasa göre yapılmaya çalışıldığı takdirde bu tedbirlerin muhakkak bir başarısızlığa uğrayacağını iddia etmektedir.

Memleketimizde arazi mülkiyet ve tasarruf durumu üzerinde daha fazla bilgi toplama ve araştırma yapma ihtiyacı diğer önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. Daha önce de işaret ettiğim gibi, halihazırda carî mülkiyet ve tasarruf durumu, arazi kullanma, arazi kabiliyet sınıfları ve toprak tasnifi, ve toprak reformu ile ilgili benzeri konular üzerinde pek az istatistik ve sair bilgiye sahip bulunmaktayız. Çok ihtiyaç duyulan sahih rakamlar toplanması ve halihazırdaki sosyo - ekonomik meseleler, devlet, toplum ve fertler ta-

rafından alınacak tedbirlerle elde edilmesi muhtemel ıslâhat alternatifleri üzerinde bazı araştırmalar yapılmasına başlanması yerinde olacaktır. Araştırma yapan ve bilgi toplayan dairenin reformu tatbik ile mükellef olan daireden idarî bakımdan ayrı olması ve menfaat guruplarına karşı tarafsız bulunması yerinde olacaktır. Araştırmacının tutumu yıkıcı olmamalı, anlayışlı, kötü neticeleri bile olduğu gibi kabul edip, tatbikatla meşgul olan daireye intikal ettirecek kadar cesaretli ve serbestliğe sahip bulunmalıdır.

Yukarıda izah olunduğu gibi, kadastro haritaları tamam değil, tapu sicilleri fena halde karışık bir durumdadır. Bu meselelerin reform programı hızla yol almadan evvel hallolunması lüzumu üzerinde hemen herkes ittifak etmektedir. Toprak reformundan ayrı olarak bile tapu sicillerinin mümkün olan sür'atle sağlam ve carî bir hale getirilmesi lüzumuna bir çok kimseler inanmakta ve arazi sahipleri böyle bir ıslâhatı şiddetle arzulamaktadırlar. Bununla beraber, tapu ve kadastro işlerinin bu vazifelerden mes'ul daire tarafından mı, yoksa toprak reformu için kurulacak özel teşkilât eliyle çabuk ve kestirme usullerle yapılmasının mı daha doğru ve pratik olacağı hususu münakaşa konusudur.

Aile ziraat işletmesinin ne büyüklükte tesbit olunmasının doğru ve gerekli olacağı hususu da önemli bir meseledir. İdeal olarak aile işletmesinin, çiftçi ailesinin çalışan fertlerine oldukça tam bir istihdam sağlıyacak, makûl bir geçim seviyesini idame ettirecek ve ayni zamanda köy ile şehir arasındaki hayat seviyesi uçurumunu azaltacak bir gelir temin edecek büyüklükte olması gerekir. Aile işletmesinin, yalnız bugünkü iktisadî gelişme seviyesinde değil, fakat ileride Türkiye, Müşterek Pazarın bir ortağı haline geldiği zamanda bile iktisaden yaşayabilir bir üniteyi temsil etmesi icap eder. Bu işletme sahibine bir miktar tasarruf ve yatırım yapmak imkânını verecek bir geliri sağlamalıdır ki memleket ziraati bu yatırımlar sayesinde gelişebilsin ve ilerleyebilsin.

Diğer taraftan, halihazırda carî olan şartlar bu ideale nazaran çok elverişsiz bir durumdadır ve tahakkukuna hiç bir suretle imkân vermemektedir. Sür'atli bir sanayileşme ve şehirleşme programı tatbiki suretiyle lüzumundan fazla bulunan ziraî nüfus köylerden çekilinceye kadar bir kompromi yapılması zarurî görülmüş ve tasarıda bu maksatla idealden daha küçük birimler kullanılmıştır. Bununla beraber, yeni kurulacak aile işletmelerine tahsis olunan bu araziler, toprak ıslâhı ve sulama tedbirleri tatbik edilir, çiftçiler tarafından şimdikinden daha iyi ziraat usulleri ve vasıtaları kullanılmağa baş-

lanırsa yeter hale gelebilir. Keza yeni kurulan işletmeler, sahiplerinin, hayvancılık, bağ bahçe ziraati ve ziraat sınıfları gibi entansif ziraat şubelerine ve küçük el sanatları ve mevsim dışı faaliyetler gibi başka işlere önem vermeleri, bu suretle tarla ziraatinden sağladıkları esas gelirlerini bunlarla desteklemeleri yerinde olacaktır.

Özel mülkiyet altındaki arazinin kamulaştırılması işi bir çok ciddî meseleler doğurur. Her ne kadar büyük arazi sahipleri hoşlanmaz ve itiraz ederlerse de, ziraî arazi mülklerinin büyüklük ve kullanma bakımlarından tahdit edilmesi, kiracılık ve ortakcılık şartlarının kira, ve ortaklık paylarının kontrol edilmesi modern demokratik devletlerde gittikçe daha fazla kullanılmağa başlanmıştır. Ayni hususlar bizim Anayasamız tarafından da prensip itibariyle devletin meşru hakkı olarak kabul edilmektedir.

Kamulaştırma konusunda ilk problem, hangi araziler kamulaştırmaya tâbi tutulmalıdır ve çeşitli tabiî ve sosyo - ekonomik şartlar altında kamulaştırmanın azamî hududu ne olmalıdır sorularıdır. Türkiye çiftçi teşekkülleri federasyonu, mülk büyüklüğü ne olursa olsun, sahibi tarafından veya onun mes'uliyetinde işletilen araziler hiç bir zaman kamulaştırılmamalıdır iddiasındadır. Bu gibi büyük işletmelerin kamulaştırma yolu ile parçalanmasının, arazi kullanmanın müessiriyetini azaltarak, ziraî istihsali, millî geliri ve sermaye birikmesini düşürerek, ziraî ve iktisadî değişmeyi geri bırakarak memlekete büyük zararlar getireceğini söylemektedirler. Bu teşekkül sözcüleri hattâ daha ileri gitmekte, bu gibi bir kamulaştırmanın Anayasaya aykırı olduğunu, zira Anayasanın ziraî verimliliği artırma mes'uliyetini devlete verdiğini ve bu suretle de aksine hareket edilmiş olacağını iddia etmektedirler.

Dağıtma maksadiyle özel arazi mülklerinin kamulaştırılmasında kıymet takdiri ve bedelin ödenme şekli de bazı meseleler doğurmaktadır. Anayasa kamulaştırmada «gerçek değer» in ödenmesi gerektiğini bildirmektedir. Bir çok kimseler, çiftçi teşekkülleri federasyonu ve Anayasa Mahkemesi gerçek değerden piyasada carî rayiç değeri anlamaktadırlar. Halbuki toprak tasarısı, bu Anayasa maddesinin Büyük Millet Meclisindeki müzakerelerine de dayanarak gerçek değeri, sadece toprağın verimliliğine göre hesap edilecek ve prestij veya sosyal değeri ihtiva etmeyen iktisadî bir değer olarak almaktadır. Tasarı bu esastan hareketle, çeşitli bölgeler ve toprak kaliteleri için takdirlerin azamî hadlerini bildiren bir cetveli ihtiva etmektedir. Eğer devlet özel arazi istimlâklerinde rayiç piyasa değeri üzerinden ödemede bulunacak olursa, bu bedeller yüksek pres-

tij değerleri ihtiva ettiği, ayrıca mahkemeler istimlâk bedeli takdirinde umumiyetle cömertçe hareket etmek temayülünde bulunduğu için, yapılan ödemenin sadece bir kısmını üzerine alsa bile devlet bu ağır malî yükün altından kalkamaz. Eğer devlet mal sahibine yaptığı ödemeyi tamamen topraklandırılan çiftçiye intikal ettirecek olursa yeni çiftçiler devlete olan borçlarını arazinin gelirinden ödeyemezler, bu suretle mahvuperişan olurlar. Bundan dolayıdır ki istimlâklerde takdir edilecek değerle arazi verimliliği arasında yakın bir münasebet kurmak mecburidir.

Eğer kamulaştırılan arazi bir devlet sulama projesi içerisinde bulunuyorsa ve eğer devlet bu projenin masraflarını bundan faydalanan arazilerin sahiplerinden henüz geri almamış ise, böyle bir durumda devletin istimlâk değerini daha çok sulanmıyan araziye göre ve topraklandırılan çiftçiye satış değerini de sulanan arazinin verimliliği ile mütenasip bir seviyede takdir etmek suretiyle sulama projesi masraflarının tamamını veya hiç olmazsa bir kısmını geri alması doğru olur. Toprak reform tedbirlerinin tatbik olunduğu bir bölgede aynı zamanda devletin başka bir geliştirme veya ıslâh çalışması varsa, bu finansman metodu oralarda da kullanılabilir.

Anayasa, bazı istisnaları ile, istimlâk bedellerinin on yıla kadar sürecek taksitler halinde ödenmesine imkân vermektedir. Bu ödemelerin kârlı iş yatırımlarına akması için bazı teşvikler ve usuller bulunabilir. Bu suretle arazi sahiplerinin, ellerine geçen paraları lüks istimlâk harcamalarına veya gayri menkul satın almaya tahsis etmeleri, yahut da âtıl bir şekilde tutmaları önlenmiş olur. Bu gibi metodların birisi, istimlâk bedellerine karşılık devlet tahvilleri yerine iktisadî devlet teşekkülleri hisse senetlerinin verilmesidir ki bir kısım memleketlerde tatbik olunmuştur.

Toprak reformunu tatbik etmek üzere, halihazır idare makinesine iyi bir şekilde uyacak, ayni zamanda toprak reformu ve ziraat politikası ile ilgili çeşitli daire ve teşekküller arasında gönüllü işbirliği, işberaberliği ve koordinasyon sağlayabilecek bir teşkilâtın kurulması, bunlara ilâveten, reform programını uygun bir şekilde tatbik için lüzumlu finansmanı sağlamak önemli meselelerdir. Reform programı bölge bölge tatbik olunmalı, evvelâ mütevazi bir ölçüde başlamalı, zamanla tecrübe kazanıldıkça tatbikatın hızı artırılmalıdır. Tatbikatın yapılacağı bölgeleri seçerken, toprak mülkiyet ve tasarruf meselelerinin en ciddî olduğu bölgelere tercih sırası tanınmalıdır. Bu suretle hareket edilirse, bütün olarak millî ekonomiye veya özellikle ziraî istihsale zararlı tesirler yapabilecek ciddî iktisa-

dî ve sosyal sarsıntılar önlenmiş olur. Eğer reform programı haddinden fazla süratle tatbik edilir veya tatbikatta aşırı nisbetlerde ileri gidilirse idarî makine ve teşkilât dayanamaz, ciddî hatalar yapılabilir, ziraatin sosyal ve iktisadî bünyesinde ve hattâ ekonominin bütününde ciddî ârızalar meydana gelebilir. Bununla beraber, reform tedbirleri lâyık haddinden daha yavaş ve daha küçük ölçüde tatbik olunduğu takdirde, politik tazyikin, sulh içinde devam eden tekâmülü taşırması ve kaba kuvvet ve yaygın bir durum alan karışıklıklar doğurması ihtimali bulunduğunu hiç bir zaman hatırdan çıkarmamalıdır.

Son olarak, Türkiyede bir toprak reformu programı tatbikatiyle ilgili bir kaç meseleyi sadece sıralayacağım. Reform programı memleketin her tarafında ve her gurup vatandaş arasında iyi bir şekilde tanıtılmalıdır. Bunun için çiftçileri ve arazi sahiplerini, reformun gayelerini, tatbik edeceği usulleri ve şumulünü iyice izah eden ve bu hususlarda kendilerine en doğru bilgileri veren bir nevi yetiştirme programlarına tâbi tutmak gerekebilir. İmkân bulunduğu zaman ve hallerde çiftçileri ve arazi sahiplerini, programın mahallî olarak tatbikatı ile ilgili komiteler de kendilerine mes'uliyetler vermek suretiyle reform programı uygulamasına dahil etmek, onların itimad ve desteğini kazandırır. Reform uygulamasında mes'uliyet alacak her ihtisas dalındaki ve seviyedeki bütün personeli bu maksatla yetiştirmek keza önemli bir problemdir. Toprak reformu tedbirlerini, ziraî yayım hizmetleri, yeter kredi imkânları, su, gübre, ıslâh edilmiş tohum ve damızlık, ilâç, malzeme ve pazarlama teşkilâtı sağlamak gibi yardımcı ve destekleyici faaliyetlerle birlikte yürütmek, reform programının başarısını garanti etmek bakımından zarurîdir.

Bir toprak reformu programı tatbik etmenin muazzam miktarda ağır çalışmalara ve ince bir taktiğe lüzum gösterdiği hiç bir zaman unutulmamalıdır. İnsan, toprak, su, ve bu üç değerli kaynak arasındaki karşılıklı muğlâk münasebetler, çiftçi sınıfının toprağa karşı hissî bağları ve toprak için duyduğu derin iştiyaklar, bunlara ilâveten, ayni kimselerin geçim ve rızkları hep toprak reformu programı ile ilgilidir. Eğer büyük kalabalık kitlelerin elde edecekleri menfaatler cemiyete refah ve sosyal adalet getirir ve millî iktisadın kalkınmasına yardım ederse, sarfolunan büyük gayretler, bir kısım vatandaşın kendileri için çok değeri bulunan bir kaynaktan geniş çoğunluğun istifadesi uğruna feragat etmeleri suretiyle yaptıkları fedakârlık boşa gitmemiş olur.

NETİCE

Millî ekonominin en önemli sektörü olarak ziraatin, Türkiyenin iktisadî kalkınmasında çok stratejik bir rol oynaması mukadderdir. Geçmişte uzun yıllar boyunca olduğu gibi halihazırda da ziraat sektörü, bu faaliyet sektörünün bünyesinde mevcut bazı temel bozukluklar ve manialar yüzünden geri kalmakta, bir türlü gelişip ilerleyememektedir. Bu durum ayrıca millî ekonomiye ayak bağı olmakta, onun kalkınmasını güçleştirmektedir. Memleketin iktisadî kalkınmasına ziraat sektörü ile başlamak mantıkî olduğu kadar zarurîdir de. Ziraatin kalkındırılmasında, iyi bir şekilde tedvin edilmiş ve ustalıkla tatbik olunacak bir toprak reformu sağlam ve emniyetli bir temel olarak hizmet edecektir. Böyle bir reform ziraatte canlılık ve inisiyatif doğuracak bu hayatiyet diğer sektörlere sirayet edecek, genel bir iktisadî kalkınmanın başlamasını destekleyecek ve ona hız verecektir. Türkiyede gelir dağılışını ıslâh etmek, kalabalık köylü guruplarının içinde bulunduğu fakirlik derdini hafifletmek, arazi sahiplerinin sosyal ve ekonomik nüfuzunu azaltmak, ziraat arazilerinde görülen ileri derecedeki ufalanmayı düzeltmek için de bir toprak reformu yapılması âcil bir ihtiyaç halindedir. Böyle bir reform, ayni zamanda, milyonlarca köylünün sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirmeğe, onlar arasından bir orta sınıf yaratmağa, böylece sosyal ve politik memnuniyetsizlikleri azaltmaya ve uyarılmış yatırımların artmasına yardım edecektir. Bundan maada, kendi mülkünü işleyen çiftçilerden müteşekkil geniş bir köylü temeline dayanan bir milletin sosyal ve politik bakımdan muvazeneli ve sıhhatli, daha az huzursuzluk ve memnuniyetsizlik mikrobuna bulaşmış, bundan dolayı komünizm gibi zararlı cereyanlara daha mukavim bir cemiyet olacağı hakkındaki felsefî düşünceye Türkiye'de büyük kıymet verilmektedir. Memleketin çok nazik stratejik ve jeopolitik durumu da bu inanışa hak kazandırmaktadır.

Elde hazır bulunan reform tasarısının iyi bir toprak reformundan beklenen vasıfları tamamen ihtiva ettiği kanaatındayım. Bu sebeple de bu tasarının en kısa zamanda Büyük Millet Meclisine sevk edilerek kanunlaşması gerektiğine inanıyorum. Böyle bir reform tatbik edildiği takdirde, ekonomik, sosyal, teknik ve hattâ hukukî faidelerine ilâveten bazı sosyal faideler de sağlanacaktır. Toprak reformundan bütün memleket halkı, fakat bilhassa yirmi milyonu bulan çiftçiler istifade edeceklerdir. Serbest seçimlere dayanan demok-

ratik bir cemiyette her türlü iktisadî ve sosyal bağlarından kurtarılmamış bir kimsenin vatandaşlık vazifelerini tam olarak yerine getiremiyeceği herkesce bilinen bir vakıadır. Bir memlekette bu durumda bulunan kimselerin sayısı çok olursa burada demokrasi iyi işleyemez; demokrasinin tam bir şekilde yürümesini garanti etmek için burada bulunan kimselerin bütün bağlarının koparılması icap eder.

Son olarak, toprak reformunun iktisadî kalkınma için zarurî ve faideli bir ön şart olmasına rağmen an'anelerine bağlı bir ekonominin her türlü dertlerini halledecek bir ilâç ve bir tılsım olmadığını söylemek yerinde olur. Toprak reformu ziraati statik durumundan çıkararak ekonomik kalkınmayı hızlandıracak dinamik bir bünyeye kavuşturmak suretiyle iktisadî gelişme ve ilerleme için elverişli bir muhit ve temel sağlar. Böyle müsait bir muhit içerisinde ve böyle sağlam bir temel üzerine gecikmeden diğer zarurî tedbirler alınmalı, bu arada lüzumlu ziraî yatırımlar yapılmalıdır ki asıl memleketin çok muhtaç bulunduğu bir ziraî reform elde edilmiş olsun.

ZİRAÎ KALKINMA - PLÂNLAMA VE TATBİKAT

Raanan Weitz

Ziraî kalkınma dünya milletlerinin ve, kendileri için hayatî bir önem taşıyan bu problem dolayısiyle, yeni kurulan devletlerin nazarında gittikçe artan bir ehemmiyet kazanmaktadır. Bu memleketlerde, çeşitli faktörler yüzünden, ziraî kalkınma millî kalkınma için önceden lâzım olan bir ihtiyaçtır.

Ziraat ancak ihtiyacı karşılayacak seviyededir ve başlıca amacı çiftçilere yetecek ana gıda maddelerini temin etmektir. Tarımla uğraşan nüfusa gıda maddeleri ile ham madde tedarik etmek ve çiftçilere sanayi mamûllerini satın alma imkânlarını temin etmek için, pazarlama sisteminin kuruluşu herşeyden önce istihsali artırmak suretiyle başarılabilir.

Nüfusun çoğunluğu köylerde yaşar ve tarımla uğraşır; şu halde, bütün nüfusa etkileyecek herhangi bir kalkınma plânı köylerde başlamalıdır. Bu hususun öneminin kavranmaması ve tarım bölgelerinde kalkınma faaliyetlerinin başlıca sanayileşme vasıtasiyle yapılması muhafazakâr tarım çevreleri ile tamamen farklı şehir âdetleri ve hayat şartları arasında gittikçe genişleyen bir uçurumun açılmasına sebep olabilir. Şehirler süratle yayıldığı halde köyler geri kalmaktadır. Bu durum aynı memleket dahilinde iki farklı sosyal sınıfın inkişafına yol açabilir ki bu gelecekteki kalkınmaların dayandığı temelleri sarsabilir.

Umumiyetle gıdalanma seviyesi düşüktür ve daha yüksek bir hayat seviyesi için başlıca talep ziraî mamûllerdir.

Bundan maada, yeni kurulan devletlerde ziraî kalkınmanın doğurduğu sosyal problemler gelişmiş ülkelere nazaran daha karışıktır. Onların sosyal yapıları Batı dünyasından tamamen farklıdır: Batı sosyetesinde aile, bağımsız olan ve karşılıklı rekabet eden müstakil fertler esasına göre tanzim edilmiştir; geleneksel şekil ise, büyük aile sistemine ve klân akrabalıklarına dayanır. Klân kuvvetli ve birleştirici bir liderliği olan kapalı bir topluluktur, dolayısiyle, klân kendinin muhafazakâr görüşlerine ve yaşayış tarzına müdahale eden kalkınma faaliyetlerini, muhtemelen hoş görmiyecektir. Batılı memleketler gibi yalnız kendi kültürel ve sosyal çevreleri dahilinde ve muhafazakâr fikirlerin hâkim olduğu cemiyet kavramlarına tamamen yabancı muhitlerde geliştirilen ilerleme usullerine karşı bu direnme daha fazla olacaktır. Bunlara ilâveten, yeni kurulan devletlerde teknik bilgi ve çiftçilerin eğitim seviyesi düşüktür ve halk modern prodüksiyon metotlarını iyice anlayamamıştır. Onun için, halkın kabiliyetine ve yaşayış tarzına uygun olan tedricî bir takdim ameliyesi lâzımdır.

Binaenaleyh, milletleri kalkındırma meselesi sadece ziraî kalkınma için lâzım olan vasıtaları sağlamak değildir; aynı zamanda yeniliklerin halk tarafından benimsenmesini temin etmektir. Bu başarılamadığı takdirde, sonuçlar çoğu zaman ümit kırıcı olabilir ve hiçbir ekonomik ilerleme kaydedilemez.

Kalkınmakta olan milletler, bu güçlüklere rağmen, ekonomik gelişmeyi mümkün olduğu kadar çabuk gerçekleştirmelidirler. Uzun vâdeli bir «yap ve dene» metodu imkânlar haricindedir. Bu ihtiyacın farkına varmak sorumluluğu hükûmete aittir; hükûmet bu muğlâk duruma pratik bir çözüm yolu bulmak için çareyi aşırı siyasî davranışlarda arayabilir. Bu durum, tarım ve köyleri kalkındırmak konusundaki yeni metotlar hakkında, topluluğun sosyal birliğine zarar vermeyen ve ekonomik ilerleme vâdeden, bir araştırma yapılmasını ilham etmiştir.

ZİRAÎ KALKINMANIN TEMEL FAKTÖRLERİ

Burada tarımı ve köyleri kalkındırma konusunda şümullü bir metodu aydınlatmaya ve tarif etmeye teşebbüs edilmektedir ve bunun plânlanması ile ikmali için genel bir program da teklif edilmek-

tedir. Başlangıçta bu çeşit bir ilerleme için lâzım olan ana faktörler — yani, teknik ziraat, sanayi faktörü ve beşerî faktör — incelenmelidir [1].

Teknik Ziraat Faktörü : İstihsali artırmak için ziraat metotlarının ıslahı ziraî kalkınmanın ilk şartıdır. Son yıllarda Batı ülkelerinde süratle gelişen ziraî bilgi fen adamlarına ve araştırıcılara mahsus olmaktan çıkıp halka kadar ulaşmıştır. Bu bilgi prodüksiyon metotlarında bir devrim yapmıştır; bu da mahsulün artmasına ve göze çarpan bir emek tasarrufuna sebep olmuştur.

Chicago Üniversitesi profesörlerinden T. W. Shulz, Batı ülkelerinin bugünkü ziraatını şu şekilde tarif etmektedir:

> «Artık tarım ekonomik ilerlemenin bir yük olarak taşıyacağı bir değirmen taşı değildir; bilâkis, tarım ekonomik gelişmeyi ayakta tutan sektörlerden biri olmuştur. Birçok memleketlerin millî gelirlerini artırma imkânları ziraate dayanmaktadır.»

Onun görüşüne göre, istihsaldeki «kalite devrimi» ziraî gelişmedeki bu yeni devirin sebebi olarak düşünülebilir. Tarım alanında göze çarpan ilerlemelerin bir neticesi olarak yeni imkânlar doğmuştur; bu, ziraî ekonomi sahasına yapılan yüksek yatırımlardan ziyade tecrübe ve eğitim metotları ile sağlanmıştır.

T. W. Shulz, buna örnek olarak son yirmi sene içinde Amerika Birleşik Devletleri'nde bu sahada yapılan ilerlemeleri göstermektedir. 1940 - 1958 yılları zarfında tarım istihsali vasıtaları sadece % 20 oranında artmıştır; halbuki, tarım alanında çalışanların sayısında % 30 oranının üstünde bir düşüş olduğu halde istihsal % 40 oranında artmıştır. Bu rakamlar istihsal artışının sadece yatırımlara bağlı olmadığını, «kalite devrimi» nin bir sonucu olarak istihsal vasıtalarının daha verimli olarak tatbik edilmesine de dayandığını ispat etmektedir.

Son on yıl zarfında İsrail'de elde edilen tecrübeler tarımın millî ekonomideki payını ve çiftçinin hayat seviyesini yükseltmedeki payını artıracağını vâdetmektedir. İsrail'de tarım istihsalinde husule gelen yüksek artış sadece (yeni çiftliklerin tesisi, sulanan arazinin genişletilmesi gibi) tarım sahasına yapılan yatırımlara ham-

[1] Tarım reformu, bu tezin ihtiva ettiği konulardan daha etraflı bir müzakere gerektirdiği için, kalkınmanın temel faktörlerine dahil edilmemiştir.

ledilmemelidir; bunda profesyonel bilginin durmadan ilerlemesinin rolü çok büyüktür.

Meselâ, çeşitli ziraî branşların istihsal vasıtalarının hakikî artış oranı ve birkaç yıl zarfındaki genel istihsali hesaplanmıştır. İncelenen bütün branşlarda prodüksiyon hacmindeki artış istihsal vasıtalarındaki artışı aşmaktadır. Şu halde, istihsal vasıtalarının artışı ve tarım konusundaki bilgi seviyesinin ileri olması genel istihsalin artmasına sebep olmuştur, sonucuna varılabilir.

Aşağıdaki tablonun sağ sütununa (istihsal vasıtaları konstant olmak şartiyle) istihsalin artış oranı yazılmıştır. Şu halde, belirtilen artış profesyonel maharet yüzündendir.

Tecrübeye Bağlı Olarak

İstihsal Artışını Gösteren Tablo

	1953		1959		Değişimindeki 1953 = 100		Tecrübenin artışına dayanan prodüksiyon artışı oranı yüzdesi	
Çeşit	İstihsal Ünitesi	İstihsal Ton ile	İstihsal Ünitesi	İstihsal Ton ile	İstihsal Vasıtaları	İstihsalin Yekûnu	Yekûn	Yıllık Ortalama
Tütün	35,127*	1,800	44,817	2,400	127	133	5	0,8
Süt	37,240**	121,800	63,000	250,500	169	205	21	3,5
Sebze ve Patates	225,500*	258,400	211,614	358,500	95	138	45	7,5
Pamuk	3,000*	200	62,370	7,300	2,079	3,650	75	15,0
Şeker pancarı	4,927*	8,150	30,807	122,100	697	1,498	115	19,7

* Arazi dönüm olarak (1 dönüm = 1.000 mil² = 0,1 Hektar).
** Sağmal ineklerin adedi.

Bu artışlar en çok yeni ziraî tesislerde göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tablo, İsrail'in yeni gelişmiş bölgelerinden biri olan Lachish'te beş yıllık bir süre zarfında bazı ürünlerin istihsalinin arttığını göstermektedir. Aşağıdaki rakamlar tarımla uğraşan 400 aileye dayanan bir ortalamadır.

Ürün	*1956 daki Mahsul (beher dönüme düşen ton adedi)*	*1960 daki Mahsul (beher dönüme düşen ton adedi)*
Domates	3	5.5
Hıyar	1.5	2.5
Patates	1.5	2.5
Şeker pancarı	3	5
Pamuk	0.2	0.33
Yer fıstığı	0.2	0.29

Lachish bölgesindeki çiftçiler eskiden beri tarımla uğraşan kimseler değildir ve çoğu ana vatanları olan Asya ve Afrika'nın şehir bölgelerinde yaşamışlardır. 1956 yılı onların ikinci istihsal yılıydı. Şu halde, mahsul artışları onların beş yıl zarfında edindikleri profesyonel tecrübeye hamledilmelidir. Teknik ziraat yeniliklerini değişik şartlara haiz olan çeşitli bölgelere tanıtmak hususunda kaideler tesbit etmek güçtür. Mamafih, bununla ilgili bazı prensiplerden bahsedilebilir.

Değişikliklere İntibak : Birinci prensipi birkaç kelime ile özetliyebiliriz: «Elinizdeki imkânlarla işe başlayın». Bu husus, bilhassa, kalkınmakta olan milletlere hitabetmektedir; böyle memleketlerde mevcut tecrübeler dolayısiyle meydana gelen değişiklikler devrim yaratan ziraat tekniklerinin husule getireceği değişikliklerden daha tesirli olur. Gelişmiş ülkelerde köylü modern teknik yenilikler konusunda nispeten ileri bir adaptasyon seviyesine ulaşmıştır; kalkınan memleketlerde ise, halk halâ modern teknik yeniliklerin yarattığı büyük değişikliklere uymaya hazır değildir. Batılı ziraat mütehassısına kolay görünen ameliyeler, çiftçinin şahsına hitabetmediği için, ön görülen sonuçları vermemektedir. Çiftçinin kolaylıkla kavrayıp geniş çapta uygulayacağı değişiklikler ekonomik kalkınmayı büyük bir projeden daha çok hızlandırabilir. Başlangıçtaki aile geliri son derece düşük olduğundan çok az bir artış dahi çiftçi için mühim sayılacaktır.

Meselâ, o bölgede yetiştirilen ürünlerden yeni çeşitleri denemek suretiyle istihsalde göze çarpan bir artış yaratmak mümkündür; diğer memleketlerde de bu ürünler buna benzer şartlar altında ıslah edilmiştir. Aşağıdaki örnek bahsedilen hususla ilgili bir vakadır.

Arap ve Yahudi çiftçiler yıllardan beri İsrail'in karakteristik yaz tahıllarından biri olan süpürgeotunu yetiştirmektedir. Sulanmayan tarlalarda süpürgeotu dönüm başına 50 - 70 kg. kadar mah-

sul vermektedir. 1950 yılında İsrail'e California'dan getirilen yeni nebat çeşitleri arasından mahallî şartlara en uygun olanları seçebilmek için seri tecrübeler yapılmıştır. Neticede, iki çeşit iklime alıştırılmıştır ve böylece sulanmayan tarlaların verdiği ortalama mahsul miktarı dönüm başına 150 kg. a kadar çıkarılmıştır. İthal edilen nebatlarla yeni nebatları aşılamak suretiyle mahsul dönüm başına 240 kg. a kadar artırılmıştır. Demek ki, oldukça kısa bir zaman zarfında ortalama mahsul miktarı dört misline çıkarılmıştır.

Tamamen yeni ürün çeşitlerinin o yerin şartlarına uygun olup olmadığı mahallî tarım teşkilâtlarına tanıtmazdan önce dikkatle incelenmelidir. Bir Asya memleketinde uygulanan tavukçuluk öğretme teşebbüsü bunu açıklayan bir örnektir. Yeni tavuk cinsleri çok verimli olmakla beraber özel bir bakım ve gıdalanma gerektiriyordu. Buna paralel olarak, tavukçuluk o bölgenin yaşama seviyesine hiç etkisi olmıyan ve köy hayatından ayrı bir endüstri oldu. Başlangıç devresi için çiftlikteki yiyecek artıkları ile beslenebilen kuvvetli bir tavuk cinsi daha uygundur. Bu cins tavuklar daha az yumurta temin etseler dahi, gene de çiftçi ailesinin gıdasını artırmak ve tarlaların gübre ihtiyacını karşılamak suretiyle çiftliğe faydalı olabilirler. Görünüşte önemsiz olmakla beraber bu ufak değişikliğin yaygın bir etkisi vardır ve çok daha az yatırım gerektirir.

Sermaye Temini İmkânları : Birçok kalkınan memleketler için sermaye temin etmek sınırlandırıcı bir faktör olduğundan, bu memleketlerin bütçeleri acele sonuçlar vermiyen büyük yatırımlara müsait değildir. Batıdan taklit edilen kalkınma projeleri, maddî yatırımlarla orantılı sonuçlar elde edilemediği için, sadece birer hayal kırıklığı kaynağı olmuştur. Başlangıçtaki değişiklikler büyük mikyasta yatırım gerektirmemelidir.

Aşağıdaki örnek bu noktayı ispat etmektedir. Ortadoğu memleketlerinden birinde belirli bir bölge kalkınma programına dahil edilmişti. Arazi, nesillerden beri, ilkel bir sistem olan ve civardaki bir ırmağın suyu ile beslenen toprak kanallar vasıtasiyle sulanmaktaydı. Kalkınma tasarısı büyük bir beton baraj ile iki beton kanalın inşasını ihtiva etmekteydi. Lâkin, çiftçiler toprağa her yıl değişik ürün ekmek usulü, modern tarım metotları, toprağı sulamak için elzem olan su miktarı ve sulama zamanları hususunda bilgisiz oldukları için bu büyük yatırım ön görülen neticeleri vermedi. Bu sebepten ötürü, pamuk, şeker pancarı ve sebze mahsulleri oldukça az oldu. Halk tarlada suyu istifadeli bir şekilde kullanmak hususunda

bilgi edinmezse hiçbir kalkınma projesi o bölgenin ahalisine yararlı olamaz ve hayat seviyesini yükseltemez. Kalkınma projesinin başlangıç devresinde eski sulama şekli değiştirilmeden de bu başarılabilirdi ve bütün emekler halka sudan lâzım olan şekilde istifade etmeyi öğretmek yolunda sarfedilebilirdi. Şüphesiz ki, satıh sulaması yerine toprak kanallar vasıtasiyle sulama, mahsul artışı ve dolayısiyle gelir artışı ile neticelenecekti. Sadece bundan sonraki devrelerde baraj ve kanallar için yatırım yapmak yerinde olurdu.

Mahallî Şartların Nazarı İtibara Alınması : Bütün memleketler teknik ziraat metotlarını geliştirmek amacındadırlar; lâkin, her memleket, bölge ve gölge kısımlarında bunun hangi vasıtalarla başarılacağı yeniden gözden geçirilmelidir. Ürün ve ekme usullerini gereken şartlara uydurmadan bir yerden bir yere nakletmek imkânsızdır. Bir yerde etkili olan kalkınma metotları değişik bir muhitte aynı sonuçları vermiyebilir. Ancak, bu konuyla uğraşanlar mahallî iklim şartları, toprak, su ve yaşama şartları hakkında derin bir bilgi sahibi olup, o bölgenin halkı ile doğrudan doğruya münasebet sağlıyabilirse gelişmeler kaydedilebilir. Kalkınma planı teklif edecek herhangi bir kimse mahallî şartları çok iyi bilmelidir — ve bundan önemlisi — pratik değeri olan şeylerle sadece arzulanan fakat gerçekleştirilemeyen şeyleri kesin olarak ayırdedebilmelidir.

Endüstrinin Ziraî Kalkınmadaki Rolü : Ziraî metotların uygulanması neticesinde meydana gelen mahsul artışı ve emek tasarrufu tarım faaliyetlerine harcanan fazla insan gücünü azaltmıştır. Diğer taraftan, yeni ürünlerin gerektirdiği ziraî ürünlerin işleme endüstrisi sanayi alanında yeni çalışma imkânları yaratmıştır. Halbuki, son zamanlara kadar sanayileşme başlıca şehir bölgelerinde toplanmıştır ve bu yüzden sanayi fazla işgücünü köylerden şehre cezbetmiştir. Birçok memleketler, köylerin boşalmasına yol açan bu hâdisenin sosyal ve ekonomik sonuçlarının farkına varmıştır. Köylerde yaşıyan toplumların yok olmasını önlemek maksadiyle sanayi köy ekonomisi ile birleştirilmelidir; böylece o mahalde geniş iş imkânları temin edilebilir ve köylerde yaşıyanların hayat seviyesi topyekûn yükseltilebilir. Tarımla uğraşanların sayısı nüfusun bütününe kıyasla göze çarpacak derecede azalmış hattâ bazan tamamen başka sahalara geçmiş olduğu halde, Batı memleketlerinde bile tarımla endüstriyi birleştirme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Kalkınan memleketlerde köylerde yaşıyanların nüfus oranı çok yüksek olduğundan bu

durum kalkınan memleketler için daha önemlidir. Bu memleketlerdeki köy hayatının sosyal yapısı hiç olmazsa geçici bir zaman için muhafaza edilmelidir. Köylerde yeni endüstrilerin kurulması, şehirlere göç gibi, sosyal yapının sarsılmasına sebep olmadan ekonomik kalkınma için itici bir kuvvet vazifesi görür.

Gokhale Enstitüsü'nden Profesör Gadgil son makalelerinden birinde bu problemi kısaca ve doğru olarak özetlemiştir :

> «Hindistan'ın ekonomik kalkınma plânının esas ekonomik ve sosyal gayesi sanayinin köylerde kurulmasıdır. Fakat, bu ancak sanayileşme plânının bütünü bu amaca göre tanzim edilirse başarılabilir. Bu, henüz, yapılmamaktadır ve sanayileşme en ileri endüstri memleketleri çapında ve onların tekniklerine göre plânlanmaktadır ve sanayi metropolit bölgelerde kurulmaktadır. Köylerde yer yer endüstri tesis edilmesi için lâzım olan ham maddeleri temin etmek için hiçbir gayret sarfedilmemektedir. Köyleri sanayileştirmek için büyük çapta bir programa girişmezden evvel ulaşım, su, elektrik vs. nin temin edilmesine yeterli derecede dikkat edilmemektedir.»

Endüstrinin tarım ve köyleri kalkındırma sahasındaki hizmetlerinin çeşitli yönleri vardır; bunların bazıları aşağıda kısaca anlatılmıştır.

Köylerdeki endüstri işçileri tarım mahsulleri için bir piyasa yaratmaktadır. Bu durum bilhassa, çabuk bozuldukları için verimli pazarlama imkânları mevcut olmadıkça uzak pazarlara nakliyatları imkânsız olan ve az emek karşılığında bol miktarda elde edilen ürünler için mevzubahistir. Kalkınmakta olan memleketlerde ulaştırma ve pazarlama sistemleri tam verimli bir hale gelmiş olmadığından, sadece büyük bir mahallî pazarın mevcudiyeti çiftçiyi kendi ihtiyacından fazla mahsul yetiştirmeye teşvik edebilir. Bu «kendi ihtiyacını karşılamak ekonomisi» nden «pazarlama sistemine göre tanzim edilmiş ekonomi» ye geçişin ilk basamağıdır. Bu şekilde sınaî kalkınmanın sağladığı yeni değerler çiftçinin gelirini ve bunu müteakip çiftçinin satın alma gücünü arttırmaya doğrudan doğruya hizmet edebilir.

Çeşitli sanayi kolları tarımdan arta kalan işçilere hemen o bölgede çalışma imkânları temin eder, bu suretle halkı köyü terkedip kısmetlerini başka yerlerde aramaktan vazgeçirir ve köylülerin daha kabiliyetli olanları için daha iyi fırsatlar sunar. Sanayi kalkın-

ma, köylerden göçün temel sebeplerini ortadan kaldırmak suretiyle, köylerde yaşıyan toplumun dengesini muhafaza etmeye yarar. Köy hayatının genel düzenine uyduktan sonra endüstrinin çeşidinin hiçbir önemi yoktur.

Prodüksiyon alanında kurulan ziraî ürünleri işleme endüstrisi çiftlik ile fabrika arasındaki geçiş devrelerini bertaraf eder. Yol masrafları geniş ölçüde azalır ve böylelikle artan kıymetten çiftçinin payına düşen hisse de artmış olur. Bundan maada, endüstri dolayısiyle artan kıymetler büyük şehirlerde toplanmayıp geniş bir sahaya yayılmış olur ve böylece şehir ile köylerdeki hayat seviyesi arasındaki fark azalır.

Sınır bölgelerinde ziraat mevsimi tarımla uğraşanlara yeterli bir geçim temin edecek kadar uzun değildir. Bu bölgelere uygun bir endüstri ölü mevsimde çalışma imkânı sağlıyarak bu boşluğu doldurabilir. Bu tip endüstri çiftliklerin çalışma programına uymalıdır; dolayısiyle buna «bağıntılı endüstri» denebilir. Endüstrinin kuruluşu çiftçiye sırf yıllık çalışma programını dengelemeye yarayan, fakat kâr getirmeyen ziraat branşlarını terk etmek imkânını verir. Böylece endüstriden dengeleme faktörü olarak faydalanan çiftçi emeğini sadece en verimli branşlara teksif edebilir.

Beşerî Faktör : Çeşitli memleketlerde kalkınma projeleri konusunda elde edilen tecrübeler, ziraî kalkınmada sosyal faktörün öneminin diğer herhangi bir hususdan daha mühim olduğunu açıkça göstermektedir. Kalkınma çabalarının daha başarılı olması için sosyal içgüdülerin ve davranışların anlaşılması elzemdir. Meselâ, İsrail'de toprak ve iklim şartlariyle istihsal vasıtaları birbirine benzeyen pek çok ziraî tesis vardır. Buna rağmen, bazıları refaha kavuşmuştur ve yüksek verimlidir; diğerleri ise gelişmemiştir; orada barınan kimseler kendilerini çok güç geçindirebilmektedir, karşılarına çıkan ilk iş imkânından faydalanarak geçimlerini temin ederler.

Sosyal inceleme bu tenakuzdan sorumlu olan muhtemel faktörleri ortaya çıkarmıştır. Meselâ, aynı memleketlerden gelenlerin küçük gruplar teşkil ettiği köyler, halkı birçok gruplara ayrılmış olan köylerden daha çok muvaffak olmuştur. Çeşitli vakalar dahilî idarenin bir köyün başarısına veya başarısızlığına âlet olduğunu göstermiştir.

Meselâ, Galilee'deki köylerden biri Orta Doğudan gelen bir topluluk tarafından kuruldu. Köyün başkanı bu grup İsrail'e göç etmezden evvel onların lider olarak tanıdığı kimsenin tâ kendisiydi. İs-

rail'deki iskân makamları ile başkan arasında karşılıklı bir saygı ve anlayış doğdu. İsrail'deki eski ziraî tesislerde mevcut olan işbirliği noksanlığına ve idarenin demokratik esaslara göre icra edilmemesine rağmen köy refaha kavuştu, köylüler bu refahı ona borçludur. Bir müddet sonra, iskân makamlarının gönderdiği yeni bir tarım öğretmeni heyeti köye geldi. Bu öğretmenler İsrail'e eskiden yerleşenlerden ikinci nesildendi ve profesyonel eğitim bakımından işlerine çok uygun kimselerdi. Halbuki, köyde rastladıkları değişik hayat tarzına karşı hiç anlayış göstermediler, köy sâkinlerine, kendilerinin ana vatanı olan «moshav» ın [2] işbirliğine dayanan organizasyon prensiplerini (kendileri de bu prensipler altında yetişmişlerdi) anlatmaya başladılar. Alışılmış işbirliği sistemine göre yeni bir köy kredisi teşkil edilmesi gerekçesinin önemi üzerinde durdular. Kendilerine mahsus eski âdetleri ve hayat tarzları olan köy sâkinlerine yeni bir idare şeklini zorla kabul ettirmek teşebbüsü büyük bir karışıklığa sebep oldu. Kısa zamanda bu durum köylülerin anlaşmazlığı, dahilî idarenin başarısızlığı ve genel bir dağılma ile sonuçlandı. Neticede, kalkınmakta olan, dar çevreli bir komünote örneği olan bu köy terk edildi.

Sosyolojik araştırmalar, aynı zamanda, en basit tarım çeşitleriyle uğraşanların da değişikliğe intibak hususundaki direnmelerinin birçoğuna izah şekli bulur. Tomurcuklanma devresinden sonra iyi meyva teşekkülüne imkân vermek için çiçeklerden bir kısmının budanmasına yanaşmıyan köylülerin «tuhaf» hareket tarzı buna bir misaldir. Mahsulde husule gelecek azalışı ve ağaçlara zarar verme tehlikesini ikaz eden tarım öğretmenlerinin devamlı izahatlarına rağmen bu direnme devam etti. Tomurcukları budamanın köylülerin eski inançlarına aykırı olduğu araştırmalar sonunda ortaya çıkmıştır.

Kalkınma faaliyetinde beşerî faktörün büyük bir önemi olduğu aşikârdır. Doğrusu, bu ziraî plânlama metotlarına ve kalkınma teşkilâtının yapısına kuvvetle tesir etmektedir.

ZİRAÎ PLÂNLAMA SİSTEMLERİ

Millî amaçları gerçekleştirmeye yarayan ve aynı zamanda köylüye şehirde çalışanlarınki ile kıyas olunur bir hayat seviyesi temin etmek imkânlarını sağlıyan, ziraî kalkınmanın plânlanma olmadan

[2] «Moshav», İsrail'de işbirliği yapan bir köy.

gerçekleştirilemiyeceği zamanla anlaşılmaktadır. Böyle bir plânlamanın amacı tarım ve köy hayatıyla ilgili bütün sahalarda uygulanacak tutum için bir tasarı yapmaktır; ancak bu sayede, devletin gayeleri çiftçiye cazip görünür ve onu kalkınma programlarına katılmıya teşvik edebilir. Bu sadece ekonomik sahada değil aynı zamanda sosyal, eğitim ve idarî teşkilâtlarda da yapılmalıdır.

Binaenaleyh, plânlama makamları üç plânlama sistemini açıklamalı, incelemeli ve tarif etmelidir.

Ana Plân : Memlekette mevcut olan ekonomik şartlar altında imkânlardan en iyi şekilde istifade edebilmek için, değişik tarım branşlarına belli başlı istihsal vasıtalarının dağıtımını sağlayan birinci sistem devlet çapında büyük bir projedir. Başlıca dört kısımdan müteşekkil olan bu sistem şu şekilde özetlenebilir :

a. Ziraî sektör plânlarının münasip bir şekilde geliştirilmesi için, millî ekonomiye tesir eden kalkınma eğilimlerinin önceden kestirilmesi. Bu, nüfus artışını, millî istihsal, millî gelir ve tüketimin yıllık artış nispetlerini ve bilhassa, ziraî kalkınmaya kıyasen sınaî kalkınmada ön görülen gelişmelerin tahmini demektir.

b. Ziraî mamûllerin talep edilmesine tesir eden faktörlerin tâyini mahallî pazar kapasitesinde husule gelecek artış ve ihraç imkânları konusunda yürütülecek tahminler ve ziraî mamûllerin fiatlarının önceden hesaplanması.

c. Tarım malzemesini etkileyen temel faktörlerin tesbiti ve toprak, su, iklim gibi ziraî kalkınmaya tesir eden tabiat şartlarının da gözden geçirilmesi; ziraî bilgilerdeki ilerlemenin değerlendirilmesi. Yeni teknik ziraat metotlarını tanıtma imkânları, mahsul artışı, çalışma veriminin artışı da bu değerlendirmeye dahil olmalıdır.

d. Yukarıdaki faktörleri ve hükûmetin kalkınma konusundaki genel siyasetini göz önünde tutarak değişik branşların yapısına ve teşekkülüne en uygun şeklin seçilmesi.

Küçük Plân : İkinci sistem çiftliklere istihsal vasıtalarının dağıtımı amacını güden plândır ki bunun gayesi çiftçinin ortalama gelirinin millet fertlerinin ön görülen ortalama gelirinden veya usta bir şehir işçisinin ortalama gelirinden az olmaması ve plânlamaya dahil çiftliklerin nazarî gelirlerinin az çok eşit olmasıdır.

Bu sistem ekonomik, sosyal ve politik görüşlere bağlı temel prensiplerle idare edilen çiftlik örneklerine dayanmaktadır. Bu tip çiftlik örnekleri — araştırma, deney, ispat ve uygulama gibi — bütün kalkınma devreleri zarfında plânlama ile görevli olanlara rehberlik etmelidir. Teorik bir model inşa edildikten sonra müsait pilot bölgeler tâyin ederek bu örneğin dayandığı prensipler ispatlanabilir. En süratli ve elle tutulur sonuçlar vâdeden uygulamalar genel tatbikat için başlangıç noktası olmalıdır.

Devletin ziraî randımanı bütün çiftliklerin istihsalinin yekûnudur; şu halde, ana plân ile küçük plân birleştirilmeli ve birbirine uydurulmalıdır. Bu yüzden, plânlamacılar millî plânlama ile çiftliklerin istihsal faaliyetlerini birleştirmek için uygun yollar bulmalıdırlar; aynı zamanda, şehirlerde yaşayanlarla köylerde yaşayanlar arasındaki dengeyi muhafaza etmek için mücadele etmelidirler.

Bölge Plânlaması : Gerekli sonuçları elde etmek için, ilk iki sistemi birleştiren üçüncü bir sistem lâzımdır ki bu da bölge plânlaması sistemidir. Bölge plânlama sistemi, memleketteki çiftlikleri tek tek ve bütüniyle içine alan bir ekonomik plânlama ile ekonomik olmayan diğer faktörlerin de göze alındığı daha geniş çapta bir plânlama arasında bir sistemdir. Bu sistem şehir ile köy arasında dengeli bir bağıntı kurmak için ziraî ve sınaî plânlamanın ve köy hizmetlerinin geliştirilmesi amacını güder ve millî gayelerin gerçekleştirilmesini sağlar.

Bu görevleri, problemleri ve bölge plânlamacılığı tekniklerini göz önünde tutarak, herşeyden önce, bölge plânlamasının amaçları ve millî seviyede plânlama ile olan münasebeti kesin ve vazıh terimlerle tarif edilmelidir. Meselâ, Türkiye'de millî çaptaki ekonomik, sosyal ve malî problemlerle uğraşan ve başbakanlığa bağlı olan bir Devlet Plânlama Teşkilâtı vardır. Bu teşkilât, son zamanlarda, bir Beş Yıllık Plân yayınlamıştır; plânın başlıca gayesi millî geliri yılda % 7 oranında artırarak millî gelir nispetini çoğaltmaktır. Türkiye'nin nüfus artışı göz önünde tutulacak olursa, bu, hayat seviyesinde nüfus başına % 4 oranında bir yıllık artış demektir. Bütün bunlar herkesin kalkınma sonuçlarından aynı nispette faydalanması ve dolayısiyle sosyal yapıda çok az farkların doğmasiyle başarılacaktır. Millî çapta bir ziraî plânlama ihtiva eden millî proje, niteliklerine paralel olarak, ekonomik gelişme için en münasip çareleri bulmaya çalışacaktır.

Daha doğrusu millî plânlama memleketin ekonomik faaliyetlerinin dikkatle incelenmesini ve geliştirilmesini ihtiva etmektedir. Diğer taraftan, bölge plânlamasının gayeleri şunlardır:

a. Her bölgeye has özelliklere göre başlıca millî zenginlik kaynaklarının ve insan gücünün tetkik edilmesi;

b. Bölgedeki çeşitli ekonomik branşların, millî plânlamanın genel tasarısı dahilinde, geliştirilmesi için en uygun çarelerin tesbit edilmesi;

c. Muayyen bir bölgedeki ekonomik, sosyal ve idarî plânlamanın fizikî terimlere ve tatbikî projelere tahvil edilmesi;

d. Uygulama vasıtalarının plânlanması ve gerçek sonuçlarla direkt bir temas sağlamak.

Bu açıdan bakılacak olursa, bölge plânlamasının maksadı çiftçinin menfaatlerini de hesaba katarak muayyen bölgeler dahilindeki millî plânlamanın gayesini teferruatlı olarak ifade etmektir, denilebilir. Herhangi bir önemli kalkınma plânı, millî plânlama ve bölge plânlaması teşkilâtları arasında mevcut olup, devamlı kontrol edilen ve birbirine yol gösteren karşılıklı bir münasebet vasıtasiyle hazırlanıp icra edildiği takdirde gerçekleştirilebilir. Bu münasebet canlı ve her an gelişen bir teşkilât ile gerçekleştirilmelidir.

Ben şahsen, bundan başka hiçbir sistemin tesirli sonuçlar sağlıyacağını zannetmiyorum. Bu temel faraziyeden şümullü bölge kalkınması prensibi doğmaktadır.

ZİRAÎ KALKINMANIN UYGULANMASI

Ziraî kalkınma için tavsiye edilen usul bölge seviyesinde muayyen bir teşkilât yapısına dayanmaktadır .Bunun özelliği plânlanan işlerle tatbikat arasındaki, yani bölge ile bu bölge plânlamasını yapan idare arasındaki münasebettedir.

Plânlama İle İcraat Arasındaki Münasebet : Birçok kalkınma projesi örnekleri sosyal ve idarî faktörlerin ziraî kalkınmadaki belli başlı rolünü göstermektedir; fakat bu faktörlerin miktarlarının tahmin edilmesi kolay değildir ve ekseriya bunlar önceden kestirilemez. Ancak plân gerçekten uygulandığı zaman, bunların kalkınma hareketi üzerindeki etkileri hususunda doğru bir bilgi edinilebilir. Şu halde plânlama ile icraat geliştirilip, aralarında karşılıklı bir münase-

bet tesis edilmelidir. İcraat devresi zarfındaki gözlemler çeşitli kalkınma faktörlerinin ve bilhassa önceden tâyin edilemeyen faktörlerin, karşılıklı etkilerinin değerlendirilmesi için lâzım olan bilgileri temin eder. Böylece, «feed - back» («merkeze haber verme» veya «geriden besleme») mekanizması ihtiyacı hâsıl olur; bu tarım ve köy kalkınmasının plânlanmasını ve uygulanmasını bütünleyen bir parçadır.

Şu halde, plânlama icraat ile çok yakın ilgisi olan dinamik bir ameliye olarak düşünülmelidir. Bu durum, tarım ve köy kalkınması ile görevli makamların organizasyonunda ve siyaset adamları, plânlamacılar, tarım uzmanları ve bunları uygulayan kimseler arasındaki bağıntıda geniş etkili sonuçlar doğurur. Bu bağıntı, sadece yüksek idarî mertebelerde değil kalkınma projesinin uygulandığı bölgedeki şahıslarla günlük münasebeti bulunan bölge ofislerine kadar, bütün mertebelerde sürekli ve samimî olmalıdırlar. Her seviyedeki plânlamacılar çeşitli bilgilerden ve çalışmaların koordinasyonundan haberdar olmalıdır. Bir plân, tasarısı hazırlandıktan sonra bile, sadece düşünce için bir rehber ve harekete geçmek için bir başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Bütün sistem gerçekleştirilebilir nitelikte olmalıdır ve plân uygulandığı sırada gereken değişiklikleri yapmaya muktedir olmalıdır.

II. Dünya Savaşından beri ekonomik kalkınma faaliyetlerini incelemek için kullanılan matematik tekniklerde dikkate değer ilerlemeler olmuştur. Bu teknikler, bilhassa, gelişmiş ülkelerde millî çapta kullanılmaktadır. Yalnız, bu tekniklerin ziraî kalkınmayı kesinleştirecek kadar önemli olan kalitatif faktörleri hesaba katmadığı unutulmamalıdır. Bugün mevcut olan bilgiler, ziraî kalkınmanın çeşitli kalitatif ve kantitatif faktörlerini birleştirmek probleminin özel bir teşkilât — tercihan Bölge Teşkilâtı — vasıtasiyle bölge çapında çözümlenebileceğini göstermektedir.

Kalkınma Bölgesi : Kalkınma bölgesinden ve özelliklerinden de bahsedilmelidir. Bu değişik şekillerde tarif edilebilir. Kalkınma bölgesinin (nehir yatağı, vâdi, vs.) gibi coğrafî, (belirli bir aşiretin yaşadığı saha) şeklinde demografik veya (bir memleket, bir bölge, vs.) olarak idarî bir tarifi yapılabilir. Son zamanlarda ise «belirli şehir merkezlerinin etki sahası» olarak tarif edilmektedir. Mamafih, plânlama maksadına en uygun olan tarif, kalkınma bölgesini, muayyen kalkınma faaliyetinin etkilerinin hissedildiği, belirli gayelerin

en iyi gerçekleştirildiği ve uygulandığı bölge olarak ifade eden fonksiyonel tariftir.

Tavsiye edilen tipte bir kalkınma plânı için en münasip olan mikyas düşünülmelidir. Yeryüzündeki çeşitli bölgelerin kalkınma plânları üzerinde yapılan incelemeler, bugün mevcut olan bilgi ile, ziraî plânlamaya ve köyleri kalkındırmaya temel vazifesi görecek bölgenin bir şehir merkezine fonksiyonel bakımdan bağlı birçok köyleri ihtiva eden bölge olduğunu göstermiştir. Bu direkt bir bağıntı olabilir veya aracılık yapan servis vasıtalariyle temin edilen bir bağıntı olabilir. Böyle bir bölge, memleket ziraatinin bütünü yapılırken, lüzumsuz derecede küçük parçalarla uğraşılmasına meydan vermeyecek büyüklüktedir ve merkeze haber verme (feed - back) mekanizmasının kullanılmasını mümkün kılıp, muayyen faktörlerin ve bölge şartlarının tefrik edilmesine müsaade edecek kadar küçüktür. Bundan daha büyük bir bölgede şümullü bir plânlama hareketi pratik bir şekilde uygulanamaz.

Şu halde, millî ziraî kalkınma plânı bir bütün teşkil edecek olan bölge plânlarından meydana gelmelidir. Devlet plânlama teşkilâtı, her bölgeye has ekonomik, sosyal idarî ve fizikî özellikleri göz önünde tutarak, çeşitli bölgeleri tâyin edip, her birinin genel kalkınma amaçlarını tesbit etmelidir. Sonuçların millî kalkınmanın genel hedefine uyması için bazı bölgelere üstünlük tanınması lâzımdır.

Bölge Kalkındırma Teşkilâtı : Bütün ziraî plânlama ve köy kalkındırma projelerinin başarısının, herşeyden önce, müstahsile yani çiftçinin şahsına bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu sebep dolayısiyle, kalkındırma teşkilâtı bölge halkıyle samimî bir münasebet kurmalıdır. Bu, ancak, o bölgede yaşıyacak bir «geliştirme kadrosu» vasıtası ile başarılabilir.

Ziraî kalkınmadaki üç harekete geçme devresini ayırdetmek mümkündür. Ekseriya birinci devredeki hareket gücü hem dış memleketlerin, hem de bahsi geçen memleketin uzmanlarından (mühendisler, fennî ziraatçiler, öğretmenler, fizikçiler, vs. den) meydana gelen bir gruptadır. İkinci devrede ise bu grup ekseriya bölge haricindeki yerli uzmanlardan teşkil edilmektedir. Üçüncü devrede işbirliği yapabilmek için gerekli olan bilgiyi edinmeyi başaran bölge halkı da bu grupa katılır.

Şu halde, geliştirme kadrosu projenin bütününe profesyonel bir önderlik yapmaktadır. Benim görüşüme göre, bu grupun bölgede yaşayanlarla kuracağı münasebetler kalkınma projesinin en önemli ve

tesirli faktörüdür. Halbuki, bu münasebetler — kalkınan memleketlerde uygun yaşama şartları, hizmet ve rahatlık noksanlığından maada — önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Köy toplulukları hacim bakımından oldukça küçük olduğu için nadiren gerekli hizmetleri ve günlük rahatlıkları temin edebilir. Bunlardan mevcut olanların standardı ise çoğu zaman şehirlerinkinden çok düşüktür. Çeşitli tipte daha mükemmel hizmetlerin mevcut oluşu halkı köylerden daha büyük kasabalara ve şehirlere sevk etmektedir. Köyü terk edip şehirlere gidenlerin çoğu vasatın üstünde bir eğitim seviyesine ve maharete ulaşmış oldukları için köy toplumunun yaşayış tarzına intibak edemeyen kimselerdir. Bu şahıslar köy topluluğunun en faal ve yaratıcı kabiliyeti olan elemanlardır; onların ayrılışı ile köy toplumu en büyük servetini — kalkınma hareketini uygulayacak kabiliyette şahısları — kaybeder. Çeliştirme kadrosu mensupları da, ekseriya, bahsedilen sebepler dolayısiyle köylerde yaşamaya istekli değillerdir. Ancak, gereken hizmetler temin edilip, müsait bir sosyal çevre hazırlandığı takdirde, bu kimseler köylerde yaşamaya razı olacaklardır.

İlk bakışta bu imkânsız bir talep gibi görünmektedir. Lâkin bunun doğru olmadığı İsrail'in Lachish bölgesinde elde edilen tecrübelerle ispat edilebilir. Lachish'te ekonomik ve sosyal ihtiyaçları temin eden bir tarım merkezi etrafına toplanmış beş altı köyden müteşekkil «Muhtelit Köy Yapısı» denilen bir iskân modeli yapılmıştır. Bütün gerekli hizmetler köy merkezinde toplanmıştır: faktör istasyonu, tohum standardizasyon merkezi, okul, klinik, mağaza ve çeşitli kültürel faaliyetler; ayrıca bunları işleten kimseler de civarda oturur. Köy merkezi tek bir toplumdan beş altı misli fazla bir nüfusa hizmet ettiği için, yüksek hayat seviyesi icaplarını daha ucuz fiata temin etmektedir ve meslek sahibi olan personelin yüksek standardlarını da karşılamaktadır. Bunlara ilâveten köy merkezi meslek sahiplerinin kendi kültür atmosferlerini yaratarak ayrı bir zümre teşkil etmelerini sağlamaktadır. Kalkınma bölgesi bir şehir merkezi ile birçok bu tip komünotelerin birleşmesinden meydana gelir.

Bölge geliştirme kadrosu projenin uygulanması için elzem olan bütün meslek sahiplerini — iktisatçıları, sosyologları, fennî ziraatçıları ve idarecileri — ihtiva etmelidir. Kadro başkanı takip edilecek tutumu tâyin etmelidir, kadro mensuplarının faaliyetlerini idare ve koordine etmelidir ve yapılan her işi bütünün bir parçası olarak görmeye muktedir olmalıdır. Böyle başkanlar veya ileri görüşlü plânlamacılar kalkınma alanında ilk olarak görülmektedir. Bu şahıs-

lar bilgilerini ve içtimaî durumlarını kendi tecrübeleriyle elde etmişlerdir. Bu işlere uzman yetiştirmek için üniversitelerde özel kurslar vermek zamanı gelmiştir.

Kadro başkanına yüklenen otoritenin önemi üzerinde bilhassa durulmalıdır. Geliştirme kadrosunun faaliyet sahaları değişik bakanlıkların nüfuzu altındaki alanlardır. Şu halde, kalkındırma kadrosu başkanı, kalkınma hareketine katılan çeşitli bakanlıkların temsilcileri üzerinde yetki sahibi olmalıdır. Devletlerin çoğunda bölge kalkınması prensibi ile idarî sistem arasında ihtilâf çıkması «kalkınma hareketinin» tabiatında mevcut olan bir özelliktir. Tarihî sebepler ve eğitim görmüş personel noksanlığı yüzünden, merkezî idare sistemi uygulanan devletlerde bu ihtilâf çok bârizdir. Ancak, kalkındırma teşkilâtiyle çeşitli hükûmet dairelerinin normal görev yetkileri arasında bir tefrik yapıldığı takdirde bu durum bertaraf edilebilir. Kalkınma projesini uygulamak için kalkınma makamlarının özel malî ve idarî vasıtaları olmalıdır. Sorumlulukları tevzi etmek suretiyle, proje bölge idarecileri ve onların memurları tarafından icra edilmelidir. Müstakil bir kalkındırma teşkilâtı kurulana kadar, tavsiye edilen tutumun sadece teorik bir değeri olur.

TARIMSAL YAPI-SANAYİLEŞME VE TÜRKİYE'DE İLLER İTİBARİYLE TARIM-SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Gülten Kazgan

ÖNSÖZ

İktisadî gelişme sürecini bilinçli çabalarla süratlendirmek, özellikle İkinci Dünya Harbi sonrası dönemde bütün ülkelerin başlıca hedefi haline gelmiştir. Bu süreçte çeşitli üretim kesimleri arasındaki «etki-tepki» ilişkileri ise gerek iktisat teorisinde gerekse iktisat politikasında üzerinde önemle durulan bir konudur. Günümüzün gelişmemiş ülkelerinin çoğunda tarım, baş rolü oynıyabilecek bir niteliktedir. Oysa, sanayileşmiş ülkelerde artık, millî gelir ve faal nüfus içinde pek önemsiz bir yer kapsıyan tarımın gelişmedeki rolü hemen tamamen ihmal edilebilir. Tarımın, gelişmenin başlangıç safhalarında, sanayileşmeyi hazırlamak bakımından taşıdığı önem dolayısiyledir ki, iktisadî gelişmeyle ilgili çalışmalarda «tarım - sanayi» ilişkilerinin incelenmesi ön plânda gelmektedir.

* Bu araştırmanın yapılmasında istatistik metodolojisi ile ilgili konularda yardımlarını esirgemiyen kıymetli meslektaşım Prof. Haydar Furgaç'a ve hesapları büyük bir sabırla yapan asistan arkadaşım Özer Serper'e burada teşekkür etmeği borç bilirim. Etütteki bütün hataların sorumluluğu şahsıma aittir.

Etüdümüz de bu nitelikte bir incelemedir ve tarımsal bünyenin belirlediği tarımsal verimlilik ve yapı ile sanayileşme arasındaki ilişkilerin açıklanmasını hedef tutmaktadır. Bu açıklama için de konu üç ayrı metotla ele alınmıştır. Birinci kısımda bu ilişki, günümüzün sanayileşmiş ülkelerinin iktisat tarihinin incelenmesiyle tarihsel açıdan ele alınmış, sanayileşmelerinde tarımsal verimlilik artışlarının önemi araştırılmıştır. İkinci kısım, tarımsal verimlilikle sanayileşme arasındaki ilişki üzerine bir teorik model denemesidir. Bu denemede geri kalmış ülkelerin ve özellikle Türkiye'nin bünye özellikleri gözönünde tutulmuştur; tarımsal işletmeler: aile geçim işletmeleri, kapitalist büyük tarımsal işletmeler, kapitalist olmıyan nitelikteki büyük işletmeler olarak ayrılmış, her birinin verimlilik farkları ve buna göre sanayileşmeyi hazırlama yetenekleri belirtilmeğe çalışılmıştır.

Etüdün esas itibariyle yöneldiği ve bağlayıcı olan kısmı, üçüncü kısımdır. Burada, teorik model Türkiye'de iller itibariyle istatistikî teste tâbi tutulmuş, tarımsal bünye ve verimlilikle sanayileşme arasında teorik modele göre beklenilen sonuçların gerçekle ilgisi araştırılmıştır. İstatistikî araştırma Türkiye'de 66 ili kapsıyan bir kesit analizidir. Bu araştırmanın gerektirdiği açıklamalar ise, etüdün metnine dahil edilmemiş, etüdün sonundaki «İstatistikî Ek» te verilmiştir. Böylece, Türkiye'de iller itibariyle yapmış olduğumuz araştırma, aynı konunun istatistikî metotla da incelenmesi demektir.

Etüt, esası bakımından, geri kalmış ülkelerin sanayileşmesinde tarımsal verimlilik artışları ve tarımsal bünye yapısı farklarının etkisi üzerine bir denemedir. Bu denemede, tarımsal işletmelerin ölçeği ve yapısı, diğer bütün değişkenleri etkiliyen egzojen ve bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Bunun da sebebi, Türkiye'nin — ilerde açıklıyacağımız sebeplerle — gerçeklerini «sadece piyasa mekanizmasının işleyişine dayanan bir model» de yansıtmanın gerekmesidir. Bu bakımdan, denemede varılan sonuçların belirtilen özel şartlarla yakından ilgisi vardır. Diğer bir ülkede ayrı şartlar altında veya Türkiye'de şartlar değiştiği takdirde, farklı sonuçların elde edilebilmesinin mümkün olduğu düşünülebilir. Bu konu, etüdün «Sonuç» unda kısaca münakaşa edilecektir.

I. İKTİSAT TARİHİNDE SINAÎ GELİŞMENİN KAYNAĞI OLARAK TARIMSAL VERİMLİLİK

Sınaî gelişmenin kaynağı olan ve «ilkel birikim» dediğimiz kapital birikimi kaynakları pek çeşitli şekillerde tarif edilebilir; bunlardan biri de, sanayi kesimi dışında teşekkül eden tasarrufların sanayileşmeye ayrılmasıdır. Söz konusu nitelikteki tasarruf kaynaklarının «ilkel birikim» olarak tarif edilmesinin sebebi ise, sınaî gelişmenin finansmanı için sanayi kesimi içinde teşekkül eden kârlar yerine sanayi dışındaki kaynaklara bağlı kalınmasıdır [1].

İktisat tarihi, sınaî gelişme için gerekli ilkel birikim kaynağı olarak tarımda verimlilik artışının önemini birçok ülkelerin geçirdiği denemelere dayanarak ortaya koymaktadır. Günümüzde ise geri kalmış ülkelerin sanayileşebilmesi, kalkınabilmesi için, tarımda verimlilik artışlarının taşıdığı önem, gerek teorik çalışmalarla gerekse bu ülkelerin kalkınma plânlariyle aydınlanmış bulunmaktadır [2]. Tabiî, ekonomide tarım dışı kesimler ne kadar az gelişmişse, millî gelir, faal işgücü ve dış ticarette tarımsal ürünler ne kadar ağır basıyorsa, ilkel birikim kaynağı olarak tarımsal verimlilik artışlarının öneminin de o kadar büyük olması gerekir.

Çağımızın gelişmiş ülkelerinin iktisat tarihi incelendiğinde göze çarpan çeşitli «gelişme modelleri» nden biri de tarımda verimlilik artışlarının sınaî yatırımlar için ilkel birikim kaynağı teşkil ettiği modellerdir. Bunlar arasında, belki de en açık ve seçik olarak, tarımın öneminin ortaya çıktığı ülkeler Japonya ve Sovyet Rusya'dır. Japonya'nın sanayileşmeye başladığı 1880 - 1920 yılları arasında tarımsal üretim % 77, hektar başına verim % 44 ve işçi başına verim % 106 oranında yükselmiştir. Ne var ki, tarımsal verimlilikteki bu artış, tarımsal nüfusun yaşama düzeyinin yükselmesi için tüketilmeye bırakılmayıp, ağır arazi vergileri yoliyle devlete aktarılmış ve devlet sanayileşme programının finansman kaynağı olmuştur. 1917 den sonraki Sovyet Rus denemesi, geniş ana çizgileri itibariyle ay-

[1] A. Gershenkron, R. Romeo, «Problemi dello sviluppo economico Italiano», SVIMEZ, Şubat 1961.

[2] Bu konuda ilgi çekici teorik bir çalışma için bk: W. H. Nicholls, «An Agricultural Surplus as a Factor in Economic Development», Journal of Political Economy, Şubat 1963. Birinci Beş Yıllık (1963 - 67) Türk Kalkınma Plânı ise bu bakımdan tarıma atfedilen önemi ortaya koyan en yakın bir örnektir.

nı modelin tekrarından başka birşey değildir. Şöyle ki, tarımda kollektifleşme ve makineleşmenin sağladığı verimlilik artışları, sanayileşme için gerekli başlıca birikim kaynaklarından biri olmuştur. Japon gelişme modelinde ağır arazi vergilerinin oynadığı rolün yerini ise Rus gelişme modelinde «cebrî tahıl teslim» leri almış, tarımdaki verimlilik artışlarının tüketime gitmesi kesin olarak önlenmiştir. Görüldüğü gibi, bu iki gelişme modeli arasındaki benzerlik, sadece sanayileşme için gerekli ilkel birikim kaynağının tarımsal verimlilik artışları olması değil, aynı zamanda bu artışların devlete aktarılarak devlet sanayileşme programlarının finansmanı için kullanılmasıdır [3].

Diğer taraftan, İngiliz ve İtalyan gelişme modellerinde tarımsal verimlilik artışlarının en önemli ilkel birikim kaynağı olmadığı görülmektedir. Bununla beraber, İngiltere'de daha Sanayi İnkılâbına rastlayan 1770 yıllarından önce tarımsal verimlilik «enclosure» hareketini takiben büyük artışlar göstermiş, 1780 - 1813 yılları ise bu bakımdan «müstesna» sayılabilecek bir dönem olarak ortaya çıkmıştır [4]. Sanayileşme için gerekli ilkel birikim kaynağı olmak bakımından taşıdığı önem her ne kadar münakaşalı bir konu ise de, İtalya'nın sanayileşmesinde de tarımsal verimlilik artışının ihmal edilemiyeceği anlaşılmaktadır [5]. 1860 - 70 yıllarında gerek vergi gibi cebrî bir finansman vasıtası gerekse ihtiyarî tasarruflar yoliyle massedilen tarımsal verimlilik artışları, sanayileşmeyi teşvik eden bir etken olabilmiştir.

Günümüzün en ileri sanayi ülkesi olduğu gibi en zengin tarım ülkelerinden biri olmağa devam eden A.B.D. de de sınaî gelişme için gerekli ilkel birikim kaynağı olmak bakımından tarımın rolünün küçümsenemiyeceği anlaşılmaktadır. Nitekim, bu konuda konuşmağa yetkili bir yazar şöyle demektedir :

> «1800 lerde toplumsal ve iktisadî gelişme tarımdaki gelişmeyi teşvik etti. Fakat tarım da, gıda maddelerinin biyolojik rolü dışında, gelişme için gerekli kapital sağladı... Arazi vergileri yoliyle tarımda massedilen gelir fazlası veya kapital, sosyal sabit sermayenin teşekkülüne git-

[3] B. F. Johnston, «Agricultural Productivity and Economic Development in Japan», Journal of Political Economy, Aralık 1951.

[4] Aynı eser.

[5] A. Gershenkron, R. Romeo, a.g.e.

ti. Özel bir şekilde de A.B.D. de demiryolu ağının genişlemesine hizmet etti.» [6]

Şüphesiz ki, iktisat tarihinden verdiğimiz bu örnekler çoğaltılabilir, günümüzün gelişmemiş ekonomilerindeki durum aynı görüşü desteklemek gayesiyle kullanılabilir. Ancak konumuz olan Türkiye'de durum nasıldır?

Türkiye bakımından tarım kesiminde verimlilik artışlarının sınaî gelişme için gerekli ilkel birikimin kaynağı olup olmadığı araştırıldığında bazı bakımlardan Rus - Japon modeline benzerlik, bazı bakımlardan ise önemli farklar göze çarpmaktadır. Söz konusu iki ülkede gelişme tarihlerinin başlangıcında olduğu gibi, günümüz Türkiye'sinde de toplam faal nüfusun çok yüksek bir oranı — tabiî, bu bütün gelişmemiş ülkeler için ortak bir özelliktir — tarım kesiminde çalışmakta, toplam millî gelirin hemen yarısına yakın bir kısmı bu kesimde yaratılmaktadır [7]. Ne var ki, Türkiye'de tarım kesimi, içinde bulunduğumuz yıla kadar Gelir Vergisi dışında bırakılmıştır [8]. Bu bakımdan, tarımdaki verimlilik artışlarının devlet eliyle sınaî gelişmeyi teşvik etmekteki rolü oldukça zayıflamakta, ancak verimlilik farkları harcamaları etkilediği ve devlet vasıtalı vergi hasılatını yükseltebildiği ölçüde devlet bütçesine aktarılabilmektedir. Tarımdaki verimlilik artışlarının hemen tamamının devlete aktarıldığı Japon - Rus gelişme modeliyle tarım kesiminin Gelir Vergisi dışında bırakıldığı Türk gelişme modelinin farkı, işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Açıktır ki, bu durumda Türk tarımında verimlilik artışlariyle devlet sanayileşme programlarının finansmanı arasındaki ilişki oldukça zayıflamaktadır. Tarım kesiminin toplam vergi hasılatı içindeki payı gözönünde tutulduğunda bu iddianın gerçekliği daha da belirginleşmektedir. Yapılan tahminlere göre, tarım kesimindeki en düşük gelir kategorisi, yıllık gelirinin % 6.7 sini vergi olarak devlete ödemekte; bu oran orta gelir kategorisinde % 9.7 ye, en yüksek tarım gelirlerinde ise ancak % 12.5 çık-

[6] E. O. Heady, «Agricultural Policy under Economic Development», Iowa 1962, s. 84, 85.

[7] 1962 de Türkiye'de faal nüfusun % 77.4 ü tarım kesiminde çalışmakta ve 1961 de millî gelirin % 42 si bu kesimde yaratılmaktaydı. «Türkiye Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl (1963 - 1967)», Ankara 1963, Tablo 35 ve Tablo 4.

[8] Her ne kadar, Türkiye'de mütenasip bir arazi vergisi yürürlükteyse de, tarihî olmuş toprak değerleri üzerinden alındığı için bugün bütün önemini kaybetmiştir.

maktadır [9]. Bu son tarımsal nüfusun % 10 unun tarımsal gelirin % 52 sine sahip olduğu [10] gerçeğiyle birlikte ele alınınca, yukarıdaki iddianın savunulması daha da kolaylaşır.

Şüphesiz ki, tarım kesimindeki verimlilik artışları ihtiyarî tasarrufların kaynağı olabilir ve sanayileşmeyi özel sanayiin gelişmesi yoliyle hazırlıyabilir. İşte, araştırmamızda Türkiye bakımından incelenen husus, bu konudur. Diğer bir deyişle, tarımsal verimlilik — özel sınaî gelişme ilişkileridir. Ancak, bu ilişki zaman içinde incelenecek yerde, çok daha ilgi çekici bulduğumuz bir «kesit tahlili» yapılmış, Türkiye'de iller itibariyle «tarımsal verimlilik - özel sanayiin gelişmesi» üzerinde durulmuştur.

II. İKTİSAT TEORİSİNDE İLKEL BİRİKİMİN KAYNAĞI OLARAK TARIMSAL VERİMLİLİK: BİR TEORİK MODEL DENEMESİ

Etüdün bu bölümünde, tarımsal gelişme ile şehirleşme - sınaî gelişme arasındaki ilişkiyi açıklıyan bir teorik model kurmayı deneyeceğiz. Açıklıyacağımız model bir taraftan ileri sanayi ülkelerinin iktisat tarihini incelediğimizde göze çarpan olgular bir taraftan da iktisat teorisinin gösterdiği ilişkilere dayanarak kurulmuştur. Takip eden bölümde Türkiye için yapacağımız istatistikî kesit analizinin temeli de bu model olacaktır.

Gerek teorik modele gerekse istatistikî araştırmaya bağımlı değişken olarak giren «sanayileşme» kavramının müphemliği dolayısiyle, modeli açıklamaya geçmezden önce, kısaca sanayileşme kavramı üzerinde duralım. İktisadî kalkınma, en geniş anlamiyle «sanayileşme» deyimiyle özdeş tutulabilir. Eğer «sanayileşme» yi «Kapital/hâsıla oranı değişmeksizin bütün ekonomide genişliğine yapılan yatırımların artması ve kapital/hâsıla oranını yükseltecek şekilde derinliğine yapılan yatırımların yükselmesi» olarak tarif edersek, iki deyimin eşanlamlı olacağı şüphesizdir. Böylece, sanayileşme deyimi sadece imalât sanayiinin gelişmesini değil, fakat bütün ekonomiyi kapsıyan bir olay olarak gözükmektedir [11].

[9] Prof. J. L. Enos tarafından Türk Hükûmetine verilen rapora dayanan, A. Dino, «Perspectives d'une réforme agraire en Turquie», Tiers - Monde, Nisan - Haziran 1964 ten naklen.

[10] «Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl».

[11] Pei - kang Chang, «Agriculture and Industrialization», Harvard University Press, 1949, s. 66, 67.

Araştırmamızda ise tarımsal verimlilik - sınaî gelişme ilişkileri incelenirken sanayi, dar anlamiyle, imalât sanayii olarak tarif edilmiştir. Ayrıca, imalât sanayii de sadece özel kesime ait imalât sanayii olarak sınırlanmıştır. Bunun başlıca sebebi, Türkiye'de tarım kesiminin içinde bulunduğumuz yıla kadar Gelir Vergisi ödememiş olması, tarihsel toprak değerlerine dayanılarak alınan Arazi Vergisinin sağladığı varidatın ise ihmal edilebilecek bir küçüklükte olmasıdır [12]. Tarım kesimi vasıtalı vergiler yoliyle devlet bütçesine önemli katkıda bulunuyor olsa dahi, bu vergilerin ric'î mahiyeti ve yüksek veya artan verimliliği ancak pek dolaylı ve yetersiz şekilde massedebilmeleri dolayısiyle bizim açımızdan bir önem taşımamaktadır. Böylece, yüksek verimli tarımsal işletmeler, vergi yükü farkı dolayısiyle kamu yatırımlarının finansmanına daha yüksek bir ölçüde iştirak etmemektedir. Türkiye'de özel kesim değil, kamu kesimi enfrastrüktür yatırımların finansmanını etkilediğini söylemek mümkün değildir. Tabiî, kamu imalât sanayii içinde aynı gerçek vârit olmaktadır. Ne var ki, tarımsal verimlilik farkları özel imalât sanayiinin gelişmesini etkilemiş, ihtiyarî tasarrufları yaratabilecek bir seviyeye eriştiği hallerde de özel imalât sanayiinde üretim ve şehirleşme oranının yükselmesi için gerekli ilkel birikim kaynağını teşkil etmiş olabilir. İşte, bu sebeplerden ötürüdür ki araştırmada esas itibariyle incelemeye tâbi tutulan, genel anlamda sanayileşme olmayıp sadece özel kesim imalât sanayiidir.

Tarımsal verimlilik - sınaî gelişme ilişkisini bu şekilde sınırladığımıza göre, kuracağımız teorik model ve teste tâbi tutacağımız hipotezlerin tamamiyle piyasa ekonomisi içindeki kuvvetlerle ilgili olacağı açıktır. Diğer bir deyişle, sınaî gelişme için gerekli birikimin tarım kesimi içinde hangi hallerde mümkün olduğu ve birikim imkânları mevcut olduğu hallerde de özel kesim imalât sanayiinin ge-

[12] Bununla beraber, zaman içinde mübadele hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine dönmüş olduğu gözönünde tutulursa, tarımın geniş anlamda sanayileşmeyi finanse etmiş olduğu söylenebilir. Bundan başka, tarım kesiminin kendi tüketiminden arta kalan «pazarlanabilir üretim fazlası», gerek özel gerek kamu kesimlerinde sanayileşmenin ön şartıdır. Ancak tarım kesimi, tarım dışındaki kesimlerde çalışacak işçiler için gerekli gıda maddelerini sağlıyabildiği haldedir ki bu faaliyetlerin gelişmesi beklenebilir. Bu anlamda, pazarlanabilir gıda maddesi fazlası, sanayileşme için ilk kapitali teşkil eder. Bununla beraber, pazarlanabilir tarımsal üretim fazlası, «yatırılabilir fazla» dan, tarım kesiminin tarımsal olmıyan tüketimi tutarında daha büyüktür. İlkel birikim için gerekli fonlar ise «yatırılabilir fazla» ya eşittir ve «pazarlanabilir fazla» dan küçüktür.

lişip gelişmediği araştırılacak ve bu ilişkide sadece piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı kuvvetler ele alınacaktır.

Böyle bir modelin kuruluşunda ilk adım, ilkel birikimin mevcudiyetini ve çapını belirliyecek olan başlıca bağımsız değişkenleri tesbit etmektir. Teorik modelde ve istatistikî araştırmada bu bağımsız değişkenler, tarımsal işletmelerin ölçeği ve bu işletmelerdeki üretim ilişkilerinin nitelikleridir. Bağımsız değişken olarak bunları seçmemizin sebebi ise açıktır: tarım kesimi içinde sanayileşme için gerekli ilkel birikim piyasa mekanizması tarafından gerçekleştirilecektir. İhtiyarî tasarrufların gerçekleşiyor olması ise hem belirli bir zihniyeti — kapitalist zihniyeti — hem de ancak ticarî nitelikteki büyük işletmeler [13] için vârit olan yüksek bir gelir seviyesini gerektirir. Gerek teorik modelde gerekse istatistikî araştırmada bunların bağımsız değişken olarak kullanılmasının nedeni budur.

Bu varsayımın dayandığı nedenleri kısaca açıklıyalım: bir kere, büyük tarımsal işletmeler, büyük ölçeğin sağladığı içsel tasarruflar ve daha ileri bir üretim tekniği uygulamaları dolayısiyle küçük işletmelere nazaran daha yüksek bir verimliliğe (hektar ve işgücü birimi başına) erişilebilir. Ne var ki, büyük tarımsal işletmeler, «toprak ağası» [14] zihniyetli toprak sahipleri değil de davranışları bakımından kapitalist - müteşebbislere yaklaşan müteşebbisler tarafından işletildiği halde ancak bu söylediğimiz gerçeğe yaklaşıktır. Zira kapitalist - müteşebbis, gelirinden tasarruf etmek ve yatırım yapmak gibi «burjuva» davranış özelliklerine sahip olduğu halde, «toprak ağa» larının gelirlerini «gösteriş» için tükettikleri kabul edilebilir.

Diğer taraftan, üretim tekniğinin geriliği ve ölçeğin küçüklüğü dolayısiyle küçük aile işletmelerinde gelir seviyesinin — ki geri kalmış bir ülkede bunların sadece geçim üretimi yaptıkları bir gerçektir — ancak en ilkel şartlarda yaşamalarına imkân verdiği ve tüketimden arta kalan bir fazlaya — tasarrufa — imkân bırakmadığını söylemekte fazla hata olmamak gerekir. Bundan ötürüdür ki, büyük kapitalist işletme hem yüksek verimlilik seviyesi hem de müteşebbisin davranışları bakımından ilkel birikim için gerekli ön şart-

[13] Büyük tarımsal işletme deyimi, istatistikî araştırmada, 1000 veya daha fazla dekar yüzölçümü kaplıyan işletmeler için kullanılmaktadır. Büyük ölçekteki tarımsal firmalar, büyük çiftlik gibi deyimler ise büyük tarımsal işletme ile eşanlamlıdır.

[14] «Toprak ağası» deyimini burada sadece bir zihniyet ve davranışı belirtmek için kullandığımızı belirtelim.

ları taşıyor gözükmektedir. Nitekim, gerek Sovyet - Rus denemesindeki kollektifleşme - makineleşme — ki aynı deneme sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri için de vârittir — olayları gerekse Sanayi İnkılâbından önceki İngiltere'de enclosure hareketi, tarımsal işletme ölçeğinin büyümesi ve yöneticinin davranışlarının değişmesi ile bu bakımdan ön şartların hazırlayıcısı olmuştur.

İkinci olarak, büyük tarımsal işletmenin yaygınlığı, herhangi bir bölgede ekilebilecek toprakların sınırlı olduğunu düşünürsek, şehirleşme - sanayileşme oranı veri iken o bölgede topraksız işçilerin artışı ile müspet bir ilişki taşıyor olmak gerekir. Diğer bir deyişle, büyük işletmenin yaygın olmadığı hallerde toprak sahiplerinin çoğunluğu teşkil etmesine karşılık, büyük işletmenin yaygın olduğu illerde topraksızların çoğunlukta bulunması olağan sayılabilir. Zira, herhangi bir tarımsal bölgede ekilebilir topraklar veri olduğuna göre, büyük tarımsal işletmelerin sayısı ne kadar çoksa ve her biri ne kadar büyük yüzölçümü kaplıyorsa, geri kalan tarımsal nüfusu besliyebilecek o kadar az toprak kalıyor ve dolayısiyle topraksızların oranı da yükseliyor demektir. Büyük tarımsal işletmeler ücretli işçi veya diğer bir şekilde kiralanan işgücü hizmeti ile çalıştıklarına göre, tarımsal nüfusun bir kısmının topraksız kalması veya geçim için yeter miktarda toprağa sahip olmaması ise büyük işletme için gerekli işgücü kaynağını vermektedir. Küçük aile işletmelerinin yaygın olduğu bölgelerde, tabiî, yine aynı sebeplerle topraksız tarımsal işçi oranının daha düşük olması beklenir.

Topraksız işçi oranının yüksek olmasının ise «kapitalist gelişme yolu» bakımından büyük önem taşıdığına şüphe yoktur. Şöyle ki, toprak sahibi - müteşebbis sınıfı ile ücretli işçinin iki ayrı sınıf teşkil etmesi halinde fonksiyonel gelir bölüşümü ilkel birikimi kolaylaştıracağı gibi, topraksız işçilerin sınaî işçi piyasasında yaptıkları tazyik de sınaî gelişmeyi kolaylaştıracaktır. Şimdi kısaca, bu iki olgunun nedenleri üzerinde duralım.

Toprak sahibi - müteşebbis, bir sınıf olarak toprak işçisinden kesin olarak ayrı olduğu takdirde, fonksiyonel gelir bölüşümünde bu sınıf rant - faiz - kâr'dan müteşekkil bir karma gelir elde etmektedir. Geri kalmış, yoğun tarımsal nüfuslu bir ülkede ise, ücretli toprak işçilerinin marjinal verimliliği ve dolayısiyle ücretleri son derece düşüktür. Gerçekten, eğer bir fizyolojik asgariden bahsedilebilirse, ücretlerin bu civarda bulunduğunu söylemekte hata olmamak gerekir. Aynı gerçek yarıcıların payları için vârittir. Bu da bize, toprak sahibinin üretimdeki payının niçin çok büyük olduğunu kolayca

açıklıyabilecek bir olgudur. Zira işçinin marjinal ve ortalama kıymet verimliliği arasındaki fark rant - faiz - kâr karşılığı olmak üzere toprak sahibine gittiğine göre, işçinin marjinal verimliliği ne kadar düşükse toprak sahibinin karma geliri de o kadar yüksek olmak gerekir. Bu ise, ilkel birikim için gerekli şartlardan birinin mevcut bulunduğunu gösterir. Nitekim, yine iktisat tarihinden öğrendiklerimiz, bu tezi desteklemektedir. Şöyle ki, İngiltere'de «enclosure» hareketi topraksızların çoğalmasına yol açtığı gibi, Japon gelişme modelinde de ağır arazi vergileri kiracıların oranının 1873 - 1915 yılları arasında % 31 den % 46 ya çıkmasına yol açmıştır [15]. Fonksiyonel gelir bölüşümünde toprağı işliyen işçi ile toprak sahibi - müteşebbisin birbirinden ayrılmasının birikim bakımından taşıdığı önem, her ikisinin marjinal istihlâk meyli tabloya eklendiğinde daha iyi anlaşılabilir. Gelir seviyesinn düşüklüğü dolayısiyle toprak işçilerinin marjinal istihlâk meyli bir civarında kabul edilebilir; oysa, burjuva - kapitalist davranışları ve gelir seviyesinin yüksekliği dolayısiyle toprak sahibi - müteşebbisin marjinal istihlâk meylinin sıfırdan büyük fakat birden küçük olması beklenir. Bu tablo söz konusu halde, kapitalist gelişme için gerekli ilkel birikimi hazırlıyacak başlıca şartların mevcut bulunduğunu gösterir.

Diğer taraftan, büyük kapitalist tarımsal işletmeler yerine geçim üretimi yapan küçük aile işletmelerinde, toprağı işliyenlerin aynı zamanda toprağın sahibi bulundukları hallerde, ilkel birikim için gerekli şartlar bulunmamaktadır. Bir kere, uygulanan geri üretim tekniği dolayısiyle işçi ve hektar verimliliği çok düşüktür. Daha kesin bir deyişle, üretim tekniğinin emek yoğun olması sadece işçi verimliliğinin düşüklüğüyle sonuçlanmakla kalmayıp, ilkelliği de aynı zamanda hektar verimliliğinin düşük kalmasiyle sonuçlanmaktadır. Bunu biraz daha açıklıyalım: eğer büyük ve küçük çiftlikler için istihsal fonksiyonları aynı olsaydı, küçük aile işletmelerinde emek yoğunluğunun yüksekliği, tabiî işçi verimliliğini büyük çiftliklere nazaran düşürecek fakat hektar verimliliğini yükseltecekti. Fakat, istihsal fonksiyonları farklı ise ve büyük çiftlikler daha ileri bir teknikle çalışıyorsa, bu sonuncularda hem işçi hem hektar verimliliğinin daha yüksek olması beklenir.

Şurası da bir gerçektir ki, söz konusu aile geçim işletmeleri, topraksız işçilerle beraber, geri kalmış ülkelerde en düşük gelirli sınıfı teşkil eder. Tüketimden artan tasarruf marjı bırakmıyacak ka-

[15] B. F. Johnston, a.g.e.

dar düşük bir geliri karma gelir olarak elde eden aile geçim işletmelerinde tabiî ki marjinal istihlâk meyli de çok yüksektir. Gerek gelir seviyesinin düşüklüğü gerekse marjinal istihlâk meylinin yüksekliği sınaî gelişme için gerekli ilkel birikimin yaratılmasına, böyle bir halde, tarım kesiminin henüz hazır bulunmadığını gösterir. Nitekim, Fransız İhtilâlini takiben Fransa'da küçük çiftliklerin yayılmasının, Fransa'nın sanayileşmesini geciktirdiği iddiası düşündürücüdür [16].

Tabiî, esas mesele, küçük tarımsal işletmelerin verimlilik seviyesi ve toprak sahibinin tüketim gelenekleri olmak gerekir. Eğer büyük tarımsal işletmeler çok geri bir teknikle, düşük işçi ve hektar verimliliği ile çalışıyorsa, rant - faiz - kâr karması toprak geliri, toprak sahibi tarafından tamamiyle tüketiliyorsa ilkel kapitalist birikim gerçekleşemiyecektir. Oysa, küçük aile işletmesi, ileri bir teknik uygulanması dolayısiyle yüksek işçi ve hektar verimliliği ile çalışıyorsa ve erişilen yüksek gelirin bütünü tüketilecek yerde burjuva tasarruf alışkanlıkları dolayısiyle tasarruf ediliyorsa, küçük aile işletmesi ilkel birikimin kaynağı olabilir [17]. Bu ayırım yapılmadıkça, gerek iktisat tarihini gerekse günümüzdeki gerçekleri değerlendirmek mümkün değildir.

Ancak ,geri kalmış ekonomilerde ikinci tip tarımsal işletmelerin, yani yüksek verimlilikle çalışan aile işletmelerinin, birikim kaynağı olacak şekilde yaygın olabileceğini düşünmek bir hayli güçtür. Geri kalmışlığın özellikle tarım kesimi içindeki aile geçim işletmelerinde düşük verimlilikle ilgili olduğu düşünülürse [18], bu işletmelerin birikim kaynağı olmak bakımından bir önem taşımıyacağı ortaya çıkar.

Modelimizin tarım kesimi içinde ilkel birikimle ilgili teorik temeli, kısaca, budur. İkinci adım, tarım kesimi içindeki birikimle, da-

[16] A. Gershenkron, Fransa'nın İngiltere'ye nazaran yavaş sanayileşmesini buna atfetmektedir. Bk: a.g.e.

[17] Feodal tarımsal ilişkilerin ve feodal toprak sahiplerinin ilkel birikim bakımından «kapitalist» anlayışlı küçük toprak sahipleri ile mukayesesi için bk: W. H. Nicholls, a.g.e.

[18] Geri kalmış ve ileri sanayi ülkeleri arasında işçi verimliliği farkı, tarım kesiminde diğer kesimlere nazaran çok daha büyüktür. (S. Kuznets, *Six Lectures on Economic Growth,* London 1961, s. 54 ve Tablo 7). Geri kalmış ülkelerde ise «geçim için üretim» yapan işletmelerin yaygınlığı bizi bu sonuca götürmektedir.

ha önce belirtilen sebepler dolayısiyle bizim bakımımızdan dar anlamiyle sınaî gelişme arasındaki ilişkiyi kurmak olacaktır.

Bir kere, tarımsal işletmelerin yüksek bir verimlilik seviyesine eriştiği ve önemli çapta «pazarlanabilir bir ürün fazlası» bulunduğu hallerde sanayileşme için gerekli birçok dıştan istifadeler de mevcut olacaktır. Şöyle ki, pazarlanabilir fazlanın pazarlanması ve şekil değiştirmesi ile ilgili ticaret, bankacılık, ulaştırma gibi faaliyetler gelişecek ve bunlar sınaî gelişme için gerekli «enfrastrüktür»ü hazırlıyacaktır. Böylece, tarımsal işletmelerin yüksek verimliliği bir taraftan sanayileşme için gerekli ilkel birikimi gerçekleştirirken bir taraftan da sanayileşme için gerekli dıştan istifadeleri sağlıyacaktır. Bundan ötürüdür ki, yalnız sanayileşme değil fakat genel şehirleşme oranının da yükselmesi ve bu sonuncunun birinciden de daha süratli olması beklenir.

Bundan başka, sanayileşmeyi teşvik edici bir faktör olarak tarımdaki topraksızların sanayi işçisi piyasasında ücretlere yaptığı tazyik de üzerinde durulması gereken bir husustur. «Kapitalist gelişme yolu» nda, topraksız tarım işçileri bir taraftan daha önce belirttiğimiz yolla ilkel birikimi süratlendirdiği gibi, bir taraftan da sanayi işçisi ücretlerini düşük kalmağa sevketmekle sanayileşmeyi kolaylaştırmaktadır. Şöyle ki, topraksız tarım işçilerinin arz elâstikiyeti çok düşüktür; tarımda iş bulamadıkları hallerde, alternatif bir yaşama alanı olarak kendi tarımsal işletmelerine söz konusu olamıyacağına göre, sanayide de fizyolojik bir asgarî civarındaki ücret hadlerinde çalışmağa hazır olacaklardır. Tarımda bir işçi fazlası oldukça da sanayi ücretleri düşük kalmağa devam edecektir.

Geçim üretimi yapan aile işletmelerinin yaygın olduğu bölgelerin durumuna gelince: bu halde, sanayileşme - şehirleşme olayını engelleyici nitelikte bir takım etkenler mevcuttur. Yaşama için gerekli tüketimden arta kalan bir gelir fazlası olmadığından ilkel birikim söz konusu değildir; önemli bir pazarlanabilir ürün fazlası dahi sağlanamadığı için, sanayie dıştan istifade yaratacak pazarlama hizmetleri de gelişememektedir; ayrıca gelir seviyesinin düşüklüğü bu nitelikteki diğer hizmetlerin de gelişmesine engeldir. Bundan ötürüdür ki, sanayileşme - şehirleşme oranı böyle bir halde son derece düşüktür. Ancak, bu etkenlere eklenmesi gereken diğer bir olgunun ayrıca üzerinde duralım: geçim üretimi yapan aile işletmelerindeki aile fertlerinin durumu, topraksız tarım işçilerinin durumundan sanayi işçisi piyasasında yaptıkları tazyik bakımından farklıdır. Zira, birinciler için sanayide çalışmamanın alternatifi «açık

işsizlik» olmayıp, tarımsal aile işinde çalışmaktadır; tarım kesimine dönüş gizli işsizliği artırıyor olsa dahi, böyle bir alternatifin mevcudiyeti bunların arz elâstikiyetini yükseltmektedir. Oysa, topraksız tarım işçisi için sanayide iş bulamamanın alternatifi aç kalmak olabilir. Bundan ötürüdür ki, her ikisi de aynı gelir seviyesinde olsa, topraksız işçilerin sınaî işçi piyasasında tazyiklerinin daha şiddetli olması beklenir.

Sanayileşme için yukarıda belirttiğimiz ön şartların bulunduğu hallerde, sınaî gelişme iki şekilde olabilir: birincisi, sanayiin genişliğine büyümesi, sadece toplam gelir içinde sınaî gelirin payının, özellikle tarımsal gelire nazaran yükselmesidir [19]. Bunun da başlıca sebebi, bilindiği gibi, sınaî ürünlerin daha yüksek gelir elâstikiyeti, sanayide ölçeğe artan geliri, ara mallar talebinin yüksekliği, devamlı olarak yeni mallar ve yeni ihtiyaçlar yaratılması, nihayet — tek bir ülke için — ithal malları ikamesi gibi olaylardır. Böylece, tarım kesiminde ilkel birikim, genişliğine yatırımlarla sanayi kesimindeki genişlemeyi finanse etmiş olmaktadır. Tabiî, eğer bir bölgede daha yüksek verimlilikle çalışan büyük kapitalist nitelikte tarımsal işletmeler yaygınsa sanayileşmeye ve hizmetler kesimindeki gelişmeye paralel olarak şehirleşme oranının da daha yüksek olması beklenir.

Diğer taraftan sanayiin genişliğine büyüdüğü hallerde sınaî üretim, çağdaş üretim tekniğiyle çalışan büyük firmalarda yapılabileceği gibi, firma ölçeğinin büyümesi için gerekli şartlar mevcut değilse, küçük firmalar içinde de yapılıyor olabilir. Bu ikinci halde işçi başına verimlilik, işçi başına kapital yatırımının düşüklüğü dolayısiyle, daha düşük olacaktır.

Öyleyse, tarımdaki ilkel birikimin sanayileşme ile ilişkisi bir ikinci açıdan daha ele alınmak gerekir. Bu da, derinliğine kapital yatırımlariyle sanayide işçi verimliliğinin yükselmesidir. Eğer sanayideki genişleme, işçi talebini yükseltmek suretiyle faktör fiyatlarını işçi lehine değiştiriyorsa, gerek aynı üretim fonksiyonu üzerinde işçinin kapitalle ikamesi, gerekse ayrı bir üretim fonksiyonu niteliğinde işgücünden tasarruf ettirici tekniğin uygulanması kârlı hale gelerek, işçi verimliliği yükseliyor olabilir. Tabiî bu olay aynı zamanda makineleşen üretimin sağladığı içten istifadeler (içsel tasarruflar) dolayısiyle sanayide firma ölçeğinin de büyümesini gerektirecektir.

[19] Hizmetler kesimindeki gelir oranı ise ülkeden ülkeye çok farklı olabilmektedir. S. Kuznets, a.g.e., s. 43 - 55.

Ne var ki, daha önce belirttiğimiz gibi tarım kesiminde topraksızlar, tarımdaki ücretler üzerine baskı yapacakları gibi sanayi kesimindeki ücretler üzerine de bir baskı yapacaktır. Bu tabloya, tarım kesiminde süratle artan nüfusun devamlı olarak işsiz sayısını şişirdiğini de eklersek, sanayi genişliğine büyüse dahi, iktisadî şartların henüz derinliğine kapital yatırımları ile sanayide firma ölçeğini ve işçi verimliliğini yükseltmeğe hazır olmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan, düşük verimlilikle çalışan küçük aile işletmelerinin yaygın olduğu hallerde, tabiî, sanayileşme oranı ve şehirleşmenin düşüklüğü sanayide işçi verimliliğini yükseltmek imkânını hiç yaratmıyacaktır.

Yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz bu modeli araştırmanın konusunu teşkil eden Türkiye'de iller itibariyle kesit analizine uygularsak şunu söyliyebiliriz: eğer tarımsal işletmeler yüksek kapital/işgücü oranı ile çalışan, daha ileri bir üretim tekniği uygulayan ve dolayısiyle daha yüksek bir tarımsal verimliliğe erişen büyük kapitalist işletme niteliğinde ise; bu tip işletmelerin yaygınlığı topraksızların oranını yükseltiyorsa, tarım kesimi içinde ilkel birikim için gerekli şartlar hazır olacaktır. Dolayısiyle, bu tip işletmelerin yaygın olduğu illerde sanayileşme ve şehirleşme oranı, birikim için gerekli şartların hazır bulunmadığını belirttiğimiz küçük aile işletmelerinin yaygın bulunduğu illere nazaran çok daha yüksek olmak gerekir. Ne var ki, büyük tarımsal işletme eğer kapitalist bir nitelik taşımıyorsa, birikim için gerekli şartlar mevcut bulunsa da, bu tip toprak sahiplerinin davranış özellikleri dolayısiyle, yeter şart mevcut değil demektir. Bundan ötürü de, bu gibi büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu illerde tarımsal verimlilik, tarımda kapitalleşme oranı daha düşük olacağı gibi, bu illerin sanayileşme ve şehirleşme oranları da kapitalist tarımsal işletmelerin yaygın olduğu illere nazaran daha düşük bir seviyede bulunacaktır [20].

[20] İller itibariyle dahi tarımsal verimlilik - sınaî gelişme arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunun ispatlanması ise, bize, değil bütün bir ekonomi çapında fakat küçük bölgeler içinde dahi bu ilişkinin kuvvetini açıkça gösterecektir. Nitekim bugüne dek, gelişmiş gelişmemiş birçok ekonomi üzerinde yapılan araştırmalar bu ilişkinin küçük merkezler içinde ne kadar kuvvetli olabildiğini aydınlığa çıkarmış bulunmaktadır. Bu konudaki pek zengin literatüre birkaç örnek vermekle yetinelim. W. H. Nicholls, «Industrialization, Factor Markets and Agricultural Development», The Journal of Political Economy, Ağustos 1961; Nino Novacco, «Il meccanismo di sviluppo dell economia campana e le prospettive di espansione della occupazione e del reddito nella regione», *Piano Regionale della Campania,* cilt I, Napoli 1960.

Her ne kadar, etütte istatistikî teste tâbi tutulmamışsa da, tarımsal yapı ile sanayileşme arasındaki ilişkiyle ilgili olarak üzerinde durmamız gereken bir husus daha vardır. Bu da büyük toprak sahiplerinin geri kalmış ülkelerin ve bu arada Türkiye'nin siyasî hayatında oynadıkları güçlü roldür. Parlâmentoda veya Parlâmento dışında bir baskı grupu olarak, büyük toprak sahipleri kamu harcamalarını kendi menfaatlerine göre yönetmek gücüne sahiptir. Bundan ötürü, gerek tarımsal gerekse sınaî gelişme için gerekli dıştan istifadeleri yaratacak enfrastrüktür yatırımlar, büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu bölgelere yöneltilmek eğilimindedir. Bu gerçeğe dayanarak, büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu bölgelerde politik şartların da gelişmeyi süratlendirecek nitelikte olduğu söylenebilir. Oysa, küçük geçim işletmelerinin yaygın olduğu bölgelerde politik şartlar da gelişmeyi teşvik edici nitelikte değildir [21].

III. TEORİK MODELİN TÜRKİYE'DE İLLER İTİBARİYLE TEST EDİLMESİ [22].

Konumuz bakımından taşıdığı önem dolayısiyle, önce, ana çizgileriyle tarımsal işletme büyüklüğüne göre illerin dağılışını belirtelim.

Türkiye'de 1000 dekarlık ve daha büyük (şahıslara ait) çiftliklerin yaygın olduğu bölgeler belirli merkezler teşkil etmektedir [23]; Urfa, Diyarbakır, Adana, Hatay, Gaziantep, Muş, İçel, Antalya illerinin bulunduğu Güney Doğu ve Güney Anadolu bu bakımdan önde gelmektedir. Türkiye'de mevcut 1000 dekarlık ve daha büyük

[21] Toprakların eşitliğe yakın bir şekilde tarımsal işletmeler arasında dağılışının demokratik rejimin yerleşmesi ve iktisadî gelişmenin teşviki üzerindeki olumlu etkisine karşılık «feodal» toprak sahiplerinin etkisinin bir karşılaştırması için bk: W. H. Nicholls, «An Agricultural Surplus as a Factor in Economic Development» a.g.e.

[22] Bu bölümde sonuçlarını verdiğimiz araştırmayla ilgili açıklama için «İstatistikî Ek» e bakınız.

[23] Bundan böyle, «büyük tarımsal işletme» deyimini 1000 dekarlık veya daha büyük işletmeler için bir kısaltma olarak kullanacağız. Büyük tarımsal işletmelerin iller itibariyle dağılışı konusunda verdiğimiz bu rakamlar Tablo 1 de belirtilen yayından alınmıştır. Ancak, aynı tabloda belirttiğimiz gibi, hesaplarımıza esas teşkil eden büyük tarımsal işletme sayıları bunlar olmayıp, «İstatistikî Ek» Tablo B de belirtmiş bulunduklarımızdır.

3396 çiftlikten 1778 i, yani % 53 ü bu bölgede toplanmıştır. Bu görünüşün tam tersi Karadeniz bölgesi için vârittir: Samsun (24 tane), Sıvas (71 tane) ve Gümüşhane (6 tane) illeri dışında bu bölgede bu ölçeğe erişmiş büyük tarımsal işletmeye hiç rastlanmamaktadır. Güney Doğu ve Güney Anadolu'yu takip eden bölge İç Anadoludur: Ankara, Eskişehir, Konya, Kayseri illerinin teşkil ettiği merkezde 454 büyük tarımsal işletme mevcuttur ki, bu da Türkiye toplamının % 14 ünü teşkil etmektedir. Üçüncü merkez, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Muğla illeri ile Batı Anadolu bölgesidir: buradaki 263 büyük tarımsal işletme ile bu bölge Türkiye toplamının % 8 ini vermektedir. Nihayet, dördüncü önemli merkez, İstanbul, Bursa, Edirne, Balıkesir, Çanakkale, Kırklareli illerini kapsıyan ve 240 büyük tarımsal işletme ile Türkiye toplamının % 7 sinin bulunduğu Marmara - Trakya Havzasıdır. Büyük tarımsal işletmenin geri kalan % 22 si ise diğer illere tektük dağılmıştır. Büyük tarımsal işletmelerin yoğun olarak toplandığı iller, görüldüğü gibi, belirli bölgesel merkezler teşkil etmektedir. Bu illerin teşkil ettiği merkezler dışındaki illerde ya büyük tarımsal işletme hiç mevcut değildir — ki, Artvin, Bilecik, Bitlis, Bolu, Çankırı, Giresun, Kastamonu, Kütahya, Malatya, Ordu, Rize, Sinop, Trabzon, Zonguldak illerini kapsıyan 14 illik bir kategori bununla vasıflanmaktadır — ya da, özellikle Doğu Anadolu'da görüldüğü gibi az sayıda büyük tarımsal işletmeler illere tektük dağılmış bulunmaktadır.

Çizdiğimiz bu basit tablo dahi, Türkiye'nin iktisadî yapısını ve bunun bölgeler itibariyle dağılışını bilenler için pek önemli bir kaynak olacak niteliktedir.

A. Tarım Kesiminde İlkel Birikimi Hazırlıyan Şartlarla İlgili Hipotezlerin Testi :

1. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Topraksızların İller İtibariyle Dağılışı :* Kısım II de ana hatlarını çizdiğimiz teorik modelde, sanayileşme için gerekli ilkel birikimin şartlarını hazırlamak bakımından fonksiyonel gelir bölüşümüne büyük önem atfetmiştir. Bu konuda hipotezimiz, herhangi bir tarımsal bölgede ekilebilecek alanlar sınırlı olduğuna göre, şehirleşme - sanayileşme oranı veri iken, büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu bölgelerde topraksızların oranının yükselmesi, bunun ise kapitalist birikim için gerekli şartları hazırlıyor olması idi.

TABLO 1

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Mal Sahibi Olmayan Üretici/Mal Sahibi Olan Üretici Oranının Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme sayısı	Mal sahibi olmayan/Mal sahibi olanlar (yüzde olarak)				
Adet	*0 — 25*	*26 — 50*	*51 — 70*	*71 ve +*	*Toplam*
0	9	4	1	—	14
1 — 50	8	19	4	1	32
51 — 100	—	3	4	1	8
101 — 200	—	2	1	1	4
201 — 300	—	—	2	3	5
Toplam	17	28	12	6	63

Kaynak : İller itibariyle tarımsal işletme sayısı 4/3/1961 tarihli anket sonuçları. Aylık İstatistik Bülteni, No. 91, s. 139, İ.U.M. Ankara 1961. İşletme sayıları illerin büyüklüğüne göre tashih edilmiştir. İl yüzölçümleri «1960 Genel Nüfus Sayımı» s. 9, İ.U.M. Ankara 1963 ten alınmıştır. İller itibariyle mal sahibi olmayan ve mal sahibi olanlar sayısı: «1960 Ziraat Sayımı Neticeleri», s. 138, İ.U.M. Ankara 1956. Tarımsal işletme sayısı sütunundaki 0 gurupu 1000 dekar büyüklüğünde hiçbir işletmenin bulunmadığı 14 ili kapsamaktadır. Takip eden guruplar, 1000 dekar ve daha büyük tarımsal işletmelere aittir. Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Adıyaman, Sakarya, Uşak ayrı iller olarak hesaplara dahil değildir.
1950 Ziraat Sayımı'na göre «mal sahibi olmayan üretici» sınıfına şunları dahil etmiş bulunuyoruz: yarı mal sahibi, kiracı, yarıcı, marabacı, başka şekillerde.

$x^2 = 40.720$
$x^2\ (12) = 21.03$
$.95$

Yukarıdaki tablo (Tablo 1) büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerle, bulunduğu illerde sayıları itibariyle mal sahibi olmayan/mal sahibi olan çiftçi oranının dağılışını göstermektedir. Tablodan görüldüğü gibi, büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı illerde bu oranın dağılışında mod 0 - % 25 grupunda bulunmakta, sadece bir tek ilde % 61 - 70 arasında yükselmekte, hiçbir ilde ise bu oranın üzerine çıkmamaktadır. Büyük tarımsal işletme sayısının

1 - 50 arasında bulunduğu illerde bu oranın dağılışında mod % 26 - 50 grupunda, 51 - 100 arasında bulunduğu illerde % 51 - 70 arasında, 201 - 350 arasında bulunduğu illerde ise % 71 in üzerinde bulunmaktadır. Son iki il grupunda ise topraksızların oranı % 26 nın altına hiç düşmemektedir.

Yukarıdaki frekans tablosunun incelenmesi büyük tarımsal işletmelerin bulunmadığı illerde topraksızların oranının düşüklüğü ile büyük tarımsal işletme sayısı bir ilde arttıkça, topraksızların oranının da artması arasındaki yakın ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, «iki değişkenin dağılışının birbirinden bağımsız olduğu» hipotezini test ettiğimizde, «Ki - kare» testi bağımsızlık hipotezinin reddi sonucunu vermektedir. Öyleyse, kurduğumuz teorik modelin işliyor olması için gerekli hipotezlerden birinin reddini elimizdeki veriler desteklemiyor demektir, öyleyse, büyük tarımsal işletmelerin ücretli işçi veya ortakçı - yarıcı ile çalıştıkları, diğerlerinin ise aile işgücüne dayandıkları söylenebilir.

2. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Tarımsal Verimliliğin İller İtibariyle Dağılışı :* Sanayileşmeyi belirliyen ilkel birikim için gerekli şartları hazırlamak bakımından tarımsal verimlilik artışı (işçi başına ve hektar başına), teorik modelimizde de belirtildiği gibi, büyük bir önem taşımaktadır. Tarımsal işletme büyüklüğü ve (yukarıda test ettiğimiz hipoteze göre) tarımsal işletmelerin kapitalist veya aile işletmeleri olmasına göre verimliliği nasıl değişmektedir?

Tarımda esas itibariyle verimlilik hektar başına ve işçi başına olmak üzere ölçülebilir. Eğer büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu illerde hektar başına verim, büyük tarımsal işletmelerin bulunmadığı veya çok az sayıda bulunduğu illere nazaran daha düşükken işçi başına verim daha yüksekse, üretim fonksiyonları değişik olmıyabilir; ve birincilerdeki işçi verimliliğinin daha yüksek olması doğrudan doğruya işçi başına daha fazla toprak düşmesine atfedilebilir. Eğer, hem hektar başına verim hem de işçi başına verim birincilerde daha yüksekse, üretim fonksiyonlarının artık aynı olduğu kabul edilemez ve üretim tekniği bir halden diğerine değişiyor demektir.

Tablo 2 de büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerle bulunduğu illerde sayıları itibariyle hektar başına verimliliğin bir yılda TL olarak dağılışı görülmektedir.

TABLO 2

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Hektar Başına Kıymet Veriminin Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme sayısı	Hektar başına ortalama verimlilik TL.					
Adet	*0—100*	*101—200*	*201—350*	*351—500*	*501—650*	*Toplam*
0	4	3	6	—	1	14
1 — 50	7	14	10	1	—	32
51 — 100	2	—	—	4	2	8
101 — 200	—	1	2	1	—	4
201 — 350	—	2	2	1	—	5
Toplam	13	20	20	7	3	63

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı: Tablo 1 deki gibi. Hektar başına ortalama verimlilik beş yıllık bitkisel üretim değeri ortalamasının bölünmesiyle hesaplanmıştır. Bitkisel üretim değerleri ortalaması: 1952 - 56 T.C. Ziraat Bankası Müşavirler Kurulu İstatistik Yayınları, No. 6, s. 39, Ankara 1963 ten alınmıştır. İller itibariyle ekili yüzölçümü 1954 yılına aittir ve «Ziraî Bünye ve İstihsal: 1946 - 54», s. 3, 4, İ.U.M. Ankara 1955 ten alınmıştır.
Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Adıyaman, Sakarya, Uşak ayrı iller olarak hesaplara dahil değildir.

$$x^2 = 35.152$$
$$x^2_{.95}(16) = 26.30$$

Tablo, gerçekten birçok bakımlardan ilgi çekici gerçekleri ortaya koymaktadır: bir kere, hektar başına verimliliğin dağılışında mod, büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerde 201 - 350 TL; 1 - 50 tane arasında bulunduğu illerde 101 - 200 TL arasındadır. Sayılarının 101 in üzerine çıktığı illerde ise 101 - 200 TL altına düşmemekle beraber belirli bir yükselme de göze çarpmamaktadır. Büyük tarımsal işletme sayısının 201 in üzerine çıktığı beş ilin ikisinde ise mod tekrar 101 - 200 TL arasına düşmektedir. Bu iki il Urfa ve Diyarbakırdır ve daha ilerde de görüleceği gibi bu illerdeki büyük tarımsal işletmeler kapitalist bir nitelik taşımamak bakımından diğer illerdeki büyük tarımsal işletmelerden büyük ölçüde ayrılmaktadır.

Büyük tarımsal işletmelerin bulunup bulunmaması ve bulunduğu hallerde de bir il içindeki yaygınlığı ile hektar başına verimlilik birbirinden bağımsız mıdır? Bu bağımsızlık hipotezini test ettiğimizde «Ki - kare» testi bağımsızlık hipotezinin reddi ile sonuçlanmaktadır. Demek oluyor ki, büyük tarımsal işletme — ki, daha önce test edilen hipoteze göre ücretli işçi veya ortakçı - yarıcı gibi topraksızların çalıştırıldığı kapitalist veya diğer bir niteliktedir — nin yaygın olduğu illerde hektar başına verimlilik, aile işletmelerinin bulunduğu illere nazaran daha yüksek gözükmektedir.

Tarımsal işçi verimliliğindeki değişmeler ise modelimiz bakımından özellikle önem taşımaktadır. Tablo 3 te, yine tarımsal işletme ölçeğine göre tarımda işçi verimliliğindeki değişmeler görülebilir.

TABLO 3

İllerde Yüzölçümüne göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Ortalama Tarımsal İşçi Verimliliğinin Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme sayısı	Ortalama tarımsal işçi verimliliği					
Adet	*0—500*	*501—750*	*751—1000*	*1001—1250*	*1251—2000*	*Toplam*
0	3	5	4	1	1	14
1 — 50	—	5	10	11	7	33
51 — 100	1	1	—	2	5	9
101 — 200	—	1	—	1	2	4
201 — 350	—	—	—	2	3	5
Toplam	4	12	14	17	18	65

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı: Tablo 1 deki gibi. Ortalama tarımsal işçi verimliliği beş yıllık toplam tarımsal üretim değeri ortalamasının ildeki tarımsal nüfusa bölünmesi ile hesaplanmıştır. Toplam tarımsal üretim değeri 1952 - 56 yılı ortalamasıdır. Tarımsal nüfus rakamları 1955 yılına aittir ve «1955 Genel Nüfus Sayımı», s. 326, 27, İ.U.M. yayın No. 399, Ankara 1956 dan alınmıştır. Toplam tarımsal üretim değerine bitkisel ve hayvansal ürünler dahildir. Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Uşak ayrı bir il olarak hesaplara dahil değildir.

$$x^2 = 28.123$$
$$x^2_{.95}(16) = 26.30$$

Yukarıdaki frekans tablosu büyük işletmenin bulunup bulunmaması ve bulunuyorsa yaygınlığı ile o ilin tarım kesimindeki işçi verimliliği arasındaki yakın ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki: büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerde tarımsal işçi verimliliğinin dağılışında mod, (yılda) 501 - 750 TL arasında, 1 - 50 adet arasında bulunduğu illerde 1001 - 1250 TL arasında olduğu halde, sayılarının 101 in üzerinde bulunduğu illerde 1251 - 2000 TL arasındadır. Bundan başka, bu sonuncu grup içindeki sadece tek bir ilde işçi verimliliği 501 - 750 TL arasına düşmekte, diğer bütün illerde (8 il) 1001 TL üzerinde bulunmaktadır. Nitekim, söz konusu iki değişkenin dağılışının birbirinden bağımsız olduğu hipotezi test edildiğinde, «Ki - kare» testi yine bağımsızlık hipotezinin reddiyle sonuçlanmaktadır.

Büyük tarımsal işletmelerin bulunmadığı veya bulunsa da az sayıda bulunduğu illerle büyük tarımsal işletmelerin yaygın olarak bulunduğu iller konusunda verdiğimiz üç frekans tablosuna dayanarak şunu söylemek mümkündür: aile işletmelerinin yaygın olduğu hallerde, işçi verimliliği çok düşüktür; hektar verimliliği de düşük olmakla beraber fark, işçi verimliliği ölçüsünde gözükmemektedir. Bu durum, emek - yoğun teknikle üretime işaret etmektedir. Büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu illerde ise (iki yıl için hektar verimliliği hariç) işçi verimliliği ve hektar verimliliği, birinci tip işletmelerin yaygın olduğu illere nazaran daha yüksek gözükmektedir. Bu iki işletme tipi — yani, aile işletmesi ve büyük tarımsal işletme — arasındaki verimlilik farkı ise üretim fonksiyonlarının farklı olduğuna işaret etmektedir.

Öyle ise, bundan sonra test etmemiz gereken hipotez, üretim fonksiyonlariyle ilgili olmak gerekir.

3. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Traktör/Tarımsal İşçi Oranının İller İtibariyle Dağılışı :* Tarımsal firmanın yapısı, firmada kullanılan işçinin aile bünyesi olup olmadığı, üretim tekniğinin emek - yoğun olup olmadığı, makineleşme - kapitalleşme derecesi ile belirlenmektedir. Emek - yoğun üretim tekniği ve aile fertleriyle çalışan işletmeler «küçük aile işletmesi» dir. Ücretli işçi ile ve yüksek bir makineleşme seviyesinde çalışan büyük tarımsal işletmeler «kapitalist» olarak vasıflandırılabilir. Nihayet, ücretli işçi — veya ortakçı — ile çalışmakla beraber düşük bir makineleşme seviyesinde emek - yoğun üretim tekniği ile çalışan büyük tarımsal işletmeler, toprak sahibinin işletmesine yatırım yapmamasının be-

lirli bir davranış tarzına işaret ettiği ve bunu belirliyen iktisadî şartların özelliği düşünülerek, «feodal» olarak vasıflandırılabilir. Teorik modelimiz gözönünde tutulursa, üretim tekniğinin mahiyetine göre ortaya çıkacak tarımsal işletme yapısının gerek sanayileşme için gerekli ilkel birikim gerekse sanayileşme için gerekli diğer şartları hazırlamak bakımından ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar.

Araştırmamızda tarımsal işletmelerde kapitalleşme derecesinin göstergesi olarak bin tarımsal işçiye düşen traktör sayısı esas alınmıştır. Tablo 4, yine büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerle bulunduğu illerde yaygınlık derecesine göre bu oranın dağılışını göstermektedir.

TABLO 4

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Traktör Sayısı/Tarımsal İşgücü Oranının Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme sayısı	Traktör Sayısı/Tarımsal İşgücü					
Adet	*0—1*	*1.1—3*	*3.1—6*	*6.1—9*	*9.1 ve +*	*Toplam*
0	12	2	—	—	—	14
1 — 50	8	16	5	3	2	34
51 — 100	2	1	2	—	4	9
101 — 200	—	—	1	1	2	4
201 — 350	—	1	1	1	2	5
Toplam	22	20	9	5	10	66

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı Tablo 1 deki gibi; tarımsal işgücü Tablo 3 deki gibidir. İllerdeki traktör sayısı, 1960 yılına ait olup «Ziraî İstatistik Özetleri» s. 18, İ.U.M. Ankara 1961 den alınmıştır.
Traktör sayısı/tarımsal işgücü oranı 1000 tarımsal nüfusa düşen traktör sayısını göstermektedir.
Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir.

$$x^2 = 44.096$$
$$x^2_{.95}(16) = 26.30$$

Tablo 4 ün incelenmesi, modelimiz bakımından çok ilgi çekicidir. Bir kere, büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illerde, bu oranın dağılışında mod, 0 - 1 grupundadır ve sadece iki il 1.1 - 3 grupuna düşmektedir. 1000 işçiye düşen traktör sayısı ise hiçbir halde 3 ün üzerine çıkmamaktadır. Makineleşme seviyesinin düşüklüğü bize, tarımsal aile işletmelerinin emek - yoğun üretim tekniği ile çalıştığını, hektar verimliliği ve işçi verimliliğindeki düşüklüğün ise düşük kapitalleşme seviyesine ve daha ilkel üretim fonksiyonları ile çalışılmasına atfedilebileceğini gösterir.

Diğer taraftan, büyük tarımsal işletme sayısının 1 - 50 arasında bulunduğu illerde, traktör/işçi değişkenin dağılışında mod, 1.1 - 3 grupunda; 51 den yukarda bulunduğu illerde ise 9.1 ve daha fazla olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle ,makineleşme seviyesi bu ikinci grupta birincidekinin aşağı yukarı 10 katına varmaktadır. Büyük tarımsal işletme sayısının 101 in üzerinde bulunduğu hiçbir ilde ise bu oran 1.1 - 3 ün altına düşmemektedir. Ne var ki, Tablo 4 teki dağılışa bakıldığında, büyük tarımsal işletme sayısının 201 in üzerinde bulunduğu illerde bu oranın 6.1 - 9 grupunun altına düşmemesinin beklenebileceği söylenebileceği halde, iki il için bu vârit gözükmemektedir. Bu iki il, yine Urfa ve Diyarbakırdır ve büyük işletmelerin çok yaygın olduğu bu iki ilde makineleşme seviyesinin oldukça düşük bulunduğunu gösterir. Eğer, yukarıdaki tarifimizi göz önünde tutarsak, bu iki ilin «kapitalist» bir nitelikten çok, feodal bir yapıda bulunduğu söylenebilir; hektar başına düşük verimliliğe karşılık işçi verimliliğinin yüksekliği ise, üretim fonksiyonlarının farklı olması değil fakat işçi başına daha fazla toprak kullanılıyor olmasına atfedilebilir. Büyük tarımsal işletme yapısının feodal olduğu sonucuna bizi götüren ise, üretim fonksiyonlarının aile işletmelerindekinden çok büyük bir fark göstermiyor olmasıdır.

Diğer taraftan, büyük tarımsal işletme sayısının 101 - 200 arasında bulunduğu iller daha yüksek bir ölçüde kapitalist bir nitelik taşıyor gözükmektedir.

Büyük tarımsal işletmenin de kendi içinde gösterdiğine işaret ettiğimiz bu fark bir tarafa, illerde tarımsal işletmelerin (hiç büyük tarımsal işletme bulunup bulunmadığı ve bulunduğu hallerde yaygınlık derecesi) ölçeğe göre sayısının illerinin tarım kesimindeki makineleşme derecesi ile arasında bir ilişki olmadığı hipotezi test edildiğinde «Ki - kare» test bağımsızlık hipotezinin yine reddi ile sonuçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, söz konusu iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğunu söylememiz, istatistikî teste göre müm-

kün değildir. Öyle ise, makineleşme daha önce verimlilik farkları konusunda gözlediğimiz farkları açıklıyor demektir.

Görüldüğü gibi, teorik modelimizin dayandığı hipotezler, istatistikî test sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, Türkiye bakımından açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

4. *Büyük Tarımsal İşletmenin Yapısal Farkına Göre İki İlin Özel Durumu :* Büyük tarımsal işletmelerin yaygın ve topraksızlar oranının yüksek olduğu iller içinde özellikle Urfa ve Diyarbakır, diğerlerine nazaran belirli farklar göstermekte ve bu illerdeki büyük tarımsal firmaların «kapitalist» olmak niteliğini henüz elde etmediği kanısını uyandırmaktadır. Bu iki il kendi içinde mukayese edildiğinde ise, özellikle Urfa'nın tarımsal yapısı «feodal» olduğu kanısını uyandırmaktadır. Nitekim, yukarıda incelediğimiz değişkenler için bu illerle ilgili rakamları ayırıp ortaya koyduğumuzda tarımsal yapının farklılığı ortaya çıkmaktadır. Bu gerçek ise, araştırmamızın konusu olan tarım - sanayileşme ilişkileri bakımından büyük önem taşır. Takip eden kısımda görüleceği gibi, bu iki ilin sınaî yapısı da, büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu diğer illerden oldukça farklıdır.

Aşağıda daha önce incelediğimiz değişkenlerden söz konusu iki ile ait olan rakamlar görülebilir :

İl	*Gözlenen büyük tarımsal işletme sayısı*	*Hesaplanan büyük tarımsal işletme sayısı*	*Mal sahibi olmayan/Mal sahibi olan oranı %*	*Hektar başına verim TL.*	*İşçi başına verim TL.*	*Traktör/işçi (000)*
Urfa	444	275	86	122.30	1456	4.25
Diyarbakır	387	291	73	134.03	1050	2.12

Büyük tarımsal işletmelerin yaygınlığına paralel olarak topraksızların çok yüksek orana varması, fonksiyonel gelir bölüşümünde — tarımsal işçi ücretleri veya ortakçı paylarının asgarî fizyolojik geçim civarında bulunduğu düşünülürse — bu illerde tarımsal gelirin belirli toprak sahipleri elinde toplandığını gösterir. Diğer taraftan, bu illerde makineleşme seviyesinin düşüklüğü, büyük işletmenin dahi emek - yoğun bir üretim tekniği kullandığına işaret etmektedir. Nitekim, her ne kadar Urfa'da tarımsal işçi verimliliği yük-

sekse de düşük hektar verimliliği — makineleşme seviyesinin de düşüklüğiyle beraber — üretim fonksiyonlarının kapitalist büyük tarımsal işletmeden daha ilkel olduğuna delâlet etmektedir. İşçi verimliliğinin yüksekliği ise, böyle bir halde, işçi başına kullanılan tarımsal toprakların yüksekliğiyle açıklanabilir; üretim fonksiyonlarının daha ileri bir üretim tekniğini temsil ettiği söylenemez. Nitekim, bu iki ilde tarımsal nüfus yoğunluğu — bazı Doğu Anadolu illeri hariç — Türkiye için en düşük yoğunluk seviyesindedir; Urfa'da Türkiye ortalamasının yarısından da az, Diyarbakır'da ise üçte ikisi civarındadır [24]. Demek oluyor ki, ortalama işçi verimliliğinin yüksekliği, daha yüksek bir makineleşme değil, fakat kesin olarak işçi başına daha fazla toprak kullanılmasiyle açıklanabilir. Söz konusu iki ilde, makineleşme seviyesine dayanarak tarımsal üretimde büyük işletme yapısının «feodal» bir nitelik taşıdığını söylememiz «mübalâğa» olarak vasıflandırılabilir. Ne var ki, iktisadî değişkenler dışında bu bakımdan en önemli bir gösterge sayabileceğimiz «eğitim» seviyesi de bu iddiamızı tamamiyle destekler mahiyettedir. Şöyle ki: Türkiye'de ortalama olarak tarımsal nüfusun (1960 köy sayımına göre) % 26 sı okuldan yoksun olduğu halde, bu oran Urfa'da % 53, Diyarbakır'da % 59 dur [25]. Şunu da belirtelim ki Anadolu'nun bu bölgesindeki diğer 4 il (Maraş, Mardin, Muş, Elâzığ) de aynı feodal yapıya sahip gözükmektedir. Fakat bu iki ile nazaran daha az önemli olmaları dolayısiyle bunlar üzerinde ayrıca durulmıyacaktır.

Hemen tarımsal nüfusun dörtte üçünden büyük bir kısmının topraksız, yarıdan çoğunun okulsuz olduğu, düşük bir makineleşme seviyesinde emek - yoğun üretim tekniği kullanıldığı bu illerde, toprak sahiplerinin durumu her halde, bu şartların farklı olduğu illere nazaran büyük ayrılıklar gösteriyor olmak gerekir. Bu iki ilin gerek üretim ilişkileri gerek eğitim imkânlarının büyük tarımsal işletmelerin yaygın olduğu diğer illerden gösterdiği farklardır ki, bizi, bu illerde tarımsal işletme yapısının kapitalist olmayıp, feodal veya hiç değilse kapitalist olmayan büyük tarımsal işletme niteliğini taşıdığını söylemeğe sevk etmektedir.

[24] Türkiye'de tarımsal nüfus yoğunluğunun iller itibariyle dağılışı için bk: B. ve G. Helling, «Rural Turkey - A New Socia - Statistical Appraisal», İstanbul 1956.

[25] 1960 yılında Türkiye'de 18.906.720 kişi olan toplam tarımsal nüfusun 5.092.025 i okulsuz olduğu halde Urfa'da bu rakamlar sırasiyle 274.328 ve 147.813, Diyarbakır'da ise 278.224 ve 162.685 dir. Devlet İstatistik Enstitüsü, Köyler İstatistiği «1960 Anket Sonuçları», Ankara 1963, s. 30, Tablo 13 A.

B. Tarım Kesiminde İlkel Birikim Hazırlıyan Şartlara Göre Sanayileşme Derecesi ile İlgili Hipotezlerin Testi :

III cü kısmın başında Türkiye'de büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı illerle, yoğun olarak bulunduğu illerin belirli merkezler teşkil ettiğini belirtmiştik. Hiç bir istatistikî analize girişmeksizin, Türkiye'nin iktisadî yapısını ve bölgesel şehirleşme - sanayileşme derecesini bilenler için, sadece bu illerin sıralanması dahi tarımsal gelişme ile sınaî gelişme arasındaki yakın ilişki bakımından pek çok şey söylemektedir. Gerçekten, büyük tarımsal işletmelerin yaygın olarak bulunduğu illerin teşkil ettiği merkezler Türkiye'nin en gelişmemiş, en şehirleşmemiş merkezleridir. Diğer taraftan, küçük aile işletmelerinin yaygın olarak bulunduğunu belirttiğimiz bölgelerde ise şehirleşme - sanayileşme oranı çok düşüktür; Türkiye'nin en fakir, en az gelişmiş illerini bunlar teşkil etmektedir. Bununla beraber, büyük tarımsal işletmenin bünyesel yapısı arasında iller itibariyle mevcut bulunduğuna işaret ettiğimiz farklar da şehirleşme - sanayileşme oranını önemli ölçüde etkilemektedir. Böylece, «kapitalist gelişme yolu için gerekli özel kesim içinde ilkel birikim» bakımından tarımsal işletmenin büyüklüğü ve yapısının önemi bütün açıklığıyle ortaya çıkmaktadır. Aşağıda, bu gerçekler yine istatistikî metotla açıklanacaktır.

1. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Şehirleşme Derecesinin İller İtibariyle Dağılışı :* İster şehirli nüfus oranının toplam nüfus içinde kapsadığı oran, ister şehirlerde yaratılan gelir oranı itibariyle ölçülsün, şehirleşme derecesi, gerek sınaî gelişmenin gerekse gelişen tarım ve sanayiin gerektirdiği hizmetlerin gelişmesinin başlıca ölçüsü sayılabilir. Ne var ki, bizim bakımımızdan şehirleşme yeter bir ölçü değildir. Bunun da sebebi, aradığımız ilişkinin özel imalât sanayiine inhisar etmesine karşılık şehirleşmenin devlet sınaî teşebbüsleriyle ve çeşitli hizmetlerle ilgili olabilmesidir.

Diğer taraftan «pazarlanabilir bir tarımsal üretim fazlası» nın bulunduğu her bir halde şehirleşmeyi hazırlıyan hizmetlerin gelişeceği düşünülürse, illerdeki şehirleşme derecesinin de bizim bakımımızdan ilginç olacağı anlaşılır. Şehirleşme derecesi, araştırmamızda her bir ilde sınırlı nüfusun, toplam il nüfusu içinde kapsadığı oran itibariyle tarif edilmektedir. Tarımsal işletmelerin (büyük olup olmadıkları ve büyük oldukları hallerde yaygınlık dereceleri) ölçeğe göre iller içinde dağılışı ile şehirli nüfus oranının dağılışı arasındaki ilişki Tablo 5 ten takip edilebilir.

TABLO 5

İllerde Yüzölçümüne göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Şehirli Nüfus Oranının Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme sayısı	Şehirli Nüfus Oranı %				
Adet	*11—25*	*26—30*	*31—40*	*41—80*	*Toplam*
0	12	1	1	—	14
1 — 50	22	5	6	1	34
51 — 100	3	2	3	1	9
101 — 200	—	—	1	3	4
201 — 350	—	—	4	1	5
Toplam	37	8	15	6	66

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı Tablo 1 deki gibidir. Şehirli nüfus oranı, her bir ilde, şehirde yaşayan nüfusun ilin toplam nüfusuna oranını göstermektedir. İl nüfusları «1960 Genel Nüfus Sayımı» sonuçlarıdır. Hesaplarda (Kırşehir + Nevşehir) bir il kabul edilmiştir.

$$x^2 = 44.287$$
$$x^2_{.95}(12) = 21.03$$

Görüldüğü gibi, büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı 14 ilin 12 sinde şehirli nüfus oranı, toplam il nüfusunun % 11 - 25 i arasında bir oran kapsamaktadır. Bu oranın üzerine sadece iki ilde çıkılabilmekte, hiçbir ilde ise bu oran % 40 tan büyük olmamaktadır. Tablo 5 teki dağılışın düzeni, gerçekten şaşırtıcıdır. Büyük tarımsal işletme sayısının 101 - 200 arasında bulunduğu illerde, şehirli nüfus oranının dağılışında mod, % 41 - 80 arasında bulunduğu halde; bu sayının 201 - 350 arasında bulunduğu illerde % 31 - 40 arasındadır. Diğer bir değişle, birincilerde şehirleşme oranı ikincilere nazaran çok daha yüksektir. Bu konuda çok ilgi çekici olan da (Urfa ve Diyarbakır) illerinin bu ikinci grup içinde şehirleşme oranı en düşük olan, alt sınırda bulunan iller olmasıdır.

Söz konusu iki değişkenin dağılışının birbirinden bağımsız olduğu hipotezi test edildiğinde ise, «Ki - kare» testi yine bağımsızlık hipotezinin reddi ile sonuçlanmaktadır. Öyle ise, tarımda ilkel birikim şartlarını belirliyen başlıca etken olarak ayırdığımız büyük

tarımsal işletmelerin yaygınlık derecesi ile şehirleşme derecesi arasında bir ilişki olmadığını söylememiz mümkün değildir. Tarım - sanayileşme ilişkilerini araştırırken bu hususu ispatlamış olmamız, teorik modelimizin Türkiye bakımından testinde çok önemli bir adımdır.

2. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve (000 faal nüfusa düşen) Özel İmalât Sanayiindeki Nüfusun İller İtibariyle Dağılışı :* Şüphesiz ki, tarımsal verimlilik ve yapı farklariyle özel imalât sanayiindeki gelişme derecesi arasındaki ilişki bakımından özel imalât sanayiindeki işçi oranı şehirli nüfus oranına nazaran daha kesin bir göstergedir. Bununla beraber açıktır ki, imalât sanayii sadece genişliğine yatırımlarla büyüyüp derinliğine yatırımlara gidilmemişse bu oran, aynı üretim değeri için daha büyük olacaktır. Bu meselenin cevabı, 4 üncü paragraftaki testlerde bulunabileceği için bu paragrafta sadece büyük tarımsal işletmelerin bulunup bulunmaması ve yaygınlık derecesine göre illerde özel imalât sanayiinin gelişme derecesini araştıralım.

4 numaralı frekans tablosunda 66 ilin yine ihtiva ettiği büyük tarımsal işletme sayısına ve (000) faal nüfusa düşen özel kesim imalât işçisine göre dağılışı görülmektedir. Şurası da ilgi çekicidir ki, 5 numaralı frekans tablosunda görülen şehirli nüfus oranının dağılışında olduğu gibi bu tabloda da 0 kategorisindeki illerle 1 - 50 ye kadar büyük tarımsal işletme ihtiva eden iller arasında ne şehirli nüfus oranı ne de özel imalât işçisi oranı bakımından pek büyük bir fark olmadığı görülmektedir.

Büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı 14 ilde özel imalât sanayiinde çalışan işçi oranının dağılışında mod, (000) faal nüfusta 26 - 70 arasında olup, bunun üzerine hiç çıkmamaktadır; 14 ilin % 28 i ise, Türkiye için tesbit ettiğimiz en düşük grup olan (000) faal nüfusta 7 - 25 grupunda bulunmaktadır.

1 - 50 arası bir sayıda büyük tarımsal işletmenin bulunduğu 34 ilde (000) faal nüfusa düşen özel imalât işçisinin dağılımında mod, yine 26 - 70 grupunda gelmekte, buna karşılık illerin % 35 i 7 - 25 grupunda, % 12 si de 71 - 207 grupunda bulunmaktadır. Bu kategorinin 0 kategorisinden farkı, 4 ilin en yüksek grupa girmiş olmasındadır. Ancak, şunu da belirtelim ki, bu 4 ilde (000) faal nüfusa 80 - 141 arasında özel imalât işçisi düşmekte olup, hiçbirinde 141 in üzerine çıkmamaktadır.

Şehirli nüfus oranı bakımından olduğu gibi, özel kesimin sanayileşme oranında da belirli farklılık üçüncü kategorideki, yani 51 - 100 arasında büyük tarımsal işletmenin bulunduğu illerle başlamaktadır. Her ne kadar, (000) faal nüfusa düşen özel imalât işçisinin dağılımında mod, yine 26 - 70 grupunda gelmekteyse de, bu gruptaki 9 ilin 3 ü yani % 30 u 71 - 207 grupunda ve sadece % 18 i 7 - 25 grupundadır.

Türkiye'nin şehirleşme oranı ile beraber sanayileşme oranı da en yüksek olan illeri 4 üncü kategoriye dahildir. Buradaki 4 ilin hiçbiri 71 - 207 grupunun altına düşmemektedir.

201 - 350 arasında büyük tarımsal işletmenin bulunduğu 5 ilin birinde özel imalât işçisi oranı (000) faal nüfusta 7 - 25 arasında, üçünde 26 - 70 arasında, birinde de 71 - 207 arasındadır. En düşük gruptaki il, (000) faal nüfusta 23 özel imalât işçisi ile Diyarbakır' dır; 31 imalât işçisi ile Urfa Diyarbakır'ı takip etmektedir. Bu kategori içinde (000) faal nüfusa 75 özel imalât işçisi ile Adana en yüksek seviyeye varmaktadır.

Yukarıdaki kısa açıklamadan, söz konusu iki değişkenin dağılışı arasındaki yakın ilişki açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim, «Ki - kare» bağımsızlık testi, yine bağımsızlık hipotezinin reddi sonucunu vermektedir. Diğer bir deyişle, büyük tarımsal işletme sayısının dağılışı ile özel imalât sanayiinde çalışan işçi oranının dağılışının birbirinden bağımsız olduğunu söylemek için elde yeter kanıt bulunmamaktadır. Bu da bize büyük tarımsal işletme sayısının (ve tarımsal üretim ilişkilerinin) illerde tarımsal verimlilik farklarına yol açmak suretiyle ilkel birikim için gerekli şartları ve illerde özel kesimin sınaî gelişmesini hazırladığını göstermektedir. Bu gerçeğin ortaya konması ,teorik modelin ikinci safhasının testinde ikinci önemli adımı teşkil etmektedir [26].

[26] Tarımsal yapı ve verimlilikle illerdeki şehirleşme - sanayileşme ilişkisi bakımından yanlış anlayışa yer vermemek için şu hususu belirtelim: Tarımsal yapısı ve verimliliği ilkel birikim ve şehirleşme - sanayileşme için elverişli il kategorileri olup, her bir ilde ilkel birikim için hazır fonlar, o il içinde yatırılıyor demek değildir. Diğer bir deyişle, ilkel birikim için henüz hazır olmıyan illerden diğer il kategorilerine kapital transferleri olmadığı gibi, hazır olan illerden de bunlara bir kapital transferi yok demektir. Oysa, ilkel birikime hazır il kategorilerinin içinde bir elden diğerine kapital transferi olabilir. İstatistikî test sonuçları bu anlamda yorumlanmalıdır.

TABLO 6

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle (000) Faal Nüfusa Düşen Özel İmalât İşçisinin Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme Sayısı	(000) Faal Nüfusa Düşen Özel İmalât İşçisi			
Adet	*7—25*	*26—70*	*71—207*	*Toplam*
0	5	9	—	14
1 — 50	12	18	4	34
51 — 100	2	4	3	9
101 — 200	—	—	4	4
201 — 350	1	3	1	5
Toplam	20	34	12	66

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı Tablo 1 deki gibi.

İller itibariyle özel kesim imalât sanayiindeki nüfus şöyle hesaplanmıştır: 1960 Nüfus Sayımına göre, faal nüfusun iktisadî faaliyetler itibariyle illerde dağılışını gösterir rakamlar henüz yayınlanmamış olduğundan bunlar, Devlet İstatistik Enstitüsü'nden özel olarak alınmıştır. Bu rakamlar, her bir ildeki toplam faal nüfusu ve imalât sanayiinde çalışan toplam işçi sayısını göstermektedir. Bu sonuncudan, sadece özel imalât sanayiinde çalışan işçi sayısına varmak için şöyle bir usul takip edilmiştir. «Aylık İstatistik Bülteni», Ocak 1962, s. 134, 1960 yılı için imalât sanayiinde çalışan işçilerin devlet ve özel kesim itibariyle illerde dağılımını vermektedir. Ancak, bu bültende özel kesim için verilen rakamları olduğu gibi kullanmak mümkün değildir; çünkü Sanayi Anketleri sadece belirli büyüklükteki imalât işletmelerini kapsamakta, özel imalât ise daha çok küçük firmalarda yapılmaktadır. Bundan ötürü, 1960 Nüfus Sayımındaki faal nüfusun iktisadi faaliyetlere göre dağılış rakamlarından yararlanmak gerekmiştir.

1960 Nüfus Sayımına göre illerdeki toplam imalât işçisi rakamlarından 1960 Sanayi Anketine göre devlet imalât kesiminde çalışan işçi sayısını indirmek suretiyle özel kesimdeki imalât işçisi sayısına varılabilir; zira devlet imalât işletmelerinin büyük ölçeği dolayısiyle Sanayi Anketleri bunları tamamiyle kapsamaktadır. Ancak, 1960 Sanayi Anketi devlet imalât sanayiinde çalışan işçi sayısını sadece 35 il için ayrı ayrı vermiş, geri kalan 32 il için toplam — ki 4000 kadardır — gösterilmiştir. Bu 35 il için devlet imalât sanayiinde çalışan işçi sayısı imalât sanayiindeki toplam faal nüfustan indirilmek suretiyle bunlardaki özel imalât işçisi sayısına varılmıştır. Geri ka-

lan 32 ilde ise özel imalât sanayiinde 230 binden fazla işçi bulunmasına karşılık devlet kesiminde 4000 işçi bulunduğu göz önünde tutularak, 1960 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bu illerde çalışan imalât sanayii işçisi sayısı, özel imalât işçisi sayısına eşit kabul edilmiştir. Tablo'da Kırşehir -|- Nevşehir bir il kabul edilmiştir.

$$x^2 = 23.855$$
$$x^2_{.95}(8) = 15.51$$

3. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Tarımsal Üretim Değeri/Özel Kesim Üretim Değerinin İller İtibariyle Dağılışı :* Her ne kadar herhangi bir ilin (veya herhangi bir bölge yahut ülkenin) sanayi işçisi oranı o ilin sanayileşme derecesi için bir gösterge ise de illerde tarımsal üretim değeri/özel kesim sınaî üretim değeri oranı sanayileşme derecesini gösterecek ikinci bir kıstas olarak kullanılabilir.

Ne var ki, elimizdeki iller için özel imalât sanayiinde yaratılan üretim değeri ile ilgili veriler sadece büyük firmalar içindir. Oysa, Türkiye'de özel imalât sanayiinde hâkim olan firma tipi küçük firmadır [27]. Bu bakımdan, araştırmamızda tarım - sanayileşme ilişkisi ile ilgili olarak test edeceğimiz bu hipotez bize sadece büyük sınaî firmada yaratılan özel imalât sanayii üretim değerini gösterecektir. Özel imalât işçisi oranı ve şehirleşme derecesi, «sanayiin genişliğine büyümesinin», tarımsal üretim değeri/özel sanayi üretim değeri oranı ise «derinliğine büyümesinin» göstergesi olarak kabul edilecektir.

Tarımsal firmaların (ölçeğe göre) iller itibariyle yaygınlık derecesi ile tarımsal üretim değeri/özel sanayi üretim değeri arasındaki ilişki Tablo 7 den takip edilebilir.

Frekans tablosu bize, bu bakımdan en önemli ayırımın büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı illerle, yaygınlık derecesine bakılmaksızın, büyük tarımsal işletmenin bulunduğu iller arasında bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki: birincilerde, tarımsal üretim

[27] Türkiye'de devlet sanayii de dahil olmak üzere toplam sınaî üretim içinde küçük firmada (Tablo 7 deki kıstasa göre küçük sayılan firma) yaratılan payın oranı % 40 - 45 arasındadır. Özel imalât sanayiinin toplam sınaî üretim değerinin aşağı yukarı yarısını verdiği ve küçük firmanın sadece özel kesimde bulunduğu düşünülürse, özel imalât değerinin % 80 i küçük firmada yaratılıyor demektir.

değeri/özel sanayi üretim değeri oranının dağılışında mod, 16 - 100 arasında bulunduğu halde ikincilerde mod, 0 - 15 grupunda bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı ve aile işgücü ile çalışan tarımsal işletmelerle ve çok düşük bir tarımsal verimlilikle vasıflanan illerde tarımsal üretim değeri, büyük firmada yaratılan özel imalât sanayii üretim değerinin çok daha büyük bir katıdır; yani, (tarımsal üretim değeri artı büyük firmada yaratılan özel imalât sanayii üretim değeri) toplamı içinde ikinci çok daha düşük bir oran kapsamaktadır.

TABLO 7

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Tarımsal Üretim Değeri/Özel İmalât Sanayii Üretim Değeri (Büyük Firmalar) nin Dağılışını Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme Sayısı	Tarımsal Üretim Değeri/Özel İmalât Sanayii Üretim Değeri					
Adet	*0—15*	*16—100*	*101—300*	*301—2500*	*2501 ve +*	*Toplam*
0	5	6	1	1	1	14
1 — 50	13	11	5	1	—	30
51 — 100	5	1	1	—	1	8
101 — 200	4	—	—	—	—	4
201 — 350	3	1	1	—	—	5
Toplam	30	19	8	2	2	61

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı Tablo 1 deki gibi.
Tarımsal üretim değeri Tablo 3 deki gibi.
Özel imalât sanayii üretim değeri 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran ve/veya 10 ve daha fazla H.P. muharrik kuvvet kullanan firmalardaki üretim değeri olup, «küçük özel sanayi firmalarının» üretim değeri hesaplara dahil değildir. İller itibariyle sınaî üretim değerleri 1956 yılına ait olup «Aylık İstatistik Bülteni», s. 147 ve devamı, Eylûl 1958, İ.U.M. Ankara'dan alınmıştır.
Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Muş, Hakkâri, Tunceli, Bingöl, Uşak veri yokluğu dolayısiyle hesaplara dahil edilmemiştir.

$$x^2 = 13.123$$
$$x^2\ (16) = 26.30$$
$$.95$$

Büyük tarımsal işletmelerin bulunduğu illerde, yaygınlık derecelerinden bağımsız olarak, tarımsal üretim değeri/özel imalât sanayii üretim değerinin dağılışında mod, 0 - 15 grupunda gelmektedir. Bununla beraber, büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı illerle sayılarının 100 e kadar bulunduğu illerde tarımsal üretim değeri özel sınaî üretim değerinin (2501 ve daha fazla) katı (2 ilde) olduğu halde sayılarının 101 in üzerinde bulunduğu illerde bu orana hiçbir halde erişilmemektedir. Diğer taraftan, büyük tarımsal işletme sayısının 101 - 200 arasında bulunduğu illerde bu oran sadece 0 - 15 grupunda toplandığı halde, sayılarının 201 - 350 arasında bulunduğu illerin birinde 16 - 100 katına, birinde de 101 - 300 katına varmaktadır. Bu iki il sırasiyle Diyarbakır ve Urfa'dır. Her iki ilde de şehirleşme oranının % 31 olması [28] özel imalât işçisi oranının düşüklüğü ve büyük firmada sınaî üretim değerinin kapsadığı payın düşüklüğü sanayileşme oranının çok düşük olduğuna, büyük tarımsal işletmenin yaygınlığına rağmen tarımsal yapının sanayileşmeyi önlediğine delâlet etmektedir.

Tablo 7 de gözlenilebilen bu ilişkilere rağmen, «Ki - kare» testi bağımsızlık hipotezinin kabulü sonucunu vermektedir. Diğer bir deyişle, büyük tarımsal işletmenin bulunup bulunmaması veya yaygınlık derecesine göre, tarımsal üretim değerine nazaran büyük firmada yaratılan sınaî üretim değerinde belirli bir artış olduğuna dair elde kesin kanıt bulunmamaktadır. Bununla beraber, büyük tarımsal firma sayısının 100 ün üzerinde bulunduğu 7 ilde (Adana, Eskişehir, Hatay, Tekirdağ, Gaziantep, Aydın, İstanbul) bu oran 10 ve daha küçüktür. Gerek bağımsızlık hipotezlerinin kabulünün reddi kadar kuvvetli olmaması gerekse frekans tablosunda ve tablonun hazırlanması için yaptığımız dökümde gözlenilen ilişki ve bunlara ilâveten şehirleşme oranı ve özel imalât işçisi oranı ile ilgili olarak elde ettiğimiz sonuçlara dayanarak şunu söylemek mümkündür:

Büyük tarımsal firmaların yaygın olduğu illerde (her halde) küçük sınaî firma yaygındır ve yüksek şehirleşme ve özel imalât işçisi oranı küçük sınaî firmada yaratılan imalât üretim değeri ile ilgilidir. Büyük sınaî firmada yapılan üretimle arada istatistikî test bir ilişki göstermemekle beraber frekans tablosundaki dağılma yine de ilgi çekicidir; gevşek de olsa bir ilişkinin bulunduğuna delâlet

[28] 1960 nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun ortalama olarak % 32 si şehirlerde yaşadığına göre, bu iki ilde şehirli nüfus oranı Türkiye ortalamasının altında demektir.

etmektedir. Öyleyse büyük tarımsal firmaların bulunup bulunmaması, bulunduğu hallerde yaygınlık derecesi ve yapısı şehirleşme ve özel imalât işçisi oranını etkileyecek ölçüde küçük sınaî firmada üretimi hazırlamakla beraber büyük sınaî firmada üretim konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Diğer bir deyişle, sanayiin genişliğine büyümesini etkiliyor olsa dahi, firma ölçeği ile kapitalleşme arasındaki müspet ilişki göz önünde tutulursa, sanayiin derinliğine genişlemesine yol açtığı ayrıca belirtilen 7 il hariç pek söylenemez. Öyleyse, test etmemiz gereken diğer bir hipotez bu olmak gerekir.

4. *Tarımsal İşletmelerin (ölçeğe göre) ve Özel İmalât Sanayiinde (büyük firma) İşçi Verimliliği :* Tarımda olduğu gibi sanayide de firma ölçeği ile kapitalleşme derecesi ve dolayısiyle işçi verimliliği arasında çok yakın bir ilişki bulunduğuna şüphe yoktur. Şöyle ki; kapital - yoğun üretim tekniği kapital eşyasındaki bölünmezliklerin firma ölçeği büyüdükçe sağladığı içten istifadeler (içsel tasarruflar) den ötürü, ancak büyük ölçekteki firmalarda iktisadî olabilmektedir. İşçi başına kullanılan kapital miktarının artması ve üretim fonksiyonlarının ileriliği ise, bu halde işçi verimliliğinin yükselmesi sonucunu vermektedir.

Eğer Türkiye'de sanayi derinliğine kapital yatırımlariyle büyümemişse, tarımda ilkel birikim şartlarını hazırlıyan tarımsal işletme büyüklüğü ile sanayide işçi verimliliği arasında bir ilişki kurulamamak gerekir. Elimizdeki veriler (belirli bir kıstasa göre) büyük özel sınaî firmalara ait olduklarına göre ,bu halde verimlilik farklarına göre tarımdaki ilkel birikimin sanayide işçi verimliliğini yükseltemediğini, iktisadî şartların bunun için henüz yeterli olmadığını söyliyebiliriz.

Büyük tarımsal firmaların bulunup bulunmadığı ve bulunduğu hallerde de yaygınlık dereceleri ile sanayide işçi verimliliği arasındaki ilişki nasıl gözükmektedir? Bu ilişki 96 ncı sayfada Tablo 8 de takip edilebilir.

Yukarıdaki frekans tablosu incelendiğinde şu gerçekler ortaya çıkmaktadır: Bir kere büyük tarımsal işletme sayısının yaygınlık derecesinde bağımsız olarak (0 grubu da dahil olmak üzere) özel imalât sanayiinde işçi verimliliğinin dağılışında mod, 10001 - 30000 TL de gelmektedir. Bununla beraber, büyük tarımsal firma sayısının 101 in üzerinde bulunduğu illerde, işçi verimliliği hiçbir ilde 10000 TL nın altına düşmemektedir. Diğer bir deyişle, işçi verimliliği diğer illere nazaran belirli bir yükseklik göstermektedir.

TABLO 8

İllerde Yüzölçümüne Göre Tarımsal İşletme Sayısı İtibariyle Özel İmalât Sanayiinde İşçi Verimliliğini Gösterir Frekans Tablosu

Tarımsal İşletme Sayısı	Özel İmalât Sanayiinde Ortalama İşçi Verimliliği TL				
Adet	*1000-10000*	*10001-30000*	*30001-55000*	*55001 ve +*	*Toplam*
0	3	7	2	—	12
1 — 50	2	12	12	1	27
51 — 100	2	4	2	—	8
101 — 200	—	3	1	—	4
201 — 350	—	2	2	1	5
Toplam	7	28	19	2	56

Kaynak : Tarımsal işletme sayısı Tablo 1 deki gibi.
İşçi verimliliği, herbir ildeki yıllık özel sanayi imalât değerinin o ilde özel imalât sanayiinde çalışan işçi sayısına bölünmesiyle bulunmuştur. Her iki değer de, tarımsal işçi verimliliği ile mukayese gayesiyle, 1956 yılı için seçilmiş olup, «Aylık İstatistik Bülteni», Eylûl 1958, s. 147 ve devamından alınmıştır. İmalât sanayii yıllık imalât değeri ile ilgili tamamlayıcı açıklama için bk: Tablo 7. Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Muş, Burdur, Çorum, Hakkâri, Tunceli, Yozgat, Bingöl, Uşak, Giresun, Ordu illeri hesaplara dahil edilememiştir.

$$x^2 = 12.153$$
$$x^2_{.95}(12) = 21.03$$

Frekans tablosunda gözlenilen bu ilişkilere rağmen, iki değişkenin dağılışının birbirinden bağımsız olduğu hipotezi test edildiğinde (Ki - kare testi) yine bağımsızlık hipotezinin kabulü ile sonuçlanmaktadır. Öyleyse ,tarımda ilkel birikim hazırlıyan şartlarla sanayide derinliğine kapital yatırımları ve dolayısiyle işçi verimliliği arasında bir ilişki kurulamıyor demektir. Bununla beraber, hipotezlerin istatistikî testlerde kabulünün, reddi kadar kesin olmadığı da unutulmamalıdır.

Yukarıdaki tabloda (Tablo 8) işçi verimliliği işçinin ortalama verimliliğini göstermektedir. Oysa, işçi başına ödenen ücretin işçinin marjinal verimliliğini gösterdiği kabul edilebilir. Bu düşünce-

den hareket ederek işçi başına özel sanayide ödenen ücretle şehirleşme derecesi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Eğer şehirleşme işçi talebini yükselterek işçinin marjinal verimliliğini yükseltecek bir ölçüye varmışsa, şehirleşme derecesi ile işçi başına ödenen ücretlerle yakın bir ilişki kurulmak gerekir. Bu da bize, sanayiin genişliğine büyümesinden ileri bir safhaya geçildiğini ve sanayiin derinliğine kapital yatırımlariyle de büyüdüğünü gösterecektir. Öyleyse, yukarıda, Tablo 8 e dayanarak kabul ettiğimiz bağımsızlık hipotezini bir diğer ilişkiye dayanarak reddedebiliriz demektir. Diğer taraftan, eğer bu test de aynı sonucu verirse, teorik modelimizde sebepleri açıklanmış olduğu gibi, sanayiin henüz derinliğine genişlemesi için gerekli şartların hazır olmadığını daha büyük bir kesinlikle söyliyebiliriz.

TABLO 9

İllerde Özel İmalât Sanayiinde İşçi Başına Ödenen Ortalama Yıllık Ücret İtibariyle Şehirli Nüfus Oranını Gösterir Frekans Tablosu

İşçi Başına Ortalama Yıllık Ücret Tutarı TL	Şehirli Nüfus Oranı %				
	11—25	*26—30*	*31—40*	*41—80*	*Toplam*
400 — 1000	6	1	1	—	8
1001 — 2000	24	7	10	3	44
2001 — 3000	4	—	2	2	8
3001 — 3500	—	—	1	1	2
Toplam	34	8	14	6	62

Kaynak : İşçi başına ödenen ortalama yıllık ücret, her bir ildeki özel imalât sanayiinde işçiye ödenen toplam ücret tutarının o ildeki özel imalât sanayiinde çalışan işçi sayısına bölünmesiyle bulunmuştur. Her iki değişkenin de değeri 1956 yılına ait olup, «Aylık İstatistik Bülteni», Eylûl 1958, s. 147 ve devamından alınmıştır. Gerek işçi sayısı ve gerek ödenen toplam ücretler 10 dan fazla işçi çalıştıran ve/veya 10 H.P. den fazla muharrik kuvvet kullanan özel sanayi firmalarına ait olup «küçük özel sanayi firmaları» hesaplara katılmamıştır. Hesaplarda Kırşehir + Nevşehir bir il kabul edilmiştir. Muş, Hakkâri, Tunceli, Bingöl hesaplara dahil edilmemiştir.

$$x^2 = 6.505$$
$$x^2_{.95}(9) = 16.92$$

Bu düşünceden hareket ederek, şehirleşme derecesi ile işçi başına ödenen ücretler arasındaki ilişkiyi araştıralım. Tablo 9 da bu ilişkiyi görmek mümkündür.

Tablo 9 un incelenmesinden şu gerçekler aydınlığa çıkmaktadır. Bir kere, işçi başına en düşük sınaî ücretlerin ödendiği (yılda 400 - 1000 TL arası) 8 ilin altısında şehirleşme oranı % 11 - 25 arasındadır. Şehirli nüfus oranının % 31 - 40 arasında bulunduğu sadece tek bir ilde işçi ücretleri bu kadar düşüktür. Şurası da çok ilgi çekicidir ki bu il de tarımda üretim ilişkilerinin «feodal» diye vasıflandırılabileceğini söylediğimiz Urfa'dır. Diğer taraftan, işçi başına ücretin yılda 3001 - 3500 TL arasında bulunduğu iki ilde de şehirleşme oranı % 31 in üzerindedir. Bu durum, özel imalât sanayiinde en düşük ücreti ödiyen illerle en yüksek ücreti ödiyen iller arasında şehirleşme derecesi bakımından önemli bir fark bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber, her ne kadar tablodan diğer bazı gevşek ilişkiler de çıkarılabilirse de, bu iki uç arasındaki ücret seviyeleri ile şehirleşme oranı arasında yakın bir ilişki gözükmemektedir. Nitekim (Ki - kare testi) iki değişkenin dağılışının birbirinden bağımsız olduğu hipotezinin kabulü ile sonuçlanmaktadır.

Son iki test ise, teorik modelimizde vardığımız sonuçlara uygun olarak, sınaî gelişmenin derinliğine olması için gerekli şartların Türkiye'de henüz hazır bulunmadığını ortaya koymaktadır.

5. *Büyük Tarımsal İşletmenin Yapısal Farkına Göre İki İlde Sınaî Gelişme Oranı :* Tarımsal işletmenin büyük olsa da yapının sınaî gelişmeyi etkiliyeceği konusundaki kanımız, tarımdaki üretim fonksiyonları ve eğitim durumuna bakarak seçtiğimiz iki ilde (Urfa ve Diyarbakır) geniş ölçüde eldeki verilerle desteklenmektedir. Zira, her ne kadar bu iki ilde şehirleşme ve sanayileşme oranı büyük tarımsal işletmelerin hiç bulunmadığı illere nazaran daha yüksekse de, büyük tarımsal işletmenin yaygınlığına paralel olarak gözlenilen artışı takip etmeyip, bunun oldukça altına düşmektedir.

Şimdi frekans tablolarının hesaplanmasına esas teşkil eden verileri bu iki ildeki sınaî gelişmeyi göstermek için ayrıca inceliyelim:

İl	Şehirli nüfus oranı %	(000) faal nüfusa özel imalât işçisi	Tarımsal üretim değeri/Sınaî üretim değeri	İşçi başına sınaî verimlilik TL.	İşçi başına Sanayide ödenen Ücret TL.
Urfa	31	31	138	40,389	889
Diyarbakır	31	23	29	27,412	1,542

Yukarıdaki rakamlardan görüldüğü gibi, «büyük tarımsal işletmenin yaygınlığının şehirleşmeyi ve sanayileşmeyi hiçbir şekilde etkilemediği» kesin olarak söylenemez. Zira, bu iki ilde bütün göstergeler büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı hale nazaran sınaî gelişmenin gerek genişliğine büyüme anlamında gerekse derinliğine büyüme anlamında, daha ileri bir safhaya eriştiğine işaret etmektedir. Bununla beraber, sınaî gelişme tarımdaki ilişkilerin «kapitalist» olarak gözüktüğü illere nazaran daha geri kalmış gözükmektedir.

Öyleyse, büyük tarımsal işletmenin yapısının sanayileşme üzerindeki etkisini şöyle özetliyebiliriz. Bu yapının «kapitalist» olarak gözüktüğü hallerde sanayileşme oranı, «kapitalist» olmadığı hale nazaran daha yüksektir. İkinci bünyedeki işletmelerin hâkim olduğu illerde sanayileşme büyük tarımsal işletmelerin bulunmadığı illere nazaran daha ileri bir seviyeye varmış olmakla beraber, kapitalist nitelikteki büyük işletmelerin yaygın olduğu illerdekinden daha geri kalmaktadır.

SONUÇ

Etüdün, teorik modelin Türkiye'de iller itibariyle test edilmesine ayırdığımız üçüncü kısmı, beklediğimiz sonuçları vermiş bulunuyor. Bunların tekrarına lüzum görmeksizin, etüt sonunda zihinde uyanabilecek bir soru üzerinde duralım: Gelişmenin başlangıç safhasında sanayileşme için tarımda ilkel birikimi gerçekleştirmenin tek yolu, tarımda firma ölçeğini büyütmek ve firmalara kapitalist bir nitelik kazandırmak mıdır? Araştırma tek çıkar yol olarak bunu mu göstermektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, araştırma «cebrî tasarruflara tarım kesiminin iştirak etmeyip, tarımda ihtiyarî tasarrufların sanayileşmeyi hazırlıyor olduğu belirli bir «hal» i ele almaktadır. Böyle bir halde, tek çıkar yol şüphesiz ki araştırmanın vardığı sonuç olacaktır.

Ancak, küçük geçim işletmeleri de dahil olmak üzere bütün tarım kesiminin ağır bir vergi yükü altında bırakıldığı bir halde durum farklı olmıyacak mıdır? Şöyle ki, küçük geçim işletmeleri de cebrî tasarrufa iştirak etmek yoliyle sanayileşmeyi finanse etmiş olmıyacak mıdır? Bir kere, (vergi artı ailenin geçim gideri) ni sağlıyamıyacak kadar küçük ölçekteki geçim işletmeleri — iktisat tarihindeki örneklerden de anlaşılacağı gibi — tasfiye olunacak, tarımsal nüfusun bir kısmı ırgatlaşırken, en az bu tutarı sağlıyabilecek ölçekteki firmalar yaşıyabilecek; dolayısiyle, en küçük firma ölçeği, hiç olmazsa bu tutarı sağlıyabilecek firmalar olacaktır. İkinci olarak, böyle bir vergi «geçim işletmesini» hiç olmazsa bir pazarlanabilir mahsul fazlası sağlamıya sevkedecek, geçim işletmeleri de piyasa ekonomisine girecektir. Bu halde ise, firmaların maliyet masrafları firmanın yaşayıp yaşamamasını tâyin bakımından önem kazanır. Şöyle ki, mahsul fiyatının maliyet masraflarını karşılıyamadığı firmalar tasfiye olunur. Gerçekte, kapital eşyası ve insandaki bölünmezlik, çok küçük toprağa sahip firmalarda — emeğin ucuzluğuna rağmen — maliyet masraflarını yükseltmektedir. Buna üretim tekniğinin ilkelliği de eklenirse, küçük geçim işletmelerinin tasfiye edileceği yine ortaya çıkar. Aynı husus, ilkel üretim tekniğiyle çalışan ve «optimal» den büyük ölçekteki feodal yapılı büyük tarımsal işletmeler için vârittir.

Şurası da bir gerçektir ki, tarımda işletmelerin, «büyük tarımsal işletme» çapına varmasa da «geçim işletmesi» ölçeği üstüne çıkarıp, hiç olmazsa pazarlanabilir bir mahsul fazlası dahi elde edemedikleri bir halde sanayileşme mümkün değildir; sanayi için gerekli ilkel birikimin tarım kesimi içinde olabilmesi için de üretim seviyesinin daha da yükselmesi gerekeceği açıktır. «Cebrî tasarruf» vasıtası olarak vergiye başvurulduğu halde de, bunun sonucu bir taraftan geçim işletmelerini tasfiye etmek bir taraftan da tasarruf geleneği olmıyan «feodal toprak sahipleri» ni tasarrufa zorlamaktır. Diğer bir deyişle, vergi, modelde belirtilen şartların hazırlanmasına yardım etmektedir. Aynı husus, gayesi sanayileşmeyi süratlendirmek olan toprak reformları için vârittir.

İSTATİSTİKÎ EK

Etüdün, teorik modelimizin istatistikî teste tâbi tutulduğu üçüncü bölümünde kullandığımız rakamlar, yürütülen muhakeme tarzı ve uygulanan istatistik metodu ile ilgili açıklamayı ayrı bir «ek» te vermeyi uygun gördük. İstatistikî test, Türkiye'nin 67 ilini kapsıyan bir kesit analizidir ve etüt metninde iki safhada verilmiştir .Birinci bölümde iller, ilkel birikim için gerekli şartlar itibariyle incelenmiş, ikinci bölümde de bu şartlar şehirleşme - sınaî gelişme itibariyle teste tâbi tutulmuştur.

Bu ilişkilerin ortaya konması için etütte oldukça basit bir araştırma tekniği uygulanmıştır. İlgi konusu olan iki değişkenin bölünmesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için frekans tabloları hazırlanmış ve Ki - kare bağımsızlık testi «olumsuzluk hipotezi» ni test etmek için kullanılmıştır. Bu kadar basit bir metoda başvurmamızın sebebi eldeki verilerin daha girift tekniklerin uygulanması için yetersiz olmasıdır.

Frekans tablolarının hazırlanmasında kullanılan rakamların niteliklerine gelince: bir kere, Türkiye'de halen 67 il bulunduğu halde frekans tablolarında il sayısının bu toplama varmadığı görülmektedir. Bunun bir sebebi zaman içinde il sayısının 63 den 67 ye çıkmış olmasıdır. Araştırmada kullanılan rakamlar esas itibariyle bu değişikliğin ortaya çıktığı 1955 - 60 dönemine ait olduğu için, frekans tablolarındaki il toplamları 67 nin altında kalmaktadır. Adıyaman ve Sakarya gibi yeni iller için bu idarî değişmeden önceki döneme ait rakam bulmak mümkün değildir. Kırşehir ve Nevşehir içinse rakamlar toplanarak bu yeni iller tek bir il sayılmıştır. İl sayısının 67 nin altında kalmasının bir diğer sebebi Türkiye'nin çok geri kalmış bazı illeri için, bazı hallerde — ki bu daha çok Doğu Anadolu'daki iller için vârittir — elde veri bulunmamasıdır. Frekans tablolarının her birinin altında tabloya dahil olmayan iller belirtilmiştir. «Ki - kare» testinin sonuçları, gözlem sayısındaki değişmelerden etkilenmediği için, her bir frekans tablosuna farklı sayıda il girmesi, araştırmanın sonuçları bakımından önemsenmemek gerekir.

İkinci olarak, araştırmada kullanılan çeşitli değişkenlere ait veriler, daima aynı zaman dönemine ait değildir. Oysa, araştırmadaki bağımsız değişken «her bir ildeki 1000 dekardan büyük, özel şahıslara ait çiftlik sayısı» 1961 yılı için verildiğine göre, diğer bütün bağımlı değişkenler için rakamların 1960 - 61 yıllarına ait ol-

ması gerekir. Bununla beraber, frekans tablolarında da belirtildiği gibi ,bu nitelikteki bir eş - zamanlılık sağlanamamıştır; bunun da sebebi bütün değişkenler için 1960 - 61 yılları için veri bulmanın imkânsızlığıdır. Gerçekten, değişkenlerin bir kısmı için rakamlar 1955 yılına aittir. Ne var ki, bağımsız değişken için 1961, bağımlı değişken içinse 1955 yılına ait rakamların kullanılması, «sonuçları etkiliyebilecek nitelikte strüktür değişmelerinin beş yıl gibi kısa bir süre içinde gerçekleşmiyeceği» varsayılarak savunulabilir. Ancak, teorik modelde çok önemli bir rolü olan «topraksız ziraî nüfus oranı» için veriler, 1950 yılına aittir ve 10 yıl gibi oldukça uzun bir süreyi kapsıyan bir dönem için aynı savunmayı yapmak mümkün değildir. Bu bakımdan, araştırmada bu değişken için 1950 yılı rakamlarını kullanmanın ne derecede yerinde olduğu ayrıca araştırılmak gerekir. Bu konuda bize ışık tutabilecek tek kaynak makinalaşmanın tarımsal üretim strüktürü üzerindeki etkilerini inceliyen «Türkiye'de Ziraî Makinalaşma» konulu araştırmadır [29]. Söz konusu araştırma 1948 - 52 yılları arasında toprak mülkiyetindeki temerküz ve tarımsal işletme ölçeğindeki büyümenin, kısmen ormanlar ve meraların tahribi fakat büyük ölçüde küçük işletmelerin tasfiyesi ile gerçekleştiğini göstermektedir. Firma ölçeğindeki büyümenin % 64 ü, bu araştırmanın sonuçlarına göre, küçük tarımsal işletmenin tasfiyesine atfedilebilir. Tarımsal işletmelerin büyümesini sağlıyan ilâve yeni toprakların Orta Anadolu'da % 55 i, Güney Anadolu'da % 70 i, Batı Anadolu'da % 70 i, Güney Doğu Anadolu'da % 67 si, Karadeniz Bölgesi'nde de % 79 unun daha önce ekilen arazi olduğu ve bunun da % 64 ünün kendi sahipleri tarafından işlendiği, yine aynı araştırmadan ortaya çıkmaktadır [30]. Bu rakamlar, söz konusu bölgelerde tarımsal işletme ölçeğindeki büyümenin geniş çapta küçük işletmelerin tasfiyesi ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bundan başka, Tablo A ve Tablo B nin mukayesesi, tarımsal işletme ölçeğindeki büyümenin zaman içinde daha çok başlangıçta da büyük işletme ile nitelenen illerde gerçekleştiğini göstermektedir. Böylece, 1950 yılında topraksız işçi oranının yüksekliği ile nitelendiğini gördüğümüz büyük işletmenin yaygın olduğu illerde, zaman içinde bu oranın değil azalmış, fakat artmış olduğu sonucuna varılabilir. Bu gerçeğe dayanarak da, araştırmada topraksız çiftçi oranı gibi önemli bir değişken için 1950 yılı rakamlarını kullanmış olmamız savunulabilir.

[29] Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, SBF, Ankara 1954.
[30] A.g.e., s. 99, 100, Tablo 92.

İlleri, ihtiva ettikleri büyük tarımsal işletme sayısına göre tasnif etmemize gelince: Şüphesiz ki, işletme sayısı yerine, çeşitli ölçekteki tarımsal işletmelerin her bir ilin ekilebilir yüzölçümü içinde kapsadıkları oranı kullanmak çok daha yerinde olacak ve gerçekleri yansıtacaktır. Ne var ki, Devlet İstatistik Enstitüsü'nce 4.3.1961 tarihinde yapılan anket sonuçları bu konuda veri ihtiva etmemektedir. Oysa, bütün araştırma, il toplamlarının büyük işletmeler tarafından etkilendiği varsayımına dayandığına göre, her bir ilde büyük işletmelerin ekilişlerde ve toplam tarımsal üretimde kapsadığı oranının kullanılması gerekirdi. Bu konuda ışık tutabilmek için, rakamların eskimesi dolayısiyle kullanmayı uygun görmediğimiz 1952 sayımı sonuçlarına başvurabiliriz.

Tablo A, 701 dekar ve daha büyük ölçekteki tarımsal işletmelerle ilgili 1952 sayımı sonuçlarını göstermektedir. Bu sayıma göre 701 dekar ve daha büyük ölçekte tarımsal işletmelerin bulunduğu 13 ilde, çiftçi ailelerin % 1 den azı, işlenebilir toprakların % 20 sini elde tutmaktadır. Eğer Ankara ili bir tarafa bırakılırsa, temerküzün çok daha büyük oranlara vardığı görülmektedir. Bundan başka, büyük tarımsal işletmelerin kapsadığı yüzölçümü oranı, il tarımsal bünyesi içinde bunların nispî önemini göstermek bakımından yeterli de değildir. Çok daha yüksek bir verimlilik seviyesine erişmeleri dolayısıyle tarımsal üretim içinde payları daha büyük olduğu gibi, ticarî nitelikleri dolayısiyle de bütün üretimleri pazarlanmaktadır. Bu bakımdan, kendi üretimlerinin önemli bir kısmını yine kendileri üreten geçim işletmelerinin, pazarlanan mahsul açısından, bu rakamların gösterdiğinden çok daha üstün olduklarına şüphe yoktur. Bundan ötürü il tarımsal bünyesini büyük işletmelerin etkilediğini varsaymak hatalı olmamak gerekir.

Ancak, bu konuyla ilgili olarak üzerinde durmamız gereken bir varsayım daha mevcuttur. Araştırmada her bir ildeki büyük tarımsal işletme sayısının (büyük işletmelere ait ekilişler ele alınamadığı için) il büyüklüğünün fonksiyonu olduğu kabul edilmiş ve illerdeki büyük tarımsal işletme sayısı, Türkiye için bir ortalama il büyüklüğü katsayısı ile tashih edilmiştir. Böylece, il büyüklüğünün büyük tarımsal işletme yüzölçümü değil fakat sayısını etkilediği kabul edilerek, araştırmada tashih edilmiş tahminler bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. 1961 yılı anket sonuçları ile tashih edilmiş rakamlar Tablo B de görülebilir.

Bu işlemin dayandığı bir diğer varsayım da şudur: 1961 yılı anket sonuçlarına göre, Türkiye'nin 14 ilinde 1000 dekar ve daha

büyük yüzölçümü kaplıyan tarımsal işletme mevcut değildir. Nitekim bu iller 0 kategorisini teşkil etmiştir. Son sayım sonuçlarına göre bilebildiğimiz tek husus da bu olup, 1000 dekardan küçük ölçekteki tarımsal işletmelerin büyüklüğe göre dağılışı konusunda bir şey söyliyememekteyiz. Dolayısiyle, bu iller için il büyüklüğüne göre tashih yapmaksızın 0 kategorisi içinde bulunduklarını kabul etmiş olmaktayız. Gerçekten de, 1952 sayımı söz konusu 14 ilde tarımsal işletme ölçeğinin 300 dekarı geçmediğini göstermektedir. Bundan başka, söz konusu illerde ekilişe açılacak yeni toprakların hiç bulunmaması, süratli nüfus artışiyle beraber, bu illerde, değil işletme ölçeğinin büyümesi, aksine küçülmesi olayını beklenilir bir sonuç haline getirmektedir. İl büyüklüğü için yapılacak tashihin, bu illeri 0 kategorisi dışına çıkarmıyacağı varsayımı bu yolda savunulabilir.

Araştırmada büyük tarımsal işletme sayısını bağımsız değişken olarak kullanmamız dolayısiyle yapmak zorunda kaldığımız bu savunmaya rağmen, bunun aksaklıklarını kabul etmekteyiz. Ne var ki, tarımsal işletme büyüklüğü için elde başka veri bulunmadığı düşünülürse, kullandığımız metottan başka bir yol bulunmadığı ortaya çıkar.

TABLO A

İller	*701 dekar veya daha büyük çiftlikler*		*İldeki toplam ekilişlerin yüzdesi olarak bu büyüklükteki çiftliklere ait ekilişler %*
	Aile Sayısı	*Hektar*	
Ankara	600	54,000	7
Çanakkale	1,800	216,000	36
Eskişehir	1,800	222,000	35
Gaziantep	600	136,500	33
Hatay	4,800	788,460	82
İzmir	2,400	452,700	46
Kayseri	1,200	172,800	33
Konya	1,200	167,270	13
Mardin	2,400	232,320	50
Seyhan (Adana)	3,000	816,000	61
Siirt	600	264,600	62
Sıvas	1,200	288,000	38

Kaynak : «1950 Ziraat Sayımı», No. 371, s. 134, 135, Ankara 1956.
Rakamlar 1952 Ziraat Sayımı sonuçlarıdır. Buna göre, 701 dekar ve daha büyük yüzölçümündeki çiftlikler, söz konusu yılda toplam çiftçi ailelerinin % 0,8 inin elinde bulunmakta ve toplam ekilişlerin % 19,6 sını kaplamaktaydı.

TABLO B[1]

	Şahıslara ait 1000 ve daha yukarı dekardaki çiftliklerin iller itibariyle sayısı (4.3.1961 tarihli anket) Aylık İstatistik Bülteni, Eylûl 1961, s. 139	*İlin kapladığı yüzölçümüne göre tashih edilmiş 1000 ve daha yukarı dekardaki çiftlik sayısı*
Urfa	444	275
Adana	438	293
Diyarbakır	387	291
Konya	180	45
Eskişehir	163	141
Hatay	153	333
Tekirdağ	133	247
Gaziantep	117	180
Ankara	111	42
İçel	97	71
İzmir	82	79
Antalya	72	40
Aydın	71	102
Sıvas	71	29
Muş	70	98
İstanbul	68	137
Manisa	62	52
Bursa	58	63
Edirne	54	99
Ağrı	51	52
Mardin	44	40
Adıyaman	34	52
Amasya	33	69
Maraş	31	24
Balıkesir	27	22
Muğla	27	23
Kayseri	26	18
Erzurum	25	12
Samsun	24	29
Çanakkale	23	27
Denizli	21	20
Kars	19	12
Siirt	16	16
Elâzığ	14	18
Van	13	8
Burdur	12	20

	Şahıslara ait 1000 ve daha yukarı dekardaki çiftliklerin iller itibariyle sayısı (4.3.1961 tarihli anket) Aylık İstatistik Bülteni, Eylûl 1961, s. 139	*İlin kapladığı yüzölçümüne göre tashih edilmiş 1000 ve daha yukarı dekardaki çiftlik sayısı*
Kırklareli	10	18
Isparta	9	13
Afyon	7	6
Çorum	7	6
Erzincan	7	7
Kocaeli	7	20
Niğde	7	6
Gümüşhane	6	7
Hakkâri	5	6
Sakarya	5	13
Tunceli	5	7
Kırşehir	4	7
Nevşehir	2	4
Tokat	2	2
Yozgat	2	2
Bingöl	1	1
Uşak	1	2

[1] İllerin kapladığı yüzölçümüne göre büyük tarımsal işletme sayısını tashih etmek, fakat büyük tarımsal işletmenin hiç bulunmadığı illeri ihmal etmek, il yüzölçümünü sadece büyük tarımsal işletme sayısını etkilediğini fakat her bir tarımsal işletmenin ölçeğini etkilemediğini varsaymak demektir. Bu varsayımın gerçekliği, tabiî, «İstatistikî Ek» metninde belirtildiği gibi, tartışılabilir bir konudur.

TÜRKİYE'DE TARIM ARAŞTİRMASI VE TARIM REFORMU PLÂNI

Ahmet İsvan

Türkiye ziraatinin bugünkü durumunun birinci âmili ileri tarım tekniği noksanıdır. Ziraî sermaye noksanı, pazarlama şartlarının bozukluğu gibi sebepler, aslında, teknik noksanının neticeleridir; kendi başlarına tesir icra eden esas sebep değildirler. Türk ziraatındaki düşük verim, bütün ekonomiyi baskı altında tutar.

İleri tarım tekniğinin ne olduğu hakkında mevcut tereddütten dolayı, bunun bir tarifini yapmak gerekir: İleri tarım tekniği, kimya, genetik, fizyoloji, bio - kimya v.s. gibi fen alanlarında yeni bulunan esasların, arazi, hayvan ve insan ünitesi başına daha fazla kâr ve verim sağlamak amacı ile ekonomik şekilde kullanılmasıdır. Halk arasında mevcut yaygın bir inancın aksine, ileri tarım tekniğinin makina ve traktör kullanılması ile ilgisi yoktur. Sadece makina, geri ziraatın daha geniş çapta yapılmasına sebep olabilir. İleri tarım tekniği belirli toprak ve iklim şartları altında, fennî şekilde ıslah edilmiş *belirli* hayvan ve bitki ırklarının, türlerinin kullanılmasını, faydalı eczaların ve hesaplanmış yem maddelerinin *hassas ölçüler* içinde tatbikini, hastalık veya arızaların doğru olarak teşhisini ve tesirli şekilde önlenmesini icap ettirir. Makina, ileri ziraatın uygulanmasını geniş çapta kolaylaştırabilir, fakat, gereken tohum türlerinin, hayvan ırklarının, eczaların ve doğru metotların eksikliğini telâfi edemez.

Türkiyede ziraî istihsali, ekilen arazi ve mevcut hayvan sayısını arttırmadan çoğaltmak icap eder. Zira hâlen çok az mahsul alındığı halde verimsiz topraklar ekilmekte ve arazinin tahammül edemiyeceği kadar fazla hayvan beslenmektedir. Ekilen araziyi arttırmak veya bu şekliyle mer'alarda daha fazla hayvan beslemek, verimi daha da azaltarak, durumun vahametini arttırır.

Burada işaret etmek gerekir ki, nüfusun, bilhassa köylerde, hızla artmakta oluşu, daha verimsiz toprakları gittikçe daha fazla kullanmağa zorlayarak bu durumu şiddetlendirmektedir.

Çareyi, memleketin iktisadî şartlarına uygun olabilecek, en ileri tekniği ve entansif tarım usullerini yerleştirmekte aramak lâzımdır. Tohum, hayvan ırkı, eczalar v.s. gibi lüzumlu unsurlar temin edildikten sonra, Türkiyede istihsal oranının Dünyanın en ileri seviyesinden az olmasına hiçbir sebep yoktur. Düşük vasıflı tohum veya hayvan ırkı ile en ileri teknik, veya en üstün hayvan ırkı ile zayıf teknik, daima arzu edilmeyen sonucu verir. İstihsal şartlarının sadece bir kısmını değil hepsini bir araya getirmenin önemi pek büyüktür. Ancak bu takdirde, mümkün en yüksek istihsal oranı elde edilebilir.

Araştırma tekniğinin teferruatı üzerinde durmadan önce, ileri tarım usullerinin yerleşmesinin Türkiye ekonomisi için ne muazzam menfaatler temin edeceğini açıklamak faydalı olacaktır.

1	2	3	4	5	6	7
	İstihsal Ünitesi	*İstihsal*	*S. M. H. Piyasa Fiatı 1,000 T.L.*	*Ünite Başına Üretim*	*Teklif Ünite Başına Üretim*	*En az Tahmini S. M. H. 1,000 T.L.*
İnek sütü	3,530,900 İnek No.	2,488,924 Ton	1,759,519	705 Lt/İnek	2,500 Lt/İnek	6,239,925
Yumurta	23,000,000 Tavuk No.	1,335,043 1,000 yum.	190,002	58 Yum./Tav.	200 Yum./Tav.	655,069
Elma	17,084,000 Ağaç No.	326,740 Ton	201,396	19,1 Kg./Ağaç	100 Kg./Ağaç	1,055,315
Şeftali	5,015,000 Ağaç No.	63,270 Ton	32,562	12.6 Kg./Ağaç	100 Kg./Ağaç	258,542
Toplam			2,183,479			8,208,851
S. M. H. de artış 6,025,372,000 TL.						
Artış oranı 1963 S. M. H. nin % 10.19						

Bütün rakamlar 1963 için, İstatistik Enstitüsü'nden temin edilmiştir.

Tablo, dört tarım ürününün miktarını, istihsal oranını ve bunların Safî Millî Hasılaya etkilerini göstermektedir. Altıncı sütunda, bu mahsuller için makul birer istihsal oranı teklif edilmekte, ve bu oranda istihsal olabilirse, meydana gelecek S.M.H. yedinci sütunda gösterilmektedir. Dört ve yedinci sütunların toplamları mukayese edilince, teklif edilen istihsal oranlarının S.M.H. ya 6 milyar bir ilâve temin edeceği ortaya çıkar ki, bu sadece dört ürünün mâkul oranlarda istihsali ile, 1963 S.M.H. sının % 10 kadar arttırılabileceğini ortaya koyar. Türkiyede tarım tekniğinin düzeltilmesi bu kadar muazzam menfaatler sağlayabilir.

Yedinci sütun, millî gelirin, üretim oranı ile doğrudan doğruya nispet dahilinde olduğu kabul edilerek hesaplanmıştır. Bunun tamamen gerçek olmadığı, üretim oranı 2 misline çıkınca, millî gelirin 2 defadan daha fazla arttığı için, 7. sütuna «En az tahminî S.M.H.» ismi verilmiştir. Teklif edilen üretim oranlarına ulaşıldığı takdirde, gerçek S.M.H. nın 7. sütunda gösterilen kıymetlerden fazla olması icabeder.

Ziraat tekniği malûmatımızın temelleri, fizik, kimya, biyoloji, ve bunlarla ilgili bio - kimya, genetik ve fizikî kimya fenlerine dayanır. Bu fen şubeleri ile ziraat tekniği arasındaki ilgi, tarım araştırması ile ortaya çıkar. Esas fen kollarında devamlı ilerleme olduğu için, yeni ilişkiler bulmak üzere, ziraat araştırması daima devam etmelidir; ve bu ilişkilerin uygulanması toprağa, iklime, kullanılan bitki ve hayvan türüne göre değişeceği için, her memleketin kendi ziraat araştırması olmalıdır. Başka memleketlerde yapılmış olan araştırmadan faydalanılabileceği bir gerçektir. Fakat modern tarımın kullanmakta olduğu metotların pek çoğunun da bölgeye has usuller olduğu da diğer bir gerçektir. Şöyle ki, araştırma, Texasta «Golden Bantam» mısırının Mart ortalarında altı santim derinliğe ekilmesi lâzım geldiğini gösterdi diye Adapazarında, bir Türk varyetesini, aynı tavsiyeye uyarak ekmek hatalı olur.

Prensipleri ortaya koyan, esas ziraat araştırmaları ile, bunların tatbik şekillerini ortaya koyan tatbikî ziraat araştırmasını birbirinden ayırmak mümkündür. Genel olarak denebilir ki Türkiye gibi bir memleket, esas tarım araştırması alanında, yurt dışında yapılan araştırmadan yararlanabilir, fakat kendi tatbikî araştırmasını yurt içinde yapmalıdır.

Tarım tekniğinde ileri giden memleketler ziraat gelirlerinin daha büyük bir kısmını hayvancılıktan temin ederler. Bu, hayvancılığın, zaten bir tarım mahsulü olan, nebat mahsullerini bir defa daha

kullanarak, ekonomik kıymetlerini arttıran, bir adım ileri, bir ziraat şubesi olmasındandır.

HAYVANCILIK ALANINDA ARAŞTIRMA

Bütün dünyada, özel maksatlar için, özel surette yetiştirilmiş hayvan ırkları geliştirilerek, hayvancılık sahasında muazzam ilerlemeler kaydedilmiştir. Bir hastalığa mukavim olmak, çok kilo almak, çok süt ve çok yumurta vermek, fazla hararete ve fazla kuraklığa dayanıklılık, hattâ tavuğun göğüs eti gibi, arzu edilen yerlerinde daha çok, kanat kısımlarında daha az etli olması amacı ile ırklar yetiştirilmiştir. Türkiye bu üstün ırkları çiftçilerinin hizmetine sokmamış, ve bunların üstünlüklerini göstermemiştir. Bu ırklardan bazıları derhal ithal edilerek memlekette çoğaltılabilir. Fakat bazıları, melezleme suretile elde edilmişlerdir. Bunlar araştırma yapılarak, melezleme yolu ile çoğaltılabilirler.

Melez hayvan ırkları ve nebat tohumları modern tarımda o kadar mühim bir yer işgal eder ki, bu konuya ayrıca önem verilecektir.

Genetik bakımdan yakın ana babadan cılız yavru alındığı, yakın olmayan ana babadan daha sağlam, kuvvetli yavrular elde edildiği çok zamandan beri bilinirdi. Bu gerçeğe melez kuvveti ismi verilir. Melez kuvvetinden faydalanmak için bir çok melez hayvan ve bitki ırkları yetiştirilmiştir.

İlim adamlarının, melez kuvvetine sahip bu yeni ırkları meydana getirirken yaptıkları şudur: Arzu edilen vasıflara sahip iki şahısla işe başlanır. Bu şahıslar, iki ayrı aile olarak, kendi yavruları vasıtası ile çoğaltılırlar. Bu ailelerin arzu edilen vasıfları muhafaza ettikleri ve bu özellikleri yavrularına geçirdikleri özel usullerle ölçülerek tespit edilir. Bu birbirile hiç alâkası olmıyan saf kan ailelerin saflığı ve ailenin bütün şahıslarının arzu edilen vasıflara sahip oldukları garanti edildikten sonra, bu iki aile bir biri ile melezlenir. Neticede elde edilen melez yavru arzu edilen vasıflar bakımından, melez kuvvetinden dolayı, her iki aileden de üstündür. Modern tarımda kullanılmakta olan, en çok yumurta yumurtlayan tavuklar, en az yemle en çok et yapan piliçler veya en çok mahsulü verebilen mısır, veya en büyük kafayı yapan karnıbahar böyle melez nesillerdir.

Melez nesillerin sağladıkları bütün bu menfaatlere karşı, bir mahzurları vardır: Saf kan olan ana ve baba ırkları gibi, genetik

bakımdan saf olmadıkları için, bunlardan üstün vasıflı yavrular yetiştirilemez. Melezleme maksadıyla saf kan ana ve baba ırkları yetiştirilen memleketlerde bu büyük bir mahzur değildir. Çiftçiler güvenilir yetiştiricilerden melez nesilleri kolaylıkla temin ederler. Yetiştiriciler ise, sadece yetiştirdikleri melezlerin genetik yapısı ile meşgul olurlar. Bu yetiştiriciler, normal olarak, müşterilere, ya doğrudan doğruya melez nesilleri, veya saf kan ana ırkının dişi hayvanları ile, saf kan baba ırkının erkek hayvanlarını satarlar. Çiftçi bunları büyütüp, melezlemeyi kendisi yapabilir. Fakat saf kan ana ve babalar yaşlanınca, çiftçinin tekrar ana ve baba satın alması icabeder. Bitkilerde bu da mümkün değildir, çiftçi her sene kullanacağı melez tohumu satın almak zorundadır.

Türkiyede ne bitki ne hayvan yetiştirmek için melez ırk mevcut olmadığı gibi, dünyaca isim yapmış bir çok saf ırk dahi kolaylıkla bulunamaz. Fennî şekilde yetiştirilmiş bu ırkların Türkiyede mevcut olmayışı Türkiye ziraatinin kalkınmamasına geniş ölçüde tesir etmektedir. Dünya çapında şöhret yapmış olan bu ırk veya varyeteler, şöhretlerini bünyelerinde mevcut bir veya bir kaç ekonomik avantajdan dolayı kazanmışlardır. Meselâ, bir karpuz çeşidi vardır ki ilkbahar mevsiminin yağışlı ve ılık gittiği bölgelerde, ciddî hasar yaptırtan bir mantarî hastalığa mukavemetlidir. İleri ziraat tekniği, bu gibi bölgelerde bu çeşit karpuzun yetiştirilmesini icabettirir. Hangi yurt bölgesinde hangi çeşidin muvaffak olacağını anlamak için araştırma lâzımdır. Aynile, diğer sığırlara ciddî hasar verdirecek kadar yüksek sıcaklıktan rahatsız olmıyan bir sığır ırkı geliştirilmiştir. Az yemle çok ağırlık sağlamak için az yemle çok süt vermek için, az yemle çok yumurta vermek için ırklar geliştirilmiştir. Hattâ, mevcut bir kaç salgın hastalığa karşı mukavemetli yetiştirildikleri için «livability» (üstün yaşama kabiliyetli) diye bir kelimenin keşfedilmesine sebep olan ırklar vardır. Bu üstün istihsal vasıtaları mevcut olmaksızın, Türkiyenin, arzu edilen, üstün istihsal oranına ulaşmasını ümid etmenin beyhude olduğu aşikârdır.

Hayvancılık sahasında, elde edilmiş diğer bir muazzam ilerleme de hayvanların, değişik şartlar altında, değişen yem ihtiyaçlarının tespiti ve şartlara göre ayarlanmış yem vermektir. 8 litre süt veren 300 kiloluk bir inek, 16 litre süt veren 300 kiloluk bir başka inekten değişik terkip ve miktarda yeme ihtiyaç gösterir. 400 kiloluk ve 16 litre süt veren bir ineğin ekonomik olarak beslenmesi için gereken yem miktarı ve terkibi ise büsbütün başkadır. Verilen üç misalde de kullanılan yemlerin terkibi çok kat'î şekilde muayyendir. Bunların

protein, karbonhidrat, selüloz, kireç, fosfor, tuz, v.s. nispetleri belirlidir. Ayrıca, bu maddelerin birbirlerile oranları da belirlidir. 8 litre süt veren ineği 16 litre veren inek kadar kesif yemle beslemek israftır. Hesaplanan kompoze yem terkiplerine uymak için, mısır, yulaf, küspeler gibi bir çok yem unsurunun tahlil edilmesi lâzımdır. Arpa, yulaf, mısır gibi bir tek yem vererek bu günün modern hayvanlarından mümkün olan en yüksek verimi almak imkânsızdır.

Mevcut yem malzemeleri ve fiatları ile gıda sanayii artıkları ve bunların fiatları ve terkipleri memleketten memlekete değişmektedir. Bunun için, her memlekette mevcut yem maddelerinin terkip, fiat ve vasıflarına göre hesaplanarak, araştırma neticesi, formüllerinin tespit edilmesi lâzımdır. Araştırma yapmaksızın, en ucuz fiata en verimli yemi hazırlamak mümkün değildir.

Türk hükûmeti, üstün verim sağlamaları ile şöhret yapmış olan memleketlerden, en iyi inek, koyun, ve tavuk ırklarını ithal etmiştir. Bu hayvanlardan, memleketlerinde vermeğe muktedir olduklarını ispat ettikleri verime yakın bir verim dahi almamışızdır, çünkü hayvanların yem ihtiyaçları tam olarak karşılanamamıştır. Bu hayvanlar bizim yerli ırklarımızdan biraz daha fazla verince, tatmin olmuş ve aradaki farkı «iklim değişikliği» veya «bizim şartlarımız» gibi muğlâk mefhumlarla izah etmişizdir. Yem formüllerini hazırlamakta ve hayvan ırklarını ıslah ederek, verimlerini devam ettirmekte kendi araştırmamıza güvenebildiğimiz takdirde, dünyanın hiç bir yerindekinden daha düşük bir randımanı kabul etmemiz gerekmiyecektir. Mümkün olan en yüksek verim oranından daha azı ile tatmin olmamızın münasip olmadığı anlaşılmalıdır.

Bir çok memleketlerin ziraî istihsallerini arttırmış olan diğer bir araştırma alanı da çayır ve mer'a ıslahıdır. Çayır ıslahında, en tesirli usul olan, sulamanın dışında, Türkiyede bu alanda fazla bir şey yapılmamıştır. Çayırların otlanmaya dayanıklılık vasıflarını arttıran düzinelerce ehlileştirilmemiş ot vardır. Bu çeşitli tohumlar, belirli nispetlerde birbirleri ile karıştırılarak, bir çayır tohumu formülü elde edilir. Böylelikle elde edilen çayır, daha verimli bir çayır olur, çünkü otlar öyle ayarlanmıştır ki, bir çeşidi sararırken, diğer çeşidi yeşermeğe başlar. Çeşitli iklimlerde bir çok formüller denenmiş ve faydalı bulunmuştur. Muhtelif otların tohumları, araştırma istasyonlarında, üretilir ve en verimli formülleri bulmak için araştırma yapılır. Bu formüller iklime, toprağa ve kullanılacak hayvan ırkına göre değişik olmalıdır.

Bu suretle kullanılmaya başlanan tohumlardan bazıları ehlileştirilmiştir. Ot olarak kabul edilen bu değersiz bitkilerin belirli bir karışım içinde mer'ayı geniş çapta ıslah ettiğinin öğrenilmesi büyük bir avantaj temin etmiştir. İlim adamları dünyayı karış karış dolaşarak, bazı şartlar altında, bazı çayırları ıslah edebilecek bir ot türüne rastlamak ümidile çalışmışlardır. 1909'da Sudanda bulunan bir ot, kuru ot istihsaline çok elverişli olduğu için, meşhur oldu. 1920'de Korede bulunan, baklagil familyasından bir ot, hayvan beslenmesinde tesirli oldu; çünkü bu ot arpa, buğday, yulaf gibi tahıl tohumları ile karıştırılarak, birlikte ekilir ve tahıllar kemale erene kadar, Lespedeza çimlenmiş vaziyette bekler, tahıllar hasat edildikten sonra hızla büyüyerek, en çok ihtiyaç olan bir zamanda, yeşil çayır temin eder. Lespedeza Baklagillerden olduğu için, havadan azot temin ederek toprağa verir ve hasattan sonra mer'a temin etmek suretile, toprağın verimliliğini iki misline çıkarır.

Baklagillerden diğer böyle bir keşif de, Japonyada bulunan Kudzudur. Kudzu kurağa çok dayanan, sürekli (kökü toprakta seneden seneye kalan) bir Baklagildir. Başka bitkiler için, fazla kurak olan iklimlerde erozyonu önlemek ve çayır temin etmek için kullanılır. Bu sayılan isimler yüzlerce isimlik bir listeden, seçilmiş bir kaç tanesidir.

Sudan otundan mâda, bu tohumlardan hiç birisi Türk çiftçisi için mevcut değildir. Sudan otu bile kolaylıkla bulunamaz. Bu bitkilerin bizim iklim ve topraklarımızda yararlılık derecelerini gösterecek araştırmalar fevkalâde faydalı olacaktır. Bu hususta başkalarının yaptığı aramalardan yararlanarak, tohumları dışarıdan temin edebiliriz. Bütün ihtiyaç kendi şartlarımıza en uygun formülleri tesbit edecek araştırmalar yapmaktır. Ayrıca, Anadolunun yerli nebatlarından olup, bizim iklim ve topraklarımıza bilhassa uygun otları bulup aynı şekilde istifade etmek için de araştırma lâzımdır.

Yukarıda Türk hayvancılığını geliştirmek için yapılması ilk akla gelen bir kaç araştırmaya işaret edildi. Teklif edilen araştırmaların ne ilk yapılacak ne de en mühim araştırmalar olduğu iddia edilmemektedir. Bu araştırma alanları, araştırmanın Türkiyede ileri Tarım tekniğinin yerleşmesi için nekadar mühim olduğunu göstermek bakımından ileri sürülmüştür. Araştırma ile bir çok gerçekler ortaya çıktıktan, ırklar ve tohumlar temin edildikten sonra, bu buluşların çiftçiye izah edilmesi ve malzemenin kolaylıkla kabili tedarik hale getirilmesi icabedecektir.

BİTKİ YETİŞTİRME ALANINDA ARAŞTIRMA

Hayvancılıktan bahsederken, ırkların önemi üzerinde durulmuştu. Bitki yetiştirmekte de varyeteler ayni derecede mühimdir. Daha çok mahsul veren, daha üstün kaliteli, arzu edilen zamanlarda olgunlaşan, hastalıklara mukavim ve kötü iklim şartlarına dayanıklı pek çok sebze ve meyve varyetesi yetiştirilmiştir. Sadece şeftalinin gerçekten yüzlerce çeşidi vardır. Makina ile hasat edilmeğe uyacak bezelye çeşitleri yetiştirilmiştir. Bunlar makinanın çalışmasına mani olmamak için, seyrek yapraklı ve bodur olurlar. Tarlada karşılaşabileceğimiz değişik şartlara uygun varyeteler yetiştirmekte erişilmiş olan başarılar hayret edilecek kadar büyüktür. Memleketin muhtelif ihtiyaç bölgelerine göre, bu çeşitlerden seçmeler yapmak için araştırmaya ihtiyaç vardır. Meselâ, Türkiyedeki yevmiye seviyelerinden ve tarım ürünleri fiatları ile makina fiatları arasındaki orandan dolayı, makina ile hasat edilecek bezelye çeşidini ithal etmek muhtemelen yanlış olacaktır. Mevcut bazı varyetelerin sağlayacakları avantajlar, bizim kendi varyetelerimizin terk edilmesini icabettirmiyecek kadar büyük olmıyabilir. Basit bir araştırma ile bunların bizim yerli varyetelerimizle mukayese edilmesi faydalı olur.

Diğer bir araştırma mevzuu da, bizim kendi varyetelerimizle yabancı varyeteleri kullanarak, yeni varyeteler bulmak olabilir. Bu bilhassa verimli bir araştırma kolu olabilir, zira Türk sebze ve meyve varyetelerinin bazı pek üstün vasıflara sahip olduğu aşikârdır.

Sun'î gübre kullanılışında, doğru tavsiyelerde bulunmak için, araştırmaya ihtiyaç vardır. Kullanılacak kimyevî gübrenin hem cins, hem de miktarını tespit etmek için, mahsulün yetişeceği topraklar üzerinde araştırma yapmaktan daha sahih bir çare yoktur. Bugün tavsiye edilen gübre çeşitleri ve miktarları sadece bir iki çeşit toprakta yapılmış, pek az araştırmaya istinad eder.

Türkiye sahip olduğu pek uzun büyüme (tenebbüd) devresi ve bol güneş ışığından dolayı, bir avantaja sahiptir. Bu avantaj, memleketimizde yetişen meyvanın üstün kalitesi ile kendini belli eder. Buna rağmen, en iyi yetiştirme usulleri denenmiş ve tespit edilmiş değildir. Tatbik etmekte olduğumuz budama, gübreleme ve sulama gibi mühim tarım işleri denenerek tespit edilmiş değildir. Dekar başına veya ağaç başına bu kadar az mahsul alışımızın sebepleri bunlardır. Sadece daha verimli budama usullerini öğrenmekle meyve mahsulümüzü muazzam miktarda arttırabiliriz.

Meyve ağaçlarında kök önaç çeşitleri, on seneden fazla bir sü-

reden beri, geliştirilmiş olduğu halde, henüz Türkiyede ne mevcuttur ne de denenmiştir. Bu üstün vasıflı istihsal araçlarından, faydalanmaksızın, Türkiyenin, bunların kolaylıkla elde edilebildiği memleketlerin üretim seviyesine ulaşmasını ümidetmek beyhudedir.

Ağaç başına verimi çoğaltmaksızın, meyveciliği kârlı hale sokamayız ve herhangi bir tarım kolu kârlı olmadıkça, o alanda sermaye kıtlığı gözükür. Türkiyenin, en üstün vasıflı meyveleri ihraç ederek, dış ticaret açığını kapatabileceği aşikârsa da, bugün meyve istihsal miktarları seneden seneye büyük ölçüde değişmektedir.

Meyve istihsal miktarı ile beraber, yurt içi meyve fiatları yıldan yıla o kadar çok değişir ki, ihracatın sağlıyacağı ticarî avantaja fazla güvenilemez. Üstün bir tarım tekniği mevcut olmadıkça, yüksek bir mahsul oranı sağlamak, istikrarlı ve emin bir piyasa temin etmek ve bu alana bilgili iş adamları ve sermaye cezbetmek mümkün değildir.

Dikim mesafeleri, dekara atılacak tohum miktarı, tohum atma zamanı, sun'i gübre kullanılması, olgunlaşma standartları, depolama ve nakliye şartları hep araştırma ile tespit edilmelidir. Bunlar bir çok sene, bir çok bölgede tekrarlanarak, her bölge için doğru tavsiyeler elde edilmelidir.

TARIM TEKNİĞİ VE ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖZETİ

Türk ziraatı, tarım tekniği noksanından zarar görmektedir. Bu teknik, ziraî ilerleme ile başabaş gidecek araştırmaya olduğu kadar, özel tohum ve ırkların mevcudiyet ve yaygın kullanışlarına bağlıdır. Özel tohum ve ırkların modern tarımdaki önemi Türkiyede çok küçümsenmektedir. Türkiye ekonomisini ve ziraî verimini geliştirmek için, başka memleketlerdekinden daha düşük verim oranlarını kabulden vazgeçmelidir.

Türkiyenin tarım ürünleri ihraç eden bir memleket olabileceği tahmin edilmektedir. Türkiyenin bu alanda mevcut avantajlarından dolayı, meyvenin baş ihraç metaı olacağı ileri sürülmektedir.

Sermayenin, tarımdan başka iş kollarını tercih edişi, yetersiz teknik sebebi ile, kârsız veya az kârlı ziraat işletmeleri sebebine bağlıdır.

Ziraat araştırmasının, hem hayvancılık, hem bitki yetiştirme alanında, kıymeti izah edilmiş, birkaç araştırma projesi misali ile, araştırmanın Türkiyenin müstakbel ziraatine nasıl tesir edebileceği gösterilmiştir.

TÜRKİYEDE TARIM REFORMU PLÂNLARI HAKKINDA TAVSİYELER

Yukarıda, ziraat araştırmasının, tarım tekniği ile ilgisi teferruatlı şekilde verilmiştir. Bundan maksat, araştırma, modern teknik ve özel tohum ve hayvan ırklarının mevcudiyetinin modern tarımın birbirinden ayrılmaz parçaları olduğunu ifade etmektir. Bir çok tarım teşebbüsü, gerekli şartların sadece bir kaçının gerçekleştirilmiş olmasından dolayı başarısız kalmıştır. Tohum, toprak, sulama ve doğru teknik bir araya getirildiği takdirde, Türkiyede tarım geniş başarı sağlayabilir.

Türk hükûmeti bir çok çiftliğe sahiptir ve bunları işletir. Sadece bu çiftliklerin mevcudiyeti, insana, bunların, daha iyi metotlarla, yeni tohumların faydalarını, daha fazla mahsullerin ve bilhassa daha büyük kazançların mümkün olduğunu göstermek olan, vazifelerini hatırlatır. Tarımla ilgili pek çok kimsenin görüşüne göre, devlet çiftlikleri bu maksatlardan pek uzak kalmaktadır. Herkes tarafından bilinir ki, bu çiftlikler, ellerindeki geniş imkânlara kıyasla, her yılı, zarar denebilecek kadar az, kârlarla kapattıkları gibi, vasat bir çiftçiden daha üstün verim oranları temin etmezler. Kanaatimizce, bu durum, tamamen değiştirilmelidir. Devlet çiftlikleri, tavsiye edilen usullerin, gerçekten daha verimli ve kârlı olduğunu hem kendilerine, hem çiftçilere ispat etmek sorumluluğunu yüklenmelidirler. Bu sorumluluk bir defa kabul edildikten sonra, bugün mevcut olmayan bazı üretim araçlarının rahat ve bol bulunur hale gelmesi gerektiği gerçeği, daha iyi anlaşılacaktır.

İnancımıza göre, Türk ziraatini daha verimli hale getirmenin en kısa yolu, belirli devlet kurumlarının doğru tavsiyelerde bulunmaları ve çiftçiyi kârlı tarım istikametinde idare etmek sorumluluğunu yüklenmeleridir. Bu kurumların çiftçiye, iyi tohum ve hayvan ırkı vesair gerekli üretim unsurları gibi lüzumlu gördüğü malzemeyi vermelidir. Bu yardımı alacak çiftçiler, kurum tarafından, ellerinde bulunan sermaye, toprak boyu, bina imkânları v.s. bakımından yeterli görülürlerse seçilirler. Çiftçiler böylece seçildikten sonra sanki bir kulübün üyeleri vaziyetine girerler ve kurum bunların başarısından sorumlu tutulur. Verilen talimatı tatbik etmeyen çiftçinin kurumla ilgisi kesilir. Yardıma lâyık görülerek, üye durumuna giren çiftçi, gerekli olup ta kendisinde bulunmıyan bütün üretim unsurlarını, yardım olarak kurumdan alır; buna mukabil borcunu ödeyene kadar, kurumun her türlü teftiş ve talimatını kabul eder. Diğer taraftan, kurum, çiftçiyi mevcutları bakımından öyle seçer,

bütün eksikleri öyle tamamlar ki, çiftçinin arzu edilen zamanda borcunu ödemesinden sorumlu tutulur.

Muhtemelen kurum, çiftçilerinin mahsullerini satın alıp, piyasaya arzetmek zorunda kalacaktır; fakat mahsulü satın alış fiatının piyasadan aşağı düşmesine hiç bir zaman müsaade edilmez.

Kurumlar tarafından çiftçilere verilecek kredinin şekli ve miktarı devletin siyasetine bağlıdır. Bu kredi tarım politikasına istikamet verecek şekilde ayarlanabilir. İhraç imkânı olan mevzulara daha fazla kredi verilebilir. Kredi, büyük toprak sahiplerinden fazla, küçük çiftçiye yardım edecek şekilde tanzim edilebilir. Ziraat tahsili olan çiftçiler tercih edilebilir. Kredi ve yardım imkânlarına hak kazananlar tespit edilirken, bir çiftçinin çocuklarını okutmayışı aleyhinde puan olarak kullanılabilir.

Bu plânın en mühim karakteristiği yardımı yapan kurumun çiftçinin muvaffakiyetinden sorumlu olmasını şart koşmasındadır. Meselâ, tavukçuluğu geliştiren kurum bir çiftçiyi belirli bir krediye lâyık görünce, otomatik olarak, bu çiftçiye iyi vasıflı damızlık, verimli yem ve uygun piyasa şartları sağlamakla sorumlu hale girer. Kurum, yeterinden az sermaye ile işe başlanmamasından mes'uldür. Ya gereken sermayeyi, çiftçiyi borçlandırmak sureti ile verir veyahut, malî imkânları buna müsait değilse, işe başlarken gerekli yatırımları yapabilecek olan çiftçiyi seçer. Kurum, çiftçilerinin işletmelerini teftiş ederek, ekipman, malzeme ve metot bakımından yeterli vaziyette olduklarını garanti eder. Tavsiye edilen metotları takip edemiyenler, yardım imkânlarından mahrum edilirler.

Hükûmetçe tarım alanında yapılan tavsiyelere sorumluluk şartı bağlanınca, gerekli üretim araçlarının ve tekniğin nekadar noksan olduğu daha açıkça ortaya çıkacaktır. Ümid edilir ki, yaptıkları tavsiyelerden mes'ul tutulacakları için, bütün bu gibi devlet kurumları, devlet yardımını dağıtmadan evvel en verimli tohumları ve hayvan ırklarını ve ileri metotları aramak zorunda kalacaklardır. Aynı şekilde ümid edilir ki tavsiye edilen bu türlü sorumlu bir devlet öncülüğü sayesinde ,yetersiz sermaye ve üretim araçları ile tarıma teşebbüs geleneği önlenecektir.

Bu tavsiye, Türkiyenin ziraat alanında ileri gitmiş memleketlerden daha düşük bir ziraat üretim oranı ile yetinemiyeceği inancına dayanmaktadır.

ZİRAİ KALKINMADA BÖLGE PLÂNLAMASI ANTALYA PROJESİ

Henry Ergas

I. GİRİŞ

1. FAO/Özel fonu çerçevesinde hazırlanan kalkınma bölgelerinin sayısı, şimdiye kadar 10'u bulmuştur. Buna ilâveten, bazı bölge kalkınma projeleri millî imkânlar şümulünde gerçekleştirilmiye çalışılmaktadır. Bas - Rhône Languedoc bunun belli başlı örneklerindendir. Bu projelerin bir kaç müşterek özelliği vardır; aynı zamanda birbirlerinden mühim farklarla da ayrılmaktadırlar. Hepsi aynı temel görüşü aksettirmekle beraber, uygulandıkları memleketlerin millî bünyelerdeki değişiklikler, ayarlamada bazı farklara sebebolmaktadır. Bu çalışmanın gayesi, bütün projelerde göze çarpan bazı problemleri gözden geçirerek, muhtelif millî projelerin muhtevalarındaki farkların, bu projelerin uygulanmasında ne gibi güçlüklere sebebiyet verdiğini, ileride Akdeniz bölgesi Tarım ve Ormancılığının kalkınmasının hızlandırılmasına yarayacak hareket tarzının ana hatlarını tesbit etmek, ve bölgenin bir bütün olarak, ekonomik ve sosyal bakımdan daha hızla gelişmesini sağlamak amacını gerçekleştirmektir.

II. İLK PROBLEM: ARAZİNİN UYGUNLUĞU: PERSPEKTİF MESELESİ

2. Akdeniz Memleketleri Kalkınmasında ilk hamle şu prensibe dayanmaktadır: millî kalkınma gayretlerinin başarıya ulaşması için, seçilen bölgenin, uygulanması düşünülen tedbirlerin tatbikine elverişli olacak kadar geniş olması, ve eldeki imkânların fazla yayılarak dağılmasını önleyecek kadar küçük bir sahayı kapsaması gerekmektedir. Projenin uygulanması için, kaide olarak, orta derecede imkânlara sahip bölgeler seçilmektedir: Türkiyede Antalya, Batı Mıntıkasına nazaran, potansiyel bakımından daha az, Doğu vilâyetlerine nazaran daha çok elverişlidir.

3. Dinleyicilere Antalya bölgesi hakkında etraflı bilgi vermek tabiî ki lüzumsuzdur. FAO'nun Akdeniz bölgesi kalkınma projesi açısından, bu bölge, 8,000,000 nüfuslu ve 3 milyon hektar arazi işgal eden, eşsiz güzellikte bir mıntıka olup, Isparta, Burdur ve Antalya vilâyetlerini kapsamaktadır.

Bu bölgenin problemlerinin menşei, şimdiye kadar ekonomiye uzak kalışıdır, bu ise, geçmişteki ulaştırma yoksunluğu, nüfusun elverişsiz şekilde dağılışı, nüfusun yoğun olarak dağlarda barınışı, dağ ve ova ekonomisi arasındaki boşluktan doğmuştur. Esasen, bu bölgenin problemleri, genellikle bütün Akdeniz memleketlerinin, özel olarak ta Türkiyenin problemlerini aksettirmektedir ve projenin sağlamağı umduğu faydalardan biri de, sadece Türkiyede değil, umumiyetle bütün Akdeniz memleketlerinde millî seviyede kalkınma plânlamasına esas teşkil edebilecek bazı bilgiler temin edebilmektir.

4. Bölgenin mevcut imkânları fizik yönden, dönüp dolaşıp neticede, su imkânlarına dayanır (bunlardan başlıca üç tanesi Aksu, Köprüçay, Manavgat ırmaklarıdır); turistik bakımdan ise, gelişmelere müsait ilgi çekici ve güzel manzara imkânları vardır, mamafih, potansiyel bakımından en önemli olanı şimdilik mecburen aylâk kalan insan gücünden yararlı şekilde faydalanılmasına bağlıdır.

5. Bölgenin potansiyel değeri orta derecededir. FAO'nun Akdeniz çalışmalarında, orta ölçüde gelişme imkânları mevcut mıntıkalar üzerinde dikkatle durulmasının sebebi, zengin imkânlara sahip bölgelerin zaten özel ve âmme teşebbüsten yüksek oranda faydalanabilmesi ve serbest piyasa düzeninin ise, ne gelir kaynaklarının düşük gelir seviyesini telâfi etmeğe yarayacak kadar zengin mıntıkalardan aktarılmasını sağlayabilmesi, ne de bilgili bir bölge kal-

kınması ile gerçekleştirilebilecek bir genel gelişme oranı ile mukayese edilebilecek ölçüde bir kalkınma seviyesine ulaşılabilmek imkânlarını mümkün kılabilmesidir. Buna ilâveten, Akdeniz memleketlerinin, bölgede gelir dağıtımını eşit seviyede ayarlamak politikasının kendi bölge politikalarında belli başlı bir yer işgal edecek niteliğe ulaşmasına engel olacak kadar, fakir memleketler oldukları kabul edilmektedir. Bununla beraber, Türkiyenin Beş Yıllık Kalkınma plânında da, geri kalmış bölgelerin geliştirilmeleri için, genel kalkınmaya sekte vermeksizin bazı faaliyete girişilebileceği imâ edilmektedir. Okul ve iskân konuları gibi sosyal yatırımların bu faaliyet çerçevesine sokulması, böylelikle, ileride daha geniş imkânlar, daha yaygın bir şekilde uygulanıncaya kadar, halkın, kalkınma hızına ayak uydurabilecek şekilde, yetiştirilmesi mümkündür.

Aynı zamanda, mevki bakımından «kendi başına muhtar» diye vasıflandırabileceğimiz, mevcudiyeti (birbiri ile ilgili olarak gelişmiş bazı faaliyet kollarından meydana gelen) diğer bir altı yapıya ihtiyaç göstermeyen endüstrilerin kurulması da bu zümreye dahil edilebilir.

6. Mamafih uygun bölgelerin seçilişinde şu üç faktör rol oynamaktadır: zaman süresi, ki teknik ilerleme bazı yönlerden bu sınırla ilgilidir; mevcut kaynakların teşkil ettiği temel; ve sosyal ve politik mülâhazaların baskısı. Bu çerçeve içinde, birbirinden kesin surette farklı üç projeyi gözden geçirebiliriz. Muazzam potansiyele malik sebou projesi; eğer bütün bu mıntıka kıymetlendirilmek isteniyorsa ,ince teferruatlı, bir çok yönlerden birbiri ile kaynaşmış bir plânlama gerektirmektedir. Bu mıntıkada gerçekleştirilebilen yatırım ve faaliyetin umumiyetle küçük boyda olmasına sebep, projenin tatbiki için lâzım olan gerek yatırım ve gerekse sosyal değişikliklerin daha önceden idrakinin mümkün olamayışıdır. Fas nüfusunun hızla çoğalması millî politikanın ilerici yönde gelişmesi, artan dış yardım imkânları, projeyi sadece lüzumlu değil, kabili tatbik hale getirmiştir. Mısırdaki Batı Çöl Projesini de gerekli kılan başlıca âmil nüfus oranındaki artıştır; Assuan Barajının önümüzdeki otuz sene süresince, Mısırın ziraî ihtiyaçlarının ancak cüz'i bir kısmını temin edeceği aşikârdır. İlim ve tekniğin ilerlemesi, ve yeraltı sularının mevcut olduğu ümidi, Mısırın tarımsal problemlerinin çözümlenmesini lüzumlu ve mümkün kılmaktadır. Bu çözüm yollarının ekonomik ve sosyal yönlerden ne derece başarılı olabilecekleri, özel-

likle, bedevilerin çoğunluğu teşkil ettikleri bölgelerde henüz bilinmemektedir. Yakında girişilecek çalışmaların amacı bu hususu araştırmaktır. Zaman süresinin uzun olmasına rağmen, uzun bir devre zarfında tatbik edilse dahi ve araştırmadan elde edilecek sonuçlar ne olursa olsun, fazla nüfusa ziraî olmayan sahalarda mahreç aramak lüzumu şiddetle hissedilecektir. Son olarak tarımsal verimin azalmasına çare bulmak için büyük bir istical ile çabuk sonuç alınacak yatırımlar yönünden Cheliff fokal mıntıkası üzerinde durulmuştur.

III. MİLLÎ KALKINMA PLÂNLARI İLE KOORDİNASYON; ÖNCÜ BÖLGE PLÂNLAMASI; MÜNFERİT BİR TEŞEBBÜSTEN ZİYADE, MİLLÎ ÖLÇÜDE BİR FAALİYETİN BİR KISMI (Mamafih sadece bir kısmı).

7. Öncü kalkınma mıntıkaları için FAO tarafından plânlamaya girişilir girişilmez, millî kalkınma plânı ile bölge kalkınma plânının hem birbirlerine uygun hem de müşterek yönde gelişmeleri icabettiği kabul edilmiştir. Yatırım yapılmadan evvel halen yapılan araştırmalar ilerledikçe, bu görüş sadece doğrulanmakla kalmamış, çok kuvvetlenmiştir.

8. Bunun birbiri ile yakinen ilgili iki sebebi vardır: millî kalkınma plânlarının, ister istemez, esaslı kalkınma faaliyetini geliştirebilecek tesirli bir tedbir aracı olmak hususunda tam yeterli olamayışları, ve kalkınma faaliyetinin ancak çeşitli faktörlerin birbirini tamamlayıcı etkileri ile sağlanabilmesi.

9. Akdeniz memleketlerinin çoğu henüz plânlamanın iptidaî safhasındadırlar. Bunların plânları, diğer bütün plânlar gibi, geniş ölçüde bir kalkınma stratejisini gerçekleştirmek amacı ile hazırlanmış olup, projelerde teferruat tasrih edilmemiş, alınacak tedbirler genel olarak belirtilmiştir. Ulaşılması gereken hedeflerle projeler arasındaki ilişkiler iyi belirtilmemiştir ve vazıh değildir. Bunun böyle olacağı tabiidir. Hedefler, gerek âmme gerekse özel sektör faaliyetlerinin nihaî sonuçlarına şamildir. Halbuki, ekonomi politikası, daha ziyade, plânlı ekonomik kalkınmaya doğru yönelmiştir. Kalkınma çabası içindeki memleketlerde ise ziraî sektörün geniş oranda mevcudiyeti dolayısı ile, devlet önderliği imkânları mahduttur. Özellikle, endirekt tedbirler ve teşvikler sonucu meydana gelecek hamleler daha gelişmiş memleketler ve daha üstün ekonomilere nazaran daha azdır; gelişmiş memleketlerin ekonomilerinde, özel sektörün

reaksiyonları ve gelişim şekilleri daha belirlidir; hedeflerin tâyini bile talep esaslarına dayanır ve siyaset, ve veri tahminleri ile ancak kısmen etkilenir. Halbuki aksi halde memleket pek küçük olmadıkça bunlar pek dikkatli bir organizasyon, anlayış ve muayyen nispette bir presisyon ile, geniş ölçüde bilgiyi gerektirir.

10. Millî kalkınma plânlarında, eldeki veriler yönünden, yatırım öncesi araştırmalar birinci derecede ve en önemli rolü oynamaktadır. Bu araştırmaların birbiri ile sıkı ilgisi olan teknik çalışmalara dayandıkları aşikâr olmakla beraber, (bu araştırmaların plânlanması hakkında ileride daha fazla söyliyeceklerimiz vardır), «siyasî ekonomiye» dayanan veri tahminleriyle de yakinen ilgilidirler.

11. Meselâ, Antalya kalkınma plânı hazırlanmağa başladığı sıralarda, üzerinde durulması gereken bazı hususlar yönünden girişilen hazırlık çalışmaları «Beş Yıllık Kalkınma Plânı» na göre, ve daha da spesifik olarak, tarımla ilgili olarak tâyin edilmişti; şunları ihtiva etmekteydi :

(a) enflâsyona gidilmeden gelirde yüksek oranda gelişim sağlanması; ve bu fasıldan olarak ,ihraç maddelerinin yetiştirilmesine geniş yer verilerek, bölgesel endüstriye ham madde yetiştirilmesi, ve beslenme standardlarının yükseltilmesi amaçları. Antalya projesinde çalışan mütehassıslar, bu gayeleri göz önünde tutarak, sahil bölgesi ve bu bölgede sulama tatbik edilmesi üzerinde durmuşlardır. Eğer lüzumlu tesisat tamamlanabilir, ve yardımcı servisler temin edilebilirse, sulamaya başlandığından itibaren on sene sonra mahsulün değeri üç misline yükselmiş olacaktır. Sulanan arazinin tevsii neticesinde narenciye endüstrisi genişleyecek, meyve ve sebze ziraati gelişecek, bunlar ise, piyasa düzenine ve piyasa şartlarına bağlı olacaktır.

Aynı zamanda, daha yukarı mıntıkalarda yapılan incelemelerdeki tarım istihsali daha çeşitli bir görünüm arzetmektedir. Sulanan arazinin tevsiine ilâveten, bu bölgelerde tahıl istihsalindeki gerilemenin önlenmesi için çareler aramak, daha uzun müddet nüfusun esas gıda ürününü teşkil edecek olan tahıl ürünleri istihsalinin, esaslı makinalılaşma, vaktinde hasat, daha geniş çapta sun'i gübre temini ile ve genel olarak daha iyi tarım usullerinin tatbiki ile mahsulün arttırılmasına imkânlar yaratmak kararı da eklenmiştir. Bitkisel ürünlerle birlikte ve tamamlayıcı olarak hayvan yetiştiriciliğini de geliştirmek imkânları üzerinde durulmuştur.

(b) Plânın sosyal amaçlarına uygun olarak, gelir seviyesindeki düşüklüğü, işsizliği azaltmakla istihlâki çoğaltmak, köylerden şehirlere işçi akını ile, tarımsal olmayan sektörlerde iş verme kapasitesinin pek üstüne çıkan işçi adedi ile plânsız bir düzen yaratılmasını önlemek.

Açıkça görülmektedir ki ziraî imkânlar üzerine eğilmekle, Antalya projesi (eğer tatbiki için gerekli esas şartlar sağlanabilirse) tarım alanında iş verme imkânlarının tesirli bir şekilde artmasına yardımcı olacaktır. Mamafih bu husus, bugün için ziraatte haddinden çok az işçi kullanılması probleminin mevcut olduğu hakikati ile birlikte mütalâa edilmelidir. Bölgenin iş hacmi hakkında yapılmakta olan incelemeler henüz başlangıç safhasındadır. Fakat şimdiden görülmektedir ki, hem tarımda tesirli bir iş hacmi temin edilse, hem de endüstri sahasında tahmin edilen çapta bir inkişaf olsa dahi, mıntıkadaki işgücü artışını karşılayacak mikyasta iş imkânları yaratmak büyük bir problem olacaktır. Böylece bölge kalkınması ile millî kalkınmanın birbirini tamamlayıcı karakterleri ortaya çıkmaktadır.

12. Antalya projesi, bu yönden, ekonomik kalkınmanın en önemli yönlerinden birine şimdiden ışık tutmaktadır. İlk olarak, şimdiden açıkça görülüyor ki, ekonomik kalkınmanın entermedier safhalarında dahi, sanayileşme, işsizliğe başlı başına bir çare teşkil edememektedir. Bunun iki sebebi vardır: birincisi, ilgili sayılar çok büyüktür, yani el san'atlarının makineleşmesi ile aynı zamanda yeni endüstriler kurularak istihdam edilemiyecek kadar çok işçi mevcuttur: ikincisi, endüstrinin gelişmesi, tarımdan temin edilebilecek ham madde imkânlarının genişlemesine dayanmaktadır.

İŞ FAZLASI ÜZERİNE SADET DIŞI BİR KAÇ SÖZ :

13. Ekonomik kalkınma üzerinde son zamanlarda tartışılan konuların bir yönünü daha Antalya projesi, daha doğrusu, diyebilirim ki diğer bütün Akdeniz kalkınma projeleri, biraz aydınlatmaktadırlar. Toprağa bağlı işsiz nüfustan gerek endüstri sahasında, gerekse daha entansif ziraatte, veya sermaye teşekkülünde faydalanılması ziraî verimi azaltmamakta, hattâ aksine direkt veya endirekt olarak çoğaltmaktadır. Son olarak, iş hacminin artması ile talep'te vukua gelen artış, para ve ücret hesaplarına dayanılarak elde edilecek sonuçlara nazaran daha azdır.

14. Diğer Akdeniz memleketlerinde meydana çıkan, ve aynı şartlar tahtında Antalya ile de ilgili görülen esas problemler şunlardır :

(i) *İş fazlasının iskân durumu ve hareket kabiliyeti :* Plânlar yapılırken iş fazlasının mevcut olduğu mıntıkalarda işçilerin sosyal - ekonomik durumları ve hicret temayülleri tetkik edilmelidir. Bir defasında görülmüştür ki aynı mıntıka dahilinde bazı ufak bölgelerde işçi sıkıntısı çekilmekte, diğer ufak bir bölgede ise iş fazlası mevcut bulunmaktadır. Bu durumun mevcut olduğu yerde «çekici» faktör şehirler yönünde işlemekte, ve nüfus işçiye ihtiyaç olan bölgelere akmamaktadır.

(ii) *Bazı memleketlerde fazla işçiye iş bulmakla, işsizliğin bertaraf edilebileceğine inanmağa doğru bir temayül vardır :* Bu, fazla işçinin istihdam edilmesi ile kalkınma faaliyeti arasında ayarlı bir düzenin teessüs edememesine sebep olmuştur.

Çok kere, istihsalde geniş ölçüde makinelerden faydalanılırken, fazla iş gücü ikinci derecede önemi haiz işlerde kullanılmıştır. İş gücünün sermaye olarak kullanılabilmesinin belirli hudutları olmasına rağmen, Akdeniz bölgesindeki ziraî faaliyetlerden bir çoğunda, meselâ orman işlerinde, uygun plânlar, gereğince tatbik edildiği takdirde, iş gücü direkt ve endirekt olarak, daha geniş ölçüde daha verimli olarak kullanılabilirdi.

(iii) En önemli problem, daha çok işçiye lüzum gösteren istihsal faaliyetlerine geçerken, aynı faaliyetten elde edilmekte olan verim seviyesinde düşüklüğü önleyebilmektir.

15. FAO Akdeniz projesinin şümulüne giren kalkınma mıntıkalarında geniş mikyasta bir iş gücü fazlası mevcut olduğu şüphe götürmez. Mamafih, bu kabil iş gücü fazlasının tarım sektöründen, istihsale halel getirmeden çekilebileceği mülâhazası iki görüşe istinad etmektedir :

— en yüksek işçi ihtiyacı dahi yekûnen işçi adedinin dununda dır;
— işçiler, işçi fazlası bulunan çiftliklerden çekileceklerdir.

16. Buna benzer mülâhazalar istihsalin teksif edilmesine de uygun düşmektedir: bölge kalkınma plânları iş gücünün ekstansif ziraatten entansif ziraata aktarılması için «teknik imkânları» da ih-

tiva etmelidirler. Bu problem diğer iki ek problemle de ilgilidir: Kalkınma plânlarında eğitim problemi ve inkişaf safhalarının tesbiti problemi. Müşahhas bir misal verelim: Irakta sulama ve kanal tesisatı yapılan bölgelerde çok entansif bir tarım sistemi gelişecektir. Bu memleketin giriştiği hayli pahalı sulama faaliyetinin bir semeresi olarak kabul etmek gerekir. Bu bölgelerde istihsal yarı bedevî usulleri ile yapılmaktadır. Daha girift mübadele usullerine geçiş, çok dikkatle kademe kademe plânlanmadığı takdirde, bu sistem çöker.

TOPRAĞI KULLANMA ŞEKLİNDE DENGE

17. Türkiyenin kalkınma plânının diğer bir esas gayesi de, gitgide topraktan daha muvazeneli bir şekilde istifade sağlanmasıdır. Bu gayenin Antalya kalkınma projesi ile hususî bir ilgisi vardır. Karakteristik olarak erozyon tahribatına maruz geniş bir bölgeye şamil olan bir tutumla, dağlık ve ovalık bölgelerin birbirini tamamlayıcı şekilde geliştirilmesini gerçekleştirecek bîr hal çaresi bulmağa çalışılmakta ve su kaynakları bir tüm olarak ele alınarak, erozyonun kontrolü için (meselâ, koruyucu ağaçlandırma yolu ile) sarfedilecek meblâğın bölgeye bir bütün olarak sağlanacak faydaların ışığı altında mütalâa edilmesini temin etmek gayesi güdülmektedir. Bununla beraber, araştırmalar sonucunda anlaşıldığına göre topraktan dengeli bir istifade sağlamak, ancak pragmatik bir açıdan, selektif yolla ve tedricen gerçekleştirilebilecek bir amaçtır. Meselâ ormanların keçiler vasıtası ile yok edilmesi keyfiyeti, keçi otlatmayı birden yasaklayacak bir fermanla ortadan kaldırılamaz.

İlk adım olarak büyük sürü sahiplerini vergiye tâbi tutarak, ilkin küçük sürü sahiplerinin güç duruma düşmelerini önlemek yoluna gitmek yerinde olacaktır. Bunu takiben âmme hizmetlerini kademeler halinde, dikkatle ayarlıyarak nüfus kesafetinden, tedricen ovalarda entansif (kesif) ziraat yapılmasına yardımcı bir unsur olarak, faydalanılması umudu gerçekleşebilir. Tabiî bütün bunlar zamana mütevakkıftır, ve sadece çok uzaklara erişen bir görüş zaviyesinden mütalâa edilebilir. Mamafih kabil olduğu kadar kısa bir zaman süresinde, işe başlamak gerekmektedir.

YATIRIM İMKÂNLARI KONUSUNDA FİKİRLER

18. Şimdiye kadar ileri sürdüğümüz fikirlerin esas gayesi, tekmil kalkınma plânlarında müşterek olan sabit kilit noktasının seri

halinde faraziyelerden ibaret olduğunu işaret idi. Bölge kalkınma plânlarının amaçlarından biri bu faraziyelerin vazıh bir şekilde izahıdır. Bunun pek kolay bir iş olmadığını görüyoruz.

19. *Yatırım kaynakları* hakkındaki faraziyeler de en az aynı derecede mühimdir. Akdeniz'deki bütün bölge kalkınma plânları geniş çapta âmme yatırımlarına ihtiyaç göstermektedirler. Plâncılar teknik imkânları faaliyet amaçlarına göre ayarlayacaklarsa, mevcut yatırım imkânları hakkında hiç olmazsa elinde bazı delillerin bulunması şarttır. Merkez plâncıların, muayyen bölgeler için yapacakları tahsisleri açıklamak hususunda, şimdiye kadar, tutumları hep çekimser olmuştur. Bunu anlayışla karşılamak mümkündür, zira sebepler çok yönlüdür: birinci olarak, plândaki yatırım amaçları, pek belirli olmayan sermaye artıkları oranlarına istinad eden genel hedeflerdir. İkinci olarak, pek cömert tahminlere dayanan dış yardımlara göre tasarlanmaktadır. Üçüncü olarak bölgelere tahsis edilecek yatırımlar, millî bir plân çerçevesinde yapılan yatırımlara nazaran daha çok siyasî tenkitlere yol açabilir.

20. Demek oluyor ki bölgelere muayyen tahsisler yapılamayışının mâkul sebepleri olmakla beraber, «bölge plâncılarına» düşen iş güçleşmektedir. Kalkınma faaliyetleri için yapılan müstakbel yatırımların kalkınma şirketleri tarafından tasarlandığı, Bas - Rhône Languedoc yahut Casa del Mezzogiorno, yahut Desert Authority buna istisna teşkil etmektedirler. İsmi geçen projelerde, Şirketin bütçesi, eldeki yatırım imkânlarına dair fikir vermeğe yararlı olmakta ise de, bu bütçe rakkamının da mevcut projelere istinaden değişikliğe düçar olabileceğini hesaba katmak lâzımdır.

21. Bölge ve millî kalkınma programlarının birbirleri ile bilhassa yakın bir işbirliği halinde bulunmalarını mecbur kılan bu iki müessir vakıaya ilâve edilebilecek seri halinde daha bir çokları mevcuttur ki, aşağıda bunlardan bazıları üzerinde özellikle durulacaktır. Bu meyanda, tarım ve diğer sektörlerdeki gelir seviyeleri arasındaki muvazene, ödeme muvazenesinin genel olarak değerlendirilmesi, ve özel ve âmme sektörleri arasındaki münasebet kuralları üzerinde genel faraziyeler zikredilecektir. Açıkça görülüyor ki, bölge programı inkişaf ettikçe, millî kalkınma plânı makamları ile devamlı istişare elzemdir.

22. Antalya projesinde böyle bir istişare mekanizması mevcuttur: İlk olarak, bölge kalkınmasından mes'ul SPO kanalı ile, ikinci

olarak, SPO ile Antalya projesinde çalışan müşterek makamlar arasında irtibat temin eden memur sistemi vasıtası ile, ve nihayet, mütehassıs kademeleri ile Bakanlar arasındaki direkt temaslar yolu ile. Bu, çalışmaların başarıya ulaşması için gerekli olan uygunluğun sağlanmasına yeterli olabilir.

IV. BÖLGE KALKINMA PROGRAMLARININ KAPSAMI

(a) *Devam etmekte olan projeler problemi.*

23. Akdeniz Kalkınma Projesine dahil olan tekmil mıntıkalarda, daha bölge plânlaması başlamadan çok önce bir seri münferit faaliyete girişilmişti. Bunlardan pek başarılı olanları da vardı. Bir çoklarının ise, bölgeye bütünü ile şamil olan projeler tatbikat sahasına konulunca, yetersizlikleri meydana çıkmıştır. Fakat bölge plâncıları burada bir problemle karşılaşmışlardır: Önceden tatbikine başlanmış olan münferit plânın noksanları olmakla beraber, birden başka bir plânın tatbikine geçmek, geniş çapta hoşnutsuzluk yaratmakta, ve kalkınma faaliyetini önemli miktarda aksatmaktadır. Programların uygulanmasında karşılaşılan en mühim güçlükler, eldeki projelerde lüzumlu değişiklikleri yapmak ve tatbikinde tehlike mevcut olan projelerin yürürlükten alakonması mevzuunda, çıkmaktadır. Fakat devam edegelmekteki projelerde yapılacak değişiklikler itidalle tatbik edilmeli ise de, gelecekte daha büyük hataların ortaya çıkmaması için, bu projeleri bölge programı çerçevesine sokmanın önemi aşikârdır. Gine ,DSI ile işbirliği yapılarak Antalya'da, mevcut projeleri bölge programı çerçevesine almak mümkün olmuştur.

(b) *Zaman limiti problemi.*

24. Gitgide daha bariz bir şekilde görülmektedir ki bir bölge kalkınma plânının tatbik sahasına konulması, tasarıların hazırlanması için geçen zaman hariç tutulursa, en aşağı üç sene veya daha fazla zamana ihtiyaç göstermektedir. Beri yandan, rasyonel ve hakikatlere uygun bir bölge plânı yedi senelik bir süreyi nadiren aşabilir. Aşağıdaki hususları gözönünde bulundurmak gereklidir.

(i) Millî kalkınma plânları gibi, uzun vâdeli bölge kalkınma plânları da, spesifik bir şekilde belirtilmiş bazı uzun süreli faaliyeti ihtiva etmelidir.

(ii) Bölge kalkınma plânlarının araştırma ve başlangıç safhaları plânın tümü ile uzlaştırılmalı, ve plânın bir bütün olarak gelişmesi ve tatbikine geçilmeden önce uygulanılmasına başlanabilecek bazı faaliyet tasrih edilmelidir.

25. Bu iki husus hiç şüphesiz programlarda bir dengesizlik yaratacaktır. Bu bakımdan, programın esasında elâstikiyet bulunmalıdır ki, değişik faaliyetlerin sonradan birbirleri ile yavaş yavaş, ahenkli bir şekilde imtizac etmeleri mümkün olsun. Bilhassa, nüfus artış oranı hızla yükselen memleketlerde plânlarda bu elâstikiyetin mevcudiyeti çok önemlidir. Kalkınma plânları her ne kadar zamanla mukayyet ise de, işe başlamak için plânın bütün teferruatı ile tevazzuh etmesini beklemek ileride daha çok güçlüklere sebep olabilir. Adım adım, esasa aşağı yukarı uygun düşen tatbikat, başarının sırrı olacaktır.

(c) *Plânlama entansitesinin önemi.*

26. Kalkınma bölgelerinin gelişme şartlarını derinliğine plânlamak ne derece faydalı ve lüzumludur? Bu meseleye zaman limitinden bahsederken temas etmiştik. Burada, endüstri ile tarım arasındaki farkları belirteceğiz.

27. Akdeniz bölgesi için tasarlanan kalkınma plânlarında üç türlü değişiklik üzerinde durulmuştur: (a) ağaç ürünlerinin tanıtılması, ovalara narenciye, sırtlara yaprak döken ağaçlar, düzlüklere çabuk yetişen ağaçlar; (b) kesif ziraate geçiş; ve (c) hayvan yetiştiriciliği endüstrisinde kökten gelişim. Ağaç yetiştirmeğe bir kere karar verildi ve ona göre bir yatırım yapıldı mı, kısa zamanda geri dönülemiyecek bir adım atılmış demektir. Bu sene turunçgil ağaçları dikmek programı tatbik edip gelecek sene bundan caymak kabil değildir; *köylünün yetiştirdiği şekilden tamamen ayrı olarak endüstri şeklinde hayvan yetiştiriciliği de* uzun vâdeli bir yatırımı icabettirir. Fakat sulanan mahsuller üzerinde durulacaksa, seneden seneye yetiştirilecek mahsul türünü değiştirmek mümkündür, ve bu konuda karar verirken devlet önderliği ile düzenlenmiş piyasa mekanizmasına güven büyük rol oynar.

28. Bu mütalâalardan bir başka netice çıkarıyoruz, o da, bir mıntıkanın her bir mahsulü ve her bir arazi cüz'ünün teknik ve ekonomik analizi yapılmadan da, öncü faaliyete girişmek mümkün olabilir. Bir çok kalkınma bölgesinde, kısa sürede sonuç almak yönün-

den yerinde olan metodlar, çok kere siyasî ekonomi bakımından da yerinde olmaktadır. Ürün türü konusunda verilecek bütün kararların bölge seviyesinde merkezden alınacağına inanmak yersiz ve hakikatlere aykırı olur. Plâna göre hareket etmek deyince, her çiftçinin yetiştireceklerinin en ince teferruatına kadar bir reçetesi mevcut olacağına inanmak akla gelmemelidir. Ekstenşın hizmetleri, halen Akdeniz memleketlerinde mevcut olandan son derece daha iyi de olsa, hattâ bizi ilgilendiren bölgelerden herbiri bir nevi kalkınma şirketinin nezaretinde olsa, gine de ayarlamalara, elâstikiyete, ve bir de, merkezde alınan kararların uygulama seviyesine inmesine ihtiyaç olacaktır.

29. İmalât sanayii konusunda devlet eliyle düzenlenecek bir çok hususlar vardır. Hangi bölgelerde hangi endüstrilerin kurulacağına karar vermek iki bakımdan daha problem yaratmaktadır: (a) ham madde ulaştırma masrafları, klâsik faraziyeler hilâfına, bazı tarımsal endüstriler ve fire veren maden endüstrileri müstesna olmak üzere, genel maliyetin pek ufak bir kısmını teşkil eder. Bu bakımdan piyasaya yakın olmak mühim bir faktör teşkil etmektedir ve endüstriler ekseriya tahmin edildiğinden daha serbesttirler; (b) Ağır sanayi gibi çok sermayeye ihtiyaç gösteren endüstriler hariç, Devlet yönetiminde girişilen teşebbüslerin önemi tarım alanındakine nazaran, endüstri alanında çok daha azdır. Devlet ortaklığı veya Devlet tesiri teker teker endüstri kollarından ziyade, imalât sanayiinin tümüne teşmil edilmelidir. Onun için, bölge plânı endüstri hakkında şu iki yönden kesin bir hüküm ihtiva edebilir: (i) büyük sermaye icabettiren zincirleme endüstriler; ve (ii) endüstriyel yatırım için alınacak genel tedbirler hakkında, meselâ, endüstriyel kalkınma bölgelerinde alt yapı teşkil etmek veya sanayi alanında yapılacak yatırımları teşvik (mamafih, endüstri dışında kalan sektörlerde, tamamlayıcı tedbir ve yatırımlar yapılmadığı takdirde bu gibi teşviklerin ne kadar tesirsiz kaldığı gitgide daha çok hissedilmektedir).

(d) *Müessesevî değişiklikler problemi.*

30. Plânlamanın gelişmesi ile, Akdeniz memleketlerinin herbirinde bu işlerin yürütülmesi ile ilgili müesseseler teşekkül etmiştir. Programların ikmalinde bu teşekküller arızî olarak alet olmuşlardır. Akdeniz memleketlerinin çoğunda bunlar devlet mekanizması içinde kendi başına buyruk bir karakter arzederek, gelişi güzel bir kontrole tâbi tutulmuşlardır. Değişik ölçülerde kudret iktisab eden

bu müesseseler; gitgide kendi nüfuzlarını kıskanç bir şekilde korumağa ve böylelikle, kendi selâhiyetleri dahilindeki sektörlerde öncü vazifesi görmekle beraber, idarî otoritenin bölünmesi sebebi ile, ekseriya bu bölünüşün hızla gelişmesine âmil olmuşlardır. Bu müesseselerin istikbali de, çok kere, kendi idarî tutumlarına göre değişme temayülü göstermiştir. Siyasî değişiklikler, bir çok ahvalde, üst kademelerde büyük değişikliklere sebep olmuş, ve böylelikle bu müesseselerin tutumları ve siyasetlerine aksetmiştir.

31. Müesseseler yönünden, bölge kalkınması programlarının gerçekleştirilmesi için üç esas faaliyete ihtiyaç vardır : Yeterli idare, önderlik, ve teşvik edici faktörlerin mevcudiyeti. Bunların rölâtif önemi özel teşebbüse verilen ehemmiyete dayanmaktadır. Bu bölgedeki memleketlerin çoğunda idarî müesseselere istinad eden teşkilâtın müşkülleri bu teşkilâtın çok bölünmüş bulunmasından ileri gelmektedir. Bazı ahvalde sulama işleri ile ilgili icra makamı, sulama tesisatı yapmakla mükellef makama bağlı bulunmakta, fakat ya maddî imkânsızlık dolayısı ile ve/veya kalifiye personel yoksunluğundan suyun kullanılış tarzını tedvir eden makam yeterli şekilde iş görememektedir. Eskiden Türkiyede bu uyuşmazlık DSI ve Toprak Su arasında mevcuttu fakat bunun tashihine gidilmiştir. Diğer Akdeniz memleketlerinde kuru ziraat'le verimsiz bölgeler diye sun'i bir ayırım yapılmış ve bunlar iki ayrı ilgili makama bağlanmıştır. Bütün idarî teşkilâtı bir makamın emrine vermek lâzım olmayabilir, fakat hiç değilse değişik makamların tutumları arasında bir uygunluk sağlanmalı, bütün imkânlar koordine edilmeli ve bu suretle, bir yanda traktörsüzlük sıkıntısı çekilirken diğer bir teşkilâtın elinde kullanamıyacağı kadar traktör mevcut olması gibi gülünç durumlar önlenmelidir.

Bütün bunlara rağmen görülüyor ki tekmil eksikliklere rağmen, bu teşekküller çok faideli işler görmektedirler. Bu bakımdan, koordinasyona gidilirken bunların faydalı işler yapabilmelerine engel olunmamalı, bil'akis kolaylaştırılmalıdır. Bu müesseselerin bir hizaya sokulmaları ve koordine edilmeleri için en önde gerekli olan durum, bunların bağlı bulundukları bakanlıkların, siyasî etkilerin tesirinden kurtarılarak daha müessir bir hale getirilmeleridir.

32. Bölge kalkınma plânlarını yapanların gerçekleştirebilme imkânlarına sahip bulundukları müessesevî değişiklikler birinden diğerine çok farklıdır. Uygun şartlar hazırlandığı takdirde, önemli mıntıkalarda iş görecek, spesifik kalkınma şirketleri kurulması çok

muvaffak olabilir. Bunların öncü teşebbüsler halinde geliştirilmeleri, yapılacak değişikliklerin ve adaptasyonun yavaş yavaş gerçekleştirilebilmelerini mümkün kılabilir. Eskiden devralınmış müesseseler mevcut olduğu takdirde, koordinasyona uç bölgeler seviyesinden başlanıp, merkezde daha iyi koordinasyon sağlayacak usuller geliştirmek te mümkün olabilir. Mamafih, şurası iyice bilinmelidir ki, bölge plânlamasının genel amaçları ve hedeflerinde olduğu gibi, müesseseler hakkında verilecek kararlar millî bir tutumdur, bu bakımdan ecnebî bir mütehassıs bu konuda ancak teknik tavsiyelerde bulunabilir.

33. Şimdiye kadar idarî değişikliklerin bir yönü üzerinde durduk. Devlet hizmetlerinin tanzimi, kooperatiflerin çalışma tarzları ve rolleri, hükûmet ile devlet hizmetleri arasındaki münasebetler, arazi mülkiyeti konusundaki karışık meseleler de aynı yollardan halledilebilir. Bunların hepsini aynı birime göre hazırlanmış bir bölge plânı altında birleştirmek, genel tutum hakkında esas kararlara uyularak tecrübe esasına dayanan yeni görüşleri bunlara uygulamak, bunları gerçekleştirirken de devamlılık sağlayacak mühim problemleri gözönünde bulundurmak, yeterli elemanlar temin etmek, devlet içinde devletler teşekkül etmesini önleyici tedbirler almak, dinamizm ve inisyatifi yeterli koordinasyonla takviye etmek ve mevcut imkânların tevzii ve kontrolünde engelleyici muvazenesizliklere meydan vermemek lâzımdır; bütün bu problemler merkez seviyesinde ele alınmalıdır, zira bölgeye inhisar eden çözüm yolları aldatıcı, güç ve realitelere aykırı olacaktır.

V. BAZI TEKNİK PROBLEMLER

a) *Kısmî araştırmaların sınırlı faydaları.*

34. Çok kere, bölge plânlaması işine girişilmeden önce öncü kalkınma mıntıkalarında esaslı araştırmalar yapılmıştır. En çok başvurulan usul, «eldeki imkânların envanterinin» tek yönlü yapılması olmuştur. Bu usulün şu noksanları mevcuttur :

(i) araştırmalar kapsadıkları mıntıkalar bakımından, ekonomik ve idarî önemi haiz tipik örnekler verememişlerdir.

(ii) araştırmalardan elde edilen teknik bilgiler bölge kalkınma plânı ile ya çok az ilgili olmuştur, yahut ta yetersiz olduğu için yeni baştan esaslı surette ayarlanması icabetmiştir.

35. Çok kere, bölge kalkınma programı, kalkınma mıntıkası dahilindeki bazı tek yönlü araştırmalara yüklenmiştir. Meselâ, «fokal mıntıka» nın özelliklerini haiz olmayan ve dolayısı ile ekonomik önemleri bakımından uygunsuz olan bölgeler üzerindeki bu gibi araştırmaların, bu çalışmalar için sarfedilen emeklere değmediği açıkça ortaya çıkmıştır. Antalyada, önceden yapılmasına başlanmış araştırmalara zamanla yeniden şekil verilmiş ve bu suretle gelecekteki tatbikat için daha faydalı hale getirilmiştir.

36. En sonra, bazı ahvalde, çoğunlukla bütün genel plânlamalarda görülen derecede bir zaaf meydana çıkmıştır, genel plânlama ile uygulanan plânlar arasındaki ilişkisizlik. Muğlâk millî muhasebe teknikleri kullanılması; yatırılan ve elde edilecek olan verim üzerine mevcut yapmacık usuller (ki bunlar tek yönlü ve tatbik kabiliyeti olmıyan teknik düşüncelere istinad eder), bölge kalkınma faaliyetinin gelişmesini engelleyen faktörlerdendir.

(b) *Talep mikdarını tâyin problemi.*

37. Bölge kalkınma programında talep tahminleri, tabiî ki, çok muğlâktır. Bir kere bölgeler arası ticareti tasarlıyabilecek veriler mevcut değildir, sonra, zamanla bölge kalkınması bütün memlekete şamil oluncaya kadar, mukayeseli fiat durumu hakkında elimizde yetersiz bilgi vardır. Problemi bütün mıntıkalarda birden ele almak önce bölge faaliyetinin istinad ettiği tasarılara aykırı olduğundan, bu güçlüklere değinmeyen ampirik bir tutumu icabettirmektedir.

38. Bu ampirik usule göre, işin başlangıç noktası seri halinde esas kollara ayrılan ürün kategorilerini üç gruba ayırmaktır: bölgesel, bölgeler arası, milletler arası. Bölgesel mallar pek basit analize ihtiyaç gösterirler; bunlar bölge dahilinde elde edilirler ve bunlara olan direkt veya endirekt talep miktarı esas genel ölçülere göre (tahmin edilebilen nüfus artımı, millî gelirin genel olarak ulaşacağı düşünülen miktar, v.s. gibi) tahmin edilir, veyahut ta kolayca elde edilebilen imalât emsali rakamlarına dayanır.

39. Bölgeler arası ticarete girmeleri muhtemel olan mallara olan talebin miktarını tâyin için *bölge plânı ile millî kalkınma plânının tümü* uzlaştırabilecek ampirik ayarlamalara ihtiyaç vardır. Bu amaç ile bütün memlekette bahis konusu malların elde edildikleri diğer bölgelerde yerinde tetkikler yapmak gerekir. Elde edilecek emtia miktarının dramatik ölçülerde olacağı tahmin edilmediği haller-

de, halihazırdaki ticaret hacmi ve çeşitlerine dair, ulaştırma durumu hakkında kabataslak bir incelemeye dayanan, şöyle bir fikir edinmek faydalı olabilir. Elde edilecek emtia durumunun evvelkine nazaran tamamen değişik çeşit ve ölçülerde olacağı düşünülüyorsa, böyle bir incelemenin faydası pek mahdut olur. Bundan anlaşılacağına göre böyle incelemeler kalkınma durumu vasat olan memleketlerde, orta derecede imkânlara sahip bölgelerde tavsiyeye şayandır.

40. Son olarak, milletler arası ticarete giren emtiaya gelince, ilgili memleketler dahilindeki kıyasî avantajlar, dünya piyasası muvacehesindeki kıyasî avantajlar ve ticaret politikası meseleleri ortaya çıkmaktadır. Bunlardan herbiri birbiri ile sıkısıkıya ilgilidir. İhraç edilebilecek emtiaya olan taleb tatbikat sahasında Millî kalkınma plânındaki dış ticaret tahminlerine dayanarak elde edildiği takdirde tatbik sahasındaki durumla sınırlı bir ilgisi olmaktadır. Plân kategorileri ekseriya, istihsal imkânlarına ancak genel olarak değinen kaba taslak terimlerle ifade edilirler ve arz ve talep analizleri çoğunlukla özellikler üzerinde durulmadan yapılır. Sonra, işin piyasa yönleri bu çerçeve içinde mütalâa edilmemektedir; halbuki, piyasa durumuna hem teknik hem müessesevî yönlerden değinen piyasa araştırmaları faaliyetin tümüne güvenilir bir bütünlük sağlayacaktır. Burada gine bu araştırmaların yapılması için uygulanacak olan tekniğin, elde bulunan veya bulunması icabeden bilgilere adapte edilmesi ve, özellikle, esas birimlerin mütehavvil bulunduğu ahvalde, mevcut esas müesseselere değinmeksizin, araştırmaya, çok yönlü bir açıdan girişilmesi menfî tesir yaratacaktır.

VI. UYGULAMA ÇARELERİ: SÜREKLİ FAALİYETİN PLÂNLANMASI

42. Bölge kalkınma plânlarının geliştirilmesi hususunda muhakkak ki hedeflerin tâyin edilmesi ile yetinilmemelidir. Mevcut müesseseler ve temel siyasî tutumu kapsayacak şekilde hazırlanmalıdır. Hattâ böylelikle mevcut müesseselerin yeniden gözden geçirilip değerlendirilmeleri ve deneme ölçüleri dahilinde temel ehemmiyette *mekanizmalar* kurulması imkânı da doğar.

43. Kalkınmanın müesseselerle ilgili yönden ele alınışına bu metinde değinilmiştir, toplantıda bundan daha uzun uzadıya bahsedilecektir. Burada sadece şu üç temel görüşe işaret edilmelidir :

(i) Kalkınmanın müesseselerle ilgili kısmı ele alınırken, teknik eleman azlığı ve değişikliğe karşı köklü engellerin gözönünde tutulması lüzumu,

(ii) Müesseselerde değişiklik yapılırken *ara geçiş devrelerini,* hedefe ulaşmağı engellemekten ziyade oraya ulaşmağı sağlayacak olan birer merhale olarak kabul etmek lüzumu. Bu husus, meselâ çiftlik veya toprağın işlenişi tarzında yapılacak değişiklikler düşünülürken esas olarak ele alınmalıdır. Beş senelik plân için, on senelik plân için lüzumlu olan tesislerden tamamen değişik tesisler gerekebilir. Birbiri ile ilgili bütün geçiş devreleri programda belirtilmelidir,

(iii) Ekonomik ve teknik araştırmalar şümulünde bir plân yapmak ve uygulamak lüzumu.

44. Hakikaten, FAO Akdeniz Kalkınma Projesinin temel akidelerinden biri, değişik memleketlerde girişilen on kalkınma projesinin hem o muayyen bölge için, hem de bütün memleket çapındaki plânlama bakımından bir ilk merhale teşkil etmesi fikrinin benimsenmiş olmasıdır. Bir kere beş senelik plân yapıldı mı, artık tekmil gelecek zamanlar için millî ekonomi politikasının hedefi tâyin edilmiş olur diye bir fikre saplanmak yanlış olur. Millî plânlama sürekli bir faaliyettir. Bölge plânlamasında derinlemesine ve genişlemesine, sürekli bir tutum, millî plânlamadakinden daha fazla lüzumludur. Eğer Antalya projesi Türkiyedeki millî plânlama faaliyetine kalkınma metodları bakımından birşey kazandırırsa, millî ve uluslar arası mütehassısların tek bir takım olarak, tam ve sınırsız bir işbirliği halinde beraber çalışmalarının nasıl mümkün olacağını gösterebilirse amacını kısmen gerçekleştirmiş olacaktır. Fakat tam başarıya ulaşabilmesi, uygulama alanında gerekli faaliyete girişilmesinin millî ölçüde gerçekleştirilmesine bağlıdır. FAO teşkilâtından olan bizler bu hususta şimdiden mesafe katedildiğine dair işaretler görmekle bahtiyarız.

ZİRAİ GELİŞME PROBLEMLERİ VE TÜRKLERİN BU ALANDAKİ TECRÜBELERİ

ZİRAİ GELİŞMENİN EKONOMİK VE SOSYAL YÖNLERİ

TARIMDA YATIRIM PRENSİPLERİ...

R. N. Poduval

1. Bir kalkınma plânının can noktası yatırım projesidir; ki buna bir «alışveriş listesi» gözüyle bakılmamalıdır, bilâkis bunun mantıkî prensiplere dayandığı unutulmamalıdır. Gelişen ekonomilerin hepsi vasıta noksanlığı ile karşılaşırlar; bu yüzden yatırımlar arasında bir seçim yapmak gereklidir. Buna ilâveten, yatırımın ne şekilde ve nereye yapıldığına bağlı olarak, aynı orandaki yatırımların, gelişmenin ilerlemesi üzerinde tamamen aykırı etkileri olabilir. Öyleyse, projelerin ayırımına ve sınıflandırılmasına yol gösterecek hususlar da kalkınma programına dahil edilmelidir. Piyasanın kusurları ve yapı zayıflığı yüzünden, gelişen ekonomilerde piyasa mekanizmasının gelirleri gerektiği gibi tevzi edeceğine tamamen güvenilemez.

2. Hızlı bir gelişme temin etmek için, kalkınan memleketlerin hükûmetleri yatırımın büyük bir hissesinin sorumluluğunu üzerlerine alırlar. Devletçe yapılan yatırımlardaki genişlemeye bir çok hu-

suslar tesir etmektedir. Evvelâ, özel ve sosyal menfaat arasında, ekseriya, bir çelişme olur; sosyal menfaat yüzünden özel yatırım için cazip olmayan projeler özel menfaat yüzünden devlet yatırımlarına cazip görünebilir. İkincisi, bazı projelere, çok uzun vâdeli, çok düşük ve kat'î olmayan bir kâr temin ettiği için özel yatırım yapılmaz. Ağaçlandırma ve ziraî araştırma bununla ilgili örneklerdir. Birçok maksatlara hizmet eden nehir yatağını genişletme projeleri veya büyük mikyastaki araziyi tarıma elverişli hale getirme projeleri gibi tasarılar özel yatırım yapan kişilerin çok büyük bir yatırım yapmasını gerektirebilir; bu yüzden devlet kurumları bu projeleri üzerlerine almalıdırlar. Filvaki, Türkiye gibi birçok kalkınan memleketlerde, halkın ve teşebbüslerin yan yana faaliyet gösterdiği, muhtelit ekonomiye doğru bir eğilim görülmektedir. Sadece, bu karışımın oranları memleketlere göre değişir.

3. Aynı zamanda, devlet yatırımının özel yatırıma olan oranı, ekonomi dahilinde, sektörden sektöre değişir. Ziraî sektörde, çoğunlukla kiralanan arazilerin küçük oluşu sebebiyle, özel teşebbüs hâkimdir. Türkiye'de, tahminen, ziraî gelirin ancak yüzde biri Devlet çiftlikleri ve Devlet teşebbüsleri ile temin edilmektedir. Buna ilâveten, tarım alanına yapılan yatırımlar tamamen maddî değildir; geçimi ekme ekonomisinin hâkim olduğu hallerde, maddî olmıyan yatırımlar yapılması bilhassa önemlidir. Hindistan'da çiftçinin arazi ıslahı, ev, su deposu, bent, ve kanal inşası, v.s. şeklinde yaptığı maddî olmayan yatırımlar, tahminen, ekonomi alanına yapılan yatırımların tümünün 1/5'inden fazlasını veya millî gelirin yüzde 1.5'ini temin etmektedir. Türkiye'de de bu nevi yatırımlar hiç te az değildir. Türkiye'nin 1963 - 1967 Kalkınma Plânında tarıma yapılan yatırımların yekûnunun yüzde 6.5'ini çiftçilerin maddî olmayan yardımları teşkil etmektedir; bu çeşit yatırımın göze çarptığı sahalar sulama ve arazi ıslahı ile hayvancılıktır. Diğer yatırımlarda olduğu gibi tarım alanında özel yatırım yapılması bunun kârlı olup olmadığına, başka bir deyimle çiftçilik için harcanan masraflara nazaran elde edilen kazanca, bağlıdır. Devletçe yapılan yatırımlar — sulama, arazinin tarıma elverişli bir hale getirilmesi, ulaşım gibi enfrastrüktürü ve ıslah edilmiş tohumlar gübre gibi verimi artıran maddeleri temin ederek, eğitim, araştırma ve geliştirme yoluyla ziraî verimi artırarak; müstahsile kati fiat, toprak reformu, kooperatifler, kredi ve piyasa gibi teşvik edici ekonomik vaadlerde bulunarak — özel yatırımı etkiler. Yollar, sulama, kanallar, toprağın güb-

relenmesi, okullar, v.s. gibi başlıca ekonomik ve sosyal genel masraflar hükûmete çok az bir masraf yükleyerek, halk tarafından deruhte edilebilir. Bu takdirde devletçe yapılan yatırımların gayesi bu çeşit toplum faaliyetlerini teşvik etmek olur.

4. Özel yatırıma yol gösteren prensipler, toplumun menfaatlerini arttırmadığı için, devletçe yapılan yatırımlara yol gösteremez. Şu halde, devlet otoriteleri kalkınma plânına dahil edilecek projeleri seçerken başka prensiplere güvenmelidir. Kalkınma teorisinin ve siyasetin en önemli problemlerinden biri devlet yatırımıyla ilgili yatırım prensiplerinin seçilmesidir.

5. Kalkınma plânı tertemiz bir yazı taşı ile işe başlamaz, başka bir deyimle, kalkınma masraflarının bir kısmı yarıda bırakılması doğru olmayan projelere harcanmıştır. İlk plânda alternatif projelerde olduğu gibi seçim alanı sınırlandırılabilir. Bu birçok memleketlerde tecrübe edilmiştir. Hindistanın 1951 - 1956 yıllarını ihtiva eden İlk Beş Yıllık Plânı harbten sonraki yeniden kuruluş devrinde başlanan veya tasarlanan projeleri birleştiren bir tasarıdır. Tıpkı bunun gibi Türkiye'nin ilk Beş Yıllık Kalkınma Plânı da önceden başlanmış olan projeleri ihtiva etmelidir. Ancak, mevcut projeler tamamlandıktan sonra, projeler arasındaki seçim alanı genişlemeye doğru bir eğilim gösterir.

6. Devletin tarım alanında yapacağı yatırımlarla ilgili prensiplerile gelişmenin genel amaçları, ve, bilhassa, ziraî kalkınmanın gayeleri arasında bir münasebet tesis edilmelidir. Kalkınma projesi şu maksatlara hizmet etmelidir; daha doğrusu, kalkınma projesi bu gayeleri gerçekleştirme vasıtasıdır. Şu halde, projeler arasında yapılacak seçim, az miktarda mevcut olan gelirleri ekonomik olarak kullanmak suretiyle, projelerin bu gayeleri gerçekleştirmek yolunda yapacağı görev nisbetine göre tâyin edilmelidir. Tarım alanında uygulanacak kalkınma programı kalkınma plânında tasarlanan gayelerin birini veya daha fazlasını gerçekleştirmek amacını güden değişik tipte projelerin karışımından meydana gelen bir «birleşik projedir».

7. Ekonomik gelişmenin genel amaçlarından biri de millî gelirin artış oranını hızlandırmaktır. Filvaki bütün şümullü kalkınma plânları bir artış oranını hedef tâyin eder. Türkiye'nin Kalkın-

ma Plânı millî mahsulde yılda ortalama olarak % 7 oranında bir artış ön görmektedir. Ziraî Sektör Plânı da bu hedefe uymalıdır. Genel artış oranına uygun olarak, tarımın artış oranı da tesbit edilebilir. Gene, Türkiye'nin Kalkınma Plânında, tarım alanında yılda ortalama olarak yüzde 4.2 nisbetinde bir artış olacağı tahmin edilmektedir ve ziraî kalkınma projelerinin bu artış oranına hizmet etmesi gereklidir. Bu iştirak yapılan yatırım miktarına kıyas ederek değerlendirmeye yarayan basit bir prensip te *çoğalan sermaye - randıman oranı* prensibidir. Bu oran bir ek randıman ünitesi hâsıl etmek için lâzım olan ilâve yatırım miktarını temsil eder. Genel sermaye randımanı oranı ekonominin tümü için lâzım olan yatırımları önceden kestirmeye yarayan bir vasıtadır. Düşük bir sermaye randıman oranı olan sektörlere bir öncelik sırası tanıyarak, beher sektörün ve sektör dahilinde programların ve projelerin sermaye - randıman oranından yatırımları tahsis etmeye yarayan değerlendirme birimi olarak faydalanılabilir. Türkiye'nin Kalkınma Plânında genel sermaye - randıman oranı 2.7: 1 olarak addedilmektedir (tarım, madencilik ve taş ocakçılığı, imalât, elektrik, ulaşım ve haberleşme gibi - bu, başlıca 5 sektöre ilâve edilen değerin bu sektörlere yapılan yatırımlara olan oranını gösterir), ziraî sektör için ise, bu oran 2: 1 olarak addedilmektedir (çiftçinin gayretleriyle ziraî yatırımlara ilâve edilen değer hesaba katılmamıştır). Ziraî sektör dahilindeki programlar ve projeler için buna benzer sermaye - randıman oranları önceden hesaplanabilir ve bu esasa dayanarak projeler temin ettikleri kâra göre sınıflandırılabilir. Sudan'da, On Yıllık, 1961/62 - 1970/71, Ekonomik ve Sosyal Gelişme Plânı hazırlamak maksadıyla, ziraî sektördeki birçok projelerin sermaye - randıman oranını gelirleri tahsis etmekte bir temel olarak kullanmak için hesapladık. Türkiye'nin Kalkınma Plânının da, projeleri mukayese etmek için, buna benzer bir ameliyeyi benimsediği zannediliyor. Türkiye'nin ilk Beş Yıllık Kalkınma Plânı hakkında yazılan raporda şöyle denilmektedir: «Yatırımın sektörlere dağıtımı proje, program ve sektör raporları esasına dayanarak yapılmıştır: bu durumda, sermaye - randıman oranı yatırımları çeşitli sektörlerde ön görülen randıman artışı ile mukayese etmenin sonucudur.» [1] Hindistan'da, sermaye - randıman oranları projelere üstünlük tâyin etmek için bir milyar olarak kullanılmıştır - büyük ve küçük sulama projelerine, sulamaya ve suni gübre fabrikalarına yapılan yatırımlara tanınan üstünlük gibi.

[1] İlk beş yıllık plân 1963 - 1967, sayfa 137.

8. Tarımdaki sermaye - randıman oranı, genel olarak, tarımla ilgili olmıyan sektörlere nazaran düşüktür çünkü sabit sermaye yatırımının hacmi yatırımın yekûnuna kıyasen küçüktür. Halbuki ziraî gelişme için (gübre, islah edilmiş tohumlar, v.s. gibi) işleyen sermayenin önemini göz önünde tutarak işleyen sermayenin önemini belirtmek için, iki yardımcı prensip — sâbit sermaye randıman oranı ve işleyen sermaye randıman oranı — olması şâyan'ı arzudur [2].

> Yatırımların mukayesesi, 1 ton tahıl elde etmek için lâzım olan sermaye, esasına göre yapılmıştır. Büyük sulama projeleri için ortalama sermaye yatırımının dönem başına 350 Rs olduğu tahmin edilmektedir. Ortalama olarak, böyle bir sulamanın neticesi olarak tahıllarda dönem başına 0.25 tonluk bir istihsal artışı olacağı hesaplanmıştır. Bu esasa dayanarak, büyük mikyasta sulama ile tahıllarda 1 tonluk bir artış husule getirmek için 1400 Rs tutarında bir sermaye konmalıdır. Halbuki, küçük sulama projesi ile bir ton tahıl istihsal etmek 1000 Rs'lik bir masrafa mal olur. Buna paralel olarak, 1 ton nitrojen istihsal etmek için lâzım olan masrafın 4000 Rs civarında olduğu tahmin edilmektedir .Ortalama olarak bir ton nitrojenin tatbiki sonucunda tahıllarda on ton fazla istihsal olacağı kabul edilecek olursa, bir ton tahıl istihsal etmek için lâzım olan sermaye, 1400 Rs'lik büyük sulama projesine kıyasen 400 Rs ve küçük sulama projesine kıyasen 1000 Rs'tir.

Ziraî sektörün bütününden mâada, ufak sulama sistemleri, toprağın gübrelenmesi, v.s. gibi ziraî sektöre dahil birçok projelerin düşük bir sermaye - randıman oranı vardır. Bu sebep dolayısiyle ve ziraî projelerin hazırlık devresinin kısa oluşu sebebiyle gelişen ekonomilerde tarıma bir «pazarlık sektörü» gözüyle bakılmaktadır.

9. Sermaye - randıman oranını gelirlerin tahsisi için kullanırken, sermaye ile randıman arasında sâbit bir bağıntı olduğu farz olunmaktadır. Ekonominin bütünü bakımından da durum böyle olabildiği halde, iklim şartlarının etkisinden mâada teknik ve idarî de-

[2] FAO/ECAFE Uzman Ekibinin, «Asya ve Orta Doğudaki Ziraî Plânlamanın Seçilmiş Cepheleri» konusundaki raporu.

ğişikliklerin büyük randıman farkları meydana getirdiği, tarım alanında durum böyle olmıyabilir. Bir projenin sermaye - randıman oranının yüksek olması muhakkak düşük bir öncelik sırası olmasını icabettirmez. Muhtemelen, böyle bir proje uzun vâdeli bir süre zarfında pek çok kâr temin edecektir. Daha doğrusu, düşük bir sermaye - randıman oranı olan basit bir proje - sulama, arazinin tarıma elverişli bir hale getirilmesi ve ulaşım gibi yüksek bir sermaye - randıman oranı ve uzun bir hazırlık devresi olan, aynı zamanda ziraî ekonominin uzun vâdeli prodüksiyon potansiyelini meydana getirmek bakımından elzem olan - enfrastrüktüre yapılacak olan temel yatırımlara düşük bir öncelik sırası tâyin edecektir. Şu halde, Orta Doğu'daki birçok memleketlerin kalkınma plânlarında sulama gibi enfrastrüktürün ziraî alanda yapılan yatırımların büyük bir kısmını kullanması hiç te şaşırtıcı değildir. Türkiye buna bir istisna teşkil etmemektedir; sulamanın tarım istihsalindeki büyük önemi göz önünde tutularak ziraî yatırım yekûnunun yüzde 45.3'ü sulama işlerine tahsis edilmiştir.

10. Projelerin millî gelire temin ettikleri kazanç nokta-i nazarından, daha şümullü bir yatırım prensibi *masraf - kâr analizi*'dir. Bu sulama, drenaj, arazinin tarıma elverişli hale getirilmesi, ziraatçiliğin makineleştirilmesi, v.s. gibi pek çok tarım projelerinin ekonomik değerlendirilmesinde tatbik edilmektedir. Bu incelemede masraflar projede kullanılacak malzeme ve hizmetlerin değeridir; kârlar, ise, projeden elde edilecek malzeme ve hizmetlerin değeridir. Hem kârlar hem masraflar, zamanla, yani projenin tatbik edildiği süre zarfında, birleştirilmelidir. Kârların toplamı masrafların toplamından fazla olduğu hallerde, yani, kâr - masraf oranı aynı olmadığı ve projeler kâr - masraf oranlarına göre mukayese edildiği zaman, bir proje ekonomik bakımdan tamamdır. Filvaki, böyle bir karşılaşma ancak, birbiriyle mukayese edilebilen projelerde yapılabilir. Başka bir deyimle, kâr - masraf oranı esasına göre bir sulama projesini bir ağaçlandırma projesi ile mukayese etmek yerinde olmaz; mukayese edilecek projeler aynı cinsten olmalıdır.

11. Bu prensibi tatbik ederken bir projenin direkt kârlarından mâada dolaylı kârlarının (veya «zincirleme âkisleri» ni) de hesaba katmak gereklidir. Gelişen ekonomilerde — ki, böyle ekonomilerde yatırım projesi, ekseriya, diğer birçok ekonomik faaliyetleri harekete geçirir — ikinci derecedeki kârları çok önemlidir. Lâkin direkt

kârları ayırdetmek ve değerlendirmek güçtür. Dolaylı kârlar, ekseriya, nitelik terimleriyle ifade edilmelidir. Kârların değerlendirilmesi için müstakbel fiat seviyesi hakkında makûl bir tahmin yürütülmesi elzemdir. Fiatlar çok önceden katî olarak kestirilemez; şu halde, bunda şahsî kanaat çok büyük bir rol oynar.

12. Kalkınma projelerinin masraflarını değerlendirirken, daha az gelişmiş ekonomilerde proje masrafının yanında, projenin sunduğu imkânlardan faydalanmak hususunda çiftçilerin eğitime tâbi tutulması gibi, yardımcı hizmet masraflarının da hesaba katılması elzemdir. Bundan maada, piyasa mekanizması «hakikî» veya «esas» fiatları belirtmediği takdirde, istihsali etkileyen faktörlerin birbirlerine nazaran üstünlüğü veya yokluğu neticesinde ayarlanmış veya uydurulmuş fiatlara başvurmak elzemdir. Göze çarpacak derecede işsizlik olan yerlerde piyasa kuruna göre ödenen maaşlar iş gücünün «hakikî» veya esas fiatını belirtmediği takdirde ise, bunların esas fiatı bu şartlar altında meydana gelen maliyettir. Birçok gelişen ekonomilerde, bu tarım çalışmalarında bir ihmal olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, sermayelerin birbirlerine nazaran fazla veya az olduğu hallerde, sermayenin ayarlanmış fiatı, muhtemelen, piyasa kurundan fazladır. Tıpkı bunun gibi kambiyo kuru hususunda da, esas kur veya dengeleme kuru olarak kabul edilecek kur, resmî kurdan ziyade ticaret ve tediyelerde sınırlama olmadığı zaman tesis edilecek kurdur. Arazi hususunda ise ayarlanmış fiatı bu arazinin muhtelif kullanılma şartları altında meydana gelen maliyeti olarak düşünülebilir. Emek piyasadaki maaş rayici üzerinden ödense dahi, bir proje kullanılmayan emekten faydalanacak olursa, eskiden faydalanılmamış olan bu gelir kaynağının topluma yükleyeceği sosyal veya hakikî masraf hiç birşey değildir. Emeği ödenen para malî masraflara dahil olduğu halde, iktisadî değerlendirmede görülmiyecektir. Aynı durum, bir projenin ekilmeyen arazilere ödediği para için mevzuubahistir. Bu topraklar başka türlü kullanıldığı takdirde elde edilecek gelirin ne olacağı gözden kaçmış bulunduğu için, arazi sahiplerine ödenen fiat malî masraflara dahildir, fakat ekonomik değerlendirmede görülmez. Ayarlanmış fiatlar, böylece, kalkınma projelerini değerlendirirken istihsali etkileyen faktörlerin piyasa fiatlarını kabul etmenin doğurduğu düzensizlikleri yoluna koyar.

Ayarlanmış fiat prensibi istihsale tesir eden faktörlerin azlığını belirtmek bakımından faydalı, ve gelirlerin tahsis edilmesinde, istihsal faktörlerinin piyasa fiatlarından daha iyi bir yol gösterici

olmasına rağmen, ayarlanmış fiatların hesap edilmesi bir dereceye kadar keyfîdir. Bundan maada, ayarlanmış fiatlarda kalkınma projesinin uygulanması neticesinde hâsıl olacak değişiklikleri önceden kestirmek güçtür. Sermaye ve döviz kıtlığı olup, kalifiye olmayan işlerin bol olduğu az gelişmiş ekonomilerde çok çalışma gerektiren ve az döviz icabettirip süratli bir kazanç vâdeden projelere ayarlanmış fiatlar prensibinin tatbik edilmesi uzun vâdeli projelerin garanti ettiğinden daha uygundur.

14. Bir kalkınma plânının millî gelirin daha süratli bir oranda arttırılmasından başka gayeleri de vardır. Tarımda gizli veya vâzıh bir işsizlik olduğu hallerde, çalışma imkânları yaratmak kalkınmanın amaçlarından biri olur. Hızlı nüfus artışı ile tarım ve diğer sektörlerde yetersiz çalışma imkânlarının bir neticesi olarak tarım alanında büyük bir işsizlik olan, Türkiye'de durum böyledir. Bu yüzden projelere öncelik sırası tanırken projenin *iş imkânları üzerindeki etkisi* nazarı itibara alınan hususlardan biri olmuştur. Bu, köylerde tarım haricindeki faaliyetleri teşvik edecek tasarılara ve toplumun kalkındırılması plânına verilen önemi şümullü olarak izah etmektedir. Fas ve Hindistan gibi bazı ülkelerde köylerde uygulanan ve çok çalışma gerektiren projelere büyük bir önem verilmektedir. Aynı zamanda, köylerdeki fazla emeğin kullanılmasına büyük bir dikkat sarfedilmektedir; çünkü iktisadî ve sosyal masrafların karşılanması için fazla miktarda yiyecek temin ederek maaşların bir kısmının ödenmesini sağlıyan Dünya Yiyecek Programı vasıtasıyla bugün sermaye temini kolaylaştırılmıştır.

15. Kalkınma plânlarının hepsi tediye muvazenesi güçlükleriyle karşılaştığı için bunların *döviz kazancına ve döviz tasarrufuna olan hizmeti,* projelerin ayrımına yarayan önemli bir değerlendirme ölçüsüdür. İhracatı hızlandırma hususunda karşılaşılan güçlüklerden dolayı, ekseriyetle, ithalât ikamesini teşvik şeklinde tecelli eden projelere başvurulur. Türkiye'nin kalkınma plânının da sermaye ve döviz gibi bazı gelir kaynakları diğerlerinden daha sınırlı olduğu için, dövizlerin projelere öncelik sırası sistemine dayanarak tahsis edilmiş olduğu açıklanmıştır [3], ve öncelik sırası tâyin edilirken gözönünde bulundurulan bir husus da projelerin tediye muvazenesi konusundaki etkileridir. Tarımın hâkim olduğu gelişen ekonomilerde

[3] İlk Beş Yıllık Kalkınma Plânı, 1963 - 1967, Sayfa 131.

ihraç edilen ürünlerin istihsalinin arttırılması daha fazla miktarda döviz temininde çok önemli bir rol oynar. Bu yüzden, ihraç edilen ürünlerin arttırılması için yapılan yatırımın üzerinde ısrarla durulması bu memleketlerin ziraî gelişme plânlarının göze çarpan bir özelliği olmuştur. Bu plânların ithalât ikamesini teşvik şeklinde tecelli eden projelere yaptığı hizmeti ise mukayeseli masraf hususu ile birleştirmek gereklidir.

16. Öncelik sırasına göre sınıflandırma yaparken, *yatırımların zincirleme etkileri* de gözönünde bulundurulmalıdır. Bu zincirleme etkiler, diğer faaliyet alanlarındaki ilerlemeleri hızlandıran, mütevassıt malların ve hizmetlerin alım ve satımı ile husule gelmektedir. Ham pamuk ve şeker kamışı gibi tarım mamûllerinin geliştirilmesi bu ürünleri işleme endüstrisini faaliyete geçirir; bu yatırımın ön plândaki etkilerini teşkil eder. Geri plândaki etkileri ise, tarım alanındaki teknik gelişmeler çapında, tarım makineleri, gübre, böcek öldürücü ilâçlar, v.s. nin satın alınması ile hızlandırılacaktır. Lâkin, geçimi temin etme seviyesindeki tarımda bu zincirleme etkiler mevcut olmıyabilir.

17. Kalkınma statejisinin önemli bir hususu da pilot gelinme bölgelerinin plânlanmasıdır. Bu statejinin maksadı, yatırım memleketin birkaç tane elverişli şartları olan bölgesinde teksif edildiği takdirde, gelişmiş bölgelerin gelirindeki ve yatırım kaynaklarındaki artış vasıtasıyla, diğer yerlerdeki gelişmelere öncülük etmektir. Yatırımda öncelik sırası yüksek gelişme potansiyeli olan geri kalmış tarım bölgelerine verilebilir. Türkiye'de Antalya vilâyetine iyi teçhiz edilmiş bir gelişme bölgesi denilebilir. Antalya bölgesinin geliştirilmesi Akdeniz Memleketlerini Geliştirme Projesine dahil olarak Birleşmiş Milletler Özel Fonu'nun yardımı vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Tıpkı bunun gibi, Hindistan ve Pakistan'da yatırımı bütün memlekete dağıtacak yerde, bazı bölgelerde toplamak suretiyle — süratli bir tarım istihsali temin edebilme kudreti nokta'i nazarından — elverişli olan bölgeleri tâyin etmek için teşebbüse geçilmiştir. Maamafih, pilot bölgeler ve yoğun programlar, bu gibi belirli kalkınma projelerinin iktisadî değerlendirilmesinden ve öncelik sırasına göre sınıflandırılmasından ziyade, yatırımın muhtelif bölgeler arasında tevzi edilmesiyle ilgilidirler.

18. Malların, ham maddelerin, ulaşım, insan gücü, v.s. nin temini ile talep arasında bir dengesizlik olmasını önlemek maksadiyle,

yatırımın makûl bir şekilde dağıtımı için iktisadî verimlilikten maada *yatırım* projeleri arasında bağıntı ve karşılıklı ahenk olması lâzımdır. Bu maksatla, istenilen basit standart ünitesi, başka bir deyimle standart şartlar altında her bir randıman ünitesi için lâzım olan iş ünitesi veya mallar arasındaki nisbet — yani talepler ile mevcut olan şeyler arasındaki nisbet — tesbit edilebilir. Malûmatın ve teknik maharetin mevcut olup olmadığına bağlı olarak, sektör dahilindeki gelirlerin ne şekilde harcandığını göstermek için Türkiyenin kalkınma plânının 15 sektörü hakkında hazırlanan emek randıman tablosu gibi daha teferruatlı vasıtalar kullanılabilir. Ziraî sektör ile diğer sektörlerin arasındaki bağıntı sınırlı olduğu için emek - randıman metodu direkt taleplerin önceden hesaplanmasına dayanan basit metodlardan daha iyi netice vermiyebilir.

19. Yatırımlar arasındaki bağıntının, tarımda üzerinde durulması icabeden bir hususu da projelerin birçoğunun arasında doğru bir ayırım yapılmasıdır. Birbirini karşılıklı destekleyen tesirler dolayısıyla, bu toplu yatırım ayrı ayrı yapılan yatırımlardan daha tesirli olur. Böylece, sulama, gübre ve ıslah edilmiş tohumlar için yapılan yatırımların tümü, herhangi bir yatırımın tek başına elde edeceğinden daha fazla bir istihsal artışı husule getirir. Tarımda, *yatırımların birbirini tamamlaması* da bunun kadar önemli bir hususdur. Ürünlerin istihsaline yapılan yatırımların bu gayeye azamî derecede hizmet etmesi için bunlar geliştirme, kredi, pazarlama, ve eğitim alanında ıslahat gibi destekleyici hizmetlere yapılacak yatırımlar vasıtasıyla tamamlanmalıdır.

20. *Sonuç.*

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, ziraî kalkınma projesi, ekseriyetle, birçok projelerin birleşmesinden meydana gelen bir «bileşik projedir», bu projelerin bazıları çabuk netice verir, bazılarının ise sonuç vermezden önceki hazırlık devresi uzun olur; bazılarının düşük, bazılarının ise yüksek bir sermaye randıman oranı vardır, bunlar ya döviz sağlar veya döviz tasarruf eder. Bu projelerin karışımını memleketin gelir tahsisatı veya kalkınma plânının muhtelif gayeleri tâyin eder. Bu gelirlerin dağıtımında faydalanılan prensipler bu gayelere uydurulmalıdır. Tek bir prensip tatminkâr olamaz. Türkiye'nin kalkınma plânında projelere öncelik sırası tâyin ederken muhtelif hususlar gözönünde bulundurulmuştur: «proje ta-

rafından millî gelire kazandırılan yeni kazançlar, projenin kâr getirip getirmiyeceği, projenin tediye muvazenesi üzerindeki etkileri, yabancı para ile yapılan yatırımlardan elde edilen döviz kârı, mukayeseli masraf ve projenin iş imkânları üzerindeki etkisi. Projelerin bölgelere dağıtımı ise ek bir husus olarak ele alınmıştır.» [4] Muhtelif hususlar nazarı itibare alındığı takdirde bile, daima, kanaatın ve aklıselimin büyük bir rolü vardır. Lâkin, projelerin iktisadî değerlendirilmesinin önemini, bunlar kalkınma plânına dahil edilmezden önce, azaltmak düşüncesizlik olur. Projelerin seçimi, bir «san'at» tan ziyade bir «ilim» niteliğinde olmalıdır.

[4] İlk Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1963 - 1967, Sayfa 131.

ZİRAATTE SERMAYE TERAKÜMÜ

Ahmet Kılıçbay

1. PROBLEMİN ÖZELLİĞİ

a. Ziraatte sermaye terakümü ne demektir?

Ziraatte sermaye terakümü, kısaca, sermaye yatırımı vasıtasiyle verilen bir arazi parçasının verim kapasitesinin artışıdır.

Bu birikimi ölçmek için başka kıstaslar da kullanabiliriz, meselâ, emeğin verimindeki artış gibi. Hangi kıstas kullanılırsa kullanılsın, sermaye terakümü ziraatteki net yatırıma dayanır.

Ziraatte «Net Yatırım» ın târifi : Net yatırım, gross yatırımdan, yıpranma payı miktarının çıkarılması ile elde edilir ki, bunun ölçülmesi gayet güç ve hattâ imkânsızdır.

«Yatırım» terimi ile, fizikî sermaye malları miktarındaki artış kastedilir. Daha geniş anlamda, bu terim insan faktörlerine yapılan yatırımı da içine almalıdır.

Ziraî yatırım kaynakları şunlardır :

A — Ziraî tasarruflar,
B — Ekonominin diğer sektörleri tarafından yapılıp ziraate yöneltilen tasarruflar.

Aşağıda sayacağımız sebepler yüzünden ziraat sektöründeki tasarrufların ölçülmesi çok güçtür.

1 — Ziraî tasarrufların büyük bir kısmı aynîdir (hakikî tasarruflar). Meselâ, şayet hayvan gübresi çiftlik mutfağında ısı temin etmek için yakılacağı yerde, tarlada gübre olarak kullanılırsa, yatırım ile hakikî tasarruf faaliyetlerinin bir arada meydana geldiği görülür. Bunun gibi daha bir çok misali kolayca bulabiliriz.

Çiftçinin nakdî geliri mallarının pazarda satılması ile temin edilir. Nakdî tasarrufların akışı pazara sürülecek olan mal fazlalıklarının akışına bağlıdır. Nakdî tasarruflar bir bakiyedir, yani nakdî gelir ile müstehlik malları için yapılan harcamalar arasındaki farktır. Kısacası, belirli bir devre için ziraî nakdî tasarruflar, çiftçinin nakdî geliri ile müstehlik malları için yaptığı masraflar arasındaki farktır.

Son yirmi yıl zarfında, bilhassa 1950 ve 1960 arasında çiftçiler tarafından satın alınan müstehlik mallarının miktarı bir artış göstermiştir. Diğer taraftan, ziraî sektörün prodüktivitesi, net gelirle istihlâk arasında arzu edilir bir fark bırakacak derecede kuvvetli olmamıştır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ziraatteki nakdî tasarruflar, bu sektördeki gerekli sermaye yatırımını finanse edecek yeterlikte değildir. Net tasarrufların yokluğu gibi objektif faktörlerin yanı sıra hususî müteşebbislerin de sermaye terakümüne karşı fazla eğilimleri yoktur.

Bu itibarla aradaki boşluğu doldurmak gayesiyle ve ziraatteki verimi arttırmak maksadiyle devlet yatırımları bu sahaya çekilmiştir.

Bu hal ise, ziraat sahasındaki özel sermaye formasyonuna karışık bir özellik vererek ciddî bir problem yaratmıştır.

Ziraatteki sermaye birikiminin bu çifte mizacı yüzünden konuşmamı da iki bölüme ayırmış bulunuyorum.

Önce ziraatte hususî sermaye formasyonunu ele alacağız, daha sonra ise ziraatte devlet yatırımları ile ilgili problemleri inceliyeceğiz.

Ziraatte hususî yatırım : Daha önce de söylediğimiz gibi, ziraatte sermaye birikimi bâbında güvenilir bir neticeye ulaşabilmek için bir çok engelleri ortadan kaldırmamız gerekir.

Daha önce kısa bir tarifi yapılmasına rağmen, ziraat sektöründeki sermaye terakümünün tam mânasiyle tarifini yapmak mümkün değildir. Maamafih biz yine de ziraatteki hususî yatırım meselesini daha önce yapılan sınıflandırmaya göre ele alacağız, yani, hakikî tasarruflar ve yatırım; nakdî tasarruflar ve yatırım.

Hakikî tasarruflar ve yatırım : Burada hakikî tasarruf terimi, carî nakdî tasarrufların belirli bir yıla göre alınan fiyat endeksine göre ayarlanmış şekli anlamına gelmez. Onun yerine hakikî tasarruflar, hasıl edildikleri yıl içinde istihlâk edilmeyen mallardan ibarettir. Başka bir deyişle tasarruf ve yatırımın bir arada geliştiği bir durumla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Meselâ, şayet kuzular mutfakta pişirilmek üzere kesilecekleri yerde, daha fazla süt ve yün vermeleri için muhafaza edildikleri takdirde bir sermaye terakümü mevcut olur. Aynı şekilde, şayet piliçler kızartılmayıp daha fazla yumurta ve tavuk hasıl etmek üzere muhafaza edilirlerse, sermaye canlı hayvan şeklinde, artmış olacaktır.

Şayet piyasalama kolaylıkları yoksa aşağıda bahsedilen sebepler yüzünden bu çeşit hakikî tasarrufların ve yatırımın miktarı mahdut olacaktır.

i — Kapalı bir bölgenin kendi mallarını istihlâk etme kapasitesi mahduttur.

ii — Ayrıca sermaye terakümü olabilmesi için teçhizat ve makina gibi bölge dışında imal edilmiş sermaye mallarına ihtiyaç vardır. Kapalı bölgenin, ekonominin diğer sektörlerinden alınan sermaye malları bedellerini ödeyebilmesi için nakdî gelire ihtiyacı vardır. Buna ilâveten ekonomik sektörler ve bölgeler arasındaki ulaşım vasıtalarının yokluğu da, yeni teçhizatın ve sermaye mallarının kullanılmasını gerektiren modern tekniklerin tatbikini köstekleyen faktörlerden biridir.

Bütün bu faktörler piyasaya arzedilebilen fazlalığı tahdit etmiştir. Çünkü zaten kendi kendilerini zor geçindiren komşu bölgelerden hiç bir talep olmadığı gibi pazarlama imkânları da mevcut değildir. Daha iyi pazarlama imkânları ve nisbeten daha kuvvetli ve fazla yatırımı teşvik edecek imkânlara sahip tütün, pamuk, fındık, fıstık, incir, üzüm ve diğer bazıları müstesna olmak üzere yakın zamanlara kadar genel vaziyet bu merkezdeydi. Fakat ziraat sektörünün geri kalan kısmı bunlar gibi imtiyazlara sahip değildi. Böylece

yakın zamana kadar ziraatte kapalı bölge ekonomisi hüküm sürmekteydi. Hattâ bugün bile bütün ekonomiden tamamen tecrit edilmiş bölgeler vardır.

HUSUSÎ SERMAYE TERAKÜMÜ

Ziraatte hususî sermaye terakümüne dair sistematik bir çalışma aşağıdaki problemlerin yakından incelenmesini gerektirir:

1 — Nakdî tasarruflar ve yatırım,
2 — Hakikî tasarruflar - ziraatte yatırıma müsait fazlalıklar olarak,
3 — Yatırım mahreçleri ve sermaye terakümünü teşvik edici hususlar.

Şimdi bu problemleri teker teker ele alalım :

1 — Nakdî tasarruflar ve yatırım.

Ziraî sektörde nakdî tasarruflar, bu sektördeki nakdî gelirden, gayri ziraî sektörlere yönelen müstehlik masraflarının çıkarılmasiyle elde edilen miktardır.

Yani :

$$S_A = R_A - C_A$$

S_A : ziraî sektör tasarrufları,

R_A : ziraî sektör geliri - nakdî olarak -

C_A : gayri ziraî sektörlerden alınan müstehlik malları için yapılan harcamalar.

Ziraî geliri iki kısma ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, piyasaya sürülen ziraî mal fazlalıklarının diğer sektörlere satılmasiyle elde edilen carî satış gelirleridir. Diğeri ise daha önceki devrelerde yapılmış olan gayri ziraî yatırımlardan elde edilen gelirlerdir - kira, faiz ve temettü gibi. Mamafih, ikinci grup toplam ziraî gelirin ihmal edilebilecek derecede az bir kısmını teşkil eder. Bu sebepten dolayı ziraî gelirin tamamen bu sektördeki piyasalanabilen fazlalıklara dayandığını katiyetle söyliyebiliriz. Bu bakiye, yani, nakdî tasarruflar, gayri ziraî sektörlerden satın alınan yatırım mallarının bedellerini ödemekte kullanıldığı takdirde, nakdî tasarruflar ve hakikî yatırım, birbirlerine eşit değerde olacaklardır.

Fakat ziraî sektörde nakdî tasarruflarla ilgili olarak bu bakımdan bir eşitlik emaresi mevcut değildir. Çünkü :

Ziraî sektördeki nakdî tasarrufların büyük bir kısmı, (a) komşu kasabalarda ve bilhassa yeni büyüyen şehirlerde emlâk satın almakta; (b) Ufak kurumlar ve hizmet endüstrilerini finanse etmekte; (c) Kıymetli taş, halı, altın, v.s. satın almakta kullanılmaktadırlar [1].

Zaten mahdut olan nakdî tasarrufların bu üç tip harcama yolu vasıtasiyle kullanılması ziraatteki hakikî yatırım sahasını daraltmıştır.

2 — Hakikî tasarruflar.

Hakikî tasarrufların nakdî tasarruflara oranı büyük olabilir. Mahsullerini satamayan çiftçiler bunları muhafaza edebilirler. Bazı şartlar altında tasarruflar ve yatırım aynı anda beraber meydana gelebilirler. Fakat şüphesiz ki fazla mahsullerini satamıyan çiftçilerin moralleri bozulacaktır.

Hakikî tasarrufların ve yatırımın miktarı şunlara bağlıdır.

(a) Her bir çiftliğin hasıla kapasitesi,
(b) Depolama ve nakliye vasıtaları,
(c) Ziraat dışından gelecek olan talep.

3 — Yatırımı teşvik.

Ziraatte hakikî yatırımı sağlayacak olan teşvik vasıtalarını üç kısımda toplıyabiliriz.

(a) Nüfus artışı;
(b) Yerli endüstrinin ziraî ham maddelere olan talebindeki artış;
(c) İhraç edilebilecek fazlalığa karşı olan talep.

Bu üç vasıta çiftlik mahsullerinin kalitelerini ıslah ettirmek ve miktarlarını arttırmak üzere ziraî mal imalâtçılarını bu sahadaki yatırım miktarlarını arttırmağa teşvik edecek derecede kuvvetlidir.

[1] Halı ve altın satın alınırken yapılan harcamalar müstehlik masrafları gibi de addedilebilirler. Fakat çiftçiler bu gibi maddeleri değerlerinden kaybetmeksizin kolayca paraya çevrilebilen aktiflerden sayarlar.

TERAKÜMÜN DİĞER KAYNAKLARI

Türk ekonomisinin ziraî sektörü hakikî anlamda bir tasarrufu gerektirmeyen diğer teraküm kaynaklarına sahiptir.

Bu kaynaklar aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

i — Çalışma - istirahat tercihi,
ii — Ziraî mahsullerin birbirlerinin yerine kullanılması,
iii — Toprağı işleme metodları.

Sermaye terakümünün bu üç önemli veçhesini daha yakından inceleyelim.

i — *Çalışma - istirahat tercihi :* Çiftçilerin, daha önce devrelerin nakdî tasarruflarına ihtiyaç göstermeksizin toprağı, istihsal metodlarını ve mahsulün kendisini ıslah edebilecek daima bol vakitleri vardır. Çoğu zaman herhangi bir makine veya âlet olmaksızın sadece işçi kâfi gelir. Fakat yine de istirahate çok değer verilir.

Orada burada, işlenmeye hazır arazi parçaları mevcuttur. Aynı zamanda meyve ve sebze yetiştirmek üzere ufak toprak parçaları da mevcuttur. Fakat bütün bunları işleme eziyetine katlanma ile köy kahvesinde çene çalma arasında bir tercih yapılması gerekse ikincisi daha ağır basmaktadır.

ii — *Ziraî mahsullerin kullanılışı :* Türk çiftçileri toprağın değerini arttırabilecek olan bazı kaynaklara sahiptirler: gübre, ziraî sektör faaliyetlerinde husule gelen ikinci derece mahsullerden biridir ve toprağın verimini arttırmada faydalı olduğu ispat edilmiştir. Fakat çiftçiler bu maddeyi evlerinde bir ısıtma vasıtası olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.

iii — *Toprağı İşleme Metodları :* Kısa vâdeli faydalanma yerine gelecekteki daha büyük faydalar silsilesine yer vermesi bakımından, toprağın verimlilik kapasitesini muhafaza edici tedbirleri bir nevi yatırım olarak addedebiliriz.

Bu sahada çiftçilerin iktisadî imkânları oldukça dardır. Bu kısmen ihmalkârlığa, kısmen de sabırsızlığa atfedilebilir. Burada «sabırsızlık» terimi çiftçilerin istihsalden halihazırda faydalanmayı gelecek yıllarda faydalanmaya tercih etmeleri anlamına kullanılmaktadır.

Bu gibi faktörler ve diğerleri, ekonominin tabiî kaynaklarının tam olarak kullanılması ihtimallerini azaltmaktadır. Maamafih hava şartlarının müsait olmadığı yıllar istisna olarak kabul edilirse, bu sahada yüksek istihsalle neticelenen sermaye terakümü olmuştur.

Yazımızın bundan sonraki kısmında eldeki istatistikî malûmata dayanarak sermaye terakümünü ele alacağız.

Gerçekler ve rakamlar : Daha önce de bahsettiğimiz gibi, ziraat sektöründeki özel sermaye terakümünü ölçmek son derece güç bir iş olarak görülür. Bu sebeple terakümü ölçmek için başka bir metod kullanmayı uygun buluyoruz.

Belirli bir süre için ziraî sermaye mevcudu miktarını ölçmek mümkün olmamakla beraber, sermaye terakümünü ölçmek için «mevcut akım» ı metodunu kullanabiliriz. Ziraî hasıla bir akım olarak farzedilirse bu akımı yaratabilen mevcutlar da sermayedir. Elde mevcut belirli bir istihsal tekniği muvacehesinde, istihsalin daha büyük miktarlarda akımı, daha fazla miktarda mevcutlara ihtiyaç gösterir [2].

Hasıla miktarlarını inceleyecek olursak sermaye terakümü hakkında aşağı yukarı genel bir fikir edinebiliriz. Bu tip inceleme, bilhassa, tavukçuluk, sütçülük ve hayvancılık sahalarında uygulanabilir. Tahıl, sebze ve meyvelerde vaziyet daha değişiktir.

Bathtub Teoremi :[3] Bir rezerve düşünelim. Bunun hacmi K galon olsun. Bu rezerveye giriş ve çıkış hızları verilmiş olsun. Su moleküllerinin hepsi rezervede aynı zaman müddetince kalmazlar. Böylece rezervedeki ortalama kalış zamanı, aşağıdaki ihtimal hesabiyle gösterilebilir.

$$A = \lim_{T \to \infty} \int_0^T f(t)\,dt$$

Bathtub teoremine göre $A = K/R$

Burada :

A : ortalama kalış süresini
K : rezervenin hacmini
R : içeriye akış hızını gösterir.

[2] Hava şartları ve benzerleri gibi haricî şartlar malların akımı ve sermaye mevcudu arasındaki fonksiyonel alâkayı bozabilir.

[3] Robert Dorfman, *Waiting and Period of Production* The Quarterly Journal of Economics; August, 1959 Vol LXXIII.

Bu teorem ziraate, hususiyle tabiî gelişim kanunlarının hüküm sürdüğü sahalara tatbik edilebilir. Meselâ, büyükbaş hayvan yetiştirilmesinde, yukarıdaki A, hayvanların daha çok et, yün, süt ve deri hasıl etmek üzere sermaye olarak elde tutulmasının ortalama müddetini gösterir. Bu müddet tabiat kanunu ile tespit edilmiştir. A, (ortalama kalış zamanı) ve R verildiği takdirde, K (sermaye mevcudu) ile yeni yatırımlar arasında sabit bir fonksiyon kurulabilir.

Bundan başka istihlâk sahasına daha çok mahsul sevkedebilmek için daha fazla rezerveye ve dolayısiyle daha fazla yeni yatırıma ihtiyaç vardır. Bu ise fazla istihsalin fazla sermaye mevcudu demek olduğu sonucunu verir.

Bazı ayarlamalar yapılmak şartiyle ayni inceleme, meyve ve sebzeciliğe de tatbik edilebilir.

Hububat ve endüstriyel bitkilerde vaziyet biraz değişiklik arzeder. Bununla beraber sermaye terakümü hakkında genel bilgi edinmek üzere hasıla rakamlarını kullanırsak, bahsedilen metodun bize yol gösterici olduğunu görürüz.

Aşağıdaki istatistikî bilgiler, mevcutlar ve bunların akımı arasındaki münasebet hakkında gerekli malûmatı vermektedir. I. Tabloda besi hayvanları sayısı verilmektedir. Onu takibeden tabloda (tablo II) ise besi hayvanlarından elde edilen hâsıla gösterilmiştir. Rakamları dikkatle incelersek hayvan sayısı (eldeki mevcut miktarı) ile bu mevcuttan temin edilen hasılanın akımı arasında çok yakın ilgi olduğunu görürüz.

Tabloda sadece koyunun hem carî hasıla miktarında hem de baş hesabı ile sayısında, bir artış (mevcutların terakümü) olduğu görülür. Diğerlerinin miktarlarındaki değişiklikler ihmal edilecek derecede az olmuştur.

Buna göre besi hayvanları yetiştirmede teraküm miktarı [1] bir kaç istisnadan maada çok az olmuştur.

Aynı şeyler, süt veren hayvanlar süt ve sütlü mamûller için de söylenebilir (Tablo III de görüldüğü gibi). Bu sahadaki teraküm şimdiki şartlar altında ulaşılması gerekenden çok daha azdır.

Kümes hayvancılığında 1954 - 1961 devresi arasında teraküm ihmal edilecek derecede az olmuştur. (Tablo V).

[1] Burada «teraküm» kelimesi ders kitaplarında kullanılan sermaye terakümü tariflerinden daha başka bir anlam taşır. Besi hayvanları terakümü ise burada, daha fazla bir hâsıla akımı yaratan, baş sayısı miktarındaki artışı ifade eder ki her yıl bunun belli bir nisbeti istihlâk edilir.

Hububat alanında, hasıla 1954 de 5,000,000 tondan, 1961 de 18,849,322 tona yükselmiştir. Fakat ekili arazi de ayni zamanda genişlemiştir. 1954 de ekili arazi 6,405,000 ha idi. 1961 de ise bu rakam 14,876,409 a yükselmiştir.

Aşağıdaki tablolar daha dikkatle incelendiği takdirde hububat hasıla miktarının artışının ekili arazi miktarının artışı ile yakından ilgili olduğu görülür.

İstatistikî inceleme ve hesaplamalardan elde edilen neticeler şöyledir: ekili arazi miktarı ile hububat hasılası arasındaki korrelasyon katsayısı 0.7649 dur. Diğer taraftan çiftlik makinaları ve teçhizatı kullanılışı ile hububat hasılası arasındaki korrelasyon katsayısı ise 0.0379 dur. Bu sayılar mukayese edildiği takdirde, şu neticeye varılır. 1954 - 61 arasındaki devrede hububat hasılasında görülen artış ziraatte makine veya diğer sermaye mallarının kullanılmasından ziyade ekili arazinin genişletilmesi neticesinde elde edilmiştir [5].

Hasıla miktarı ile arazi kullanılışı arasında 1 e yakın bir korrelasyon katsayısı bulunuşu, (sabit bir arazi/hasıla oranının mevcudiyeti ile birlikte) her bir hasıla birimi için arazi kesafetinin eskisi gibi ayni kaldığını gösterir. Diğer taraftan sermaye kesafeti, daha ufak bir sermaye/hasıla oranı ile, her bir hasıla birimi için daha ufak olmuştur. Ekonomi bir bütün olarak düşünüldüğü takdirde, yani daha fazla bir hasıla seviyesi gözönüne alındığı takdirde, ziraî sektörün daha fazla arazi, fakat aşağı yukarı hep aynı miktarda sermaye kullanmış olduğu görülür. Baklagiller ve endüstriyel bitkilerde yine hasıla seviyesi ile ekili arazi paralel olarak değişmektedir. Maamafih arazi kullanılışı ve hasıla arasındaki korrelasyon hububatta olduğu kadar bariz değildir.

Müteakip tablolardaki bazı maddeler işlenen araziye nisbetle hasıla miktarında daha fazla bir artış gösterirler. Demek oluyor ki, bu sahalarda ya sermaye terakümü şeklinde, veyahut ta emeğe fazla yer veren metodlar kullanılması bakımından bazı değişiklikler olmuştur.

Bu değişiklik aynı zamanda hava şartlarındaki değişmelerden dolayı da ileri gelmiş olabilir.

[5] Hasıladaki artış miktarının diğer bir sebebi de daha önce az kullanılmakta olan mevcut teçhizatın kullanılış nisbetinde bir miktar artış olmasıdır. Halbuki biz burada teçhizatın tam veya az kullanılmasiyle değil de fizikî sermaye malları miktarındaki artış — ki bu da bize makine ve teçhizat cinsinden terakümü gösterir — ile ilgileniyoruz.

Şimdiki halde meyvelere verilen önem eskisinden çok daha fazladır. Meyvenin hem mahallî istihlâk için, hem de yabancı pazarlar için ehemmiyeti vardır (Tablo VII).

Tablo VII de muhtelif meyve çeşitlerinin hasılaları gösterilmiştir. Meyvecilikte de hasıla seviyesi araziye muvazi olarak değişmektedir. Bazı meyveler, istihsalde kullanılan arazi miktarı pek fazla değişmediği halde yıldan yıla değişmeler göstermektedir. Bunun başlıca sebebi hava şartlarında husule gelen değişikliklerdir.

HÜKÛMET SEKTÖRÜ VE SERMAYE TERAKÜMÜ

Son kırk yıl zarfında hükûmet sektörü ziraî sektördeki hususî sermaye terakümünü teşvik etmek için bazı tedbirler almıştır. Bu sahadaki tedbirler bir çok şekillerde olmuştur. Yıllar boyu, Ziraat Vekâleti bütçesinin büyük bir kısmı, çiftçilere daha iyi cins buzağı, kuzu, tay, v.s. yetiştirmeleri için damızlık hayvan temin etmek üzere ayrılmıştır. Ziraat Bankası ile işbirliği yapan devlet, çiftçilere iyi tohum ve makina temin etmiştir.

Muhtelif iklim ve yüksekliklerde kurulmuş olan istasyonlarda mütehassıslar tohum ve daha iyi hayvan cinsleri üzerinde araştırmalar yapmaktadırlar. Ziraat Bankası, toprak ve tohum ıslahı yapmalarını, besi hayvanları sayısını arttırmalarını ve mahsullerin kalitesini yükseltmelerini sağlamak üzere çiftçilere vermekte olduğu kısa, orta ve uzun vâdeli kredilerin miktarını arttırmıştır. Aynı zamanda hükûmet de sosyal idarî sermaye masraflarını arttırarak hususî sermayenin terakümünü sağlayacak temelleri atmış bulunuyor.

Şimdiye kadar, çiftçiler bu çeşit teşviklerden pek etkilenmemişlerdir. Teşviklerin kesafetine mukabil istihsal metodları pek az ıslahata uğramıştır. Ziraat Bankasınca temin edilen krediler ya borç ödemede veyahut ta istihlâk malları için kullanılmıştır.

Orada burada Ziraat Bankasının sağladığı kredilerden arazi satınalma hiç bir zaman sermaye terakümü demek değildir, fakat sadece mevcut arazi parçalarının el değiştirmesidir.

Kısacası, ziraî sektörde, sosyal idarî sermayeyi kurmak için alınan tedbirler ve özel ziraî sermaye terakümü için çiftçileri ikna etme teşebbüsleri arzu edilen miktarda teraküm yaratamamıştır.

1960 ve onu takibeden yıllar zarfında iktisadî kalkınma fikri neticesinde Devlet Plânlama Teşkilâtı kurulmuştur. Bu Teşkilât kurulur kurulmaz hemen iktisadî kalkınma ile ilgili bazı hedefler tes-

bit etmiştir. Mahdut miktardaki âmme tasarruflarını en ekonomik tarzda kullanmak ve eldeki kaynaklarla hasıla miktarını azamî derecede arttırmak için teşkilât şu plânları programına almıştır.

a — İstihsalde emeğe fazla yer veren metodların kullanılması; ve
b — Belirli miktardaki kaynaklardan daha fazla mahsul almak üzere hükûmet yatırımlarının verimli bir şekilde paylaştırılması.

Teşkilâtın ortaya attığı birinci prensibe göre, her bir ziraî hasıla birimi için daha fazla emek fakat daha az sermaye kullanılacaktır. Emeğe daha fazla yer veren metodların kullanılması, ziraî kalkınmanın daha az miktarda bir sermaye terakümü ile mümkün olacağını ifade eder.

Prodüktif kaynakların, içtimaî fırsat masrafı sıfır olan gizli işsizlerin teşkil ettiği emeğin kullanılması az bir sermaye terakümü muvacehesinde ziraî hasılayı arttırabilir. Başka bir deyişle, Plânlama Teşkilâtı, sermaye/hasıla oranını azaltmaya ve emek/hasıla oranını arttırmaya kararlıdır.

Çünkü bu emeğin bol, sermayenin ender olduğu bir ekonomide alınabilecek yegâne tedbirdir. Diğer yandan 5 Yıllık Plân, çiftçileri sulama, gübreleme, toprak muhafazası, tohum ıslahı ve bitkilerin korunması sahalarında harcama yapmağa teşvik etmek kararındadır.

Şayet Plânlama Teşkilâtının tasavvurları doğru çıkarsa, plânlama devresindeki özel sermaye terakümü daha önceki devrelerden daha fazla olacaktır.

Çiftçiler ziraat alanında daha fazla yatırıma teşvik tedbirleri yanı sıra, 5 Yıllık Plân, toprağın verimini arttırmak üzere bu sahadaki hükûmet yatırımını da arttırmak gayesini gütmektedir.

5 Yıllık devre için buğday ve arpa hasılasındaki artma nisbeti % 12 olarak tahmin edilmektedir.

Mısır için gerekli artış nisbeti aşağı yukarı % 50 dir. Bu fazla miktarın büyük bir kısmı besi hayvanları hasılalarını arttırmak üzere çiftlik hayvanlarının beslenmesinde kullanılacaktır.

Bu üç mahsulün miktarındaki umulan artış muhtemelen daha iyi tohumların, gübre ve daha iyi istihsal metodlarının kullanılması sayesinde gerçekleşecektir.

Bütün bu tedbirler ise çiftçiler henüz daha bir tedbir almağa başlamadan önce devletin bazı yatırımlar yapmasını gerektirir.

Elma yetiştirmede beher ağacın veriminin % 124 nisbetinde bir artış göstermesi beklenmektedir. Bu artış her çeşit hastalığa karşı

yapılan savaş ve okullarda tahsil görmüş elemanların çalıştırılmasının bir neticesi olacaktır. Portakal, üzüm, ceviz, tütün, pamukta da her bir yatırım birimi için, elde edilen hasıla miktarında bir artış beklenmektedir. Verimdeki bu artış yine kesif devlet yatırımı isteyen aşağı yukarı aynı tedvirlerin neticesi olarak elde edilecektir. Yukarıda bahsedilen tedbirlere ilâve olarak, uzun vâdeli maksatlarla 11.3 milyar liralık bir harcama yapılması karar altına alınmıştır. Bunun yüzde 43.3 ü sulamaya, yüzde 15 i çiftlik teçhizatına, yüzde 6 sı toprak ıslahına ve toprak muhafazasına, yüzde 8.8 i ormanlara, yüzde 4.2 si besi hayvanlarına ayrılmıştır. Geriye kalan yüzde 18 i bu yatırımlarla alâkalı hizmetlere tahsis edilecektir. Bu çiftlik işçilerinin eğitimine, harcanmak üzere ayrılan 128 milyon TL. dan da bahsetmek gerekir.

Bu rakamlara, sosyal idarî sermaye dahil değildir. 5 yıllık devre içinde bazı hükûmet teşekkülleri kara yolları, barajlar, elektrik enerji istasyonları, okullar, ilmî araştırmalar ve yayım üzerine harcamalar yapacaklardır. Bütün bunlar, muhtemelen verimi arttıracak ve özel sermaye terakümünü teşvik edecektir.

Plânlama Teşkilâtı toplam yatırımın % 67.3 nün devlet tarafından yapılacağını katiyetle ifade etmektedir. Geriye kalan % 32.7 nin ise özel sektör müteşebbisleri tarafından yapılacağı umulmaktadır.

Aşağıdaki Tablo (Tablo VIII) devlet yatırımlarını teferruatı ile göstermektedir. Bu plân, özel sektör müteşebbisini teşvik edecek derecede iyi tanzim edilmiş bir yatırım plânı olarak gözükmektedir. 5 Yıllık Plân sadece devlet yatırım masraflarının bir tablosundan ibaret değildir. Fakat müesseseler ve istihsal metodlarında ihtilâl yaratan, dolayısiyle özel sermayenin desteğine de ihtiyaç gösteren bir vasıtadır.

NETİCE

Son yıllar zarfında ekonominin ziraat sektöründeki sermaye terakümü yavaş olmuştur.

Çiftlik gelirlerinin düşük olması ve çiftçinin tasarruf temayülünün az olması dolayısiyle yatırım için gerekli para az olmuştur. Çiftçilerin nakdî tasarruflarının mühim bir miktarı, gayri - ziraî mahiyetteki rakip yatırım mahreçlerine cezbedilmiştir, şehirlerde emlâk, hizmet endüstrileri ve kıymetli taşlar gibi.

Son yirmi yıl zarfında çiftçinin harcama temayülü bir artış göstermiştir. Şehir hayatıyla yakından temas neticesi, daha iyi yaşama standardına kavuşmak için büyük ihtiraslar yaratmıştır. «Gösteri Tesiri» sebebiyle (demonstrating effect) ziraî sektördeki zaten düşük olan tasarruf temayülü daha da düşmüştür.

Sermaye yatırımını arttırmak gayesiyle Ziraat Bankasının çiftçiye temin ettiği fonlar bazen harcama maksatlarına kullanılmıştır.

Çiftçilerin kullanmasına âmade olan direkt fonlar iki kaynaktan temin edilmektedir :

a — Ziraî nakdî tasarruflar,

b — İkraz olarak ziraî sektöre yöneltilen gayrî - ziraî nakdî tasarruflar.

İstatistikî rakamlardan öğrendiğimize göre, bu fonlar ziraat sektörünün sermaye mevcudunu arttıracak bir tarzda kullanılmıştır.

Terakümün diğer bir veçhesi de fiziksel ve iktisadî çevreyle yakından ilgilidir. Bir çok bölgede jeo - fizikî şartlar, ulaşım ve depolama vasıtaları terakümü destekleyecek şekilde müsbet olmamıştır. Önemli üçüncü bir faktör de beşerî davranıştır. Bir aile çiftliğini kâr - yapan bir teşkilât olarak addetmek kolay değildir. Ananeye bağlılık, enerji ve atılganlığın yokluğu gayet aşikârdır. Çiftçinin yeni fikirlere ve metodlara karşı tepkisi çok yavaş olmaktadır. Piyasa fiyatındaki herhangi bir artış nadiren daha çok istihsale yol açmaktadır.

İstihsalini piyasa şartlarına uydurmak çiftçiye çok zor gelmektedir. Aynı zamanda değişen piyasa şartlarına uyabilmek için gerekli olan kaynakların yeniden taksimi metodları çiftçi tarafından bilinmemektedir. Bu çeşit davranış sadece kifayetsiz sermaye terakümü ile kalmamış ayrıca hükûmet fonlarının ve kaynaklarının boşuna harcanmasına yol açmıştır.

Bu ve bunun gibi diğer sebeplere istinaden hükûmet vaziyeti çok ciddî bir problem olarak ele almıştır. Hemen hemen kırk yıldır hükûmet ziraat sektöründeki sermaye mevcudunu arttırmağa uğraşmıştır. Bu sahada alınan tedbirler bir çok şekillerde olmuştur. Bütün bu tedbirleri şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

i — Hükûmetin Ziraat Bankası vasıtasiyle çiftçilere yaptığı ikrazlar. Yani bu, hükûmetin para fonlarının ve gayri ziraî özel tasarrufların ziraî sektöre aktarılmasından ibarettir.

ii — İçtimaî idarî sermaye şeklinde muhtelif devlet daireleri tarafından yapılan devlet yatırımları.

iii — Mahsulleri hastalıktan korumak, çiftçilere daha iyi tohum, makina ve âletler temin etmek üzere bizzat Ziraat Vekâleti tarafından yapılan yatırımlar.

iv — Vergi muafiyeti, yakın zamana kadar, gelir miktarları ne olursa olsun çiftçiler vergiden muaftı. Bunun başlıca sebebi siyasî gayelerdi. Halbuki bir bakıma yatırımı teşvik edici bir hizmet görebilirdi.

v — Daha süratli bir sermaye terakümüne yol açabilecek tedbirler arasında Ziraat sektörüne endirekt olarak yapılan diğer yardımlar da sayılabilir, fiyat destekleme siyaseti, kredi şartlarının genişletilmesi, v.s. gibi.

Fakat hükûmetin aldığı bütün bu tedbirlere rağmen, sermaye terakümü gerektiği miktarda olmamıştır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır :

i. Hükûmet yatırımlarının büyük bir kısmı, tarla yatırımı hakkında esaslı ilmî bir araştırma gözönüne alınmaksızın yapılmıştır.

ii. Hükûmetin muhtelif daireleri arasında hiçbir işbirliği bulunmaması.

iii. Kaynakların yanlış payedilmesinde siyasî faktörler de rol oynamıştır.

iv. Çiftçilere kâfi derecede nakdî gelir temin eden fiyat destek politikası yatırıma karşı olan eğilimi zayıflatmıştır.

5 Yıllık Plân : 5 yıllık kalkınma plânının gayesi, objektif kıstasların ışığı altında ve asgarî siyasî müdahale ile istihsal kaynaklarını kullanmaktır.

Plânın tek bir hedefi ve muhtelif vasıtaları mevcuttur. Hedef bazı rakamlara dayanan neticeleri elde etmektir. Bu yolda kullanılacak olan vasıtalar ise üç başlık altında sayılabilir :

1. İçtimaî idarî sermaye üzerine yapılan uzun vâdeli yatırımlar.
2. Çiftlik hasılalarını arttırmak için yapılan direkt yatırımlar.
3. Çiftlik kredilerinin kontrolü.

Bu iyi tanzim edilmiş plân hakikatlere uygun tahminlere dayanmaktadır ki bu tahminler de gözlemlere uyularak yapılmıştır.

Şimdilik, 5 Yıllık Plân, belirli gayelere ulaşmayı temin edecek vasıtaları bulmağa çalışan sabit bir hedef plânıdır.

Ziraî sektörün mühim bir yer işgal ettiği Türkiye iktisadı için asgarî ve azamî hadleri haiz gayet elâstikî bir plân hedefi koymak mümkündür. Bu takdirde, bütün mesele asgarî miktardaki kaynaklarla, sermaye de dahil olmak üzere, belirli bir miktarda ziraî hasıla temin edecek çözümü bulmaktır. Veyahut ta, sermaye hasıla oranını mümkün olduğu kadar alçak yapacak olan başka bir plân modeli kurmaktır.

Bu sonuç bir bakıma paradoks gibi gözükmektedir. Çünkü yazımızın mevzuu ziraatte sermaye terakümüdür. Fakat problemi yakından incelersek paradoks'un ortadan kalktığını görürüz. Emek bol olduğu halde, sermaye nadir bir faktördür. Bu yüzden Türkiye'nin ekonomik şartları göz önüne alındığı takdirde emeğe daha çok yer veren, tabiî sermayenin yardımıyla, metodlar daha uygundur.

Modern teoriler ve plânlama alanındaki gelişmiş teknikler, sermaye terakümünü istihsal imkânlarından ve mevcut kaynaklardan ayrı olarak incelemezler.

Teraküm tarzı değişen şeraite uymalıdır. Diğer taraftan ufak bir sermaye hasıla oranı daha büyük bir gelişme nisbetini işaret eder - belirli bir sermaye terakümü nisbetine dayanarak. Bu takdirde, artan teraküm nisbeti, ziraî hasılanın artış hızının daha da büyük olduğunu gösterir.

TABLO I

BESİ HAYVANLARI (BAŞ)

	1954	1955	1956	1957	1959	1960	1961
Koyun	26,807,557	26,443,838	27,974,322	29,209,029	33,613,500	34,463,200	33,306,900
Adî Keçi	16,121,403	16,216,513	16,485,836	17,248,378	18,940,700	18,636,700	18,100,800
Ankara Keçisi	4,958,029	4,816,389	5,027,971	5,573,147	6,137,080	5,995,500	5,847,800
Sığır	10,867,500	11,058,935	11,546,208	12,064,130	13,075,800	12,435,000	12,097,300
Manda	1,070,716	1,056,000	1,075,438	1,121,727	1,229,200	1,140,000	1,140,400
Deve	89,190	72,034	65,936	54,587	65,500	65,390	56,460
At	1,214,336	1,218,980	1,256,870	1,291,264	1,386,500	1,312,300	1,305,000
Katır	117,012	125,142	130,649	138,146	172,000	170,200	186,900
Eşek	1,709,951	1,698,144	1,771,761	1,777,473	1,873,800	1,891,800	1,916,000

TABLO II

BESİ HAYVANLARI MAHSULLERİ

(Et istihsali — Ton)

	1954	*1955*	*1956*	*1957*	*1959*	*1960*	*1961*
Koyun Eti	336,310	41,253	44,497	43,726	55,684	66,866	69,630
Kuzu Eli	8,685	10,482	11,128	10,261			
Keçi Eti	13,050	13,294	14,590	15,798	17,005	18,075	19,510
Ankara Keçisi Eti	1,266	1,378	1,541	1,583	1,875	2,142	2,152
Oğlak Eti	933	1,470	1,235	1,362			
Sığır Eti	50,366	56,414	64,137	68,328	62,596	68,444	78,930
Dana Eti	5,216	5,895	7,524	7,344			
Manda Eti	5,300	6,756	7,978	8,492	6,087	5,544	6,990
Deve Eti	326	342	401	545	195	208	282
Domuz Eti					197	233	220

TABLO III

MANDIRA MAHSULLERİ

Süt	*1954*	*1955*	*1956*	*1957*	*1959*	*1960*	*1961*
İnek	1,194,660	1,641,715	1,716,784	1,814,298	2,457,042	2,240,960	2,102,480
Manda	173,956	239,339	252,619	201,706	271,515	257,900	248,520
Koyun	594,455	800,239	830,316	644,647	851,997	882,000	860,720
Adî Keçi	578,968	767,766	823,030	610,628	747,790	738,000	750,100
Ankara Keçisi	21,837	31,043	33,507	63,339	76,663	73,460	72,770

TABLO IV

	1954	*1955*	*1956*	*1957*	*1959*	*1960*	*1961*
Yumurta	1,113,412	1,118,421	1,165,677	1,193,350	1,303,550,000	1,322,510,000	13,080,033,000
Bal (Kg.)	7,113,531	7,110,550	7,769,234	7,857,219	9,220,310	1,487,400	1,498,100
Balmumu (Kg.)	877,849	843,872	857,558	931,574	965,000	9,689,800	8,001,000
İpek (Kg.)	2,131,639	1,979,479	2,272,383	2,780,722	2,870,000	1,000,900	949,000
Koza (Kg.)						2,444,060	2,134,000

BAKLAGİLLER

(İstihsal)

	1954	*1955*	*1956*	*1957*	*1959*	*1960*	*1961*
Bakla	37,000	38,000	40,000	41,600	51,000	51,000	50,000
Bezelye	1,250	900	625	1,300	2,500	2,400	2,900
Nohut	75,000	76,000	89,000	90,000	95,000	97,000	90,000
Nohut	101,000	111,000	122,000	122,000	166,000	150,000	134,000
Mercimek	64,000	77,000	52,500	73,000	74,000	98,000	84,000
Fasulya	3,600	3,500	3,000	3,000	2,700	2,200	2,000
Ot	48,700	52,000	62,000	66,400	81,000	90,000	82,000
Yabani ot	88,600	107,000	107,000	120,000	117,000	142,000	137,000
Toplam	*419,150*	*465,400*	*476,125*	*517,300*	*589,200*	*632,400*	*581,900*

BAKLAGİLLER

Ekili Arazi

	1953/54	*1954/55*	*1955/56*	*1956/57*	*1959*	*1960*	*1961*
Bakla	35,500	34,000	36,000	35,800	40,000	39,000	41,000
Bezelye	2,450	1,250	750	1,100	2,300	2,000	2,550
Nohut	83,500	78,000	86,000	84,000	85,000	86,500	89,000
Nohut	91,000	101,000	106,000	121,000	121,000	115,000	114,000
Mercimek	71,000	86,000	79,500	82,000	81,000	104,000	101,000
Fasulya	3,800	3,600	3,000	2,800	3,000	2,000	1,690
Ot	54,600	66,000	70,700	65,000	78,000	79,500	135,800
Yabani ot	118,600	130,000	126,500	127,000	123,000	136,000	
Toplam	*460,450*	*499,850*	*508,450*	*518,700*	*533,300*	*564,000*	*575,040*

TABLO Va

HUBUBAT

Ekili Arazi

Tarla mahsulleri	*1953/54*	*1954/55*	*1955/56*	*1956/57*	*1959*	*1960*	*1961*
Buğday	6,405,000	7,060,000	7,335,000	7,157,000	7,535,000	7,700,000	7,717,000
Arpa	2,500,000	2,640,000	2,612,000	2,630,000	2,750,000	2,836,000	2,786,000
Çavdar	613,000	641,000	642,000	655,000	657,000	670,000	652,000
Yulaf	348,000	369,000	372,000	384,000	410,000	430,000	412,000
Karabaş Buğday	135,600	126,000	23,000	118,000	131,000	131,000	129,500
Mısır	720,000	706,000	721,000	709,000	700,000	695,000	705,000
Darı	79,000	79,000	76,000	70,000	58,500	52,000	49,000
Çeltik	46,500	28,700	42,000	70,000	45,500	42,500	59,000
Kuş Yemi	6,200	9,200	8,600	19,000	12,900	13,500	15,800
Karışık Tohumlar	418,000	420,000	438,000	395,000	388,000	375,000	340,000
Toplam	*11,271,300*	*12,078,900*	*12,370,200*	*12,207,000*	*12,687,400*	*12,945,000*	*12,865,300*

HUBUBAT

TABLO Vb

Tarla Mahsulleri	*Hasıla* *1954*	*1955*	*1956*	*1957*	*Hasıla* *1959*	*1960*	*1961*	
Buğday	900,000	6,900,000	6,400,000	8,300,000	20,929,903	22,948,098	18,849,322	
Arpa	2,400,000	2,985,000	2,900,000	3,650,000	13,996,000	15,215,500	12,635,800	
Çavdar	440,000	650,000	566,000	700,000	7,852,000	8,450,000	7,000,000	Buğday
Yulaf	325,000	356,000	382,000	475,000	3,300,000	3,700,000	2,948,000	Arpa
Karabaş Buğday	110,000	116,000	110,000	119,000	665,000	700,000	570,000	Çavdar
Mısır	914,000	855,000	858,000	750,000	479,000	530,000	435,000	Karabaş Buğ.
Darı	88,000	92,000	74,000	70,000	135,000	140,000	135,000	Mısır
Çeltik	110,000	61,000	92,000	115,000	1,000,000	1,090,000	1,017,000	Darı
Kuş Yemi	5,200	6,400	6,800	19,100	56,000	57,000	65,000	Kuş Yemi
Karışık Tohumlar	332,000	412,000	429,000	400,000	92,000	110,000	140,000	Kar. Tohumlar
Toplam	*9,624,200*	*12,433,400*	*11,817,800*	*14,598,100*	10,000	13,500	15,800	
					407,000	425,000	310,000	
					13,996,000	*15,215,500*	*12,635,800*	*Toplam*

TABLO VIa

ENDÜSTRİ BİTKİLERİ

Ekili Arazi

Tarla Mahsulleri	*1953/54*	*1954/55*	*1955/56*	*1956/57*	*1959*	*1960*	*1961*
Tütün	156,072	172,725	175,666	169,980	176,785	189,587	140,625
Patates	109,000	109,000	110,000	119,000	148,000	160,000	147,620
Şeker Pancarı	70,303	95,048	119,509	114,400	165,260	202,917	130,344
Kendir	13,940	13,000	12,500	16,000	15,500	14,900	13,700
Afyon	32,780	44,000	44,600	37,900	32,800	42,000	38,700
Anason	2,400	2,700	3,700	2,900	2,400	2,600	3,100
Pamuk	581,750	625,000	637,000	625,000	624,000	621,000	649,000
Kenevir	32,600	28,000	27,500	28,800	39,000	33,000	34,000
Soğan	46,600	47,600	56,400	65,000	56,000	57,000	56,000
Sarmısak	8,800	10,000	9,700	9,700	8,600	8,300	8,200
Susam	78,950	79,800	81,500	80,500	77,000	73,000	78,000
Toplam	*1,133,195*	*1,226,873*	*1,278,075*	*1,299,100*			

TABLO VIb

ENDÜSTRİ BİTKİLERİ

İstihsal

Tütün	102,242	120,143	116,570	123,388	129,383	139,343	101,407
Patates	1,000,000	1,116,000	1,100,000	1,200,000	1,500,000	1,400,000	1,410,000
Şeker Pancarı	1,165,016	1,736,408	2,000,000	2,198,000	3,468,900	4,384,647	2,877,113
Lif	2,100	11,000	10,800	14,000	14,800	12,000	10,700
Kendir Tohumu	4,800	4,300	4,700	5,900	6,700	6,000	5,500
Zamk	131	300	350	124	300	368	202
Afyon	6,555	20,000	29,400	14,900	21,500	24,500	18,700
Anason	1,200	1,300	2,400	2,000	1,500	1,800	2,000
Pamuk	260,000	285,000	294,000	270,000	306,000	305,700	360,000
Lif	3,400	6,000	6,600	5,600	4,400	4,000	6,750
Kenevir Tohumu	15,000	18,000	13,800	16,000	26,500	22,300	18,000
Soğan	285,000	300,000	385,000	464,000	424,000	400,000	410,000
Sarmısak	38,000	34,000	30,000	27,000	29,000	30,500	31,000
Susam	48,000	51,000	46,000	44,000	46,500	44,000	44,000
Toplam	*3,075,444*	*3,860,451*	*4,177,620*	*4,519,912*			

TABLO VII a

ZİRAÎ YAPI VE HASILA

MEYVELER — Ekili Arazi

	1953/54	*1954/55*	*1955/56*	*1956/57*	*1959*	*1960*	*1961*
Üzüm	689,877	707,309	728,115	742,963	769,729	781,870	775,000
Kavun	157,514	203,000	200,000	180,000	266,400	214,000	229,000
Narenciye	6,198	6,250	6,464	7,055	7,601	8,194	8,574
Diğer Meyveler	53,271	55,670	57,719	60,032	63,321	66,193	68,577
Fındık	45,329	147,357	151,288	157,029	159,605	161,005	169,159
Fıstık							
Badem	11,314	11,848	12,030	12,359	13,128	13,855	15,214
Ceviz							
Zeytin	42,152	44,265	46,672	47,628	53,726	54,845	58,677

TABLO VII b

ZİRAÎ YAPI VE HASILA

	1954	1955	1956	1957	1959	1960	1961
Üzüm	2,247,784	1,895,164	2,605,777	2,009,592	3,224,545	2,775,200	3,189,300
Kavun	1,895,819	1,887,000	1,890,000	2,180,000	3,055,000	2,959,000	2,833,000
Narenciye	1,252,271	1,546,941	1,404,232	2,307,388	2,095,656	2,283,038	2,327,251
Diğer Meyveler	767,865	580,836	856,452	761,721	1,077,915	840,590	1,221,600
Fındık	123,141	52,629	151,001	73,353	104,705	58,470	76,000
Fıstık							
Badem	99,700	85,028	117,516	78,664	118,500	97,600	160,700
Ceviz							
Zeytin	532,081	200,109	538,715	226,188	402,000	427,477	689,324

TABLO VIII

ZİRAATTE YATIRIM

Yatırımlar	*1963*	*1964*	*1965*	*1966*	*1967*	*Toplam*
Sulama :						
a. Yeni tesisler	340.7	758.6	1.095.9	1.414.3	1.503.6	5.113.1
b. Halihazırdaki tesislerin ıslahı	20.0	40.0	60.0	80.0	120.0	320.0
Toprak Islahı :						
a. Muhafaza ve ıslah	50.0	60.0	80.0	90.0	120.0	400.0
b. Mer'a	10.5	18.8	31.7	42.9	64.9	103.8
c. Kanalizasyon	17.5	21.0	21.0	28.0	28.0	115.5
Traktör ve Teçhizat :						
a. Traktör	174.0	174.0	174.0	174.0	174.0	870.0
b. Teçhizat	141.8	146.1	160.1	181.8	190.7	820.5
Yayım Hizmetleri	12.0	15.2	20.5	25.8	34.0	107.5
Araştırma	20.0	20.0	25.0	25.0	33.0	123.0
Toprak muhafazası	15.0	17.2	20.0	20.0	20.0	92.2
Bitki korunması ve hastalık kontrolü	18.6	18.9	31.2	31.2	44.2	144.1
Fide ve tohum yetiştirilmesi	13.8	12.9	12.9	14.9	15.0	69.5

Büyük baş hayvanlar						
a. Hayvancılık hizmetleri	89.9	93.0	97.8	77.7	89.2	447.6
b. Üretim	10.5	11.0	7.0	2.0	—	30.5
Basit işleme birimleri ve kış bahçeleri	22.0	39.8	40.3	49.8	54.5	206.4
Depolama	10.0	15.0	20.0	25.0	30.0	100.0
Meteorolojik hizmetler	7.5	6.0	5.0	5.0	5.0	28.5
Toprak reformu	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	50.0
Sel kontrolu	30.0	40.0	50.0	60.0	70.0	250.0
Ormancılık	163.3	175.2	202.6	217.3	228.5	986.9
Balıkçılık	37.0	43.0	58.0	73.0	84.3	295.3
Yedek parçaların yenilenmesi ve beklenmeyen masraflar	60.7	86.8	112.2	132.4	146.0	538.1
TOPLAM YATIRIMLAR	1.274.8	1.892.5	2.335.2	2.780.1	3.064.9	11.277.5
Sulamadaki, toprak ıslahatı ve hayvancılıktaki yatırımlar sırasıyla % 10, 20 ve 10 nisbetinde para ödenmeyen çiftlik işçisi tarafından karşılanacaktır.						
Yardımın miktarı	61.6	110.3	153.2	190.1	213.9	729.1
Ziraî Eğitim (Eğitim programı)	32.2	22.3	23.5	23.9	21.9	123.8

TÜRKİYE'DE ZİRAİ KREDİ VE MÜESSESELERİ

Namık Zeki Aral

ZİRAÎ BÜNYE

Ziraat, sanayi ve hizmetler... her üç iktisadî sektöriyle de Türkiye'nin kâfi derecede gelişememiş memleketler arasında bulunduğu malûmdur. Fakat memleketimiz için inkişafta kifayetsizliğin en ziyade birinci sektörde kendini gösterdiği de bir başka vakıadır. Millî gelir yekûnu içinde ziraat gelirinin yüzde 40 tan fazla bir hisse almasına mukabil bu hisseyi memleket umum faal nüfusundan dörtte üçü gibi çok mühim bir kısmını teşkil eden ziraî faal nüfusun, aralarında taksim etmekte olması, ziraî bünyedeki zaafı başlı başına göstermeye kifayet eder. (1960 sayımına göre ziraî faal nüfusumuzun umum faal nüfusa nispeti yüzde 75,9 dur).

Filhakika — son sayım tarihi — 1960 ta yurd içi millî gelir, bütün memleket nüfusundan her biri için 1605 lira olduğu halde, ziraî faal ve gayri faal nüfusa 1018 lira isabet eder (Türk liralarını resmî muadelet üzerinden Amerikan dolarına çevirdiğimiz takdirde, sırasiyle 178 dolar ve 113 dolar).

Bilindiği gibi mütekâmil veya sınaî memleketler için ziraat sektöründe ilerleme, bu sektöre ait millî gelirin umum millî gelire ve faal ziraî nüfusun umum faal nüfusa nazaran düşmesine mukabil ziraatte istihsalin, ziraatte müstahsiliyetin (productivité) ve böylece fert başına gelirin artması şeklinde yürümektedir. Memleketimiz, ziraatte ferdî geliri çok düşük memleketler arasındadır.

Ziraî gelirde düşüklük, camiamızı her gün biraz daha tehdid etmektedir. Zira nüfusumuz, dünya memleketlerinden pek azında görülen bir süratle yani senevî % 3 civarında bir süratle artmaktadır (Mutlak rakamla her yıl sekiz yüz bin kişiden fazla). 1950 ile 1961 arasında, İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı'nın yirmi memleketiyle, Finlandiya ve Yugoslavya'da faal ziraî nüfus, umum faal nüfusa nazaran asgarî % 9 ile azamî % 39 arasında eksilmiş olduğu halde, bizde, eksilme şöyle dursun, tersine % 20 çoğalma görülmüştür (Bizdeki % 20 eksilme nispeti faal nüfusun değil, ziraî nüfusun umum nüfusa nispetidir). En son seneler umum millî gelire nazaran ziraî gelir Norveç'te ve Hollanda'da % 10; Avusturya ve Fransa'da % 9; Kanada'da ve Lüksemburg'da %7; Almanya'da % 6 olup İngiltere'de ve Birleşik Amerika'da % 4 e kadar inmektedir. Bizde ise % 41 e kadar yükselmektedir (1961).

Camiamızda ziraî ve gayri ziraî nüfusun durmadan süratle çoğalarak yürümesi, haddi zatında memnuniyetle görülmek lâzım gelir. Zira bir camia için kalabalık olmak da bir başka kuvvet ve kudret membaıdır. Biz ise hâdiseyi hiç de böyle karşılamıyoruz. Çünkü nüfus çoğaldıkça ve hele süratle çoğaldıkça bu çoğalmayı aynı süratle takip edemeyen istihsal muvacehesinde fert başına isabet eden millî hasıla miktarı ister istemez azalma yolunu tutmaktan vareste kalamamaktadır.

Memleketimizde ziraî inkişafsızlığın ilk veyahut en bariz sebebi olarak ziraatin — umumî heyeti itibariyle — gayri teksifî (extensif) likten kurtulup teksifî (intensif) liğe bir türlü istikamet tutamamış olması gösterilebilir. Bunun neticesi ziraî istihsalimiz de, ziraî müstahsiliyetimiz de, ziraî randıman da kifayetsizlik halinden bir türlü sıyrılamamıştır. Meselâ, 1959, 1960 ve 1961 seneleri için en ziyade randıman gösteren vilâyetlerimiz itibariyle, hektar başına, buğdayda 1998 kilodan, arpada 2314 kilodan, mısırda 2739 kilodan, pamukta 522 kilodan fazla mahsul alamadığımız halde teksifî ziraat yapabilen memleketlerde, aynı devre için memleket vasatisi olarak meselâ Hollanda'da buğday için 4660 kilo, arpa için 4230 kilo, mısır için 3900 kilo ve meselâ Mısır'da pamuk için 600 kilo mah-

sul alınabilmiş olduğu görülüyor. İnkişafsızlığı bertaraf edebilmek ümidi bir yana dursun, inkişafsızlığın bizzat ilerlemesine şahit olmaktan da kurtulamamaktayız. Bir türlü önüne geçemediğimiz su ve rüzgâr erozyonları yüzünden çiftçiliğimizin, hayvancılığımızın besleyicisi olan toprak, ya ayaklarımızın altından her gün biraz daha kayıp denizlere gitmekte veyahut yine içerlerde ekilip biçilemez veya üzerinde yeşillik muhafaza edemez hallere girmektedir.

Toprağın benimsenmesine ve işletilmesine ait olarak ziraatimizin ilerlemesini engelleyen şüphesiz bir çok âmiller vardır (Tasarruf kayıtlarında boşluklar ve intizamsızlıklar, işletmelerde parçalanmalar, birtakım mıntıkalarda toprağın fakirliği, ziraat yapanlarımızda bilgi ve teknik noksanı v.s.). Âmillerden biri de memleket malî imkânlarının kısırlığıdır. Ziraî sahaya, muhtaç olduğu sermayeleri kifayetle tahsis edebilmek hususunda gerek fertler gerek Devlet veya âmme camiaları, malî kudret bulamamaktadırlar. Bu imkânsızlık iktisaden gelişmemiş memleketlerde daha şiddetli olmaktadır ve daha şiddetle hissedilmektedir. İleri memleketler, daha ziyade ilerlemek için ziraî sahaya sermayeler tahsisi ihtiyacını hissederler. Bizimki gibi gayri münkeşif memleketlerde ise, ziraati tükenme muhatarasından çekip çıkarmak, ziraî sektörde gayet geniş bir tabaka teşkil eden nüfusu zaruretlerin pençesinden kurtarmak için malî imkânlara ihtiyaç vardır.

Ziraat sahası için malî imkânlar derken bittabi arada bilhassa ziraî krediyi hatırlamış oluyoruz.

MEMLEKETTE ZİRAÎ KREDİ MÜESSESELERİ

Memlekette ziraî sektöre kredi temin eden müesseseler olarak göz önüne, başlıca: A. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, B. Bunun yanıbaşında Tarım Kredi Kooperatifleri ve C. Tarım Satış Kooperatifleri gelirler.

A. 1962 sonu memlekette 621 şubeye, ajansa ve büroya sahip bulunan Ziraat Bankası; mameleki, Devlet mamelekinden müstakil bir iktisadî Devlet teşekkülü olup: «Türk çiftçilerinin ziraî istihsallerine, ziraî mahsullerin sürüm ve satışına, ziraatin, ziraî sanayiin ve bunlarla ilgili her türlü teşebbüslerin millî ekonomi prensiplerine göre yürümesine ve ilerlemesine lüzumlu ve elverişli kredileri tan-

zim, tedvir ve tevzi etmek ve bu gayelerin elde edilmesini güden teşekkülleri kurmak, korumak ve bu hususlar için kurulmuş ve kurulacak teşekkül ve yapılmış ve yapılacak teşebbüslere lüzum halinde iştirak etmek ana gayesiyle ve faaliyetini ziraî sahada teksif etmekle beraber diğer her nevi banka muameleleri de yapabilmek üzere....» tesis edilmiş bir bankadır (3202 numaralı ve 4 Haziran 1937 tarihli kanun).

B. Ziraat Bankası'nın sıkı bir murakabesi altında bulunan Tarım Kredi Kooperatifleri, 2836 numaralı ve 21.10.1935 tarihli kanun ile kurulmuş ve kurulmakta olup, ortakları birbirlerine karşı zincirleme ve gayri mahdut mesuliyetle bağlı bir takım şirketlerdir. 1962 sonu, memlekette 1590 Tarım Kredi Kooperatifi vardı. Kooperatiflere bağlı köy adedi 15995 ve ortakların sayısı 980.240 idi. Bu kooperatiflerin «yapacakları ödünç para verme işleri, ancak ortakların işçi akdi, tohumluk, fidan, fidelik, gübre ve ziraî alât ve edevat ve çift hayvanları satın almak gibi istihsal masraflariyle ziraî ihtiyaçları karşılamak içindir. — Madde 16 —. Tarım Kredi Kooperatifleri için Tarım Satış Kooperatiflerine girmek mecburiyeti vardır.

C. Yine sıkı sıkıya Ziraat Bankası murakabesi altında bulunan Tarım Satış Kooperatiflerinin 1962 sonu, adedi 215 olup birliklerinin sayısı 15 ve ortaklarının sayısı 153,1 bini bulunuyordu. 2834 numaralı ve 21.10.1935 tarihli kanunla kurulan bu kooperatiflerin teşkilinden maksat :

«a. Ortakların mahsullerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak; b. Lüzumunda bu mahsulleri ham madde olarak işlemek ve böylece elde edilen maddelerin satışını yapmak; c. İç ve dıştaki mutavassıtlara giden kazancı müstahsillere malederek durumlarını yabancı memleketlerdeki müstahsillere karşı kuvvetlendirmek; ç. Piyasada nizam verici bir yer alarak fiyatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek, mahsullerin istihlâk piyasasında en iyi fiyatlarla satışını başarmak; d. Yurt mahsullerinin standartlaştırılmasında müstahsillerle ihracatçılara düşen vazifeleri gerçekleştirmek; e. Ortakların istihsal ihtiyaçlarına yarayan her çeşit alât ve edevatı toptan ucuz olarak edinip dağıtmak gibi ihraç mahsullerini ucuza elde etmek, kaliteyi iyileştirmek, satış kapasitesini arttırmak ve bunların milletlerarası piyasalara en iyi fiyatla satışını sağlamaktır.» (Madde 2)

ZİRAÎ KREDİ VEREN BAŞKA MÜESSESELER

Ziraat Bankası'nın yanıbaşında ziraî kredi tevzi eden daha başka birkaç banka varsa da dağıttıkları kredinin miktarı Ziraat Bankası'nın kredilerine nispetle ehemmiyet ifade etmekten pek çok uzaklarda kalır. 1962 sonu Ziraat Bankası'nın sadece ziraî krediler adı altında 2,4 milyar liralık ikrazat bakiyesine mukabil, bankacılık sistemimiz içinde sayıları dört olan mevzuubahis bankaların aynı yıl sonu ikrazat bakiyeleri mecmuu 9,35 milyon liradan ibarettir. Yani dört bankanın ziraî ikrazat bakiyeleri Ziraat Bankası ikrazatı bakiyesinin binde dördüne bile baliğ olamamaktadır. Bu bankaların isimleriyle 1962 sonu ikrazat bakiyeleri şöyledir: Şeker Bank (4,17 milyon lira); Tütüncüler Bankası (3,61 milyon lira); Bağcılar Bankası (996 bin lira); Ege Bank (599 bin lira).

Fakat ziraî kredi müesseseleri mevzuubahsolurken Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kanununun ziraî kredi ile alâkadar bir hükmünü de hatırlamak iktiza eder. Bu hüküm şudur :

«Vâdeleri dokuz ayı tecavüz etmeyen ziraî senetler de ticarî senetler gibi iskontoya kabul edilebilir. Şu kadar ki bunların miktarı tediye edilmiş sermayenin % 15 ine muadil meblâğ ile ticarî iskonto cüzdanının % 15 i yekûnunu % 15 i nisbetini % 25 e iblâğ edebilir.» (Madde 38, Bend 2).

1962 sonu Merkez Bankası'nın bu hükme tebean açılmış kredileri bakiyesi 270,2 milyon liraya bâliğ oluyordu ki yekûndan 243,5 milyon lirası Ziraat Bankası'nca ibraz edilen senetler kalemi adiyle ve 26,7 milyon lirası da diğer bankalarca ibraz edilen senetler kalemi adiyle bilânço raporunda yer almış bulunuyordu. Merkez Bankası'nın hububat alımları için Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ve tütün finansmanı için piyasadaki bankalara açtığı krediler de vardır.

Şu yukarıki izahat ile de az çok anlaşılıyor ki, Türkiye'de ziraî kredi denildiği zaman bütün ihtiyaçlar, gözünü daha ziyade şu üç çeşit müesseseye dikmiş bulunmaktadır: 1. Ziraat Bankası; 2. Tarım Kredi Kooperatifleri; 3. Tarım Satış Kooperatifleri. Halbuki biraz ilerde göreceğimiz veçhile gerek Tarım Kredi Kooperatifleri gerek Tarım Satış Kooperatifleri kendi kredi ihtiyaçları için Ziraat Bankası'na bakmaktadırlar; yani ziraî kredi mevzuunda en ağır yük Ziraat Bankası'nın sırtındadır.

ZİRAÎ KREDİ İHTİYACI

Bizde ziraî kredi ihtiyacı, eldeki imkânlar ile tatmin edilebilir olmaktan pek çok uzaklardadır. İhtiyaçları rakama vurmak pek güçtür. Fakat bu hususta bir fikir edinebilmek için memleketin kredi bekleyen ziraat sahasına bir göz atmak kâfidir. İhtiyaçlar nelerdir? Bunlar :

Memleketin 23 milyon hektar tarlası; 28,8 milyon hektar merası ve çayırı; 2,14 milyon hektar bağı, bahçesi ve zeytinlikleri üzerinde çalışan on iki milyon kadar ziraat erbabına: a. Mevsimlik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kısa vâdeli; b. Ziraî istihsali verimlendirmek ve iyileştirmek için orta vâdeli; c. Ziraî işletme sahibi olmak veya bir ziraî işletmeyi genişletmek veya geliştirmek için uzun vâdeli krediler arayan ihtiyaçlardır. İhtiyaçlar ileri bir memleketin değil, belki şu yukarılarda tebliğimize başlarken ziraî hali tasvir edilen ve baştan başa kalkınmaya muhtaç olan bir gayri münkeşif memleketin ihtiyaçlarıdır.

Diğer taraftan düşünmeli ki her iktisadî sektör için olduğu gibi ziraî saha için de lâzım olan ve Devlet tarafından vücuda getirilmesi iktiza eden karayolları, demiryolları, sulama tesisatı gibi alt yapı da memlekette henüz pek eksik bulunmaktadır. Ziraî işletme sahipleri kendi şahsî ihtiyaçları için sermayeye muhtaç oldukları kadar, bizzat Devlet de o — ziraî — alt yapı için, (ve bunun yanıbaşında ziraî sektör ile alâkadar olarak kendi ormanları için) yine şiddetli bir sermaye ihtiyacı içindedir.

Devleti bir tarafa bırakarak, biz burada, ziraat sahasında çalışan asıl işletme sahiplerinin ihtiyaçlarına gelelim. Elde mevcut kredi müesseseleri bu ihtiyaçları tatmin edememekte ve böylece hikmeti vücutlarını kifayetle yerine getirememektedirler. Ne için? Çünkü :

1. Kendileri kâfi miktarda memba tedarik edememektedirler. 2. Kâfi memba bulamadıkları için ziraî sahanın kendilerinden aradığı krediyi kifayetle tevzi edememektedirler. Netice olarak ziraî sahamızda, değil kalkınma hesabına yatırım için, hattâ kısa vâdeli ihtiyaçları için dahi kâfi miktar kredi bulamamaktadır (Ezcümle hububat hasadını kaldırmak için Toprak Mahsulleri Ofisi'nin bugün dahi çekmekte olduğu sıkıntıyı ve sonra gerek bu Ofisin ge-

rek Tarım Satış Kooperatifleri'nin bilhassa 1950 yıllarında kredi enflâsyonlarına kapı açacak derecelerde malî imkânlardan mahrumiyetlerini düşününüz).

ZİRAAT BANKASI

A. KAYNAKLAR : Bilindiği gibi herhangi bir banka için kaynaklar iki kısımdır: 1. Öz kaynaklar; 2. Yabancı kaynaklar.

1962 sonu itibariyle Ziraat Bankası'nın öz kaynakları 723,7 milyon lira ve yabancı kaynakları 3,85 milyar olmak üzere bütün membaları 4,58 milyar liradır (Diğer pasif kalemler hariç). Fakat şimdiden şunu hatırlıyalım ki, yukarılarda geçtiği üzere Ziraat Bankası, muamelelerini «ziraî sahada teksife çalışmakla beraber» diğer banka muameleleri için de (arada resmî ve ticarî krediler için de) membalarından bir kısmını ayırmak mecburiyetindedir.

1. Öz kaynaklar : Mevzuubahis 723,7 milyon liranın 517,9 milyonu aslî sermaye, 185,6 milyonu ihtiyat sermaye, 2,5 milyonu karşılıklar ve 17,7 milyonu 1962 kâr'ıdır. 1962 deki 517,9 milyon lira şu unsurlardan müteşekkildir: 325,9 milyon lira Hazinece ödenmiş meblâğlardan, 134,9 milyon lira müterakim kârlardan, 26,4 milyon lira menafi ve iane hisseleri tahsilâtından ve 30,7 milyon lira müteferrik unsurlardan.

Kendi yaptığı bir takım hesaplara göre Banka, yalnız öz sermaye için asgarî olarak 5 ilâ 7 milyar liraya ihtiyaç göstermektedir.

2. Yabancı kaynaklara gelince : Yine 1962 sonu itibariyle bunların belli başlıları, a. Mevduat; b. Taahhütler; c. Tahviller; ç. Tediye emirleri; d. Talep olunmamış kıymetler. 3,85 milyar liralık yabancı sermaye şöyle dağılmaktadır :

a. Mevduat : 3,15 milyar lira. Bu 3,15 milyar liradan 2,64 milyarı vâdesiz ve ancak 0,51 milyarı vâdelidir ki, umum mevduata nazaran nispet vâdesiz için % 83,8 ve vâdeli için % 16,2 dir. Bilhassa bir ziraî kredi müessesesi için vâdesiz mevduat yanında vâdeli mevduat nispetinin bu düşüklüğü elbette dikkati çekmek iktiza eder. Bizim başka bankalarımızda olduğu gibi Ziraat Bankası'nda da vâdeli mevduat için en uzun vâde umumiyetle veya mutaden iki seneyi geçmez.

b. Taahhütler : 523,6 milyon lira. Bu meblâğdan 369,9 milyonu Merkez Bankası'ndan temin edilmiş kısa vâdeli reeskont kredisi ve 153,7 milyonu da Amortisman ve Kredi Sandığı'ndan sağlanmış uzun vâdeli kredidir ki yekûn içinde evvelkisi % 70,6 ve ikincisi % 29,4 bir nisbet ifade ederler (Amortisman ve Kredi Sandığı'na ait bakiye, Banka'nın sandığa yatırmak mecburiyetinde olduğu % 20 munzam karşılıkları yatırmakta müşkülâta uğraması neticesi 1956 ve 1960 senelerinde uzun vâdeli istikrazlara kalbetmekten mütevellit bir bakiyedir. Daha doğrusu muamele bir tahkim muamelesidir. 154 numaralı ve Aralık 1960 tarihli kanuna tebean bir başka tahkim muamelesiyle Banka'nın uhdesinden 563,2 milyon liralık bir borcun veya borçların çıkarılmış olduğunu da burada bilvesile hatırlayalım. Merkez Bankası'na olan 563,2 milyon liralık bu borç Ziraat Bankası'nın Tarım Satış Kooperatifleri'ne ,Millî Korunmaya ve Devlet Su İşleri'ne açıp da donmaya mahkûm kalmış kredileri mecmuuna tekabül etmekte idi.)

c. Tahviller : 139,1 milyon lira. Bu meblâğ, yirmi sene vâde ile Banka tarafından muhtelif tarihlerde çıkarılmış istikraz tahvillerinden 1962 sonu bakiyesini teşkil eder. (1950 - 57 devresinde Banka cem'an 220 milyon liralık tahvil ihraç etmiştir. - Tahvil ihracı ile elde ettiği membaları Banka, uzun vâdeli olarak yüzde üç faizle ikraz eder. Tahvil sahiplerine ödediği yüzde yedi veya beş ile bu yüzde üç arasındaki farkı Banka, Devletten tahsil eder).

ç. Tediye emirleri : 36,3 milyon lira. Henüz sahiplerine ödenmemiş çek bedelleri ile havale emirleri bakiyesi olup vâdesiz mevduat mahiyetindedir.

d. Talep Olunmamış Kıymetler : 4,2 milyon lira. İhraç edilmiş tahvilâtın resülmal itfa bedelleri ile faiz kupon bedellerinden henüz sahiplerine tesviye edilmiyen kısım olup bunlar da vâdesiz mevduat mahiyetinde telâkki olunabilirler.

Zatî ve gayri zatî (öz ve yabancı) yukarıki 4,58 milyar liralık membaları, vâde itibariyle bir tasnife tâbi tutmak istersek şu neticeyi elde ederiz: 723,7 milyon liralık öz kaynaklar için vâdenin mevzuubahsolmayacağı malûmdur (Bu membaları Banka, vâde bakımından tam serbestî ile kullanabilir). Bu zatî membaların umum membalara nisbeti % 15,7 dir. Yabancı kaynaklara gelince :

3,85 milyar liradan 1652 milyonu vâdesiz; 1398 milyonu kısa vâdeli; 511 milyonu orta vâdeli ve 293 milyonu uzun vâdelidir. Umum kaynaklara nazaran vâdesizler % 36,1; kısa vâdeliler % 30,8; orta vâdeliler % 11,1 ve uzun vâdeliler % 6,3 nispetindedirler. Demek oluyor ki ziraî sahada bilhassa aranılan veyahut ziraî sahada bir başka kıymet ifade eden orta ve uzun vâdeli yabancı membaların — öz ve yabancı bir arada — umum membalara nispeti, nihayet % 17,4 den ileriye geçememektedir. (Membaları vâde itibariyle tasnife tâbi tutarken (Diğer Pasifler) kalemini de ihmal etmiyerek bir ayıklama yapan Bankanın hesabına göre orta ve uzun vâdeli yabancı kaynakların öz ve yabancı umum kaynaklara nispeti % 20,3 dür).

Bu bahse nihayet verirken membalardaki vâdelerin tahsislerdeki vâdelere de hâkim olduğunu veya hâkim olması lâzım geldiğini hatırlatmakta fayda vardır.

B. TAHSİSLER : Tahsisler tâbirini Fransızcadaki (Placements) tâbirinin mukabili olarak kullanıyoruz ki Banka'nın kısa, orta ve uzun vâdeli ziraî, ticarî, malî ve resmî bütün kredilerini veya ikrazatını şümulü içine alır. Yukarılarda gördüğümüz öz ve yabancı kaynaklardan, 1962 yılı sonu, Bankamız ziraî sahaya ne miktar tahsisler yapmış bulunuyordu?

Yine yukarılarda kaydettiğimiz bir noktayı burada hatırlatmak isteriz. Banka sadece ziraî sahaya para yatırmaz. Resmî dairelere ve ticarî sahalara da tahsislerde bulunur. 1962 sonu bilânçosunun Aktifinde, hassaten ziraî krediler diye açılmış bir kalem vardır ki 1,95 milyar liralık bir meblâğı ifade eder. Fakat tamamı ziraî kredi olarak 458,3 milyon liralık bir bakiye de vardır ki, hususiyetine binaen (takipteki matlubat) adiyle bilânçonun (Diğer Aktifler) kalemi içinde yer almaktadır. Bu suretle ziraî kredilerin miktarı 2,4 milyar liraya baliğ olmaktadır.

Ancak resmî sahaya ve ticarî sahaya açılan kredilerin ve yatırılan sermayelerin müfredatına inildiği zaman, bunlar arasında da ziraî mahiyeti haiz olarak tesadüf edilen kalemlerin ihmal edilemeyecek kemiyette olduğu görülür. Bunlar üzerinde birazdan durulmak üzere biz şimdi asıl ziraî krediler adiyle bilânçoda yer alan 1,9 milyar liraya gelelim. 1,9 milyar lirayı Banka'nın muhasebesi beş kısım altında toplar :

1. Doğrudan doğruya müstahsile verilen krediler; 2. Tarım Kredi Kooperatifleri'ne verilenler; 3. Tarım Satış Kooperatifleri'ne verilenler; 4. Ziraî Donatım Kurumu'na verilenler; 5. Tohumluk kredileri. 1962 sonu ve vâdeleri itibariyle bu kredilerin üzerine eğilelim :

1. Doğrudan doğruya müstahsile verilen krediler : 876,8 milyon lira. Bundan 635,9 milyon lirası kısa vâdeli; 151,6 milyon lirası orta vâdeli ve 89.3 milyon lirası uzun vâdelidir.

Kısa vâdeli kredilerden maksat, çevirme kredileri, sürüm ve satış kredileridir ki, usulen bir seneyi geçmeleri lâzımdır. — Orta vâdeli kredilerden maksat, donatım, verimlendirme ve iyileştirme, ziraat sanatları kredileri, AID fonundan açılan ziraî kredilerdir ki, vâdeleri bir sene ile azamî beş sene arasında yer alırlar. — Uzun vâdeli kredilerden maksat da arazi edindirme ve tesis kredileri, yeni arazi açma kredileri ve topraklandırma kredileridir ki, vâdeleri beş seneden yirmi seneye kadar uzayabilir (121,2 milyon liralık «taksitlendirilen ziraî krediler» i 1,9 milyar liralık yekûndan çıkararak «takipteki matlubat» gibi müstakilen mütalâa etmiş bulunuyoruz). Membalarda olduğu gibi tahsislerde de orta ve uzun vâdelilerin mahdudiyeti dikkati çekmemek imkânı yoktur.

2. Tarım Kredi Kooperatifleri'ne verilenler : 416,7 milyon lira. Bunlar kâmilen kısa vâdeli mahiyette veyahut öyle olması lâzım kredilerdir.

3. Tarım Satış Kooperatiflerine verilenler : 369,9 milyon lira. Bunlar da tamamen kısa vâdeli mahiyette veyahut öyle olması lâzımgelen kredilerdir.

4. Ziraî Donatım Kurumu'na verilenler : 108,9 milyon lira. Ziraat erbabına teçhiz alâtı ve edevatı tedarik etmek maksadı ile müesses Ziraî Donatım Kurumu'na açılan bu krediler orta vâdeli mahiyettedirler.

5. Tohumluk Kredileri : 22,4 milyon lira. Banka'nın çiftçiye, tohumluk sağlıyabilmesi için açtığı kısa vâdeli kredilerdir.

Yukarıda beş kalemde görülen kredilerden kısa vâdelilerin yekûnu 1444,9 milyon lira; orta vâdelilerin yekûnu 260,5 milyon lira; uzun vâdelilerin yekûnu 89,3 milyon lira olarak mecmuu 1794,7 milyon liradır. Burada da kısa vâdeli krediler yanında orta ve uzun vâdeli kredilerin mahdudiyeti dikkate lâyıktır.

Takipteki matlubata gelince, bunlar :

Doğrudan doğruya müstahsile verilen kredilerden 137,7 milyon lira; Tarım Satış Kooperatiflerine verilen kredilerden 320,5 milyon lira olup, yekûnu 458,2 milyon liraya baliğ olmaktadır. Tarım Kredi Kooperatifleri'ne verilen kredilerden, taksitlendirilmiş 37,1 milyon lira ile yukarıda yine taksitlendirilmiş diye zikri geçen 121,2 milyon lirayı da 458,2 milyonluk yekûna ilâve edersek 616,8 milyon liralık bir rakama vâsıl oluruz. Binaenaleyh Banka'nın kısa, orta ve uzun vâdeli ikrazatiyle takipte ve taksitlendirilmiş bütün kredileri, aşağıdaki cetvelde olduğu gibi bir araya topladığımızda daha yukarılarda bahsi geçmiş olan 2,41 milyar liralık ziraî kredilerin müfredatı ile umum yekûnunu yeniden bulmuş oluruz :

1962 sonu
Bankanın Ziraî Kredileri

— milyon lira —

Doğrudan doğruya müstahsile	876,8
Tarım Kredi Kooperatifleri'ne	416,7
Tarım Satış Kooperatifleri'ne	369,9
Ziraî Donatım'a	108,9
Tohumluk	22,4
Taksitli ve takipte	616,8
Yekûn	2411,5

«Takipte» ve «taksitli» matlubat, yekûn içinde aşağı yukarı dörtte bir gibi ehemmiyetli bir kemiyet teşkil etmektedir. Banka tahsislerinde kifayetsizliği artırmaya, matlubattan bir kısmının bu şekilde muattaliyete (immobilisation) uğraması da bir başka âmil olmaktadır.

Teminat ve Faiz : Banka, ziraat sahasının yetiştirdiği hububat, bakliyat, sınaî nebatlardan başka hayvancılığa, kümes hayvancılığına, arıcılığa, hattâ su mahsullerine elindeki imkânlar nispetinde kredi açar. Ziraî krediler adı altında yaptığı bu ikrazlarda Banka, teminat olarak yerine göre müteselsil kefalet, yerine göre arazi ipoteği; iş, çift, irat hayvanları; ziraî alât, malzeme ve makine; menkul kıymetler ve saire alır (Mutaden kısa vâdelide müteselsil kefalet, orta ve uzun vâdelide maddî teminat aranır. Kısa vâdelide

ikraz miktarı muayyen bir haddi aşarsa kredi talepleri maddî teminatla yerine getirilir).

Ziraî krediler için teminatı, Banka Kanunu şöyle sıralar :

1. Tarım Kredi Kooperatiflerinin mesuliyeti; 2. Bu teşekküllerin cüzdanlarındaki ortak senetleri; 3. Çiftçilerin müteselsil kefaleti; 4. Arazi ipoteği; 5. İş, çift ve irat hayvanlariyle her nevi ziraî alât, malzeme ve makine; 6. Menkul kıymetler (ve zikredilen bütün bu karşılıkları tamamlayıcı mahiyette olmak üzere her nevi maddî teminat); 7. Devletin veya mahallî idarelerin kefaleti; 8. Toplanmış ve toplanmamış ziraî mahsuller.

Banka'nın tatbik ettiği faiz hadlerine gelince: Banka doğrudan doğruya müstahsile açtığı kısa vâdeli krediler için % 9 alır. Orta vâdeli ve uzun vâdeli krediler için % 7 faiz istifa eder (Yüzde yarım da ekspertiz ve kontrol masrafı). Tohumluk kredilerde faiz miktarı % 6 dır. Tarım Kredi Kooperatifleri'ne ikrazat % 5 faizledir. Tarım Satış Kooperatifleri'ne (ve Ziraî Donatım Kurumu'na) ikrazat % 10,5 faizle yapılır.

% 9 veya % 10,5 hadleriyle faizler için mutedil veya elverişli denilmek elbette müşküldür. Fakat Banka'nın, kendine kaynak sağlarken ödediği faizlerin haddi veya hadleri de hiç elverişli değildir. Mevduatta faiz hadleri vâdesine göre % 2 den başlıyarak % 6,5 e kadar yükselmektedir (İkramiyeden mütevellit külfetler başkadır). Merkez Bankası nezdinde reeskonta arzettiği Tarım Kredi Kooperatifleri senetleri için Banka % 5,25 ve Tarım Satış Kooperatifleri senetleri için % 7 faiz ödemektedir. Para, Ziraat Bankası'na da pahalıya malolmaktadır.

Bankanın daha başka ziraî tahsisleri : Fakat Banka'nın ziraî sahaya kredileri (veya tahsisleri), sadece yukarılarda gösterilenlerden ibaret değildir. Bilânçoda yer alan başka kalemlerin müfredatı arasında da ziraî saha ile alâkadar kredilere veya tahsislere tesadüf edilmektedir. Avanslar kalemi ile borçlu carî hesaplar kalemi, sarih şekilde ziraî kredilerden müfredat vermektedir. İskonto cüzdanında ziraî sahaya ait senetler hiç yok mudur? Fikrimizce buna ıtlak ile menfi cevap vermek mümkün olmasa gerektir. Banka'nın memleket sathında ziraî sahaya dağılmış yüzlerce şubesi ve ajansı vardır. 1962 sonu itibariyle 196,6 milyon lira bakiye gösteren iskonto cüzdanı içinde uzaktan yakından ziraatle alâkadar senetler olmasın,

buna ihtimal verilemez. Ziraî merkezlerde ya doğrudan doğruya ziraatle iştigal eder veyahut yarı ziraat ve yarı ticaretle meşgul olur kimselerin Banka'ya getirdikleri senetler ticarî iskonto adı altında muamele görseler de bu senetlerin ziraatle alâkaları aşikârdır. Fakat az veya çok, miktarını — hariçten — tâyin etmek mümkün değildir. Biz bu cüzdan üzerinde fazla durmıyarak öteki kalemlere geçelim.

a. Avanslar kalemi : 1962 sonu Banka'nın 492,5 milyon lira bakiye veren avanslar kaleminden 157,7 milyon liralığı mahsul ve emtia karşılığı; 30,1 milyon liralığı ihraç vesikaları karşılığı ve 1,9 milyon liralığı ihracat akreditifleri isimlerini taşımaktadır ki, bu müfredatın mecmu olan 189,7 milyon liradan külliyete yakın kısmını doğrudan doğruya ziraî krediye mal etmekte elbette mahzur yoktur, diyebiliriz. Avanslar kaleminin öteki müfredatı da Hazine bonoları karşılığı, tahvil ve hisse senetleri karşılığı, tevdiat karşılığı, senet karşılığı, ithalât kredileri isimlerini taşımaktadır ki, bunlardan da az çok bir kısmının ziraî kredi ile alâkadar olduklarına hükmetmekte hata yoktur, diyeceğiz.

b. Carî borçlu hesaplar : Kalemin bakiyesi 340,2 milyon liradır. Bu bakiyeden 125 milyonu Devlet Üretme Çiftlikleri'ne tohumluk yardım kredisi; 0,21 milyonu buğday yardım kredisi; 70 milyonu Toprak Mahsulleri Ofisi'ne kredi; 0,45 milyonu Ticaret Bakanlığı Tütün Fonu hesabı isimli hesaplarda görünürler. Bu hesaplar resmî Devlet dairelerine kredi adı altında yer almaktadırlar. 97,1 milyon lira da Banka'nın iştiraklerine açılmış krediler hesabında yer almaktadır ki, mecmu 292,7 milyon liraya baliğ olan bu bakiyeler, hemen kâmilen ziraî kredi mahiyetindedirler (Geri kalan 38 milyon liranın ticarî mi ziraî mi olduğu anlaşılamamaktadır).

c. İştirakler : 170 milyon lira bakiye veren bu hesabın 90 veya 100 milyon liralığını ziraatle alâkadar saymakta tereddüde mahal yoktur.

TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ

1962 sonu, memlekette mevcut cem'an 1590 Tarım Kredi Kooperatifinin bir arada toplanmış bilânçosuna göre bunların öz kaynakları (ödenmiş sermaye + öz kaynak hesabı + yedek akçe hesabı) 237,8 milyon lira ve yabancı kaynakları 454,1 milyon liradır. Mecmuu

691,9 milyon liraya baliğ olur. Yabancı kaynaklar kâmilen Ziraat Bankası'nın avanslarından müteşekkildir, denilebilir.

Kredi kooperatiflerinin tahsisleri bakiyesi, aynı yıl sonu ortaklara ikrazat bakiyesi olarak, 624,5 milyon liradır ki bunun 581,6 milyonu normal ikrazat bakiyesi ve 42,9 milyonu da taksitlendirilmiş alacaklardır. (624,5 milyon lira ikrazat bakiyesinden 358,5 milyon liralığı hububata tahsis edilmiş bulunmaktadır ki yekûndan % 57,5 kadar bir hisse alıyor, demektir.)

Bu kooperatifler ortaklarına ikrazatı % 8 faizle yaparlar.

Kısmen yukarıki izahattan anlaşılacağı üzere kooperatifler, Ziraat Bankası'nın avanslarından mâda hiçbir suretle hariçten istikraz yapabilmek hakkına sahip değildirler. Kendi namlarına veya hesaplarına mevduat da kabul edemezler (Bazı kooperatifler, Ziraat Bankası hesabına mevduat kabul edebilirler. - 1962 sonu Banka hesabına mevduat kabulüne mezun 80 kooperatifin Banka nezdinde mevcut mevduat bakiyeleri yekûnu 3,5 milyon liraya baliğ olmakta idi). Başlı başına bu kayıtlar, Tarım Kredi Kooperatifleri'ni bulundukları mahallerde Ziraat Bankası'nın birer şubesi veya ajansı vaziyetinde göstermeye kâfi olsa gerektir. Bankanın, kooperatifler üzerindeki çok sıkı nüfuzunu ve hâkimiyetini, Banka zaviyesinden bakıldığı zaman, bir dereceye kadar olsun mazur görmemeye imkân yoktur. Zira kooperatiflere sağlanan yüzlerce milyon liralık avansların yegâne alacaklısı Bankadır. Bir alacaklı sıfatıyla Bankanın o matlubatı elden geldiği kadar sağlam tutmak istemesi haksız görülemez. Şu kadar ki, bu kadar nüfuzun ve hâkimiyetin kooperatifleri hikmeti vücudundan uzaklaştırmaya veya uzak tutmaya âmil olduğu da bir başka vakıadır.

Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarına sadece kısa vâdeli kredi verirler (Kanun Madde 16). Kısa vâdeli kredi, nihayet sene içinde mevsimlik krediden ibarettir. Umumiyetle kalkınmaya muhtaç ziraat ehli için ise bilhassa orta vâdeli krediye lüzum vardır. Ortağın kalkınması asıl bununla olacaktır. Tarım Kredi Kooperatifleri'mizin açtığı kredilerde tam salâhiyet olduğu iddia edilemez. Bunda ortakların orta vâdeli krediye olan ihtiyaçları da âmildir, denilirse hatâ edilmiş olmaz, fikrindeyiz. Ziraat Bankası'nın dahi ziraî sahaya — bu arada Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bulunduğu mahallere — orta vâdeli krediyi kifayetle temin için kaynak sahibi olmadığı düşünülürse, kooperatiflerin veya ortakların bu vâdideki ihtiyaç de-

recesi hakkında bir fikir edinilebilir (Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bulundukları mahalde bunların ortaklarına, Ziraat Bankası, orta vâdeli krediyi maddî teminat mukabili açar.) Kısa vâdeli krediler fiiliyatta orta vâdeli krediye inkılâp etmekten hali değildirler. Diğer taraftan orta vâdeli krediler teknik elemanlar tarafından gayet sıkı bir kontrol isterler. Bilhassa bizimki gibi inkişaf edememiş memleketlerde ortağın teknik bakımdan tenvire, irşada ihtiyacı, kredi ihtiyacından daha az değildir.

Tarım Kredi Kooperatifleri'mizin hikmeti vücutlarını tam yerine getirememelerinde kooperatifçilik için halkımızın henüz hazırlanmamış olması başlıca âmiller arasındadır. Bir kooperatifin hikmeti vücudunu yerine getirebilmesi için lüzumlu şartlardan biri de, ortakların birbirini mutlaka tanıyabilecek kadar, mahdut âzalı olmasıdır. Bu şart bizim Tarım Kredi Kooperatiflerimizde kifayetle mevcut değildir. Bini mütecaviz ortağa sahip kooperatiflerimiz vardır (1962 sonu 1590 kooperatiften 174 ünün ortak adetleri binden fazladır).

TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİ

1962 sonunda 15 Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin kendi ortaklarından (ortak kooperatiflerinden) tahsil olunmuş sermaye miktarı 44,9 milyon lira ve yedek akça miktarı 53,8 milyon lira idi ki yekûnu 98,7 milyon lira demektir. Beş müstakil Tarım Satış Kooperatifi'nin (tahsil olunan sermaye) leri 254,6 bin lira ve yedek akçaları 30,4 bin lira olarak öz kaynakları mecmuu 285 bin liraya baliğ olmaktadır. Birliğe bağlı ve bağımsız 215 satış kooperatifinin tahsil olunmuş sermayesi 58,8 milyon ve yedek akça tutarı 13 milyon lira olup yekûnu 71,8 milyon lira tutmaktadır.

Tarım Satış Kooperatifleri ve birlikleri mahsul ve mıntaka itibariyle ayrılmaktadırlar :

1. Ege bölgesi : Burada dört birlik vardır: a. Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (18 kooperatifin); b. İncir Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (19 kooperatifin); c. Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (51 kooperatifin); ç. Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (22 kooperatifin). Bu dört birlik müştereken TARİŞ remzini (emblème) almışlardır.

2. Çukurova bölgesi : ÇUKOBİRLİK remziyle 17 kooperatiften müteşekkil birliğin asıl adı Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'dir. Burada bir birlik daha vardır. Dört kooperatiften müteşekkil Adana Narenciye Tarım Satış Kooperatifleri Birliği.

3. Karadeniz bölgesi : Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği adındaki bu birliğin remzi FİSKO BİRLİK'tir. 26 kooperatiften müteşekkildir.

4. Bursa bölgesi : Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 5 kooperatiften müteşekkil olup remzi KOZABİRLİK'tir.

5. Marmara bölgesi : Bursa - Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 4 kooperatiften müteşekkildir. Remzi Marmara Birliği'dir.

6. Antalya bölgesi : Antalya Pamuk, Narenciye ve Muz Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 5 kooperatiften müteşekkildir. Remzi ANTBİRLİK'tir.

7. Nevşehir bölgesi : Nevşehir Üzüm ve Mamulleri Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 4 kooperatiften müteşekkil olup remzi TASKOBİRLİK'tir.

8. Gaziantep bölgesi : Gaziantep Fıstık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, 12 kooperatiften müteşekkildir. Remzi GÜLBİRLİK'tir.

Bunlardan başka beş tane müstakil tarım satış kooperatifi vardır ki isimleri (Hasankeyf Tütün), (Kütahya Yaş Meyve), (Balıkesir Süt Mamulleri), (Uşak Süt mamulleri), (İstanbul Süt Müstahsilleri) tarım satış kooperatifleridir.

1962 de tasfiye kararına bağlanmış bir müstakil tarım satış kooperatifi (Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği - Tarımbirlik) ile bir de 16 kooperatiften müteşekkil (İstanbul - Yaş Meyve ve Sebze Tarım Satış Kooperatifleri Birliği - MESEBE) vardır.

Tarım Satış Kooperatifleri'ni de Ziraat Bankası finanse eder. 1962 sonu, Ziraat Bankasının bütün bu birliklere ve müstakil satış kooperatiflerine açılmış bulunan carî hesaplara ait bakiyeler yekûnu, 690,4 milyon liraya baliğ olmakta idi. Bundan 369,9 milyonu (vâdesi gelmeyen bakiyeleri) ve 320,5 milyonu (takipteki bakiyeleri) göstermekte idi.

690,4 milyon lira bir başka tasnife göre şu kısımlara ayrılmaktadır: 371,5 milyon lirası ortak malı mübayaası için kredi; 234,9 milyon lirası karşılıksız kalan müdahale alımları için kredi (ki zararlardan ibarettir); 5,7 milyon lirası tesis kredileri; 58,9 milyon lirası teşebbüslere sermaye iştirakleri kredileri; 19,4 milyon lirası levazım ve ihtiyaç maddeleri kredileri içindir.

Kıymetlendirilen mahsul nevilerine göre de 690,4 milyon liranın tasnifi şöyledir: 445,1 milyonu pamuk için; 82,7 milyonu üzüm için; 6,2 milyonu incir için; 3,7 milyonu zeytinyağı için; 13 milyonu zeytin için; yine 13 milyonu koza için; 26,5 milyonu İstanbul sebze ve meyvesi için; 0,57 milyonu yağlı tohumlar için; 6,9 milyonu fıstık için; 87,6 milyonu fındık için; 1,1 milyonu tütün için; 2,9 milyonu gül için; 0,82 milyonu narenciye için; 0,21 milyonu süt için kredilere muhasses bulunuyordu. Müfredattan anlaşıldığı gibi yekûndan üçte ikiye yakın kısmını pamuk almaktadır.

Tarım Kredi Kooperatifleri gibi Tarım Satış Kooperatifleri ve birlikleri de kemmî (quantitatif) bakımdan bir inkişaf manzarası arzeder. Fakat keyfî (qualitatif) bakımdan pek de öyle değildirler. 690,4 milyon liradan 320,5 milyonunun (Takipteki) kaydı da göstermektedir ki, kooperatiflerin işleri arzu edilir şekilde yürümemiştir. Filhakika hükûmetin de türlü müdahaleleriyle birlikler, mühim zararlara uğramışlardır. Fiatlarda istikrar temini ve saire için diye, müdahale mübaayaları adı altında kooperatif âzası olmayan şahısların da malları birliklere mübayaa ettirilmiştir. Diğer taraftan ortaklara avans adı altında dağıtılan paraları, bilâhare satılan malların bedelleri karşılamaya kâfi gelmiyordu.

Bu gibi sebeplerden Tarım Satış Kooperatifleri altıyüz milyon lira kadar zarara uğramışlardır. Bu zararlardan 370,5 milyon lirasını 1960 Aralık tarihli ve 154 numaralı kanun, Hazine uhdesine devretti. Geride kalan miktar da 250 numaralı ve 14 Haziran 1963 tarihli bir başka kanunla yine hazine uhdesine geçirilmiştir.

Tarım Kredi Kooperatiflerinin olduğu gibi Tarım Satış Kooperatiflerinin de zayıf, çok zayıf tarafları vardır. Bu zayıf tarafları Ziraat Bankası'nın her iki çeşit kooperatiflere ait 1962 raporu üç kısımda şöyle icmal eder :

1. Finansmana ait olanlar : a. Sermaye taahhütleri düşük seviyede olup tahsilâta gerekli ehemmiyet verilmemektedir; b. Birliklerce ortaklara verilen avanslarda marj tutulmamaktadır; c. Pi-

yasa fiyatlarına nazaran barem fiyatları, yüksek takdir edilmektedir; ç. Umumiyetle öz kaynaklar hep sabit kıymetlere yatırıldığından işletme sermayesine bir şey ayrılamamaktadır; d. Destekleme mübayaaları ve bunlardan mütevellit zararlar, hem birliklerin hem Banka'nın finansman imkânlarını zayıflatmaya bir başka âmil olmuştur.

2. Kooperatifçiliğe ait olanlar : a. Ortak dışı alımlarda mahsul bedelinin tamamen ve kati olarak ödenmesi ve sonradan zuhur eden zararların ortak olmayanlara tabiatiyle intikal ettirilmemesi, ortak olanlarla olmayanlar arasında fark yaratmakta, bu ise ortaklar için kooperatife âza olmanın hikmeti vücudunu ortadan kaldırarak ortak olanları âdeta cezalandırmaktadır; b. Kuruluş yerleri ve iş hacimleri bakımından bazı kooperatifler zayıf doğmakta ve devamlı zararlara uğramaktadırlar.

3. İşletmeciliğe ait olanlar : a. Umumiyetle birliklerde birim (vâhid) mamule isabet eden işletme masrafı hususî sektörle mukayese edildiğinde yüksekliği görülmektedir; b. Ortakların mahsul teslimatları, taahhütlerine göre düşük oluyor; çünkü ortak piyasayı kolluyor, dışarda fiyat daha yüksek olursa malını kooperatife getirmiyor, tüccara satıyor; c. Ortaklar bağlı bulundukları kooperatiflere mahsul teslimatını geciktiriyorlar (çünkü daha ziyade piyasayı kolluyorlar); ç. Neticede mahsullerin kısa zamanda satışı yapılamadığından faiz, depolama ve saire masrafları da yükselmektedir; d. Standardizasyona ehemmiyet verilmemektedir; e. Personel kifayetsizdir.

Ziraî kalkınmada kooperatiflerden, temel vazifesi görmeleri beklenmekte olduğu düşünülürse yukarki noktaların üzerinde ne mertebe ciddiyet ve ehemmiyetle durulmak lâzım geldiği hakkında da bir fikir edinilmiş olur.

ZİRAÎ SAHADA İKRAZATÇILAR

Ziraî kredi müesseseleri mevzuubahs olurken yukarlarda zikri geçenlerin yanı başında büyük küçük «ikrazatçı» sınıfını hatırlamamaya elbette imkân yoktur. Memlekette ziraat ehline bunların açtıkları kredi miktarı nedir? Ve açılan kredilerde faiz haddi olarak ne tatbik edilmektedir?

Ziraat Bankası'nca müstahsile ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nce ortağa açılan kredilerin miktarı ile tatbik ettikleri faiz hadleri malûmdur. İkrazatçıların köylüye açtıkları kredi miktarı ile istîfa ettikleri faiz miktarı hakkında hiç değilse memleket çapında bir tetkike, yine hiç değilse şahsen ıttıla sahibi değiliz.

Ahiren Devlet Plânlama Teşkilâtı'mızca Hatay vilâyetimizin Altınözü kazasına ait bazı köylerde «toplum kalkınması» araştırmaları diye — Eylûl 1963 tarihiyle — yapılmış bir anket vardır. 19 köyde yapılan bu anketin «ekonomik kalkınmayı önleyici faktörler» kısmında, açılmış bir kısım, bizim mevzuumuzu iki bakımdan alâkadar eder: 1. Ziraat Bankası'nca yapılan ikrazat ile Banka haricinde yapılan hususî ikrazatın miktarları; 2. Hususî ikrazatta tatbik edilen faiz haddi.

1. Hususî ikrazat miktarı : Mevzuubahs ondokuz köyde Ziraat Bankası'nın 696,8 bin lira ikrazatına mukabil hususî şahısların ikrazatı 889 bin liraya baliğ olmaktadır (Cetvelde müfredatı topladığımız zaman yekûnu 990 bin lira buluyoruz). Demek oluyor ki köyler halkına ikrazatçılar Ziraat Bankası'ndan daha fazla miktarda ikrazatta bulunmaktadırlar (Bazı köylerde daha az bazı köylerde daha çok olmak üzere netice itibariyle daha fazla.).

2. Faiz hadleri : Bu hadler için rapor şöyle der: «Ayda yüzde 7,5 - 3 oranda olan ve yıllığı yüzde 25 - 30 oranına (nispetine) yükselen ve bazı hallerde ürünün (mahsulün) alivre (selem yolundan) satılmasiyle bu oranı da aşan yüksek faizler, köyde bir sermaye erozyonuna sebep olmakta ve yatırımları baltalamaktadır. - S. 20». Mevzuumuz olan faiz hadleri hakkında bu izahatı — şahsen — biz şöyle anlamaktayız:

Para bir veya birkaç ay üzerinden ikraz ediliyorsa, ayda yüzde yedi buçuk ile yüzde üç arasında değişmekte ve şayet yıl üzerinden ikraz ediliyorsa, yıllık faiz yüzde yirmi beş ile yüzde otuz arası hesabolunmaktadır. Bu takdirde ay üzerinden tatbik edilen faiz yüzde üç ise seneliği yüzde 36 ya ve şayet yüzde yedi buçuk üzerinden hesabediliyorsa seneliği yüzde 90 a baliğ oluyor, demektir.

Nakdî sermayelerin nispeten mezbul olduğu şehirlerde dahi kısa vâdeli meblâğlar için faiz haddinin, bankalar haricinde yüzde yirmiye, otuza çıktığı düşünülürse, bu haddin köylerde ne olabileceği

de kolaylıkla tahmin olunabilir (Şehirlerde ipotekli ikrazlar için faiz haddinin yüzde otuzu dahi geçtiği söylenir).

Bilindiği gibi faiz haddi iki unsura ayrılır: a. Paranın asıl kirası, b. Paranın sigorta ücreti. Memlekette bir taraftan sermayenin kıtlığı ve diğer taraftan umumî ve hususî şartları müsait başka memleketlere nazaran muhataranın nispî büyüklüğü gözönüne alınırsa faiz haddindeki yükseklik de kolaylıkla izah olunabilir.

NETİCE

Bütün şu yukarki izahata icmali şekilde bir göz atmak istersek görürüz ki, memleketin ziraî kredi müesseseleri, ziraat sektörümüzde hissedilen kredi ihtiyacını tatmin edebilmekten pek uzakta kalmaktadırlar. Tahsislerde kifayetsizlik âşikârdır. Bu da membalarda kifayetsizlikten doğup gelmektedir. İkraz veya yatırım için elde kâfi miktar para veya sermaye olmayınca ziraî sahaya tahsis edilir sermaye de bittabi kifayetle bulunamamaktadır.

Memba kifayetsizliği meselesi yalnız ziraat sektörümüze has değildir. Kifayetsizlik öteki sektörlerde de kendini göstermektedir. Daha doğrusu, memlekette ziraî kredi meselesi, iktisadiyatımızın umumî heyetine şâmil ve hâkim kredi meselesinden sadece bir safha, sadece bir parça olarak karşımıza gelip dikilmektedir. Derdin kökü, camia içinde «tasarruf» fikrini yaşatacak, tasarruf hareketini inkıtasız bir gelişme istikametinde sevkedecek umumî şartlara (âmmeye ait — geniş mânasiyle — emniyet şartları) ve hususî şartlara (fertlerin mizacına ait şartlar) müsaade eder bir vasat meselesine kadar gelip dayanmaktadır.

Tahsisleri besleyecek membalarda kifayetsizlik, vâde bakımından her çeşit krediye, yani kısa vâdeli krediye, orta vâdeli krediye, uzun vâdeli krediye şâmildir. Kısa vâdeli krediye şâmildir: Ziraî mahsullerin sürümünü ve satışını kolaylaştıracak kısa vâdeli kredilere ait membalarda kifayetsizlik yüzündendir ki, Tarım Satış Kooperatifleri ve (Toprak Mahsulleri Ofisi) son zamanlardaki enflâsyona sebebiyet veren âmillerin başlıcaları arasında yer almışlardır. Fakat millî hayatın bugünkü merhalesinde, bizim ziraî sahada asıl muhtaç olduğumuz kredi, orta vâdeli ve uzun vâdeli kredidir. En ziyade hasretini duyduğumuz bu iki çeşit kredidir. Kalkınma için hamleler yapmak, o arada iktisadî bünyemizin bilhassa ziraî kısımlarını

veya taraflarını kuvvetlendirmek istiyoruz. Ziraî sahada alât ve edevat, küçük makineler ve sair cihazlar ile çiftçiyi ve diğer ziraat ehlini donatmak için orta vâdeli krediye; ziraatte daha esaslı ıslahat yapmak için uzun vâdeli krediye ihtiyaç vardır. Halbuki yukarlarda gördüğümüz gibi bizim membalarımız arasında da en kısırları bu orta ve uzun vâdelilerdir (Umum membalar arasında yüzde yirmiye varır varmaz olduklarını yine yukarlarda görmüştük).

Umumiyetle tasarruf veya sermaye sahipleri için ziraat sektörü, — yalnız bizde değil, bütün dünyada — öteki sanayi ve hizmetler sektörleri gibi cazibe gösterememiştir ve gösterememektedir. Akmak için sermayeler, daha ziyade sanayi ve hizmetler sahalarına yönelmektedirler. Çünkü buralarda kendilerine daha ziyade emniyet, seyyaliyet ve müsmiriyyet bulmaktadırlar. Bu sebeplerden ihmale uğrayan ziraat sahası da daha ziyade kendi göbeğini kendi kesmek vaziyetinden kurtulamamaktadır. Dünyanın başka memleketleri için ziraî kredi hususunda da kooperatiflerin temel vazifesi görmelerine veyahut resmî politikalarca temel vazifesi görme yoluna sevkedilmelerine çalışılması bu zaruretlerdendir. Halbuki bizde de asıl bu temel türlü zaaflarla malûldür. Ömürleri otuz seneye yaklaştığı halde kooperatiflerimiz, zaaflarından kurtulup tam gelişme yoluna bir türlü düzülememişlerdir. Kooperatiflerimizin zayıf noktalarını belli başlı köklere irca etmek istersek, bunları bir taraftan ortağın ve diğer taraftan vesayet müessesesinin mizacına bağlamamak imkânı yoktur, diyebiliriz.

a. Ortağın mizacı : Kooperatif müessesesi, bir sermaye şirketi değildir. Bir şahıs şirketidir. Sermayeden ziyade, ortağı olan şahıstan alâka ve himmet bekler. Bu alâka ve himmet, bizim kooperatiflerimizde pek kifayetsiz bir haldedir, dersek hiç de mübalâğa etmiş olmayız, sanırım. (Tarım Satış Kooperatifleri'nde ortağın, etrafı kollayarak, işine geldiği gibi mahsulünü ya kooperatife veya tüccara verebilmekte olduğunu ve sonra her iki çeşit kooperatifte de politika mülâhazalarının, ortağa bizzat şahsî menfaatini, bizzat iktisadî menfaatini unutturacak derecelerde hâkim olabildiğini düşünelim. Daha pek yakın zamanlarda bir Ankara gazetesi ilk sahifesinin ilk sütununa şöyle bir başlık koyabiliyordu: «Çukobirlik seçimlerini filân parti kazanıyor». 20 Nisan 1964 tarihli bu gazete iki gün sonraki nüshasında da Çukobirlik seçimlerini o filân parti kazandı, demek suretiyle hiç şüphesiz ortakların iktisadî değil, politikacılıktan doğup gelen siyasî sevinç hislerine tercüman oluyordu.

b. Vesayet müessesesinin mizacı : Bilindiği gibi Ziraat Bankası nihayet bir devlet müessesesidir. Kilit noktaları, devletçe nasbedilir, devletçe azledilir idareciler elindedir. Banka idarecilerinin meslekî mizaçları ne derecede kuvvetli olursa olsun, siyasî zimamdarlardaki mizacın nüfuzundan büsbütün azade kalabilmeleri imkânı şimdiye kadar bulunamamıştır. Bilhassa satış kooperatiflerinde, Ziraat Bankası gibi Ticaret Vekâletinin de vesayeti vardır. Halbuki kooperatif dediğimiz müessese iktisadî gayesine hakkiyle varabilmek isterken tamamen serbest olmalıdır. Hele politika ona hiçbir suretle müessir olmamalıdır.

Binaenaleyh ziraî kredi mevzuubahs olurken evvel emirde şu temel müesseseyi, her iki çeşit kooperatifleri, zaaftan veya zaaflardan kurtarmak lüzumu kendiliğinden varit olur. Bu hususta başlıca ne gibi tedbirler hatıra gelir?

a. Kooperatifleri, Bankanın ve hele Devletin vesayetinden mümkün olabildiği kadar azade kılmaya müteveccih bir siyaset tutulması (Kooperatiflerin bir federasyona bağlanarak, murakabenin kendi bünyesi içinde yürütülmesi fikrine biz de iltihak ederiz. Kooperatiflerin finansmanına devam edecek olan Ziraat Bankası'nı da bu federasyonda hâkim vaziyete sokmamakla beraber onu federasyonda söz sahibi olmaktan mahrum bırakmayacak bir formül de bulunmalıdır) ;

b. Ortakta bugün kooperatifçiliğe pek de müsait olmayan mizacın tâdiline matuf bir eğitim siyasetine fiilen geçilmesi veyahut bu hususdaki gayretlerin teksif edilmesi (Kooperatifçilikte terbiye meselesi, halledilebilmesi hiç de kolay olmayan bir mesele! Fakat kooperatifçiliği yaşatmak ve hattâ yaratmak için başka çare de olmasa gerek) !

c. Kooperatiflerin kendi hesaplarına mevduat kabul etmelerine ve hariçten de borçlanmalarına müsaade olunması;

ç. Kredi kooperatiflerinde orta vâdeli kredinin de tevzii yoluna gidilmesi;

d. Kooperatiflerin, birbirini tanır ve hattâ işlerini ve maişet tarzlarını çok yakından görür, bilir ve takip eder ortaklardan müteşekkil birer camia halinde tutulabilmesi için kalabalık kooperatiflerin makul sayıda âza ile çalışmalarına yol açılması (Mevduat

kabulüne müsaade edilmesi, kooperatifin kendi kendini murakabesi keyfiyetini de kuvvetlendirecektir, fikrindeyiz);

e. Politikacılığın kooperatifte kökünden sökülmesine bir an evvel ehemmiyet verilmesi;

f. Orta vâdeli kredinin bizzat kooperatifçe teknik kontrola tâbi tutulması (Ziraat Bankası'nın bugün iki vilâyette kontrollu kredi adiyle tatbikine geçtiği müessir — veya daha müessir — kontrol ki, bununla hem teknik kontrol hem de kredi kontrolu temin edilmiş olacaktır).

Gerek kredi, gerek satış ziraî kooperatiflerine Ziraat Bankası'nın veya ziraat sahasında çoğalması temenniye şayan olan mümasil müesseselerin finansman imkânları yaratıp sağlaması keyfiyetine gelince :

Bu mesele, yukarılarda da geçtiği veçhile sadece Ziraat Bankası'nın meselesi olmayıp bütün memleketin, bütün iktisadî faaliyet sahalarının bir meselesidir. Memlekette tasarruf fikri inkişaf ettiği, millî gelir seviyesi yükseldiği, bir sermaye piyasası taazzuv ettiği, daha başka bir ifade ile halen bu gelişmelere sekte veren engeller ortadan kalktığı nispettedir ki, Ziraat Bankası da veya ziraî kredi tevzi eden mümasil müesseseler de membalarının genişlediğini görecekler ve bu sayede doğrudan doğruya müstahsile olsun, ziraî kooperatifçilik sahasına olsun, tahsislerini artırma imkânlarına erişeceklerdir.

ZİRAÎ TOPRAK VE GELİRİN VERGİLENDİRİLMESİ

Memduh Yaşa

GİRİŞ : *Türkiye'de Tatbik Edilen Sistemlerin Ana Hatları :*

Türkiye'de halen, ziraate tahsis edilen toprak ve ziraatten elde edilen gelir, vergiye tâbi bulunmaktadır. Ziraî topraktan alınan vergi reel, ziraî geliri vergilendiren sistem ise umumî gelir vergisi içinde şahsî bir mükellefiyettir. Her ikisinin, bu günkü hale gelmeden önce geçirdikleri merhaleleri, tatbik edilmekte oldukları haller ile bünye ve hususiyetleri, nihayet devlet gelirleri içindeki önemleri kısaca izah edilmek icap eder. Bu izahat, etüdümüzün müteakip kısımlarında ele alınacak hususları aydınlatmakta yardımcı olacak, tahlilleri kolaylaştıracaktır.

1. ZİRAÎ TOPRAĞI VERGİLENDİREN SİSTEM :

a) *Tarihî oluş :*

Memleketimizde toprağın reel bir vergiye tâbi tutulması, çok eskiden beri tatbik edilen bir usuldür. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri, «Resmî Dönüm», «Resmî Zemin», «Basma Akçası», «Boyunduruk Hakkı», «Resmî Çift» vesair isimlerle alınan vergiler, toprağı ekenlerden, arazinin büyüklüğü nispetinde ve nakden tahsil edilen reel vergilerdir [1]. İmparatorluğun Şer'î vergileri yanında Örfî vergiler kategorisine giren bu mükellefiyetler, zamanla bozulmuş, tazyik vasıtası ve adaletsizlik kaynağı haline gelmiş bulundukları için, Tanzimat idarecileri ta-

[1] Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, Dersaadet, 1329, S. 38 ve müteakip.

rafından kaldırılmış, yerlerine yine reel mahiyette bir tek vergi konmuştur. Tanzimatın getirdiği bu vergi, «An Cemaatin» veya «Komşuca Tahsili Mutat» vergilerdir [2]. «An Cemaatin» vergi, herkesin «emlâk ve kudretlerine» göre alınan tevzîî mahiyette bir mükellefiyettir. Arazi, müstakil olarak vergiye matrah teşkil etmemekte sadece, «emlâk ve kudretin» tesbitinde binalar, diğer emlâk, ticaret ve benzeri faaliyetlerden elde edilen kazançla birlikte nazarı itibara alınmakta idi.

Bu usul, bir taraftan tevzîî vergi sisteminin mahiyetinde mündemiç aksaklıklar, diğer taraftan arazi, emlâk ve diğer iktidar unsurları tahrirlerinin iyi yapılmaması ve bu unsurlardaki değişikliklerin takip edilmemesi yüzünden istenilen neticeyi sağlıyamamış, aksine yükün dağıtımında büyük haksızlıklara sebebiyet vermiş, Maliyenin gelir ihtiyacı bakımından da kısır kalmıştır. Bu sebeplerle, tatbik mevkiine konmasından 20 yıl sonra (1859) kaldırılmış ve yerine biri ticaret ve sanat erbabının kazançlarına dayanan temettü, diğeri herkesin emlâki üzerinden alınan emlâk vergileri konmuştur. Arazi, Emlâk Vergisi'nin, diğeri binalar olan iki unsurundan birini teşkil etmekte idi. Burada matrah arazinin değeri, nispet değerinin ‰ 4 (sonraları ‰ 8) i idi. Ancak, değerin tesbiti için de arazinin tahririne ve diğer değişikliklerinin takibine ihtiyaç olduğu, İmparatorluk İdaresi de doğru bir tahrir yapmaya ve sonraki değişiklikleri takip ve tespite muktedir bulunmadığı için vergi çabucak soysuzlaşmıştır. Bununla beraber, Emlâk Vergisi'nin binalara taallûk eden kısmı 1910 da değiştirildiği halde araziye ait mükellefiyet hükümleri 1833 sayılı arazi vergisinin kabul edildiği 1931 yılına kadar yaşamıştır.

b) *1931 Tarihli Arazi Vergisinin Bünyesi ve Özellikleri :*

Halen yürürlükte olan Arazi Vergisi *mevzu olarak,* Türkiye sınırları içinde özel mülkiyet esaslarına göre gerçek ve tüzel kişilerin tasarrufu altında bulunan bütün araziyi kavramaktadır. Kanun, ne mevzu ne de nispet bakı-

[2] İbrahim Fazıl Pelin ,Finans ilmi, İstanbul 1937, S. 315.

mından, fiilen ziraate tahsis edilmiş arazi ile ziraate elverişli oldukları halde âtıl bırakılan arazi arasında bir tefrik gözetmemiş, hattâ arsaları da, iratlı oldukları takdirde arazi ile aynı nispette vergiye tâbi tutmuştur [3]. Devlete ve kamu tüzel kişilerine ait arazi ile ziraate elverişli olmayan ve başka türlü kullanılmasına da imkân olmayan arazi daimî olarak, yeniden yetiştirilen bağ, bahçe, ormanlar; ziraate yeniden açılan; aşiretlerin iskânına ve turistik maksatlara tahsis edilen arazi muvakkat olarak (3 - 20 yıl) vergiden istisna edilmiştir.

Verginin matrahı, tahrirle tesbit edilen kıymetidir. Ancak, verginin meriyete konmasından bir yıl önce, 1930 da yapılan kıymet tahriri muvaffak olamamış ve vergi yıllarca, birçok yanlışlıkları ihtiva eden ve sayısız tadillerle düzeltilmeye çalışılan bir tahrirde tesbit edilen kıymetlere dayandırılmıştır.

1936 da arazi değerinin yeniden tesbitine başlanmış ve bu iş üç yılda bitirilmiştir. 1930 da yapılandan daha muvaffakiyetli olmakla beraber 1936 tahriri de esas itibariyle iptidaî bir karakter taşımakta, umumiyetle kadastro kayıtları olmayan arazinin basit bir tarzda yapılarak kıymetlerinin geniş bir takdirle tahmin olunmasından ibaret bulunmaktadır.

Verginin nispeti, tahrir ile tesbit edilmiş bulunan kıymetin ‰ 10'udur. 1936 dan itibaren Türk parasının değeri devamlı şekilde düşmüş bulunduğu ve bazı hallerde arazi kıymeti, para birimi kıymet değişmelerini de aşan nispetlerde yükseldiği için, verginin matraha göre yükü gittikçe azalmış, bazı arazi sahipleri için hattâ ihmali kabil bir mükellefiyet haline gelmiştir. Gerçekten arazi kıymetlerinin toptan eşya fiyatları endeksi ile aynı nispetlerde değiştiği farzedildiği takdirde, 1938 de yapılan tahrirle bulunan kıymetin % 10 u olarak tarh edilen verginin 1960 taki hakiki yükü ‰ 0.81 den ibarettir. Bir taraftan vergi yükünü hissedilir bir seviyeye çıkarmak, diğer taraf-

[3] İratsız arsalar da vergi kanununa girmekte, yalnız tâbi tutuldukları nispet daha düşük bulunmaktadır.

tan arazi vergisi gelirini yükseltmek maksadiyle, 1955 ten sonra hükûmet, vergi nispetini yükseltmek lüzumunu hissetmiştir. Ancak, kanundaki % 10 nispeti, arazinin mahiyetine göre farklı olmak üzere, emsal tatbik etmeyi teklif eden hükûmet kanun tasarısı, T.B.M.M. Umumî Heyetince reddolunmuştur.

Nihayet 21.6.1961 tarihinde çıkarılan 309 sayılı kanunla, 1 Haziran 1942 den önce tesbit edilmiş olan kıymetlerin 9, bu tarihten sonra tesbit edilmiş kıymetlerin de 3 katı eklenmek suretiyle vergi matrahı sayılacakları kabul edilmiştir.

Arazi vergisi başlangıçta bir devlet vergisi idi. Fakat, bir taraftan mahallî idarelerin gelir ihtiyaçları ve verginin mahiyeti itibariyle bu idarelerle sıkı ilgisi, diğer taraftan devlet gelirleri içindeki nispî öneminin düşüklüğü gözönünde bulundurularak 1936 dan itibaren vilâyet özel idarelerine terkedilmiştir. Verginin mahallî idarelere sağladığı yıllık gelir, İkinci Dünya Harbi sonundan 1958 yılına kadar, 8 ilâ 20 milyon lira arasında dalgalanmıştır. 1958 de 20 milyonu geçmiş, 1960 ta 26 milyona yaklaşmıştır. Nispetlerinin ayarlanmasından sonra yıllık vergi tahsilâtı birden bire artmış ve 1963 te 100 milyon lirayı aşmıştır [4].

Türk Maliye İdaresi, bugün de arazi vergisine, ancak mahallî idareler maliyesi içinde bir önem atfetmektedir. Bu etüdün hazırlanması sırasında T.B.M.M. de müzakere konusu olan Emlâk Vergisi Kanunu Tasarısı ve gerekçesini hazırlayanların kanaatine göre [5] arazi vergisinin, «sosyal», ekonomik politikasının yardımcısı hüviyetinde «politik» vergi etkisi göstermesi mümkün olmadığı gibi,..... bünyesinde mündemiç güçlükler, üzerinde inşa edildiği mevzuun elverişsizliği, uygulanmasında yarattığı mukavemetler gibi malî psikolojik sebepler yüzünden ..... çağımızın masif randımanlı vergiler hizasına yaklaşması vârit olamaz. Bu sebeple arazi vergisi ile devlet maliyesi arasında bir ilgi kurulmamış, yeni kanunla derpiş edilen arazi tahririnin gerçekleşmesinden sonra mühim nispette artacağı tahmin edilen arazi vergisi varidatının, bugün olduğu gibi, yine tamamının mahallî idarelere bırakılması kabul olunmuştur.

[4] Arazi vergisine ait tahsilât rakamları, kısmen 1959 istatistik yıllığından, kısmen de Maliye Bakanlığı'ndan alınmıştır.

[5] Emlâk Vergisi Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, Ankara 1964, S. 25.

Emlâk Vergisi tasarısı içinde yer alan arazi vergisi ile halen tatbik edilmekte olan mükellefiyet arasında mahiyet itibariyle bir fark yoktur. Şimdiki mükellefiyette olduğu gibi, Mecliste müzakere konusu olanda da vergi, esas itibariyle, *arazinin servet değeridir.* Bütün mesele, verginin kanunlaşmasiyle arazi için yeniden kıymet tahririne gidilmesinin kabul edilmiş olmasından, yani reel değerinden çok uzaklaşmış bulunan matrahın hakikate yakın bir seviyeye getirilmesine imkân açılmasından ibarettir.

2. ZİRAÎ GELİRİ VERGİLENDİREN SİSTEM :

a) *Tarihî oluş :*

İmparatorluk Türkiyesi'nde ziraî gelir daima vergiye tâbi olmuştur. Bilindiği gibi öşür, İmparatorluk Maliyesi'nin en önemli gelir kaynağını teşkil etmekte idi. Öşür, yahut aşar dediğimiz ve ziraî mahsulün bir kısmının devlete transferini sağlıyan mükellefiyet, umumiyetle dinî menşeli sanılır ve bu sebeple öşür, meşhur dört şer'î vergiden [6] biri olarak kabul edilir. Prof. Ömer Lûtfi Barkan, âşar'ın şer'î bir mükellefiyet olmadığını, İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde daha evvel de yaşayan bir vergileme usulü olduğunu, malî ve iktisadî mülâhazalarla İmparatorluk devlet hayatında da yaşatıldığını ortaya koymuştur [7]. Gerçi İmparatorluk Türkiyesi'nde dinî temele dayanan ve arazi sahiplerinden onda bir ile onda yarım arasında alınan bir öşür mevcuttu. Fakat bu şekilde öşür, fethedilen arazinin büyük kısmının ya mülkiyeti devlete ait olduğu fakat zamanla sahipsiz kalması sebebiyle beytülmale (hazineye) geçmiş bulunduğu için çok mahdut bir sahaya inhisar etmekte idi. Mahdut miktardaki sahipli arazi dışında kalan çiftçilerden, öşür adiyle tahsil edilen vergi ise, devletin, mülkün hakiki sahibi sıfatiyle saldığı bir mükellefiyetti. Bu mükellefiyet, nispet itibariyle de bi-

6 Öşür dışında diğer şer'i vergiler, zekât, cizye ve haraçtır.

7 Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda öşür ve âşâr, İslâm Ansiklopedisi, 96 cüz, İstanbul 1963, S. 485 - 488.

rincisinden ayrılmakta, mahsulün onda birinden başlıyarak yarısına kadar yükselebilmekte idi [8].

İmparatorluğun son çağlarında halkı ağır şekilde tazyik eden bir vasıta haline gelmiş bulunan âşar, Cumhuriyet idaresince *17 Şubat 1925* tarihinde 552 sayılı kanunla kaldırılmıştır.

Âşarın kaldırılmasından sonra ziraî gelir, uzun zaman direkt bir mükellefiyete tâbi tutulmamıştır.

İkinci Dünya Harbi sırasında bir taraftan Toprak Mahsulleri Vergisi ile doğrudan, diğer taraftan İhracat Vergisiyle dolaylı şekilde, ziraî gelir yeniden mükellefiyet sahasına alınmış, fakat her ikisinin harb sonunda kaldırılmasiyle, 1925 te yaratılan duruma avdet olunmuştur.

Harbi takip eden devrede Türkiye'nin modern bir gelir vergisine kavuşturulması konusu ele alındığı sırada, ziraat faaliyetinden elde edilen kazançların da bu verginin mevzuu içinde yer alması, başlangıçta tabiî sayılmıştır. Bu sebeple, 1946 da T.B.M.M. ne sunulan ilk Gelir Vergisi projesinde, ziraî kazançların da Gelir Vergisi mevzuuna alındığı görülmektedir. Ancak, bu proje bir müddet sonra hükûmet tarafından geri alınmış ve yerine, 1947 nisan sonunda, yeni bir proje takdim olunmuştur. Bugün olduğu gibi vergimizin esasını teşkil eden 1947 projesinde de, ziraî kazançlar gelir vergisinden istisna edilmişti.

Ziraî kazançların mükellefiyet dışında tutulması, gelir vergisine karşı tenkidleri artırmış ve Türkiye'de gelir vergisi sisteminin tatbikine karşı olanların eline kuvvetli bir silâh vermiştir. Gerçekten, gelir vergisi aleyhtarları, millî gelirin yarısını konusu dışında bırakan bir mükellefiyetin, gelir vergisi adını alamıyacağını öne sürmekte, ziraati de vergi sahasına almadığı takdirde hükûmetin bu sistemden vaz geçmesi gerektiğini savunmakta idiler. Şüphesiz bunlar hükûmetin, muhtelif sebeplerle, ziraî kazançları vergiden istisna etmek zorunda kalacağını bilmekte idiler. Hükûmeti, gelir vergisinin ihdasında ziraî kazançları kenarda tutmaya zorlayan birçok sebeplerin başında, ziraî kazançları doğrudan bir metotla vergilendirmedeki teknik güçlük, ilk tatbik yıllarında gelir vergisinin muvaffakiyet şansını azaltmama arzusu [9] ve nihayet, çok partili siyasî hayata giriş sırasında, siyasî hesaplar yer almıştır.

[8] İbid.

[9] Ali Alaybek, Gelir Vergisi Dâvamız, İstanbul 1947, S. 59.

Millî gelirin % 40 tan fazlasını yaratan ziraat faaliyetinin gelir vergisi mükellefiyet sahası dışında bırakılması, bilhassa vergi adaleti yönünden şiddetli tenkitlere konu olmuştur. 1950 yi takip eden ilk üç yılda, sınıf olarak ziraat erbabının nispeten daha yüksek bir refah seviyesine kavuşması ve bu sınıf içinde bazı kimselerin çok yüksek kazançlar sağlamağa muvaffak olması, bu tenkidlerin tesirini arttırmıştır. Bu sebeple, 1951 den itibaren T.B.M.M. ne, ziraî kazançların vergilendirilmesi için milletvekilleri tarafından kanun teklifleri yapıldığı gibi, hükûmet de zaman zaman bu konuda çalışmalar yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Buna rağmen, 1960 ihtilâline kadar geçen on yıllık tatbik devresi içinde gelir vergisinde, ziraî kazançların vergilendirilmesini sağlıyacak bir tadilât yapmağa muvaffak olunamamıştır. Neticenin bu şekilde tecelli etmesinde, seçim mülâhazalarının kuvvetli tesirini görmemeğe imkân yoktur. Ancak, bir taraftan ziraat sektörünün 1954 ten itibaren yeniden bir duraklama devresine girmiş olması, diğer taraftan ziraî kazançları gelir vergisi sistemi içinde teklif etmenin arzettiği çok büyük teknik güçlükler de, zamanın politik iktidarının davranışında müessir olmuştur.

Ziraî kazançların gelir vergisi konusuna alınması, ancak Millî Birlik Komitesi'nin teşri organı olarak faaliyette bulunduğu devrenin son gününde, yani Kurucu Meclis'in kuruluş arifesinde mümkün olmuştur. 31.12.1960 tarihli 193 sayılı kanun, 1961 yılında elde edileceklere de şâmil olmak üzere, ziraî kazançları gelir vergisi içine sokmuştur. Ancak, 1961 gelirlerine ait vergi beyannamelerinin 1962 martında verilmesi icap ettiğinden, kanunun vergileme ile ilgili maddelerinin tatbiki, zarurî olarak, parlâmenter rejimin yeniden siyasî hayatımıza hâkim olduğu zamana rastlamıştır. Bu itibarla, kanunun meriyete konması sırasında büyük çiftçi kitlesinin duyduğu memnuniyetsizlik vergilemeye fiilen geçilmeden kuvvetli bir tepki halinde ortaya çıkabilmiş ve siyasî organlar üzerinde ağır bir tazyikin işlemesine sebebiyet vermiştir. Neticede, T.B.M.M. nin 28.2.1962 de kabul ettiği 35 sayılı kanunla, «193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun ziraî gelirlerle ilgili hükümlerinin tatbiki, bu bapta yeni hükümler tedvin edilinceye kadar tehir edilmiştir». Böylece, 193 sayılı kanunun ziraî kazançların vergilendirilmesine dair koyduğu hükümler, hiçbir vakit tatbik edilmek fırsatını bulamamıştır. 193 sayılı kanunun vazettiği mükellefiyete karşı yapılan itirazlar bilhassa iki noktada toplanmaktadır. Bunların bir tanesi, muafiyet ve istisna

hadlerinin çok küçük tutulmuş olduğu ve bu yüzden küçük çiftçi zümresini mükellefiyet altına soktuğudur [10]. İkincisi, bu şümullü mükellefiyet ve ziraî kazancın tesbitine ait usuller vazedilirken [11], ne vergi ödeyicilerinin ne de Maliye İdaresi'nin teknik imkânlarının düşünülmediğidir.

Gerçekte 193 sayılı kanunun ziraat sahasından gelir vergisine kattığı mükellef adedi 200.000 kişidir. Muafiyetin dışında kalmakla beraber 5000 liralık istisna haddinin altında gelir sağladıkları için beyannameye tâbi olacak fakat vergi vermiyecek olanlar da bu hesaba katıldığı takdirde rakam hayli yükselmiş olur. Bu o zamana kadarki tam beyannameli mükelleflerin birdenbire iki katına çıkması demektir. Ziraat faaliyetinin dağınıklığı ve hesap sistemlerinin geriliği de düşünüldüğü takdirde, 193 sayılı kanunun, Maliye teşkilâtını ehliyetle icraya katiyen hazır olmadığı bir görevle karşı karşıya bıraktığı kabul edilebilir. Bu itibarla, 193 sayılı kanun tatbikatının, yerine başka hükümler konmak üzere, durdurulmasında, siyasî tazyik kadar idarî müşkülâtın da tesirlerini görmemek haksızlık olur.

Hemen ilâve edelim ki, 193 sayılı kanun meriyete girdikten sonra fakat daha Kurucu Meclis'in faaliyette bulunduğu, dolayısiyle ihtilâl hükûmeti iş başında olduğu bir sırada Maliye Bakanlığı'nın İstanbul'da kurduğu Vergi Reform Komisyonu, bu derece şümullü bir mükellefiyeti mahzurlu telâkki etmiştir. Komisyon gerçi, ziraî kazançların vergilendirilmesini (a) gelir vergisi sisteminin tamamlanması, (b) devamlı surette artan âmme masraflarının karşılanması yani fiskal zaruretler, (c) bilhassa ziraat sahasında eksikliği hissedilen ve maliyetleri icabı yapılması devlete terettüp eden yatı-

[10] 193 sayılı kanun, mahsul nevine göre değişmek üzere muayyen bir büyüklükten yukarı toprak işlemiyenlerle, toprak büyüklüğü ne olursa olsun, mahsullerinin yıllık satış tutarı 15.000 lirayı aşmıyan kimseleri küçük çiftçi muaflığı adiyle mükellefiyetin dışında tutmuş, muafiyet hudutlarının üstünde 10.000 liraya kadar sâfi kazanç sağlıyanlar için de 5000 liralık bir istisna kabul etmiştir. Bu istisna, ayrıca umumî asgarî geçim istisnasının tatbikine mâni teşkil etmemektedir.

[11] 193 sayılı kanuna göre, satış hâsılatı yılda 100.000 liraya kadar olan çiftçilerin kazançları götürü gider usulü ile bulunmakta, bunun üstünde yıllık satış yapanlar ise, gerçek kazançlarını tesbit etmeleri yani muhasebe tutmaları lâzım gelmektedir. Satış 500.000 lirayı aşıyorsa, muhasebe sistemi bilânço tanzimi esasına göre kurulacaktır.

rımların gerçekleştirilmesi ve nihayet (d) vergi yükünün ödeme gücüne sahip şahıslar arasında daha âdil esaslar dahilinde dağıtılması, bakımlarından zarurî görmektedir. Ancak, başlangıçta mükellefiyetin mahdut tutulmasını, «ziraat sektörünün gelişmesine âni ve menfi bir etki» yapmaması için ilk adımda «ziraî sektörden alınacak verginin, bu sektörün millî gelirdeki hissesine nazaran cüzi bir nisbette» olmasiyle yetinilmesini tavsiye etmektedir.

b) *Bugünkü Sistemin Tahlili :*

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda ziraî kazançlarla ilgili hükümlerin yerine geçmek üzere 19.2.1963 tarihinde, 202 sayılı kanun çıkarılmıştır. Kanun projesi esas itibariyle Vergi Reform Komisyonu'nun tavsiyelerine göre hazırlanmış fakat Meclis Komisyonlarında, mükellefiyet hudutlarını daraltıcı istikamette tadillere uğradıktan sonra kanunlaştırılmıştır [12]. Bu kanunla, 193 sayılı kanunun gelir vergisine ziraat sektöründen kattığı 200.000 mükellef 20.000 e düşmüştür. Bu suretle, miktarı 2,5 milyona vardığı tahmin edilen çiftçi ailelerinin ancak % 0.8 i vergilendirilmiş olmaktadır. Kaldı ki, kanunun tatbikine başlandıktan sonra, mükellef adedinin 18.000 den ibaret olduğu tespit olunmuştur [13].

202 sayılı kanunun kabulü sırasında hükûmet, ziraî faaliyetin bu sistem dahilinde vergilendirilmesiyle bütçeye sağlanacak fazla gelirin 100 milyon lira olduğu hesaplanmış, 1963 bütçesindeki gelir tahminini de bu hesaba göre ayarlamıştır. İlk yılın tatbikatı, 18.000 yeni mükellefin ancak 110 milyon lira gelir beyan ettiklerini, tarh edilecek verginin 30 milyon lirayı aşmadığını ortaya koymuş [14] ve bu netice 1963 bütçesinin açıkla kapanmasında başlıca âmillerden birini teşkil etmiştir. Buna göre mükellef başına yıllık gelir 6100 lira, vergi de 1650 liradan ibaret bulunmaktadır.

Bu netice, mutedil vergi taraftarlarını büyük hayal kırıklığına uğratmış, ziraî faaliyeti ekonomik kalkınmanın finansmanında cebrî

[12] 202 sayılı kanunda, küçük çiftçi muafiyetinin birinci kritesi olan arazi büyüklüğü, ziraat nevilerine göre 3 - 5 misli yükseltilmiş, ikinci kriteri teşkil eden yıllık satış tutarı da 15.000 liradan 40.000 liraya çıkarılmıştır. 5000 liralık istisna haddi aynen muhafaza edilmiştir. Buna mukabil, ziraî kazancın tesbitinde götürü usulün tatbiki için evvelce kabul edilmiş bulunan 100.000 liarlık hudut, 150.000 lira olarak tadil olunmuştur.

[13] 1964 Malî yılı bütçe tasarısına ait gerekçe, S. 130.

[14] İbid.

tasarruf yolundan başlıca kaynak haline getirmek isteyenlere de şiddetli tenkid fırsatı vermiştir. Bu iki taraflı tazyik altında hükûmet 202 sayılı kanunu derhal tadil etmeğe teşebbüs zorunda kalmış, 1964 bütçesi de, bu tadillerin 1963 malî yılı sonunda kanunlaşacağı faraziyesine göre Meclisten geçirilmiştir. Hakikatte tadil tasarısı, ancak 26.6.1964 tarihinde - takriben 5 aylık bir gecikme ile kanun haline gelebilmiştir [15].

484 numara ile Meclisten geçen yeni tadiller başlıca iki hususiyet taşımaktadırlar.

aa) Küçük çiftçi muaflığını tâyin eden ve her biri müstakil olarak işleyen iki şart, daraltılmıştır [16]. Ayni kategoriye giren bir tedbir olmak üzere, ziraî kazançlardaki istisna haddi, yalnız 10.000 lirayı aşmıyan sâfi kazançlara uygulanmak üzere, 5000 liradan 2500 liraya indirilmiştir. Böylelikle vergi matrahı genişletilmiş ve mükellef adedi arttırılmıştır.

bb) Muafiyet hadlerinin üstünde kalan ziraat erbabı için, ziraat verimine göre değişmek üzere, asgarî vergiler tesbit edilmiş, faaliyetlerinden hiçbir kazanç sağlamış olmasalar bile, tesbit edilmiş bulunan bu nispetlerdeki vergilere mecbur tutulmuşlardır [17]. Esas itibariyle gerçek kazanç ve iratlara dayanan bir gelir vergisi sistemiyle, mükellefler için asgarî vergiler vaz'ını bağdaştırmak imkânı yoktur. Ayrıca bu sistemin ziraî kazançlardan alınan vergiyi asgarî mükellefiyet civarında dondurma tehlikesi de vardır. Buna rağmen bu yola başvurulmuş olmasını, 202 sayılı kanunun bir yıllık tatbikatından doğan hayal kırıklığı ve ziraat sektöründe vergi beyannamelerini mevcut idare ile yeter derecede kontrol etme im-

[15] 8.7.1964 tarihli, 11748 sayılı Resmî Gazete.

[16] Küçük çiftçi muaflığının birinci kriterini teşkil eden ve ziraat nevine göre değişen arazi büyüklükleri, 484 sayılı kanunla çok daraltılmış, 202 sayılı kanunda kabul edilmiş bulunan ölçülerin yarısına, bazan daha da aşağıya indirilmiştir. Ölçüler, 193 sayılı kanundaki ölçülere daha çok yaklaştırılmıştır. Hattâ tütünde 193 sayılı kanundaki ölçünün de altına düşülmüştür. Küçük çiftçi muaflığının ikinci kriterini teşkil eden yıllık satış tutarı da, 40.000 liradan 30.000 liraya düşürülmüştür. Burada bir noktayı daha tebarüz ettirmek icap eder: 193 sayılı kanun, balıkçılıktan elde edilen kazançları vergiden muaf tutmuş, 202 sayılı kanunda muafiyet 50.000 liranın altındaki yıllık satışlara inhisar ettirilmişti. 484 sayılı kanunla buna da 10.000 liralık bir indirim yapılmıştır.

[17] 26.6.1964 tarihli 484 sayılı kanun, Geçici madde 10.

kânsızlığı ile izah etmek mümkündür. Hattâ, diğer sektörlerde de, yaratılan hakikî gelire göre ödenen vergilerde vergi tarifelerine nazaran mevcut düşüklük devam ettiği takdirde, asgarî vergi müessesesinin — hizmet gelirleri için hariç — bütün gelir vergisi sistemimize yayılması ihtimal dahilindedir.

3. ZİRAATTEN ALINMAKTA OLAN VERGİLER VE KALKINMA MESELEMİZ

Ziraat Sektörünün vergilendirilmesi, ekonomik kalkınmaya iki yönden tesir eder: *Birincisi,* vergi sisteminin toplam tasarrufla, diğerini vergi yükünün satılacak istihsal miktariyle ilgisi tâyin etmektedir. Mesele sadece ekonomik açıdan mütalâa edildiği takdirde, ziraate konacak verginin, gerek sistem gerek yük olarak, bir taraftan toplam tasarrufa en yüksek net ilâveyi yapacak, diğer taraftan sanayileşmede kullanılacak işçilerin beslenmesini mümkün kılacak ziraî mahsul fazlasını yaratmıya en ziyade müessir olacak karakterde kurulması gerekmektedir.

Memleketimizde bu hususta iki tez çarpışmaktadır. Biri oldukça mutedil, diğeri de hayli radikal olan bu iki görüşü kısaca izah etmek lâzımdır.

a) *Mutedil Görüş :*

Ziraatin vergilendirilmesiyle ilgili mer'i kanunlara ve halen T.B.M.M. de görüşülen tasarılara esas teşkil eden bu görüşü, 1961 den beri işbaşına gelmiş bütün hükûmetler, hükûmetin belli başlı vergi uzmanları, iş muhitleri ve mahdut sayıda üniversite hocası benimsemiş bulunmaktadırlar.

Bu grup, yukarıda da görüldüğü gibi, arazi vergisini masif varidat sağlıyan bir mükellefiyet olarak devrini ikmal etmiş bir vergi saymakta, toprağın bir servet parçası olarak öneminin gittikçe azaldığı memleketimizde bu verginin mahdut randımanlı bir vergi olarak kalmıya mahkûm olduğunu, mahiyeti itibariyle de bir mahallî idare vergisi olarak muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Arazi vergisi, müstakil ödeme kudreti temsil eden bir varlık üzerine konması dolayısiyle gelir vergisini tamamlar, fakat onun yerine geçemez. Gelir vergisi gerçek kazançlar üzerinden alınmalıdır. Gelir vergisi sisteminin tamamlanması, özellikle «oto kontrol» un

sağlanması bakımından da buna ihtiyaç vardır [18]. Ancak, bir taraftan «çiftçilerimizin çok büyük bir kısmının elde ettiği yıllık kazancın gelir vergisinde kabul edilen en az geçim indirimi haddinin altında veya civarında olması», diğer taraftan «çiftçilerimizin kültür seviyesi ve imkânları» gözönünde tutularak ziraat erbabının «çok büyük bir kısmı mükellefiyet dışında tutulmuş, sadece büyük işletme sahipleri vergilendirilmiştir [19].

Ziraî kazançlar ancak bu zihniyetle vergilendirildiği, yani mükellefiyet, hiç değilse başlangıçta, çok dar tutulduğu takdirdedir ki «ziraî istihsal ve ziraat sahasına tevcih edilecek yatırımlar bakımından menfi tesir yapması ihtimali ortadan kaldırılmış olur». Aksi takdirde vergi, «ziraat ekonomisinin gelişmesinde âni ve menfi bir etki» yapar.

Ziraî kazançların vergilendirilmesinde mutedil görüşü savunanlar, aynı zamanda toplam tasarrufa en fazla net ilâve yapacak vergi tedbirlerinin, yatırımları teşvik edici tedbirler olduğuna inanan kimselerdir .Başka deyimle bunlar, düşük yüklü ve başka teşvik edici tedbirler ihtiva eden bir vergi sisteminin, ihtiyarî tasarrufu kamçılamak suretiyle toplam tasarrufu istenilen seviyeye yükseltebileceğini kabul etmektedirler. Mutedil görüşün taraftarları için, kamu yatırımlarının karşılanması için lüzumlu kaynakların yeter miktarda sağlanamaması, umumiyetle önemli bir mesele teşkil etmemekte, kamu yatırımlarında görülecek boşluğun, teşvik edici tedbirler sayesinde özel yatırımlarla telâfi edileceği sanılmaktadır [20].

Hemen ilâve edelim ki, mutedil görüşü savunanlar, vergi yükünün satılabilir ziraî mahsul fazlası yaratmakta müessir olup olmıyacağı konusunu doğrudan doğruya ele almamaktadırlar. Ancak, teşvik edici tedbirlerin yatırımları arttıracağını iddia ettiklerine göre, ziraatte artan reel gelirin nakdî gelire hemen inkılâp ettiğini

[18] Genel Vergi Reform Raporu, İstanbul 15 Temmuz 1961, S. 74.

[19] 1963 Malî yılı bütçe tasarısına ait gerekçe, S. 103.

[20] Mutedil tezi temsil edenlerin önemli bir kısmı, esas itibariyle ziraatin vergi problemleriyle olmaktan çok sanayi ve ticaret sektörlerinin vergi problemleriyle ilgilidirler. Bunlar, ziraatin — mutedil nispetlerle de olsa — vergilendirilmesi sayesinde diğer sektörlere ait yükün hafifletilebileceğini ümit etmektedirler. Meselâ Bak: Prof. Orhan Dikmen, Kalkınma Plânında yatırımların finansmanı, Maliye Enstitüsü Konferansları sekizinci cilt, ayrı bası, İstanbul 1964, S. 15.

yani para ekonomisinin ziraat sahasında da hâkim sistem olduğunu farzettiklerini kabul edebiliriz.

Çiftçilerin reel gelirlerinde (plânın uygulanması dolayısiyle ve diğer sebeplerle) husule gelecek artışın, yatırımları teşvik edici tedbirler sayesinde tasarrufa yöneltilmesi çok zordur. Ziraat sahasında fert başına gelirin nispî düşüklüğü, çiftçilerin zihniyeti ve umumiyetle az gelişmiş memleketlerde *taklit tesiri,* çok hafif bir vergi yükü sayesinde serbest bırakılan gelirlerin daha ziyade istihlâke kaymalarına sebebiyet verecektir. Başka deyimle, ziraatte düşük vergi yükü, diğer sahalar için de olduğu gibi, gelirin istihlâk ve yatırım harcamaları arasında bölünüşünü, birincileri lehine değiştirmeğe müessir olmakta, en iyi bir ihtimalle eski halinde bırakmaktadır. Halbuki plânın enflâsyonist kaynaklara müracaat etmeden finansmanı için, fert başına yıllık gelir artışının (% 4) yarısına yakın bir kısmının tasarrufa ayrılması icap etmektedir. Şahısların kendiliklerinden bu fedakârlığı yapmaları pek güç olduğundan, plânın uygulanmasında kaynak yetersizliği tehlikesi başgösterebilecektir.

Bundan başka hususî tasarruflarla toplam tasarrufun istenilen seviyeye çıkarılması kabil olsa bile, bu tasarrufun yatırım nevileri arasındaki dağılışının plânın bünyesine uygun düşmesi imkânsızdır. Başka deyimle, hususî tasarrufun arzu edilen nispette artması ,devlet gelirlerinin zararına olarak gerçekleşebilecek, bu da, kamu ekonomisine bırakılan bazı yatırımların — başka kaynaklar kullanılmadığı takdirde — ihmali neticesini verecektir. 202 sayılı kanunla, mevcut arazi vergisi rejiminin devlete sağladığı varidat, yılda 130 milyon lirayı geçmemektedir. Ziraî kazançların vergilendirilmesiyle ilgili yeni mevzuat ile bu meblâğın 300 milyon lirayı aşması vârit görünmemektedir. Öngörülen kamu yatırımlarının finansmanı yine güçlüğünü muhafaza edecek demektir. Halbuki, hususî yatırımlarda artış olsa bile, bunların ihmal edilen kamu yatırımlariyle aynı tesire sahip oldukları düşünülemez.

Nihayet Türkiye'de bütün ziraat sektörünün para ekonomisine dahil olduğu faraziyesi de hakikate uygun değildir. Bu alanda memleketimizde büyük bir gelişme olmakla beraber, para ekonomisinin halen bütün ziraat faaliyetini kapsadığı iddia edilemez. Bu sebeple, çiftçilerin gelir artışının bir kısmı aynî mahiyette olacaktır. Bu hal, tasarruf nispetinin düşük kalmasına olduğu kadar, ziraî mahsul

fazlasının piyasaya arzını tahdit etmekte de müessir olmaktadır. Hafif bir vergi yükü, bu durumun devamını kolaylaştırmaktadır.

b) *Radikal Görüş :*

Ziraî kazançların vergilendirilmesinde radikal tutumu benimseyenlere göre, az gelişmiş memleketlerde ve bu arada Türkiye'de yetersiz olan, dolayısiyle ekonomik kalkınmayı tahdit eden faktör, müşevviklerin değil, kaynakların bilhassa, kamu yatırımlarına tahsis edilen kaynakların yetersizliğidir [21]. Öte taraftan bu kaynakları sağlıyabilmekte ziraat sektörü en müsait imkânı arzetmektedir. Zira ziraat, az gelişmiş memleketlerde millî gelirin en büyük kısmını yaratan sektör olduğu gibi, bu sektör içinde gelir dağılımının çok muvazenesiz olması, müterakki bir verginin tatbikine de müsait bir imkân sağlamaktadır [22].

Diğer taraftan, ziraî prodüktivitenin ve satılabilir ziraî mahsulün arttırılması da ziraatin müessir bir şekilde vergilendirilmesiyle ilgilidir. İktisadî kalkınma, nüfusun gittikçe daha büyük nispette bir kısmının sanayide kullanılmasını icap ettirmektedir. Bu nüfus ancak, ziraî mahsul fazlasiyle beslenebilecektir. Bunun için ziraatin, sanayi ile muvazi olarak istihsalini arttırması gerekir. Birçok müşevvikler, hattâ talep artışından doğan fiyat yükselmeleri, ziraatte prodüktiviteyi, hele satılabilir mahsul fazlasının istenildiği derecede arttırılmasını sağlıyamamaktadır. Fiyat artışı neticesinde çiftçiler daha az istihsalde bulunmaya temayül edebilecekleri gibi, gerek bu gerek diğer müşevvikler dolayısiyle istihsali arttırsalar bile, istihsal fazlasını kendileri — daha çok istihlâk ederek yahut ziraatteki gizli işsiz sayısını arttırarak — kullanabilirler. Bu durum, yani piyasada ziraî maddeler — başlıca gıda maddeleri — arzının inkişaf etmemesi, sanayiin büyümesini tahdit etmektedir [23]. Şu halde kalkınmada ziraî prodüktivitenin arttırılmasına birinci derecede önem vermeli, fakat artan mahsulün piyasaya arzını sağlıyacak tedbirleri de almalıdır. *Yüksek bir vergi, büyük pa-*

21 N. Kaldor, Türkiye'de vergi sistemi hakkında rapor, 21 Nisan 1962, S. 1, yine aynı müellifin 30 Ağustos - 6 Eylûl 1962 de Viyana'da toplanan Congress of International Economic Association'a sunduğu rapor, S. 1.

22 Devlet Plânlama Teşkilâtı, Sektör Programları, Vergi, Ankara ağustos 1962, S. 43.

23 Bu mesele için N. Kaldor'un bahsedilen iki etüdünden başka, M. Dobb, Ekonomic Growth and Underdeveloped Countries, Random 1963, S. 24 - 25.

ra tediyesine mecbur edeceği için, çiftçileri hem prodüktivitelerini arttırmağa hem para ekonomisine bağlanmağa zorlıyacaktır.

Demek oluyor ki ziraatin muvaffakiyetle vergilendirilmesi, kalkınmanın başlıca kilit noktalarından biri, belki de en önemlisi görünmektedir.

Yine bu görüşü savunanlara göre, ziraî sektörün müessir şekilde vergilendirilmesi, «vergi adaletinin temeli olan yatay ve dikey vergi eşitliğinin sağlanmasına» imkân verecektir [24]. Çünkü, «hangi sektörden veya faaliyet kolundan elde edilirse edilsin, eşit gelir ve servete sahip kişilerin eşit miktarlarda vergi ödemeleri» [25] prensipinin gerçekleşmesini önliyen en önemli faktör, bu sayede ortadan kaldırılmış olacaktır.

Ekonomik ve sosyal gayelerin gerçekleşebilmesi için, ziraatten alınacak vergi herhalde büyük meblâğlara varmalıdır. Prof. Kaldor ve bu görüşün diğer savunucuları, ziraat sektörünün sadece vasıtasız vergilere olan iştirakinin 1000 milyon liraya çıkarılması lâzım geldiği kanaatindedirler [26].

Bu görüşün memleketimizde başlıca temsilcisi, kadrosundaki son değişikliğe kadar Devlet Plânlama Teşkilâtı idi. Bundan başka, üniversite mensubu iktisatçıların büyük kısmı [27], hattâ Maliye Teşkilâtında çalışan bazı vergi uzmanları da aynı görüşe katılmaktadırlar. Hemen işaret edelim ki bunlar ve sisteme geniş propaganda sağlıyan sol eğilimli gazete yazarları, Türkiye Hükûmeti'ne sunduğu raporla vergi sistemimizde çok köklü değişiklikler tavsiye eden Prof. Kaldor'dan büyük kuvvet almışlardır.

Ziraat sektöründen sadece vasıtasız mükellefiyet olarak bu derece büyük bir meblâğ nasıl alınacaktır? Radikal görüşü savunanlar, ileri Batı memleketlerinde bile ziraat sektörüne muvaffakiyetle

[24] Dikey vergi eşitliği, gelirin marjinal faydasının, gelirin büyüklüğüne göre önceden belli bir ölçüye göre değiştiği ve şahıslar arasında fayda mukayesesinin mümkün olduğu şeklindeki halen çok tenkit edilen bir teoriye dayanmaktadır.

[25] Devlet Plânlama Teşkilâtı, op. cit. S. 10.

[26] N. Kaldor, op. cit., S. 7. Ayrıca bak: Doçent Kenan Bulutoğlu, Kalkınma Plânımız ve Finansmanı, Maliye Enstitüsü konferansları sekizinci ciltten ayrı bası, İstanbul 1964, S. 11.

[27] Bunların mühim bir kısmının, o sırada DPT da görevli olduklarını hatırlatmak isteriz.

tatbik edilemiyen gelir vergisinden vazgeçmeyi, bunun yerine ıslah edilmiş bir arazi vergisi koymayı teklif etmekte, böyle bir vergi ile istenilen (1962 millî gelirine nazaran) 1000 milyon liralık varidatın elde edilebileceğini iddia etmektedirler.

Prof. Kaldor'un sözü geçen raporunda izah edilen arazi vergisi, arazinin «potansiyel hâsılasına», yani «*toprağın vasat bir müessiriyetle işletilmesi halinde yaratacağı*» — *daha doğrusu yaratacağı farzolunan* — *hâsıladır*. Potansiyel hâsıla her bölgede ve bir bölgede arazinin tipine göre (yani sulu veya kuraç olmak gibi toprağın kalitesine tesir eden faktörler nazara alınarak) farklı olacaktır. Verginin matrahı, arazinin potansiyel hâsılaya ve kalitesine göre değişen dönüm değeridir. Nispetler ise, arazinin büyüklüğüne göre müterakki şekilde uygulanacaktır. Kalitesi ne olursa olsun, 10 hektara kadar olan ziraî işletmeler vergiden muaf tutulacak, vergi 50 hektara kadar olan işletmelerden % 10, daha büyük işletmelerden % 15 nisbetinde alınacaktır. Bu takdirde, Kaldor'a göre, çiftçi ailelerinin ancak % 16.5 i, vergi mükellefi olacaktır [28].

Bu sistemin taraftarları, sağlıyacağını tasavvur ettikleri yüksek verim dışında, onda belli başlı şu üstünlükleri görmektedirler:

1) Böyle bir vergi, «müessir bir şekilde çalışan çiftçilere arazilerini ıslah ve hâsılalarını arttırma hususunda âzamî bir teşvik kaynağı olacak», buna mukabil, «istihsali ortalamadan aşağı olan verimsiz çiftçiyi cezalandıracaktır». Çünkü, verimin artmasiyle vergi yükü kendiliğinden düşecek, verimleri potansiyel hâsılanın altında kalanlar için ise vergi, tarifede görüldüğünden çok daha ağır bir yük teşkil edecektir [29].

2) Bu tesirleri dolayısiyle vergi, toprağın verimsiz ellerden bilgili ve onu tesirli şekilde işleyecek ellere transferini kolaylaştıracak, netice itibariyle toprak reformunun gerçekleşmesinde çok kuvvetli bir alet olarak işleyecektir. Verginin bu şekildeki tesirini daha da arttırmak için nispetleri yükseltmek kâfi gelecektir [30]. Hattâ Kaldor'a göre, potansiyel verimin altında düşme hali dışında da bazı çiftçiler, müterakki nispete tâbi olmaktan kurtulmak için arazilerinin bir kısmını satacaklardır.

[28] 2.5 milyon olarak tahmin edilen çiftçi ailesi yekûnuna göre bu nispet, 412.500 ailenin mükellef kılınması demektir.

[29] Kaldor, op. cit., S. 8.

[30] Kaldor, op. cit., S. 11.

3) Bu verginin, gelir vergisine nazaran tatbiki daha kolay olduğu gibi, kabul ettiği muafiyet haddi dolayısiyle de, küçük işletmelerin umumiyetle çok bol olduğu az gelişmiş memleketlerde, mükellefiyet az sayıda kimseleri kapsamakta, netice itibariyle Maliye idaresinin işini bu cihetten de kolaylaştırmaktadır.

Hakikatte mesele, radikal görüşü savunanların göstermeye çalıştıkları kadar basit olmadığı gibi, teklif ettikleri sistemin yaratmasını bekledikleri bazı tesirler de kolay kolay göze alınamaz.

Bir kere potansiyel hâsılanın tesbiti ve hele bunun devamlı olarak takibi, hiçbir idari teşkilâtın kolay kolay altından kalkamıyacağı bir iştir. Şunu bilhassa unutmamak icap eder ki, sadece vergiye tâbi olacak arazinin değil, fakat memlekette her dönüm toprağın potansiyel hâsılasının ve buna göre kıymetinin tesbit edilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, bizzat Kaldor'un da ifade ettiği gibi, verginin tatbiki mümkün olamaz. Çünkü evvelce muafiyete giren bir toprak, el değiştirme ile vergiye tâbi hale gelebilir.

Potansiyel hâsılanın, dolayısiyle vergi matrahının tesbitinde idare ister istemez çok geniş takdir hakkı elde etmektedir. Bu itibarla vergi, tıpkı âşar ve diğer memleketlerdeki eski benzerleri gibi, kolaylıkla adaletsizlik ve tazyik vasıtası haline gelebilir.

Teklif edilen verginin, topraklara iktisadî müessiriyete uygun şekilde el değiştirmesi, yani sahibinin kusurundan dolayı verimsiz kalan işletmeleri tasfiye ettirmesi için, potansiyel verimin her işletme için «toprağın vasat bir müessiriyetle işletilmesi halinde yaratacağı hâsılaya» uygun olarak tesbit edilmiş bulunması gerekir ki, mevcut vasıtalar, istatistikler, idarî teşkilât ve zihniyet gözönünde bulundurulduğu takdirde buna imkân yoktur. Kaldı ki böyle bir tasfiye metodu işlese bile bu, sahip oldukları imkânların düşüklüğü dolayısiyle verimleri az olan küçük işletmelerin tasfiyesi demek olacaktır. Böyle bir netice her halde sosyal bünyemiz için hayırlı olmıyacaktır.

Radikal görüşü savunanlar, teklif ettikleri sistemle, 1962 millî gelirine göre çiftçilerden 1000 milyon lira direkt vergi alınabileceğini iddia etmektedirler. Hattâ bu meblâğ, çiftçilerin % 83.5 nin vergiden muaf tutulmasına rağmen elde edilecektir.

Bu meblâğı elde etme lüzumu, iki temele dayandırılmaktadır. Temellerden biri, çiftçilerin bu ödemeyi yapabilecek iktidara sahip olduğu zannıdır. Diğeri, ziraat sektörünün şimdiye kadar hemen hemen hiç vergi vermediği inancıdır.

Bunları kısaca gözden geçirelim :

1962 bütçesinde gelir vergisi varidatı 2550 milyon lira olarak tahmin edilmiştir. Bunun ancak % 40 ının müteşebbisler ve serbest meslek erbabı tarafından ödeneceği kabul edilirse, bu mükellef gruplarına isabet eden gelir vergisi 1060 milyondan ibarettir. Halbuki, bu grupun millî gelirden aldığı pay, orta ve yüksek ziraat geliri gruplarının müştereken aldıkları payın takriben iki mislidir [31]. Bu itibarla, dikey vergi eşitliği prensibinden vazgeçilse bile [32] ziraatten 1000 milyon lira vergi almak çiftçilerin vergi yükünü, müteşebbis sınıfın vergi yükünün iki misline çıkarmak demektir.

Vergi yükünün paylaşılmasında ziraat sektörüne çok az bir pay düştüğü inancı memleketimizde çok yaygındır. Mamafih bu hususta kati rakamlar ilk defa olarak Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından ortaya sürülmüştür [33]. Buna göre ziraat sektörü bütün vasıtasız vergilerin ancak binde 8 ini, vasıtalı vergilerin de sadece % 20 - 25 ini ödemektedirler. Kanaatimize göre bu nispetlerin doğruluğuna inanmak imkânı yoktur. Bir kere vasıtasız vergilerin inikâs istikametleri bilinmeden bu vergilerin sektörler arasında hakiki dağılışlarını tesbite imkân yoktur. Memleketimizde sanayi, ticaret ve serbest meslek erbabının, vergilerinin bir kısmının iş münasebeti içinde oldukları çiftçilere intikal ettirdikleri muhakkaktır. Bu sebeple, vasıtasız vergilere dair ileri sürülen nispetin hakiki vergi yükü dağılışiyle ilgisi yoktur. Vasıtalı vergilerin dağılışına ait nispet ise yanlış bir faraziyeye dayanılarak hesaplanmıştır. Gerçekten, Devlet Plânlama Teşkilâtı, ziraat sektörü mensuplarının «istihlâk ettikleri mallar bakımından piyasa ekonomisiyle ilişikleri az olduğundan, sektörün adam başına ödediği vasıtalı vergilerin, genel adam başına vasıtalı vergiler ortalamasının altında bulunduğu» faraziyesine dayanarak bu tahmini yapmaktadır. Halbuki, bizde vasıtalı ver-

31 Bu mukayese, J. L. Enos'un hesaplarına göre yapılmıştır. Bak: Yön, 20.1.1963, sayı 59.

32 Filhakika fert başına gelirler mukayese edildiği takdirde çiftçilerin vergi ödeme kabiliyeti nispî olarak daha da düşmektedir.

33 op. cit., S. 42.

gilerin en büyük hissesini ödeyen mallar — mensucat, akaryakıt, gaz, çay, kahve, alkollü içkiler, tütün ve sigara gibi — yönünden çiftçilerin piyasa ile ilişiklerinin az olduğu iddiası hakikate aykırıdır. Kaldı ki, ziraatte adam başına vasıtalı vergi, genel ortalamanın altında olsa bile, ki böyle olduğu kabul olunabilir, bundan toplam vasıtalı vergilerinin ancak dörtte yahut beşte birinin tarım sektörü mensuplarına yükletilmiş olduğu neticesi çıkarılamaz [34].

NETİCE

Memleketimizde yıllardan beri devam eden ziraî sektörün vergilendirilmesi münakaşasına pek çok his, politika ve iktisat dışı diğer faktörler karışmış bulunmaktadır. Ziraat sektörünün millî gelirin % 40 ından fazlasını yaratmasına mukabil yakın zamana kadar gelir vergisi sistemi dışında tutulması ve yüksek gelirli bazı çiftçilerin harcama temayülleri, meseleye hakiki iktisadî - malî mahiyetinden başka bir renk vermek isteyenlerin işini kolaylaştırmaktadır.

Kanaatimize göre ziraî sektör, bugün ödediğinden daha yüksek bir vasıtasız vergi verme kabiliyetine sahip bulunmaktadır. Ancak bu kabiliyetin adım adım ve umumî vergi sistemini tamamlama istikametinde istismar edilmesi gerekir.

Ziraat sektöründe yaratılan gelirin, gelir vergisi dışında bir sistemle ve hele (outside criteria) hazine usulüne göre vergilendirilmesi, yukarda belirtilenler dışında vergi politikası ile ilgili önemli bir mahzur yaratmaktadır. Gerçekten, gelir vergisinin ziraat sektörüne teşmil edilmemesi, diğer sektörlerde kazanç unsurlarının gizlenmesini çok kolaylaştırmış ve gelir vergisi randımanının düşük kalmasında başlıca âmil olmuştur. Bu itibarla, ziraati de, arzettikleri zorluklara rağmen, global gelir vergisi sistemi içinde vergilendirmek daha uygun olur.

Ancak, evvelce de görüldüğü gibi, bütün ziraî kazançları gelir vergisi sistemi içine almak mümkün değildir. Zamanla mükellefiyeti daha küçük kazançlara yaymak imkânı olsa bile, ziraatin ekonomik ve sosyal bünyesi, yarattığı teknik güçlükler v.s. dolayısiyle kazançların çok mühim bir kısmı ilerde de hukuken veya fiilen mükellefiyet dışında kalacaktır.

[34] Filhakika, ferdî mükellefiyetten global mükellefiyete varmak için, mükellef adedini hesaba katmak gerekir.

Bu sebeple, gelir vergisini arazi vergisiyle tamamlamak lâzımdır ve ancak bu sayede ziraatin vergilendirilmesinden toplam tasarrufa hissedilir bir net ilâve yapmak mümkündür. Bu gayeye uygun olarak konacak bir arazi vergisinin, arazinin değerine dayanması fakat kendi bünyesinde bir majorasyon (adjustement) sistemini ihtiva etmesi icap eder. Majorasyonun, umumî nüfus ve fiat artışları kat sayılarının toplamiyle yapılması halinde, toprak değerlerindeki değişmeleri geniş mikyasta karşılayacağı kanaatindeyiz, kıymete müessir — baraj, liman, yol v.s. — gibi faktörlerin hesaba katılması da 15 - 20 yılda bir defa yapılacak arazi kıymet tahrirleriyle sağlanabilir.

BİRİNCİ HAFTA ÖZETİ

M. Cépède

Bir haftalık ciddî çalışmalarımızda ziraî kalkınmanın iktisadî ve içtimaî veçhelerini, bilhassa Türk tecrübesine dayanarak, incelemiş bulunuyoruz.

Konferanslarınıza ilk defa katılmış bulunmam hasebiyle, buraya yabancı memleketlerden gelen — ve aralarında — benim gibi — problemleriniz hakkında evvelden çok az fikir sahibi olanların da bulunduğu — delegelerle müzakere ve temaslardan sizin ve Türk dostlarımızın en az bizim kadar yararlanmış olduğunuzu umarım. Bizlerin bu hafta zarfında çok şeyler kazandığımızı ve millî tecrübelerinizden çok şeyler öğrendiğimizi ben bizzat müşahade etmiş bulunuyorum.

Bu konferansta yalnız meslekdaşlarımızla değil aynı zamanda pratik sahada faaliyet gösterenlerle de tanıştık. Meslekdaşlarımız bugünkü durumu mükemmel bir surette anlattılar ve ilimlerinin önemini isbat ederken akademik kişilerin bazen realiteden uzaklaştıkları iddiasını da çürüttüler.

Ayrıca, terim farkları dışında, konferansa katılan iki grup arasında hemen hiç bir fikir ayrılığı bulunmadığını da gördük. Bunun pratik sahadaki liderlerinizin yüksek seviyedeki ekonomik bilgileri neticesi mi yoksa Ankara ve İstanbul Üniversiteleri mensuplarının eğitici kabiliyetlerinden mi doğduğunu söyliyemiyeceğim - şahsen her iki faktörün de bu ilk haftanın mutlu sonucunu hazırladığına inanıyorum.

Ele alınan bazı problemler gerek teorik ve gerekse pratik bakımdan yüksek bir değere sahipti. Bunların arasında Bn. Gülten Kazgan'ın «Tarım - Sanayileşme İlişkisi» ve Bay Ahmet Kılıçbay'ın «Tarımda Sermaye Terakümü» konuşmalarını sayabilirim.

Problemlerinize bizim disiplinlerimizin tatbiki Türk meslekdaşlarımızda etüd edilmiş olup bunların bazıları hassas konulardı: Bay Namık Zeki Aral'ın «Türkiye'de Ziraî Kredi ve Müesseseleri», Bay Memduh Yaşa'nın «Ziraî Toprağın ve Gelirin Vergilendirilmesi» ve Bay Reşat Aktan'ın «Türkiye'de Toprak Reformu Meseleleri» konusundaki konuşmaları gibi...

Yüksek iktisatçı - mühendis ve aynı zamanda çiftçi olan Bay Ahmet İsvan (duyduğuma göre Bay İsvan'ın durumu memleketimde ve diğer ülkelerde olduğu kadar Türkiye'de de az rastlanan bir nitelikdedir) «Türkiye'de Ziraî Araştırma ve Kalkınma Plânı» konusunu inceledi.

Mr. Henry Ergas'ın «Antalya Projesi ile İlgili Olarak Tarımsal Kalkınmada Bölge Plânlaması» konusundaki FAO'nun Akdeniz Kalkınma Projesinin başlıcalarından birini izah eden konuşmasının dışında yabancı konferansçılara daha genel fakat taktik — hattâ stratejik — mahiyette tatbikat konuları verilmişti: FAO'dan Mr. N. Poduval «Tarımda Yatırım Kriteri», Hebrew Üniversitesinden Mr. Raanan Weitz «Ziraî Kalkınma, Plânlama ve Tatbikat» konularını ele aldılar. Mr. Weitz'ın dediği gibi her ikisi de «şümullü plâncı» idiler.

Konferansın başlangıcında ben «Ziraî Kalkınmada Müessesevî Değişiklikler ve Sosyal Mütalâalar» konusuna dikkatinizi çekmekle şeref duydum. Konuşmamda gerek teknik elemanlara ve gerekse iktisatçılara pek de nazik olmayan bir ikazda bulunmak zorundaydım: «Yalnız başınıza çözüm yolu bulamazsınız. İnsanlar ve müesseseler değişmektedir, fakat bu değişikliği kendilerine göre anlıyor ve kesin olarak kendi durumlarına, içinde yaşadıkları gruba uygun değişiklikler istiyorlar. Bu isteklerini duymamazlıktan gelmeyin, Aksi halde bütün plânlarınızda zorluk çekersiniz ve bu plânlarınızın inkıtaa uğramasına veya ölü doğmasına yol açar...»

Bugün, bu bir hafta zarfındaki geniş çapta çalışmalarımızdan sonuçlar çıkarmakla görevlendirildim. Bunu yapmağa çalışacağım, fakat arada konferansta söz konusu olmayan bazı düşüncelerimden

de bahsedersem şimdiden özür dilerim. Konuşmamı müteakip bir müzakere zamanı ayrılmış olup fikirlerime iştirak etmeyenler o zaman söz alabilirler.

Bay İsvan bu memlekette tarımsal kalkınma için büyük imkânlar mevcut olduğuna bizi inandırdı. Lâboratuarlarda yapılan deneylerin «hemen yanı başında» bulunan tatbiki mümkün faktörleri nazara almasak dahi Türkiye tarımının diğer bazı ülkelerdeki kadar ilerlemesine engel olacak hiç bir teknik hudutlandırma olmaması bu imkânlara delil teşkil etmektedir.

Türkiye'de toprak, su, iş gücü mevcuttur. Bunlar neden daha iyi kullanılamıyor? Asıl mesele şudur :

İki faktöre az rastlanmaktadır: Bilgi ve sermaye.

Bilgi, tahsil, teknik eğitim ve yayım faaliyeti ile arttırılabilir. Fakat bu sonuncu faaliyetin dahi pratik sonuçlar vermesi geç olmaktadır. Bu yüzden Türkiye tarımında «entellektüel yatırımlara» bir an evvel başlanması elzemdir.

Sermaye daha kolay elde edilebilmekte ve daha çabuk sonuçlar vermektedir. Yayımla işbirliği yaparak kullanılan kredi, «nezaret altındaki kredi» gibi iyi bir hal çaresi olabilir. Fakat krediler iyi değerlendirilemiyebilir. Bay Namık Zeki Aral'ın konuşması ve umumiyetle müzakerelerimiz, kredinin tarıma Fizikçi Esop'un dili kadar zararlı olabileceğini göstermiştir. Filhakika bütün bu imkânların en iyi şekilde mevcut olmasına rağmen ziraat geri kalabilir. Bütün müşevvik olan ve olmayan problemleri incelememiz gerekmektedir. Birleşmiş Milletlerden toprak reformunu ele alması istendiğinde B.M., bu görevi FAO'ya vermiş, fakat daha evvel bir «sun'i tehevvül» meydana getirerek «toprak reformu» veya «ziraî reform» hakkındaki bir eksper raporunun âza devletlerin korktuğu mahiyette olmaması için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu kelimelerin «dinamit» olduğunu biliyorsunuz, değil mi? Böylece asıl mesele «Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Tarımsal Bünyelerde Reform» olarak tezahür etmiştir. Bu tehevvül herşeyi içine alıyordu: Toprak sahibi ve kiracı zaten mevcuttu, fakat bunların yanı sıra eğitim, yayım, kredi imkânları ve hattâ araştırma, pazarlama, vergilendirme, fiatlandırma, müşevvik olan ve olmayan unsurlar v.s. de kapsanmıştı. Bunlar, ziraî kalkınma probleminin küllü değil midir? Fakat herşeyi bir anda yapmamıza imkân yoktur. Bazı faktörler mevcut ol-

mayabilir. Plânlı çalışmak; projeler, sahalar ve faaliyet sektörleri arasında bir seçim yapmak zorundayız. Plânlama ve plânları uygulama usulleri vücude getirmeliyiz. Sektör eğilimini seçip evvelâ tarımı diğer endüstrilerle mi karşılaştıralım? Sektörleri elde mevcut olan çok basit kriterle değerlendirip karşılaştıracak olursak mukayese yapmamız imkânsızdır. Fakat yalnız bir endüstri değil aynı zamanda bir yaşama tarzı olan ziraatte, iktisatçının ziraat dışı sektörlerde yaptığı maliyet ve kâr hesaplarının, işçi ailesi bakımını kapsamasına imkân yoktur. Böyle bir karşılaştırmada ise ziraat, yatırım için daha az kârlı bir sektör olarak gözükür. Eğer kimsenin yürütmesine ve bu yürütme ile geçinmesine lüzum bırakmıyacak mükemmeliyette bir ekonomi plânımız yoksa bazı tadilât yapmamız şarttır. Fazla olarak, sektörler arasında ayırım yapmak yakında imkânsızlaşacaktır. Filhakika, kalkınma yalnız birleşik bir ameliye halinde vukubulabilir.

Daha şümullü olabilecek bir bölge eğilimini mi tercih edelim? Bölgeler arasında tercih yapmak kolay bir iş değildir. Müzakerelerimiz esnasında bu konuda birbirini nakzeden bir çok fikir ileri sürülmüş bulunmaktadır. Muhakkak ki haklı olarak beklemeye tahammülü kalmamış hükûmeti ve milleti hesaba katarak çabuk ve iyi sonuçlar verme potansiyeline sahip bölgeler tercih edilmelidir. Bununla beraber halen mevcut faktörlerden faydalanan bölgelerle bu potansiyeli şu veya bu sebepten âtıl kalmış bölgeler arasında bir tercih yapmak büsbütün ayrılıklara sebep olacak ve bölgelerin birleşmesine ihtiyaç gösterecektir. «Birleşme» sihirli bir kelimedir. Şimdi birçok dilde «adalet» kelimesinin yerinde kullanılıyor. Bu ise ihtilâlci bir kelimedir. Birleşme, adalet veya ihtilâl kelimelerinden hoşlanmasanız bile ayrılıkları arttırmak ilerleme, sadece ekonomik ilerleme, için iyi bir yol olamaz. Yürürken adımınızı ileri değil geri atın, yoksa düşersiniz. Birleşme arzusunda göze çarpan ekonomik değişme müşevvikini halen ileri olan gruplarda göremezsiniz. Az ilerlemiş olana geri kaldığını farkettirip ona ilerleme için iyi bir plân verebilirsiniz.

Bu arada değişme müşevvikleri meselesine girmiş olduk. İktisatçılar genellikle uygun fiatların ürünün artmasını teşvik ettiğini, çünkü ekonomi fikrine sahip kimselerin kâr etmek istediklerini kabullenirler. Bu doğrudur, fakat... Uygun olmayan fiatlar fakir köylüyü gelirini arttırmak için daha fazla üretip satmaya yöneltebilir. Aynı tenakuzu vergilendirmede de görmek mümkündür: Ağır

vergiler tasarrufu, birikimi ve yatırımı sınırlandırır; bu bir «entrepreneur» için doğru olabilir, fakat vergilendirme çiftçinin piyasada satışa arzedilecek fazla miktar üretmesine veya para getiren bir ürün yetiştirmesine yol açabilir. Ziraatten başka üretici faaliyet yokken şehirliler tüketme ihtiyacında oldukları yiyecek ve diğer zirai mahsulleri yetiştirip satmaya köylüleri nasıl sevketmişlerdir? Bu köylüleri kira vermeye, faiz ve borçlarını ödemeye, vergi vermeye, v.s. mecbur kılarak... Eski bir koloninin yüksek ziraî âmirinin bir mektubund a «Yerlilere vergi ödemeyi mümkün kılacak maddî geliri sağlayan en kolay yol pamuk yetiştirmektir» deniyor. Anlaşılıyor, değil mi?

Böylece, ürünü arttırmak için zengin «entrepreneur» e yüksek fiatlar ödemek ve bu «entrepreneur» ü vergiden muaf tutarak fakir köylüye düşük fiat biçerek ağır vergiler almasına göz yummak gerektiği sonucuna mı varacağız? Kimse bu kadar ileri gidemez; bunlar sadece dikkat edeceğimiz faktör veya veçhelerdir. Sadece iktisadî olmayan bazı hususların da nazarı dikkate alınması gerekir. Tabiat bakımından en zengin olmuş ve zorluklar yüzünden en fakir kalmış kimse dahi sadece ekonomi fikrine sahip değildir. Fakir, gelirden çok emniyete önem verebilir. Bazen başka değerler üzerinde durup onları ön plâna alabilir. Bir defasında bir ziraat uzmanı köylünün birine senede yalnız 2 bin kilo süt veren 5 ineği olacağına 4 bin kilo süt veren 3 inek sahibi olmasını tavsiye ettiğinde köylü «Olabilir» diye cevap verdi, «fakat oğluma komşumun kızını almak istiyorum. Beş ineğim olursa komşum buna razı olacaktır, fakat kızını sadece üç ineği olan bir köylünün oğluna katiyen vermez». Bu olay Fransa'nın göbeğinde ve birkaç yıl evvel cereyan etti. Fakir gibi zenginin de daha iyi bir hayat standardı, şahsî prestiji ve toplumdaki durumu, hattâ ahlâk mefhumları kendine göre olabilir. Thorstein Veblen zengin sınıf teorisini büsbütün geniş açıdan almıştır. Fakat duruma, durum içindeki insana bağlı olarak rasyonel bir mahiyette tezahür edebilir. Psikoloji ve sosyoloji sadece meseleyi göründüğünden daha karışık ve tenakuzlar içinde meydana vursa dahi gene de bunların üzerinde durulması gerekir. Hayat karışıktır, hayat tenakuzlardan ibarettir; çok basit ve tek yönlü bir görüş doğru olamaz; tenakuzlar bulunduğu daima hesaba katılmalıdır; bilhassa insan tabiatında. Ziraat tabiatla çok yakından ilgili olduğu için klâsik ekonominin çok basitleştirilmiş hal çareleri bu sektöre uygulanamaz. Değişik değerleri ölçecek bir birime sahip değiliz; para tasarrufu, hakiki tasarruf, hisse tasarrufu, verimlilik

tasarrufu gibi... Ayni cinsten rakamlara sahip olmadığımız için bir toplama işlemi yapamıyoruz.

Plânlama faaliyeti hayatı, insanları kapsadığı için kat'i bir çare bulamıyoruz. Bir rakama varmak için ölçüye vurulamıyan değerlerle çalışmamız gerekiyor. İç güdü, mantık ve sağlam bir muhakeme sisteminin kullanılmsı lâzım. Fakat bunun için de uzman veya yüksek iktisatçı olmak gerekmez. Birisi bunun tamamen aksini söyleyebilir. Herhangi bir kimse asıl hal çaresini bulabilir - bir politikacı bile. Buradaki celselerde uzmanın ve politikacının rolü üzerinde bir hayli konuştuk. Kooperatifçilikte, kredide ve hattâ vergilendirmede politika etkisine mani olunması istendi; neden plânlama buna dahil değil?

Bununla beraber plânlama kararları politik kararlardır ve vergilendirme de politika sahasına girer.

Diğer taraftan plâncılar politik bakımdan taahhüde girmek istemiyorlar. Yeteri kadar bilgiye sahip olmadıklarına kaniler. Daha güvenilir detaya, analize ihtiyaçları var. Bunun için de daha fazla zaman istiyorlar. Fakat politikacılar haklı olarak sabırsızlanıyor. Eğer eskiden doktorlar hastaya müdahale etmeden tıp üzerinde daha fazla çalışmak için zaman isteselerdi cedlerimizin hali ne olurdu?

Politikacılar plâncılardan kesin bir cevap istiyor. Fakat böyle bir cevap mevcut değil. Hayat tenakuzları ile karşılaşan politikacılar ve plâncılar tercih mesuliyetini yek diğerine yüklemeye çalışmakta. Hakikatte politika kararları yalnız hâkim zümre tarafından verilebilir: demokraside bu zümre millettir ve politikacılar milletin görüşünü aksettirmek mesuliyetini yüklenmek zorundadır. Teknik elemanlar, iktisatçı, sosyolog, şümullü plâncı, ne olursa olsun, problemin herhangi bir hal çaresinin sonuçlarını izah etmekle görevlidir. Bunlar binanın sahibi değil, mimarıdırlar. Çoğu zaman teknik eleman müteredditkalacaktır, o zaman (bu hafta kendisinden bütün sosyal ilim adamları kadar söz edilen Amerikalı fikir adamı Mark Twain'e rücu edeceğim): «Şüphen varsa doğruyu söyle». Teknik eleman karşılaştığı zorlukları, tereddütlerini ve ileri sürdüğü alternatifleri izah etmelidir.

Teknik elemanlar sihirbaz değildir; her duruma tatbik edilebilecek sihirli formülleri yoktur. Tekliflerini yapıp reçete yazmadan evvel teşhis koymalarına yarıyacak sualler sormalıdırlar. Bu teş-

his o duruma ve hastalığa münhasır kalmıyacaktır. Aynı zamanda hastanın tedavi için kullanılan şu veya bu metoda reaksiyon kabiliyetini de değerlendirmesi gerekir. İlgili kişilerin iştiraki demokraside elzemdir. Aynı zamanda bir kalkınma projesini başarıya ulaştırmak da şarttır. Küçük adamın durumunu düzeltecek en iyi yolu seçebilecek şahısların iştiraki temin edilmelidir. Hepimiz durumun düzeltilmesi işinin esas gaye olduğunda hemfikiriz, fakat bazen «küçük adam kimdir? Asıl istediği nedir?» sorularında görüşlerimiz ayrılıyor.

Buna cevap politiktir. Eğer küçük adam tahsilli olsa, problemleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi bulunsa cevap kolaydı: «Bırakalım ne istediğini söylesin, tercihini yapsın». Maalesef her zaman küçük adama dayanamayız ve burada bilgi kâfi değildir. Liderliğe ihtiyacımız vardır, fakat hakiki liderliğe; baskıya değil. Hakiki lider küçük adama tevazu ile hizmet edebilmesi, ona emirler vermemeli; onun bulunduğu duruma en uygun hal çaresini seçmelidir. Bu gene mahiyet itibarile teknik olmayıp politik ve hattâ ahlâkî bir husustur.

Parlamaya daha müsait bir misalle sözlerimi açıklıyabilir miyim? Henry Ergas arada bir «Bu toplantının kaderi bu; istesek de istemesek de toprak reformundan söz ediyoruz» diyordu. Neden etmiyelim? Patlayıcı madde olsun, atom enerjisi olsun, böyle korkunç bir kuvvetin kullanılış şeklini anlatmak, onu kullanacak olanlar için mahiyetini tahlil etmek; tehlikeli bir oyuncağı ellerine vermekten evlâ değil midir?

Gayet açık olarak diyebilirim ki gerek arazi sahibinin, gerekse kiracının «toprak reformu» na karşı gösterdiği tepki eskimiş, tarihe karışmış durumdadır. Bu, o tepkinin üzerinde durulmaması gerektiği anlamında alınmamalı. Hayır, bu tepki «kültürel geriliğin» sonucudur; yokedilmesi gerekir; zamanla ve eğitimle değişinceye kadar da mühim bir faktördür.

Arazi sahibi bakımından : Ziraî ekonomide ziraatçi olmayan şahısların topraktan gelir sağlamak zorunda oldukları şüphesizdir. Böyle bir ekonomide kasaba «kiranın harcandığı yer» olarak vasıflandırılmıştır. Fakat bugün ziraatin dışında kalan sektörlerdeki sermayeden kazanç sağlama imkânları daha fazla değil midir? Arazi sahibi toprak reformundan faydalanarak sermayesini ziraat yerine

daha iyi netice veren bir sektöre yatıramaz mı? Eğer bu böyleyse arazi sahibi toprak reformundan memnun olmalıdır. Aksi halde iddia edildiği kadar ekonomik bir görüşe sahip değildir.

Kiracı bakımından : Asırlardan beri toprak sahabeti, köylü için işlediği toprakta yerleşmenin tek emin yolu olmuştur. Eğer bu böyleyse iyi bir toprak tasarrufu sistemi normal bir kira esası dahilinde tasarrufun gerekli devamlılığını sağlıyacaktır. Modern ziraatte bazı köylüler bu şekilde düşünmeye başladılar. Meselâ Fransa'da genç çiftçiler, toprak sahabetinin çok pahalıya mal olduğunu iddia ederek modern çiftçilik için gerekli parayı aktif sermayeden ve arazi sahiplerinin arzusu çerçevesinde — ister özel kişiler, istense Devlet gibi kollektif şahıslar olsun — elde ederek toprağı uygun bir kirayla tutup tasarruf garantisine sahip oldukları takdirde toprak almaktansa kesin olarak çiftlik kiralamayı tercih etmektedirler. Filhakika yaşlılar bu eğilimin çok gerisinde kalmışlardır. Buna rağmen modern bir köylü pahalıya mal olan ve modern ziraat için gerekli elâstikiyeti bulunmayan bir toprak reformunu istemiyor.

Bu sonuçlar sadece göze çarpan paradokslardır. Hangi politikanın en iyi olduğuna karar vermek için, eğer ilerlemek istiyorsak, yakında kendimizi içinde bulacağımız modern dünyaya arazi sahibinin veya köylünün daha çabuk alışma imkânını değerlendirmemiz gerekir.

Karamsar ve eski bir politikacıya göre, «politika insanlara karşı konulamıyanı tercih ettirme sanatıdır». Teknik elemanlar, plâncılar her zaman birden fazla tercih hakkı bulunduğunu belirtmelidir. Bu şekilde politikacıların çok daha iyimser olmalarına yol açacaklardır ve kanaatimce ilmin, tekniğin ve plâncıların yardımı ile politika, tercih edilene karşı koymama sanatı haline getirilebilir.

Hakiki bir ekonomi fikrine sahip kimse için varılacak mantıkî sonuç şu olmalıdır: Arazi sahibi toprağı Devlete iade edip alacağı parayı ziraatten başka sektöre yatırmalı veya ziraate yatırmak istiyorsa toprak yerine makina veya diğer «aktif sermaye» kalemleri almalıdır. Ziraî toprağın bu şekilde millîleştirilmesi, modern kapitalizmde daha az kârlı sermaye yatırımlarını kollektif hale getirme ve daha kârlı olanları devam ettirme eğiliminin yeni bir uygulama şekli olacaktır. Köylüler Devletten toprağı makûl bir kira esası dahilinde ve azamî tasarruf garantisi ile alacaklardır. Bununla bera-

ber şu kanaatteyim ki böyle bir teklif, mantıkî de olsa, derhal asıl toprak sahipleri ile köylüleri buna karşı bir direnmede yanyana getirip «şahıs sahabetinin kutsal hakkını» korumak için bir saf teşkil etmelerine yol açacaktır. Eğer hal böyleyse toprak reformunu tatbik etmek veya etmemek arasında tercihte bulunmak zorundayız.

Sayın Başkan, sözlerimi Kilyos'ta bu bir haftalık çalışmalarımızın Türk dostlarımıza en tercihe şayan ziraî kalkınma yolunu bulmak için yardımcı olması temennisi ile bitiriyorum.

KISIM II

ZİRAÎ KALKINMANIN VASITALARI

BAZI İNGİLİZ MİLLETLER TOPLULUĞU ÜYELERİNİN DENEYLERİNE DAYANARAK ZİRAATTE EĞİTİM PROBLEMLERİNİN İNCELENMESİ

R. A. Bishop

GİRİŞ

Eğitim'in iktisadî gelişmede kuvvetli bir faktör olduğu görüş noktasından hareket ederek başlıyabiliriz. Fakat bu görüş daha önceden de etraflı şekilde savunulduğu için, burada tekrar üstünde durmamalıyız. Bu hususa meselâ, FAO aylık İktisat ve İstatistik bülteninin Temmuz 1961 sayısında Goreux tarafından yazılan «İktisadî Kalkınma ve Talep Projeksiyonları» isimli çalışmayı gösterebiliriz. Çalışmada, daha önce ayni konu ile ilgili yazılmış eserler gözden geçiriliyor ve eğitimi parametrelerden biri yaparak bir iktisadî kalkınma modeli kurulabileceği iddia ediliyor. Bu görüş, Tinbergen - Correa modelinde daha da geliştirilmiş, eğitim zorunlukları ve iktisadî kalkınmada istihsal girdi - çıktı tabloları ile izah edilmiştir.

Gene ayni problemi yakınlarda iki yazar bir başka açıdan değerlendirdiler.[1] Bu yazarlar iktisadî gelişme ile eğitim arasında kuvvetli bir korelasyon olduğunu gösterebilmişlerdir. İktisadî gelişme, adam başına gayrı safî millî hasıla ile, eğitim ise, okullarda eğitim süresi ve yaş gurubu içinde lise seviyesinde eğitim görenlerin nisbetinin bulunup düzeltilmesinden sonra, 15 - 19 yaş gurubunun orta seviyedeki okullarda okuma yüzdesine göre ölçülmektedir. Korelasyonun orta seviyede, ilk ve liseye nazaran daha yüksek olduğunu dikkatle izliyoruz, bu ise iktisadî gelişmede orta derece eğitimin en mühim rolü oynadığını gösteriyor demektir.

Daha geniş tutmasına rağmen, yakınlarda ayni alanda eğitimi genel entellektüel yatırımların bir parçası olarak kabul eden etraflı bir OECD araştırması yayınlandı. Bu çalışmanın kesin sonuçları Avrupa ziraatinin gelişmesine ziraatte maddî ve entellektüel yatırımların sebep olduğudur; Avrupa istihsalinin gelişmesine entellektüel yatırımlar kaynak olmuştur, demek hakikate pek aykırı olmasa gerek, çünki maddî yatırımların geliştirilmesi bilhassa yeni istihsal metodlarının keşifleri ile, sunî gübreleme, haşere yok edici makineler v.s. ile veya babadan görme biyolojik metodların düzeltilmesi ile olmuştur.

Eğitimin genel iktisadî gelişmedeki önemli rolünü verilmiş olarak kabul edersek, tarım eğitiminin de ziraatin gelişmesinde rol oynadığını ne dereceye kadar iddia edebiliriz? Tarım eğitimi ile ne kastediyoruz? Ziraatin gelişmesinde ne çeşit bir eğitim daha faydalı olabilir? Acaba fen tarafı ağır basan, köylü çocuklarını iyi birer vatandaş yapabilecek, çağımızın ilerleyen fen ve teknolojisine ayak uydurabilmelerini sağlıyacak, genel bir akademik eğitim tarzı mı, yoksa hedef olarak öğrencileri iyi birer sapan sürücüsü, traktör sürücüsü veya anbarcı haline getirecek sanat veya meslek öğretimi mi olmalıdır? Birinci fikir arkasındaki teori; iyi bir çiftçinin herşey hakkında geniş fakat sınırlı bilgisi olan bir adam olduğunu, ve hakikî maharetinin önünde kendisine açık çeşitli değişik teknik yolu iyi bir şekilde birleştirebilmesini bilmesi gerekli kimse olarak görür. İkinci çeşit öğretimin faydası ise, ziraatle uğraşan iş gücünün; çiftçinin, ailesinin veya paralı işçisinin kalitesinin direkt olarak düzeltilebilmesidir.

TARIMDA EĞİTİM SİSTEMLERİ

Bu problemin aslında nasıl halledildiğini görebilmek için tarımsal eğitim konusunda başka ülkelerde neler yapıldığına bakmalıyız. Kolaylık bakımından, dikkat daha çok İngiliz Milletler Topluluğu üyelerinden bazıları üzerinde toplanmıştır, ama ilk bakışta bunlar arasında bile şaşılacak kadar çok çeşitli eğitim sistemi vardır. Birleşik Krallıkta değişik çeşit tarımsal öğretim yapan iki sistem vardır: İskoç ve İngiliz. Avustralya'da altı eyaletten her biri tarımı değişik şekilde önemseyen çeşitli sistemlere sahiptir. Kanadada her biri değişik eğitim sistemi olan on vilâyet vardır, ve hattâ bir vilâyette; Quebec, birbiri yanında yüriyen, birisi ziraat teknolojisi dahil teknolojik eğitime önem veren, diğeri hemen hemen yalnız akademik veya sanat öğretimi olan, iki sistem vardır.

Bu kadar çok çeşitliliği azaltmak ve bir nizam'a sokmak gayreti ile bir takım genelleştirmeler yapmak mecburiyetinde kalacağız. Ayrıca daha yakın ve etraflı tetkik için bir veya iki misal seçmek mümkün olacaktır.

İngiltere'de, bahis edildiği gibi, belirli bir tarım eğitimi ancak 15 - 16 yaşlarında, başka bir deyişle dört veya beş senelik orta öğretimden sonra mümkündür. Bu yaştan önce, hükûmetin sözleri ile [3] modern orta okullarda (pratik yanı ağır basan okullarda) müdürün tasvibine göre, ders programı «köylerde, tarım eğitimi ağır basacak şekilde» hazırlanabilir.

15 veya 16 yaştan sonra tarımsal eğitim konusunda bütün yıl faaliyet gösteren 3 tip kuruluş vardır.

1 — Genel ziraatte veya daha mütehassıslaşılan sütçülük veya meyve ve bahçecilik üstüne derece veren üniversiteler, ve bunlara ek olarak ayni seviyede teknik dersler veren; ziraat mühendisliği gibi, millî kolejler.

2 — Çiftçiliğin belirli dallarında uzmanlaşmağa fırsat veren ve çiftçi ve çiftlik idarecisi olmak isteyenleri bir iki senede yetiştiren ziraat kolejleri. Bu kolejlere en küçük kabul yaşı 17 - 18 olduğuna göre ileri derece talebeleri için kurulmuşlardır. Fakat «akademik kolejde eğitim, üniversitedekinden daha az akademik seviyededir ve talebenin zamanının büyük kısmı pratik çalışmalara ayrılmıştır».[4]

3 — Ziraatte usta olmak isteyenler için açılmış bulunan bir senelik çiftçilik enstitü kursları. Bu enstitülere giriş yaşı da orta öğretimin sonundadır.

Bu aranjmanlar karşısında hükûmetin resmî beyanları oldukça aydınlatıcıdır. Şöyle denilmekte: «Kendi hesaplarına veya yönetici olarak pratik çiftçiliğe girmek isteyenlerden standart bir ehliyet aranmamaktadır, ve seçim şahıslara göre, erkek veya kızların kabiliyet ve azimlerine göre neticelenir. Endüstride daha geniş seçme imkânları bulabilmeleri için öğrencilere erişebilecekleri en yüksek akademik seviyeye ulaşmaları tavsiye edilir».[4] Pratik çiftçilik için dahi yüksek akademik seviyenin önemle zikr edilmesi not edilmeğe değer. Bundan başka öyle gözüküyor ki hükûmet pratik çiftçilik için elde mevcut tarımsal eğitim tiplerinin en iyi öğrenim yolları olduklarına inanmamaktadır. Şurada not edilmelidir ki, tarımsal eğitimin nelerden meydana geldiğinin kesinlikle belirtilememesi yalnız İngiltere'ye mahsus bir husus değildir, tetkik edilen diğer sistemlerin çoğunda ayni boşluk vardır.

Yeni Zelandda mühim bir istisna dışında eğitim sistemi, orta okul seviyesini içine alan standart bir genel ders programını ihtiva eder. Bundan sonra, çiftçi olmağa niyetlenenler için pratik kurslar veya ziraat ile ilgili ilimlerde akademik çalışmalar yapmak isteyenlerin alabileceği kurlar vardır. «Ziraat Yeni Zelanda'nın hayatı ve ekonomisinde son derece önemli rol oynamasına rağmen, Yeni Zelanda okullarında, «tarım» derslerine diğer derslere nazaran daha az ilgi vardır.»[5]

Bahsi geçen önemli istisna, şehir orta okullarındaki ticaret derslerine paralel, bazı köy orta okulları programında ziraat mesleğine uygun derslerin bulunmasıdır. Aslında bu köy okullarının öğrencilere yalnız meslekî eğitimi hedef tutan programlardan daha yüksek gayeleri vardır. Zira, bu okullar civar halkı yaşayış ve hayatına sıkı sıkıya bağlı olarak, etraflarına çiftçilikteki en son gelişmeleri yayan birer merkez vaziyetindedirler. Mamafih, bu köy okulları öğrencilerini daha yüksek seviyede öğretime götüremezler.

Tasmaniada da, Yeni Zelandada olduğuna benzer bir durum vardır. Bahsi geçen yerde «çevre okulları» adı alan köy okulları, öğrencileri ilk okuldan sonra kabul ederek, orta öğretimin üçüncü yılına kadar akademik ve meslekî dersler göstererek yetiştirirler. Okulun en iyi tarafı üzerine; meyve ve bahçecilik, arıcılık ve hayvan yetiştiriciliği gibi bir çok faaliyet gösterilen bir kaç dönümlük okul arazisine sahip olmasıdır. Okul arazisinin işletilmesine yerli çiftçilerden kurulu bir köy heyeti yardımcıdır. Önemli bir diğer nokta ise çevre okullarının öğrencilerini yaygın bir sahadan toplamalarıdır, okula çevre ismi bundan dolayı verilmiştir. Okullar büyük olmanın verdiği avantajlarla iyi hoca ve malzemelerle teçhiz edilmişlerdir. Öte yandan, yalnız başlarına bu okullar yüksek tahsile giden birer yol değillerdir. Tabir-i caizse, öğrencilerin «toprağa çakılmaması» için çok gayret sarf edilir; akademik kabiliyet ve ilgileri olanların liselere transfer etmeleri bilhassa arzulanmaktadır.»[6]

Tasmania'da çevre okulları ile ziraat ilmi üstüne derece veren üniversiteler arasında bir nev'î boşluk vardır. Halbuki Avustralya'nın diğer eyaletlerinde teorik ve pratik ziraat üstüne, üç senelik orta okul tahsilinden sonra, 3 veya 4 senelik eğitim yapan ziraat kolejleri vardır. Türkiyede olduğu gibi, bu kolejlerin Millî Eğitim Bakanlığı yerine Ziraat Bakanlığına bağlı olmaları enteresandır.

Genelleştirirsek şöyle diyebiliriz; üstünde durduğumuz ülkeler, tarımsal eğitimi genel eğitim ile birleştirmek için çok güçlük çek-

mektedirler ve üniversite seviyesine kadar uzanan istikrarlı bir tarımsal eğitim programı verememektedirler. Genel eğitim ile sıkıca bağlansa dahi, tarımsal eğitim Tasmania'da olduğu gibi her seviyenin sonunda bir çıkmaz sokak olarak gözükmektedir. Bu tahsili görenler, ya eriştikleri seviyelerde memnun oturmalı veya başka bir diğer sisteme dönmelidirler.

Lise seviyesinde dahi birleşimin bazı güçlükleri ile karşılaşmaktayız. Bazı kurumların ana gayesi çiftçiliği pratik eğitimle göstermek, diğer bazılarının ise ziraat ile ilgili fen derslerinde akademik bir tahsil yaptırmaktır. Birinci tip tabiî ki çiftçi yetiştirmektedir, ikinci tip ise ilim adamı veya memur, fakat kanaatimce az sayıda çiftçi yetiştirmektedir.

Bu özeti, çiftçi ve ziraatçilere devamlı ve istikrarlı bir eğitim vermeyi ciddî bir şekilde araştıran, Danimarka (ve diğer İskandinav) memleketlerinin durumu ile karşılaştırabiliriz. İşin felsefesi «sapan ardındaki adama» yüksek tahsil imkânları sağlanmasıdır. Orta eğitim seviyesini aşmış öğrencilere daha çok ağırlığı işin tatbikî cephesine veren Kraliyet Veteriner ve Ziraat Koleji sistemin temel taşıdır. Okula kabul edilen bütün öğrenciler en az üç sene pratik çiftçilik yapmış olmalıdır ve çoğunluk ziraat okullarından gelir. Bunlar halk tipi liselerin metodunu takip ederler. Altı ay süreyle genel kültür ve pratik çiftçilik üzerine kısa dersler görürler. Bu şekilde ziraat kolejlerine gitmek isteyenler kendilerini hazırlamış olurlar. Öte yanda, normal ders programlarını bitirenlere ziraat kolejleri «doktora kurları» dersleri imkânı tanır ve bu dersler öğrencileri üniversite ve doktora seviyesine hazırlar. Böylece görüyoruz ki, ziraî eğitim hiç bir seviyede çıkmaz sokak değildir. Bir ziraat öğrencisi, eğer arzu ediyorsa, eğitimine devam etmesine ve en yüksek noktaya ulaşmasına hiç bir engel yoktur. Ve bundan dolayı ziraî eğitim sisteminin otomatikman en geri zekâlıları veya en az arzu duyanları seçeceğine dair bir şüphe olamaz.

Bu üç seviyedeki resmî eğitim yanında, vatandaşlara yayım teşkilâtı tarafından götürülen son derece faydalı bir tarım eğitiminden bahis etmek gereklidir. Ziraat eğitim sistemini sarsan, hibe toprak kolejlerine (Land Grand College) bağlı bu düşüncenin öncülüğü Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılmıştır. Diğer ülkelerde yayım teşkilâtları Ziraat Bakanlıklarına bağlıdır. Bu meyanda, Türkiye'de çiftçilerin çiftlik faaliyetlerinde modern tekniklere uygun yetiştirilmelerini sağlamak gayesi ile kurulmuş çiftçi öğretim kamplarından bahis etmek gereklidir.

Asrımızda ilmî gelişme o derece hızlı olmaktadır ki, kendi mesleğinde her hangi bir teknik personel eğer yayım ve kitapları takip etmezse mezuniyetinden on sene sonra artık eski moda olmaktadır. Eğer bu doğruysa, tarım eğitimi konusunda kendisini kuvvetle hissettirmektedir. Yetişkinlerin eğitiminde en az gençlerin eğitimi kadar çaba göstermek gereklidir. Ziraî gazetecilik ve yayımın her şekli, direkt tarım eğitiminde olduğu gibi, devletin desteğini görmelidir. Bilhassa Türkiye gibi bir ülkede, gübreleme, haşere kontrolu, çiftlik makineleri gibi sahalarda faaliyet gösteren ticarî firmaların devlet tarafından kendi teknik konuları ile ilgili hususlarda öğretici kurslar açmağa ne derece zorlanabileceğinin araştırılması gereklidir. Bu husus, ilgili herkesin menfaatinedir; teknik ve problemleri, daha bilgili olacakları için, rahat çözecek çiftçilerin; artan mal satışları ancak çiftçilerin gelecek kârlardan haberdar edilmesi ile olacağından, firmaların; yayım teşkilâtının vazifesine işe yarar bir yardımcı geldiği için, devletin menfaatinedir.

Bu şekilde görülüyor ki, genel olarak tarım eğitimi dört katlıdır ve hangi seviyesinin üzerinde daha önemle durulmasına dair kuvvetli bir fikir birliği yoktur. Fakat her seviyede çıkmaz sokak halini alan ziraî eğitim ile yüksek derecelere kadar çıkmağa imkân bırakan genel akademik eğitim arasında bir ayırım yapmak oldukça dezavantajlı gözükmektedir. Bu çeşit bir ayrım ziraat eğitimine ve bu sistemin öğrencilerine aşağı bir statü öngörür. Bu tip eğitim mezunlarına her zaman aşağı bir statü öngördüğüne göre, çok muhtemelen fakir öğrenciler arasında rağbet bulacaktır. Bu şekilde kırılması güç bir halka meydana gelmekte, ziraî eğitim daha sınırlı ve dar eğitim görmesi gerekli fakir öğrenciler arasında rağbet bulmakta, bu ise yalnız fakir öğrencileri kendine çekmekte ve böylece devam edip gitmektedir. Fakat ziraî dersleri genel eğitim ile birleştirebilen Danimarka ve Tasmania gibi bazı misaller vardır ki böylece öğrenciler okumaları gerekli sistem diye bir ön seçimle ayrılmadan kabiliyetlerine göre yavaş yavaş ilerleyebilmektedirler.

ZİRAÎ EĞİTİM VE ZİRAÎ KEŞİFLER

Şimdi gene mühim bir problemi, ekonomik gelişme içinde tarım eğitiminin yerini inceliyelim. Eğitimin ekonomik gayesinin yeni metodların kabulüne ve yaygınlaşmasına uygun bir ortam yaratmak olduğunu söyleyebiliriz zannediyoruz. Bunun sonucu ekonomik sistemdeki tabiî muhafazakârlığı azaltmak ve böylece kalkınmayı hız-

landırmaktır. Eğitimin bilhassa tarımda böyle bir netice alması arzulanır, zira bütün ekonomik sektörler arasında her halde en muhafazakâr ve değişikliğe karşı koyanı tarımdır.

Keşiflerden bahis edilirken kabul ile yaygınlaşma arasındaki farkın bilinmesi faydalıdır. Yaygınlaşma yeni metodların çiftçiler arasında hakikî mânada dağılması, kabul ise yeni metodun bir çiftçi tarafından kullanılmağa karar verilmesi demektir. Keşfin bu iki faktörü şüphesiz birbiri ile çok yakın ilgilidir, fakat aralarındaki fark keşiflerin tarımda sanayi'ye nazaran nasıl bir problemle karşı kalındığını daha iyi anlatır. Sanayi'de kimlerin kâşif olması gerektiğini biliriz; keşifleri tatbikata koyanlar genel olarak endüstri ve ticarî firmaların idarecileridir. Bir idareci değişiklik lüzumlu olduğuna inanıyorsa, iş yerini o şekilde düzene koyabilir ki değişiklik mecburen olur. Başka bir deyişle, idareci emirler verir, herkes takip eder. Bu böyle olunca, bahsi geçen firma idarecilerinin ne çeşit eğitim göreceklerine karar vermek nisbeten daha kolaydır. Ayrıca bu çeşit eğitim görmesi gerekli idareci sayısı azdır. Böylece bir keşfin kabulü küçük bir gurup insanın yayması gerekli iştir; ve keşfin bütün endüstriye tesirli şekilde yayılması için nisbeten ufak bir gurup kâfidir.

Halbuki, tarımda keşifler çok daha sınırlandırılmış bir çerçeve içinde olur. En büyük işletme üniteleri (çiftlikler) dahi; çalışan işçi adedi, yatırılan sermaye ve prodaktif kapasite bakımlarından endüstri ve ticarî ünitelere nisbetle küçüktür. Tersi, çiftçi adedi çok fazladır. Böylece kabul edilen bir keşfin fazla miktarda insana dağılmasını gerektirir.

Fakat her köy cemiyetinde misalleri diğerlerince takip edilen bir lider bulunduğu görülmüştür. Bu liderlerin cemiyette belirli bir işleri olması gerekmez. Bundan dolayı kendilerini kesin bir şekilde sınıflandırmak güçtür.

İngilterede yapılan çeşitli araştırmalarda tarım keşiflerini uygulayan liderlerin yüksek geliri olan, komşularına nazaran yüksek eğitim seviyesinde bulunan, geniş çiftlik sahibi, nisbeten genç çiftçiler olduğu anlaşılmıştır. «Misal olarak, Lindsey'de büyük süt tanklarını ilk uygulayan on süt istihsalcısının nisbeten yüksek eğitim derecesine sahip, tahmin edildiğinden fazla çiftlik dışı mallar imâl eden, çoğunun nisbeten geniş çiftlikler ve süt inekleri beslediğini gösterebiliriz».[9]

Bu ise göstermektedir ki, İngilterede tarım eğitimi eğer keşiflerin uygulanmasının hızlandırılması demekse, nisbeten geniş ve

zengin çiftçilerin oğullarını hedef tutmalı ve lise seviyesi olmasa bile, orta seviye sonuna kadar götürülmelidir. Burada söylenen şeyin sadece eğitimin ekonomik kalkınmanın sebepleri açısından görülüşü olduğuna dikkatinizi çekerim; hiç bir zaman her şahsın sosyal ve insanî haklarından biri olan imkân dahilinde en iyi eğitim görme prensibini inkâr edici şekilde düşünülmemelidir. Ekonomik kalkınma ile ilgili olarak, burada eğitimin hem şimdiki tüketim için bir tüketim malı ve hem gelecek gelişme için bir sermaye yatırımı olduğundan bahis etmek gereklidir. Doğru miktar ve nisbet de kendisine ayrılacak kaynakların tesbiti hangi hususun gözönünde tutulduğuna göre değişebilir. Ekonomik bakımdan, her şahsın yeni metodları ve malzemeleri değerlendirebilecek derecede iyi tahsil gördüğünü farz etsek dahi, gene de nisbeten zengin ve büyük çiftçilerin keşifleri, sermaye ihtiyacından dolayı, daha çabuk uygulayabileceği doğru kalmaktadır. Bundan dolayı eğer ziraat gelişecekse, hiç olmazsa onların iyi tahsil görmeleri şarttır.

Lindsey'li süt istihsalcı çiftçilerle ilgili pasaj, çoğu zaman keşiflerin ilk ziraat'e şehir mesleklerinden geçen çiftçiler tarafından uygulandığını göstermek bakımından alınmıştır. Bu kimseleri okul yaşında seçsek dahi ne çeşit meslekî veya genel eğitim kendilerine çiftçi olabilmelerine gerekli bilgiyi temin edecektir.

Benim bildiğim kadar Türkiyede bu konu ile ilgili hiç döküman yoktur. Fakat Türkiye, Suriye ve Lübnan'da FAO Gübre Programı ile ilgili, ıslah edilmiş gübre faaliyetleri hakkında soruşturmalar sırasında, bu üç ülkede keşiflerle ilgili bazı neticeler elde ettim. Belirli bir bölgede ıslah edilmiş gübre faaliyetinde bulunan ilk şahıslar FAO ve devlet servisi ile demonstrasyon parsellerinde iş birliği yapan kimselerdir. 1964 senesinde Türkiyede bu çeşit 5000'e yakın demonstratör vardı, yaklaşık olarak Suriye'de 600 ve Lübnan'da 200 civarındaydı. Öğretim dikkate alınınca, eğitim seviyesi ile demonstratör olma arasında çok az bir ilişki olduğu görülür. Türkiye'de demonstratörlerin okumuş olduğunu gösteren bir trend yoktur. Suriye'de demonstratör olabilme okumuşluktan çok ülkenin bölgeleri gibi bazı başka faktörlere bağlıdır. Bir başka deyişle, ülkenin bazı bölgelerinde, okuma - yazma nisbeti ile ilgisiz, daha sıkı işbirliği görülmektedir. Umumiyetle, her iki ülkede de demonstratörler daha çok zengin çiftçiler olmaktadırlar, fakat bu kapladığı çiftlik alanı bakımından her zaman büyük çiftçiler anlamına gelmez. Lübnan'da alınan neticeler daha önceki fikirleri doğrulamaktadır, zira tarım dışında da menfaatleri bulunan büyük çiftlik sahipleri arasında demonstratör bulmak daha kolaydır.

Genel olarak her üç ülkede de resmî eğitim, çiftçilerin keşifleri uygulaması için bir faktör olmadığı şeklinde gözükmektedir.

Suriye'de enteresan bir gelişme; şehirlerdeki ticarî veya endüstriyel faaliyetlerini terk edip, köylerde büyük arazi işlemeğe gelen bir gurup yeni çiftçilerdir. Bütün çiftçiler arasında, en yakın işbirliğinin bu tip çiftçilerle yapıldığı görülmüştür. Bir dereceye kadar ayni durum Türkiye'de de tekrarlanmaktadır. Anadolunun tüccar çiftçi denilen geniş malî imkânlara sahip kasabalı çiftçilerinin ayni zamanda sunî gübre, ıslah edilmiş tohumlar ve makine kullanması gibi yeni teknikleri en çabuk uygulayanlar olduğu müşahade edilmektedir. Belki sosyal bakımdan bu tip gelişmelerin köy şartlarının dışında kalmış bir sınıf tarafından yapılması mahzurlu görülebilir. Fakat tarımda keşiflerin, bilhassa gelişmiş veya az gelişmiş memleketlerde dahi ayni şekilde ortaya çıktığını bilirsek, bu gurubun tesirlerini görmemezlikten gelemeyiz.

Keşifleri hızlandıracak ve belirli bir ziraat tahsili alırlarsa tarımda gelişmeye en fazla yararlı olabilecek türde insanlar üzerine yapılan bu kısa incelemenin neticeleri fazla aydınlatıcı değildir. Öyle görünmektedir ki, tarım eğitiminden hakikaten faydalanabilecek nisbeten küçük bir guruptur fakat bunlar, köylerde yaşamıyacak kadar, çiftçiliğe umursamaz gözlerle bakmaktadırlar. Durum göstermektedir ki, tarım eğitimi görmesi gerekli gurup kesin bir şekilde izah edilememektedir.

TARIM EĞİTİMİNDE DERS PROGRAMI VE GAYELERİ

Şimdi tarım eğitiminde ders programının ne olmasına bakabiliriz. Eğitim sistemi, sonucunda meydana çıkan mezunlara ilişki kurularak en kolay şekilde izah edilebilir. Bir kere, sapan sürücüsü, sütçü, traktör sürücüsü vesaire gibi kalifiye eleman çıkaran meslek eğitimi tipi vardır. Bunları şehir sanat okulları ile mukayese edebiliriz. Fakat böyle bir meslekî eğitimin kaç sene olacağı düşünce konusu edilebilir. Belki en fazla bir sene, kurs gören için yeterlidir. Fakat tam ehliyet şüphesiz pratikle meydana gelecektir. Demek ki, meslekî eğitimin asıl öğretici kısmı tek başına dört veya beş sene sürecek orta eğitimin ana bünyesi olacak yeterlikte değildir. En azından, meslekî eğitim, genel eğitimle birleştirilmelidir.

İki ayrı nokta: birincisi, meslekî eğitimin okul öğrencilerine verilmesini öngören hiç sebep gözükmemektedir. Genç bir adam, genel

eğitimini bitirip ziraatte çalışmağa karar verdiği zaman, meslekî eğitime başlama için en uygun an olarak görülmektedir. Endüstride çırak ve part - time eğitimi gibi, meslekî eğitim, ilk iş senelerinde verilebilir. Burada Pakistanın ilk beş yıllık plânına baş vurabiliriz:

«Orta okul sistemi öğrencileri ziraatte, ticarette, endüstri veya memuriyette belirli bir vazife için eğitmek gayesi güdemez. Meslekî okullara münasebetle orta okulların vazifeleri erkek ve kız çocuklarının gelecekte karşılaşacakları fırsatları değerlendirecek, daha belirli sanat veya meslekî eğitim, yüksek okul veya memuriyetlere girmelerini sağlayacak bilgi ve ustalıkla yetiştirmektir»... «Okullar öğrencilere prensipleri öğreterek, zihin ve bilgi bakımından olgunlaşmalarına yardımcı olarak, ve değişik vazifelerde kendilerine açık fırsatları bilgi ve rehberlik yaparak gösterebilir ve göstermelidirler.»[9]

Ayni bahiste OECD yayınından da faydalanabiliriz[2]. «Bundan dolayı eğitimde, kısa zamanda modası geçen bir takım sorulara hazır cevap depoluğu yapar halden ziyade, müşahade ve düşünme kabiliyetini geliştirme yollarına önem verilmelidir. Teknik gelişmenin hızlı ve efektif şekilde dağılması ziraatçileri yeni teknolojiyi çabucak uygulayabilecek bir hale getirebilen, ana eğitim üzerine kurulmuş, esaslı bir yayım teşkilâtı gerektirir.»

İkincisi, meslekî eğitim çiftlik idarecilerinden çok çiftlik işçilerine faydalıdır. Çiftçilerin kendi tarlalarında kendilerinin işçileri olduğunu kabul etmekle birlikte, bir çiftlik idarecisi sadece bazı belirli işleri ustaca yapmakla ilgili değildir. Bundan başka bir çiftçi kendisine açık değişik teknik metodlar arasından, en iyi ekonomik neticeye götürecek yolu seçebilmelidir. Bir başka deyişle, çiftçi hem çiftlik idarecisi, hem işçisidir ve çiftliğinin en fazla gelir getirecek fırsatlarını birleştirmesini bilmelidir.

Çiftliğinin teknik ve ekonomik fırsatlarını değerlendirebilmek için, kendisinin fen ve teknik tarafı kuvvetli oldukça geniş bir eğitim görmesi gereklidir. Meselâ toprak ilmi uzmanı olması gerekmez, fakat toprak uzman ve analistlerinin neticelerini kendi başına değerlendirebilecek ve tarlasında yetiştireceği hububatta kullanacağı gübrelerin birleşimine kendi başına karar verecek kadar bilgili olmalıdır. Bu çeşit bir yetişme için bir kaç senelik bir orta eğitim gerektiği açıkça belirli olmaktadır.

Çiftçi ve çiftlik işçileri arasında her bir gurup için gerekli eğitim ayırımı yapılırken, hakikatte çiftçilerin çiftliklerini arzu ettikleri gibi düzenleyip, işletebilecekleri hesaba katılmıştı. Eğer vaziyet

böyle değilse; Orta Anadoluda olduğu gibi, çiftçilerin takip edecekleri yolu seçme şansları tarımdaki çerçeve veya tabiat olayları yüzünden daraltılmışsa, bu durumda ne türlü ziraî eğitim görürse görsün, kendisine çok az yardımcı olacaktır.

Her hangi bir memlekette ve bilhassa az gelişmiş ülkelerde, çiftlik işçileri ve idarecileri yanında ziraî idarecilere büyük bir ihtiyaç vardır, ve bu tip insanlara ne çeşit bir eğitim verileceğini kendimize sormamız gereklidir. Normalden biraz daha fazla uzmanlaşılan akademik bir üniversite eğitimi bunlara uygun mudur? Tabiî ki hükûmet teşkilâtlarında, bilhassa araştırma enstitülerinde uzmanlara çok ihtiyaç vardır. Fakat idareci ziraat memurunun her hangi bir tarım ilminde derinlemesine ve uzmancasına eğitim görmesine ihtiyaç yoktur. Bir memleketin canlı hayvan endüstrisini idare eden adamın, meselâ hayvan hastalıkları üstüne uzman veteriner operatör olması gerekmez. Muhtemelen geniş bir tarım bilgisine sahip olması tercih sebebidir. Zira, bu şekilde, teklif edeceği veya yürüteceği politikanın yalnız canlı hayvanlar yönünden değil bütün ziraat endüstrisinden; hububat, ormancılık, toprak bakımı v.s. den, gelecek tepkilerini daha iyi değerlendirebilir. Bu sebepten dolayı, yukarıda bahsi geçen orta seviyedeki tarım eğitimine paralel üniversite seviyesinde genel bir ziraat eğitimine ihtiyaç var gözükmektedir. Yeni Zelanda'da buna benzer kurslar temin edilmektedir.

Son olarak, yalnız çiftçi ve köylü nüfusa ziraat'i öğretmek yeterli değildir, ayni zamanda bütün vatandaşlara tarım problemleri ile ilgili bilgiler öğretilmelidir. Böyle bir oluş, demokratik bir ülkede daha realist ve sağlam bir ziraat politikasının devlet ve oy kullananlar tarafından uygulanmasını gerektirecektir. Meselâ, eğer hakiki köy hayatının nasıl olduğunu çok az kimse biliyor ve yalnız bunlar programın gayelerini anlıyabiliyorlarsa, köy kalkınması için yapılmış ciddî programlara destek bulunması çok güç olacaktır.

İyi tarım politikaları bilgili efkâr-ı umumîyeye dayanır. Eğer bu doğruysa, ziraat'i genel eğitimin bir parçası haline getirmek, coğrafya ve tarih dersleri ile eşit seviyede öğretmek bir ihtiyaç haline girmektedir. Türkiye gibi bir ülkede ziraat bence, en az diğer iki ilim kadar önemlidir.

Muhtemelen yalnız oy verenler değil, politikacılar da ziraî problemlerin gün ışığına çıkmasından faydalanacaklardır. Meselâ ziraat bilgisi noksanlığı yüzünden, harb sırasında Winston Churchill'in ziraat uzmanlarına çok müşkül anlar yaşattığı bilinmektedir. Gıdaların karneye bağlı olduğu sıralarda kendisine İngiliz tanıklarının

her İngilize kahvaltıda bir yumurta yumurtlamasının imkânsız olduğu bildirildiği zaman: «kâğıt yazıp durmayın, gidin ve yumurtaları toplayın» dediği söylenir. Buna benzer, Sovyet ziraat politikasındaki yanlışlıklardan çoğunun Kruschev'in ziraat problemleri ve yolları hakkındaki bilgisizliğinden doğduğunu gazetelerde okumaktayız.

Bu meyanda her birisi değişik bir ihtiyacı karşılayan ve ilgili ders programı olan, üç veya muhtemelen dört belirli ziraat eğitimi zikredebiliriz. Birincisi, ziraî sanatkâr yetiştirmeği gaye edinen yalnız meslek eğitimi, ikincisi tatbikî ziraat eğitimi; çiftçi (mikro - ziraat) ve ziraat idarecisinin (makro - ziraat) farklı ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Ve üçüncüsü bütün vatandaşların memleketlerinin genel ziraî problemleri ile ilgili eğitimdir.

ZİRAAT EĞİTİMİNİN BOŞA HARCANMASI

Ziraat eğitiminde hususî bir problemi: bu tip eğitimden faydalanan kişilerin boşa harcanmasını, şimdi inceleyebiliriz. Harcanma iki şekilde olmaktadır :

Her şeyden önce köy civarlarında okula giden öğrencilerin büyük bir kısmı çalışma hayatlarının her hangi bir devresinde civarın tesiri altında kalacaktır. Köylerden kasaba ve şehirlere taşınacakları için meslekî ve tatbikî çiftçilik ihtiva eden ziraî bir eğitime ihtiyaçları olmıyacaktır. Bu çeşit insanlar için köy eğitiminin gayesi şehir dolaylarında vazife alabilmelerini sağlıyacak şekilde yetiştirmek olmalıdır. Bu ise, kendilerine yalnız ihtiyaçları olan meslekî eğitim vermekle kalmayıp, şehirlere sıkıntı çekmeden uyabilmeleri için genel kültür seviyelerini yükseltmekle olabilir. Bu cins bir eğitim tabiî ki doğrudan doğruya şehirlerdeki işsizlik problemini de ilgilendirmektedir. Eğer köy çocukları bu tip bir eğitime tâbi tutulursa, şehirlerde şimdiden çok yüklü bulunan eğitime lüzum göstermeyen mesleklere işsiz akını azalmış olacak ve daha fazla adedî işçi sıkıntısı çekilen kalifiye işlere girebileceklerdir. Bu meyanda UNESCO monographında yayınlanan, Orta Afrika'da eğitimin memleket ekonomisinin genişlemesi üzerinde rolü kısmından pasajlar nakledebiliriz.[10] «1953 - 1955 Doğu Afrika Kraliyet Komisyonu raporu - şehirlerdeki işsizliğe ve çiftçilikten kaçışa bir çare olarak genel ilk okul eğitiminin en kısa zamanda gerçekleştirilmesini öngördü.» Tekrar, «Afrikalı eğitimcilerin büyük yüzdesi okullarda ziraat eğitiminin Afrikalıları köylerde tutmağa yetmediğine

hem fikirdirler.» Bu fikirler köy çocuklarını köy hayatına alıştıracak ziraî eğitim dersleri münakaşalarında belirtilmiştir. Sonuç diyebiliriz ki, ziraî veya genel herhangi bir eğitimin sonucu, köy yaşayışını şehir yaşayış standartlarına yükseltecek büyük değişiklikler yapılmazsa, köy çocukları çok muhtemelen şehirlere göç edeceklerdir. Köy çocuklarının eğitimi bu kesin fikirler akılda tutularak yapılması gerekli görülmektedir.

Harcanmanın ikinci sebebi, hangi seviyede olursa olsun iyi tahsil görmüş kimselerin ikinci mesleklere geçme temayülüdür. Demek ki, eğitim seviyesinin en yüksek seviyesine kadar ulaşan köylü çocukları ziraat ile ilgili meslekler yerine çok muhtemelen «beyaz yaka» mesleklerini tercih edeceklerdir. Bu arzu bilhassa meslekî eğitim görmüş öğrenciler arasında çok kuvvetli olabilir. «Gördükleri teknik eğitimle ilgisiz vazifelere giren meslekî eğitim enstitülerine rastlamak çok olağandır. Meselâ sanatkâr olarak yetişenler, tahsil gördüklerini öne sürerek kâtiplik veya idarecilik sahalarında iş aramaktadır. Hakikat, meslek okullarına yazılan öğrencilerin büyük yüzdesinin genel eğitim yapan daha iyi okullara yersizlikten giremedikleri için devam ettikleri merkezindedir. Daha yüksek bir statü elde edebilirlerse teknisyen veya sanatkâr olmağa çok az veya hiç niyetleri yoktur. Buna mukabil, öğrenci başına orta seviyede teknik öğretim, akademik eğitimin 3 - 5 misli daha pahalıdır. Öğretmen - öğrenci oranı ve okul dışı bırakılma, genel okullardan daha fazladır. Böylece meslek okulları çoğu zaman pahalıya, teknik olmıyan insan gücü çıkaran ve yegâne faydaları: orta seviyede akademik okullarda daha iyi tahsil alamıyan öğrencilere, zayıf bir genel kültür kazandırmaktır.»[1]

Bunun Türkiye'de önemli bir problem olduğunu, ziraat okulu mezunlarının geldikleri köylere dönecekleri yerde, devlet idare teşkilâtında kayıp olduklarını bilmekteyiz. Bu mesele üzerinde iken tarım meslek okullarına pratik çiftçilik bilgisi olan kalifiye öğretmen bulunmasının güçlüklerinden bahis etmeliyiz. Böylelerinin verdikleri eğitimin cinsi de muhtemelen tatbikattan uzaktır. Devlet çiftlikleri ile Ziraat okullarının bağlanması bir çözüm yolu olabilir gözükmektedir; okullar çiftliklere kalifiye işçi temin ederken, çiftlikler de ders programına tatbikatı ekleyebilirler.

N E T İ C E L E R

Ziraî eğitimin münakaşasına burada bir son vermek gereklidir. Birkaç mühim sonucu tekrarlıyarak bunu yapalım:

Birincisi, eğitim ekonomik kalkınmağa sebep olan faktörlerden biridir.

İkincisi, ziraî eğitimi tarif etmek kolay değildir, fonksiyonu da sarih belirtilemez.

Üçüncüsü, kısıtlı bir meslekî ziraî eğitime ve sınırlı adetle tatbikî çiftçi yetiştirilmesine yer var görülmektedir. Fakat bahsi geçen her iki tip de, genel eğitim yerine değil, ancak ona ek şekilde olmalıdır.

Dördüncüsü, genel eğitim içine ziraat yönü de eklenmelidir.

Beşincisi, köylerde yaşayan insanları kasaba ve şehirlere göç ettikleri zaman güçlük çekmeden yerleştirebilmek için, ziraat eğitimine olduğu kadar köylerdeki eğitime de önem verilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

(1) «Education, Manpower and Economic Growth», Harbison and Myers.
(2) «Entellectual Investment in Agriculture for Social and Economic Development». OECD 1963.
(3) «Education in Britain». Central Office of Information. 1960.
(4) «Agriculture and Horticulture». Choice of Careers Dergisi No. 85 H.M.S.O.
(5) Eğitim Dairesi yayını, New Zeland.
(6) «Contemporary Education; a comparative study of national systems.» Cramer and Browne.
(7) Danimarka Dış İşleri yayınlarından «Denmark» adlı broşür, Kopenhag 1961.
(8) «Agricultural Economics Society» nin 1962 toplantısında okunan tebliği.
(9) Pakistan'ın ilk 5 yıllık Plânı.
(10) UNESCO tarafından hazırlatılan monografı; yazan: London University Institute of Education'den Dr. Mark Blang.

TÜRKİYE'DE ZİRAAT EĞİTİMİ, ARAŞTIRMA VE BUNLARIN TATBİKATA İNTİKAL ETTİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ETÜD

Kerim Ö. Çağlar

EĞİTİM

Türkiye'de ziraat eğitimine 1948 yılında başlanmıştır. Büyük Reşit Paşa Paris Elçiliğinden memlekete sadrazam olarak davet edildikten az sonra İstanbul yakınlarında ilk ziraat okulunu açmıştır. Bu okul, Fransız ihtilâlinden beri Osmanlı İmparatorluğunda hayranlıkla takip edilen Fransız kültürüne uygun ve Grignon Ziraat Mektebi sistemindeydi. Okulun müdürü Türktü; öğretim üyelerinin bir kısmı Fransız, diğerleri Fransa'da ziraat tahsil eden kimselerdi. Bu okul ancak 2 yıl öğretime devam etti ve talebenin isyanı üzerine kapatıldı. Aradan 30 yıl geçmeden yeni bir okul açma denemesine gidilmediği anlaşılıyor. 1881 de Edirne'de ikinci ziraat mektebi açılmışsa da bunun da ömrü üç yıldan fazla sürmemiştir. 1889 da Selânik'de üçüncü bir denemeye girişilmiş ve bu müessese 1910 yılında yüksek okula çevrilmiş olarak Balkan Harbine, yani Rumeli, Osmanlı hudutları dışında kalıncaya kadar öğretime devam etmiştir.

İmparatorluk zamanında 1891 yılı ,tarım alanında mektepten yetişmiş ziraatçi zümreye fazla ihtiyaç his edilen bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Çünkü o yıl biri Bursa'da amelî, diğeri İstanbul'da yüksek derecede ziraat öğretimi yapan 2 müessese birden kurulmuştur. Bursa'nın yalnız ziraat eğitimi yapmasına mukabil İs-

tanbul'daki Halkalı mektebi ilk devrede ziraatçi kadar, ormancı ve veterinerlerin de yetiştirilmesine hizmet etmiştir. Halkalı iki yıl sonra veteriner eğitimini İstanbul - Sultan Ahmet'te açılan Baytar Yüksek Mektebine devretmiş, İstanbul - Bahçeköy'de 1909 yılında kurulan bir yüksek okulla da müstakil olarak orman tedrisatına başlamıştır. Halkalı Ziraat Mektebi 1928 yılına kadar öğretime devam etmiştir.

Yine Osmanlı İmparatorluğu devrinde, 20 nci yüzyılın eşiği veya başlangıç yıllarında, türlü kategoride ziraat okulları sayı itibariyle birden çoğaltılmıştır. Bunlar arasında, 1 Bağcılık, Bahçıvanlık ve İhtimar Sanatları Mektebi, 2 Ziraat Ameliyat Mektebi 1 tiftik keçisinin ıslahını hedef tutan mektep, 1 sıcak iklimler ziraat mektebi, 5 ipekböcekçiliği mektebi, 2 sütçülük mektebi, 1 köy çiftlik mektebi, 1 çiftlik makinist mektebi ve 6 çiftlik mektebi vardır.

Bu okulların hemen hepsinde Fransız tedris usulleri uygulanmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra, yani Osmanlı İmparatorluğu parçalanınca, Türk İnkılâp İdaresi, eski devirden aldığı ikisi ziraatçiler, biri orman ve biri veterinerler için olan 4 okula, 9 amelî ziraat mektebi, 2 ziraat makinist mektebi eklemiştir.

Cumhuriyet tarım okullarının programlarında hem Fransız hem Alman sistemlerinden ilham alınmıştır. Çünkü bu okulları kısmen Fransa ve kısmen Almanya'da yetişmiş Türk öğretmenleri ve bunların elinde yetişmiş meslek adamları kurmuşlardır.

Bu karma sisteme 1928 yılında bir kanunla son verildi ve bütün okullar kapatılarak öğretmenleri ihtisas tahsili için topyekûn Almanya'ya gönderildiler.

1933 yılında Ankara'da 5 fakülteden meydana getirilen ve adı «Yüksek Ziraat Enstitüsü» olan tarım üniversitesinde ziraat, orman ve veteriner tedrisatına tam mânasiyle Alman öğretim sistemiyle başlanmıştır. Rektör ve bütün profesörler Almanya'dan davet edildikleri gibi, bunlara yardımcı olarak verilen Türk personel de pek az istisnası ile ihtisas veya tahsillerini Almanya'da yapmış olanlar arasından seçilmişlerdi. Bu sistem, Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndeki Ziraat ve Veteriner Fakülteleri'nin Ankara Üniversitesi'ne, Orman Fakültesi'nin İstanbul Üniversitesi'ne bağlandıkları 1948 yılına kadar devam etmekle kalmamış, bir süre Üniversite çatısı altında da aynı sisteme sadakat gösterilmiştir. Denebilir ki Orman ve Veteriner Fakülteleri halâ aynı sistemi muhafaza etmektedirler. Buna mukabil, Ankara Ziraat Fakültesi 1953 yılında reform denecek ölçüde

bu sistemden ayrılarak fen gurubundaki derslere genel bir iştirakten sonra, öğrencileri daha ziyade ihtisasa yönelten bölüm tedrisatına başlamıştır. Bu sistemin düzeltilmeye muhtaç tarafları bulunmakla beraber memleket ihtiyaç ve realitelerine daha elverişli olduğuna inanmak lâzımdır. Ziraat yüksek mühendisi diploması alarak fakülteyi bitiren öğrenciler şimdi 9 ayrı bölümden mezun olurlar. Bu bölümler sırasiyle Genel Ziraat, Ziraat Ekonomisi ve İşletmecilik, Bitki Yetiştirme ve Islahı, Hayvan Yetiştirme ve Islahı, Ziraat Teknolojisi, Toprak İlmi, Ziraat Makineleri, Bitki Koruma, ve kızlara mahsus olmak üzere Ev Ekonomisi bölümleri ile, yakında faaliyete geçmesi beklenen, Kültürteknik bölümünden ibarettir.

1955 yılında İzmir - Bornova'da kurulan Ege Üniversitesi'nin Ziraat Fakültesi'yle, 1959 da faaliyete geçen Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'nin Ziraat Fakültesi de daha az bölümü olmak üzere ve az ayrılıklarla aynı sisteme göre öğretim yapmaktadırlar.

Bu öğretim programının, Türk ziraatçilerinin, Amerika Birleşik Devletleri müesseselerini yakından tanımak hususunda sağlanan temasın sonunda uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Ankara Ziraat Fakültesi'nden bugüne kadar 3500, İzmir'den 400, Atatürk Ziraat Fakültesi'nden 200 ki cem'an 4000 civarında ziraat mühendisi yetişmiştir.

Türkiye'de halen fakültelerden başka tarım öğretimi ile uğraşan orta derecede ziraat okulları da vardnr. Cumhuriyet devrinde kurulan 4 Bölge Ziraat Okulu şimdiye kadar 4000 e yakın mezun vermişlerdir. Ayrıca 1943 - 47 yılları arasında meydana getirilen 5 Teknik Ziraat Okulu 6000 e yakın, 2 Teknik Bahçıvanlık Okulu da 3000 civarında mezun vermiş, Ziraat Makinist Okulları da 300 kadar diploma dağıtmıştır. Bölge Ziraat, Teknik Ziraat, Teknik Bahçıvanlık Okulları, kolayca anlaşılacağı gibi, ziraat mesleğinin daha ziyade tatbikat alanlarında iş sahası bulan teknisyenler yetiştirmektedir. Bununla beraber Devlet Tarım Teşkilâtı'nda bu mezunlardan önemli mevkiler ihraz edenler de vardır.

Mevzuun ikinci kısmını teşkil eden «Araştırma» ya geçmeden önce, tarım alanının diğer iki dalı hakkında da kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Türkiye'de ilk orman mektebi 1857 de İstanbul'da açılmış, 1880 yılında Orman ve Maden mektepleri birleştirilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Halkalı mektebi açılınca, 1893 ten itibaren, ormancılık dersleri Halkalı programına katılmış, Maden ile be-

raber olan Orman mektebi lâğvedilmiştir. Ziraat - Orman müşterek eğitimi, 1909 yılında İstanbul'da Belgrat Ormanı yanında bulunan Bahçeköy'de müstakil Orman Mektebi Âlisi kuruluncaya kadar devam etmiştir. Bu yüksek okul 1933 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü camiasına Orman Fakültesi olarak katılmış ve burada da ziraat sahasında olduğu gibi Alman profesörler veya Almanya'da yetişmiş Türk elemanlar halâ uygulanmasına devam edilen öğretim sistemini korumuşlardır. Orman Fakültesi 1948 de Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün lâğvinden sonra İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştır.

Türkiye'de ilk veteriner okulunun 1842 de, yani ilk ziraat okulunun kuruluşundan altı yıl önce, tesis edildiğini görüyoruz. Bu okul daha çok ordu ihtiyaçlarını karşılamak maksadını gütmekte idi. Bu okul bir süre sonra kapanmış, 1849 yılında genişletilmiş bir halde ve Harb Okulu içinde özel sınıflar halinde tekrar açılmıştır. 1881 yılından itibaren askerî okula sivil veteriner hizmetleri için de öğrenci alınmaya başlanmıştır.

1889 yılında sivil tıp okulunda müstakil olarak veteriner sınıfları tedrisata başlamış, bu sırada Halkalı'daki mektep binası inşaatının bitmesi dolayısiyle ilk iki yıllık eğitimi Tıbbiye'de tamamlayanlar, üçüncü ve dördüncü sınıflar teşkil etmek üzere Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi'ne nakledilmişlerdir. Sonradan Baytar Mektebi İstanbul'a taşınarak Mülkiye Baytar Mektebi Âlisi kuruldu. 1920 yılında sivil ve askerî baytar mektepleri Yüksek Baytar Mektebi adı altında birleştiler ve bu okul da 1933 te Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bir fakültesi olarak devam etti. Bu fakülte de Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün lâğvı üzerine 1948 den beri Ankara Üniversitesi'nin bir fakültesidir. Veteriner eğitiminde sistem, kuruluşundan 1933 yılına kadar Fransız sistemiydi. Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne bağlanınca bu sahada da Alman usulü eğitim ön plâna geçti. Filhakika, o tarihte profesörlerin çoğu Alman, yardımcıları da Almanya'da ihtisas yapan Türklerdi.

İstatistiklere göre, Veteriner Fakültesi'nden asker ve sivil 2000 kadar veteriner hekim, Orman Fakültesi'nden de yine 2000 e yakın orman yüksek mühendisi mezun olmuştur.

Ormancılık alanında mühendislerin yanında yardımcı personel yetiştiren bazı okullar da açılmıştır. 1934 yılında kurulan Bursa Orman Okulu ile 1937 senesinde tesis edilen Bolu Orta Orman Okulu cem'an 1086 orman mühendis muavinine diploma vermiştir. Bu

iki okul 1952 yılında öğretime son vermişler, 1957 ders yılında açılan Düzce'deki Orman Tekniker Okulu'nun 1962 den itibaren orman teknikeri unvaniyle mezun ettiği elemanlar ise orman bölge şefi vazifesini görmektedirler. Bu okul 50 kişiye yükseltilen sınıf kadrosiyle bugüne kadar yüze yakın eleman yetiştirmiştir. Veteriner alanında Hayvan Sağlık Memurları Okulu İstanbul'da Selimiye'de 100 kişilik sınıf kadrosiyle faaliyetine devam etmektedir.

ARAŞTIRMA

Türkiye'de tarım alanında Batı anlamında araştırmalar en az 70 - 75 senelik bir maziye sahiptir. Hükûmet tarafından Fransa eğitim müesseselerine tahsil için gönderilenler döndükten sonra ve aşağı yukarı Halkalı müessesesi kurulduktan sonra başlayan araştırma işleri esnasında, gelişme yoluna girmiş ve Birinci Dünya Harbinden önce vücuda getirilen saha etüdleri, deneme tarlaları, lâboratuvarlar, fidanlıklar ve makine tecrübe istasyonları gibi teşkilâtla yavaş yavaş fakat gelişen bir tempo ile devam etmiştir. Araştırma önderliği yapmak şerefi, ziraat sahasında Halkalı, ormancılıkta Orman Mektebi ,veterinerlik alanında da Baytar Mektebi profesörlerine nasip olmuştur.

Türkler, Millî Mücadele başlarında eğitimde olduğu gibi araştırmada da plânlı bir ilerlemeye yol açmışlar, bir taraftan Türk elemanlar gayretle çalışırken, hükûmet, yabancı memleketlerden davet ettiği otoritelerden de faydalanmıştır. Ankara'da tarımsal eğitimin modernize edilmesi plânlanırken, bir ziraî araştırma merkezinin kurulması için 1927 de Ziraat ve Baytar Enstitüleri'nin temelleri atılmıştır. Plânlı araştırmalar esas itibariyle 1933 ekim ayı sonunda kapılarını irfan hayatına açan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde başlamıştır. Burada kurulan anane üç alanda (ziraat, orman, veteriner) yetişen mezunlar sayesinde memleket çapında bir gelişme kaydetmiştir.

Bugün artık sayıları böyle kısa bir yazının çerçevesine sığmayacak ölçüde çoğalan araştırma enstitüsü, lâboratuvar ve teşkilâtının sadece iştigal mevzularını saymakla yetinmek zorundayım.

— Bitki ve tohum ıslahı ve üretme müesseleri (hububat, mısır, patates, pamuk, tütün ve öteki sınaî bitkiler, hayvan yemleri, sebzeler)

— Hayvan ıslahı ve üretme müesseseleri (at, sığır, koyun, tiftik keçisi, kümes hayvanları, arıcılık, ipekböcekçiliği)

— Bitki hastalıklarını araştırma müesseseleri ve bunlarla savaş teşkilâtı

— Hayvan hastalıklariyle uğraşan araştırma müesseseleri ve savaş organizasyonu

— Meyvalı ağaçlar, bağcılık, orman, ağaçları ıslah ve üretme müesseseleri

— Bitki - toprak - su ve bunlar arasındaki münasebetleri araştıran enstitüler

— Ziraî ürünleri değerlendirme enstitüleri (konservecilik, şarap, bira ve başka alkollü içkiler, değirmencilik ürünleri)

Yedi gurup halinde topladığım bu işleri görmek üzere memlekette araştırma enstitüleri, hayvan ıslahı müesseseleri (haralar, inekhaneler, suni tohumlama ve boğa istasyonları, bakteriyolojihaneler), bitki hastalıkları ile mücadele enstitü ve lâboratuvarları, Toprak - Su lâboratuvarları, Devlet Üretme Çiftlikleri, tavukçuluk, arıcılık, meyvalı ve meyvasız ağaç fidanlıkları, narenciye ve bağcılık istasyonları v.s. kurulmuştur.

Bunlara, Ankara Üniversitesi'nin Ziraat ve Veteriner Fakülteleri'nin bütün sahaları içine alan araştırma lâboratuvarlarını, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nin, İzmir Üniversitesi'yle Erzurum Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakülteleri'nin araştırma enstitülerini de katmak lâzımdır.

Türkiye muhtelif iklim özelliklerine mâlik bir memlekettir. Burada en soğuğundan en sıcağına, en kurağından en yağışlısına kadar türlü iklim zonları vardır. Bir kelime ile Türkiye, iklim ve buna bağlı olarak toprak ve vejetasyon ve hayvan serveti bakımından büyük bir kıta hususiyetine sahip olduğu için araştırma müesseselerini bu şartlara göre kurmak, sayılarını ona göre çoğaltmak, buralarda çalışacak ihtisas adamlarını bu şartlara uygun şekilde yetiştirmek zorundadır. İhtiyaçları tam mânasiyle karşılayabilen müesseselerin açılması ve bunlarda çalışacak personelin yetişmesi daha uzun yıllara bağlı bulunmaktadır. Türkiye'nin bu özel durumu sebebiyledir ki memleketin öz çocukları yanında başka devletlerin uzmanlarından da faydalanılmaktadır. Bunun yanında Türk hükûmetinin diğer hükûmetlerle yaptığı kültür anlaşmaları çerçevesi içinde

Türk ihtisas elemanları görgü ve bilgilerini arttırmak maksadiyle münferit veya guruplar halinde yabancı ilim müesseselerine gönderilmekte ve oralarda da yetiştirilmelerine çalışılmaktadır.

UYGULAMA

Türkiye'de eğitim ve araştırma yapan bütün ziraî müesseseler aynı zamanda öğretim ve araştırma sonuçlarını tatbikata intikal ettirmek vazifesiyle görevlidirler. Fakat asıl ödevi üstüne yüklenen teşkilât, Tarım Bakanlığı'nın merkez ve köylere kadar uzanan iller teşkilâtıdır. Şimdi Vilâyet Teknik Ziraat Müdürlüğü etiketi altında çalışan bu organizasyon araştırma ve tecrübe müesseselerinde elde edilen sonuçları yayabilmek ve halka mal edebilmek için uğraşmaktadır. Bu müessese okul dışı teknik öğretim ödevini de üstüne almıştır. Bu çalışmalarda esas Amerika Birleşik Devletleri'nden adapte edilen extention sistemidir. Tarım Bakanlığı bu alanda ilk önce Marshall plânından, sonra ICA, şimdi de AID den faydalanarak geniş guruplar halinde elemanları bu hususta bilgi edinmeleri ve tatbikat görebilmeleri için Amerika'ya göndermiştir. Şimdi bu alanda yetişmiş geniş bir kadro, Teknik Ziraat Teşkilâtı içinde köylünün ayağına bilgi ve tecrübe götürmektedirler. Okul dışı eğitimde ferdî, grup ve kitle metodları kullanılmaktadır. İlkönce köy erkekleriyle başlayan çalışmalar 1954 ten sonra köy kadınlarını da içine almaya başlamış ve nihayet teşkil edilen 4 - K kulüpleriyle 8 - 18 yaş arası kız ve erkek çocuklar da teşkilâtın eğitim çerçevesine sokulmuştur. Buradaki 4-K'lar A.B. Devletleri'nde 4-H kulüplerinin Türkiye şartlarına göre adapte edilmiş bir şeklidir ve kafa, kalb, kol kuvveti anlamını taşır. Tatbikat eğitiminde demonstrasyon metoduna bilhassa baş vurularak, köye yeni bir şey götürüleceği zaman, o köyde halkın inandığı ve yeniliklere eğilimli kimselerden biri önder çiftçi veya demonstratör olarak seçilmekte ve ona yaptırılan işler köylüye gösterilmek suretiyle işin yayılması sağlanmaktadır.

4-K kulüpleri daha çok proje sistemi üzerinde çalıştırılmaktadır. Çocuklara münferit veya grup projelerinde vazifeler verilmekte, başarı gösterenler mükâfatlandırılmaktadır. Teknik Ziraat Teşkilâtı'nda 5 - 15 köyü içine alan «Köy Teknik Merkezi» ni idareye memur bir teknisyen genel olarak köy önderlerini ve 4-K kulüplerini murakabe eder, onlara bilgi ve direktif verir, özel yayınlar dağıtır. Bölge ihtisas adamları da çevrelerine faydalı olurlar.

Teknik teşkilât kısa veya uzun süreli kurslarla da eğitim ve araştırma sonuçlarını yayma işini yapmaya çalışmaktadır. Bu hususta bir örnek verelim. 1963 yılında kısa süreli kursların sayısı 3860 ı bulmuş, iştirak edenler 100.000 kişiyi geçmiştir. Uzun süreli veya yatılı çiftçi kursları sayısı 63, buralarda yetişenler 3150 kişidir. Aynı yıl 20250 demonstrasyon yapılmış ve bunlara 259.000 çiftçi katılmıştır. Ayrıca 121 teşvik müsabakası yapılmış, 12 sergi açılmıştır. Teşkilâtın vazifeli elemanı halen 2000 dir; daha 3500 elemana ihtiyaç vardır. Türkiye'nin girdiği plânlı çalışma devresinde eksik personelin yetiştirilmesi için 2 yeni ziraat okulu açılmış, iki okulun daha faaliyete geçirilmesi kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin yukarıda belirtilen özel tabiat şartlarının icabı, yeniden kurmaya mecbur olduğu eğitim, araştırma ve yayma organizasyonları plânda bir aksama olmasa da 10 yıldan önce bitemiyecektir. Bu demektir ki Türkler, şimdi bütün dünyada yaygın duruma gelen ilim adamı ve teknik personel mübadele ve yardımından birçok milletlerden daha fazla faydalanmaya gayret etmek zorundadırlar.

TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNDE KURUMSAL ETKİLER

G. G. Bolhuis

Deneme ve Araştırma Merkezleri olmadan da Tarım yapılabilir ama üretim düşük seviyede kalır. Üretim, ancak iyi bir deneme merkezi ve onu destekleyen araştırma çalışmaları ile arttırılabilir. Adına Tarımsal Danışma Merkezi de denilen deneme merkezi sadece tek tek çiftçilere bilgi sağlamakla değil ayrıca grup ve toplum araçları ile sağlık vermelidir.

Deneme Merkezinin amacı sadece prodüktiviteyi arttırmak ve daha ekonomik çiftçilik metodları sağlamak olmayıp aynı zamanda köylüye genel olarak refah seviyesini yükseltmektir. Danışma uzmanları tarımsal araştırma (deney çiftlikleri, özel çiftlikler, ekin deneyleri, v.s.) ile ilgilenir ve araştırma istasyonlarının bir çeşit kolu (merkezi) olarak görev görür. Bu merkezler genel olarak çalışma bölümlerine ayrılır ve il müfettişlerinin yönetimi altında çalışır. Yukarıda adı geçen faaliyetin yanısıra, danışma uzmanı aynı zamanda lise seviyesinin altındaki tarımsal eğitim, çeşitli alanlarda işbirliğinin tesisi, sosyolojik problemler ev idaresi ve sağlığı gibi konularla ilgilenir. Bütün bu alanları şahsen kapsıyamıyacağına göre, bu alanlarda ihtisas yapmış yardımcılardan müteşekkil bir kadrosu olması gerekir. Genel olarak bu danışma uzmanı üniversite mezunu, yardımcıları lise mezunu olmalıdır. Yardımcılara bağlı olarak da, tercihan hergün, doğrudan doğruya çiftçiyle teması olan, köylü işçiler bulunmalıdır. Bu şekilde köylüden danışma uzmanına, ve danışma uzmanı aracı ile, Valiye ve Tarım Bakanına bağlantı sağlanmış olur. Gerekli araştırma çalışmasından yoksun bir deneme merkezinin kurulması ile, üretim artsa da, bu artış zaten var olan veya başka kaynaktan elde edilebilecek bilginin etkisi ile ola-

gelir. Bunun etkisi de sınırlıdır çünkü bu bilginin büyük bir kısmı gelenekseldir ve köylünün çoğunluğu tarafından bilinmektedir yahut da yabancı kaynaklardan elde edilmiş bilgidir ve mahallî tarım sistemine derhal tatbiki imkânsızdır.

Bu çeşit bilgi çabuk tüketilir. Sonra ancak araştırma tesislerinin sağlıyabileceği çeşit bilgiye olan ihtiyaç derhal başgösterir.

Sadece bir araştırma enstitüsü kurup elde edilen bilgiyi yaymak için gerekli organizasyon sağlanmazsa, tıpkı bazı sömürgelerde olduğu gibi, üretimin artmasında başarı kazanılamaz. Ancak bu sözlerimin çoğunluk pek güzel araştırma çalışmaları yapılan bu tip enstitüleri çekiştirmek yolunda anlaşılmamasını rica ederim.

Demek ki, üretimin arttırılmasında, deneme merkezleri ve araştırma işi elele yürüyebilir, biri olmadan diğeri yeterli sayılamaz. Önemli bir nokta da bu iki türlü çalışmanın birbirini etkileyebilmesidir.

Deneme Merkezinin görevi sadece, araştırma enstitülerinin sağladığı bilgiyi yaymakla kalmayıp, çiftçi ile araştırma merkezi arasında aracılık sağlamaktır, örneğin, daha derin araştırmaya ihtiyaçları olduğu vakit köylünün karşılaştığı problemleri araştırma enstitüsüne duyurur. Bu iki yönlü alış veriş olmadan araştırma enstitüsü ne deneme merkezinin ne de köylünün işine yaramıyan çalışmalara saplanıp kalır. Demek ki her iki tarafın arasındaki yakın işbirliği çok büyük önem taşır.

Gene, demek oluyor ki, deneme merkezi ile araştırma enstitüsü aynı Bakanlığa yani Tarım Bakanlığına bağlı olmalıdır yoksa yetkisi karışır, kırtasiyecilik verimli çalışmayı ciddî şekilde sekteye uğratır.

Bence, ve eski adıyla Hollandanın Doğu Hint Adaları bölgesinde (şimdiki Endonezya) kurulan teşkilâtı tanıyan diğer bir çok bilim adamlarına göre, son harbden önce, Deneme Merkezi ile Deneme İstasyonu arasında, dünyada ender sayılan yakın bir işbirliği kurabilmiştik.

Bu sistemin izahına başlamadan önce, İkinci Dünya Savaşından önce ve hemen sonra deneme istasyonlarının genel olarak durumlarından kısaca bahsetmek istiyorum. Mevcut deneme istasyonları ikiye ayrılmıştı: endüstriyel ürünler dediğimiz kauçuk, çay, tütün, kahve, yağ, palmiye, şeker kamışı v.s. gibi ürünler üzerinde çalışan is-

tasyonlar ile pirinç, mısır, manyok, tatlı patates, soya fasulyası, yerfıstığı v.s. gibi sadece yerli ürün sayılan ürünler üzerinde çalışan Genel Deneme Merkezi.

Birinci gruptakiler, büyük çiftlik sahiplerinin sağladığı paralarla finanse edilirdi. Çiftlik idarecileri, deneme istasyonlarındaki uzmanlarla doğrudan doğruya temas kurabilirlerdi. Ancak Şeker Kamışı Deneme İstasyonu istisna teşkil ediyordu. Büyük şeker kamışı çiftlikleri çok fazla sayıda olduğu için, özel bir tarım uzmanı ekibi, Deneme İstasyonu ile Çiftlik İdarecileri arasında aracılık yapardı.

Çoğunluk gıda ürünleri yetiştiren yerli tarıma Buitenzorg (Bogor) daki Genel Deneme İstasyonu hizmet ederdi. Son savaştan önce bu istasyonun kadrosunda 50 Üniversite mezunu vardı. Tarımsal deneme uzmanı sayısı da kırktı. Bu uzmanlar il hudutlarına göre bölgeler itibariyle organize edilirdi. Her bir bölgede 8 uzman bulunur, bunları bir müfettiş yönetir, müfettiş de Valiye bağlı olurdu.

Her bir tarım uzmanı, biri yağmur mevsimi, diğeri kurak mevsim için olmak üzere yılda iki deneme programı, ilgili mevsimden bir mevsim önce hazırlardı. Bu programların birer sureti genel deneme merkezinin bütün uzmanlarına gönderilirdi. İyice incelendikten sonra uzmanlar toplanıp programı tartışır, kabul eder veya tâdilini teklif ederlerdi. Bu tartışmaların sağladığı bilgi ile Genel Deneme İstasyonunun bölge başkanlarından biri, ve uzmanlardan biri müfettişle ve çeşitli illerin merkezindeki ilgili uzmanları ile birlikte tekrar toplantılar yapar, böylece teklif edilen programın taslağı ortaya çıkardı. Bütün bunlar mevsimden çok önce yapılır, böylece mevsim başlayınca herşey hazır olurdu. Deneme çalışması için tarlalar bulunur, haritası yapılır, denemenin başlangıç tarihi belirtilerek Genel Deneme İstasyonu uzmanına gönderilirdi. Genel Deneme İstasyonunda, deneme çalışmasının kesin plânı gönderilen plân üzerine işlenir ve gerekli plân malzemesi ile birlikte vaktinde deneme uzmanına gönderilirdi. Bütün bu işler geniş organizasyona ihtiyaç gösterirdi. Her mevsim yüzlerce deneme yapılırdı, ve bu denemeler sadece Genel Deneme İstasyonunun yetiştirdiği daha iyi türlerin üretilmesini değil ayni zamanda gübreleme, ekim mesafesi, ekim zamanları, toprağın sürülmesi gibi çalışmaları da kapsardı. Bölgelerde il merkezindeki uzmanlarla yapılan toplantılar sayesinde, örneğin toprak etüdleri, bitki korunması gibi diğer problemleri tartış-

mak da mümkün olurdu. Bu toplantılarda uzmanlar kendi bölgelerindeki problemleri ve diledikleri hal çarelerini de belirtirlerdi.

Böylece yıllar boyunca oldukça yakın bir işbirliği sağlanabilmişti. Ayrıca, toplantı zabıtları bütün ilgililere dağıtıldığından, Genel Deneme Merkezindeki bütün uzmanlar gelişmelerden haberdar olurdu.

Deneme sonuçları, tohumlarla beraber gönderilmiş olan özel kartlara işlenir, bu kartlar Deneme İstasyonuna iade edilirdi. Burada, özel bir şube, gerekli bütün hesapları yapar ve sonuçları çıkarırdı. Raporun bir kısmı, ilgili tarım görevlisine, arşive konması için, gönderilirdi. Mevsim boyunca, çeşitli uzmanlar memleketi dolaşır, denemelerinin sonuçlarını denetlerlerdi. Bu şekilde sadece iyi uygulanmış denemelerin, hesaplanması ve sonuçlara katılması sağlanmış olurdu.

Genel olarak kullanılan türlere kıyasla, daha iyi sonuç veren türler ancak 3 - 4 yıl denendikten sonra, çiftçiye tanıtılır ve yayılırdı. Bu şekilde, soya fasulyesi verimini hektar başına 200 kilo arttırdık. 1930'da, Doğu Hint Adalarının Hollanda idaresindeki bölümü, Mançurya'dan 90,000 ton soya ithal ediyordu. 1940'da üretim, tüketimi 10,000 ton aşıyordu. Deneme ile yetiştirilen yeni türler sayesinde hektar başına verim arttığı gibi, bu artışın teşviki ile, çiftçiler soya tarlalarını 200,000 hektardan 300,000 hektara yükselttiler. Yeni türlerin tanıtılması ile sağlanan üretim artışının değeri, Genel Deneme İstasyonunun tüm bütçesinden yüksekti. Sağlanan iyi sonuçlardan biri de, bakterilere karşı dayanıklı yerfıstığı türlerinin tanıklanması olmuş, böylelikle, hastalık yüzünden bu ekinin tamamiyle kaybolduğu topraklarda yerfıstığı ekimi yaygınlaşmıştır.

Pirinç ekimine gelince, tohum muhafazası ve fidanlık bakımı konularında çiftçiye bilgi verilmesi sonucu, büyük başarılar elde edilmiştir. Bu şekilde, hektar başına 30 kilo pirinç tohumu tasarruf edilmişti. Binlerce hektarlık arazide, yüzlerce ton pirincin tasarruf edilip gıda maddesi olarak tüketimi böylece sağlanmış oldu.

Şimdi biraz da, gelişen memleketlerde araştırma istasyonlarının kuruluşu ve idaresi konusu üzerinde durmak istiyorum.

Bu konuda son yıllarda, iyi niyetli pek çok teşebbüsün, hatalı işletme yüzünden, başarısızlığa uğradığını görmekteyiz. Benim ve bu problemi birlikte tartıştığım başka bir çok kimsenin kanısına

göre, tarımsal araştırma ile politikayı birbirine karıştırmak çok büyük bir hatadır. Son savaştan sonra pek çok araştırma istasyonunun perişan olduğunu gördük, sebebi de eski kadronun, istiyerek veya istemiyerek görevinden ayrılması, Araştırma istasyonlarının, bu kişilerin çok ihtiyaç duyulan bilgi ve tecrübelerinden böylelikle yoksun kalmasıdır. Bu durum gerek araştırma istasyonu ve, gerekse de o memleket için hayırlı bir sonuç değildir.

Büyük paralar harcayıp yepyeni enstitüler kurmak, şayet yeterli personel ve teçhizat sağlanamazsa, hiç bir değer taşıyamaz. Yatırılan sermaye de battal kalır. Çok zaman sermayenin sadece bina ve kuruluş masrafları için gerektiği düşünülür ve gelecekte muntazaman tekrarlanan ve çoğunluk artan masraflar hiç dikkat nazarına alınmaz, oysa gelişen memleketler bu durumla başa çıkamazlar. Belki de, pahalı lâboratuarlarla değil de, sadece küçük bir kadro ile işe başlamak çok daha iyi bir yoldur. Böylelikle personel tarlaya gidip, durumu olduğu gibi görmeğe mecbur kalır ve asla temas etmediği problemleri halletmek çabası ile lâboratuara kapanmaktan kurtulmuş olur.

Personel konusunda bir başka tavsiyem de, kurulacak ilk kadronun, büyük ihtisas sahibi kimselerden kurulmasıdır. Bu kimseler çoğunluk kendi — ve bazen oldukça dar olan — görüşlerine saplanırlar ve tarımı girift bir bütün olarak göremezler. Milletlerarası teknik yardımın ilk yıllarında çok şahit olunan bir vakıa, kendi alanlarında çok başarılı olan uzmanların, hiç işe yaramaz tavsiyelerle ortaya çıktıklarıdır. Tecrübeli bir tarım memuru bunlara kıyasla herhalde çok daha iyi sonuçlar bulabilirdi.

Uzmanlardan müteşekkil bir araştırma istasyonu ancak, halledilecek problemler üzerinde kadrosunun işbirliğini sağlıyabilecek çok ehil bir müdürün idaresinde verimli çalışabilir.

Hollanda idaresindeki devresinde Doğu Hint Adalarında edindiğim tecrübeye dayanarak şu noktayı belirtmek isterim: gelişen memleketlerde, araştırma istasyonlarının faydalı olması için tarım okullarından mezun gençlerden müteşekkil küçük bir kadro ile işe başlanması, ve bu kadronun çevreyi dolaşıp problemleri kurcalaması en iyi yoldur. Bu gençler o bölgede mevcut bütün problemleri tesbit ettikten sonra, önem sırasına göre problemleri bir liste olarak sıraya dizerler, ondan sonra, esaslı bir araştırma gerekiyorsa, uzmanlar çağırılabilir. Bir çok vak'alarda tarım fen memurlarının da-

hi (agronomist), yakından ilgilendikleri alanlarda uzmanlığa yetiştiklerine şahit olmuşuzdur. Araştırma İstasyonu personelinin sık sık tarlaları dolaşmaları, ve sadece kendi deneme tarlalarındaki sonuçlara saplanıp kalmamaları şarttır. Örneğini Hindistanda Mukerjee'nin tanıtladığı gibi, pirinçteki potas noksanlığının ne kadar yüksek olduğu deneme istasyonlarının çok daha iyi işlenmiş ve gübrelenmiş topraklarında yapılan denemeler sonucunda belli olmayıp, çiftçilerin tarlalarında yapılan denemelerden anlaşılmıştır. Aynı şey Japonya'da da görülmüştür.

Bundan başka, deneme istasyonu, asla masrafını karşılayan bir teşebbüs sanılmamalıdır. *Dünya Ekinleri* (World Crops) dergisinin Şubat 1959'da yayınlanan bir makalesi ile tamamen aynı fikirdeyim. Makalede şöyle denilmektedir: «Hem bilgi hem kâr sağlıyan bir deneme istasyonu olmamıştır ve olamaz. Deneme istasyonunun birinci hedefi bilgi sağlamaktır.»

Gelişen memleketlerin bazılarında, deneme istasyonu kadrosunun çift görevi olduğunu görürüz. Bunlar hem araştırma, hem de tarım okullarında öğretmenlik yaparlar. Öğretim kadrosunda geçici bir eksiklik varsa bu usul makul sayılabilir fakat iyi bir sistem olarak tavsiye edilemez. Sonunda araştırma işi zarar görür çünkü öğretim programı kesindir, öğretmeni bu işe daha çok çaba vermeğe zorlar, sonunda özellikle ekim ve hasat zamanı araştırma çalışmaları sekteye uğrar.

Tropikal ülkelerde üretime büyük etkisi olan diğer kurullar da, Ürün Pazarlama Kurullarıdır. Aslında bunlar eski Batı Afrika Ürün Kontrol Kurullarının bir devamıdır. Savaş yıllarında Britanyanın ham madde kaynaklarını korumak amacı ile 1942'de kurulmuştur. Hindistan cevizi, palmiye yağı ve fıstığı, yer fıstığı, pamuk v.s. gibi önemli tarım ihraç maddeleri üzerinde tekel hakkını almıştır. Bu suretle bu ürünler sabit fiyatlarla satın alınıp doğruca İngiltere Gıda Maddeleri Bakanlığına satılırdı. Savaştan sonra, bu prensibe devam etmek fakat bunu sadece Batı Afrikadaki İngiliz topraklarının bölge içi ihtiyaçlarını kapsıyacak şekilde düzenlemek üzere karar alındı. Bu heyetlerin görevleri şunlardır :

1. Fiyatlarda istikrar sağlamak
2. İlgili bölgelerin iktisadî gelişmesini desteklemek

Nijerya'da bu karar, dört ayrı kurulun doğmasına yol açtı: Palmiye Yağı Ürün Pazarlama Kurulu, Hindistan Cevizi Ürün Pa-

zarlama Kurulu, Pamuk Ürün Pazarlama Kurulu, ve Yerfıstığı Ürün Pazarlama Kurulu. Bu örneği daha sonra Doğu Afrikadaki diğer ülkeler izlediler, örneğin Kenya'da Kahve ve Pyrethrum Kurulları, Uganda'da Kahve ve Pamuk Pazarlama Kurulları kuruldu. Eski Fransız sömürgelerinde ise Caisses de Soutien adı ile bu tip kurullara rastlıyoruz.

Kurul idaresi müstahsil, tüccar ve hükûmet temsilcilerinden müteşekkildir.

Bu kurullar tek alıcı ve tek satıcı olarak çalışırlar, bu sebeple tekel sıfatını taşırlar. Mevcut satış teşkilâtından faydalanarak çalışırlar ve mahallî tüccarlarla yaptıkları anlaşmalarda çiftçiye ödenecek asgarî fiyat tesbit ederler. Bir çok kurullar da,yükleme limanlarında ürünü doğrudan doğruya çiftçiden satın alabilecek şekilde teşkilâtlanmıştır. Böylelikle, çiftçi, mahallî tüccarın gelişigüzel vereceği fiyatı kabul etmek zorunda kalmaz. Satın alan tüccar, şayet taşıttan ve büyük miktarda alım satımdan kâr sağlıyabiliyorsa çiftçiye tesbit edilen asgarî fiyatın üstünde fiyat teklif edebilir. Çoğunluk küçük miktarlarda satılan ürünler böylece birleştirilir, ve kurul tarafından dünya pazarlarında satılır. Alıcı tüccar, kurulun kâr payına oranla hesap edilen bir kâr alır. Ayrıca asgarî alış fiyatları da, mevsiminden çok önce hesaplanıp yayınlanır. Bu suretle, kurul tüccar ve müstehlike karşı müstahsilin (çiftçinin) pazarlık durumunu büyük çapta kuvvetlendirmiş olur. Kurulun bir görevi de satışları geliştirme ve araştırma işi ile standard cinslere göre ürünleri ayırma, teftiş ve kontrol işleridir.

Ürün Pazarlama Kurullarının dünya ürün stokları ile olan münasebeti bu kurulların nasıl çalıştığına bağlıdır, bu sebeple bunlara hükûmetin nezaret etmesi şarttır. Bu Kurullar, çiftçinin yetiştirdiği ürünün küçük veya büyük bir kısmını dış pazarlara sevkeder ve bunun etkisi ile iç pazarda fiyatları yüksek tutar ve yerli müstehlike akseden fiyatları yükseltmiş olur.

Bu Kurulun ilk görevi müstahsile, bir yıl öncekinden çok farklı olmayan bir fiyat teklif etmektir. Dünya pazarlarında fiyatlar çok yüksek olduğu vakit, Kurul bir istikrar (stabilizasyon) fonu tesis eder, burada biriken paralar, dünya fiyatları düştüğü zaman müstahsile daha yüksek fiyat ödemek için kullanılır. Böylelikle, dünya pazarlarına ham madde fiyatlarının iniş çıkışından çiftçilerin zarar görmesi önlenir. Ayrıca, fiyatlar yükseldiği vakit ekin alanının ge-

nişletilmesi ve ertesi mevsim piyasasının düşmesi de böylece önlenmiş olur.

Bu kurulların, yüksek verimle çalışan müstahsile zarar verecek veyahut da çoğunluğa faydalı olacak uzun vâdeli yönelimlere (trend) zarar verecek şekilde yetki ve güç edinmesi önlenir.

İkinci görevine gelince, Pazarlama Kurulları aşağıdaki işleri yapabilecek durumdadır.

1. Üretimin, özellikle hektar başına verimin arttırılması,
2. Kalitenin geliştirilmesi
3. Depolama ve taşıtın geliştirilmesi
4. Mahallî endüstrilerin geliştirilmesi
5. Araştırmanın geliştirilmesi
6. Sosyal şartların geliştirilmesi
7. Mahallî eğitimin geliştirilmesi

Bu faaliyet için gerekli finansman Pazarlama Kurullarının istikrar (stabilizasyon) fonunda biriktirdiği paralarla sağlanır. Pazarlama Kurulları bu görevler için teşkilâtlanmış olmadığından, haklı olarak Üretim Kurullarını kurmuşlardır.

Üretim Kurulları mevcut paraları, ilgili devlet daireleri ile işbirliği yaparak çeşitli projelere tahsis ederler. Bu sistemin tenkit edilecek bir tarafı da, istikrar fonu paralarının, çok zaman çiftçinin mutabakatı alınmaksızın, çeşitli alanlarda çeşitli projelere yöneltilmesidir. Demek ki böylece yöneltilen paralar tampon görevi görememektedir.

Yukarda belirtilen imkânlar, burada teferruatlı olarak görüşülemez, ama bazıları hakkında kısaca fikrimi belirtmek isterim:

1. Üretim ancak daha üstün çiftçilikte ve/veya verimi yüksek türlerin üretilmesi ile arttırılabilir. Bunun için araştırma ve iyi işleyen bir danışma servisi gereklidir.
2. Ürünün kalite üstünlüğü çeşitli faydalar sağlar. Endüstride, verim artar, imalât maliyeti düşer, sonuç olarak bu alıcılar daha yüksek fiyatlar ödiyebilirler. Üretimciden imalâtçıya kadar taşıt ücretleri de müsbet olarak etkilenir. Standardın düşürülmesi zararlı olur, bu, bir kaç yıl önce Uganda'nın kahve ihracatında tanıtlanmıştı.

3. Depolama yöntemlerinin (usullerinin) geliştirilmesi, bu yöntemlerin sebep olduğu ve bazen hayli büyük olan zararları azaltır. Taşıtın geliştirilmesi, yani yolların ve karayolu taşıtının düzeltilmesi veya yeni yolların açılması, yol yokluğundan ötürü üretime katılmıyan yeni açılmış alanlarda da üretim yapılmasını sağlar.

4. Üretimi arttırmada, eğitim çok büyük rol oynar. Son 15 yılda, gelişme alanları içinde üretimi arttırmak için girişilen ve çok pahalıya mal olan plânların, çiftçinin işbirliği sağlanamadığından başarısızlığa uğradığı görülmüştür. Bu ise, çoğunluk köylünün bu işe neden ve nasıl katılacağını bilmemesinden ileri gelmiştir.

Yiyecek üretiminin tüketime ayak uydurması gereği içinde bulunan bir dünyada yaşamaktayız. Her yerde başgösteren hızlı nüfus artışı karşısında tarımsal üretim çok çabuk arttırılmalıdır. Endüstri gelişimine göre, tarımsal gelişim çok daha yavaş gerçekleşir. Vaktin dar olduğunu biliyorum ama gene de bitkiyi kendi gelişiminden daha hızlı büyümeğe zorlıyamayız. Toprak ve iklim ise, tabiat verileridir, bunları etkilemek için elimizden ya çok az bir şey gelir ya da hiç bir şey gelmez. Politikacılar tarımda çok kısa süre içinde muazzam sonuçlar beklerler ama onlar da tarımda sihirbazlığın yürümediğini ergeç anlıyacaklardır.

ZİRAİ YAYIM TEŞKİLÂTININ ESASLARI

Harrold L. Allen

KABUL EDİLEN TEMEL VARSAYILAR

Yayım için başlangıçta 3 varsayı kabul etmek gerekmektedir. Bunlar :

1. Yayım denilince evvelâ *eğitim* akla gelir.
2. Yayım servisi Ziraî Eğitim programlarının geliştirilmesi ve daha verimli hale getirilmesi için *tesis edilmiş* ve *organize* edilmiş bir teşekküldür.
3. Yayım servisi eğitim programını başarı ile yerine getirebilecek ve tabiî, beşerî, fizikî ve sermaye kaynaklarına sahip bir teşkilâtın bir parçasıdır. Yayım çiftçilere, istihsali arttırabilmek için, lüzumlu bilgilerin ulaştırılmasından daha geniş mânayı kapsayan bir terimdir. Yayım, istihsale engel olan problemlerin tesbitini, bu problemlerin çözüm yollarını araştıracak araştırma teşkilâtını, araştırma neticelerinin tekniğe tatbikini, bu tekniği tatbik edecek halkın eğitimini, halk arasında istihsal ve gelirlerini arttırmak suretiyle, yaşama standardlarının yük-

seltilmesi arzusunun yaratılması ve çiftçilerin karşılaştığı her türlü problemlerin yeni ve eski, tâyinini içine alır. Bu bakımdan hiç bir zaman kapanmıyan bir halka veya sona ermeyen eğitimle ilgili bir işlemdir.

YAYIM USULLERİ[1]

İlk hareket bu asrın başlarında, asrın ilk on senesinde, Amerika Birleşik Devletlerinde Kooperatif Yayım Servisi olarak bilinen çalışmalarla başlamıştır. Yayım kelimesi ilkin, İngiliz Üniversitelerinin takip ettiği eğitim programını içine alan ve daha çok üniversite hudutları dışına çıkmayan teknik veya kültürel tedbirlere tatbik edilmiştir. Daha sonraki programlarda yayım kelimesi eğitim ismini bunu tavsif eden bir sıfat olarak kullanılmaya başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde olan değişiklikleri belirtmesi bakımından bu terimin kabulü mantıkidir. Çünki yeni yayım servisi muhtelif eyaletlerdeki land - grand üniversitelerin çalışmaları ile ilgili ve değişik şekillerde, bu üniversiteler tarafından idare edilen bir servistir. Bu servis başlangıçta sadece ziraatin geliştirilmesini hedef tutmuştur. İlk seneler metod olarak muayyen müessir eğitim programları ve tekniklerinden faydalanılmış ve bunlar yayım servisinin esas çalışma metodlarını teşkil etmiştir. Bu çalışmalar bir çoklarınca, halâ yayım eğitimi olarak anlaşılıp; çiftliklerin ziyareti; netice demonstrasyonları; metod demonstrasyonları; çiftlik turları; ve plân ve programların hazırlanmasına çiftçilerin iştiraklerini kapsar.

Bu ilk çalışmalar neticesinde sistem süratle geliştirildiği gibi, halkın ilgisi ve kullanılan metodlarda da büyük gelişmeler ve yenilikler kaydedilmiştir. Asrın ikinci on senesinde yayım servisine ev ekonomisi de dahil edilerek yayım teşkilâtının çalışmaları daha da genişletilmiştir. Son zamanlarda, land - grant üniversitelerde köy sosyolojisi sahasındaki çalışmaların gelişmesi neticesinde, yayım teşkilâtı köy kalkınması ile de meşgul olmaya başlamıştır. Kullanılan metodlara gelince, başlangıçta yapılan iş gençlik klüblerinin kurulmasıdır. Bu klüpler 15 - 20 yaşları arasındaki kız ve erkekler tarafından teşkil edilmektedirler.

Bu yayım servisleri malî bakımdan, mahallî hükûmet, eyalet hükûmetleri ve federal hükûmet tarafından desteklenen kooperatifler

olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan mahallî hükûmetlere ve federal hükûmete karşı mesuldürler. Mamafih eyalet yayım servislerinin programları birbirinden oldukça farklıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımın gelişmesi iki safha arzetmiştir :

1. Başlangıçta yayım eğitimin bir şekli olarak kabul edilmiştir.
2. Zamanla, yayım teşkilâtı geliştikçe, bunun sadece bir eğitim programı olmayıp, aynı zamanda, yapılması lâzım gelen işlerin yapılmasını da kapsadığı anlaşılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde köy topluluğu ile ilgili çalışmaların yayım programları üzerindeki etkisi, ancak son yıllarda anlaşılmaya başlamıştır. Yayım eğitimi daha ziyade bir Amerikan harikası olduğundan antropologlar buna pek fazla önem vermemişlerdir.

Fakat yayım teknik işbirliği ile diğer memleketlerde de gelişmeye başlayınca antropologlar bunun üzerinde durmaya başlamışlardır. Yayım teşkilâtının diğer memleketlerde geliştirilmesinde görev alanlar yaptıkları işin mahiyetini iyice anlamışlar mıdır? Bu hususlaki ikaz ve tenkitler iki noktada toplanmıştır: Kültürel farklar tam mânasıyla anlaşılmadığı gibi, kültürel sahadaki değişiklikler de nazarı itibara alınmamıştır. Halbuki bunlar başarı için çok önemli noktalardır. Zira değişiklikler kale alınmadığında yapılan çalışmalardan beklenilen fayda sağlanamaz ve hattâ zararı faydasından daha fazla olabilir.

Diğer memleketlerdeki yayım programlarının tarihçesi ve sosyologlar ve antropologlar tarafından yapılan çalışmalar yayım faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu ihtiyaç, yayım eğitiminin *mahiyetinin,* muhtelif mahallerde ve zamanlarda takip edilecek gaye ve hedeflerin ve muhtelif şartlardaki en uygun *teşkilât şekli ve münasebetlerin* ne olacağı hususlarının tesbit ve tefrikinden doğmaktadır.

Yayım faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesinin bir faydası da yayım hedeflerine ulaşmada diğer işlemlerin ve faktörlerin etkilerini ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yayım faaliyetlerinin, okur yazarlık, yollar, fabrikaların tesisi, bankalar, pazarlama, ticarî reklâm, bitki zararlıları ve hastalıkları ile mücadele programları ve halen diğer memleketlerde bulunmayan veya kifayetsiz olan diğer imkânlar üzerine etkisini tesbittir. Diğer memleketlerdeki

programların kıymetlendirilmesi veya takdiri Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden farklı bir durum arzeder. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nde umumî köy kalkınmasına yayım servisinden başka okullar, tüccarlar, vatandaşlar, ve diğer teşekküller de yardımcı olmaktadırlar. Başka bir ifade ile, Amerika Birleşik Devletleri'nde yayım teşkilâtı, yayımla direkt ilgisi bulunmayan diğer teşekküllerin imkânlarından da faydalanmaktadır.

II. Dünya Harbi'nden beri bir çok memleketler yayım teşkilâtı veya yayım servisleri kurmaya başlamışlardır. Bunların tesisinde, bir çok hallerde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yayım programlarından faydalanılmıştır. Bu memleketlerin çoğunda tarım, sağlık ve eğitim bakanlıkları vardır. Bazılarında da tarım fakülteleri vardır. Fakat bu fakülteler sadece öğretim ve kısmen de araştırma üzerinde çalışıp, henüz yayım çalışmaları bu müesseselerde yer almamıştır. Ziraî nüfus ekseriya cahildir. Umumiyetle çiftçiler veya köylüler tarafından gönüllü kurulmuş teşkilâtlar yoktur.

Bu şartlar altında yayım fikri bir kıymet ifade eder mi? Yayım faaliyetleri, öğretim, araştırma ve yayım üzerine çalışan fakülteler kuruluncaya kadar bekletilmeli midir? Mevcut bakanlıkların yeniden organizasyonuna kadar beklenilmeli midir? Müstakil mahallî hükûmet gelişinceye kadar beklenilmeli midir? Sadece okur yazar nüfus arasında geliştirilmesi faydalı olur mu?

Eğer yayımın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şartlardan oldukça farklı yerlerde, yapabileceği bir yardım varsa, başka yerlerde kullanılabilecek ve Amerika Birleşik Devletlerinde gelişmiş yayımın *esası* nedir?

Tecrübeler göstermiştir ki, değişik şartlar altında dünyanın bir çok yerlerinde, ve bilhassa umumî köy kalkınmasında yayın prensiplerinden faydalanmak mümkündür. Yalnız şunu belirtmek icabeder ki her derde deva bir ilâç değildir. Sadece bir *vasıtadır.* Daha başka ve daha çok önemli işlemlerin yerine ikame edilemez.

Amerikan yayım servisinin esası okul dışı eğitim olup :

1. Köylü ile birlikte çalışarak, onun yaşama standardını ıslah etmek ve refah seviyesini yükseltmek gayesini güder.
2. Özel öğretim tekniklerini kıymetlendirir.
3. Muayyen destekleyici faaliyetlerle desteklenir ve
4. Karşılıklı sevgi ve müşterek işbirliği ile yürütülür.

Yayım *eğitim* faaliyetlerinden birini teşkil eder. Eğitimle ilgisi olmayan hiç bir metod veya faaliyetin, ne kadar önemli olursa

olsun ve hattâ yayım teşkilâtı veya bu teşkilât elemanları tarafından yürütülse dahi, yayımla ilgisi yoktur.

Yayım işi köylü için yapılan ve *köylü* ile birlikte yürütülen bir faaliyettir. Mamafih bu indi bir tahdittir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve başka yerlerde müştereken kullanılan extension kelimesinin tarihçesinden neşet eder. Köylü nüfusunun eğitimi için okul dışı eğitime ihtiyaç vardır. Yalnız bu eğitim burada tarif edilen yayım faaliyetlerinin sadece bir parçasıdır.

Yayım eğitimi köylülerin *ihtiyacı* ve *ilgisi* ile birlikte yürür. Yayım faaliyetlerine köylülerin iştiraki ve buna karşı yakın alâka göstermeleri çok önemlidir. Çünkü herşeyden önce köylünün öğrenme ihtiyacını duyması ve çoğunun harekete geçmeye ve mesuliyetler kabul etmeye hazır olması lâzımdır. Bazıları ihtiyaç kelimesinin ilâve edilmesini istemez çünkü bu halkın halen ilgilendiği meseleler üzerinde fazla durulması ihtimalini doğurur. Mamafih, halkın şimdiki ihtiyaçlarını takip ederken, ekseriya yayım faaliyetleri, halka daha önce hissetmemiş oldukları ihtiyaçların meydana çıkarılması, bunların kendileri tarafından anlaşılması ve bu ihtiyaçlarla ilgilenmeleri hususunda yardımcı olabilir. Bu bakımdan halkın ilgisi ön plânda gelir. Mamafih yayım faaliyetlerine ihtiyaçlar da dahildir.

Yayım faaliyetleri sadece *köylünün geçim maişetinin temini*, fizikî bakımdan köylü veya çiftçi *ailelerin yaşama seviyesinin* ıslahı ve köylü tabakasının *refahının yükseltilmesi* ile yakından ilgili okul dışı eğitimi ihtiva eder. Bu tarifin üçüncü şartıdır. Mamafih okul dışı eğitimin yardım edeceği köylünün daha başka ihtiyaçları da vardır. Bunların hepsinin yayım faaliyetleri içinde toplanması münakaşa edilebilir. Fakat yayım faaliyetlerinin yukarıda belirtilen üç sahaya inhisar ettirilmesi daha uygun olur. Bu türlü tahditten köylü tabakası ile ilgili diğer hususların daha az önemli olduğu mânası çıkarılmamalıdır. Bu tahditler sadece yayım faaliyetlerinin daha çok bu üç sahaya teksif edilmesini ifade eder.

Okul dışı eğitim sadece ziraî nüfusun geçimi ile ilgili ihtiyaçlara inhisar etse dahi yine de yayım faaliyeti mevcuttur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk ziraî yayım çalışmalarının çoğu bu tiptendi. Çiftçinin gelirinin artması, çiftçi ailesinin hayat standardının yükselmesi ve toplum hayatının ıslahı üzerinde müsbet tesir eder.

Bunun için fizikî bakımdan çiftçi ailelerinin hayat standardının ıslahı yayım faaliyetlerinin en önemli bir parçasıdır. Bu hususta ev

ekonomisi yayımları da önemli rol oynar. Yine yapılan çalışmalar gelirdeki artış miktarının ne kadar fazla olursa olsun bunun eğitimin yerini tutmadığını göstermiştir. Sadece gelir artışı arazi kıymetlerinde enflâsyon veya gayri ekonomik yükselmelere sebep olabilir.

Yayım faaliyetleri, köy kalkınmasına fazla ehemmiyet vermemiş olsa dahi, son zamanlardaki yayım programlarının ve bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nde bu hususlara fazla yer verilmeye başlanmıştır.

Bir eğitim faaliyeti olarak, yayımın gayesi ve mânası bunun yapmaya gayret ettiği hususların tesbiti ile daha iyi ifade edilebilir. Yayım, çiftçi ailelerine ve topluma daha iyi bir hayat şartı bahşetmek maksadıyla, ilmî bilginin neticelerini çiftçilerin istifadesine arzetmeye çalışır. Bunu fertlerin içinde esas hedefe ulaşma arzusunu yaratmak ve onlara bu hedefe nasıl ulaşılacağı yollarını göstermekle yapar [2].

YAYIM EĞİTİMİNİN PRENSİPLERİ [2]

Yayım çalışmasının kısa tarihçesinden faydalanılarak yayım eğitiminin genel prensipleri tesbit edilmiştir. Bunlardan en mühimleri şunlardır :

1. *Kültürel Farklar Prensibi.* Muhtelif kültürler birbirinden farklı metodlara ihtiyaç gösterir.
2. *Kültürel Değişiklik Prensibi.* Halk arasındaki kültürel değişikliklerin karşılanması yayım faaliyetlerinde değişiklikleri icap ettirmektedir. Bu değişiklikler neticesinde yayım da kendi bünyesi içinde gelişmiştir.
3. *İşbirliği Prensibi.* Yayım faaliyetleri devlet teşekkülleri, bölgevî ve mahallî ve halk arasında sıkı bir işbirliğini icap ettirir.
4. *Halktan Doğma ve Halk Tarafından Yürütülme Prensibi.* Yayım çalışmaları çiftçi gruplarının mesuliyeti ve gayreti ile yürütülür ve yükseltilir.
5. *İlgi ve İhtiyaç Prensibi.* Yayım çalışması gönüllü bir eğitim sistemidir. Mahallî yayım elemanı çiftçiden başlamak suretiyle onların âdet ve tecrübelerini inceleyerek, onları arzu edilen istikamette çalışmaya sevkeder.

6. *İştirak Prensibi.* Yayımda esas, yaparak öğrenmektir.

7. *Öğretim Metodlarının Kullanılmasında Uygunluk Prensibi.* Bütün şartlarda tatbik edilebilecek bir öğretim metodu yoktur. Kullanılacak öğretim metodları şartlara uygun olmalı veya fleksibil olmalıdır.

8. *Liderlik Prensibi.* İyi bir yayım çalışmasında gönüllü liderlerin işte eğitimi esastır. Bu liderler uzmanların nezaretinde ziraat teknisyenleri tarafından yetiştirilir.

9. *Yetişmiş Uzmanlar Prensibi.* Bunlar araştırma ile tatbikat arasındaki bağlantıyı sağlarlar.

10. *Başarı Prensibi.* Çiftçi aileleri yayım çalışmalarının müsbet neticelerini gördükçe buna daha fazla önem verir ve daha iyi sarılırlar.

11. *Bütün - Aile Prensibi.* İlk bakışta çiftçinin karısı ve çocukları ayrı gibi görülürse de, yayım çalışmaları bütün ailenin birlikte çalışmasını icap ettirir.

12. *Kıymetlendirme Prensibi.* Öğretim neticelerinin tarafsız bir şekilde tesbit edilmesi lâzımdır. Bu suretle her hangi bir teknik geniş mikyasta tatbik edilmeden daha önce elde edilen neticelerden faydalanılarak ıslah edilebilir.

13. *Tatbiki İlim ve Demokrasi Prensibi.* Problemlerin çözümünde tarafsız, objektif ve hür düşünce hâkim olmalıdır.

Yayım metodları maksat, hedef ve prensiplerinin izahından sonra Türkiye'de yayım çalışmalarını yürütmek için mevcut kaynaklar ve teşkilât incelenebilir.

MEVCUT YAYIM TEŞKİLÂTI

Türkiye'de ilk yayım teşkilâtı 1943 de Büyük Millet Meclisi'nden çıkarılan bir kanunla Tarım Bakanlığı bünyesinde il teknik tarım teşkilâtı adı altında kurulmuştur. Teknik Tarım Teşkilâtı'nın gayesi 1) çiftçilere tarımla ilgili pratik metodları göstermek ve onları bu metodları kabul ederek tatbik etmeleri hususunda ikna etmek; ve 2) tarım elemanlarının köylere giderek çiftçileri ziyaret etmelerini sağlamaktır. Yayım elemanlarının seyahatlerini kolaylaştırmak ve çiftçileri kontrol edebilmelerini temin için ilçeler küçük

bölgelere ayrılmıştır. Her bölge muhtelif sayıda köyleri ihtiva etmektedir.

Başlangıçta Teknik Tarım Teşkilâtı 3 ilde kurulmuştur. Bu illerde yapılan çalışmalardan müsbet netice alınınca diğer illere de teşmil edilmiştir. Bugün Türkiye'de 67 ilin her birinde Teknik Tarım Teşkilâtı vardır.

Başlangıçta istişarî mahiyetteki çalışmalar, ziraî karakterde olup daha ziyade reşit çiftçilere yöneltilmiş idi. 1950 nin başlarında ev ekonomisinin önemi anlaşıldığı için illerdeki elemanlara ev ekonomistleri de dahil edilmiştir. Bugün 52 ilde 112 ev ekonomisti olup sayıları arttırılmaya çalışılmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 4-H Klüpleri gibi gençlik teşkilâtı Türkiye'de oldukça yenidir. İlk nüveleri 1957 yılında kurulmaya başlanmıştır. Türkiye'de kurulan bu gençlik teşkilâtı 4-K programı olarak isimlendirilmiştir. Dört K dan birincisi Kafa, ikincisi Kalp, üçüncüsü Kuvvet, dördüncüsü de Kol'u ifade etmektedir. İlk sene 11 ilde 33 grup kurulmuştur. Bugün 66 ilde faaliyette bulunan bu klüplerin miktarı 402, mahallî lider sayısı 2038 ve üye sayısı da 15450 dir.

Yayım çalışmalarının esas gayesi ziraî istihsali arttırmak ve çiftçilerin hayat standardını yükseltmektir. Bu çalışmalar çiftçilerin ve tarım işçilerinin çiftçi kadın ve gençlerinin eğitimini, çiftçilere ve çiftçi kadınlara tavsiyelerde bulunmayı, demonstrasyonları ve idarî işleri ihtiva eder.

Yayım Teşkilâtı Tarım Bakanlığı Tarım İşleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir teşkilâttır. Tarım, ev ekonomisi ve 4-K programları ayrı birer bölüm halinde aynı genel müdürlük içerisinde yürütülmektedir. Bu bölümlerde muhtelif sahalarda yetişmiş uzmanlar mevcuttur. İllerde ise yayım faaliyetleri İl Teknik Tarım Müdürleri tarafından yürütülüp buralarda da kendi sahalarında yetişmiş uzmanlar ve bir de müdür yardımcısı çalışır. İlçelerin çoğunda İlçe Yayım Teşkilâtı (Tarım Teknisyenliği) mevcut olup her birinde bir veya birden fazla tarım öğretmeni çalışır. Teknik Tarım Teşkilâtı'nda mevcut yayım elemanlarının sayısı 1809 olup bunlardan 1555 ini ilçelerde çalışan elemanlar, 216 sını illerde bulunan uzmanlar, 48 ini de Mücadele uzmanları teşkil etmektedir. Bu miktara ev ekonomisi ve 4-K programında çalışan elemanlar da dahildir.

YARDIMCI TEŞEKKÜLLER VE BUNLARIN GÖREVLERİ

Yayım teşkilâtına diğer teşkilâtlar da yardımcı olabilirler. Bunlardan bazılarının faaliyetlerini yayım teşkilâtına faydalı olacak şekilde geliştirmeleri faydalı neticeler verir.

Yayım çalışmalarına yardımcı olacak teşkilâtlar arasında en önemlileri şunlardır :

1. Tarım Bakanlığına bağlı muhtelif müdürlükler. Mücadele, Veteriner, Topraksu, Ziraat Alet ve Makinaları, Tohum Üretme ve Araştırma müesseseleri ve Marketing Teşkilâtı gibi. Mamafih bazı müdürlükler arasında yayın faaliyetleri bakımından duplikasyonlara rastlanmaktadır. Bu teşkilâtlar veya müdürlükler kendi aralarında koordine bir şekilde çalışacak olurlarsa çiftçilere ve yayım teşkilâtına daha faydalı olabilirler.

2. Ziraat Fakülteleri imkânlarından faydalanma. Bu fakültelerdeki çalışmalardan yayımla ilgili, hiç değilse 5 sahada faydalanmak mümkündür.

   Birincisi fakültelerde yayım elemanlarının bilhassa uzmanların ve kısmen de teknisyenlerin yetiştirilmesinde faydalanılabilir. Yalnız fakültelerin elemanların ihtiyacına göre programlar hazırlamaları icabeder.

   Bundan başka fakülteler bölge tarım okulları (tarım liseleri) ve teknik tarım okullarının muhtaç bulunduğu öğretmenleri yetiştiren müesseselerdir. Tarım teknisyenlerinin çoğu bölge tarım okullarından köy tarım öğretmenlerinin çoğu da Teknik Tarım okullarından mezun olmuşlardır. Eğer fakülteler bu öğretmenler için iyi bir öğretim programı tatbik edecek olursa yayım teşkilâtı kalifiye, yetişmiş elemanlara kavuşarak fonksiyonunu daha iyi yapabilirler.

   İkincisi ziraat fakülteleri yayım faaliyetlerinin bütün safhalarında hizmet içi eğitimde liderlik yapma imkânlarına sahip olmalıdır. Bu fakülteler diğer fakülteler ve üniversitelerle işbirliği yaparak, teknik eğitime ilâveten sosyoloji ve antropoloji sahalarında da eğitim imkânları yaratmak suretiyle yayım elemanlarının bu sahalardaki ihtiyaçlarını karşılamalıdırlar.

   Üçüncüsü, ziraat fakülteleri yayım elemanlarının istifadesine arzetmek için araştırma imkânlarına sahip olmalıdırlar. Bu araştırmalar sadece yaşayış, istihsal, marketing, cemiyet

problemleri gibi ziraî sahalara inhisar etmemeli, yayım metodları, programları ve liderlik sahalarını da içine almalıdır. Bilhassa bu son tip araştırmalar daha önce izah edilen yayım prensiplerinden, kültürel değişikliklerin ve öğretim metodlarının uygunluk prensiplerinin tatbiki bakımından çok önemlidir.

Dördüncüsü Ziraat Fakültelerinde çalışan öğretim personeli araştırma neticelerini çiftçilerin ve yayım elemanlarının anlayabileceği ve takip edebileceği şekilde tatbikata intikal ettirecek idealist kimseler olmalıdır. Üniversite personeli bir çok hallerde araştırmaları yürüten elemanlar olduğu için problemlemleri daha iyi anladıkları gibi bunlar neticeleri tatbikata daha iyi intikal ettirebilirler.

Ve nihayet ziraat fakülteleri, yayım teşkilâtı ile işbirliği halinde çalışmak suretiyle, köy toplantıları, demonstrasyonlar, çiftçi ve ev kadınlarının eğitimi, Üniversite çiftliğinde tarla gezileri ve tarla günleri ve bunlara benzer faaliyetlerle mahdut mikyasta dahi olsa, direkt yayım faaliyetlerinde bulunabilirler. Bu şekildeki faaliyetler, yayım teşkilâtı vasıtasıyla malûmatın iki taraflı olmasını yani, araştırma neticelerinin tatbikata intikal edebilecek şekilde çiftçiye ulaştırılması ve çiftçinin karşılaştığı problemlerin, çözülmek üzere, lâboratuvarlara ve araştırma istasyonlarına intikalini süratlendirir. Ayrıca bu türlü faaliyetler fakülte personelinin çiftçi ile yakından ilgilenmesine yol açar.

3. Tarım Bakanlığı'na bağlı bölge ve teknik tarım okulları ziraat teknisyenlerinin servis öncesi eğitimi ile de görevlidirler. Bu okullar sadece yetişecek yayım elemanlarının ihtiyaçlarını tesbitle iktifa etmeyip bu ihtiyaçların karşılanmasında mümkün olan her türlü yardımı da yapmalıdırlar.

4. Tarım Bakanlığı'ndan başka diğer teşkilâtlar da yayım veya yayım faaliyetleri ile ilgilenmektedirler. Bunlar arasında Devlet Su İşleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Şeker Şirketi, Tekel Teşkilâtı'nın Tütün Kısmı, Millî Eğitim Bakanlığı, Köy İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve bankalar kredi müesseseleri sayılabilir. Bütün bu müesseselerden lüzumu halinde faydalanılmalıdır.

Hülâsa olarak bir çok teşekküller yayım teşkilâtına kooperatif bir şekilde yardım edecek imkânlara sahiptirler. Bunlardan hiç

biri birbirine rekabet halinde değildir. Bunlar arasında iyi bir koordinasyon sağlanarak bu teşekküllerin faaliyetleri ve hizmetleri yayım faaliyetine yöneltilecek olursa çiftçilere daha faydalı olunabilir. Bu suretle çiftçinin kazancı artacağı gibi köylü ailelerin hayat standardı yükselir, ve toplum münasebetleri daha iyi gelişir.

YAYIM TEŞKİLÂTININ VERİMLİ BİR ŞEKİLDE İDARESİ

Yayım çalışmaları ile bir çok teşekküller ve müesseseler ilgili bulunduğundan müessir bir idare müşkül gibi görünürse de öyle değildir.

Halen Tarım Bakanlığı Teknik Ziraat Teşkilâtı yayım programını yürütecek idare ve yetkilere sahiptir. Mamafih bu teşkilât araştırma, eğitim ve yayım servisine fleksibilite sağlayacak diğer lüzumlu kaynaklara ve imkânlara sahip değildir. Bu teşkilât köylü nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak ve onları ilgilendirecek programları ihtiva etmelidir. Fleksibilite yayım programlarının en kuvvetli taraflarından biridir. Fleksibil olmayan programlar halkın ilgisini daha çok cezbeder ve onların ihtiyaçlarını daha iyi karşılar. Fleksibilite aynı zamanda başarılı yayım çalışmalarının en mühim karakteristik vasıflarından biridir.

Şu halde yayım teşkilâtını müessir bir şekilde idare etmenin yolu teknik tarım teşkilâtını kurmaktır. Bu teşkilât çeşitli müesseselerin yayım faaliyetlerini koordine edebilir, ihtiyaç halinde bunların imkânlarından faydalanabilir. Bu çalışmaların verimini arttırır ve pahalı tekerrürleri önler. Bütün gayretlerin müsbet neticeler alacak şekilde kullanılmasına yardım eder.

Yayım çalışmalarında, çiftçilerle her zaman temasta bulunan yayım elemanlarının önemi büyüktür. Yayım eğitiminde eğitime konu olan ferttir. Bu bakımdan fert üzerinde fazla durulur. Eğitim ferdin sosyal ve ekonomik bakımdan geliştirilmesini hedef tutar. Bu bakımdan yayımın esas konusu ferdin ihtiyaçlarıdır ve yayım fertler ve aileler tarafından değişiklikler hususunda verilecek kararlar üzerinde daha fazla durur [3].

Yayım teşkilâtı ne kadar iyi organize edilirse edilsin mahallî yayım elemanları köylülerle verimli bir şekilde çalışmadıkça başarıya ulaşamaz. Bu bakımdan yayım elemanlarının kabiliyetleri ve köy şartlarına intibakları çok önemlidir.

Yayım elemanı sadece bir öğretmen değildir. Aynı zamanda köylüye yayım hizmetlerini satan bir şahıstır. O köylüler arasında

yayım çalışmaları için arzu ve talep yaratması lâzımdır. Aksi halde teşkilât, mahsullerine pazar bulamamış olur.

Yayım faaliyetlerinin başarıya ulaşmasında teşkilât kadar çiftçinin fikirleri benimsemesi, tavsiyeleri takip etmesi ve verilen bilgiye göre yerinde kararlar vermesi de önemlidir.

Bu hedefe ulaşmada en müessir yol programların hazırlanması ve tatbikine halkın iştirakini de temindir. Bu halkın ilgisini ve ihtiyaçlarını tesbit ve problemlerini tanıma bakımından en tabiî bir yoldur. Bu yayım faaliyetlerini destekliyen ve programlara istikamet veren mahallî teşekküllerin doğmasına yardım eder. Aynı zamanda yayım programlarında çalıştırılabilecek liderlerin tesbitine imkân verir. Programın gelişmesine veya ilerlemesine yardım edecek mahallî kaynakların tesbitine yardım edecek metodlarını sağlar. Çiftçiye işbirliği yapmak ve müşterek çalışma ile muvaffakiyete nasıl ulaşılabileceği yollarını gösterir. Ve nihayet yayım faaliyetlerine geniş çapta toplumun yardımını sağlar.

Eğer çiftçi tabakası yeniliklere mütemayil ise yayın servisinin ziraî istihsalin arttırılması, çiftçinin hayat standardının yükseltilmesi ve toplum münasebetlerinin gelişmesi üzerindeki etkisi daha fazla olur.

Şu hatırdan çıkarılmamalıdır ki, daha iyi müstahsil olabilmesi için 4 milyon çiftçi ailesine yardım işi bir büro işi değildir. Çiftçilere yapılacak bu türlü yardımların bir büroda değil, tarlada, ahırda, merada, köylü ve çiftçinin evinde yapılması lâzımdır. Sahada iş başında çalışmanın hâkim olduğu servis yayım servisidir [4].

BİBLİYOGRAFYA

(1) *Varieties of Extension Education and Community Development,* Comparative Extension Publication No. 2; N. Y. State College of Agriculture at Cornell University, December 1958.

(2) Kelsey, Lincoln D., and Cannon C. Hearne; *Cooperative Extension Work,* Ithaca, N. Y.; Comstock Publishing Associates, 1949.

(3) *Differences Between Extension Education and Community Development,* Comparative Extension Publication No. 5; N. Y. State College of Agriculture at Cornell University, October, 1958.

(4) Holmgreen, E. N.; *Agricultural Extension in Turkey;* Ankara, Turkey, International Cooperation Administration, April, 1960.

TÜRKİYE ZİRAATİNDEKİ ÂTIL İŞ GÜCÜ VE BUNUN DEĞERLENDİRLMESİ

İbrahim Aksöz

I. TÜRKİYE'DE ZİRAÎ İŞ GÜCÜ

Son tahminlere göre, 1963 yılında, Türkiye'nin nüfusu 30.230.000 dir. Aynı yıldaki 15 ve daha yukarı yaşta olanların nüfus miktarı da 14 milyon civarında olup, toplam nüfusun % 47 sini teşkil eder. % 77 si ziraat, % 10 u sanayi ve % 13 ü de diğer hizmetlerde çalıştığına göre, ziraat sektöründeki çalışan nüfus miktarı 10.940.000 dir. Memleketimizde, bilhassa köylerde, 15 yaşından küçük çocukların da zaman zaman veya, bazı yerlerde, daimî olarak ziraat işlerinde çalıştıkları da gözönünde tutulursa, Türkiye'deki ziraî iş gücünün 12 milyonun üstünde olduğu anlaşılır.

İstihsal bakımından iş gücünün miktarı kadar kalitesi de önemli olduğundan, ziraî iş gücünü belirtirken bunun kalitesi üzerinde, yani çalışan nüfus içinde kadın ve erkek nüfusun oranı, işçilerin veya çiftçilerin beslenme, sağlık ve kültürel durumları, teknik bilgi seviyeleri ve âdet ve zihniyetleri üzerinde de durmak icabeder.

Memleketimizde ziraat sektöründe çalışan nüfus içinde kadın ve çocukların oranı oldukça yüksektir. 1960 sayımına göre ziraat-

te çalışan nüfusun % 15 ini kadınlar teşkil etmektedir. Bazı bölgelerde bu oran daha yüksek olup ziraat işçilerinin büyük bir kısmı kadınlar tarafından yapılır, erkekler ise kahve köşelerinde vakitlerini öldürürler.

Beslenme bakımından Akdeniz, Marmara ve Batı Anadolu'nun bazı müreffeh bölgeleri istisna edilirse, çiftçilerin büyük bir kısmı kâfi miktarda gıda alamamakta, gıda rejimi daha ziyade karbonhidratlara istinat etmektedir. Köylerdeki sağlık tedbirleri de tatmin edici olmaktan uzaktır.

Çiftçinin kültür ve teknik bilgi seviyesi de tatmin edici değildir. Memleketimizde okur yazar oranı ortalama olarak her ne kadar % 40,1 ise de, bu oran nüfusu 10.000 den aşağı olan yerlerde % 31,4, köylerde % 31,4 den de aşağıdır. Bazı bölgelerde (doğu, güneydoğu ve orta Anadolu'da) bu oran bir hayli düşüktür.

Çiftçinin teknik bilgisini arttırmak maksadıyla kurulmuş müesseseler ihtiyacı karşılamadığı gibi, Tarım, Bakanlığınca açılan kısa devreli kurslar da gerek miktar ve gerekse muhteva bakımından etkili değildir. Halen memleketimizde 3 orta ziraat okulu, 7 teknik tarım okulu ve 1 hayvan sağlık memuru okulu olup, bu okullarda 1959 - 1960 ders yılında okuyan öğrenci miktarı 1678 dir. İki milyon nüfuslu ve takriben saha itibariyle bizim % 3 ümüz kadar büyüklükte olan İsrail'de 20 ziraat Enstitüsü, 29 ziraat lisesi, gece kursları ve ziraî eğitim merkezlerine ilâveten orta okul ayarında 90 ziraat okulunun bulunduğu ve buralarda 18.700 öğrenci okuduğu düşünülürse durumumuz daha iyi anlaşılır.

Âdet ve zihniyet durumuna gelince, çiftçiler arasında halâ çok kazanma hevesi ve teşebbüs kabiliyeti fazla gelişmemiştir. Çiftçilerin çoğu işi Allah'a bırakıp kadere razı olmakta, Allah ne verdi ise onunla kıt kanaat geçinmeyi tercih etmekte, daha fazla çalışarak istihsallerini ve dolayısı ile kazançlarını arttırmak için fazla gayret sarf etmemektedirler.

II ZİRAATTE AZ ÇALIŞMA

Bir ziraat işletmesinin normal çalışabilmesi için o işletmede istihsal faktörlerinin her birinden muayyen bir oranda bulunması lâzımdır. Âzamî hasıla ancak istihsal faktörleri arasındaki oran optimum olduğunda alınabilir. İstihsal faktörleri bazı hallerde birbir-

leri yerine kısmen ikame edilebilirse de bu her zaman ya mümkün olmaz veya arzu edilen mükemmeliyette yapılamaz. Meselâ, daha entansif çalışarak fazla sermaye ve iş gücü kullanmak suretiyle arazi noksanlığını telâfi etmek veya muayyen bir araziden daha fazla gelir elde etmek mümkünse de entansitenin arttırılması ilânihaye devam etmez azalan verim kanunu buna mâni olur.

Memleketimizde ziraî iş gücü arazi ve sermaye faktörlerine nazaran bir hayli fazladır. İş gücünün bu fazlalığı ziraatte az çalışma problemini doğurmaktadır. Hakikaten bu gün Türkiye'nin karşılaştığı problemlerden en mühimi ziraat sektöründeki bu az çalışmadır.

Ziraatin özellikleri, işletmelerin bünyesi, ziraî iş gücüne nazaran arazinin noksan oluşu, teknik gelişme ile ziraatteki işçi ihtiyacının azalması ve ziraî ürünlere karşı talep elâstikiyetinin düşük oluşu bu sektörde az çalışmaya sebep olmaktadır. Ziraatteki bu az çalışma başlıca 3 noktadan ileri gelir [1].

1. Ziraatteki iş piyasasına rekabetin diğer sektörlere nazaran daha çok hâkim olması,

2. Şehirli nüfusla rekabette çiftçi veya köylü nüfusun daha az avantaja mâlik oluşu,

3. Ziraat sektöründeki nüfusun süratle artması ve teknik gelişme ile işçi ihtiyacı veya işçi talebinin azalmasına mukabil, ziraî ürünlere karşı elâstikliğinin düşük oluşu.

Umumî olarak ziraatte ve ziraatteki iş piyasalarında rekabet daha hâkimdir. Bilindiği üzere, ziraat sektöründe çalışan çiftçilerin menşeini müstakilen kendi arazisinde çalışan çiftçiler, çiftçi ailesi ve dışardan ücretle tutulan işçiler teşkil eder. İyi vasıflı işçilerin ziraat sektöründe çalışmalarını tahdit eden faktörler çok mahduttur. Sermaye faktörü bu sektörde çalışmayı tahdit ederse de bu sadece müstakil çalışan çiftçiler için mevzubahs olduğu gibi, düşük gelirli çiftçilerin çoğu mahdut miktarda öz sermaye ile çalışabilmektedirler.

Diğer sektörlerde işçilik talebi işçilik arzından düşük olduğunda müteşebbisler işçi seçiminde daha titiz davranarak alacakları iş-

[1] W. W. Wilcox and W. W. Cochrane, Economics of American Agriculture, 1961.

çilerin seçiminde bunların yaşlarını, tahsil durumlarını, fizikî yapılarını, yetiştikleri bölgeyi ve diğer hususları gözönünde bulundururlar. Bu gibi hallerde ancak durumları aranılan vasıflara uygun olan işçiler çalışma imkânı bulabilirler. Halbuki kültür bakımından köylü nüfusla şehirli nüfus arasında büyük fark vardır. Onun için iş bulmada şehirliler daha fazla avantaja sahiptirler. Bu bakımdan köylü ya daha az ücretli işlerde çalışmak veya işsizliği tercih etmek zorundadır.

Diğer önemli bir husus da, yukarıda belirtildiği gibi, teknik gelişme ile işçi ihtiyacındaki azalmaya mukabil, ziraat sektöründeki nüfusun süratle artmasıdır. Ziraat sektöründeki az çalışma başlıca 3 şekilde kendini gösterir [2].

1. Mevsimlik işsizlik
2. Gizli işsizlik
3. Potansiyel işsizlik

1. *Mevsimlik işsizlik :* Bu nevi işsizlik ziraî ürünlerin istihsallerinin mevsimlik olmasından ileri gelir. Bilindiği üzere ziraî ürünlerin istihsali mevsimlik olup işlerin çoğu yılın muayyen zamanlarında yapılır. Eğer işletmede çeşitli ürün yetiştirilmezse işler muayyen bir zamana sıkışır, yılın diğer aylarında çiftçi işsiz kalır. Bu duruma göre işçi çalışmak istediği halde kendisine devamlı iş bulamamaktadır. Şu halde mevsimlik işsizlik bir hafta veya yıl zarfında normal olarak çalışılması icap eden müddetten daha az çalışmayı ifade eder.

Memleketimizin büyük bir kısmında tek taraflı ziraat hâkimdir. Tablo I in tetkiki ile de anlaşılacağı üzere hem nebati ve hem de hayvani istihsalde bulunan aileler, çiftçi ailelerinin % 58 ini, yalnız nebati istihsalde bulunanlar % 40 ını ve yalnız hayvancılık yapan aileler de % 2 sini teşkil etmektedir.

TABLO I

Köylerde İşletme Tiplerine Göre Çiftçi Aileleri Sayısı

(1950 Ziraat Sayımı) *

İşletme Tipleri	*Miktarı*	Çiftçi Aileleri *Yekûn Çiftçi Ailesine Nispeti %*
Yalnız toprak mahsulleri yetiştiren aileler	929.000	40
Yalnız hayvan mahsulü yetiştiren aileler	48.000	2
Hem toprak mahsulü ve hem de hayvan mahsulü yetiştiren aileler	1.345.000	58
Toplam	2.322.000	100

* İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Özetleri. No. 12/S:1, 1953, s. 7.

Hem nebatî hem de hayvanî mahsul yetiştiren ailelerin bir kısmının da mahdut miktarda hayvana sahip oldukları düşünülürse, çiftçi ailelerinin yarısından fazlasının yalnız nebatî istihsalde bulunduğu anlaşılır.

Yetiştirilen ürünler bakımından Türkiye'nin durumunu inceliyecek olursak memleketin büyük bir kısmında hububat ziraatinin hâkim olduğunu görürüz. Nitekim 1960 yılında işlenen sahanın % 56 sını hububat teşkil etmektedir. Nadasların ekserisi hububat mıntıkasında yapıldığından hububat miktarına nadası da (% 33) ilâve edecek olursak, işlenen sahanın % 89 unun hububat ziraatine tahsis edilmiş olduğu anlaşılır. (Tablo II)

[2] Reşat Aktan, Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, Ankara 1958.

TABLO II

Mahsul Ekilişi ve Ekilişteki Değişiklikler

Mahsuller	*Tarla Arazisine Nispeti %*			*Ekilişteki Değişiklik (1950 = 100) **	
	1955	*1960*		*1955*	*1960*
I. Ekilişler:					
1. Hububat	57.5		56.2	146	157
Buğday	34,9	33,4		157	174
Arpa	12.5	12.8		139	149
Diğer Hububat	11.1	10.0		128	129
2. Baklagiller	2.1		2.9	117	132
3. Sanayi Bitkileri	5.8		7.1	136	157
Tütün	0.8	0.8		135	146
Patates	0.5	0.6		144	212
Şeker Pancarı	0.6	0.9		191	398
Pamuk	3.0	2.7		139	138
Diğer Sanayi bit.	0.9	2.1		100	109
Diğer tarla bitkileri	2.0		1.0	136	133
Ekilişler Toplamı	67.4		67.2	144	155
II. Nadaslar	32.6		32.8	145	170
Toplam Tarla Arazisi	100.0		100.0	144	160

* 1950 deki tarla arazisi miktarı 14.542.000 hektar olup bunun 9.868.000 hektarı ekili arazi, 4.674.000 hektarı da nadastır.
(Devlet İstatistik Enstitüsü, Ziraî İstatistik Özetleri (1940 - 61) Ankara 1962, Yayın No. 432.

Bir çiftçi ailesine isabet eden tarla arazisi miktarı 7 hektar (Tablo III) ve hububat ziraatinde 1 hektar hububatın yetiştirilmesi için Türkiye şartlarında yıllık işçi ihtiyacı da 17 iş günü olduğuna göre [3], hububat ziraatinin hâkim olduğu bölgelerde çiftçi ancak 119 iş gününü ($7 \times 17 = 119$) kıymetlendirebiliyor demektir.

Türkiye'nin dahil olduğu mutedil iklim kuşağında yıl içinde çalışılabilir günlerin sayısı takriben 300 gün olduğuna ve memleketimizin en kötü şartlarında bile yıl içinde sadece açık yerlerde çalışılabilir iş günü miktarı 119 günün üstünde (Türkiye ortalaması 214 gün) (Tablo IV) olduğuna ve çiftçi ailelerinin yarısından fazlası sadece nebatî istihsalde bulunup geri kalan boş zamanlarını hayvancılık yapmak suretiyle olsun kıymetlendiremediklerine gö-

[3] Kâzım Köylü, Ziraat İktisadı, Ziraî İşletmecilik I, 1959, s. 320.

re, mevsimlik işsizliğin sebep olduğu iş gücü kaybının azameti kendiliğinden anlaşılır. Mevsimlik işsizlik yalnız hububat ziraatine münhasır olmayıp diğer istihsal kollarında da rastlanan ve halli gereken en mühim problemlerden biridir.

TABLO III

Nüfus ve Ziraî Nüfus Başına Düşen Arazi Miktarı (1960)

Arazi Nevileri	*Ziraî nüfus başına düşen arazi miktarı (Dönüm)*		*Çiftçi ailesi başına düşen arazi miktarı (Dönüm)* *		*Nüfus başına düşen arazi miktarı (Dönüm)*	
I. Ziraat arazisi (mera hariç)		13.4		76.0		9.0
a. Tarla arazisi	12.3		69.9		8.3	
Ekili arazi	8.1		46.0		5.5	
Nadas	4.2		23.9		2.8	
b. Bağlar ve bahçeler	1.1		6.1		0.7	
Bağlar	0.4		2.3		0.3	
Sebzelik ve meyvelikler	0.4		2.2		0.2	
Zeytinlikler	0.3		1.6		0.2	
II. Mera arazisi		15.1		86.2		10.3
III. Umum ziraat arazisi (Orman hariç)		28.5		162.2		19.3

* Bir köylü ailesine isabet eden ortalama nüfus miktarı 5,7 olduğuna göre (1950 ziraat sayımı).

TABLO IV

Açık Yerlerde Çalışılabilir İş Günü Miktarı *

Bölgeler	*Çalışılabilir iş günü*
1. İç Anadolu	202
2. Ege	242
3. Marmara	231
4. Akdeniz	256
5. Kuzey Doğu Anadolu	155
6. Güney Doğu Anadolu	223
7. Karadeniz bölgesi	232
8. İç Anadolu (doğu)	197
9. İç Anadolu (güney)	187
Bölgeler Ortalaması	214

* Devlet Su İşleri tarafından yapılan bir çalışmadan alınmıştır.

2. *Gizli İşsizlik :* Bu nevi işsizlik insanların işsiz kalmalarından ziyade az çalışmaları şeklinde tezahür edip işçilik arzına nazaran işçilik talebinin kifayetsizliği ve işçi miktarına nisbetle diğer istihsal faktörlerinin kıtlığından ileri gelir.

Bu nevi işsizlik daha ziyade iktisaden az gelişmiş memleketlerde ve bilhassa ziraat sektöründe görülür. Burada işçi yıl boyunca bir takım işler yapmakta ise de işçi sayısı diğer istihsal faktörlerine nazaran fazla olduğundan işçiliğin randımanı düşüktür.

Gizli işsizliğin bulunduğu yerlerde teknoloji ve organizasyonda bir değişiklik yapmadan mevcut işçiliğin bir kısmının istihsalden çekilmesi toplam hasılada menfi tesir yapmaz. Geride kalanlar aynı ekonomik organizasyonda, aynı teknolojiyi kullanarak evvelki kadar hasıla elde edebilirler.

1959 yılındaki istihsal miktarı ve istihsal tekniğini esas alarak yaptığımız bir hesaplamada 1959 yılındaki istihsal için bir milyar 627 milyon iş gününe ihtiyaç olduğu tesbit edilmiştir. 1959 yılındaki faal ziraî nüfus miktarı 9.811.000 olduğuna göre çiftçinin yılda ancak 165 gün çalıştığı, başka bir ifade ile 1959 yılındaki ziraî istihsalin aynı yılda mevcut faal ziraî nüfusun 165 günlük mesaisi ile elde edebileceği anlaşılır.

Yukarıda da belirtildiği üzere memleketimizin dahil olduğu mutedil iklim kuşağında yıl içinde çalışılabilir gün sayısı takriben 300 gündür. Devlet Su İşleri'nce yapılan bir etütte de sadece açık yerlerde yılda çalışılabilir gün sayısı Türkiye ortalaması olarak 214 gün tesbit edilmiştir (Tablo IV). Açık yerlerdeki bu çalışmaya hayvan bakımı ve ziraat sanatları da ilâve edildiğinde, memleketimiz şartlarında yıl içinde çalışılabilecek gün sayısını 250 - 300 gün arasında veya ortalama olarak 275 gün kabul etmek mümkündür.

Yıl içinde çalışılabilir gün sayısı 275 gün kabul edildiğinde, 1959 yılındaki iş gücü miktarı 2 milyar 698 milyon (9.811.000 × 275) iş günüdür. Aynı yılda istihsal edilen ürünler için lüzumlu işçilik miktarı 1 milyar 627 milyon iş günü olduğuna göre, 1959 yılında ziraatteki âtıl iş gücü miktarı 1 milyar 71 milyon iş günüdür ki, bu da takriben 4 milyon faal ziraî nüfusa (1071/275) tekabül eder. Yılda çalışılabilir gün sayısı 300 gün olarak kabul edildiğinde (ki tabiî şartlar bakımından kabul etmemek için hiç bir engel yoktur) âtıl iş gücü miktarı 1 milyar 316 milyon iş günüdür. Bu da takriben 4.4 milyon faal ziraî nüfusa eşittir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında gizli işsizliğin hesabında başka yoldan hareket edilerek temmuz ve ocak aylarındaki gizli işsizlik miktarı hesaplanmıştır. Bu hesaba göre 1960 yılının temmuz ayındaki gizli işsizlik miktarı 800.000, ocak ayındaki de 8.300.000 ve 1962 yılı temmuzunda 1.000.000 dur.

Bu açıklamalar gösteriyor ki memleketimizde ziraî iş gücü lâyıkı ile kıymetlendirilememekte, büyük bir servet âtıl vaziyette dolaşmakta ve bilâkis ekonomiye yük olmaktadır.

Yukarıda bulunan rakamları kıymetlendirecek olursak, âtıl iş gücünün önemi daha iyi anlaşılır. Memleketimizde ziraat işçileri ücretleri hakkında bir çalışma olmamakla beraber, bu hususta yurdun muhtelif bölgelerine dağılmış Devlet Üretme Çiftliklerinden faydalanmak mümkündür. 19 Devlet Üretme Çiftliği ortalamasına göre 1959 yılında bu işletmelerde çalışan muvakkat ziraat işçilerine ödenen yıllık ortalama ücret (iaşe ve yatacak masrafları dahil) 7.35 TL. olup 5.04 TL. ile 8.54 TL arasında değişmektedir. Üretme çiftliklerindeki ücret seviyesinin diğer iş yerlerine nazaran yüksekliği düşünülerek ücret seviyesini ortalama olarak 6 TL. olarak kabul etmek mümkündür.

Âtıl iş gücü miktarı 1.071 - 1.316 milyon iş günü arasında değiştiğine göre, gizli işsizlik yolu ile kıymet kaybı takriben 6 - 8 milyar TL. arasında (yılda 275 - 300 gün çalışılabileceğine göre) değişmektedir ki bu miktar 1959 yılındaki ziraî gelirin % 40 - 50 sine ve millî gelirin de % 16 - 20 sine tekabül eder. Buna bir de âtıl iş gücünün istihlâki ilâve edilirse bunun ekonomi üzerindeki menfi tesiri daha iyi anlaşılır.

1963 yılında ziraat sektöründe çalışan nüfus miktarı 11 milyonu bulduğu ve 1959 - 63 yılları arasında ziraî istihsalde, istihsal tekniği ve işçilik entansitesi bakımından pek fazla bir değişiklik olmadığı kabul edilerek bir hesaplama yapılacak olursa, 1963 yılında ziraat sektöründeki âtıl iş gücü miktarının 4,5 - 5 milyona yaklaştığı anlaşılır.

3. *Potansiyel Az Çalışma :* Bu nevi az çalışma organizasyon ve rasyonalizasyon noksanlığı ile ziraatte kullanılan vasıtaların iptidaî oluşu ve modern istihsal metotlarının kullanılmamasından ileri gelir. Yani, organizasyon ve rasyonalizasyon ile istihsal vasıtaları ve metotları ıslah edildiği taktirde artması muhtemel çalışma im-

kânlarına nazaran halihazır çalışma durumundaki noksanlığı ifade eder.

Memleketimizde bu hususta yapılmış bir çalışma olmamakla beraber işletmelerin çoğu dağınık ve organizasyon bakımından kifayetsiz olduğu ziraatimizde halâ iptidaî istihsal vasıtaları ve istihsal metotları hâkim bulunduğundan bu şekildeki işçilik kaybının da mühim olduğu söylenebilir.

Büyük ziraat işletmeleri hariç, küçük ziraat işletmelerinin ekserisi, bütünlüğü haiz bir işletme olmaktan ziyade muhtelif yerlere dağılmış arazi parçalarından ibarettir. 1950 ziraat sayımına göre bir çiftçi ailesine düşen ortalama arazi parçasının sayısı 6,9 dur. Bu ortalamadan daha az parçalı araziye sahip işletmelerin nispeti % 39, 8 - 13 parçalı araziye sahip işletmelerin nispeti % 29,5 ve 13 ve daha fazla parçalı araziye sahip işletmelerin nispeti de % 31,7 dir. 1950 den sonra da veraset yolu ile parçalanmanın devam ettiği ve çok parçalı arazilerin nispetinin arttığı tahmin edilebilir. Arazinin bu şekilde gittikçe parçalanması araziden ekonomik mânada istifadeye imkân vermemekte ve teknik metotların tatbikini güçleştirdiği gibi işçiliğin randımanını da düşürmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi ziraatte kullanılan istihsal vasıtaları da çok iptidaidir. Hakikaten, Türkiye'de ziraî istihsalde daha çok insan gücünden istifade edilmektedir. Son senelerde traktör sayısı bir hayli artmışsa da bununla muvazi olarak işlenen saha miktarı da arttığından halen traktörle işlenen saha, işlenen umum sahanın % 14 ünü karşılamakta, geri kalan (% 86 sı) iş hayvanları ile işlenmektedir (Tablo V - VI). İş hayvanları ile işlenen sahanın da % 18 i at ve katırla, % 68 i de verimi düşük sığır ve manda öküzleri ile işlenmektedir.

Çiftçinin kullandığı âlet ve makineler de gerek sayı gerekse teknik evsaf ve kapasite bakımından kifayetsizdir. 1960 yılı istatistiklerine göre 1,2 milyon pulluk (her çeşit), 28.498 tınaz makinesi, 47,782 mibzer bulunmasına mukabil 2.2 milyon döğenin ve takriben 2 milyon karasabanın mevcudiyeti bu hususu teyit etmektedir.

TABLO V

Türkiye'de İşlenen Arazi ve İşlemede Kullanılan İş Kuvveti *

Yıllar	İşlenen Saha (1000 ha.) Ekim	Nadas	Toplam	Çiftçi hayvanları sayısı ** 1000 çift	Traktör sayısı	Traktörle işlenen arazinin işlenen sahaya nispeti ***	Hayvanla işlenen arazinin işlenen sahaya nispeti %	Çift başına işlenen arazi (Dönüm)
1940	9.610	4.550	14.160	2.591	1.066	0.6	99.4	54
1945	8.044	4.620	12.664	2.287	1.156	0.7	99.3	55
1950	9.868	4.674	14.542	2.495	16.585	8.6	91.4	53
1955	14.205	6.793	20.998	2.564	40.282	14.4	85.6	70
1960	15.305	7.922	23.227	2.648	42.136	13.6	86.4	76

* Devlet İstatistik Enstitüsü. Ziraî İstatistik Özetleri 1940 - 61, Yayın No. 432 Ankara 1962, s. 3.

** 1952 yılına kadar vergi alınan at, katır, öküz ve manda öküzü sayımlarından elde edilmiştir. Şehirlerde nakliyat için kullanılan at sayısı genel toplamdan % 20 tenzil edilmek suretiyle hesap dışı bırakılmıştır.

*** Beher traktöre 75 hektarlık iş kapasitesi esas alınmıştır.

TABLO VI

Türkiye'de İşlenen Arazi ve İş Kuvvetindeki Değişiklik

(1940 = 100)

Yıllar	İşlenen Saha Ekim	Nadas	Toplam	Çift hayvanları sayısı	Traktör sayısı	Traktörle işlenen arazi	İş hayvanları ile işlenen arazi
1940	100	100	100	100	100	100	100
1945	84	102	89	88	108	121	100
1950	103	103	103	96	1556	1526	92
1955	148	149	148	99	3779	2567	86
1960	159	174	164	102	3987	2445	87

Traktör, biçer - döğer ve harman makinesi miktarında son senelerde büyük bir artış olmuşsa da, 1960 yılındaki duruma göre, ancak çiftçilerin % 1 inden biraz fazlası bu makinalara sahip olup takriben yekûn tarla arazisinin ancak % 15 inde bu modern vasıtalardan faydalanılmaktadır.

Ziraatteki nakil işlerinin büyük bir kısmı kağnı ve öküz arabaları ile görülmektedir. 1960 yılı istatistiklerine göre ziraatte kullanıldığı bildirilen jeep, kamyon ve treyler gibi motörlü nakil vasıtalarına çiftçilerin ancak % 1 i sahiptir.

Yukarıda belirtilen az çalışma veya işsizlik bugünkü teknik şartlar altındaki durumu aksettirmektedir. İleride ziraatte daha ileri tekniğin ve ileri istihsal metotlarının tatbiki ve sektördeki nüfus artışı ile bu miktar daha da artacaktır.

III. ZİRAÎ İŞ GÜCÜNÜN TAM İSTİHDAMI İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Az gelişmiş memleketlerde âtıl iş gücü problemi en başta gelen problemlerden birini teşkil eder. Çünkü halen bu memleketlerde ziraat sektöründeki iş gücü fazla olduğu gibi, ileride, daha ileri tekniğin ziraate tatbiki ve nüfus artışı ile bu fazlalık daha da artacak, diğer sektörlerdeki gelişme hızı bu artan nüfusu absorbe edecek kudrette olmadığından, ziraatteki iş gücünde bir azalma sağlanamıyacağı gibi mevcut işsizliğin sabit tutulması da bir mesele olacaktır.

Ayrıca ziraatte millî istihsal hedeflerinin tahakkuku daha ziyade geniş çiftçi tabakasının kararlarına bağlıdır. Diğer sektörlerde meselâ, saniyede kati istihsal kararları hükûmet veya yenilik taraftarı ve malî durumları daha müsait mahdut teşebbüsler tarafından alındığı halde, ziraatte bu böyle değildir. Bunun için az gelişmiş memleketler ziraî kalkınma plânlarında iş gücünün tam istihdamına geniş yer vermek mecburiyetindedirler.

Ziraî iş gücünün tam istihdamı için alınan tedbirleri başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

1. Çiftçinin istihsalinin arttırılması ile ilgili tedbirler
2. Ziraat sektöründeki fazla iş gücünden diğer sahalarda faydalanma
3. Köylerde sanayi tesislerinin kurulması veya civarda yeni iş imkânlarının yaratılması

1. *Çiftçinin istihsalinin arttırılması ile ilgili tedbirler.* Bu tedbirlerden en mühimleri :

a. Daha entansif ziraat sistemlerinin tatbiki ve ziraatte entansitenin arttırılması.
b. Daha iyi pazarlama imkânları,
c. Organizasyonların daha müessir bir hale getirilmesi,
d. Üretimi destekleyici tedbirlerdir.

a. *Daha entansif ziraat sistemlerinin tatbiki ve ziraatte entansitenin arttırılması :* Monokültür ziraat sisteminin hâkim olduğu yerlerde işçilik talebi muayyen devrelerde çok fazla, diğer devrelerde çok düşüktür. Onun için bu gibi yerlerde çeşitli mahsul yetiştirmek ve hayvancılıkla bitki yetiştiriciliğini bir arada yürütmek suretiyle işçiliği daha iyi kıymetlendirmek mümkündür.

Yalnız çeşitli mahsul yetiştirme bir çok hallerde sulamaya ihtiyaç gösterir. Şu halde bu sahada arzu edilen gelişmenin elde edilebilmesi için sulama sahası ve sulama imkânlarının arttırılması icabetmektedir. Şu halde sulama, randımanın arttırılmasında en mühim faktör olduğu gibi, ziraatte işçiliğin verimli bir şekilde kullanılmasına da yardım eder.

Yine bütün yıl boyunca veya işçilik talebinin düşük olduğu devrelerde, bir birim sahada daha fazla işçilik kullanılmasını icabettiren ziraat nevileri (sebzecilik, meyvecilik ve hayvancılık gibi) üzerinde durulması işçiliğin verimli bir şekilde kullanılmasına yardım eder. Bilhassa monokültür ziraat yapan işletmelerde bu nevi faaliyetler fazla sermayeye lüzum göstermeden bütün yıl boyunca meşguliyeti arttırır ve fazla iş gücüne çalışma zemini hazırlar.

Ziraî istihsalde entansitenin arttırılması, yani nadasın azaltılması, sulamanın arttırılması, daha fazla gübre ve ıslah edilmiş tohumluk kullanma ve mücadelenin arttırılması, ziraatteki işçilik talebi üzerine arttırıcı etki yaptığından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında ziraatte entansitenin arttırılmasına geniş yer verilmiş bulunmaktadır. Plâna göre ilk beş yıllık devrede (1963 - 67) nadas arazisi, özellikle yemlik baklagillerin münavebeye (nöbetleşmeye) konması ile, % 6,5 azaltılabilecektir (Tablo VII).

TABLO VII

Arazi Kullanılışı *

Araziden Faydalanma Şekli	*1963 Milyon hektar*	*%*	*1967 Milyon hektar*	*%*
1. Coğrafî alan	77.7	100	77.7	100
2. Tarım Toprakları **	25.3	32.5	25.4	32.7
a. Ekili Topraklar ***	15.3	19.7	15.7	20.3
b. Bağ - bahçe	2.1	2.7	2.3	2.9
c. Nadas	7.9	10.1	7.4	9.5
3. Çayır ve mera	28.7	36.9	28.7	36.9
4. Ormanlar	10.6	13.7	10.7	13.7
a. Normal Orman	3.9		4.3	
b. Bozuk Orman	6.7		6.4	
5. Ürün getirmeyen topraklar	13.1	16.9	12.9	16.7

* Devlet Plânlama Teşkilâtı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı s. 173.

** Nadas, bağ - bahçe ve ekili topraklar toplamı

*** Meyvalıklar, sebzelikler, zeytinlikler, bağ ve çay sahaları dahil.

Sulama bakımından da ziraat arazisinin genişletilmesi imkânının mahdut oluşu gözönünde tutularak, su kaynaklarının geliştirilmesi esas kabul edilmiştir. Plân devresinde sulama programı gerçekleştirilebildiğinde, ilâve 515.000 hektarlık arazinin sulanması ile sulanan alanların oranı % 4,3 den % 6,3 e, sulanan alanlar üzerindeki iki ürün alma oranı da % 11,5 dan % 17,5 a yükselecektir (Tablo VIII).

TABLO VIII

Türkiye'de Plân Devresinde Sulama Plânı *

Bitkiler	*Yüz ölçümü bin ha.*	*1962 oranı %*	*Endeks*	*Sulanmayan arazî bin ha.*	*Yüz ölçümü bin ha.*	*1967 oranı %*	*Endeks*	*Sulanmayan arazî bin ha.*
Buğday	200	17.9	100	7500	300	18.4	150	7200
Pamuk	250	22.4	100	470	400	24.5	160	300
Sebzeler **	200	16.1	100	—	220	12.3	—	—
Turunçgiller	25	2.2	100	—	37	2.3	148	—
Diğer Meyveler	145	14.8	100	1960	173	11.8	117	1837
Mısır	70	6.3	100	640	90	5.5	127	710
Şeker Pancarı	82	7.3	100	51	105	6.4	128	47
Pirinç	60	5.4	100	—	75	4.6	125	—
Yem Bitkileri ve çayır	30	2.7	100	—	130	8.0	500	—
Diğerleri	53	4.7	100	5899	100	6.1	213	6241
Toplam	1115	100.0	100	16250	1630	100.0	146	16335

* Sulanan alanın 1.115.000 hektar olduğu tahmin edilmiştir.

** 1962 de sebze (yazlık ve kışlık sebzeler) yetiştirilen alanların % 50 sinde, hububat ve diğer ürünler ekim alanlarının % 15 inde; 1967 de ise sebze alanlarının yine % 50 sinde hububat ve diğerlerinin % 40 ında yılda iki ürün alınacaktır. Böylece 1962 de 130.000 ha. (sulanan alanın % 11,5 u) ve 1967 de 285.000 Ha. da (sulanan alanın % 17,5 u) iki ürün elde edilecektir.

Kullanılan kimyevî gübre miktarı arttırılarak 467 bin tondan (1963) 1266 tona (1967) çıkarılacak, kullanılan ıslah edilmiş tohumluk miktarı da arttırılarak 1967 de sertifikalı tohumluk ihtiyacının [4] dörtte üçü karşılanmış olacaktır. Yine 1967 ye kadar, yıllık ihtiyaç miktarı 40 milyon olduğu tahmin edilen meyva fidan ve bağ çubuğu ihtiyacının % 40 ı karşılanmış olacaktır. Devlet tarafından yapılacak mücadelelere çiftçinin katılması sağlanacak, geniş çapta

[4] Halen ihtiyacın % 20 si karşılanabilmektedir. Çeşitli bitkiler için yıllık sertifikalı tohumluk ihtiyacı 400.000 ton civarındadır.

zarar yapmıyan zararlılara karşı mücadele de devletin önderliği ve denetimi altında çiftçiler tarafından yapılacaktır.

b. *Daha İyi Pazarlama İmkânları :* Az gelişmiş memleketlerde ziraî ürünlere ait pazarlama sistemleri kifayetsizdir. Bu durum teşvik edici tedbirlerin ve şehirlerdeki ziraat mahsulleri talebindeki artışın müstahsiller üzerinde müsbet tesir icra etmesine engel olmaktadır.

Çiftçilerin istihsallerini arttırarak pazar için istihsalde bulunmaları, mahsul fiyatlarına ve çiftçinin bu fiyatlara olan itimadına bağlıdır. Çiftçiler fiyatlardan emin olmadıkça pazar için istihsalde bulunmak maksadı ile istihsallerini arttırma yoluna gitmezler. Pazarlama şartlarının ıslahı ve çiftçilerin kısa vâdeli ihtiyaçlarının karşılanması çiftçilerin daha verimli çalışmasına yardım eder ve onları bu hususta teşvik eder. Bu hususları gözönünde tutan devletler, gerek bu problemleri hal ve gerekse daha iyi pazarlama imkânı yaratmak için lüzumlu tedbirleri almaya çalışırlar. Bu maksatla kalkınma plânında :

1. Ürünlerin pazarlanması ve kredi arzı gibi, iki amaca hizmet edebilecek kooperatiflerin gelişme imkânlarının hazırlanması,

2. Üretim ve pazar merkezlerine göre, özel sektörün gerekli yerlerde pazar tesisleri kurması için destekleyici tedbirlerin alınması, icabında devlet eliyle lüzumlu teşebbüslerin kurulması,

3. Üretim ve pazar merkezleri arasında yol ve taşıma imkânlarının geliştirilmesi,

4. Standartların tesbiti ve ürünlerin dış ve iç pazarlara bu standartlara uygun olarak arzedilip edilmediğinin kontrolüne yer verilmiştir.

c. *Organizasyonların daha müessir bir hale getirilmesi :* İstihsalin arttırılması ile ilgili ve ziraî iş gücü üzerine tesir eden organizasyonların başlıcaları :

1. Ziraî Yayım ve Demonstrasyonlar,

2. Ziraî Kredi,

3. Ve çiftçinin teşkilâtlanması ile ilgili organizasyonlardır.

1. *Ziraî Yayım ve Demonstrasyonlar :* Az gelişmiş memleketlerdeki çiftçiler ikna oluncaya kadar yenilikleri kolaylıkla benimsemezler. Bu bakımdan çiftçiyi ikna hususunda ziraî yayım servisi ile çiftçi tarlalarında yapılan demonstrasyonlar büyük ehemmiyeti haizdir.

Ekseriya şartlar bakımından daha müsait olan Devlet Üretme Çiftliklerinde yapılan demonstrasyonlar, çiftçi tarlasında yapılan demonstrasyonlardan daha az tesirlidir ve birçok hallerde bu demonstrasyonlar çiftçinin nazarı dikkatini celbetmeyebilir.

Ayrıca yayım elemanlarının çiftçilere daha faydalı olabilmesi ve bütün faaliyetlerini çiftçinin eğitimine hasredebilmesi için bunlara idarî vazifelerin verilmemesi gerekir.

Ziraî istihsalin arttırılmasında çiftçilerin tam iştirakinin temini için lüzumlu olan bu hususlara kalkınma plânında yer verilmiş, yayım hizmetlerinin arttırılması, bunların daha müessir bir hale getirilmesi ve yayım personelinin idarî hizmetlerde kullanılmaması prensip olarak kabul edilmiştir. Plâna göre yayım çalışmaları için 7700 teknik personele ihtiyaç vardır. Bugünkü mevcut ise 4400 kadardır. Yalnız bu personele yayım hizmetlerinden başka idarî vazifeler de yüklenildiğinden, yayım işlerinde bilfiil çalışan eleman miktarını daha düşük kabul etmek gerekir.

2. *Ziraî Kredi :* Ziraî istihsalin arttırılması ve dolayısiyle ziraî iş gücünün tam istihdamı üzerine tesir eden faktörlerden biri de istihsal için yapılan ikrazlar ve sübvansiyonlardır. Zira çiftçi aşina olmadığı istihsal maddelerini (gübre, tohum, fidan v.s.) satın almak için lüzumlu parayı yüksek faizle borçlanmak suretiyle temin ederse, bunların değeri üzerinden az çok ikna olmuş olsa dahi bu nevi maddelerin kullanılmasını çok riskli görebilir.

Bu bakımdan ziraî kredi istihsali arttıracak bir şekilde ayarlanmalı, verilen kredilerin yerinde kullanılması temin edilmelidir. Başlangıçta aynî krediden veya parasız olarak yapılan yardımlardan daha iyi netice alınabilir. Yeni malzemeler çiftçiler tarafından benimsendikten sonra, bu nevi yardımlar makûl faiz nisbetini haiz kredilerle ikame edilmek suretiyle azaltılabilir veya tamamen kaldırılır.

Bu nevi tedbirler çiftçiler üzerinde müsbet tesir icra ederek çiftçileri pazar için istihsalde bulunmaya ve istihsallerini arttırmaya teşvik edebilir. Bu durum ziraî iş gücünün tam istihdamına yar-

dım edeceği gibi, işçilikten daha entansif bir şekilde faydalanma imkânını da yaratır.

(3) *Çiftçinin Teşkilâtlandırılması ile İlgili Organizasyonlar :* Çiftçilerin kooperatifleşmesi, çiftçiler arasında müşterek çalışma fikrinin gelişmesi, istihsal dolayısiyle iş gücü üzerine müsbet tesir icra eder. Bu maksatla kalkınma plânında kooperatifleşmenin ve üreticilerin kendi aralarında birlikler kurmalarının desteklenceği prensip olarak kabul edilmiştir.

d. *Üretimi Destekleyici Tedbirler.* Toprak reformu ve fiyat politikası gibi istihsalin artışını destekleyici tedbirler istihsalin arttırılmasına ve iş gücünün daha iyi kıymetlendirilmesine yardım eder.

Toprak reformu fazla iş gücünü, arazi ıslahı, yol ve sulama tesisleri inşaatı ve köylerde kurulacak sanayi tesislerinde kullanmak üzere ziraatten çekebilir. Arazi tasarruf sistemlerinin ıslahı da iş gücü üzerine müsbet tesir icra eder. Zira bazı arazi tasarruf sistemleri çiftçilerin kendi arazilerinde sabit ıslahat yapmalarını frenler ve istihsali arttırma hususundaki gayretlerini zayıflatır. Kısa ve emniyetsiz kontratlar, ortakçılık, istismarcı kira sistemi, mülk sahibine kronik vaziyette borçlu olma ve kontratların açık ve anlaşılır bir durumda olmayışı istihsali ve işletmede yapılacak ıslahatları frenler.

Plânda bu hususlara da yer verilmiş, mülkiyet dağılımının (işletmelerin genişliği ve tapulama işlerinin rasyonelleştirilmesi, toprak dağıtımı, v.s.) halledileceği, ortakçılık ve kiracılık şartlarının düzenleneceği prensip olarak kabul edilmiştir.

Fiyat politikası ve fiyat stabilizasyonu da çiftçinin istihsali ve iş gücü üzerine tesir eder. Plâna göre fiyat politikası, istihsal artışını destekleyici bir şekilde kullanılacak, icabında istihsal maddelerinin (yem, gübre ve iyi tohumluk gibi) çiftçinin eline ucuz geçmesi için tedbir alınacak, ziraat mahsulleri fiyatlarının tesbitinde nispî fiyatlara da yer verilecek ve fiyat stabilizasyonu için kredi ve pazarlama kolaylıkları üzerinde durulacaktır.

2. *Ziraat Sektöründeki Fazla İş Gücünden Diğer Sahalarda Faydalanma.* Yukarıda belirtildiği veçhile, az çalışma sadece köylülerin çalışmak istememelerinden ileri gelmemektedir. Bazen köylü çalışmak istediği halde çalışma sahası bulamadığından işsiz kalmaktadır. Bu iş gücünden arazi ıslahı, toplum kalkınması (köy kalkın-

ması), toprak muhafazası ve köylerde mesken inşaatı gibi sahalarda faydalanılabilir.

Az gelişmiş memleketlerde bu sahalarda seferber edilecek iş gücüne ücret ödenmesi kalkınma gayretlerini köstekleyeceğinden, çok kere bu memleketlerde gönüllü ve ücreti kısmen aynî olarak ödenen iş gücünden faydalanma yollarına baş vurulmaktadır.

3. *Köylerde Sanayi Tesislerinin Kurulması veya İş İmkânlarının Yaratılması.* İşsizliği önlemek için baş vurulan diğer bir tedbir de çiftçi nüfusa kendi bölgelerinde iş imkânı yaratmaktır. Köy ve civarındaki bayındırlık faaliyetleri (köy yolları ve köy okulları inşaatı gibi) ve bilhassa ziraî ürünleri işleyecek veya çiftçiler için lüzumlu maddeleri imal edecek küçük fabrika tesislerinin kurulması, yeni iş imkânları yaratarak işsizliğin azalmasına yardım eder.

İleride bütün yıl boyunca ziraatte fazla iş gücünün bulunduğu ve elektrik kuvveti ile nakliye hizmetlerinin ulaştığı ziraî bölgelerde daha büyük sanayi tesisleri kurulabilir. Bu nevi sanayileşmede lüzumlu işçi civardan temin edileceği ve bu işçiler kendi aileleri ile birlikte civar köylerde ikamet edeceğinden, işçilerin mesken ihtiyacı da kolaylıkla karşılanmış olur. Bu suretle ziraî bölgelerde kurulacak sanayi tesisleri, ziraî istihsalde kullanılmayan iş gücünün ziraatten çekilmesine imkân hazırlar.

ZİRAÎ FİAT POLİTİKASI TÜRK TECRÜBESİ

Osman Okyar

I

Türkiye'de ziraî fiyat politikası mevzuunun uzun bir tarihçesi olup, ziraatin çeşitli dallarını ilgilendirir. Hükûmetin fiyatlara müdahalesinin maksatları çeşitli olmuş ve bazen şartlara göre değişmiştir. Bazen, maksat, geniş bir müstahsil kütlesinin desteklenmesi ve himayesi olmuştur (buğday ve diğer hububatta olduğu gibi). Bazen, bir yandan dahilî fiyatlar, diğer yandan dünya piyasası ve Türk Lirasının kambiyo rayici tarafından tâyin edilen ihracat fiyatları arasında meydana gelen farkların telâfi edilmesi lüzumu hasıl olmuştur, (1953 - 1958 enflâsyonu esnasında bazı maddeler müstahsil veya ihracatçılarına ödenen primlerde olduğu gibi). Bazen, hükûmet, piyasayı tanzim etmek, müstahsillere âdil bir fiyat sağlamak ve onları mutavassıtların istismarından korumak maksadiyle müdahalede bulunmuştur, (Tekelin tütün fiyatlarına müdahalesinde olduğu gibi). Müstehlik himaye etmek ve fiyatlarda anormal artışlara mâni olmak maksadiyle, âmme idarelerinin fiyatlara müdahale ettikleri haller de vaki olmuştur, (bilhassa enflâsyon

yıllarında et ve hayvan mahsulleri, yağlar, pirinç, sebze ve zeytinyağı fiyatlarına vazedilen kontrollarda olduğu gibi). Nihayet, şeker pancarı ve çay gibi mahsullerde, baştaki maksat, ananevî ziraî bünyeye yeni tip mahsullerin dahil edilmesi idi. Bu hallerde, fiyatlar, her sene, yegâne iki alıcı olan Şeker Şirketi ve Tekel tarafından tesbit edilegelmiştir.

Bazı hallerde, hükûmetin piyasaya müdahalesinde birden fazla maksat hâkim olmuştur. Başka hallerde, müdahale maksadı, değişen şartlara göre değişmiştir.

Piyasaya müdahale etmek üzere, hükûmet veya ona bağlı idareler tarafından kullanılan usuller de çok çeşitli olmuştur. Buğday ve hububatta, 1930 yıllarında muayyen bir idare, Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuş ve Ofise, her sene hükûmetçe kararname ile tespit edilen fiyatlar üzerinden mübayaada bulunmak vazifesi verilmiştir. Bu vazife, Türkiye'de birçok alım noktalariyle siloların tesisini icabettirmiştir. Pancar ve çayda müdahale usulleri, bir bakımdan, hububattaki usullere benzemektedir, çünkü onlar da, fiyatların, her sene, hükûmet kararıyle tespitini icabettirir ve bütün mahsulün, bu fiyatlar üzerinden, ilgili kurumlar tarafından mübayaasını âmirdir. Bununla beraber, mevcut olan mühim bir fark şudur ki, hububatta, hükûmet fiyatının üzerinde veya altında olabilecek bir serbest fiyatın teşekkülüne imkân veren birçok zahire borsaları ve serbest alış veriş vardır. Üzüm, incir, fındık ve pamuk fiyatlarına müdahale usulü yine farklıdır. Adana, İzmir ve Giresun Ziraî Satış Kooperatifleri, hükûmet tarafından tespit edilen destekleme fiyatlarını gerçekleştirmek üzere kullanılmıştır. Tütün misalinde, hükûmet tarafından tâyin edilen fiyat yoktur. Tekel, her sene, çeşitli tütün kalitelerine göre değişen mürettep fiyatlar hazırlamaktadır. Bununla beraber, İdarenin alımlarında bu fiyatlara tamamen uyması şart değildir ve bütün tatbikat, fiyatların kararname ile tesbit edildiği hallere nazaran çok daha seyyaldir. Et, tereyağ ve süt misallerinde, âzamî fiyatlar âmme idareleri tarafından vazifelendirilmiş, alış - veriş yapabilecek idare veya kurumlar mevcut değildi. Belki tek istisna Et ve Balık Kurumu olmuştu. Bu idare bir dereceye kadar, hiç değilse Türkiye'nin iki üç büyük şehrinde et satabilecek şekilde imkânlarla teçhiz edilmiş idi.

Piyasalara müdahale usullerinde mevcut olan bu farklara paralel olarak, muhtelif idarelerin ve fiyat destekleme hareketlerinin finansmanı tarzında da farklar mevcuttur. Toprak Mahsulleri Ofisi'ni ihdas eden kanun, ona sabit sermaye vermişti. Ayrıca, Ofisin

senelik kârlarından ve Devletin bütçeden ayıracağı tahsislerden beslenebilecek bir ihtiyat sermaye temin edilmişti. Zararlar bu ihtiyat sermayeden karşılanacaktı. Bununla beraber, fiiliyatta, zararlar yukarıdaki şekilde karşılanamamış ve Ofis tarafından çıkarılıp Hazinece taahhüt edilen bonoların Merkez Bankası'nda iskonto ettirilmesi şeklinde kapatılmıştır. Ziraî Satış Kooperatifleri'nin alım - satım ameliyelerinde hasıl olacak kâr veya zararlar, Ziraat Bankası tarafından tutulan Millî Koruma Fonu'na zimmet kaydedilecek idi. Fiiliyatta, bu fondaki bakiye, zararları karşılıyabilecek seviyede bulunmadığından, zararlar kısmen Ziraat Bankası kredileriyle, kısmen Merkez Bankası nezdinde iskonto muameleleriyle karşılanmıştır.

Tütün sahasında destekleme muameleleri mevzuunda çıkabilecek zararların karşılanması, ilgili kararnamelerle çeşitli fon veya tahsislere yüklenmişti. Çay ve pancarda, ilgili kurumlar, hâsıl olabilecek zararları kendi imkânlariyle karşılayacaklardı. Birçok hallerde bu hükümler tatbik edilememiş ve ilgili kurumlar, Merkez Bankası kredilerine müracaat zorunda kalmışlardı. Mevzuubahis kurumlar, yatırım maksadiyle de Merkez Bankası fonlarına başvurmakta olduklarından, müdahale maksadiyle sağlanan kredileri, yatırım maksadiyle sağlanan kredilerden ayırt etmek her zaman mümkün değildir.

1958 deki Stabilizasyon programından sonra ve bilhassa Mayıs 1960 ihtilâlini müteakip ,birkaç fiyat destekleme hareketine nihayet verilmiştir. Devam edecek olan fiyat müdahalelerinin, Merkez Bankası'ndan değil, devlet bütçesinden karşılanması usulü vazedilmiştir.

Bu şartlar altında, bu raporda, başlangıçlarından itibaren, Türk ziraatindeki fiyat müdahaleleri hareketlerinin şümullü ve teferruatlı bir tarifini yapmam mümkün değildi. Böyle bir teşebbüsü, tatmin edici ve eksiksiz olarak yapmak için mevzu hakkında bir kitap yazmak icabeder. Takip edilmiş olan fiyat politikasının her mahsul üzerindeki tesirlerinin değerlendirilmesini ihtiva eden, çeşitli fiyat politikacılarının, umumî iktisadî durum, fiyatların umumî istikrarı, ziraî istihsal ve randımanlar, ilgili çeşitli müstahsil zümrelerinin gelir seviyeleri, mevzuubahis malların dış ticaret hareketleri bakımından etkilerini tahlil eden bir eser, elbette 30 - 40 sahifelik bir makalenin çerçevesine sığdırılamazdı.

Burada yapmaya, teşebbüs edeceğim şeyler şunlardır: Evvelâ Türk ziraatinin en mühim beş maddesinde, yani buğday, arpa, tütün,

pamuk ve pancarda istihsal ve fiyatların seyrini ele alacağım. Bu mahsullerin bazıları fiyat politikasına mevzu olmuşlardır (buğday, arpa ve şeker pancarı), bir tanesi kısmen ve vasıtalı şekilde fiyat politikasına mevzu olmuştur (tütün), sonuncusunun fiyatı da, daha ziyade piyasa kuvvetleri tarafından tâyin edilmiş, ancak istisnaî şartlarda müdahaleye tâbi kalmıştır. Her mahsul için, erken bir tarihten itibaren (1926-1930) istihsal, carî müstahsil fiyatları, sabit esasa irca edilmiş fiyatlar takip edilecektir. Bu ekzersizin gayesi, bu ana mahsullerin herbirinde uzun vâdeli inkişafları tespit etmek ve tamamen veya kısmen fiyat politikasına tâbi sahalarla serbest sahalarda temayüller hakkında fikir edinmektir.

Müteakip bir kısmında üç müdahale hareketi daha teferruatlı olarak takip edilecektir. Bunlar, sırası ile, hububat, tütün ve tarım satış kooperatifleridir. Nihayet, son bir kısımda, ziraatta fiyat politikasının bir umumî münakaşasını yapmaya gayret edeceğim. Bu münakaşada, umumî iktisadî hedefler, ziraatin inkişafı ve ziraat ile ekonominin geri kalan kısmı arasındaki münasebetler göz önünde tutulacaktır.

II

Umumî trendin tesbitine tahsis edilen bu kısımda, yukarıda sözü edilen beş maddenin seçilmesinin sebeplerinden birincisi, bu maddelerin, toplam ziraî istihsalin önemli bir hissesini ve toplam nebati istihsalin çok önemli bir hissesini teşkil etmeleridir. İkinci sebep, muhtelif devirlerde, bu maddelerin, birer tip teşkil eden fiyat müdahalesi politikalarına mevzuu teşkil etmiş olmalarıdır.

Son zamanlarda, Ziraat Bankası Müşavirler Kurulu tarafından yayınlanan bir çalışmada [1], 1952 ile 1956 yıllarında, başlıca nebat ve mahsullerin istihsal kıymetleri ve bütün 1952 - 1956 devresi itibariyle, aynı maddelerin ortalama istihsal kıymetleri hesabedilmiştir. Her kalemin yekûn içindeki nispî kıymetini gösteren istatistikler de mevcuttur.

Yukarıdaki yayına göre, 1952 - 1956 devresinde, mecmu ziraî istihsalin yıllık ortalama kıymeti 10.036 milyon TL. idi. Nebati istihsalin ortalama kıymeti 6494 milyon TL. (toplamın % 65'i), hayvan ve hayvan mahsullerinin ortalama kıymeti 3451 milyon TL.

1 Türkiye tarımsal üretim değerleri ortalaması, 1952 - 1956, Ziraat Bankası Müşavirler Kurulu, Yayın No. 6, Ankara.

(toplamın % 35'i) idi. Bu kısımda seçtiğimiz beş mahsulün ortalama yıllık kıymetleri ile her kalemin kıymetinin toplam istihsalde ve nebati istihsal kıymetlerindeki hisseleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

TABLO I

Muayyen Mahsullerin Yıllık Ortalama Kıymetleri
(1952 - 1956)

	İstihsal Kıymeti (Milyon TL. carî fiyatlar)	*Toplam ziraî istihsalin % si*	*nebati istihsalin % si*
Buğday	2008	20.0	30.0
Arpa	697	7.0	11.0
Tütün	275	2.7	4.2
Pamuk	503	5.0	7.7
Pancar	98	1.0	1.5
		35.7	54.4

Bu tablodan anlaşılıyor ki seçilen beş madde, toplam ziraî istihsal kıymetinin 1/3 nün ve nebati istihsal kıymetinin 1/2 sinin üzerindedir.

Türk ziraatinde uzun vâdeli inkişaflara dair bu tahlilde, hayvan ve hayvan mahsullerini nazarı itibare almıyoruz. Bunun sebebi, etin (başlıca mahsul) ve diğer hayvan mahsullerinin yıllık istihsali ve fiyatları hakkında güvenilir rakamların sağlanması yolundaki güçlüklerdir. Bundan maada, et ve süt gibi mahsullerde tatbik edilen fiyat politikaları, mahallî esaslara göre uygulanmıştır. Et - Balık Kurumu zaman zaman piyasada müdahalede bulunmuş ve sistematik bir hareket tarzından yoksun kalmıştır.

Diğer bir mülâhaza şudur : Hiç değilse 1948 ile 1956 arasında toplam ziraî istihsalin kıymetinde nebati istihsal ile hayvan ve hayvan mahsullerine düşen hisselerde elde tutulur bir değişmenin vuku bulmadığı anlaşılmaktadır. 1948 de nebati istihsalin, toplam ziraî istihsalin gayrı - safî kıymetindeki hissesi % 63.3 hayvan sektörünün hissesi ise % 36.7 idi [2]. 1952 de nebati istihsalin hissesi hafif şekilde yükselerek % 64.8'e çıkmış, hayvan sektörünün hissesi

[2] Bak. Doç. Gülten Kazgan, Türkiye Ziraatinde Arz Fonksiyonu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

% 35.2'ye düşmüştü. 1956 da ise, bu hisseler sıra ile % 64.3 ve % 35.7 idi [3]. Binaenaleyh denilebilir ki, yekûn itibariyle hayvan sektörü, nebati istihsale çok muvazi bir şekilde gelişmiştr.

Diğer bir husus da Gülten Kazgan'ın zikredilen etüdünde, ziraatte uzun vâdeli arz fonksiyonundaki yüksek elâstikiyetin nebati istihsaldeki inkişaflar bakımından izah edilmesi icap ettiğine dair vardığı sonuçtur. Hayvan sektöründeki inkişaflara nazaran, nebati istihsal sektöründeki inkişaflar, ziraatte istihsal - fiyat münasebetlerini tâyinde çok daha önemli bir rol oynamışlardır [4]. Hayvan sektörünü nazarı itibare almamakta sonuncu mülâhaza bu oldu.

Seçilen beş maddede olan bitenleri takip etmek üzere, her mahsul için, bir tablo meydana getirdik. Bu tablonun ilk sütununda, 1926 - 30 arasındaki beş yıllık devre ve 1960'a kadar müteakip beş yıllık devreler itibariyle istihsali devre ortalaması olarak hesabettik. İkinci sütunda, 1926 - 30 devresi 100 itibar edilerek, müteakip devreler için istihsal endeksi vücuda getirilmiştir. Üçüncü sütunda, her devre için, müstahsiller tarafından elde edilen carî fiyatların ortalamaları vardır. Nihayet dördüncü sütunda, aynı fiyatlar 1938 kıymetlerine icra edilmiştir.

1950 ye kadar istihsal ve fiyatlar hakkındaki bilgiler Reşat Aktan tarafından kaleme alınan «Türkiye'de Ziraat mahsulleri fiyatları» kitabından alınmıştır [5]. Bundan sonraki devre için, istihsal hakkındaki bilgiler İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan rakamlardan, müstahsil fiyatları hakkındaki bilgiler, İ.U.M. de Millî gelir hesapları için Millî Gelir Şubesi tarafından hazırlanan rakamlardan elde edilmiştir. 1950'den sonrası carî fiyatların 1938 kıymetlerini bulmak için, toptan fiyat endeksini kullandım.

Bazı rakamların meydana getirilmesinde başvurulan usullerin kaba olduğunu kabul ediyorum. Cetvellerin takdim tarzı da, beş yıllık devreler dahilinde vukubulan bazı inkişafları gizlemektedir. Mamafih, seçilmiş bulunan beş yıllık devreler, iktisadî temayüller ve çoğu sahalardaki istihsal ve fiyat inkişafları itibariyle, oldukça kuvvetli bir homojenlik arzediyor. Böylece 1926 - 30 devresi, fiyatların yüksek olduğu ve şartların umumiyetle ziraat için müsait olduğu bir devredir 1931 den 1935 e uzanan ikinci devre fiyatların şiddetle

[3] Bak. Türkiye tarımsal üretim değerleri ortalaması.

[4] Bak Gülten Kazgan, zir. eser, sah.

[5] Bak. Reşat Aktan, Türkiye'de Ziraat mahsulleri fiyatları, Yeni matbaa, Ankara 1955, sah. 327 ve müteakip.

düştüğü ve şartların kötü olduğu bir devredir. 1936 - 40 arasındaki üçüncü devre, fiyatlarda yeniden yükselme temayüllerinin görüldüğü bir devredir. Bu devre, buğday fiyatlarının şümullü olarak desteklenmeğe başlandığı ve birinci beş yıllık sanayi plânının tatbik edildiği devredir. Dördüncü devre (1941 - 45) harp zamanının enflâsyonist temayüllerini gösterir. Bu devrede, iş gücünün mühim bir kısmının seferber edilmesinden doğan güçlüklerle harbden ileri gelen diğer sıkıntılar hissedilmiştir. Beşinci devre (1946 - 50), normal şartlara ve dünya fiyatlarına yeniden intibak devri olup, Eylûl 1954 devalüasyonunu ihtiva eden altıncı devre (1951 - 1955), hububat için yüksek destekleme fiyatlarının, ziraatte makineleşmenin, kolay kredi politikasının ve müsait hava şartlarının meydana getirdiği bir ziraî inkişaf devridir. Altıncı devre (1956 - 60), bütün ekonomide hissedilen kuvvetli enflâsyon temayüllerinin etkilediği bir devre olup, az çok kontrol altında bulundurulan ziraî fiyatların, diğer fiyatlara nazaran nispeten geri kaldığı bir devredir.

Böylece her devre, istihsal ve fiyatlar için hesaplanan beş yıllık ortalamaların oldukça manidar bir surette mukayesesini mümkün kılacak bir şekilde homojenlik ve müşterek faktörler arzediyor. Dediğimiz gibi, bu ekzersizin gayesi, uzun vâdeli inkişaflar ve fiyatların bu inkişaflardaki rolü hakkında umumî bir fikir edinmektir. Aşağıda Buğday, arpa, pamuk, tütün ve pancar için hazırlanan tablolar arzedilmiştir.

TABLO II

Buğday

	İstihsal 1000 ton, beş yıllık ortalama	*İstihsal Endeks (1926-30=100)*	*Carî müstahsil fiyatları (beş yıllık ortalama kilo/Krş.)*	*1938 kıymetiyle müstahsil fiyatları (Kilo-Krş.)*
1926-30	2880	100	11	8
1931-35	2965	103	4	4.7
1936-40	3800	132	5	4.8
1941-45	3950	137	28	6.5
1946-50	4200	145	25	5.3
1951-55	6000	208	29	5.5
1955-60	7400	256	40	4.2
1961	7000	242	66	5.0
1962	8450	293	71	5.4
1963	10000	346	71	5.4

TABLO III

Arpa

	İstihsal 1000 ton	*Endeks 1926-30=100*	*Carî müstahsil fiyatları (Kilo/Kuruş)*	*1938 fiyatiyle müstahsil fiyatları (Kilo-Krş.)*
1926-30	1239	100	6.1	4.8
1931-35	1522	122	2.5	3.5
1936-40	2253	181	3.1	3.9
1941-45	1582	127	20.8	5.1
1946-50	1725	140	15.7	4.3
1951-55	3178	256	20.0	3.8
1956-60	3430	277	30.4	3.1
1961	2950	238	40.0	2.8
1962	3500	278	40.0	2.8
1963	4280	345	—	—

TABLO IV

Pamuk

	İstihsal (1000 ton)	*Endeks (1926-30=100)*	*Carî müstahsil fiyatları Kilo/kuruş*	*1938 değeri ile müstahsil fiyatları Kilo/Krş.*
1926-30	51.6	100	57	41.8
1931-35	39.8	77	32.5	38.4
1936-40	64.6	125	41	39.0
1941-45	60.9	118	102.0	28.0
1946-50	79.2	155	187.0	40.0
1951-55	150.0	294	265.0	50.4
1956-1960	173.0	339	376	38.5
1961	212.0	415	461	36.0
1962	245.0	480	474	—
1963	246.0	482	481	38.0

TABLO V

Tütün

	İstihsal (1000 ton)	*Endeks 1926-30=100*	*Cari fiyatlar (Kilo/Kuruş)*	*1938 değeri ile fiyatlar (Kilo/Kuruş)*
1926-30	58.0	100	67	48
1931-35	37.0	64	40	47
1936-40	70.0	120	49	49
1941-45	60.0	103	182	48
1946-50	94.0	162	203	45
1951-55	104.0	179	227	42
1956-60	122.0	210	365	38
1961	101.4	174	743	56
1962	82.2	141	11.70	86
1963	131.5	225	(*)	—

(*) Tam rakam hakkında bilgi edinilememiş, fakat tahminen 9 - 10 TL. arasında olduğu anlaşılıyor [6].

TABLO VI

Pancar

	İstihsal (1000 ton)	*Endeks 1926-30=100*	*Cari fiyatlar (Kilo/Kuruş)*	*1938 değeri ile fiyatlar (Kilo/Kuruş)*
1926-30	48	100	1.6	1.1
1931-35	293	610	1.1	1.3
1936-40	452	940	0.95	0.9
1941-45	574	1109	6.0	1.5
1946-50	723	1500	6.0	1.3
1951-55	1305	2700	7.4	1.4
1956-60	2835	5900	12.4	1.2
1961	2860	—	12.3	1.2
1962	2730	—	12.3	1.2
1963	3280	—	12.7	1.2

[6] Bak. Reşat Aktan, zikr. eser, sah. 311 ve müteakip.

Türkiye ziraatinin beş önemli mahsulü hakkında yukarıdaki tablolardan çıkarılabilecek sonuçlar nelerdir?

Tabiatiyle, ziraî istihsaldeki değişmelerde muhtelif faktörlerin tesiri vardır. Meselemiz, istihsal inkişaflarında fiyat değişmelerinin rolü hakkında fikir edinmektir. Böylece, fiyat politikalarını değerlendirmek üzere lüzumlu unsurları elde etmiş olacağız. Yukarıda zikredilen etüdünde, Reşat Aktan, 1926 - 1950 devresinde, çeşitli mahsuller için, istihsal ve fiyatlar arasındaki korelasyon emsallerini hesaplamış bulunmaktadır. Buğday ve arpada, emsallerin müspet olmakla beraber, çok düşük bir kıymeti haiz oldukları anlaşılmaktadır. Bu, istihsal ile fiyat arasındaki münasebetin çok zayıf olduğuna delâlet eder. Buna mukabil, piyasaya müteveccih üç önemli maddede, tütün, pamuk ile pancarda, fiyat ile istihsal arasındaki korelasyon emsalleri hayli yüksektir. Bu husus, fiyat ile istihsal arasındaki münasebetin kuvvetli olduğuna delâlet eder. Reşat Aktan'ın bu mevzuda verdiği izah şöyledir: Buğday ile arpa, mühim ölçüde zatî istihlâk ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere ve ekseriyetle, ticarî mülâhazaların tesiri altında bulunmıyan ve kayıt tutmıyan müstahsiller tarafından istihsal edilir. Diğer taraftan, tütün, pamuk ve pancar müstahsilleri bütün mahsullerini piyasaya arzetmekte, daha muntazaman kayıt tutmakta ve davranışlarında ticarî faktörlere yer vermektedir. Tütün, ananevî bir ihraç mahsulü ve son 10 - 15 sene zarfında pamuk, döviz getiren mühim bir madde olmuştur.

Bununla beraber, buğday ve arpa gibi mahsullerde dahi, fiyat politikası ile devlet pazarlama tesislerinin mevcudiyetinin istihsale istikamet vermekte önemli bir rol oynamış oldukları barizdir. Müteakip kısımda, buğday ve arpa mevzuundaki fiyat politikası ile pazarlama tesislerinin rolü daha teferruatlı şekilde incelenecektir. Aşağıdaki satırlarda, tesbit edilen beşer yıllık devrelerde, istihsal ve fiyatlar hakkındaki başlıca inkişafları takip edeceğim ve mümkün olan hallerde, randımanlar ve hava şartları hakkında bilgi vermeğe çalışacağım.

1929 - 30 dünya buhranını derhal takibeden 1931 - 1935 devresinde, tetkik edilen beş mahsulün fiyatları şiddetle düşmüş ve fiyat sukutları, hububat grupu için bilhassa önemli olmuştur. Buna mukabil, buğday istihsalinde marjinal, arpada ise daha hissedilir artışlar olmuştur. Yeni bir mahsul olan pancar, inkıtasız cereyan edecek olan inkişafına başlamıştır. Nihayet, tütün ile pamuk istihsallerinde hissedilir azalmalar vukubulmuştur.

İstikrarlı bir fiyat politikasının tatbiki ile alım imkânlarının temini, 1936 - 40 devresinde buğday istihsalinin, bir evvelki devreye nazaran % 28 nispetinde artmasında rol oynadığı şüphesizdir. Fiyatın yükseltilmesinden maada, buğday için daima bir piyasa bulunacağı teminatı mevcudiyetinin de neticeye tesir ettiği muhakkaktır. Bununla beraber ,1936 - 40 devresi, hububat bakımından müsait hava şartlarının hüküm sürdüğü bir devre olduğu da nazarı itibare alınmalıdır. Bu mülâhazalar (bilhassa sonuncusu) aynı devrede arpa istihsalinde evvelki devreye nazaran vukubulan % 47 nispetindeki artışı izah etmektedir.

Fiyatın yukarıdan tesbit edildiği ve bütün mahsulün bu fiyattan satın alındığı diğer bir mahsul de şeker pancarı idi. Fiyatta mahdut bir alçalmaya rağmen, 1936 - 40 devresinde pancar istihsali evvelki devreye nazaran % 50 nispetinde artmıştır. Bu netice müşterek bir pazarın mevcudiyetine, şeker şirketinin ekicilere vermeğe başladığı teknik bilgilere ve iyi hava şartlarına atfedilmelidir.

Diğer iki mahsulde, fiyatlar piyasa tarafından tâyin ediliyordu. Pamukta, 1936 - 40 devresinde, evvelki devreye nazaran istihsal % 50 den fazla artarken, ortalama fiyatlarda % 25 civarında bir artış vukubulmuştu. Pamukta bu devrede ortalama randımanların seyri, normalin üzerinde hava şartlarının mevcudiyetine delâlet etmiyor. Tütün istihsali bu devrede, evvelki devreye nazaran % 100'e yakın bir nispette yükselmiş ve bu esnada fiyatlarda % 25 civarında bir artış olmuştur.

Yukarda işaret ettiğimiz sebeplerle, anormal faktörlerin hâkim olduğu harb devresini nazarı itibara almıyarak 1946 - 50 devresine geliyoruz. Bu devrede buğday istihsali % 6 gibi mahdut bir ölçüde artmış, buna mukabil fiyat % 10 nisbetinde düşürülmüştür. Ortalama randıman, hektar başına 890 kilo olmuştur, 1941 - 45 te ise ortalama randıman 880 kilo ve 1936 - 40 ta 1070 kilo idi. Arpa istihsali % 9 nispetinde artarken fiyatlar % 25 nispetinde düşürülmüştür. Arpada ortalama randıman 1941 - 45 devresinin aynı olmuştur (takriben hektar başına 900 kilo).

Bu devrede pancar istihsali % 26 nispetinde artmış, buna mukabil ortalama fiyat sabit kalmıştır. 1941 - 45'e nazaran randımanlarda önemli bir artış olmuştur.

Fiyatları serbest şekilde teşekkül eden iki maddeden pamuğun istihsali, % 33 nispetinde artmış, buna mukabil fiyatlarda artış % 80'i bulmuştur. Bu devrede pamuğun ortalama randımanı 260 kilo olmuştur (1941 - 45 te: 220 kilo). Tütün istihsali % 56 nispe-

tinde artmış, fakat ortalama fiyatlarda artış ancak % 11 olmuştur. Bu devrede ortalama randıman 770 kiloyu bulmuş ve 1941 - 45 teki randımana nazaran (760 kilo) çok hafif surette yükselebilmiştir. Şimdi 1951 - 55 devresine geliyoruz. Bu devrede, ziraatte, yukarıda mevzuubahsedilen dikkat çekici gelişmeler olmuştur.

Bu devrede, buğday fiyatları evvelki devreye nazaran % 16 artarken, istihsalde % 45 nispetinde bir yükselme olmuş ve ortalama randıman 1060 kilo olarak 1946 - 50'ye nazaran (890 kilo) hayli yükselmiştir. Arpada istihsal % 85 nispetinde artarken ortalama fiyatlar % 25 nispetinde yükselmiştir. Bu devrede arpada ortalama randıman 1250 kilo olmuştur (Evvelki devrede 900 kilo).

«Turkish Investment and Economic Development» (Türk yatırımı ve iktisadî kalkınma) adlı raporda, Türkiye'de 1948 ile 1953 arasında hububat istihsalini meydana getiren faktörler mevzuunda enteresan bir değerleme mevcuttur [7]. Evvelâ 1953 istihsalinin, 1948 de normal hava şartları hüküm sürdüğü takdirde beklenebilecek istihsale nazaran % 75 fazla bulunduğu hususu tesbit edilmekte ve bu fazlalığı yaratmış olan âmiller tetkik edilmektedir. Müelliflere nazaran, ıslah edilmiş usuller, artışın % 7 sini, ekilen sahadaki yükselme, artışın % 36 sını izah etmektedir, 1953 teki fevkalâde iyi hava şartları ise artışın % 32 sine sebebiyet vermiştir. Yukarıdaki üç âmil, artışın % 75 ini izah ediyor. Bundan maada, artışın % 10'u makineleşmeye atfediliyor. Ziraatin dışında bir yatırıma ulaştırmaya ise artışın % 5'i atfediliyor. Ekilen sahadaki genişlemeyi izah eden başlıca faktörler ,müsait fiyatlar ve ilerleme arzusu gibi görülmeyen âmillerdir. Kredi, lüzumlu olmakla beraber, itici bir faktör telâkki edilmemiştir. Tetkik ettiğimiz mahsullerden pamuk ve pancar da ziraatteki inkılâbın ve makineleşmenin tesiri altında kalmışlardır.

1951 - 55 te pancar istihsali, 1946 - 50'ye nazaran, % 100'e yakın bir nispette artmış, buna karşılık fiyatlar % 23 nispetinde yükselmiştir. 1951 - 56 da pancar istihsali hektar başına 21.100 kiloya yükselmiştir. (946 - 50 de 15.800 kilo idi).

Pamukta istihsal evvelki devreye nazaran % 90'a yakın bir nispette artmış, buna mukabil ortalama fiyatlar % 42 nispetinde yükselmiştir. Bu devrede ortalama randıman 2740 kilo olmuş ve geçen devreye nazaran hafifçe düşmüştür. Yukarıda işaret edilen etütte,

[7] Bak. Turkish Investment and Economic Development, Hehenery, Brandow and Cohn, F.O.A. Ankara, Aralık 1953. Mimeografi olarak mevcut, sah. 115.

1953 te pamuk istihsalinin 1948'e nazaran yükselişini izah etmek üzere de bir teşebbüs yapılmıştır [8]. Bu misalde hava şartları 1953'te menfi tesir yapmış ve istihsal, normal hava şartlarında olabileceğinden % 10 düşük olmuştur. Buna mukabil, istihsaldeki artışların yarısı usullerin ıslah edilmesinden, yarısının da ekilen sahanın genişlemesinden hasıl olduğu ileri sürülmektedir. Islah edilen usullerde, makineleşmenin payı % 55, sulamanın payı % 20 ve gübre ile tohumların payı % 25 tir. Ekilen sahanın artışında, makineleşmenin hissesi % 40, fiyat ve pazarların hissesi % 48 ve görülmeyen kalemlerin hissesi % 12 olarak hesabedilmiştir.

1951 - 1955 te umumî refahın yegâne istisnasını teşkil eden mahsul, tütün olmuştur. İstihsal % 10 artarken, fiyatlar % 11 nispetinde ilerlemiştir. Randımanlarda evvelki devreye nazaran ufak bir azalma olmuştur.

Nihayet, izahatımızın son devresinde, 1956 - 60 devresine geliyoruz. Bu devrede fiyatlar, bilhassa sınaî madde ve ithal malları fiyatları çok süratle artmıştır. Fiyatları ve bilhassa ziraî mamuller fiyatlarını kararname ile kontrol etmek teşebbüsleri yapılmış, bununla beraber karaborsalar meydana çıkmıştır. Bazı ziraî maddelerin dahilî fiyatları ile ihraç fiyatları arasında hasıl olan farkların hükûmet tarafından kapatılması zarureti ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bütün fiyatları ilgilendiren tazyikler, tabiatiyle ihraç mallarına da tesir etmiş, fakat ihraç fiyatlarını tâyin eden kuvvetler dünya piyasası olmaya devam etmiştir. Bu durum ağustos 1958'e kadar devam etmiş, ağustosta fiili devalüasyona başvurulmuş, bazı ihraç maddeleri için primli bir kur sistemi tatbik edilmiştir. Bu prim sistemi bazı değişikliklerle, eylûl 1960'a kadar devam etmiş, eylûlde tam devalüasyona gidilmiştir.

Bu devrede buğday istihsalinin artış hızında bariz bir alçalma görülmüştür. Evvelki devrede % 45 olan artış hızı bu devrede % 20 ye düşmüş [9], diğer taraftan fiyatlar ortalama olarak % 37 nispetinde arttırılmıştır. Bu devrede, sabit değerle buğday fiyatındaki düşüş, buğdayın nominal fiyatındaki yükselmenin, genel fiyat seviyesindeki yükselmenin gerisinde kaldığını gösteriyor. 1956 - 60 devresinde buğdayda randıman 1050 kilo olup, evvelki devredeki neticeye

[8] Bak. Turkish Investment and Economic Development. Sah. 118.

[9] % 20 artış haddinin hakikatte, olduğundan fazla görünmesi muhtemeldir. Filhakika 1957 ve 1958 yıllarında ziraî istatistikler ve bilhassa buğday istatistikleri hakkında bazı şüpheler mevcuttur.

çok yakındır. Arpaya gelince, fiyatlar % 50 nispetinde yükseltilirken istihsal ancak % 8 nispetinde artmıştır. Buğday istatistiklerinden çıkan durumun aksine olarak, arpada randıman bu devrede 1060 kiloya düşmüştür (1951 - 55 te 1250 kilo).

Şeker pancarı hızla inkişafa devam etmiştir. Fiyatlar % 67 nispetinde yükseltilirken, istihsalde evvelki devreye nazaran artış hızı % 117 olmuştur. Pancarda, sabit değerler fiyat düşüşü, hububatta olduğundan daha mahdut kalmıştır.

Pamukta, 1956 - 60 devresinde istihsal ancak % 75 artmıştır. Evvelki devrede artış hızı % 90 idi. Buna mukabil fiyatlar % 41 nispetinde yükselmiştir. Nominal fiyattaki artış, reel değerle fiyatta ciddî bir azalmaya mâni olamamıştır. Bu devrede, pamuğun randımanı 275 kiloya çıkarak, evvelki devrenin hayli üstünde olmuştur (240 kilo).

Tütün istihsalinde artış hızı, 1956 - 60 devresinde % 17 olmuş, buna mukabil ortalama fiyatlarda artış % 60'ı bulmuştur. Hektar başına randımanda hissedilir değişme yoktur.

Bu izahatımızı tamamlamak üzere son üç yıl zarfındaki inkişafları kısaca gözden geçirelim.

Buğday fiyatları 1960 senesinde yükseldikten sonra, 1961 mevsimi esnasında yeniden 56 kuruştan 71 kuruşa çıkarılmıştır. O tarihten beri bu sonuncu seviyede kalmışlardır. Fena hava şartları dolayısiyle 1961 de mahsul fena olmuş, fakat 1962 ve bilhassa 1963 hava şartları müsait olduğundan istihsalde devamlı ve bariz artışlar vukubulmuştur. Bu artışlar, randımandaki yükselmelerden ileri gelmektedir. Filhakika ekilen saha 1961 den beri değişmemiştir. 1963 te randıman, 1270 kilo gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. Son üç sene zarfında arpa istihsal ve fiyatlarında buğdaya benzer inkişaflar vukubulmaktadır. 1962 ve 1963 arpa istihsalindeki artışlar, münhasıran hektar başına randımanın yükselmesinden ileri geliyor. 1963 te randıman 1504 kilo gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır.

Şeker pancarında istihsal, 1960 yılında 4.380.000 ton olarak yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Buna paralel olarak aynı yılda 525.000 ton şeker istihsal edilmişti. Bu rakam dahilî istihlâkin çok üzerinde bulunuyordu. O sırada dünya şeker fiyatı Türkiye'de ortalama maliyetin altında bulunmasından dolayı ihracat ancak hükûmet yardımı ile mümkün olabiliyordu. Zararları indirmek için, hükûmet ve Şeker Şirketi pancar ve şeker istihsallerini indirmek kararını verdiler ve bunu gerçekleştirmek için 1960 da kilo başına 15.2 kuruş olan pancar alım fiyatını, 1961 de 12.3 kuruşa düşürdüler. Bunun

üzerine 1961 de pancar istihsali 2.860.000 tona düşerek, evvelki yıla nazaran 1.500.000 ton azalmıştır. 1962 de aynı fiyat muhafaza edilmiş, fakat 1963 te hafifçe yükseltilerek 12.7 kuruş olarak tesbit edilmiştir. O sene istihsal 500.000 ton artarak 3.280.000 tonu bulmuştur. Pancar randımanları 1961 ve 1962 yıllarında yüksek olmuştur (22.000 kilo).

Tütünde, 1960 tan sonra iki mühim inkişaf vuku bulmuştur. Bir yandan nebata ârız olan hastalık 1961 ve 1962 senesinde şiddetli bir şekilde mahsulün miktarını düşürmüştür. Diğer taraftan, fiyat sahasındaki inkişaflar çok müsait olmuştur. Dünya fiyatlarında artışlar vuku bulduğu gibi, dahilde daha aktif destekleme alımları politikası tatbik edilmiştir. Neticede fiyatlarda şiddetli yükselmeler olmuş, 1962 senesinde ortalama fiyat kilo başına 11.70 TL. na çıkmıştır, bu fiyat 1956 - 60 devresindeki ortalama fiyata nazaran % 300 nispetinde yüksektir. Netice, ekilen sahada büyük bir genişleme ve 1963 te istihsalin 131.500 tona çıkması olmuştur. 1963 te hektar başına randıman 558 kilo olup, vasati randımanlara (750 kilo) nazaran düşük olması dikkati çekiyor. Yüksek fiyatların tesiriyle tütün ekimi için müsait olmıyan arazinin ekildiği anlaşılmaktadır. 1963 te müstahsil ortalama fiyatını öğrenmek mümkün olmadı ise de, bunun 9 - 10 TL. arasında bulunduğu tahmin ediliyor.

Pamukta, Tarım Satış Kooperatifleri vasıtasiyle fiyatlara artık müdahale edilmemekte, fiyatlar serbestçe teşekkül etmektedir. 1962 ve 1963 te istihsal şimdiye kadar görülmemiş seviyelere çıkmış, bunda en önemli âmil de hektar başına randımandaki artış olmuştur. 1962 de randıman 371 kilo, 1963 de ise 391 kilo olmuştur, 1956 - 60 devresinde 275 kilo idi. İstihsaldeki artışlara rağmen son üç yıl zarfında fiyatlar 475 kuruş arasında az çok sabit kalmıştır.

1926 - 30 devresinden itibaren Türkiye ziraatinde nebati istihsalin beş önemli mahsulünün inkişafı hakkındaki izahatımızdan çıkarılabilen umumî hükümler şunlardır: En fazla gelişme gösteren, en dinamik olan mahsuller pamuk ile şeker pancarıdır. 1963 yılında pamuk istihsalinin seviyesi 1926 - 30 yılına nazaran beş misline yakın bir oranda yükselmiştir. Bu yükselmede randıman artışının payı önemlidir.

1963 senesinde pancar istihsali, 1926 - 30'a nazaran 60 mislinden fazla artmış, bu inkişafta hektar başına randımanın yükselmesi mühim rol oynamıştır. Gerek pamuğun, gerek pancarın endüstri ile ilgileri vardır. Ayrıca pamuk, ihracatımızda çok önemli bir mev-

ki işgal etmeğe başlamış, son yıllarda dünya şeker fiyatları muvacehesinde pancarın da şeker yolu ile ihracının, mümkün olduğu anlaşılmıştır.

Hububattaki gelişme çok daha gayrı muntazam bir şekilde cereyan edip, istihsal, geniş ölçüde hava şartlarına bağlı kalmaktadır. 1950 - 1953 arasındaki hızlı inkişaf devrinde, hububatın, Türkiye ihracatında birinci derecede önemli bir rol oynıyacağı zannedilmişti. Bu kanaatler tahakkuk etmediği gibi, 1956 - 57 den itibaren, birçok yıllarda külliyetli miktarda buğday ithaline zaruret görülmüştür. Hububatta randımanların tedricen arttığına dair belirli bir trend yoktur. Randımanlar çok geniş ölçüde, hava şartlarına göre, az çok muayyen bir seviyenin etrafında dalgalanmaktadır.

Tütün'e gelince, bu mahsulün istihsali, 1926 - 30 seviyesine nazaran ortalama olarak bir misli artmıştır. Randımanlarda belirli bir artış trendi görülmemiştir. Müstakbel inkişaf, tütünle ilgili dünya talebine bağlı bulunup, bunun süratle artması hiç muhtemel değildir.

III

Bu kısımda, Türkiye'de tatbik edilen fiyat politikasını belirtmek üzere, üç ayrı misal üzerinde duracağız :

a. Evvelâ Ziraat Bankası yolu ile, sonradan Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından tatbik edilen, hububatta fiyat politikası.

b. Tekel İdaresi tarafından tatbik edilmiş olan tütün fiyatlarını destekleme politikası.

c. Tarım Satış Kooperatifleri tarafından, pamuk, üzüm, incir ve fındık mevzularında, hükûmet direktiflerine göre, tatbik edilen fiyat politikası.

Her misalde mevzuubahis politikanın maksadını, fiyat müdahalesini gerektiren şartları, piyasaya müdahale mekanizmasını, meseleye ait başlıca istatistikleri ve finansman metotlarını arzettikten sonra mezkûr politikanın bir münakaşasını yapmaya teşebbüs edeceğim. İzahat mecburen, temin edilebilen bilgilerin çerçevesinde kalacaktır.

A. HUBUBAT[10]

Hükûmetin hububat fiyatlarına müdahalesi, Buğdayı Koruma Kanunu'nun kabul edildiği temmuz 1932 tarihinden başlar. 1930 yılında buğday fiyatları Türkiye'de şiddetli bir tarzda düşmüştü. 1931 senesinde fiyat sükutu bir felâket halini aldı. Bu hareketin sonu gelmiyordu. Nihayet, bu durum hükûmeti müdahaleye mecbur etmiş ve Buğdayı Koruma Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu kanunla hükûmete buğday satın alma ve satma salâhiyeti veriliyordu. Gaye, fiyatın korunması idi. Bu ameliyelerden 1 milyon TL. sına kadar hasıl olabilecek zarar tutarı devlet bütçesinden karşılanacaktı. Hasıl olabilecek kâr da silo ve depoların inşaatına tahsis edilecekti.

Bütün memleket sathında mübayaaların yapılmasını gerekli kılan yukarıdaki tipte geniş çapta bir operasyonun, kuvvetli bir teşkilât ve teçhizata ihtiyacı aşikârdı. İlk adımlar şöyle atıldı: Ziraat Bankası, kanunun hükümlerini tatbik etmekle vazifelendirildi ve 1932 yılında memlekette 11 buğday alım istasyonu açıldı. Hükûmetin hububat fiyatlarına müessir bir şekilde müdahalesi için gerekli tesislerin tamamlanmasının 20 seneden ziyade bir zaman aldığı söylenebilir. Filhakika 1954 - 56 yıllarında, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo programının tamamlanmasiyle bu merhaleye gelinebilmiştir.

Fiyat politikası hareketinin ilk seneleri müşkül şartlar altında cereyan etmiştir. Tesisat kifayetsizliği ve ulaştırma imkânsızlığı başlıca sebepleri teşkil ediyordu. 1932'yi takip eden yıllarda alım noktalarının adedi tedricen 60'a çıkarılmış ve böylece hükûmetin tesbit etmiş olduğu okka başına 5,5 kuruşluk fiyat az çok müessir kılınabilmiştir[11].

1934 yılında, un ve unlu maddelere (bisküi, makarna) bir vergi vazedilerek, buğday programının masraf ve zararları bu vergi ile karşılanmaya başlanmıştır. 1938'e kadar, fiyat müdahalesinin neticesi, fiyatların aşırı tarzda düşmesine mâni olmak olmuştur. Fakat mübayaaların mahdut kalması ciheti, hükûmet tarafından tesbit edilen fiyatın her yerde gerçekleşmesine engel olmuştur. Alım noktalarının bulunmadığı bölgelerde piyasa fiyatları çok defa resmî

[10] Bu bahse ait istatistiki bilginin çoğu, TMO Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü'nün Konjonktür Bülteninden alındı.

[11] Programın ilk senelerinin tarifi ile değerlendirilmesinde Reşat Aktan'ın zikredilen eserinden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Bak. zikr. eser sah. 290 ve müteakip.

fiyatın altında kalmıştır. Bununla beraber, hükûmet müdahalesinin psikolojik etkilerinin faydalı olduğunda şüphe yoktu.

Temmuz 1938 de, Toprak Mahsulleri Ofisi namı altında yeni bir teşkilât kurulmuş ve buğdaya müteallik bütün ameliyeler Ofise verilmiştir. Kanunda fonksiyonlar şu şekilde tarif ediliyordu:

— Fiyatın, normalin altına düşmesine engel olmak ve piyasayı korumak ve tanzim etmek gayeleri ile stoklar teşkil etmek.

— Müstehlikleri anormal derecede yüksek fiyatlardan korumak gayesiyle, muayyen yerlerde, hükûmet tarafından tesbit edilen fiyatlar üzerinden buğday satmak.

— Vaziyetin ihtiyaçlarına göre buğday ithal veya ihraç etmek.

— Buğday kalitelerini standardize etmek.

1940 tan itibaren Ofis, buğdaydan maada, diğer hububat, afyon ve bazen de nakliyat üzerinde muameleler yapmaya başlamıştır.

Ofis, muayyen bir itibarî sermaye ile teçhiz ediliyordu. Kanunun son tadilâtında, 1955 te, itibarî sermaye 600 milyon liraya yükseltilmişti. Sermaye, kısmen Ofise devredilen teçhizat ve hububat stokundan, kısmen de Devlet tarafından tahsis edilen veya edilecek fonlardan terekküp edecekti. Alım satımlardan hasıl olabilecek zararlar Ofisin ihtiyat sermayesinden karşılanacaktır. Bu ihtiyat sermaye, Ofisin sağlıyacağı senelik kârlardan ve her sene, Devlet bütçesinden sağlanacak fonlardan teşkil edilecektir. Eğer, herhangi bir sene zarfında, geçmiş yıllardan devredilen ihtiyat sermaye, o yılın zararını karşılamaya kâfi gelmez ise, fark, bilânçonun çıkarılması için geçen altı aylık müddet zarfında, hükûmet tarafından ödenecektir. Nihayet, kanun, Ofise, itibarî sermayesi kıymetine kadar, faizli veya faizsiz tahvil ihraç etmek hakkını tanıyor. Bundan maada, senelik mübayaalarda kullanmak ve stok teşkil etmek üzere Ofise kısa vâdeli krediler sağlamak maksadiyle, Ofis, hazine kefaletini taşıyan bonolar ihraç edebilecektir.

3460 sayılı kanuna göre bir iktisadî devlet teşekkülü olarak kurulan ofisin çalışma sahasını ve kanundaki malî hükümleri gözden geçirdikten sonra son yıllardaki faaliyetlerini tarif etmeğe çalışalım.

Ofisin, mübayaa ettiği buğdayı dahilde saklamak mükellefiyetleri şöyledir: 3 büyük şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) ekmek imalinde kullanılacak unun istihsali için Ofis, hükûmetin tâyin ettiği

satış fiyatları üzerinden gerekli yerlere buğday temin eder. Ayrıca resmî dairelerin ihtiyacı için Ofis, yine aynı fiyatlar üzerinden ekmeklik buğday temin eder. 1950 ile 1962 yılları arasında, Ofis, Karadeniz havalisinde halkın ekmeklik buğday ihtiyacını karşılamak üzere, yine muayyen fiyat üzerinden, buğday temin etmek mecburiyetinde idi. 1962 yılında bu mükellefiyete son verilmiştir. Bu mükellefiyetlerin hacmi hakkında bir fikir vermek üzere, 1960 yılını esas alarak, o yıldaki mecmu iç buğday satışlarının 750.000 ton civarında bulunduğunu, bunun 100.000 tonunun resmî dairelere satıldığını, takriben 150.000 tonun da Karadeniz havalisine saklandığını söyliyebiliriz. Şu halde üç büyük şehrin, ekmeklik buğday ihtiyacı 500.000 ton olmuştur.

Üç büyük şehir (ve 1962'ye kadar Karadeniz Bölgesi) haricindeki şehir, kasaba ve köylerin ekmeklik buğday ihtiyacı ile mamullerde kullanılan ekmeklik unun ham maddesi olan buğday ihtiyacı, serbest piyasadan, serbest fiyatlara göre karşılanmaktadır.

Şimdi fiyat politikası hakkında birkaç kelime söyliyelim. 1948 ile 1951 yılları arasında karışık buğdayın Ofis alım fiyatı kilo başına 19.3 kuruş olarak devam ederken, tesbit edilen satış fiyatı 1948 de 24 kuruş, 1949 da 27.8 kuruş ve 1950 ile 1951 de 30.8 kuruş idi. 1952 yılında alım ve satım fiyatları yükseltildi, alım fiyatı üç kalite buğdaya göre 28 ilâ 30 kuruş olarak, satış fiyatı yine üç kaliteye göre 34 - 36 kuruş olarak tesbit edildi. Bu alım ve satım fiyatları 1952 ile 1956 arasında sabit kaldı.

1952 - 1954 devresi buğdayın büyük ölçüde ihraç edildiği bir devre olduğuna göre, ihraç fiyatları hakkında bir kaç söz söylemek lüzumludur. 1952 senesinde 482.000 ton buğday ihraç edilmiş ve vasatî fiyat 35.4 kuruş olmuştur. 1953 te ihracat 603.000 tona yükselirken, ortalama ihraç fiyatı 29.6 kuruşa düşmüştür. 1954 te ise, ihracat 966.000 tona çıkmış, ortalama fiyat 26.7 kuruşa düşmüştür.

Bu devre için serbest piyasadaki buğday fiyatları hakkında bir fikir vermek üzere borsalardaki ortalama fiyatlar hakkında da bir fikir vermek doğru olur. Aşağıdaki tabloda, Eskişehir borsasında yumuşak buğdayın, 1952 - 1956 devresindeki yıllık fiyat ortalamaları verilmiştir (Kaynak İstatistik Yıllığı, İ.U.M. 1959 sah. 359).

TABLO VII

Borsada Buğday Fiyatı Kilo/Kuruş

	Fiyat
1952	29.41
1953	29.24
1954	30.78
1955	30.85
1956	31.45

Eskişehir borsasındaki fiyatlar, memleketin diğer borsalarındaki fiyatları iyi aksettirdiği, diğer borsalardaki fiyatların Eskişehir fiyatlarına yakın olduğu müşahade edilmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere, serbest fiyat 1952 - 1955 arasında Ofis fiyatına çok yakın seviyelerde teşekkül etmiş, 1956 senesinde serbest fiyatta Ofis fiyatına nazaran hafif bir yükselme müşahade edilmiştir.

1957 de, alım fiyatları kilo başına 38 - 40 kuruşa yükseltilirken, satış fiyatları 46 kuruşa çıkarılmıştır (Pirinçli buğdayda ise 51 kuruş). 1958 senesinde bu fiyatlar değişmemiştir. 1959 haziranında, alım fiyatları yeniden yükseltilerek 48 - 50 kuruşa, satış fiyatı ise 58 kuruşa çıkarılmıştır. 1960 senesinde bu fiyatlar değişmemiştir. 1961 yılında, haziran kararnamesinde fiyatlar, evvelâ 54 - 60 kuruşa çıkarılmış, müteakiben, eylûlde çıkarılan ikinci bir kararname ile alım fiyatlarını 61 - 64 kuruşa, ve satış fiyatı 73 kuruşa yükseltilmiştir. 1962 yılında, alım fiyatlarında yeni bir artış olmuş ve fiyatlar 71 - 75 kuruşa, satış fiyatı da 75 kuruşa yükseltilmiştir. 1963 ve 1964 yıllarında alım fiyatları değişmemiş, buna mukabil satış fiyatı 1963 te 80 kuruşa ve 1964 te 81 kuruşa yükseltilmiştir.

1955 ten beri PL 480 programı mucibince, külliyetli miktarda buğday ithal edilmektedir. 1961 ve 1962 yıllarında, ortalama yıllık ithalât 950.000 ton civarında dolaşmıştır. Bu ithalât için Ofis tarafından Türk lirası olarak ödenen bedelde, fiyatlar, Amerikan Hükûmeti ile Türk Hükûmeti tarafından imzalanan anlaşmalarda tesbit edilmektedir. Anlaşıldığına göre fiyatlar, Ofisin dahilî alım fiyatları seviyesinde tesbit ediliyor, fakat anlaşmalar üç senelik müddetlerle imzalandığı için, arada, dahilî fiyatlarda artışların vuku bulması mümkündür. Ofisin bülteninde mevcut ithalât istatistiklerine göre, 1962 yılında buğdayın ortalama ithal fiyatının 56 kuruş

olduğu görülür, buna mukabil ayni yılda dahilî alım fiyatı 71 - 75 kuruş arasında idi.

Müteakip tabloda, 1957 ile 1962 arasında dahilî alım fiyatlarını, ithal fiyatlarını ve serbest fiyatları, mukayese maksadiyle, üç sütuna geçirdik (serbest fiyatlarına müşir olarak Eskişehir borsasının yıllık ortalama fiyatları alınmıştır).

TABLO VIII

Buğday Fiyatları (1957 - 1962)

	Ortalama ithal fiyatları (Kilo/Kuruş)	*Resmî dahilî alım fiyatları (Kilo/Kuruş)*	*Serbest fiyatlar (Kilo/Kuruş)*
1957	30	38 - 40	41.89
1958	37	38 - 40	41.24
1959	İthalât yok	48 - 50	52.40
1960	55	48 - 50	51.24
1961	55	54 - 56 (Haziran) 61 - 64 Eylûl	60.91
1962	56	71 - 75	74.16
1963		71 - 75	

Serbest fiyatın, resmî fiyatın üzerinde seyretme temayülü bilhassa 1959 (dahilî mecmu talebin dahilî arza nazaran hissedilir tarzda arttığı bir devre) ve 1960 yılında yine bariz olarak görülür. 1961 haziranında fiyatlar mahdut bir şekilde yükseltilmiş, fakat buna rejimin, resmî fiyatlardan Ofise aşağı yukarı hiç buğday arzı yapılmadığından eylûlde fiyat yeniden 61 - 64 kuruşa çıkarılmıştır. 1962 yılında serbest fiyat resmî fiyatlar marjının içinde seyretmiştir. Bu devrede, 1960 yılı müstesna, ithal fiyatlarının, resmî fiyatları takip etmekte olduğu anlaşılmakta ise de bunun 2 - 3 senelik gecikmelerle tahakkuk ettiği görülmektedir.

Yukarıda verilen iki tabloyu bir arada mütalâa edince, 1955 - 59 devresinde, serbest fiyatların, resmî fiyatların üzerinde seyretmek temayülünde bulundukları anlaşılmaktadır. Bu devre zarfında, resmî buğday fiyatları, diğer fiyatlara nazaran alçak tesbit edilmiştir. Ofise arzedilen buğday miktarları (1958 müstesna) mahdut kalmıştır. 1958 buğday istihsalinin iyi olması sebebiyle ofise 865 000

TABLO IX

	Alımlar (milyon TL.)				*Satışlar* (milyon TL.)				
	Hububat ithali	*Hububat (iç alımlar)*	*Diğer iç alımlar*	*Yekûn*	*İç Satışlar toplam*	*Dış Satışlar Hububat*	*Afyon*	*İç ve Dış Yekûn*	*Sene sonu stok farkları*
1946	—	168	7.0	175.0	195.3	58	7.8	261.1	—
1947	—	121	12.0	133.0	135.5	105.1	12.3	252.9	— 47
1948	2.5	170	17.1	189.6	113.3	5.3	14.0	132.6	+ 80
1949	52.0	16	2.6	70.6	191.5	—	10.0	201.5	— 90.4
1950	42.0	119	9.6	170.9	127.9	—	12.7	140.6	+ 47.4
1951	26.8	257	13.2	297.0	130.3	42.8	9.7	182.8	+ 150.0
1952	—	419	17.1	436.0	141.7	233.7	9.6	385.0	+ 143.4
1953	—	546	12.6	558.6	179.5	239.4	7.3	462.2	+ 153.4
1954	1.1	175	5.9	182.1	307.7	278.1	8.1	593.9	— 418.3
1955	75.6	340	11.4	427.0	299.8	61.4	13.0	374.2	+ 130.0
1956	54.0	145	10.9	209.9	327.8	90.6	11.3	429.7	— 187.5
1957	212.6	339	6.8	558.4	428.4	—	9.1	437.5	+ 213.0
1958	96.1	458	27.8	581.9	342.1	66.5	15.0	423.6	+ 263.0
1959	—	283	24.1	307.1	493.8	314.5	19.0	817.3	— 363.0
1960	217.7	260	31.4	509.1	505.8	38.8	18.0	564.6	+ 4.0
1961	514.6	25	malûm değil	539.6	622.8	30.7	12.5	666.0	— 18.0
1962	546.0	420	—	966.0	853.0	—	15.0	868.0	+ 334.0

ton arzedilmiş, fakat bundan sonra, arzedilen miktarlar belirli şekilde düşmeğe başlamıştır. 1959 da bu arz 461.000 ton, 1960 ta 389.000 ton ve 1961 de 18.000 ton'a düşmüştür. Bu hareketler 1961 ve 1962 de yapılan fiyat artışlarını izah ediyor. 1962 de ofis alımları 487.000 tona ve 1963 te 790.000 tona yükselmiştir.

Fiatların seyrini gözden geçirdikten sonra, Ofisin malî durumuna gelelim. Bağlı tabloda 1946 ile 1962 arasında, ofisin alımlarının ve satışlarının kıymetini hesapladık. Diğer bir sütunda, sene sonlarında stokların kıymetinde, geçen sene ayni devreye nazaran, vuku bulan değişmeleri hesabettik. Rakamlar milyon lira olarak verilmiştir.

Bu tablo, tetkik edilen müddet zarfında, ofisin umumiyetle tevzin vazifesini ifa ettiğini ve iyi mahsul senelerinde dahilî alımlarını arttırarak stoklar teşkil ettiğini ve böylece dahilî istihsalde temevvüçleri telâfi ettiğini gösteriyor. Devrenin başında, ithalât, fena senelere veya fena seneyi takibeden seneye münhasır kalmıştı. 1949, 1954, 1956 ve 1961 yılları, mahsulün kötü veya çok kötü olduğu yıllardı. Bu senelerde, Ofisin dahilî satışları, kıymet itibariyle evvelki ve sonraki yıllardan yüksek olmuştur. Yalnız 1957 ve 1962 yıllarında iç satışların bir evvelki yıldan kıymet itibariyle yüksek olmalarının sebebi fiyattaki artışlar olmuştur.

Tablodan çıkarabileceğimiz diğer bir netice, hububat (geniş ölçüde buğday) mevzuunda dış ticaret ile ilgilidir. 1955 ten itibaren, 1959 senesi müstesna olmak şartiyle, her sene buğday ithal edilmiş ve yine 1959 müstesna olmak şartiyle, ihracat ehemmiyetsiz rakamlara düşmüştür. Bu gösteriyor ki, uzun vâdede artık dahilî istihsal, dahilî istihlâk ihtiyaçlarını karşılamaya kâfi gelmemektedir. Son devrede, Ofisin iç alımları, iç satışlarının altında kalmış (1955 ve 1958 müstesna) ve ihracat için fazlalık teşekkül etmemiştir; PL 480 programına göre, bu program mucibince ithal edilen malların ihracatının yasak olduğunu ilâve edelim. İthalâtın vuku bulmadığı tek senede, 1958 de, önemli miktarda ihracat yapılabilmişti. Diğer senelerdeki ihracat, PL 480 programına göre ithal edilmeyen hububat ihracatıdır (arpa gibi maddeler).

Stok teşkili mevzuuna gelince, 1950 ile 1953 arasındaki seneler, müstesna, stokların arttırıldığı seneler, umumiyetle stokların azaltıldığı seneleri takip etmiştir. 1950 ile 1953 arasında, herbirini takip eden her yılda stoklar arttırılmış olup 1954 te ihracat suretiyle bu stoklar eritilmiştir. Ancak daha evvelce işaret ettiğimiz veçhile [12],

[12] Bak sah. 13.

ihracat fiyatları 1952 de 35.4 kuruştan 1954 te 26.7 kuruşa düştüğünden, Ofisin bu yıllarda takip ettiği stok politikasından çok büyük zararlara uğramış olduğu neticesi çıkarılmaktadır.

Nihayet, sonuncu bir tabloda, Ofisin yıllık masraflarını, resmen ilân ettiği kâr - zarar neticelerini ve Merkez Bankası'ndan yıllık borçlanma bakiyelerini sunuyoruz:

TABLO X

Ofisin Malî Durumu (milyon lira olarak)

	Maliyet masrafları (amortismanlar dahil)	*Kâr veya Zarar*	*Evvelki seneye nazaran Merkez Bankası kredisinde değişme* *
1948	35.8	— 19.8	+ 72
1949	39.3	+ 2.3	— 79
1950	38.3	— 8.2	+ 96
1951	41.2	— 11.0	+ 136
1952	70.9	+ 15.7	+ 219
1953	82.8	— 48.2	+ 239
1954	107.3	— 103.1	— 64
1955	90.5	— 35.4	+ 320.5 **
1956	92.8	— 50.9	+ 9.5
1957	91.5	— 3.3	+ 345.5
1958	121.5	— 15.5	+ 318.5
1959	175.6	rakam elde edilmemiş	— 115
1960	rakam elde edilememiş	— 42.0	— 27.8
1961	»	rakam elde edilememiş	+ 108.7 ***
1962	»	»	+ 106.0
1963	»	»	+ 265.0

Kaynaklar : Maliyet masrafları ve kâr zarar rakamları Ofis bülteninden, Krediler Merkez Bankasından.

* (+) işareti Ofisin borçlanmasında net artışa, (—) borçlanmada net azalmaya delâlet eder.

** 6571 No.lı ve 27.5.1955 tarihli kanunla, Ofisin Merkez Bankası'na o tarihteki borçtan 550 milyon TL. sı Hazineye devredilmiştir. 1955 te net borçlanmayı hesabederken bu muamele nazarı itibare alınmıştır.

*** 154 sayılı kanunla, Ofisin Merkez Bankası'na olan 1014.5 milyon liralık borcu konsolide edilmiştir.

Kâr - zarar rakamlarının hangi hesaba göre vücuda getirildiğini bilmiyorum. Ofisin tanzim ettiği kâr - zarar rakamlarına göre,

1948 - 60 devresinde mecmu zararın 337.4 milyon lira ve mecmu kârın 18 milyon lira olduğu anlaşılıyor.

Diğer taraftan, aynı devrede Ofisin mecmu finansman ihtiyaçları Merkez Bankası'ndan borçlanma veya tediyatı tarafından tâyin edilmiştir. Merkez Bankası bu devrede Ofisin yegâne finansman kaynağı olmuştur. 1948 - 60 devresinde, Ofisin borçlanmasındaki mecmu net artış 1752 milyon lira, tediyatının yekûnu ise 221.8 milyon lira olmuştur. Binaenaleyh, bu devre zarfında Bankadan Ofise aktarılan fonların kıymeti 1530.8 milyon lira olmuştur.

Bu devre zarfında Ofisin finansman ihtiyaçları aşağıdaki üç hususdan ileri geliyordu :

a. Hububat siloları ve ilgili teçhizatın finansmanı,

b. İyi senelerde stokların birikmesinin finansmanı,

c. Carî zararların kapatılması için finansman. Bu devre zarfında ikinci kalem altındaki finansman ihtiyacının sıfır olduğunu farzetmek mümkündür, çünkü uzun vâdede stokların biriktirilmesi ile eritilmesi birbirini telâfi etmiş olacaktır.

O halde mesele, devre içinde Ofisin yatırım masraflarını tahmin etmektir. Maalesef bu mevzuda bilgi edinemedim. Bu talihsizlik ve belki de tatil mevsimine rastlaması eseridir. 1949 - 50 yıllarında 500.000 tahmin edilebilen silo kapasitesi, 1959 - 60 yıllarında 3.500.000 tona çıkarılmıştır. Mesele şudur: Bu programın masrafı devre zarfındaki mecmu finansman ile ilân edilen safî zarar yekûnu farkına muadil midir? Bu faraziye doğru ise, programın 1200 milyon Türk lirasına mal olmuş olması lâzımdır ki, bu kabul edilemiyecek kadar yüksek bir rakamdır. 1949 ve 1958 yıllarındaki amortismanlara nazaran yapılan kaba bir tahmin, silo programının maliyetinin 450 milyon lira civarında olduğunu gösteriyor. Daha sağlam olmak için, programın maliyetinin 500 milyon lira civarında olduğunu kabul edebiliriz.

Bu faraziye doğru ise, o halde bu devre zarfında, Ofisin uğradığı hakiki zarar yekûnu, ilân edilen 337.4 milyon liradan ziyade, 1000 milyon liraya (1530 milyon - 500 milyon) yaklaştığı söylenebilir. On iki ile taksim edilince, Ofisin 1948 - 60 devresinde, ortalama olarak yılda 83 milyon lira zarar etmiş olduğu meydana çıkar.

Ofisin yaptığı hizmetlere mukabil ödenen bu fiyatın çok yüksek olduğu muhakkaktır. Bu durumun sebeplerini araştırmak her halde yerinde olacaktır. İlk bakışta, zararı meydana getiren faktörler arasında şu hususlar vardır: Fazlasiyle yüksek olan silo kapasitesinin sebebiyet verdiği yüksek işletme masrafı ile yüksek amortisman payı; satış fiyatı ile alım fiyatı arasındaki marjın kifayetsiz oluşu ile bütün memlekete şâmil bir tek satış fiyatının tesbit edilmiş olması (bu sonuncu husus yüksek nakliye masrafının kapatılmasına engel oluyor); ve nihayet lüzumsuz miktarda personel istihdamı ile fazla büro kirasının mevcudiyeti.

Durumu ağırlaştıran bir nokta, ithal edilen buğday maliyetinin dahilî alımlardan düşük olmasıdır. İthal edilen buğdayın maliyeti ile satış fiyatı arasındaki marjın 20 kuruş civarında olduğu, halbuki dahilî alım - satımda bu marjın halen 7 - 8 kuruş civarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bugünkü alış veriş hacmiyle, Ofisin satış masraflarının 11 - 12 kuruş civarında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hububatta fiyat politikasına ait bu bahsi tamamlarken, aşağıdaki noktalar üzerinde de durmak istiyorum :

— Evvelâ, Hükûmetin fiyat politikası hakkında birkaç söz; yukarıdaki tetkikten, fiyat seviyesinin bazı hallerde sadece iktisadî mülâhazalara ve hububatın Türkiye ziraatindeki rolüne ait uzun vâdeli bir görüşe göre tâyin edilmediği anlaşılıyor. Meselâ, 1951 senesinde 19.3 kuruş olan alım fiyatının 1952 de birden 29 kuruşa çıkarılması çok yüksek bir sıçrama teşkil etmiştir. O tarihte, daha mahdut bir artışla, faraza fiyatın 25 kuruşa çıkarılması ile, istihsalde aşağı yukarı aynı artışı elde etmenin mümkün olabileceği intibaı mevcuttur. Yüksek fiyat, Ofisin ihracat mevzuundaki kötü satış politikası ile birleşince, ihracat dolayısiyle büyük zararlar meydana gelmiştir. 1952 de fiyatın tesbitinde siyasî düşüncelerin rol oynadığı intibaı uyanmaktadır. Müteakiben 30 kuruşluk fiyat, 1957 ye kadar, yani diğer fiyatların (sınaî ve ziraî fiyatların) çok süratle arttığı bir devrede, muhafaza edilmiştir. Bunun neticesinde hububat müstahsillerinin iştira gücünde hissedilir azalmalar vuku bulmuştur; bilhassa 1955 ile 1957 arasında aynı zamanda iki sene içinde bir defa 1957 de, ikinci defa 1959 da fiyata, onar kuruşluk zamlar yapmak mecburiyeti doğmuştur. 1959 seviyeleriyle bile, hububat fiyatları ile diğer fiyatlar arasında fasıla teessüs etmedi. Bunu ortaya çıkaran tecrübe 1961 deki fiyasko oldu. 1961 de fiyatları, aynı sene dahilinde, arka arkaya iki defa yükseltmek icabetti. Bu

artışları, 1962 deki 10 kuruşluk zam takip etti. 1961 ve 1962 deki zamlar, serbest hububat piyasasındaki gelişmeler tesiri altında yapıldı. Böylece, hükûmet, buğday ve diğer hububat fiyatlarını tâyin eden müstakil kuvvet olmaktan çıktı. Serbest piyasada teşekkül eden fiyatı takip etmek zorunda tabiî bir faktör haline girdi.

— Saniyen, heyeti umumiyesiyle hububat piyasasının tanziminde Ofisin rolü hakkında bir iki söz söylemek icabeder. Mesele, Ofisin bütün piyasada fiyatları tanzim etmesinin mi yoksa, muayyen ihtiyaçları muayyen bir fiyat üzerinden karşılamakla iktifa etmesinin mi yerinde olacağı meselesidir. Tecrübeler göstermiştir ki, Ofisin hâkim vaziyetini kaybettiği ve piyasaya dikte edeceği yerde piyasayı takip etmek zorunda kaldığı şartlar hâsıl olabilmektedir.

Müessir bir fiyat politikasının mevcudiyeti için, piyasanın hükûmetin tâyin ettiği fiyata tâbi olması lâzımdır. Kendi tâyin ettiği fiyatı müessir kılabilmek için, Ofis, sadece muayyen kategoride müstehliklere buğday satmakla iktifa etmeyip, bütün piyasaya, tâyin edilen fiyat üzerinden satış yapabilmelidir. Bu, büyük stokların mevcudiyetini icabettirir. Bu mevzu hakkında, tercihan müstakbel bir yılda, istihsal yeniden düşmeden ve serbest fiyatlar yükselmeden evvel bir karara varılmalıdır.

— Üçüncü olarak, 1950 - 60 arasında hükûmetin silo kapasitesi mevzuundaki yatırım siyasetinin yanlışlığı meydana çıkmıştır. O zaman yaratılan depolama kapasitesi (3.500.000 ton), piyasaya aktif bir şekilde müdahale etmek hedefini güden bir stok politikası takip edilse bile, Ofisin ihtiyacının çok üzerindedir.

— Nihayet, dördüncü olarak, hububatta fiyat politikasının finansmanı meselesi vardır. Geçmiş tecrübelerden anlaşıldığı gibi, halen tatbik edilmekte olan Merkez Bankası'na dayanma usulü, enflâsyonist tehlikeler taşımaktadır. Bu aynı zamanda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin rantabl çalışmasını önleyen unsurlardan biridir. Finansman için hazır bir kaynağın bulunması dolayısiyle, Ofisi tasarrufa ve rasyonalizasyona sevkedici bir teşvik mevcut değildir. Ofis, tedricen bütçeden işletme sermayesi ile teçhiz edilmeli ve normal şartlar altında muamelelerini işletme sermayesi ile karşılamaya mecbur edilmelidir.

B. TÜTÜN

Türkiye'de tütün mahsulü, ananevî olarak, kısmen Tekel tarafından, kısmen özel sektör (tütün tüccarı veya ecnebi firmaların mü-

messilleri) tarafından satın alınır. 1948'e kadar, Tekelin piyasaya girişi, sigara imalinde kullanılacak tütünün mübayaası maksadına matuf idi. 1948 de ilk defa olarak, hükûmet piyasayı tanzim etmek maksadıyla piyasaya müdahale etmeğe başlamıştır. İlk düşüncenin, tütün müstahsilini, talepte arza nazaran vuku bulan değişmeler neticesinde fiyatlarda meydana gelen temevvüçlerden korunması şeklinde olduğu anlaşılıyor. Talebin arza nazaran sert bir şekilde düştüğü hallerde, fiyatlarda şiddetli sukutlar oluyordu. Hükûmetin piyasaya müdahalesinin sebebi, fiyatlarda bu gibi sukutlara mâni olmak ve müstahsilin satamadığı tütüne bir pazar temin etmek gayelerine matuf idi. Tekel İdaresine, destekleme maksadıyla alımlara salâhiyet veren Ocak 1948 Kararnamesi, 1947 tütün mahsulü ile ilgili idi. Bu mahsul ortalamanın çok fevkinde bulunuyordu. Maksat açıkça, fiyatların sert bir şekilde düşmesine engel olmaktı.

Kararın gerisindeki gerçekler şunlardı: 1946 da, tütün istihsali 98.000 ton'a çıkmış ve özel sektör bu mahsulün 68.000 tonunu satın alırken, Tekel 25.000 ton satın almıştı, 1947 de istihsal yeniden artarak 102.000 tonu bulmuştu. Ortalama fiyat 240 kuruş idi. O sıralarda, tüccarın ve ecnebi firmaların alımlarını evvelki seneye nazaran daraltacakları ve fiyatların sert bir şekilde düşeceği anlaşıldı. İşte hükûmeti müdahaleye sevkeden durum bu idi. 1948 de, Tekelin mecmu alımları 35.000 tona çıkarıldı, buna mukabil özel sektörün alımları 55.000 tona indi. Her iki sektörün ödediği ortalama fiyatlar birbirine yakın olup 182 kuruş civarında idi. Müteakip senenin mahsulü yeniden 93.000 tona düştü. Tekel, mecmu alımlarını 26.000 tona düşürdü, buna mukabil özel sektör 52.000 ton satın aldı. Bu sırada destekleme maksadiyle hükûmetin müdahale etmesi keyfiyeti yerleşmiş oldu ve bu usule, o zamandan beri, başvuruldu.

Destekleme mübayaasına imkân veren birinci kararname, finansman kaynağı olarak şunları gösteriyordu :

a. Hazine kefaletini haiz olan bonoların ihraç edilmesi (15 milyon TL.)

b. Ticaret Vekâleti'ne tâbi döner sermayeden 6 milyon TL.

c. Ziraat Bankası'nda 720 No.lu kararnameye göre teşekkül eden fondan 8 milyon TL.

d. Ekici tütün satışları üzerinden, K. 720'ye göre yapılacak kesintilerden 8 milyon TL.

TABLO XI

Tütün Alımları (1947 - 1962)

	Tekel alımları		*Destekleme alımları*		*Özel Sektör alımları*		*Toplam alımlar*		
	Miktar (ton)	*Ort. Fiyat (Kilo/Kuruş)*	*Miktar (ton)*	*Ort. Fiyat (Kilo/Kuruş)*	*Miktar (ton)*	*Ort. Fiyat (Kilo/Kuruş)*	*Miktar (ton)*	*Ort. Fiyat (Kilo/Kuruş)*	*İstihsal (ton)*
1947	23.170	181	11.805	178	55.362	185	90.337	183	101.928
1948	16.363	221	9.431	218	52.392	220	78.187	220	83.079
1949	18.122	185	14.512	192	57.767	193	90.402	191	100.035
1950	16.861	180	25.646	175	43.891	186	86.499	181	93.328
1951	16.190	185	19.378	194	44.164	195	79.733	193	88.651
1952	15.917	214	6.279	246	62.674	247	84.870	240	91.958
1953	20.237	216	12.951	233	76.866	242	110.055	236	117.795
1954	12.930	256	1.283	256	84.026	294	98.240	289	102.000
1955	31.229	241	22.805	269	60.916	263	114.951	258	120.000
1956	36.075	253	5.963	283	71.126	218	113.167	280	116.570
1957	37.600	328	10.188	264	72.906	314	120.695	314	123.000
1958	36.159	447	17.658	465	57.347	463	111.165	459	115.300
1959	36.824	438	34.778	533	51.857	386	123.460	527	129.380
1960	27.978	458	15.895	338	77.683	503	121.537	471	135.000
1961	20.551	743	—	—	77.882	807	98.434	793	101.400
1962	38.697	1172	8.600	1187	39.120	1152	86.419	1165	82.200

Böylece finansman için temin edilen meblâğ 40 milyon TL.'ı buluyordu.

Aşağıdaki satırlarda, 1947 - 1962 devresinde Tekel tarafından verilen bilgilere istinaden, yapılan destekleme alımlarının seyrini takip etmeğe çalışacağım. Bağlı tabloda, alımlar üç başlık altında gösterilmiştir: Tekelin kendi ihtiyaçları için alımları, Tekelin destekleme alımları ve özel sektörün alımları. Rakamlar mahsul yılına aittir (Tütün mahsulü umumiyetle sene sonunda veya müteakip senenin başında satın alınır, sonra 10 - 12 aylık bir devre zarfında dinlendirilir ve işlenir ve bunu müteakip satışa arzedilir. Tabloda sonuncu bir sütunda, İstatistik U. Müdürlüğü tarafından yayınlanan istihsal rakamlarını veriyoruz.

Tabloya bakınca, Tekel'in destekleme alımlariyle ilgili olarak takip ettiği siyaset hakkında aşağıdaki intibaları edinmek mümkündür: Destekleme alımlarının seviyesini tâyin eden en önemli faktörün, özel sektör alımlarının olduğu anlaşılmaktadır. Özel sektör tarafından yapılan alımların önemli nispetlerde düştüğü senelerde (1950, 1955, 1958 ve 1962), destekleme alımı namı altında satın alınan miktarlar umumiyetle geniş ve bir evvelki seneye nazaran, daha fazla olmuştur. Destekleme ameliyelerinde rol oynamış görünen ikinci faktör, mahsulün hacmidir. Mecmu istihsalde büyük artışların vuku bulduğu senelerde, bu husus fiyatların düşme temayülüne yol açmış ve destekleme alımları genişlemiştir. 1949 ve 1953 senelerinde bu faktörün tesirleri görülmüştür.

Tekel İdaresi tarafından destekleme alımları için ortalama fiyatlar, ekseriyet itibariyle kendi ihtiyaçları için yaptığı alımlarda ödediği fiyatların üzerinde olmuştur. Başlıca istisna 1960 senesinde idi. O sene içinde, destekleme fiyatı, ortalama Tekel fiyatiyle özel sektör fiyatının bariz surette altında kalmıştır. Destekleme için ödenen ortalama fiyatlar umumiyetle özel sektör tarafından ödenen fiyatlara yekûn olmuştur. Tütün mevzuunda, fiyatların tütün tiplerine ve kalitelerine göre büyük değişmeler gösterdiği kaydedilmelidir. Son zamanlarda destekleme alımlarına yöneltilen bir tenkid, tütün ekimine müsait olmıyan topraklarda yetiştirilen alçak kaliteli tütün (Büyük yapraklı tütün) için fazla yüksek fiyatların ödendiğidir. 1959 da bu hususun bilhassa vârit olduğu anlaşılmaktadır. O sene ortalama destekleme fiyatı, hem tekel fiyatlarının, hem özel sektörün fiyatlarının üzerinde olmuştur. Müteakip senede destekleme fiyatı önemli ölçüde düşürülmüştür. Her halde maksat, elverişsiz toprakta alçak kaliteli tütünün yetiştirilmesine engel olmak idi.

Yukarıdaki problem hariç, destekleme alımlarının, müdahale politikasının yokluğunda özel alımlarda ve mecmu istihsalde vaki olan değişmeler dolayısiyle zuhur edecek aşırı fiyat temevvüçlerini azaltmış olduğu söylenebilir. Bu alımların bilhassa son senelerde, müstahsil fiyatı ile toptan satış fiyatı arasındaki marjın küçülmesinde rol oynadıkları anlaşılmaktadır.

Şimdi, destekleme ameliyelerinin malî neticelerini tahlil etmeğe çalışalım. İstinat edeceğimiz bilgiler, Tekelin verdiği bilgilerle Merkez Bankası istatistikleridir.

Evvelâ, destekleme alımlarının malî kaynakları ile bu alımların yürütülmesi şekli hakkında biraz izahat vermek doğru olur. Tekel idaresinden alabildiğim bilgiye nazaran destekleme işlerinde baş vurulan başlıca finans kaynakları ikidir :

a. Merkez Bankası'nda iskonto ettirilen hazine kefaletini haiz bonolar,

b. Tütün ekicilerinden 1945 ten beri kesilip Ziraat Bankası'nda bir fona yatırılan paralardan hâsıl olan meblâğlar.

Bu kesintilerle tahakkuk ettirilmesi düşünülen proje gerçekleşmemiştir. 1960 tan sonra, hazine bonosu yoluna dayanmak usulüne son vermeğe çalışılmıştır. 1960 ve sonraki mahsullere dair kabul edilen kararnamelerde, ameliyenin ihtiyaç gösterdiği finansmanın Maliye Bakanlığı tarafından temin edileceği kaydedilmiştir. 1961 de tütünde destekleme ameliyesi hakkında kabul edilen bir kanun, bu mevzu ile ilgili teşekküllerin senelik ameliyelerinin bilânçosunu, yüksek murakabe kuruluna vermelerini âmirdir. Kurul, malî neticeleri tetkik ve tasdik eder ve eğer zarar varsa, miktarını Maliye Bakanlığı'na bildirir. Maliye Bakanlığı müteakip bütçeye ön zararı karşılayacak tahsisatı koyar. Kâr varsa, irat olarak bütçeye kaydolunur.

Destekleme alımları hakkında açıklanması icap eden diğer bir nokta, başından beri Tekelin, destekleme alımlariyle elde edilip ihraç edilemiyen tütünü, dilediği takdirde kendi imalât stokuna transfer edebileceği, diğer taraftan, kendi ihtiyacı için satın alınan tütünü de destekleme stokuna transfer edebileceği hususudur. Bu transferler maliyete göre yapılır. Bu sonuncu kaidenin neticesi, normal imalât alımları ile destekleme alımları karışmaktadır. Böylece, destekleme ameliyesinin hakikî seyrini takip etmek çok güç, hattâ imkânsız olmaktadır. Tekel tarafından verilen bilgi meyanında, des-

tekleme mübayaaları sonunda yapılan satışlar miktarı ortalama fiyatı ve bu ameliyelerden hâsıl olan *sâfi* kâr veya zarar vardır. Satışlar, tütün işlendikten ve dinlendirildikten sonra yapıldığına göre, satış fiyatı, bu ameliyelerin masrafını da ihtiva eder veya etmesi lâzım gelir. Aşağıdaki tabloda 1947 den beri destekleme alım ortalama fiyatı ile ortalama satış fiyatları mukayese edilmiştir:

TABLO XII

	Dektekleme Alım F. *(Kilo/Kuruş)*	*Destekleme Satış F.* *(Kilo/Kuruş)*
1947	178	—
1948	218	372.4
1949	192	359.8
1950	175	332.3
1951	194	333.0
1952	246	272.2
1953	233	320.6
1954	256	303.8
1955	269	344.1
1956	283	436.1
1957	264	423.7
1958	465	400.8
1959	533	516.9
1960	338	909.2
1961	—	784.9
1962	1787	829.6

1957'ye kadar kilo başına satış fiyatı, alım fiyatından, hayli değişik nispetlerde bile olsa, yüksek olmuştur. 1958 den sonra (1960 yılı müstesna olmak şartiyle) nazarı dikkati celbeden endişe verici husus, dinlendirme ve imalât masrafları dahil olduğu halde satılan tütün fiyatının, ham tütün fiyatından alçak olmasıdır. Tekel'in satış kabiliyetinin tüccarınkinden pek farklı olamıyacağına göre, bu husus alınan ve satılan tütünün kalitesi ile ilgili olmalıdır. Fena kaliteli tütünün alıma mevzu olması herhalde destekleme ameliyelerinde zararı arttırıcı tesir yapıyor.

Destekleme namı altında satılan miktarlara gelince, çoğu yıllarda satılan miktar geçen yıl mübayaa edilen miktardan hayli fark-

lıdır. Bu şartlar altında, stok edilen net kâr veya zarara bir mâna vermek çok güç oluyor. Tekel tarafından verilen rakamlarda 1952 yılı hariç her yıl net kâr mevcuttur. Durumu anlıyabilmek için, müteakip tabloda, bir yandan her yıl alım için ödenen mecmu meblâğı, diğer yandan satıştan elde edilen mecmu hâsılatı kaydettik. Diğer bir sütunda Tekel İdaresi tarafından ilân edilen sâfi kâr veya zararları gösterdik. Sonuncu bir sütunda Tekelin, yıl sonları itibariyle, bir evvelki yıla nazaran, Merkez Bankası nezdindeki borcun da net artış veya azalmalarını kaydettik.

TABLO XIII

Destekleme Ameliyelerinde Alım Kıymetleri ve Satış Hasılatı
(milyon lira)

	Alım Kıymeti	*Satış hasılatı*	*Net kâr veya zarar*	*Merkez Bankası'na borçta net artış (+) veya azalış (—)*
1947	19.5	—		
1948	20.7	9.5	+ 1.54	+ 31
1949	27.5	27.7	+ 4.80	— 10
1950	43.6	36.4	+ 0.70	+ 19
1951	36.8	21.0	+ 0.92	+ 6
1952	15.0	49.5	— 1.88	0
1953	29.8	70.8	+ 2.34	0
1954	3.2	45.4	+ 0.26	+ 5
1955	61.5	47.1	+ 2.80	+ 10
1956	16.7	2.4	+ 0.28	+ 85
1957	26.4	83.5	+ 2.58	+ 15
1958	81.2	22.6	+ 0.88	0
1959	184.3	56.6	+ 2.57	+ 46
1960	54.0	115.5	+ 23.7	+ 57.5
1961	—	185.7	+ 43.5	+ 50.0
1962	101.4	101.2	+ 19.9	0

Yine, Tekel'in destekleme ameliyelerinde net kâr veya zararı nasıl hesabettiğini bilmiyorum. İşletme masraflarına dair elde rakam yoktur, fakat desteklemenin alım masrafında mucip olduğu artışın fazla yüksek olmaması icabeder. Çünkü Tekel zaten bir alım teşkilâtına ve depolama kapasitesine sahip olup, bunları destekleme stokları için kullanabilir. Mamafih, dinlendirme ameliyesinin hayli masraflı olması icabeder.

Kârın hesaplanmasındaki ikinci güçlük Tekel'in destekleme maksadiyle satın aldığı tütünü imalât stokuna transfer edebilmesi veya imalât için satın aldığı tütünü piyasada satabilmesidir. Bu husus destekleme ameliyesi için müstakil bir hesabın meydana getirilmesini güçleştirdiği gibi alımların neticesinde hasıl olacak kâr veya zararın hesabını da güçleştirir.

Tekelin, destekleme muamelelerine dair bütün bilgileri neşretmesi çok şayanı temennidir. Ayrıca, ya destekleme stokundan imalât stokuna ve aksi istikamette yapılan transferleri durdurmalı veya bu transferler hakkında tam bilgi vermelidir. Nihayet, her sene destekleme ameliyesini gerçekleştirmek için lüzumlu olan finansmanı ve bu hususta başvurulan kaynakları açıklamalıdır.

Anlaşılan, mazide finansman, başlıca iki kaynaktan sağlanmıştır :

a. 1945 te kabul edilen bir kanuna göre tütün ekicilerinden kesilen satış paylarının birikmesiyle hâsıl olan fon. Bu paylarla vücuda getirilmesi derpiş edilen teşekkül gerçekleşmemiş, fakat ekicilerden kesilen paralar Ziraat Bankası'nda biriktirilmiştir. Bu mesele ekicilerle hükûmet arasında devamlı bir tartışma mevzuu olmuştur. Destekleme alımlarına müteallik kararnameler bu fonu, finansman kaynağı olarak zikretmektedir.

b. Kararnameler aynı zamanda, Tekel idaresine hazine kefaletli bono ihraç etmek ve bunları Merkez Bankası'na kırdırmak salâhiyetini vermiştir. Öyle anlaşılıyor ki, finansman kaynağı olarak bu usule geniş ölçüde başvurulmuştur. Maalesef elimizdeki yegâne bilgi, Tekel'in Merkez Bankası nezdindeki mecmu borçlarına müteallikdir. Tütün destekleme mevzuundan maada, Tekel'in başka maksatlarla da Merkez Bankası'na başvurduğu malûmdur. Bu arada bir sigara ve bir bira fabrikası inşaatı olmuştur. Binaenaleyh, yukarıdaki tablonun sonuncu sütunundaki rakamlarla, tütün destekleme mevzuunda finansman ihtiyaçları arasında sarih bir münasebet kurmak mümkün değildir.

Sonuç olarak, evvelâ ileri sürmek istediğim şey, halihazırda en âcil mevzuun tütün destekleme ameliyeleri için ayrı bir hesabın meydana getirilmesi ve bu hesabın açıklanmasıdır.

— Daha fazla bilgi elde edilinceye kadar, tütün destekleme tatbikatı lehine ve aleyhine söylenebilecek hususlar şunlardır:

Tekel'in piyasaya müdahalesi iki sebepten faydalı görünüyor: 1) Dahilî istihsalde âni değişmelerle dünya talebindeki tahavvüllerden meydana gelebilecek fiyat temevvüçlerini azaltmak. Şayet Tekel sadece kendi ihtiyaçları için mübayaada bulunsaydı, dahilî istihsalden hükûmetin yaptığı alımlar, yekûnun 1/4 ilâ 1/3'ü arasında bir nispette kalırdı. (Tekelin kendi ihtiyaçları 30.000 ton civarında olup, dahilî istihsal 90.000 ton ile 130.000 ton arasında değişmektedir). İstihsalin 3/4 ünün mübayaası özel sektöre bırakılırsa ve böylece fiyatın tamamen piyasa kuvvetleri tarafından tâyinine müsaade edilirse, fiyatlarda çok büyük temevvüçler hâsıl olur.

Maamafih, hükûmet piyasaya müdahale ederken, dünya talebi temayüllerini, diğer memleketlerdeki istihsali ve dünya fiyatlarını nazarı itibare almak zorundadır. 1961 ve 1962 yıllarında dünya fiyatlarında artışlar vuku bulmuştur. Geniş ölçüde, bu hareketlerin sebebi, Balkanlarda tütüne ârız olan hastalık idi. 1963 te bu hareket kuvvetinden kaybetmiştir. Yukarıdaki şartların tesiriyle, Türkiye'de tütün için özel sektör tarafından ödenen ortalama fiyatlar, 1960 yılında kilo başına 5 lira iken, 1961 de 8 liraya ve 1962 de 11.5 liraya çıkmıştı. Bununla beraber, 1962 de özel sektör tarafından yapılan alımlardaki büyük azalma dikkat çekici idi.

1963 istihsali 131.000 ton gibi rekor bir seviyeye çıkmıştır. Mübayaa fiyatları kati surette belli olmamakla beraber 9 - 10 lira arasında kaldıkları tahmin ediliyor. Tatmin edici görünen bu fiyata bile, müstahsilden, fiyatın istihsal maliyetini karşılamadığı şeklinde şikâyetler olmuştur. Bu seneki istihsal tahmini geçen senenin bile üzerindedir ve şimdiden fiyatlara dair talepler ileri sürülmektedir. Tekel'in, piyasaya girerken tâyin edeceği mürettep fiyatlarının seviyesi, ihracat bakımından hayatî önemdedir.

— Son bir mesele, finansmana müteallikdir. 1960 tan sonra tütün destekleme mevzuuna dair çıkarılan kararnamelerin hepsinde, lüzumlu finansmanın Tekel Bakanlığı tarafından tespiti ile bunun Maliye Bakanlığı tarafından karşılanması esası mevcut idi. Tatbikatta, bu kaideye tamamen riayet edilip edilmediği meçhuldür. 1963 yılında Merkez Bankası'ndaki Tekel bonolarının kıymeti 75 milyon lira artmıştı. Haziran 1964 te ise bu bonoların kıymeti 375 milyon liraya baliğ olmuştur. Kuvvetle muhtemeldir ki, Tekel tarafından elde edilmiş olan bu fonların önemli bir miktarı tütün desteklenmesinde kullanılmış olsun. Bu kredilerin bazılarının yeniden

donma tehlikesi vardır. Böylece bu kaynaktan enflâsyonist tazyiklerin doğması tehlikesi bertaraf edilmiş olmaktan uzaktır.

Tekel ve Maliye Bakanlıkları birbirine bağlı olan şu iki kararı vermek durumundadırlar: a. fiyat seviyeleri, muhtemel zararları asgariye indirecek şekilde tâyin edilmeli, b. müstakbel bütçelerde fiyat desteklenmesi masrafı, hiç değilse tedricen, bütçeye aktarılmalıdır.

C. SATIŞ KOOPERATİFLERİ BİRLİKLERİ

Satış Kooperatifleri Birlikleri vasıtasiyle yapılan fiyat müdahalesi hakkında fikir edinmek için, bunların tarihçe ve fonksiyonları hakkında kısaca bilgi vermek faydalıdır.

İlk satış kooperatifleri, Ege mıntıkasında, incir müstahsillerini biraraya getiren gruplar şeklinde 1914 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır[13]. Birinci teşekkül Aydın - İzmir müstahsilleri grubu idi. Aydın'dan sonra Egenin diğer yerlerinde kooperatifler kurulmuştur.

1935 senesinde hükûmet, memleket dahilinde geniş bir satış kooperatifleri ağı kurulması için harekete geçmiş ve Satış Kooperatifleri ile Satış Kooperatifleri Birlikleri hakkında bir kanun kabul ettirmiştir. Kurulacak satış kooperatiflerinin başlıca gayeleri, üye müstahsillerin mahsullerine alıcı bulmak, mutavassıtları mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmak ve nihaî alıcılarla iş yapmak, piyasada tanzim edici bir rol oynıyarak aşırı fiyat temevvüçlerine mâni olmak idi. Ortakların kooperatife yatırmak mecburiyetinde bulundukları asgari sermaye hakkında kaideler konmuştur. Kooperatifler, üyelere işletme kredisi ve bazı hallerde sabit sermaye kredisi verebileceklerdi. Herhangi bir bölgede, üç kooperatif bir araya gelerek bir birlik kurabilirlerdi. Herhangi bir bölgede, bir mahsul üzerinde, birden fazla birlik olamazdı.

1935 Kanunundan beri Satış Kooperatifleri adediyle Birlik adedi süratle artmıştır. Halihazırda üç büyük Birlik mevcuttur: İzmir'de Tariş (Bunun pamuk, incir ve üzüm üzerinde çalışan kısımları vardır). Çukurovada Çukobirlik (pamukla uğraşır), Giresun'da Fiskobirlik (Fındık için kurulmuştur). Daha az önemli 11 Birlik de faaliyet halindedir. Satış Kooperatifleri'nin 1961 yılında ödenmiş

[13] Ziraî Satış Kooperatifleri'nin tarihçeleri ve halihazır durumları hakkındaki bilgi şu kaynaktan elde edildi. Nurettin Hazar, Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri, Ziraat Bankası, Ankara 1961.

sermayeleri 47.7 milyon lira, Birlikler'in ödenmiş sermayesi ise 42 milyon lira idi.

Satış Kooperatifleri Kanunu'nda ifade edildiği üzere, bunların esas fonksiyonu, üyelerinin mahsullerini kıymetlendirmek ve satmaktır. Şayet üyelerin teslimatı Birliğin taahhütlerini yerine getirmesine imkân vermiyorsa, ortak dışı alımlar yapılabilir. Nihayet, hükûmet müstahsillerin himayesi için bunu lüzumlu görüyorsa, ortak dışı alımlar yapılabilmektedir.

1949 - 50 senelerine kadar hükûmet Birliklerden, müstahsilleri himaye maksadiyle alımlar yapmalarını istemişti. 1950 yılında, hükûmet, İzmir ve Adana pamuk birliklerinden pamuk sahasında müdahale alımları yapmalarını istedi (Kararname N. 836). Kararnameye göre, bu müdahalenin gayesi «pamuğun serbest şekilde ihraç edilmesinin yerli sanayii ham maddeden mahrum bırakmamak» idi. Bu müdahale, harb zamanında kabul edilmiş olan Millî Korunma Kanunu'na istinat ediyordu. Kararname birlikler tarafından satın alınacak pamuğun, piyasa rayiciyle Sümerbank'a devredilmesini emrediyordu. Maliyet ile piyasa fiyatı arasındaki fark Ziraat Bankası nezdinde tutulan Millî Koruma Fonu'ndan ödenecekti. Haddi zatında, Millî Koruma Fonu'nun seviyesi fiyat farklarını karşılamaya kâfi gelmiyordu. Ziraat Bankası'nın kendisinde de bu maksada tahsis edebileceği kaynaklar mahdut idi. 1950 den sonra pamuk müdahale alımlarına devam edildi ve 1953 senesinde Ziraat Bankası, reeskont ettirilmek üzere birliklerin senetlerini Merkez Bankası'na getirmeğe başladı; böylece, 1954 ile 1958 arasındaki şiddetli enflâsyon devrinde, müdahale alımlarının finansmanını temin edecek olan mekanizmaya yol açılmış oldu.

Çeşitli birliklerin, yıllar itibariyle, muhtelif mahsuller üzerindeki muamelelerini takip etmek güçtür. Eldeki malûmat, bu ameliyelerin başlandığı tarihten itibaren borçların büyük kısmının 154 sayılı kanunla konsolide edildiği tarihe kadar, muhtelif maddeler bakımından mevzuubahsolan mecmu zararlara aittir. Hazine tarafından 1961 senesinde deruhte edilen Birlik Borçları, Merkez Bankası tarafından reeskont edilmiş olan borçlardır. Ziraat Bankası kaynaklarından karşılanan bazı borçlar konsolidasyon ameliyesinin dışında kalmıştır. Bu sonuncu borçların kaynakları hakkında da bilgi mevcuttur.

Durumu daha muğlak bir hale koyan bir cihet de Merkez Bankası ve Ziraat Bankası avansları üzerinden ödenmesi gereken ve

ödenemiyen faizlerin de Konsolidasyon'a tâbi tutulan meblâğlara ithal edilmiş olmasıdır.

Müdahale alımları namı altında, muhtelif seneler zarfında çeşitli birlikler tarafından yapılan alım ve satımların miktarı, mevzuubahsolan ortalama alım ve satış fiyatları, her sene stoka devredilen miktarlar ve bu ameliyeler zarfında hasara uğrıyan veya kaybolan kıymetler hakkında bilgi toplıyabilmeme, maalesef zaman müsaade etmemiştir. Bütün Birliklere giderek, bilgi toplamak mümkün olabilir ancak bu, zaman ve sabır isteyen bir iştir.

Şunu biliyoruz ki 1950 - 1954 devresinde, Satış Kooperatifleri Birlikleri'ne pamuk, incir, fındık ve üzüm müdahale alımları için verilen krediler, müteakip devreye nazaran (1954 - 1958) mahdut kalmıştır. 1950 - 1954 devresinde Birliklere Ziraat Bankası tarafından açılıp ödenmiyen mecmu kredi 155 milyon liradır. Bu meblâğ devre zarfında Birliklerin zararlarını, kayıpları ve alımlar ile ilgili masrafları ifade ediyor. Bu meblâğ dahilinde İzmir Pamuk Birliği'ne düşen miktar 87.7 milyon lira, Çukurova Pamuk Birliği'ne düşen miktar 50.2 milyon lira, Giresun Fiskobirlik'e düşen miktar 15 milyon lira ve İzmir Üzüm Birliği'ne düşen miktar da 2.1 milyon liradır. Bu devre zarfında müdahale alımlarının diğer bir karakteristik vasfı, alım fiyatlarının hükûmetçe kararname ile tespit edilmeyip, şartlara göre Birlikler tarafından tâyin edilen tanzim fiyatlarına göre yapılmış olmasıdır.

1954 yılında ve müteakip yıllarda manzara büyük bir değişiklik arzediyor. Evvelâ şuna işaret etmek icabeder ki, Türkiye'de kuru yemiş istihsalinin çok mühim bir kısmı ihraç edilmekte olup, pamuk mahsulü de gittikçe artan miktarlarda ihraç edilmektedir. 1954 ten itibaren pamuğun ve kuru yemişlerin dahilî fiyatlarında, dahil enflâsyonist tazyikin şiddetlenmesi yüzünden, bir artış hareketi başlamıştır. Bu hareketin dünya fiyatları hareketleri ile hiçbir ilgisi yoktu. Türk lirasına resmî rayiç üzerinden çevrilen dünya fiyatları, dahilî fiyatların hayli altında kaldı ve gittikçe artan bir ölçüde dünya fiyatları ile dahilî fiyatlar arasındaki farkları, fiyat sübvansları yolu ile kapatmak mecburiyeti hâsıl oldu.1954 - 1958 devresinde, ihracata sübvansyon vermek zarureti, çoğu hallerde hükûmetçe tesbit edilen asgari fiyatlarda Birliklerin yaptığı müdahale alım ve satımlarının başlıca sebebi idi. Aşağıdaki tabloda, pamuk, fındık, incir ve kuru üzüm dahilî fiyatları ile ortalama ihraç fiyatlarını mukayese etmeğe çalıştım. Dahilî fiyatların, başlıca borsalar-

da yıllık ortalama fiyatlar tarafından temsil edildiği kabul edilmiş, ihracat fiyatları ise istatistik U. Müdürlüğü neşriyatından alınmıştır.

TABLO XIV

Dahilî Fiyatlarla İhracat Fiyatlarının Mukayesesi
(1954 — 1958)

	Pamuk (Kilo/kuruş)	
	Dahilî Fiyat (İzmir Akala)	*İhraç Fiyatı*
1954	269	244
1955	319	245
1956	316	213
1957	411	192
1958	470	182

	Fındık (Kabuksuz, Kilo/kuruş)	
	Dahilî Fiyat (Giresun sıra)	*İhraç Fiyatı*
1954	274	248
1955	383	282
1956	391	354
1957	382	307
1958	440	263

	Üzüm (Çekirdeksiz, Kilo/kuruş)	
	Dahilî Fiyat (No. 8 İzmir)	*İhraç Fiyatı*
1954	58	59
1955	77	69
1956	89	89
1957	100	89
1958	166	166

	İncir (Kilo/kuruş)	
	Dahilî Fiyat (No. 6 İzmir)	*İhraç Fiyatı*
1954	46	75
1955	59	82
1956	48	74
1957	72	92
1958	99	62

Tablo hakkında fazla izahat vermeğe lüzum yoktur. Devre zarfında dahilî fiyatlarla ihraç fiyatları arasında en önemli farklar pamuk ve fındıkta olmuştur. Üzümde hissedilir farklar 1957 de başlamış ve incirde dahilî fiyatlar 1958'e kadar, ihraç fiyatlarının altında kalmıştır.

1955 yılında, Hükûmet, Birlikler'e müdahale alımlarında, altına inemiyecekleri asgari fiyatlar tespit etmeğe başlamıştır. Meselâ 1956 senesinde pamuk için tesbit edilen asgari fiyat 290 kuruş idi. 1958 de kabuksuz fındık için tespit edilen fiyat 420 kuruş idi. Aynı şekilde, bütün yıllar için hükûmetçe, asgari fiyatlar tesbit ediliyordu.

Müdahale alımlarının mecmu maliyeti, bu devre zarfında, Birlikler tarafından Merkez Bankası'na reeskont ettirilen senetlerin kıymetiyle ölçülebilir. Evvelâ pamuğu ele alalım. İzmir Pamuk Birliği'nin bu devre zarfında Merkez Bankası'ndan elde edip ödeyemediği borç kıymeti 113 milyon lira, Çukurova Pamuk Birliği'ninki ise 180 milyon liradır. Böylece, bu devrede pamuk müdahale alımları 293 milyon liraya mal olmuştur.

Fındık mevzuunda Fiskobirlik'in, 1954 - 58 de, ödeyemediği kredi, 117 milyon lira idi. İncir için mecmu zarar 6.3 milyon lira olmuştur. Eldeki kayıtlara nazaran üzümde zarar olmamıştır. Diğer birlikleri de nazarı itibare alınca, 1954 - 58 devresinde fiyat müdahaleleri dolayısiyle hâsıl olan mecmu zarar 450 milyon lira civarındadır.

Böylece 1950 ile 1958 arasında müdahale alımları dolayısiyle hâsıl olan mecmu zararlar (faiz taksitleri dahil) 605 milyon lira civarında olmuştur. Bu meblâğ içinde konsolide edilen ve Hazinece deruhte edilen miktar (Merkez Bankası'nda reeskont edilen senet bakiyeleri tutarı faizler dahil) 377.1 milyon liradır. Geri kalan kısım, Ziraat Bankası'nın, Birliklere, Millî Korunma Kanunu'na ve hükûmet kararnamelerine göre yaptığı avanslarla diğer avanslarına tekabül ediyor. Millî Koruma Kanunu 79 No.lu Kanunla lâğvedildiğine ve sonuncu kanunun 3. cü fıkrasında, Millî Koruma hesaplarının kapatılarak bütçeye devredilmesi kaydedildiğine göre, Ziraat Bankası, Birliklere yaptığı avanslardan 96.3 milyon liralık kısmının da konsolide edilmesi gerektiği düşüncesindedir.

605 milyon liralık zararın takriben % 70'i, İzmir ve Adana'daki pamuk birliklerine isabet etmekte ve takriben % 20 si Giresun'daki fındık birliğine düşmektedir. Böylece, incir, üzüm ve diğer maddelerdeki zararlar nispeten önemsiz kalmıştır.

1958 ağustosundaki fiilî develüasyondan sonra, pamukta müdahale alımları tamamen durmuş ve pamuğun fiyatı, piyasa kuvvetlerine terkedilmiştir.

Fındık, üzüm ve incirde, 1958 ve 1962 arasında müdahale alımlarına dair kararname neşredilmemiştir. Mamafih, 1963 yılında, kararname ile müdahale alımları yapılması usulüne avdet edildiğini görüyoruz.

825 No.lu Kararname, İzmir Birliği'ni, ortak olan ve olmıyanlardan incir ve üzüm alımları yapmaya salâhiyetli kılmıştır. 9 No.lu üzümün fiyatı, kilo başına 175 kuruşu ve 6 No.lu incirin fiyatı, kilo başına 90 kuruşu geçmiyecektir.

1431, 1453 ve 1717 No.lı kararnameler, Fiskobirlik'i, ortaklardan ve ortaklar dışından fındık alımları yapmaya salâhiyetli kılmıştır. Barem fiyatı, kabuksuz fındıkta 570 kuruş olarak tesbit edilmiştir. Merkez Bankası, Fiskobirlik'e 80 milyon lira limitli bir kredi tanımıştır. İzmir İncir ve Üzüm Birlikleri'ne tanınan kredi limiti de 59.6 milyon olmuştur. 1963 sonunda, yukarıdaki kredilerden Merkez Bankası'nda kalan bakiye 21 milyon lira idi. Haziran 1964 te, bu miktar 3.4 milyon liraya düşmüştü.

Satış Kooperatifleri Birlikleri vasıtasiyle yürütülmüş olan fiyat politikası tecrübesinin sonuçları nedir? İzahatımızdan anlaşıldığı üzere, önemli ihracat subvansiyonu problemi henüz mevcut olmadığı senelerde pamuk, fındık, incir ve üzümde müdahale alımlarına başlanmıştı. Bu hareketin gerisindeki hakiki sebep, müstahsillerin, fiyatları şu veya bu şekilde garanti edilmesi amaciyle hükûmeti tazyik etmeleridir. Zamanın siyasî şartları altında, hükûmet bu tazyike boyun eğmiştir. Sonradan, enflâsyonist temayüller dahilî fiyatlarla ihraç fiyatları arasında bir fark yaratmaya başlamıştır.

IV

Türkiye ziraatinde fiyat politikasına dair izahlarımızdan sonra bazı neticelere varmak durumundayız. Evvelâ mevzuun aşağıdaki tarzda ele alınmasının doğru olmıyacağı kanaatinde olduğumu kaydetmeliyim: mesele, tamamen serbest fiyatlarla tamamen kontrollu fiyatlar arasında bir seçim yapmaktır. Türkiye'nin şartları altında, bütün ziraî fiyatları serbest bırakmak veya bütün fiyatları kontrola tâbi tutmak şeklinde doğmatik bir tutum, yerinde değildir. Doğmatik tutumun reddini icabettiren sebepler şunlardır: Ziraatte fi-

yat müdahalesi, her zaman değilse bile, bazı devreler ve bazı mahsuller bakımından başarılı olmuştur. Başarılı tatbikatın misalleri buğday (1950 - 1958 devresi müstesna) ve şeker pancarı ile çay gibi yeni mahsullerdir. Bu başarıları mümkün kılan âmilleri daha yukarıda izah etmeğe çalıştım. Fiyat müdahalelerinin ıslah edilmesi lâzım gelen hususları olabilir (bilhassa buğday mevzuunda), bunları da işaret etmeğe çalıştım. Her halde, yukarıdaki sahalarda hükûmetin fiyat müdahalesini bertaraf etmek şayanı arzu olmadığı gibi, mümkün de değildir. Hububat, küçük büyük bütün memlekete dağılmış çok büyük adette çiftçinin ilgilendiği bir mevzudur. Aynı zamanda, gıdaları dahilinde ekmeğin mühim bir mevki işgal ettiği büyük şehirler nüfusunu da ilgilendirir. Bu sahada fiyat politikası, hububat fiyatlarının, milyonlarca çiftçinin hayat standardı ile iştira gücünün, hem mutlak, hem nispî olarak, fazla alçalmasına mâni olmaktadır veya olmalıdır. Aynı zamanda fiyat politikası, ekmek fiyatında, milyonlarca müstehliki fena duruma düşürecek aşırı fiyat artışlarından korumak ve istikrarı sağlamak için lüzumludur. Bu sebeplerden dolayı, hububatta şu veya bu şekilde fiyatlara müdahale ile muayyen fiyat üzerinden satın alma garantisi lüzumlu olmaktadır. Şeker pancarı ve çay mevzularında, hükûmet tarafından tâyin edilecek fiyatlar üzerinden, satın alma garantisini icabettiren sebeplere burada tekrar avdet etmiyeceğim.

Ziraî fiyat politikasında, doktriner şekilde düşünmeyi imkânsız kılan ikinci husus, ziraî kalkınma bakımından, talep ve arz kuvvetlerine göre birçok ziraî madde fiyatlarının dalgalanmasının serbest bırakılması lüzumudur. Türk ekonomisi ve onunla beraber olarak, Türk ziraati, çok daha geniş piyasaların içine entegre olmak yolundadır. Yakın âtide, Avrupa Müşterek Pazarı ile birleşmek mevzuu ile karşılaşacağız. Entegrasyonun icabından biri, birçok ziraî mahsul fiyatlarının dünya fiyatlarından fazla uzak kalmamaları, diğer bir deyişle, dünya ticaretine giren ziraî mahsullerin dahilî fiyatlarının, dünya fiyatlarındaki değişmeleri az çok takip etmeleridir. Bunu sağlamanın en iyi yolu, fiyatların serbest piyasalarda teşekkülüne imkân vermektir. Fiyat müdahalesi hallerinde de fiyatların bir dereceye kadar seyyaliyetini sağlamak mümkündür, fakat fiyat müdahalesini şayanı arzu kılan başka iktisadî ve sosyal mülâhazalar mevcut değilse, en basit ve en münasip çarei hal, fiyatları serbest bırakmaktır.

Fiyat müdahalelerini, mahdut adette, birkaç seçilmiş maddeye inhisar ettirilmesini lüzumlu kılan sonuncu bir mülâhaza, fiyat mü-

dahalesi ameliyelerinin umumiyetle ekonomi için çok pahalıya mal olan işler olduğudur. Her hangi bir fiyat müdahalesi ameliyesi, uzun vâdede zararların birikmesine yol açmadığı ve zararsız kapatılabildiği hallerde dahi, mevzuubahsolan idare masrafları olacaktır. Devamlı zararlar ve bu zararların finansmanı şekli meselesi tabiatiyle hayatî önemdedir. Bunlar bütçeden karşılansa bile, uzun vâdeli zararlara meydan verilmemeli veya bunlar asgari bir seviyede tutulmalıdır. Zararların Merkez Bankası yolu ile finansmanının, büyük enflâsyonist tehlikeleri vardır. Bu usulün en kısa zamanda terkedilmesi şayanı arzudur. Böyle çeşitli mülâhazalar dolayısiyle fiyat müdahalesinin tamamen zarurî bulunduğu haller dışında, fiyat müdahaleleri ameliyelerinin icabettirdikleri idarî mekanizmalar şeklinde ekonomiye munzam yükler yüklemek için sebep yoktur.

Binaenaleyh, fiyat politikasının lüzumlu olduğu haller dışında, müdahalenin aleyhinde cephe almak doğru olur. Yukarıda fiyat politikasının lüzumlu olduğu hallere işaret ettik. Daha aşağıda kısaca temas edeceğim iki mühim mevzuda, tütün ve fındıkta, lehte ve aleyhte konuşmak ve tartışmak mümkündür.

Doktriner tutumu reddettikten sonra, Türkiye'de fiyat politikasının umumî gayeleri ve usulleri hakkındaki düşüncelerimizi açıklıyalım. Ziraî fiyat politikasının umumî hedefleri ne olmalıdır? Aşırı fiyat temevvüçlerine mâni olmak ve müstahsile emin bir piyasa sağlamak gibi herkesçe kabul edilen bir hedeften maada, başka iktisadî hedefleri gerçekleştirmek ve bahusus, Beş Yıllık Kalkınma Plânı dahilinde ziraat için tâyin edilen hedefleri sağlamak için fiyat politikasına başvurulmalı mıdır?

Burada, plânda ziraat için tâyin edilen hedeflere, plânın ziraî fiyat politikasına dair olan görüşü hakkında birkaç söz söylemek yerinde olur. Evvelâ, Birinci Beş Yıllık Plân'da, toprak kullanışı ve ziraî bünyede, 1963 - 1967 arasında cezrî değişmelerin derpiş edilmediğini söylemek yerinde olur. Hedef olarak, sadece marjinal mahiyette değişmeler derpiş edilmiştir. Fakat, buna rağmen değişmeler önemlidir, çünkü ziraî bünyede ıslaha doğru atılan ilk adımları teşkil ediyorlar.

Çok geniş olarak, Türk ziraatinde derpiş olunan değişmeler şunlardır :

Tarla mahsullerinde, plân devresi esnasında istihsalin süratle artacağı mahsul kategorileri, bakliyat (% 75 artış), taze meyva ve sebze (% 25 artış) ve sınaî bitkilerdir (% 32 artış). Diğer taraftan, hububat istihsali yavaş artacaktı (% 15 artış) ve yem nebatları is-

tihsali de buna yakın tempoda artacaktır (% 14). Daha evvelce insan gıdası olarak kullanılan bazı hububat (mısır ,arpa) kısmen yem olarak kullanılacaktır.

Hayvan ve hayvan mahsulleri sahasında, süratli bir artış temposu derpiş edilmiştir (% 31).

Plânda kaydedildiğine göre, bu programın tatbikatı, halihazırdaki ziraî sistemde belirli değişmeleri icabettirir. Karşılaşılan başlıca mesele hektar başına verimi yükseltmektir. Halihazırda ekilen arazi daraltılarak, toprak erozyonu meselesi ele alınacak ve daha dengeli bir toprak kullanılışı sağlanacaktır.

Burada karşımıza çıkan mesele şudur: Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde fiyat politikasının rolü var mıdır ve varsa nedir?

Plânda, ziraatte fiyat politikasına dair bazı atıflar vardır. Deniyor ki: «Ziraî fiyatların desteklenmesi, genel olarak, ziraî mahsullerin maliyetine dahil girdilere sübvansiyon vermek suretiyle yapılmalıdır. Fakat yukarıdaki sistem tatbik edilinceye veya Satış Kooperatifleri Birlikleri fiyatları himaye etmek yükünü deruhte edinceye kadar, kooperatifler vasıtasiyle bazı mahsullerin fiyatlarını desteklemek politikasına devam edilebilir, şu şartla ki, Birlikler'in alımları ortaklara münhasır kalsın ve ilgili masraflar bütçeden karşılansın.» [14].

Böylece, plânda fiyat politikası mevzuunda genel tutum, fiyat desteklenmesine sadece istisnai şartlar altında başvurmak ve bunun finansmanını bütçeden temin etmek şeklindedir. Diğer hallerde, fiyatlar serbest bırakılacak ve ziraatin himayesi, önemli input (gübre, tohum gibi) fiyatlarına sübvansiyon vermek şekliyle yürütülecektir. Aynı tutum dahilinde kalınarak plânda, öteden beri et ve hayvan mahsulleri fiyatlarının belediyeler tarafından narha tâbi tutulması usulünün terki tavsiye edilmişti. 1963 senesinde bu tahakkuk etmiş ve hayvan mahsulleri fiyatlarının diğer ziraî mahsullere nazaran mahdut ölçüde yükselmesini mucip olmuştur.

Bu tutum muhakkak ki genel olarak doğru istikamettedir. Ziraatin, input fiyatlarına sübvansiyon verilmesiyle himayesi ve nihaî ziraî mahsuller fiyatlarının serbest piyasada teşekkülüne müsaade edilmesi, bir yandan istihsal bünyesinde ve toprak kullanılışında seyyaliyet doğuracak, diğer yandan en prodüktif çalışan müstahsilleri mükâfatlandırmak suretiyle prodüktivitede artışlara sebebiyet verecektir.

[14] Beş Yıllık Plân, s. 498.

Mamafih, plânda bazı önemli mevzulara temas edilmediği söylenebilir. Bunlardan biri hububatta takip edilecek fiyat politikası ile ilgilidir. Bu politikanın ziraatin genel programına uydurulması şayanı temennidir. İlgili bahiste belirtmeğe çalıştığım gibi, mazide resmî fiyatların tesbitinde, uzun vâdeli iktisadî mülâhazalara kâfi derecede kıymet verilmemiştir. Hububatın Türk ziraatindeki uzun vâdeli yeri hakkında herhangi bir görüş mevcut olmadığı gibi, dünya şartları ve fiyatları kâfi derecede nazarı itibara alınmamıştı. Fiyatların tesbiti perakende kararlara göre yapılmış, her karar, o andaki iktisadî şartların ve bazen siyasî durumun tesiriyle alınmıştır. Uzun vâdeli hedefler muvacehesinde, hububat fiyatları seviyesinin diğer ziraî fiyatlarla münasebetinin ne olması gerekeceği şeklindeki suallerin hiç mevzuubahsolmadığı anlaşılmaktadır. Bugünkü plânlı devrede, hububat fiyatlarının tesbitinde yukarıdaki sualler şeklinde meselelerin mevzuubahsolması gerektiği söylenebilir. Müellifin kanaatince fiyatlarda aşırı arttırmalar yapmak doğru olmaz.

Plânda vuzuh bulmamış ikinci mesele, Birlikler'in destekleme muameleleri yapabilecekleri istisnai şartların tâyinidir. Öyle anlaşılıyor ki plânda, Satış Kooperatifleri'nin kendiliklerinden kuvvetlenmeleri ve ortaklarını, kendi imkânlarını kullanarak destekliyebilecek seviyeye yükselmeleri derpiş edilmiştir. Bu seviyeye gelinceye kadar (bu seviyeye yükselmeleri uzun zaman istiyecektir), bütçe yolu ile karşılanan destekleme ameliyelerine girişilmesine, ancak olağanüstü şartlar altında müsaade edilebilir.

Yazımda işaret ettiğim gibi, 1963 senesinde, tütün, fındık, incir ve üzüm sahalarında, destekleme ameliyelerinin ihyasına doğru adımlar atılmıştır. İncir ve üzüm sahalarında çok önemsiz meblâğlar mevzuubahistir, fakat gerek tütün, gerek fındık sahalarında ameliyeler geniş ölçüde olup, büyük mikyasta finansmana ihtiyaç gösterir. 1964 te hükûmet tütün ve fındıkta destekleme alımlarına devam etmeğe karar vermiştir. Mazide edinilen tecrübelerden biri, bir kerre bu gibi muamelelere başladıktan sonra, bunları terketmenin fevkalâde güç olduğudur. Bilhassa siyasî faktörler alımların devamını zorlamakta olup, mazide bu faktörlerin, fiyatların tesbitinde de büyük rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Yazımda, tütün için Tekel İdaresi vasıtasiyle yapılacak destekleme alımlarının devamını icabettirecek bazı hususlara işaret ettim ve fakat, bu yapıldığı takdirde, finansman mevzuu ile fiyat tesbiti mevzuunda takibi gereken esasları belirtmeğe çalıştım. Fındık için de, bunlara benzer mülâ-

hazalar ileri sürülebilir. Plânlama Teşkilâtı, bu mevzularda, sarih tutum sahibi olmalıdır.

Üçüncü mesele, finansman ile ilgili hayatî meseledir. Plânda bu mevzuda vazedilen umumî kaide, enflâsyona engel olmak maksadiyle, destekleme ameliyelerinin bütçeden karşılanması şeklindedir. Bu kaidenin sadece istisnaî şartlar altında yapılacak destekleme alımlarına değil, aynı zamanda, hububat, pancar ve çay mevzularında muntazaman devam etmekte olan alımlara da şâmil olduğu anlaşılmaktadır. Fiyat destekleme namı altında yapılan muamelelerin bütçeden karşılanması plânın bir prensipini teşkil ettiği halde, carî âmme harcamalarının bu önemli unsurunun, plânda beş yıllık devre için yapılan carî âmme harcamaları tahminlerinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu önemli bir noksandır ve bu noksan, Merkez Bankası'ndan, 1963 - 1964 yıllarında, hububat, tütün ve fındık alımlarının finansmanında rol oynamasının talep edilmiş olmasını izah edebilir. Plân mucibince yatırım harcamalarında yapılan artışların bütçe üzerindeki tazyiki, genel olarak carî âmme harcamalarındaki artışlar ve tahminlere nazaran 1963 ve 1964 yıllarında bütçe varidatındaki noksanlar muvacehesinde, hükûmetin, fiyat destekleme mevzuunda finansman sağlamak üzere Merkez Bankası'na başvurması temayülünü önlemek çok zordur. Şimdiye kadar, bu fasıl altında 1963 ve 1964 yıllarında Merkez Bankası'nca verilen krediler enflâsyon tehlikesini mucip olmamıştır. Fakat tehlike potansiyel olarak mevcuttur ve yanlış hesaplar, ilgili teşekküllerin basiretsiz ticarî politikaları veya dış âlemdeki gelişmeler dolayısiyle bunlar açığa çıkabilir.

Şurası muhakkaktır ki, finansman yükünün Merkez Bankası'ndan bütçeye nakli birkaç sene zarfında tamamlanabilecek tedricî bir mevzudur. Mevcut beş yıllık plânda bu meselenin tamamen unutulmuş olması, yıllık programlar veya plân revizyonu esnasında telâfi edilmelidir.

TARIMDA GÖRÜLEN AZ-İSTİHDAMIN VEÇHELERİ VE PROBLEMLERİ

G. G. Dell' Angelo

1. Az - istihdamın, üretim ihtiyaçlarına nisbetle emeğin fazla oluşu şeklinde anlaşılması bu olayın, ekseriyetle çok genel bir şekilde görülmesine yol açar. Bundan dolayı, az - istihdamın mahiyeti ve şümulü hakkında ilmî bir kesinliğe varmanın zarureti ile az - istihdam kelimesinin genelleştirilerek kötüye kullanılması arasında bir zıtlık ortaya çıkmıştır.

Birbiriyle mukayese edilebilen verileri (mutaları) kullanabilmek ve bu verileri BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL gibi müesseselere faydalı kılabilmek için kesin bir metodun ve terminolojinin ortaya konulması yapılması gereken bir iş olarak belirmiştir.

Meseleyi daha dikkatli inceleyecek olursak, az - istihdam kavramında ortaya çıkan bulanıklığın, bu kelime kullanıldığı zaman kaynakları mahiyetleri ve üretim üzerindeki etkileri farklı olan emek disfonksiyonlarının (işlemezlik) kastedilmesinden doğduğunu görürüz. Oysa bu çeşit disfonksiyonların her çeşidi özel bir metodun ortaya konmasını ve birbirinden iyice farklı yorumların yapılmasını gerektirmektedir. Bu olayların ortaya çıktığı yer, zaman ve çıkış biçimi ile ilgili olan bu yorumların önemi ilerde görülecektir.

Burada metod hakkında bir inceleme sunmak gerekli değilse de, emeğin kullanılmayışının çeşitlerini tarif ederken faydalanılacak olan temel kıstasların, emeğin üretime giriş biçimleriyle ilgili olması gerektiği üzerinde durmak faydalı olur. Bundan başka, sözü geçen disfonksiyonların ortaya çıktığı ekonomik ve sosyal sistemin durumunu da gözönünde tutmak gereklidir. Elemeği, ile tarım işletmeleri arasındaki çeşitli münasebet tiplerinden (bağımlılık «subordination», birlik ve aile - düzeni) işsizlik diye adlandırdığımız disfonksiyona sebep olan ilk sözü geçendir. Bu durumda, bu kelimenin anlamını belirleyen şeyler, emek piyasasının müessesevî karakterleridir. Bu piyasada, bir arz ve talebin bulunması ve arzın talebe göre fazla olması, incelenen ülke ve ekonomik sektör ile birlikte belirli zamandaki ücretler de gözönünde tutulunca, işsizlik dediğimiz şeyi belirlemiş olur.

Ama emek arzı ve talebi sözlerinin ücretlilik ile ilgili olduğunu biliyoruz. Bundan dolayı, işsizliğin, özel bir ekonomik ilerlemeye yani kapitalist sisteme has bir disfonksiyon olduğu söylenebilir.

Müteşebbis, işletmenin ihtiyaçlarına göre ve işe alma ya da yol verme vasıtalarını kullanarak, prodüktif olmayan emeği periodik bir şekilde bertaraf etmek suretiyle, elemeğini istediği biçimde kullanmak (hiç olmazsa prensip bakımından) iktidarındadır. Tarım sektöründe emeğin kullanılmayışının en bariz şekillerine yani ırgatların mevsim işsizliğine sebep olan şey, periodik olarak müteşebbisin aldığı bu tedbirdir.

2. Ama, kapitalist sistemde bile, emeğin belli bir intibak kabiliyeti taşıdığı görülür. Piyasaya müdahale eden müesseselerin müessiriyeti ne kadar azsa bu intibak da o kadar yüksek olur. Prevoyans sistemleri bulunmadığı ya da daha genel olarak kontratlı organize bir kuvvet mevcut olmadığı takdirde, emek arzının talep tarafından massedilmeyen kısmı (piyasa şartları ve geçerli olan ücret seviyesi gözönünde tutularak), normalden daha düşük ücretleri kabule razı olur. Böylece, üretim sistemi, ogünkü tekniklerin gerektirdiği el emeğinden daha fazla miktarda elemeğini massedebilir. Ama bu durum da, yatırılmış olan sermayelerin kullanılmayışı ya da istihdam edilen elemeğinin bir kısmının kullanılmayışı ile karşılaşılır. O zaman az - istihdam kendini gösterir.

Bu durumlar genel olarak kapitalist gelişmenin başlangıcında ya da buhran zamanlarında ortaya çıkar. Çünkü sözü geçen hallerde, mensup oldukları tarımsal ortamdan kopan (çeşitli sebeplerden

dolayı) ve tekrar oraya dönüp yaşamak imkânını kaybetmiş olan emekçiler, herhangi bir ücreti kabul edebilirler.

Müessir bir sosyal güvenlikten ya da kendilerine yeterli bir sözleşme yapabilme kuvveti veren bir organizasyondan mahrum olan bu emekçiler düşük ücretli işleri kabul ederler. Talebin gereklerinin arzın gereklerine intibakı (üretimin çeşitli faktörlerinin koordinasyonu kâr tarafından düzenlenen tarım işletmelerinde bile) ücretlerin düşmesine ve düşüşle birlikte iş randımanının eksilmesine yol açan bir durumun yaratılmasına temayül edecektir.

3. Yukarda açıklanan şartlar içinde kapitalist yapının (structure), tıpkı başka herhangi bir ekonomik yapı gibi, sonunda prodüktivitenin arttırılmasına karşı ilgisini kaybettiğini görmemek mümkün değildir. Bununla birlikte, böyle bir durumda, prodüktivitenin azalmasına yol açan sebeplerin ortadan kalktığı ve yeni emek imkânları ortaya çıktığı sırada, yüksek ücret veren işletmeler, yapılarını değiştirmeksizin, alçak emek miktarları karşısında ayni üretim seviyesini ve gelirini muhafaza edecek güçtedirler.

Eğer gerçek anlamda işsizlik, yeni elemeği lâzım olduğu zaman kullanılan bir reserv ise, az - istihdam edilen elemeği de bir reserv-den başka şey değildir. Bu her iki reserve de «işsizlik» adı verilmesi ve emek piyasasının doğrudan doğruya etkisi söz konusu olmadığını belirtmek için ikincinin başına «gizli» sıfatının getirilmesi bundan dolayıdır.

4. Gelişmiş ekonomilerde görülen gizli işsizliğe duyulan özel ilgi, emeğin disfonksiyonlarının tahlilini kapitalist olmayan yapılara, yani emek ile işletme arasındaki münasebetin bağımlılık (subordination) göstermeyip birlik ya da aile düzeni şeklinde olduğu yapılara da şümullendirilmesine sebep olmuştur. Bu tip münasebetler içine giren belli başlı tarım düzenleri, işletme başkanının ailesinin üyeleri ile birlikte doğrudan doğruya emeği sağlayan kimse vasfını taşıdığı işletmelerdir (mülk sahibi - işletmeciler ve çiftçiler). Emek münasebetinin özel mekanizmalar şeklinde (Yarıcılık) ortaya çıktığı işletmeler de ayni çerçeve içinde yer alırlar. Bu mekanizmaların özel karakteri, işletme - emek münasebetinin, ücretlileri istihdam eden işletmelerdekinin tam tersine, tarım yapan ailenin tek bir sorumlusu aracılığı ile gerçekleştirilmesidir. Bu sorumlu, sermaye verenin karşısında, tarım işletmesinin yürütülmesine katılanlar lehine ücret seviyeleri tâyin etmek konusunda tek başına çıkmak ödevini yüklenmektedir.

Köylü mülkiyeti ve çiftçiliğinde olduğu gibi yarıcılıkta da, gelirin ve ürünün, ücretlilik kaideleri dışında tevzi edildiği bir sistemle karşı karşıya bulunuyoruz demektir. Köylü emeği, üretimin ve genel olarak işletme bütçesinin kıstaslarının seçilmesi ve istikametlendirilmesi hususlarında aile bağlarının çok önemli bir rol oynadığı üretim sistemlerinin bir çeşidini teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, bu durumda, işletme, en yüksek kârı elde etmekten ziyade aile üyelerinin yaşamasını sağlama amacına doğru temayül göstermektedir.

Bu kıstaslar gözönünde tutularak, kapitalist işletmenin kendisini kurtarmak istediği şartlar içinde aile işletmesinde raslanan az-istihdamın varlığı kolayca gösterilecektir.

5. Aile işletmeleri davranışının kapitalist işletmelerin davranışından farklı olduğunu en şiddetli bir biçimde gösteren hususlardan biri tarım üretiminin özel gereklerinin fonksiyonudur. Tarım, hayvanların ve bitkilerin biyolojik devirlerine yakından bağlı bir faaliyet olduğu için, emek ihtiyacının çizgisi de, bu devirlerin faaliyet ve hareketsizlik devirlerine bağlı olarak düzensiz bir hal alır.

Bu değişiklikler, kapitalist yapıda, devrî olarak işsiz kitlelerinin teşekkülüne yol açar; oysa, ayni fenomen, köylü işletmeleri içinde çoğunlukla gizli bir haldedir ve emek üniteleri işletmenin içinde kullanılmaz bir halde kalmaktadır.

Bununla birlikte, köylü işletmesinde, prodüktif olmayan emeğin birikimi, kimi zaman, kapitalist işletmenin bilmediği şekiller ve boyutlar kazanır. Küçük çiftçi ailelerinin içinde, çalışabilecek olanların yıl boyunca mahkûm oldukları gerçek faaliyetsizlik periodları vardır. Ama bundan daha sık görülen bir hal, eldeki bütün emeği ilgilendiren zahirî bir faaliyete rastlanmasıdır. Elemeği fazlasının, kendisini teşkil eden kişilerin müessiriyetini, alışılagelmiş seviyenin altına düşürerek işletmenin faaliyetini herzamankinden daha geniş bir süre içine yayması sonucu bundan doğmaktadır.

Gerçekten de, faaliyetsizlik ve düşük prodüktivite genel olarak bir arada ortaya çıkar. Aile işletmesinin temel özelliği, üyelerinden bir kaçını tam bir faaliyetsizliğe mahkûm ederek ötekileri eksiksiz bir şekilde çalıştırmaya engel olan bir şeydir. Bundan dolayı, köylü ailesinin bütün üyeleri düşük bir prodüktivite ile yetinirler [1].

[1] R. Nurske (*Problems of Capital Formation in underdeveloped Countries, Oxford,* 1953) şöyle diyor: «Nüfus fazlalığı olan bir tarımsal ekonomide çalışan rasgele bir kimse onun gizli işsiz olduğu söylenemez. Bu ekono-

Ama bu durumda, çeşitli imkânlardan dolayı, tarım işletmesi tarafından ayrıca massedilen ve kısmen ortadan kaldırılması, işletme tekniği ve eldeki sermaye hiç bir önemli değişikliğe uğramadığı halde, üretime hissedilecek bir azaltma getirmeyen bir emek potansiyeli de sözkonusudur.

Demek ki, burada, üretimin gelişmesi durumunda kendisine başvurulabilecek bir rezerv ile karşı karşıya bulunulmaktadır. Bu durumda, rezerv kelimesi, kapitalist sistemin gizli işsizliğinin temsil ettiği göze çarpmaz rezervi ile yapılan bir analoji sonunda kullanılmaktadır. Bu sonuncu terimi ücretli emeğin disfonksiyonlarına hasrederek, aile ve birlik emeğinin disfonksiyonlarına «gizli az - istihdam» demek doğru olur.

6. Daha önce söylediklerimizden, karakteristik değişikliklere konu olan tarım üretiminin devirlerinden doğan bir az - kullanılmanın bütün emek münasebetlerinde (bağımlılık, birlik ya da aile emeği) müştereken mevcut olduğu sonucu çıkmaktadır. Bağımlı emek halinde, mevsim işsizliği ile, öteki iki emek münasebetinde de mevsim az - istihdamı ile karşılaşıyoruz. Bunlar, tarım dışında kullanılabilir olan ama ancak yılın belirli periodlarının dışında kullanılabilir olan emek rezervleridir.

Başka bir deyişle, bunlar, tarım çalışmasına uygun düşmeyen ve onu tamamlamayan emek talepleri için kullanılmaya hazır olmayan rezervlerdir. Sözü geçen şekildeki elemeği kullanılabilirliği, kamu işlerinde ya da buna benzeyen ihtiyaçların karşılanmasında kullanılacak kalifiye olmayan işçi talebini karşılayabilir. Kadınların çalışması bakımından, tarlalarda işin azaldığı zamanların, hizmetçilik ve ev işleri gibi işlere ayrıldığını görüyoruz. Bazı durumlarda, bölgesel geleneklerin ve özel şartların sonucu olarak, tarım işlerinin yapılmadığı zamanlarda köylüler evlerinde çalışma, zanaatkârlık etme ya da ticarî ve turistik işler görme imkânını ele geçirirler.

Bununla birlikte şu noktanın gözden kaçırılmaması gereklidir: geçici olarak kullanılan, ama kullanılmayan emeğin bütününden ayrılmayan emek, yine emeğin daima bir fazlalık göstermesinden ötürü bir rezerve benzetilemez.

Mevsim rezervleri konusunda, bu rezervlerin, monokültür tipindeki tarımlarda en yüksek noktalarına ulaştıklarını ve tarım po-

milerde herkes bir iş görebilir ve kimsenin faaliyet göstermediği söylenemez. Bununla birlikte, gelirde bir fark olmaksızın el emeğinin belli bir kısmı toprak-tan uzaklaşabilir.»

livalant hale gelip teknik hayvan yetiştirilmesine önem verildikçe azaldıklarını söylemeliyiz.

7. Devamlı az - istihdama bağlı emek rezervlerine gelince, bunların, gerçekte, emek randımanını düşüren şartlar ortadan kalkar kalkmaz bu randımanın normal seviyeye yeniden intıbakından doğduğunu söylemeliyiz.

Bu yeniden intıbak, mevcut prodüktiv yapı ve özellikle birikmiş olan sermaye yekûnu değişikliğe uğramaksızın gerçekleşebilir.

Bu durumda, ortaya çıkan emek rezervleri hemen kullanılabilir haldedirler ve kullanılmaları geldikleri sektörün hesabına herhangi bir masraf fazlasına yol açmaz.

Bu durumda, statik az - istihdamdan söz etmek doğru olur.

8. Ama belli bir ekonomik sistemin ilk gelişme çağından sonra, yeni iş imkânları ortaya çıktıkça, bu sistemin, az - istihdam rezervinden gelmeyen tarım elemeğine başvurması mümkündür.

Bu durumda iki ihtimalle karşılaşılır: tarımın üretici yapısında değişiklik yapmaktan vazgeçmek ve eski üretim seviyesine ulaşmak için gerekli elemeğinin alınmasına orantılı olarak tarım gelirinin azalmasına katlanmak. Ya da eski yapının bir çok faktörlerini emeğin üretimini arttırmak amacıyla değişikliğe uğratmak.

Bu değişiklikler, toprak mülkiyeti rejimiyle, sözleşme münasebetleri sistemi ile, işletmelerin hacmi ile yatırılmış sermayelerin mahiyeti ve keyfiyeti, piyasanın organizasyonu ile ilgili olabilir.

Gelişme halindeki ekonominin taleplerine cevap verecek elemeği rezervlerini yaratmak ne kadar önemliyse, tarım yapısına uygulanacak olan değişiklikler de o kadar önemli olmak zorundadır. Bundan dolayı, burada çeşitli faktörlerin etkisinde (bu faktörlerin boyutları ve sebepleri de birbirlerini karşılıklı olarak etkileyip değişikliğe uğratırlar) gelişen dinamik bir fenomenle karşılaşıyoruz demektir.

Bu mekanizma incelenecek olursa, prodüktivitenin artması ile başka sektörler tarafından kullanılabilir hale gelen tarım emeği fazlaları yarattığı görülür. Bu rezervlerin de az - istihdam fenomeni içinde görülmesi işte bundan dolayıdır.

Ama bu potansiyel rezervler az - istihdam kavramı içinde ele alınmak isteniyorlarsa, mahiyetlerinin belirtilmesi şarttır. Az - istihdamın bu şeklinin mahiyetini açıklamak için bu rezervleri müessir hale getirmek amacıyla yapılan gerekli değişikliklerin özelliklerini ve pahasını belirtmek zaruridir.

Bundan dolayı, emeğin belli bir seviyesini gözönünde tutarak belli bir tarım yapısının az - istihdam miktarını bulmaya çalışan ve bunu yaparken mukayese terimi olarak alınmış bir prodüktivite seviyesinin karakterize ettiği bir başka yapıya nisbetle, incelediği yapıda ortaya çıkardığı çeşitli şartları belirlemek istemeyen değerlendirmelerden kaçınmak gereklidir.

9. Tarım sisteminin aktüel şartlarına ya da bu sistemin değiştirilmesi sayesinde elde edilen şartlara göre, az - istihdam sözünün ne gibi anlamlar kazanacağını belirttikten sonra, bu fenomenlerin müşahhas gerçekliklerini kısaca incelemekten başka işimiz kalmıyor.

Statik az - istihdam, genel ekonomik ve sosyal hareketsizlik içinde, emek disfonksiyonlarının açıkça görünmeyip gizli halde kaldığı az gelişmiş bölgelere has bir şeydir. Bu şartlarda, «istihdamdan ya da az - istihdamdan söz etmeğe kalkışmamak daha iyi olur» [2] çünkü, burada söz konusu olan şey, nüfusun tümüne bir yaşama imkânı sağlayarak pek sağlam olmasa da sistemin bütününü denge içinde tutan bir münasebetler topluluğudur.

Ama hareketsizlik anı geçildikten sonra, gelişme vetiresini harekete getirmek için hangi kaynaklardan faydalanılması gerektiğini bilmek meselesi ile karşı karşıya kalınır. Nüfus fazlalığı olan bölgelerde incelenmesi gereken ilk kaynak, az gelişmiş bir yapı içinde bulunduğu için temel bakımından köylü olarak ortaya çıkan kitledir.

Bu bölgedeki halkın gizli az - istihdam derecesi ve emek diyagramı, mevsim az - istihdamını değerlendirmeye yaradıkları için, bir gelişme politikasının kıstasları olmaları bakımından büyük bir önem taşıyacaklardır.

Bu incelemelerin ışığında ortaya çıkacak olan devamlı ve mevsimlik emek fazlaları, bir gelişme plânı uygulanmağa başlanır başlamaz, hazır bulunacak ve öteki kaynaklarla prodüktif bir şekilde kombine edilebilecek olan insan potansiyelinin boyutlarını bize göstermiş olur.

10. Ama yeni bir prodüktif formül ortaya konar konmaz, emeğin disfonksiyonunun sebepleri yeni durumun etkisinde kalacak ve nüfus kütlesi ile kaynaklar arasındaki münasebetler de bu etkileri duy-

[2] P. SARRACENO, İniziativa privata e azione pubblica nei piani di sviluppo economico, SVİMEZ, ed. Giuffre, ROME, 1959.

maktan geri kalmayacaktır. Eğer yapılan değişiklikler emeğin entansif olarak kullanıldığı bir tarım sisteminin kurulması yönüne temayül ederse, başlangıçta sayılan emek fazlaları tarım sistemi dahilinde massedilmek için kendilerini yavaş yavaş azaltmaya doğru yöneleceklerdir. Bu durumda, tarımsal emeğin hareketliliği ve intibakı, bir tarımsal alanın elemeğinin bir başka alana aktarılması ve hem teknik hem de işletme bakımından kalifiye istihdamın elde edilmesi problemi olarak ortaya çıkacaktır. Bu özellikle, toprak mülkiyeti konusunda gerçekleştirilen bir reform, köylü kitlelerine bağımsız bir durum sağlayabilecek kaynakların değerlendirilmesinden önce yapıldığı zaman doğrudur. Buna karşılık, gelişme politikası, ikinci ve üçüncü dereceden faaliyetlerin gelir teşekkülünde önemli bir rol oynayacağı çeşitli bir ekonomik sistemin gerçekleştirilmesine yönelmişse tarım alanında, sanayi ve öteki hizmetler için gerekli elemeğinin alınabilmesini sağlayacak elemeği fazlalarının yavaş yavaş ortaya çıkmasını sağlayacak sistemlerin kurulması uygun olur. Böylece gizli az - istihdam dinamik faktörlerin etkisinde bir değişikliğe uğrayacak ve başlangıçtaki hacminin arttığı görülecektir. Bu, emek faktörünün yerini başka üretim vasıtalarının alması ya da belli bir takım tarım sistemlerinin yerine daha az elemeği isteyen başka tarım sistemlerinin geçmesinden dolayı, kaynağı teknolojik olan bir az - istihdam fenomeninin ortaya çıkmasına yol açacaktır.

11. Açıkladığımız mekanizma bir gelişme politikasının yöneldiği mekanizmadır: yeni istihdamların teşekkülünün ritmi ile tarım sektöründe önceden tesis edilmiş değişikliklerin ritmi arasında sabit bir zamandaşlık sağlayan organize aksiyon ve reaksiyon etkileri sayesinde, bütün sistemin dengeli bir şekilde büyümesini öngörmek ve gerekli vâdelerde, programın belirlediği işlerin yapılması için gerekli kalifiye elemeğini sağlamak mümkün olur. Bununla birlikte, asıl güç olan şeyin bu «ahengi» sağlamak olduğunu söylemeliyiz. Halkı, en acil ihtiyaçlarını tatmine yarayan vasıtalara dikkat etmeye teşvik eden yeni kuvvetler sefaletin fasıt dairesini çözer çözmez, eski hareketsizliğin dayanağı olan pasif direnişin, tarımcının gittikçe artan hareketliliği biçiminde dile gelen sosyal gerginlik şeklinde kendini gösterdiğine şahit oluruz.

Toprakla ilgili bir kısım çalışmanın prodüktif olmadığı hususunda şuura varılması şeklinde tarif edebileceğimiz bu tarihi dönem, çeşitli ekonomik sektörlerin prodüktifliğinin mukayesesi ve

köy hayatının şartlarından kaçmak hususunda gittikçe daha şiddetle duyulan bir istek dönemi haline gelir. Tarım, adam başına geliri öteki faktörlere nisbetle çok düşük olan bir kitleyi kendi ekonomik çerçevesi içinde tutacak halde değildir. Öyle ki, sadece yeni köylü kuşakları ve gizli az - istihdam içine girenler değil, tarım faaliyetlerinde doğrudan doğruya çalışan ve iş görenler de köyden uzaklaşmak isterler. Bundan dolayı, tarım, üretim faktörlerinin hepsinin yavaş yavaş eksilmesi olayıyla karşılaşmak durumuna düşer. Asıl işe yarayanların ve gençlerin köyden uzaklaşmasıyla insan faktörü, eski toprak mülkiyeti ve sözleşme yapısı dolayısıyla toprak faktörü eski gücünü kaybeder. Böyle sağlam olmayan şartlardan doğan objektif güçlükler ve sermayenin tarımsal - olmayan yatırımlardan elde ettiği kazancın çok daha fazla olmasından dolayı, teknik faktör de öteki faktörlerle uyuşma ve birleşme haline gelemez.

12. Bir ekonomik sektörün çeşitli sektörlerinin emek prodüktivitesi arasında mukayese yapmak safhası sanayi bakımından çok gelişmiş bütün ülkelerin tarımlarının karşılaşmak zorunda oldukları bir safhadır. Bu ülkelerin tarımlarında, statik az - istihdama raslanmaz. Başka bir deyişle, başka işler için kullanılabilir durumda olan tarım elemeği rezervleri yoktur. Bu ülkelerde sadece (her zaman değil) tarım emeğinin prodüktivitesinin arttırılmasıyla rezervler yaratmak imkânı vardır.

Sanayi bakımından ilerlemiş ülkelerde, tarım problemi, nüfus çokluğunu prodüktiv kaynaklara uydurmak değil, elemeğinin köyden uzaklaşma hali ortadan kalkınca, kaynakları elemeği imkânlarına göre ayarlamak şeklinde kendini gösterir. O zaman emeğin kullanılmayışı problemi tarıma yatırılmış sermayelerin kullanılmayışı şekline girmeğe yönelecektir. Köylerin nüfus fazlalığı problemi ise, günümüzde çok önemli ve ciddî bir problem olarak ortaya çıkan sanayi bölgelerinin nüfus fazlalığı ve şehircilik problemi haline girecektir.

Böylece, şehir ile köy arasındaki münasebet, yeni bir ekonomik sistem yaratmağa kalkışırken tarımı düzeltilmeyecek bir buhrana düşürmekten kaçınan bir gelişme politikasının üzerinde durması gereken en tehlikeli nokta haline gelmektedir. Bundan dolayı, gelişme halinde bulunan ülkelerde karşılaşılan problem, tarıma öteki ekonomik sektörlere nisbetle eşit bir seviye sağlayarak bu ciddî tehlikeyi önleyebilmektir.

Bazı ülkelerde, bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan vasıtaların tarım organizasyonunun spesializasyonu ve teknik imkânların daha kesif bir şekilde kullanılması şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Başka bir takım ülkelerde ise, bu tedbirler, ancak, tarım işletmelerinin ve her yeniliğe karşı gelen sözleşme münasebetlerinin yeniden düzenlenmesinden sonra gerçekleştirilebilir.

Bundan dolayı, yapı reformlarını ihtiva eden bir plânlama politikası dışında, herhangi bir tarım politikasının ortaya koyduğu amaçları belirlemek gittikçe güçleşmektedir.

13. Ulaşılması istenen amaçlar iyice belirlendikten sonra, tarımla uğraşan kitlelerin bütün ekonomik sistemin bütününün ihtiyacı olan emeğin ne kadarını verebileceğini kestirmek mümkün olur.

Ekonomik gelişme, sanayi sektörlerinin ve özellikle imal sanayiinin genişlemesine sıkıca bağlı olduğu için bu genişlemeye karşı yapılan direnmeler hoşgörülemez. Tarım - dışı bütün rezervler sanayi genişlemesi tarafından massedildiği zaman, tarım, bu sanayi genişlemesinin yarattığı elemeği talebine cevap vermezlik edemez. Bununla birlikte, tarımın bu yardımının, tarım emeğinin kontrol edilemeyen bir hareketlilikle yüklenmeksizin (aksi takdirde, uzun bir zaman sonra, bu hareketlilik çok önemli bir prodüktif mirasın dağılmasına yol açabilir) sağlanması gereklidir. Bundan dolayı, tarımın yardımı, tarımsal yapının yenileştirilmesinin zaruretleri ile ahenkli bir biçimde yapılmalıdır. Geçmişte milletlerin zenginliğinin temelini teşkil eden bu miras, ancak bu şekilde, sanayi sisteminin ritmine uygun olarak ürün ortaya koymasa da insan kitlelerinin ilk ihtiyaçlarını sağlayan en lüzumlu ürünleri ortaya koyan bir temel olmaya devam edebilir.

ZİRAÎ MAHSÜLLERİN PİYASAYA SÜRÜMÜ

V. L. Lumholts

Bugün burada pazarlama konusunda fikir teatisi ve münakaşasında bulunmak üzere memnuniyetle aranızdayım.

Türk Hükûmetine ve bazı hususî firmalara ziraî pazarlama uzmanı olarak 2 1/2 senedir Türkiye'ye hizmet etmenin şerefini taşıyorum. Tâyinim Türk Hükûmeti'nin arzusu ile FAO tarafından uygulanmıştır.

Konferansımı, şahit olduğum kadar, Türkiye'de ziraat durumu çerçevesinde misallerle değerlendireceğim. Ümit ederim bundan sonraki görüşmelerimiz de aynı minval üzerinde devam eder.

Herşeyden önce «Pazarlama» terimini gözden geçirelim; ne demektir? Hakikatte bu terimin gerçek anlamda kullanılmadığı çok sık görülmektedir. Bazıları pazarlamayı dar anlamı ile tarif etmektedirler; alım ve satım işleri ve bu vazifelerle uğraşan kurum ve metodlar olarak. Bu sebepten bazı ülkelerde satış memuru pazarlama şefi ismini almakta, bazıları ise aynı sıfatı reklâm ve âmme münasebetleri memurları için kullanmaktadır.

Bir zamanlar ticaret pazarlama ile sinonim olarak kullanılmıştır. Fakat bazı kurumlarda ciddî pazarlama yapılabilmesi için gerekli plânlamadan bahis edilmekte ve diğer bazılarında ise sadece artışları ile ilgili görülmekte, bu ise reklâmcılık ve satış kabiliyetinin sıkı koordinasyonu ile mümkün olarak izah edilmektedir.

Pazarlama yerine çoğu zaman dağılım terimi de kullanılmaktadır. Bunları sinonim olarak yek diğeri yerine kullanmak uygun değildir, zira terim ekonomik sahada sosyal gelirin değişik gelir gurupları arasında dağılışı olarak kullanılmakta; halbuki ticarî terim olarak, emtianın değişik bölgelere veya satıcılar veya alıcılar arasında yayılmasını içine alan pazarlamanın bazı basamaklarını kapsamaktadır. Öyle ise pazarlama değiminden ne anlıyoruz?

Cevap, bütünü ile kime sorulduğuna bağlıdır. İmalâtçı, toptancı, iş adamı, iktisatçı, her birinin kendisine uygun cevabı vardır, fakat bütün bu izahlar kısa ve basitçe; pazarlama malın istihsal edildiği yerden alınıp, tüketecek insanlara götürülmesi olayı olarak tarif edilebilir.

Pazarlama, çok kolay olduğu gibi, çok daha karışık bir iş olabilir. Bütün bunlar, tüketenin istihsal sahasından uzaklığına, aynı zamanda çiftçi ürünün tarladan kaldırılıp tüketene iyi vaziyette, onun kabul edeceği şekil, verebileceği fiyat ve arzu ettiği zaman da eline geçecek şekilde ayarlanmasına bağlıdır.

Bu çeşit bir izahat, pazarlamanın yeni bir buluş olmadığını, istihsal tamamen hususî ihtiyaçları karşılamaktan ayrılıp ticarî yöne döküldüğünden bu yana, kullanıldığını, ve hattâ insan neslinin medeniyetle ilk ekonomik adımları atması ile ortaya çıktığını ileri sürebiliriz. Dar bir çerçeve dahilinde kaldıkça, pazarlama çok basitti. Müstahsil ile tüketici arasında direk bağıntı güç problemleri ihtiva etmemekteydi. Bu sistemden, ortadaki mutavassıtlar kaldırıldığı için, az masraflı diye sitayişle bahis edilirse de, tatmin edici olmaktan çok uzaktı. Çünkü çiftçinin istihsali civar tüketicilerin satın alma gücüne göre ayarlanmıştı ve muhtemelen ıslah edilmiş metodlarla daha fazla istihsali mümkün olacaktı. Belki diğer yerlerde şansı daha fazla olan tarımsal ürünler yetiştirilebilecekti. Hakikatte çiftçi fırsatları değerlendirme avantajından yoksun kılınmıştır.

Öte yanda, tüketene bakılınca, ancak civarda bulabildiklerini tüketmeğe mecbur olmaktaydı. Beslenmesi memnuniyet verici olmaktan uzak ve aynı zamanda başka sahalarda gündelik kazanabileceği zamanını ürünlerini düzenlemekte harcamaktaydı. Öte taraftan bu sistem, diğer bölgelerden ucuza satın alma imkânını da ortadan kaldırmaktaydı. Çevrenin dar oluk ve arzına bağlı kalınması, düşük gelir seviyesine, mahdut sağlık tesislerine sebep olmaktaydı. Bu gün dahi, tahmininizden fazla bölge, en düşük hayat standardı sayılabilecek bu imkânsızlıklar içinde yaşamaktadır. Bu va-

sıfların, bilhassa coğrafî karakteristiği veya ulaştırma imkânsızlıkları ve düşük seviye eğitim görülen bölgelere has olduğu doğrudur.

Sosyal ve iktisadî organizasyonun ve kültürel başarı ile istihsal veya dağıtım teknolojisinde her ileri adımla birlikte pazarlamanın çerçevesi ve sosyal ve ekonomik önemi genişledi.

Çoğu cemiyetin kalkınmasının henüz başlangıcında, insanlar bazılarının bir takım faaliyetlerde diğerlerine nazaran daha üstün olduklarını fark ettiler. İş bölümü malların artmasını; köylerin gelişmesini, taşınma ve ulaştırma işlemlerinin mecburen gelişme ve düzenlenmesini ön gördü. Bu bakımdan, pazarlama işlemine bugün bildiğimiz orta işlerle başlamak bir bakıma doğrudur.

Müstahsil ile tüketen arasındaki ayrım çok büyüyünce ve ekinciler istihsal edenlerin veremiyecekleri servisi talep etmeğe başlayınca, pazarlama firmaları kendilerine bir iş sahası buldular.

Tüketenin talepleri gelirinin artması ile orantılıdır; daha fazla kazanması, daha iyi kalite mal talep etmesi demektir. Bu gayet tabiidir. Ödeyebileceğine göre en iyisini talep etmesi hakkıdır. Müşteri, temiz, kaliteli ve çoğu zaman düzgünce paketlenmiş ürün ister. Kaliteleme ve paketleme ise uzmanlaşmış bazı firmalar gerektirir.

Konserve imalâta talep, orijinal süt, ekmek v.s. ham maddesini işleyen yağ ve süt gibi endüstrilerin doymasını sağlar.

Ziraî ürünlerin çoğu, çabuk bozulacak karakterdedir. Bozulmaması ve maliyetinin yükselmemesi için pazarlara süratli yetiştirilmelidir. Ziraat ürünleri çoğu zaman mevsimliktir ve ekserisi kısa zamanda olgunlaşır. Bu tip bir arz piyasanın aniden malların baskısı altında kalması, bir başka değişle kötü bir iktisadî durumun doğması demektir. Bu çeşit problemleri önlemek için anbarlama ve ulaştırma firmaları meydana çıkar. Bütün bu firmalara, malların dağıtımında ve tüketene ulaştırılmasında çalışan insanları, yani toptancı ve perakendecileri ve bu işleri finanse edenleri dahil edince bütün pazarlama işleminin genel çerçevesini görürüz.

Pazarlama işleminin listesi ürünün çeşidine, bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınma seviyesine ve tüketenin arzu ve taleplerine göre değişik şekilde hazırlanmaktadır. Pazarlama işleminin genel ve kesin çerçevesi şu aşağıdaki şekilde yapılabilir;

A — Değiş - tokuş işlemleri.

1. Alım
2. Satım

B — Fizikî işlemler.

3. Ayrım, kaliteleme, paketleme
4. İlk düzenleme
5. Ambarlama
6. Ulaştırma

C — Hızlandırıcı işlemler

7. Standartlaştırma
8. Finansman
9. Piyasa bilgisi

Bu işlemlerle uğraşmak uzun zaman gerektirir, hattâ konferansın bütününü bile işgal edecek uzunluktadır. Bundan dolayı bu konuşma üç mühim vasıf üstünde daraltılmıştır:

1. Ambarlama
2. Ulaştırma
3. Standardizasyon

Bahsi geçen vasıflar üstünde konsantre olmadan önce, istihsal ile ilgili olarak pazarlamayı açıklıyalım.

Pazarlamanın nereden başlaması gerektiği uzun zaman münakaşa konusu olmuştur. Umumiyetle pazarlama ile ilgili kimseler müstahsil ekime başlama işaretini verince faaliyete geçerler. Bazı kimseler pazarlamanın istihsalden önce başladığını iddia ederler ve hakikatte de istihsalin plânlanma safhasında, müstahsil pazarlama uzmanlarının fikrine dayanarak kendisini piyasada kâr edecek mallara göre ayarlamak ister. Eğer çiftçi istihsalini plânlamadan önce şu hususları bilirse;

1. Tüketici hangi çeşitleri tercih etmektedir.
2. Ne zaman satmalı.
3. Nerede satmalı.
4. Hangi ulaştırma araçları kullanılmalı.
5. Hangi fiat elde edilebilir.
6. Maliyet hususları.

kâr etmesi daha kolaylaşacaktır.

Bir yazar tarafından, çiftçinin görüş zaviyesinden tesirli pazarlama ve çiftlik istihsâl maliyetleri çıkarıldıktan sonra, geri kalan maksimum kârı sağlayan nitelikte ürünlerin hangi miktarlarda istihsal edilmesi olduğu, iyice belirtilmiştir.

Malların pazarlanmasını muvaffak edici üstünlüğe sahip iki çeşit insan vardır; çiftçi ve tüketen.

Çiftçiye çok az ücret ödendiği zaman, istihsalden tamamen vaz geçer veya kalite veya miktar hususunda eski ilgisini göstermez.

Öte yanda, tüketen çok fazla ve imkânlarının dışında ödediğine inanırsa, tamamen satın almaktan vazgeçer veya mallardan, gerekli olduğu, en düşük miktarda satın alır. Çiftçi ve tüketenin tüketim fiyatı üstünde ağırlıkları yoktur. Pazarlama işlemini yapan orta grup, hizmetlerini düşük veya yüksek fiyata satarak bu ücrete tesir ederler. Üzülerek söylemek gereklidir ki, çoğu zaman çiftçi istismar edilmektedir. Bu yanlız Türkiye için değil, fakat dünyanın birçok memleketi için de doğrudur. Sebep olarak çiftçinin; pazarlık etme kudretinin olmaması, piyasa fiyatlarından haberdar edilmemesi, kredi almaması ve silo ve ulaştırma vasıtalarına sahip bulunmaması, gösterilebilir. Eğer ürünlerini bir zaman için silolama imkânlarına sahip olsa ve piyasa durumu hakkında bilgisi bulunsa, mallarını piyasa daha uygun bir ortam gösterene kadar saklıyabilirdi. Aynı zamanda piyasanın ürüne boğulmaması için mal arzını da ayarlıyabilirdi.

Kredi bahsinde çoğu zaman çiftçinin mutavassıtların «cebinde» olduğu görülmüştür. Kredi dağıtan kurumların çoğu kredi almak istiyenlere güçlükler çıkarmakta, çiftçi de ya kredi almasının bu şartlar altında imkânsızlaştığını veya hürriyetinin kısıtlandığını hissetmektedir.

Dolayısı ile, çoğu zaman pazarlama işlemi ile uğraşan kimselerden avans almağa mecbur edilmektedir. Bu şahısların şartları daha basittir, çoğu zaman faiz dahi talep etmiyebilirler, fakat çiftçiye gelecek hasatın tamamının veya bir kısmının, fiyatı sonradan tesbit edilmek üzere kendilerine satılmasını mecbur ederler. Hiç şüphesiz bu özel kredi sistemi çiftçi menfaatine değildir.

Çiftçinin fakir finansman durumunu veya piyasa hususundaki bilgisizliğini istismar etmek realist bir politika değildir. Çiftçi daha fazla ve daha kaliteli mal istihsal etmeğe zorlanmaktadır, bu şekilde olmazsa, bütün pazarlama sistemine tesir edecek şekilde ilgisini kaybeder.

Dolayısı ile, piyasa haberlerini çiftçinin ayağına kadar götürecek bülten veya radyo havadisleri, kredi açılmasının kurumlar tarafından kolaylaştırılması ileriye atılmış büyük bir adım olacaktır.

Aynı zamanda çeşitli pazarlama hizmetleri ile ilgili şahısların;

1 — Maliyetleri mümkün olduğu kadar düşük seviyede tutarak çalışmaları gerekmektedir. Kalite ve miktara olumsuz şekilde tesri etmeden maliyetleri düşürmenin bir çok yolu vardır.

2 — Ünite başına ufak bir kâr ile çalışmak ve toplam kâr kâfi gelmiyorsa, daha fazla ünite satmak yoluna gidilmelidir.

Ziraatle ilgili hemen hemen bütün iş kollarında gelişme kaydedenlerin, ünite başına az kâr ile çalışıp geniş çapta satış yapanlar olduğu bilinmektedir. Bu husus; ensiyatif, zorlanma ve çoğu zaman uykusuz geceler gerektirir, fakat hiç kimse ensiyatif göstermeden büyük kâr elde edeceğini iddia edemez.

Pazarlama maliyeti, çoğu zaman münazara konusu olmuştur. Tüketen aynı ürün için çiftçiden üç misli fazla fiyat ödemeye mecbur edildiğini anlayamaz, diğer yanda çiftçi tüketen fiyatının/ sadece 1/3 aldığı için aldatıldığına inanır. Misal olarak:

Amerika Birleşik Devletlerinde 1956 senesinde yapılan bir araştırma 53 milyar Dolar veya % 66'nın pazarlama hizmetlerinin maliyeti olduğunu ortaya koymuştur. Maliyetlerin çok yüksek olduğu iddia edilebilirse dahi, araştırma ileri memleketlerde bunların hakikî maliyet olduğu ve çok cüz'i kısmının kâr olduğunu ortaya koymuştur.

Pazarlamanın istihsal ile ilgili bahsini bitirmeden önce, pazarlama uzmanının vazifesinde karşılaştığı en büyük engelin, şimdiki istihsal ortamı içine pazarlamayı islâh edici tavsiyelerin yerleştirilmesi olmaktadır. Çoğu zaman görülmektedir ki geri kalmış ülkelerden okumak üzere ileri ülkelere burslu gönderilen öğrencilerin, öğrendiklerini hazmederek geldikleri, fakat kısa bir süre sonra, okudukları ülkenin istihsal metodunun kendi ülkelerine benzememesinden dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğradıkları görülmüştür. Öyle ise denebilir ki, modern pazarlama istihsal modernleşmeden çok güçtür. Demek ki, gönderilen öğrenciler gördük ve öğrendiklerini ülkelerine adapte edecek kabiliyette olmalıdırlar. Bu hiç bir zaman, zamanımıza uygun olmayan istihsal metodlarında, pazarlamanın işe yaramıyacağı demek değildir.

Daha iyi yaşama seviyesini gerektiren kültür, ekonomi ve sosyal değişim yanında modern pazarlama esas yeri işgal etmektedir, malların organize ve arzu edilen şekilde pazarlanması, istihsalin mümkün olduğu kadar düzenlenmesi ile mümkündür.

Yumurtaların pazarlanması üstüne bir misal verilmektedir. Bazı ülkelerde yumurtalar yalnız memleket içinde tüketilmek üzere istihsal edilmektedir. Piyasaya ancak fazlası (sürpülü) çıkmaktadır. Getirenler ise boy ve tazelik hususunda hiç bir güvenilir işaret taşımamaktadır. Diğerleri periotik olarak uzak köylerden toplanmakta ve toplama ve ulaştırma o kadar uzun bir zaman almaktadır ki, kaliteye tesiri olmaktadır. Bu sistemin yürürlükte olduğu ülkelerde, tüketenlerin mütehassıs ihracatçıların yolladığı ithal malı yumurtaları tercih ettikleri görülmüştür. Görülüyor ki, yumurtalar küçük ve yumurta gelirini, ana gelir kaynağı olarak görmeyen, birçok yetiştirici tarafından istihsal edildiğinde; dizme, kaliteleme, paketleme ve kontrol ile ilgili pazarlama hizmetleri başka bir istihsal metodu bulunup, kabul edilene kadar çok güç olacaktır.

Modern pazarlama teknikleri en kolay, yeni istihsal projelerinin uygulanmaya başlanacak yerlerde olmaktadır. Çoğu zaman hükûmetin islâh edilmiş arazilerde yeni istihsal metodları kullandığını, fakat ürünü babadan görme, düşük yollardan ve pazarlama uzmanlarına ve yetiştirilmesi gerektiğini sormadan hallettiğini görmekteyiz.

Efektif pazarlama tarım ürünlerinde standartlaşmayı talep etmektedir. Sizlere birkaç misal ile ürünleri çeşitli pazar şartlarına uydurma çabalarını göstereceğim. Danimarka ziraî ihracatının büyük kısmı Birleşik Kırallığa gitmektedir. Britanya tüketicisinin kalınlık ve içindeki yağ miktarına kadar domuz hususunda oldukça müşkülpesent bir zevki vardır. Danimarka bu piyasayı kontrolu altında tutmayı istiyorsa, arzu edilen vasıf ve standartlara uygun bir beslenme tarzı geliştirmesi gerekliydi. Hususî bir beslenme, standartlaştırılan bir yemleme ve son kesim tarihleri ile Danimarka bugün yüzde yüz Birleşik Krallık arzularını karşılamaktadır.

Zannımca, hali hazırda Kaliforniya dünya üstünde turunçgiller yetiştiren en geniş sahadır. Ticarî olarak yalnız iki portakal çeşidi yetiştirilmektedir. Bu çeşitler ise usaresi yüksek, uzak mesafelere taşınmaya dayanıklı ve mevsimin büyük kısmını kapsayacak nitelikte olanlardır. Bunlar Navel ve Valensiya cinsi portakallardır. Diğer turunçgil yetiştiren ülkelerde yüzlerce çeşit bulunabilir ve ya-

nılmıyorsam Türkiye çok fazla çeşide sahip yegâne ülkedir. Turunçgil istihsali çoğu ülkelerde artmaktadır. Yetiştirilecek türlerin seçimi çiftçiye bırakılmıştır, o ise babasından ne gördüyse veya komşusu ne söylerse onu tatbik etmektedir.

Bu gibi ülkelerde ihraç edilecek fazlalık çeşide ve çeşitlerin birleşiminden meydana gelmiş karmakarışık bir durum arz etmektedir ki, bu ciddî bir ihracat için en önemli engeldir.

Bu ve diğer sebeplerden, yeni arazide istihsal plânlaması, pazarlama uzmanları ile müşterek çalışma sonucunda hazırlanmalıdır. İleri konserve fabrikaları bugün çiftçilere istihsallerini plânlamada yardımcı olmaktadırlar. Taze olarak satılamayan şeyleri almamaktadırlar. Belki konserve sanayii ham maddesinin, diğer besin endüstrilerinden fazla standart olmasını talep etmektedir. Çiftçilerle geniş arazi üstüne kontrat imzalamakta, standart tohumlar arz etmekte, istihsalin kontrol ve rehberliği ve hasat zamanının tesbitini yapmaktadırlar. Bu şekilde bir iş birliği sayesinde, fabrika talep edilecek mal haline girecek olan, ham maddenin geleceğinden emin vaziyette, devamlı ve iktisadî ortamda çalışabilecektir.

STANDARTLAŞMA VE KALİTELEME

Standartlaştırma, bir deyişle, pazarlamanın hızlandırıcı fonksiyonlarından birisidir. Belirli kanallardan akması gereken malların hareketlerini birleştiren ve kolaylaştıran bir fonksiyondur. Satın alıcı tarafından malın görünmeden alınmasını sağlayan bir dildir, veya meşhur bir pazarlama profesörünün deyimi ile; «Standartlaşma ticarî işlemlerin vicdanî temelini sağlar.»

Standartlaşmaya, çoğu zaman, ağırlık, ölçü, hacim, kalite ve ticarî terimlerde rastlıyoruz.

Standartlaşma hem eski ve hem yenidir. Dünyanın belirli bölgesinde ölçü ve ağırlıklar standartlaşmışlardır. Fakat bunlar, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye, değişmiş veya halen değişik vaziyettedir.

Akdeniz bölgesinde okka'nın senelerce önce kullanılmış bir ağırlık ölçüsü olduğunu biliyorsunuz, ve bugün dahi bir pazarda okka ve kilo birlikte kullanılabilmektedir.

Avrupa ülkelerinin çoğu metrik sistemi uygulamaktadırlar, fakat halen dahi, bir çoğunun, kendilerine has denilebilecek ağırlık ve ölçüleri vardır. Asrımızda ülkeler arasında hızla artan haberleşme, artık kendi ölçülerimizi standart olmaktan çoktan çıkarmış-

tır. Günümüzde talep, dünyaca yaygın bir standartlaşmaya giderek, bu mevzuda ortaya çıkan taleplerin karşılanmasıdır. Seyahat eden ve yabancı ülkelerle ticarî münasebetleri olan kimseler; şart, kalite, ölçü ve ağırlıkları kendilerininkinden değişik olması yüzünden, ne çeşit güçlüklerle karşılaşıldığını bilmektedirler. Kilo ile ihracat okka ile ithalât, buşel ile ithalât, ton ile ihracat, Avrupa galonuna mukabil Amerikan galonu vs. vs.

Benzin satın aldıkları zaman bilhassa Amerikalıların aklı fazlası ile karışmaktadır. Kanada'da kullanılan emperyal galon, Amerikan galonundan % 20 daha fazladır. Bir ülkede araba kullanırken soldan, diğerlerinde ise sağdan gitmek icap eder.

Şüphesiz ki, ülkeler arasında artan temaslar, zaten başlamış olan standartlaşmanın hızlandırmasını gerektirecek niteliktedir. Merkezi Cenovada olan Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadî Komisyonu, bugün analiz edilmesi ve çözülmesi gerekli problemleri ele almaktadır. İstihsal ve ticarî alanlarda birçok başarı öne sürülebilir, fakat hatırdan çıkarılmamalıdır ki, şimdiki ölçülerin değiştirilmesi alışkanlık ve âdetlerle çatışmakta, bu ise şu eski dünyamızda çok şey ifade etmektedir. Bununla ilgili olarak âdetlerle standartların çatışmamasını beklemek için birden fazla neslin geçeceği tahmin edilmektedir.

Bu aynı zamanda pahalı bir iştir: Meselâ Birleşik Krallıkta para sisteminin, ölçü ve ağırlıkların değiştirildiğini ele alalım. Bildiğim kadar, şimdiki sistemin metrik sisteme belirli bir süre içinde değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu işin maliyetini bir tasavvur edin. Eğitim kitaplarının hepsi değiştirilmelidir. Hesap makineleri, ölçen ve tartan âletler, bozuk ve kâğıt paralar yenilenecek veya değiştirilecek. İşin serbest meslek sahiplerine düşecek maliyetine misal olarak, sadece dükkânlarda değişmesi gerekli para kayıt etme makinelerini düşünün; ölçüler, tartılar ve yarda cetvelleri, bunlar da diğer misaller. Bilhassa endüstri ve ticarî sektörlerde, bankalarda vazife ve idare değişikliklerini düşünün. Yeni sistem oturuncıya kadar, uzun bir geçiş devresi kaçınılmaz hale girmektedir, fakat İngilizlerin bu adımları şimdiden atmaları takdire lâyık bir davranıştır ve şüphesiz yakın gelecekte işin avantajları ortaya çıkacaktır.

Avrupa ülkelerinin bütün alanlarda iyi standartlaşma örnekleri olduğu intibaına kapılmamalıdır. Metrik sistem, hemen hemen her yanda, bilhassa endüstri ve ticaretle adapte edilmiştir. Bugün dahi endüstride rekabet yüzünden, meselâ elektrik malzemelerinde

parça ve yedekler bir markadan diğerine uymamaktadır. 1964 senesinin şu gününde bile bir pikabın radyo setine veya TV'ye uymadığı basit bir gerçektir. Bu tüketiciler arasında kargaşalık ve sinirlilik yaratmaktadır.

Buna mukabil ziraat, endüstri ve ticaretle standartlaşmanın önemi gittikçe daha fazla belirmekte ve diyebiliriz ki, bugün modern pazarlama sistemine erişebilmek için standartlaşma en mühim faktör olarak görülmektedir.

Standartlaşma fizikî teması düzenler. Ambarlama ve ulaştırma işlemlerinin iktisadî ve daha akıcı hareket etmesini ön görür. Talebi az olan kalite ve sınıfların anbarlaşma ve ulaştırılmasını önleyerek para tasarrufu sağlar. Anbarlarda standartlaşmış kasaların kullanılması ve standart taşıt araçları, alanın daha uygun şekilde kullanılmasını ve bir cins ve kalitede uzun müddet çalışabilmenin verdiği imkânlar tekrar maliyetlerin düşmesini sağlar.

Alım ve satım daha namuslu ve memnuniyet verici hale girer. Alıcı belirli markanın kendisine aradığını verdiğini bilir. Aradığı için etrafta dolaşmasına ihtiyaç yoktur. Aynı zamanda, o kalite ve karakterde değişik mallarla mukayese imkânı bulabileceği gibi rekabetle doğmuş olacaktır. İthalât ve ihracat işlerinde kalite standartlaşması en mühim husus olmaktadır. Satıcı ürünlerini uzak piyasalara sürebilmekte ve alıcı gönül rahatlığı içinde, kendisine gösterilen örneğe bakarak veya tarife göre, bütün malı görmeden satın almaktadır. Bu husus bilhassa tahıl, tütün ve pamuk tüketimini hızlandırmıştır.

Standartlaşma aynı zamanda finansmanı çok kolaylaştırmaktadır, zira borç karşılığı gösterilen standart kalite malın değeri daha iyi anlaşılmaktadır.

Standartlaşma riske de müsbet olarak tesir etmektedir. Meselâ artık müstahsil tüketenin arzularına uygun standartlarda ürettiği zaman ürününün piyasaya satılması daha kolaylaşacak ve üretim riskleri daha düşecektir. Zira artık hangi ham maddeden ne şekil, renk ve birleşimde kullanılacağını bilmektedir.

Standartlaşma aynı zamanda piyasa durumunun daha iyi öğrenilmesini sağlayacaktır. Çoğu zaman bir piyasa bültenini anlamanın ne kadar güç iş olduğunu sizler de bilirsiniz.

Alman Fiyat Bülteni çok detaylı ve meyva ve sebze ticareti ile uğraşanlar için son derece faydalı olmasına rağmen, doğrudan doğruya ticaretle uğraşmıyanların okuyabilmeleri için çok güçtür.

Misal olarak; Batı Almanya'ya ithal edilen portakal fiyatlarının listesi.

İspanya	D.M. 20.50
İtalya	D.M. 16.50
İsrail	D.M. 28.50
B.A.C.	D.M. 18.50

Misal uydurulmuştur, fakat İspanyol kutularının 33 kg., İtalyanların 16 kg., İsrail'in 42 kg. ve B.A.C. 31 kg.'dan meydana geldiğini bilmiyenler için, bu fiyatların mukayesesinin ne kadar güç olduğunu canlandırabilir.

Uzun bir zaman daha avantajları özetlemeye devam edebiliriz, fakat standartlaşma aynı zamanda malların bir havuzda toplanarak toplu halde yüklenmesini sağladığına kısaca dokunacağım. Yalnız toptan alım ve satımın gittikçe önem kazanmasından değil bu. Satın alan ve satan zincirleme organizasyonlar gittikçe büyümektedir, sebep perakendeci seviyesindeki hızlı rekabetdir. Aynı zamanda Doğu Blok ülkelerinin bazıları alım ve satımlarını bir millî müesseseden yürütmektedirler. Bu ise bu şartlar altında ticarete girecek lerin faaliyetlerini konsantre etmelerini gerektirmektedir.

Aynı zamanda ulaştırmada olsun, anbarlamada olsun standart mallar üstüne yapılacak şikâyetleri halletmek, ilân ve vaadlerle verilen sözün yerine getirilmesi bakımından daha kolaylaşmıştır.

Kontrol edilmedikten sonra, ürünün standartlaşması bir değer ifade etmez. Bir standarda göre ürün alabilme gayesi ile çiftçi; sun'î gübre kullanarak, değişik ekim tarzı ile, tahıl rotasyonu vs. vs. ile bir nevî kontrol tatbik eder, fakat hava şartları aleyhine ise umulan kaliteyi elde etmek mümkün olmıyacaktır.

Öyle ise, bir ayıklama yapılmalıdır, bu ise umumiyetle çiftçi tarafından değil ama satın alan tarafından olmaktadır.

İmalâtçı daha iyi şartlar altındadır, eğer gerekli ham madde kullanıldığı halde arzu edilen netice elde edilemiyorsa, âletleri düzgün çalışmıyor demektir ki, düzeltilebilir. Çiftçi gibi hava şartlarına bağlı değildir. Standartların kontrolu adı geçen malın müstahsilinin ve pazarlayıcısının elindedir. Mümkün olduğu kadar fazla kazanmak herkezin gayesi olduğuna göre bu kontrolün garantisidir. Öte yanda, sektör; borsalar, ticaret odaları ve tüketim test araştırma büroları ile malların kontrolünü sağlar. Son zamanlarda bazı Avrupa mecmualarında malların test edilerek müşterilere su-

nulduğunu müşahade ettim. İmalâtçılar bu mecmuaları hem korku ve hem hürmetle karşılamakta, zira tenkitleri ne kadar yıpratıcı dahi olsa, yapıcı yönü ağır basmaktadır. Devlet de bir takım standartların kontrolünü yapmaktadır.

Devletin ne zaman müdahale etmesi, ne zaman etmemesi için genel bir kural yoktur. Fakat umumiyetle Memleketin hayatî meselelerini ilgilendiren konularda Devletin kontrolüne rastlanmaktadır. Umumiyetle bu ithalât ve ihracat konusuna münhasırdır. İhracatçı ülke en iyi malını ihraç ederken, fırsatçı ihracatçılara meydan bırakmak istemez, zira sonuncular ticareti tamir edilmiyecek halde baltaladıkları gibi, ithalâtçı devlet de dövizini en iyi şekilde kullanmaya ve nüfusunu sıhhî bakımdan korumaya çalışacaktır.

Demek ki birçok ülkede mecburi ihracat standartlar adını verdiğimiz yönetmeliğe göre bir devlet dairesinin ihracat belgesi vermeğe ve ihracatın teknik yönlerini kontrol etmeğe yetkisi vardır.

Aşağıda bahsi geçen liste tarımsal ihracatta aranan vasıfları kapsamaktadır, fakat mecburî standartların neleri kaplaması gerekli olduğuna güzel bir misaldir:

A. *Ticarî*

Ürünün ismi, çeşidi, kalitesi, boyu, toleransı.

B. *Saklama Kalitesi*

Olgunluk, hasat tarihi, zedelenmeden masuniyet, kil, böcek hücumları, yabancı maddeler, tolerans payı.

C. *Bitki Sıhhati*

Böcek ve yumurtalarından mâsun olma, hastalık, tolerans.

D. *Paketleme*

Kasa sisteminin tarihi ve paketleme sistemi, tolerans.

E. *Markalama*

Marka veya markaların şu bilgileri kapsaması
Ürünün orijini
İhracatçının ismi
Verilen isim, varsa
Ürünün ismi
Çeşidin ismi
Kalite
Boy/Numara
Ağırlık gayri safi/Net

F. *Ulaştırma*

Yükleme ve ambarlamanın teknik özellikleri

C. *Kontrol*

Yönetmelikteki nizamlara göre ürünün inceleme şekli. İnceliyici ile gönderen arasında ihtilâf halinde tutulacak yol.

H. *Cezalar*

Hükümlerin çiğnenmesi halindeki neticelerin belirtilmesi.

AMBARLAMA

Ambarlama ve ulaştırma, pazarlamanın fizikî tarafından iki ana yönüdür. Ambarlama malların fizikî ve iktisadî olarak korunmasıdır. Ambarlama tarih öncesindenberi kullanılmaktadır. Tabii ki memnuniyet verici olmaktan çok uzaktır, fakat ürünün uzun bir zaman saklanmasını ve bir çeşit korunmasını sağlamıştır. Bugün dahi, az gelişmiş ülkelerde mal kaybı düşündürücü derecede fazla ve ciddîdir. Pazarlama sistemini düzenlemeğe çalışan bir pazarlama uzmanı her şeyden önce ambarlama ve ulaştırma problemleri ile ilgilenmektedir. Ambarlama tesisleri kurulmuş ulaştırma imkânları düzenlenmiş ve organize edilmiş durumlarda ne gibi başarılar elde edildiğini görmek cidden çok enteresandır. Türkiye'de, bir an için, Et ve Balık Kurumu ve Toprak Mahsulleri Ofisi'ni düşünün;

Müstahsil, toptancı ve perakendeci hepsi birden malların ambarlanması ile ilgilenirler.

Ambarlama kısa zamana konsantre olmuş talebin yaygın istihsalle karşılanmasını sağlar. Tersine, konsantre olmuş bir istihsal ambarlama sayesinde yaygın talebi karşılıyabilir.

Ambarlama sayesinde ürün, bugünden çok daha fazla ücret temin edebileceği, geleceğe aktarılabilir. Diğer taraftan fiyatların düşük olduğu zamanlarda ürün toptan kapatılabilir.

Ambarlama, aynı zamanda bekletilme ve şekillendirme yolları ile bazı malları düzenli bir hale sokabilir. Kereste ve şarap istihsalinde bu metod uygulanmaktadır.

Ambarlama, yayım teşkilâtında çalışanların mallarını elinde bulundurma vazifesine de sahiptir. Pazarlama sisteminin devamlı çalışmasını sağlayan hayatî bir vazifedir bu.

Aslında ambarlama çok mühimdir. Malların ambarda, bilhassa bankalar tarafından idare edilen veya bankalara bir bağıntısı bulunan resmî ambarlarda saklanması finansmanı kolaylaştırır. Ambar makbuzlarının çoğu finansman organizasyonlarına, ticarî itibara haiz ve kabule şayan olduğu bir gerçektir.

Geniş mikyasta satın alma yapılabildiğinden ulaştırma masrafları kısılmaktadır. Tekrar, geniş ölçüde alım, daha ucuz fiyatlarda yapılabileceğinden, alıcının büyük miktarda satın alması teşvik edilmektedir. Satışa arz edilen geniş hacim arasında alıcı daha iyi bir seçim şansına sahip olacaktır.

Bunlar ve riskin azalması ve fiyatların istikrar kazanması gibi diğer sebepler, iş hayatını ve hizmetleri hızlandırıcı avantajlardır. Hepsi tüketicinin memnun bırakılması gayesini gütmektedir.

Ambarlamanın karakteri, ülkeden ülkeye olduğu kadar, üründen ürüne de değişir. Bazı ambarlar her türlü yük kabul ettikleri halde, diğerleri belirli bazı mallar üstünde uzmanlaşırlar. Gene bazıları malların ameliyesi ile ilgili olarak veya ameliye tesisleri ambarlarla ilgili olarak kurulmuştur. Bu bilhassa pamuk ticaretinde belirlidir, ambarlama sırasında pamuk eğirilebilir. Tahıl ambarlamasında ise temizleme ve kaliteleme vs. vs. işleri halledilebilir.

Yiyecek maddeleri için günümüzde soğuk hava depoları hayatî önemi haizdir. Yukarıda bahsi geçen avantajlardan başka soğuk hava depoları sıcak iklimli bölgelerde ve uzak mesafelerde ulaştırmayı kolaylaştırır.

Bu bilhassa önceden soğutma denilen bir metodla yapılmakta ve frigorik ulaştırma sırasında malların bozulması önlenmektedir.

Buna benzer son gelişme, yiyecek kutuları denilen bir buzhaneye bağlı veya tamamen müstakil müesseselerdir. Kutular umumiyetle 100-150 Kg. ağırlık alabilecek kapasitede ve hususiyetle müşterinin kendi malını getirebilmesi için kiraya verilmektedir. Bu gelişmeyi ençok çiftçiler takdir etmektedirler. Kesimini yapıp kendi etini muhafaza edebilmekte, meyva ve sebzeleri bozulmadan ambarlanabilmektedir.

Çiftçiden toptan satın alıyorlarsa, kutular ile şehirliler de ilgilenmektedir. Bazı hallerde müessesenin kesim ve paketlemiye hizmet olarak gören kasapları vardır. Müessese aynı zamanda kayıt ve muhasebe işlerini de yapmakta ve müşteri telefon veya ziyaretle, ambarda olan malını ve ne zamandan beri orada olduğunu öğrenebilmektedir. Bu sistemin avantaj ve dezavantajları vardır. Malının bir kısmını almak istiyen müşterinin her sefer uğraması pra-

tik olmamakla birlikte, Kooperatif sistemi üstüne kurulduğundan iktisadî bakımdan avantajlıdır.

Çok önemli bir noktaya dokunmak istiyorum; bu, bir ambarın inşa edilmesi kararlaştırılmadan önce, bahsi geçen sahada böyle bir ambara ihtiyaç bulunup, bulunmadığının etraflı şekilde araştırılmasıdır. Zira inşaat maliyeti çok yüksek bir yatırımdır. Yalnız buğday silolarında ve soğuk hava dolapları cinsinde olanlarda değil, hepsinde devamlı karaktere haiz olduğundan büyük yatırım gerektirir.

Dolayısı ile dikkatli bir araştırma herşeyden önce yapılmalıdır. Ambara gelecek ürünün hacim, karakter ve mevsimlerini belirten ciddî bir tablo gereklidir.

Aynı zamanda, gelecekteki istihsal değişiklikleri, pazarlama işlemleri ve gelecek talep değişikliklerini hesaba katmak lâzımdır.

Yer seçimi de önemlidir. Yolların bozulmasından dolayı belirli mevsimlerde erişilemiyen yerlerde inşa edilen ambarlar çok görülmüştür. Kara yolu, demir yolu ve rıhtım inşası ile ilgili gelecek programların dikkatlice araştırılması gereklidir. Bir limanın başka yere yapılması, demiryolunun yön değiştirmesi, ümit edilen yol inşasının gerçekleşmemesi yüzünden birkaç sene içinde önemini kaybeden nice ambarlar gördük. Bu konuda Türkiye'den bir misalim var. Bir şehir dışına plânlanan endüstri sahasına, karayolu ile şehre bağlanacak ümidi ile, oldukça büyük bir soğuk hava tesisi kurulmuştur. Plân beklendiği gibi gerçeklendirilememiş ve bina uğraşanların hayal kırıklığı ile kalıtığı terkedilmiş şekilde bomboş durmaktadır. Hiç şüphesiz, büyük miktarda para kaybına sebep olunmuştur.

İnşa edilmesi gerekli tip ambarların pazarlanmasında kararlı ve kesin olmak gerektir. Merkezde bütün ürünü içinde toplayacak geniş ve büyük bir ambar mı, yoksa tarlalara dağınık şekilde yalnız ihtiyaca göre değil, finansman kabiliyetine göre inşa edilen küçük ve basit tesisler mi, tercih etmeliyiz.

Tamamen makinalı ve geniş ambarlama umumiyetle işçi noksanlığı, yüksek ücret ve sermaye maliyetinin geniş devir imkânları dolayısı ile çabuk amorti edilebileceği şartlarda olur. Mantıkî olarak avantajlıdır, fakat bilinmektedir ki ücretlerin düşük, işçisinin bol, pazarlama ve üretimin sınırlı çerçevede yapıldığı yerlerde avantajları daha azdır. Makinalaşmış ambarlar kalifiye işçi gerektirir, belirli bir mevsim çalışılacağı halde bütün sene istihdam edi-

lecek bir personel ambarlama maliyetlerini belirli şekilde yükseltebilir.

Kaşmir'de 1921 senesinde bir ambarlama programlaştırılmıştır. Her biri 350 ton alabilen civar keresteden ucuz maliyete 40 çeltik silosu inşa edilmiştir. Yükleme insan gücü ile olmaktaydı. Makina olarak binalarda bulunan yegâne âlet ısınma anında havayı değiştirici üfürücülerdir. Maliyet oldukça düşük, buna mukabil çeltik son derece memnuniyet verici korunmaktaydı. 12 senelik bir zaman zarfında ortalama kayıp % 1'den aşağı idi. Bu misali merkezleşmenin ve makineleşmiş prodaktif kurumları baltalamak için vermiyorum. Şüphesiz bunların önemli oldukları yerler vardır, fakat hangi sahalarda doğru teknik ve iktisadî sebeplere hizmet ettiklerini ve hangi sahada etmediklerinin araştırılması gerektir. Yükün biriktiği ve ulaştırma servislerinin hızlı olması gerekli ihracat piyasalarında ve yükleme doklarında, bu gibi oluşların avantajları vardır.

Şu hususu da belirtmeden geçemiyeceğim; gelişen ülkelerde tam randımanda çalışmayan bir takım gösterişli ve yüksek kapasiteli ambarlar kurulmuştur.

İnşaat bitmeden durdurulabilir, zira maliyet hesap edildiğinden çok yüksek olabilir veya ambar maliyetleri çok yüksek olduğundan tüccarı cezbetmiyebilir veya istihsal modeli değişebilir, dolayısı ile kapasite randımanlı kullanılamaz.

Demek ki, inşaat plânı başlanmadan etraflı ve dikkatli şekilde araştırılmalıdır.

Gelişen ülkelerde lüks projeler memleketin yatırım, sermaye ve kredi kaynakları üstünde ağırlık yaparlar. Gelişen bir ülke bir kaç değişik yönde gelişebilir, bundan dolayı kaynaklarını en iyi şekilde işletmesini bilmelidir.

ULAŞTIRMA

Pazarlama sırasında, bence, en önemli kısım ulaştırmadır. Ulaştırma olmadan, ziraatte iktisadî başarıya erişilemiyeceği bilinen bir geçektir. Yüz sene önceki ziraati tetkik ettiğimizde, günümüzün gelişmiş ülkelerinin en önemli problemlerinin ürünlerini zengin pazarlara aktarmaları olduğunu görürüz. Muhabere imkânlarından yoksun bulunanları, satışlarını çevredeki müşterilere münhasır bırakmaktaydı. Çevre ihtiyaçlarını karşılıyan istihsalde değişiklikler yapmak güçtü. Mütehassıs pazarlama uzmanlıkları gelişme-

miştir ve rekabet eksikliği, prodüktif müstahsilin yetişmesini önlemiştir. Bu, ulaştırma imkânsızlıklarının pazarlama gelişmelerini dondurması demek oluyordu.

Demek ki, ulaştırma, başarılı pazarlamanın en mühim faktörüdür. Birleşik Amerika'da ulaştırmanın gelişmesini izlemek ve bu gelişmenin her kademesinde, - kervanlarla olsun, kanallarla olsun, paralı karayolları, trenyolları veya modern karayolu taşıtlariyle olsun - çiftçilerin oynadığı mühim rolü bilmek enteresandır.

Tren yollarında gelişme, muhaberede ve ürünlerin uzak mesafelere yollanmasında bir ihtilâl yaratmıştır. Bu durum, ilk arabanın karayoluna çıkışına kadar devam etti. Uzun yollar kamyonlar ürünü terminalden son hedefe kadar götürerek demiryollarına yardımcı oldular, bu durum bugün de devam etmekte, ancak son 25 sene zarfında kamyonlar malı istihsal sahasından pazara kadar taşımakta ve demiryollarına ciddî bir rakip olmaktadırlar.

Kamyonlar, bilhassa ziraatte, demiryoluna nisbetle bilhassa avantajlıdır.

Ulaştırmada en önemli faktörler maliyet ve hizmetlerdir. Hizmetleri şu şekilde tarif edebiliriz; sür'at, esneklik, zamanlama emniyet ve uygunluk. Hizmetleri demiryolu en iyi bir şekilde sağlamakla birlikte, kamyonlar bilhassa kısa mesafelerde daha iyisini yapabilirler. Bunlar, toplama ve herhangi bir yere dağıtım yapabilme esnekliğine; piyasadaki fırsatlara göre değişik hedeflere yöneltilebilme kabiliyetine; sür'atli ulaştırma, paketleme değişikliği ve aktarma yapmama suretiyle çürümeyi önliyerek maliyeti düşüren bir karaktere sahiptirler. Bugün dahi Birleşik Amerika ziraî ürününün yüzde ellisinden fazlası demiryolu ile sevk edilmektedir. Gelecekte, kamyonların demiryollarını tamamen ortadan kaldıracağına inanıyorum. İktisadî ve teknik yönlerden kara taşıt araçları kısa mesafelerde (750 mile kadar) veya orta mesafelerde (750-2000 mil) daha uygun, demiryolları ise uzak mesafeler için daha faydalıdır. Son senelerde «Piggy Back» tekniğinin gelişmesi ile demiryollarının treyler ve buzlu vagonlarla birlikte kullanılması sağlanmıştır.

Demiryollarının gelişmemiş olduğu yerlerde, sırf besin maddelerinin sevki için gelişeceğini zannetmemelidir. Geleceğin ulaştırması kara ve havayolları ile olacaktır, fakat halihazırda demiryolu sistemi düzenlenerek çok şeyler elde edilebilir.

Yakın ve Orta Doğu'da ziraat ürünlerinin taşınmasında kamyonların mühim rol oynadığını görüyoruz. Herşeyden önce demir-

yolları esaslı bir şekilde gelişmemiştir, hizmetler sür'atli ve güvenilir değildir, zaten vagonlar yiyecek gibi sınırlı ömrü olan maddelerin taşınmasına elverişli değildir.

Türkiye'de ziraat ürünü taşımında kamyon kullanılmaktadır. Son on sene zarfında karayolu şebekesi net olarak iki misli uzamışsa da, maliyetler halâ yüksektir; sebep olarak devamlı tamir talepleri, yolların daha sık bakımı ve orijinal yedek parça bulma zorluğunu gösterebiliriz.

Ulaştırmada, bozulma ve çürüme ulaştırma masraflarına dahildir ve bunların azaltılması ancak, yiyecekleri taze olarak, değişik şartlarda çürümeden yerine ulaştırabilen kamyonların kullanılması ile kabildir. Daha önce ambarlamada soğuk hava depolarının ve önce soğutmanın öneminden bahsetmiştim.

Ürün ambarlamadan sonra frigorifik vagonlarda taşınamıyacaksa, mantıkî olarak ürünün soğuk havada depolanmasının hiçbir avantajı kalmamaktadır.

Beş Yıllık Plânınız bahçe ürünlerinin ihracatı üstünde ehemmiyetle durmaktadır. Gemilerle taşınması gereken turunçgiller hariç, şeftali, üzüm ve sebzeler sür'atli ve frigorifik tesisleri talep eder. Yabancı pazarlarınız Türkiye'nin batısındadır. Bunlara ise başlıca demiryolu ve kamyonlarla erişilebilir.

Frigorifik demiryolu şebekesi İstanbul'dan başlar. Frigorifik vagonların Anadoluya geçmesine müsaade edilmediğinden İstanbul tren istasyonuna ulaştırma kamyonlarla yapılır.

Birkaç hususî şirketin başlamasına rağmen, frigorifik kara taşıt araçları halen yeterli değildir. Bu yüzden ulaştırmanın ilk kademesinde şeftali, üzüm ve sebze gibi ürünler yüksek ısı derecesinde normal kamyonlarla taşınmaktadır. Aynı zamanda günrül kamyon sıralarının uzun kuyruklar yaptığı Boğaz üstünde ulaştırma gecikmektedir. Şahsen Bursa'dan İstanbul'a on saatte geldiğine şahit oldum. Bunun üzerine ürünün kamyona yüklenme zamanı eklenince, çabuk bozulabilen bahçe ürününün buzluklara yerleştirilmeden 12-18 saat geçmiş olduğunu görürüz.

Bu misale, İstanbul'da gördüğüm vagonların buz yatağı tipi denilen, soğutmayı su buzu ile yapan demiryolu arabaları olduğunu eklemeliyiz. Bu şekil ulaştırma sistemi başarısızlığa mahkûmdur, hakikatte de bir çok ihracatçı frigorifik vagonlarla yaptıkları ihracatın şanssızlığından bahsetmişlerdir. Açıkca frigorifik ulaştırmada bilgisizlik de mühim rol oynamaktadır.

Buz yatağı tipi vagonlar, yüklemenin sıcak iklimlerde yapıldığı önceden doldurulmuş ürünlerde de kullanılmaktadır.

26 - 30° olan şeftali, üzüm gibi bahçe ürünlerinin buzlu vagona yüklenmeleri ile derecelerinin düşeceğini beklemek lâzımdır. Beklenebilecek yegâne sonuç yükün buzu eritmesidir. Vagon kısa fasılalarla doldurulursa dahi, zaman alacaktır. Frigorifik ulaştırma buzlama zincirinin hareket eden bir parçasını teşkil eder. Şüphesiz soğuk hava depolarına, buzlama istasyonlarına, önce soğutma gibi diğer hizmetlere sıkıca bağlıdır. Altın kaide buzlama zincirinin hiç kırılmamasıdır. Zincirin bağlama gücü en ufak ilişkiden daha kuvvetli değildir.

Ulaştırma şekline karar verilirken, ulaştırma maliyetine oranla, piyasa fiyatları iyice tetkik edilmelidir. Bu meyanda ulaştırma maliyetlerinin, yalnızca ulaştırma ücretlerine eşit olmadığı belirtilmelidir. Üründe telef, ulaştırmada gecikme, programsızlık ve benzer faktörler ulaştırma ücretlerine dahildir. Frigorifik kara taşıt vasıtaları ile ihracat yapmak üzere bazı hususî firmalar tarafından iki yıldır bazı teşebbüslere geçilmiştir. Kamyonlar yabancı firmalardan kiralanmıştı. İş adamları neticeleri kendilerine sakladıklarından hakikî tabloyu size çizemiyeceğim, fakat işin pek kârlı olduğunu sanmıyorum. Öte yandan yalnızca ücretlerin muvaffakiyeti baltaladığını sanmak istemiyorum. Kanaatim kamyonlara yüklemedeki bilgisizliğin mühim rolü olduğudur. Ulaştırma zamanı olgunluk seviyesine göre neyin toplanmasına karar verdirir. Kaliteleme, paketleme ve kasalar diğer faktörlerdir, ama yüklemede sür'at en önemli faktör olabilir. Bugünlerde Devlet frigorifik kamyonlarla ulaştırmayı plânlamaktadır, netice ve tavsiyeler bütün ticaret âlemine duyurulacaktır. Bu ulaştırma modasının kabul edilmemesi için hiçbir sebep yok, buna Tarsus'dan ihraç edilen üzümleri misal gösterebiliriz.

Bir Türk-Alman ihracatcı grubu 15 soğuk hava depolu kamyon dolusu ihracat yapmışlardır. Bulgaristandan kiralanan kamyonlar, standart tip olup, randımanı yüksek araçlardır.

Kâğıdımı yazdığım şu anda ticaretin sonuçlarının ne olduğunu bilmiyorum, fakat konferans devam ederken daha fazla bilgi vereceğimi ümit ediyorum.

Tarsus Kampanyası sırasında bazı Türk ihracatcıları Türkiye'de imâl edilmiş frigorefik kamyonları kullanmışlardır. İlk bakışda bunlar batı ülkelerinde kullanılan kamyonların eşidir, frigorefik tesis «THERMOKING» marka bilinen cinstendir. Fakat bazı

kamyonlar yükleme kapasitesine nisbetle zayıf, bilhassa ağır hizmet gören 20 tonluk kamyonlarda, hava cereyanı iyi ayarlanmamış şekilde imâl edilmişti. Yük daha önceden soğutulup dondurulmamışsa ve 3-4 gün içerisinde soğutulması gerekli ise kamyon içindeki hava cereyanının kapasitesi son derece önemli olmaktadır.

Türk sürücüleri yabancı şoförlere nisbetle hava cereyanına müsaade edecek şekilde yükleme yapacak şekilde yetiştirilmemişler ve hattâ şoförlerden (aynı zamanda kamyonun sahibi) birinin kamyon tamamen yüklenmeden soğutucuyu çalıştırmayı red ettiği bile görülmüştür. Bu bir tenkid olarak kabul edilmemeli, bilâkis Türk ihracatçılarına, şoförlerine frigorefik kamyonlara yükleme - boşaltme işlerini öğretmelerini gerektiğini gösteren bir misal olarak ele alınmalıdır.

Rekabet noktasından ise Türk kamyonlarının Tarsus-Münih arasına ton başına 125-130 Dolar alırken yabancı firmaların 103 $ aldığını bildirmek gereklidir. Aynı zamanda yabancı kamyonlar IRU ehliyeti ile sürülürlerken, Türk kamyonları Millî ehliyetle idare ediliyorlardı.

Bu ne demektir?

IRU Millî karayollu ulaştırma federasyonlarının bağlı olduğu bir enternasyonal birliktir. I.R.U.'nın ana gayesi millî ve beynelmilel karayolu ulaştırmasının bütün ülkelerde gelişmesine yardımcı olmaktır. Kısaca I.R.U. hedefleri şunlardır:

1 — Genel ulaştırma politikası, ulaştırma ve karayolu maliyeti, koordinasyon vs. gibi iktisadî doktrinlerin çizilmesi,

2 — Çalışma şartlarının düzenlenmesi,

3 — Beynelmilel karayolları toplantısı tavsiyelerini incelemek (Gümrük, trafik, ulaştırma kontratları, vergiler)

4 — Modern tekniklerin adapte edilmesi (Ulaştırma birleştirilmesi, rasyonalizasyon, yol istasyonları)

Devamlı şekilde Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa İktisadî Camiası, Avrupa Ulaştırma Bakanları Konferansı, I.L.O. ve diğerleri ile temastadır.

Faaliyetlerinde I.R.U. Beynelmilel Ticaret Odaları, Turing ve Otomobil Kurumları, Beynelmilel Ulaştırma Acente Birlikleri Federasyonu vs. ile birlikte çalışır.

Birliğin kuruluşu ve üyeliği üstünde etraflı durmak bizi çok uzaklara götürecek. Fakat Millî Federasyonların meselâ ulaştırma birlikleri Turing ve Otomobil kulüplerinin genellikle ülkelerini temsil etmekte olduklarını biliyorum. Yalnız bildiğim kadar, yardımcı üyelik, direk ve endirek karayolu ulaştırması ile ilgili bütün grup ve hususî şirketlere açıktır.

I.R.U.'nun başarıları arasında, 19 Avrupa ülkesinde tatbik edilen T.I.R. lisanslı malların uluslar arası ulaştırmasını sağlayan gümrük antlaşmaları sayılabilir. Bu beynelmilel mal ulaştırmasına tekabül etmekte, üye memleketlerden mallarını rahatça geçirebilen üyeler bu ulaştırmadan faydalanmaktadır.

Basit şekilde izah edersek, Türk ihracat ürünlerini; Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Avusturya, Batı Almanya, İskandinavya vs. gibi, üye olan Türkiyede de, tetkik, vergiler, araçlar, depozito vs. gibi zorlamalar ortadan kalkacaktır. Üye bir ülkeyi kat etmek sakat ve hudutlarda bekleme minimuma düşürülmektedir.

HAVA ULAŞTIRMASI

Ticarî hava ulaştırması yeni bir gelişmedir. İkinci Dünya Harbinden bu yana, yolcu ulaştırması oldukça gelişmiş, diğer ulaştırma yolları ile ciddî rekabet eder olmuştur. Sizlere yılda kaç yolcunun uçağa bindiğini söyliyebilecek vaziyette değilim, fakat bu sayının hayret verici olduğunu iddia edebilirim. Misal olarak 1964 senesinde Atlantiği uçakla aşan yolcuların, gemi ile geçenlerden dört misli daha fazla olduğunu söyliyebilirim. Bu oran 1962 senesinde biribirine eşitti.

Hava ulaştırması turizm endüstrisinin ilk şartı haline girmektedir. Bu endüstri gösterebilecek şeyleri olan ülkelerin iktisadî gelişmesinde esaslı bir faktördür. Yunanistan buna bir misaldir, turizm geliri ile ziraat ve endüstride belirli ilerleme kaydetmiştir. Düzenlenmiş turizme yeni başlamasına rağmen Mısır, bir diğer misaldir. Seyahat acentelerinin reklâmlarından uçakla Avrupa'nın herhangi bir ucundan, ayrıca bir ücret ödemeden Mısır'da tur yapılabileceğini hayretle öğreniyoruz. Bu inanılmıyacak fırsatın büyük kısmı uçağın kiralanması, tam kapasitede kullanılmak, ücretlerin en düşük seviyeye gelmesinden dolayıdır.

Gelecek yıllarda uçakla yük taşınmasında büyük gelişmeler beklenmektedir. Bundan sonra şüphesiz hava ulaştırması çok olagan hale girecektir. «Jet Asrına» girdiğimizden dolayı motorlu

uçakların rahatça temin edilebilmesi, daha şimdiden navlun ücretlerini oldukça düşürmüştür. Bazı malların hava ile ulaştırılması kârlı hale getirmektedir. Birkaç rakkam şimdiden ne olduğunu gösterecektir.

Birleşik Amerika Sivil Havacılık Hey'etine göre 1920 senesinde tam kapasitede ortalama ton/kilometre başına $ 1 iken, 1936 da bu ücret 1807 cente düşmüştür. 1961 senesinde Douglas yük uçakları işletme maliyetleri listesi yayınladı.

Liste bilhassa kapasitenin tam kullanılmasından dolayı maliyetlerin devamlı bir düşüş kayıt ettiğini göstermektedir.

DC-3 9,6 cents ton/kilometre başına (1.9 mil. ton-km. başına senede)

DC-4 7,6 cents ton/kilometre başına (8.2 mil. ton-km. başına senede)

DC-6 4,7 cents ton/kilometre başına (18.6 mil. ton-km. başına senede)

Turbojet 2,4 cents ton/kilometre başına (115 mil. ton-km. başına senede)

1962 senesinde büyük uçak şirketlerinden biri, direkt işletme masrafı ton-kilometre başına 2,5 cent olan maksimum 35 tonluk hususî bir yük filosu (4 prop-jet motörlü) kurmaya karar vermişti. Bu rakkamlar sizlere hava taşımının gelişmesi hakkında bir fikir verebilir, fakat gelişmenin bittiğini zannetmeyin. Bence henüz başlamaktadır.

Şimdiye dek bütün avantaj endüstri mallarına tanınmıştı. Yedek parçalar makinenin durmasını önleyecek şekilde sür'atle yerine gelebilmekte. Makine üniteleri imâl edildikleri yerde monte edilip bütün halinde gönderilebilmekte. Bu kolaylık alacaklarının makineleri geldiği zaman teknisyenlere monte ettirmesini ortadan kaldırmakta. İş adamları, çabucak yeniliyebildikleri için ambarlama ve stok masraflarından kurtuldukları kadar, modası geçmeyi de önlediğinden, artık geniş stok yapmaya lüzum göstermektedir.

Sür'at, düşük ambarlama maliyeti, stoklar, paketleme, sigorta, ulaştırma sırasında donan sermaye ve diğer faktörler bazı mallar için hava ulaştırmasını, yeryüzü ulaştırmasına tercih ettirebilir.

Bunların ziraî ürüne ne derece tesir edecekleri bugün için cevaspız bir sualdir.

Çoğunlukla ürünün tipine ve piyasanın karakterine bağlı bir husustur.

Hava ulaştırmasının avantajlarından ençok bozulan ürünler faydalanabilir. Çoğu zaman nisbî kısa seyahat süresi dolayısı ile soğutmaya lüzum yoktur. Kamyonlardaki gibi yol bozukluklarından dolayı talep riski son derece az veya tamamen yoktur, aynı zamanda başka ve daha iyi pazarlara erişilebilinir.

Bütün bunlar aleyhine; diğer ulaştırma şekillerine nisbetle halen maliyetin yüksek olması, hava şartları dolayısı ile tarifelerde olabilecek değişiklikler ve kamyon ulaştırmasında ortadan kalkan ikinci bir yüklemenin hava taşıtlarında ihtiyaç gösterdiği sayılmalıdır.

Başka ulaştırma usulleri ile erişilebilen bölgelere havadan başlıca turfanda ürünler yollanmaktadır. Meselâ İsrail'den kavun, Habeşistan ve B.A.C.'dan kırmızı biber, Türkiye'den karides ve istakoz, Güney Afrika gibi uzak bir ülkeden uçurulan çiçekler.

Fakat çabuk bozulan ürünlerin büyük miktarlarda hava yolu ile gönderilebilmesi ileride görülebilecek ve bilhassa şu hususlara bağlıdır:

1 — Hava ulaştırmasının net maliyeti ve diğer ulaştırma metodlarına nisbetle nisbî maliyeti,
2 — Diğer pazarlama maliyetlerinde yapılabilecek eksilmelere,
3 — Ürüne olan talebin hava ulaştırmasından dolayı artmasına,
4 — Yükün geriye dönebilme ihtimaline,
5 — Uçakların meydanlarda yükleme boşaltmalarının düzenlenmesine.

Çabuk bozulan ürünün ulaştırmasından faydalanabileceği bir çözüm yolu şu şekilde olabilir mi?

1 — Mal hayatı uzatılmış,
2 — Uzak mesafelere ürün «bahçe tazeliğinde» yetiştirilmiş olur. Bu ise vitaminlerin daha iyi saklanması demektir. Bozulan ürünlerin besleme kıymeti ambarlama yüzünden çabuk azalmaktadır,
3 — Ürün tam olgun halinde yollanabilir.
4 — Hava ürünleri pazar fırsatlarından daha çabuk istifade edebilirler.

5 — Soğutma masraflarından tasarrufu sağlar.
6 — Daha az çürüme.
7 — Hafif paketleme.
8 — Ürün ayıklanmış, temizlenmiş ve yıkanmış «Yemeğe hazır» olduğundan yalnızca yenecek kısmın yollanması. Ispanak ile yapılan deneme sonunda yollanan kısmın ağırlığının % 50'sinin kökler, çürük yapraklar ve kumlardan meydana geldiği ve tasfiye edilebileceğini göstermiştir.

Bütün bu faktörler belirli ziraat ürünlerinin yakın gelecekte hava ulaştırması ile pazarlara yollanmasını mümkün kılacak avantajlardır.

Hava ücretlerinin yüzey ücretlerinden her zaman için daha fazla olacağı halde bu gelişmeyi köstekleyeceğine inanıyorum. Yüksek ücretler diğer pazarlama maliyetlerinde yapılacak tasarruflarla düşürülecektir. Fakat bu kâfi değildir. Hava yüklemesi için yeni pazarlama metodları getirilmelidir.

Toplama ve yüklemede yeni sistemler bulunmalıdır. Kısa tipleri değiştirilmelidir. Aslında dalga gibi akan bir pazarlama metodunu gerektirir. Tüketici havada taşınmış «Yemeğe hazır» ürünü satın aldığını hissetmelidir.

Müşteri hava yolu ile taşınmış ürünle kara yolu ile taşınmış ürün arasında bir fark bulamıyorsa bütün fikir ortadan kayıp olmaktadır. Hava yolu ile taşınan ürünün yüksek kalitesi ispatlanmalıdır.

Tüketiciye satın alma şevki aşılanmakta propaganda ve reklâmın çok büyük rolü olacaktır. «Bahçe tazeliği», «Sarmaşıkta olgunlaşmış», «Hava ile taşınma», «Yemeğe hazır» ürünler.

Bu sistemin çalışıp çalışmıyacağını gelecek tâyin edecektir.

Fakat neden olmasın ! ! !

TÜRKİYE'DE SUN'İ GÜBRE KULLANILIŞI VE GÜBRE PROGRAMI İLE İLGİLİ PROBLEMLER

R. W. M. Steiner

1 — Gübrenin ziraatde rolü:

İleri ziraat bilhassa tarla, bahçe ve mer'a mahsulünün verimini artırıcı bir kaç yol göstermiştir.

Bunlar arasında en önemli rolü sun'î gübre kullanmak oynar.

Sizlere kabaca bir fikir verebilmek için değişik metodların verimi ne kadar artırabileceğini gösteren 2 nci 5 yıllık Hindistan kalkınma plânından alınan şu tabloya dikkatinizi çekmek isterim.

TABLO 1

ISLÂH EDİLMİŞ METODLARA GÖRE
BUĞDAYDA VERİM ARTIŞI

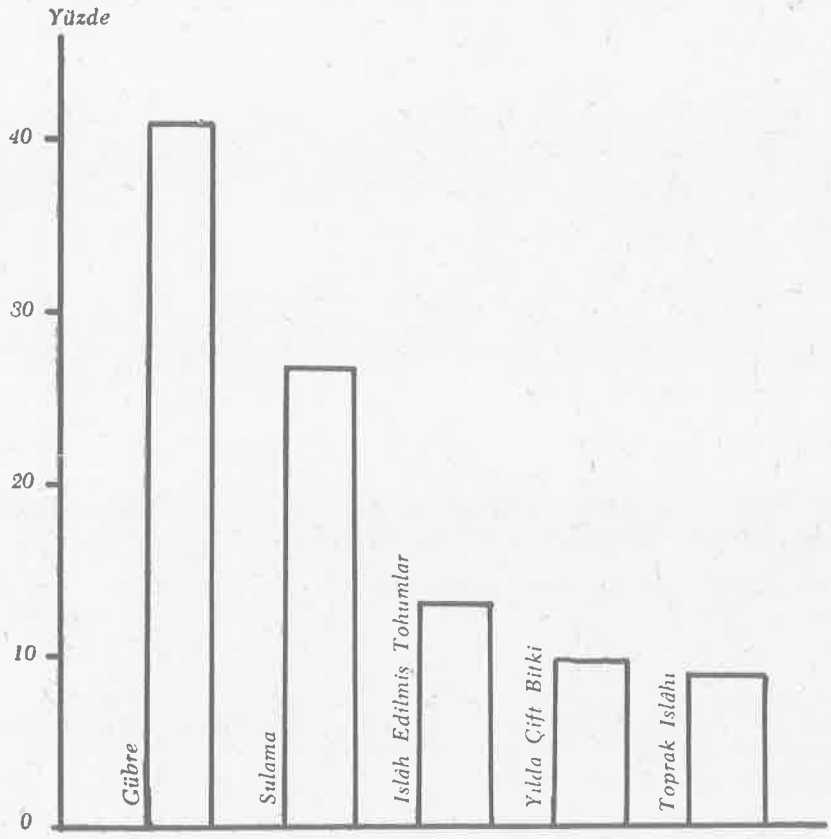

5 yıllık Türk kalkınma plânı da gübre kullanılışının üzerinde durmaktadır. Millî bir endüstri kurulması için teşebbüslere geçilmiştir. İlk adım olarak kapasitelerinin altında çalışan iki süperfosfat fabrikalarının durumları düzeltilmiş ve bir kaç sene önce Kütahya'da ilk azotlu gübre imâl eden fabrika işletmeye açılmıştır.

Karabük çelik fabrikasının artık imalât olarak çıkarttığı amonyum sulfat ve süperfosfatda bir değişiklik olmamıştır.

5 yıllık plânda ziraatde verimi artırıcı 3 metod ön görülmektedir: sulama, kimyevî gübre kullanılması ve ıslâh edilmiş tohumların kullanılması.

Sulama ile ilgili olarak hali hazırdaki sulanan toprakların genişletilmesinde fikir birliği vardır. Şimdiye kadar memleketin sulama kapasitesinin kabaca bir tahminle yüzde yirmibeşi kullanılabilmiştir.

Bütün sulama projeleri uzun devre plânlamasında hayatî öneme haizdir, ve yüzde yüz ve daha fazla verim artışı getirmeleri beklenebilir. Sulama plânlarından bir kısmı kısa vadede gerçekleştirilemez ve hesaplanmış verim artışları sun'î gübrelemede olduğunun aksine bir mevsimde meydana çıkamaz.

Nazarı itibara alınması gerekli bir diğer nokta ise, bir sahaya sulamanın girmesi ile hali hazırdaki ürünün bir mikdar artacağı, fakat çok muhtemelen bu ürünün entansivitesi fazla olan başka bir ürünle değiştirileceğidir.

Islâh edilmiş tohum kullanılması daha yüksek verim elde edebilmek için uygulanacak bir başka ümit var yol olarak görülebilir. Verim artışı buğday için yüzde 10-20 iken mısır ve diğerleri için verim artışları daha da yüksek olabilir.

Türkiyede tarımsal toprakların daha genişlemesi beklenmediği için yukarıda bahsi geçen 3 faktör gelecek senelerde Türkiyede zirai hasılâtın artırılmasında önemil rol oynıyacaklardır.

2 — Türkiye ve dünyada gübre kullanılışının karşılaştırılması:

1900 senesinde 2 milyon ton olan dünya gübre talebi, yükselmiş 1 ci Dünya Harbinden önceki senelerde 4 milyon tonu bulmuştur.

İkinci Dünya Harbinin sonuna kadar dünya gübre talebinde azalmalar olmuş, fakat o tarihten bu yana dünya sun'î gübre talepleri devamlı olarak istikrarlı bir şekilde yükselmiştir.

1963 senesinde 30 milyon tonluk bitki besleyici madde gübre olarak kullanılmıştır.

TABLO 2

DÜNYA GÜBRE TÜKETİMİ

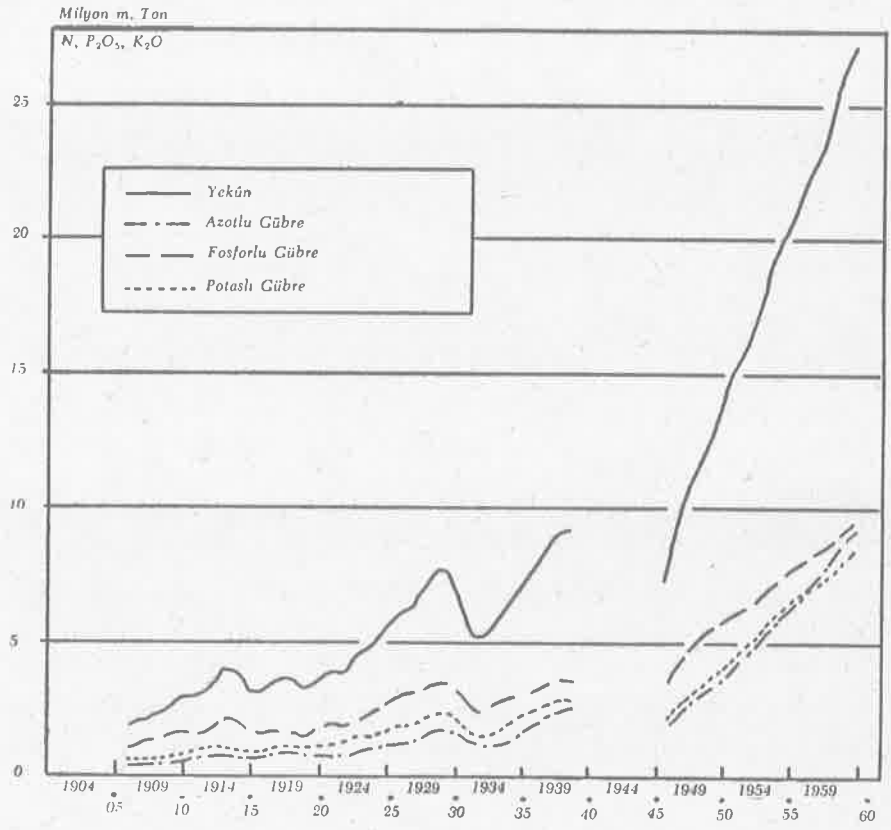

Afrika, Orta ve Güney Amerika'da kuvvetli bir artış göze çarpmasına rağmen sun'î gübre kullanılması hâlâ Avrupa, Kuzey Amerika ve Asyanın bazı kısımlarına şamildir.

Sun'î gübre kullanılmasına Türkiye ziraat politikasına çok geç dahil edilmiştir. Yalnız son seneler ümitvar gelişmeler göstermektedir.

Ürünün kaldırılması ile topraktan ihraç edilen bitki besin maddeleri yaklaşık olarak yılda yarım milyon tonu bulmaktadır.

Bu mikdarın ancak bir kısmı bitki artıkları ile toprağa dönmektedir.

Çiftlik gübresinin memleket çapında yaygın olarak tezek şeklinde kullanılması yılda 150,000 tonluk bitki besin maddeleri kaybına yol açmaktadır.

Memleket çapında yaygın olarak tatbik edilen nadas sisteminin iki sebebi vardır. Birincisi nadas yılında muhafaza, bir başka deyişle, yağan yağmurlardan dolayı biriken rutubet nadas yılından bir sonraki buğday ekildiği yılda kullanılır.

Nadas sisteminin ikinci sebebi ise bitki besin maddelreini faal duruma sokarak ileriki ürün yılına yardımcı olmalarını sağlamaktır.

Halihazırda 8.000.000 hektar olan nadasa bırakılmış arazi, sulama işlemleri yapılmazsa, gelecek 15 sene zarfında aynı vaziyette (nadas'ta) kalacak demektir.

Nadas sistemi üzerinde yapılacak detaylı bir araştırma muhtemelen şu sonucu elde etmemizi sağlıyacaktır; halen nadas'a bırakılması kesinleşmemiş topraklardan devamlı ürün alınabilir, ancak bunun için gübre kullanılması ve sistemli bir toprak işlemesi elzemdir.

TABLO 3

BİTKİ BESLEYİCİ TÜKETİMİ

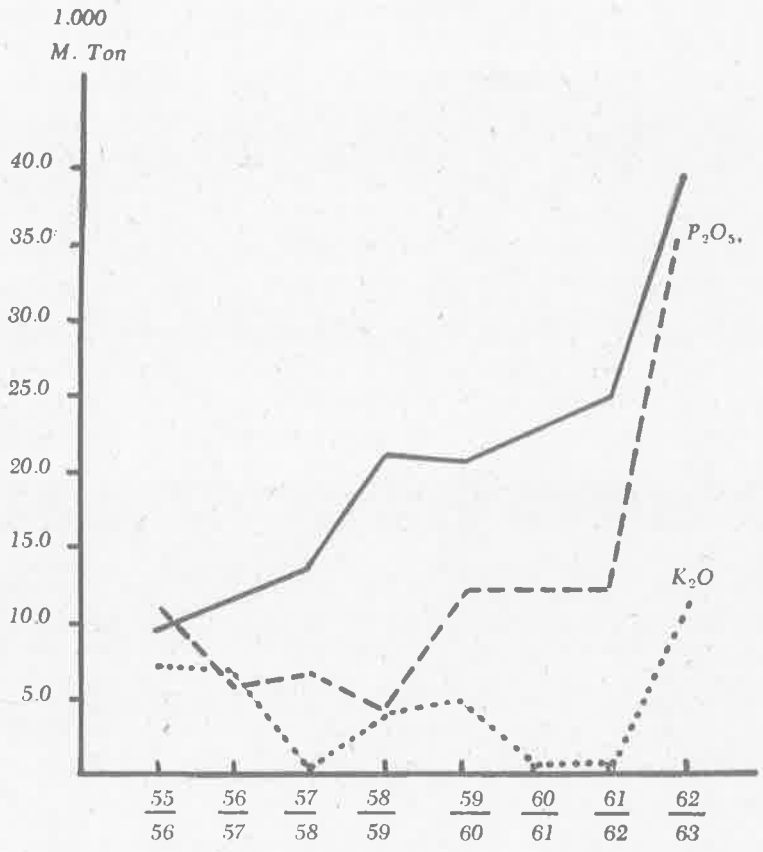

Geçmiş senelerde Türkiyede gübre kullanılmasının gelişmesi yavaş olmuştur. Bunun bir kaç sebebi vardır. 1950 ile 1960 seneleri arasındaki ithalâtı kısıtlayıcı tedbirler memleket içinde gübre arzını azaltmıştır. Oldukça aleyhte ürün - gübre fiyatı orantısı gübrenin ziraatteki önemini engelleyici şekilde gelişmiştir. Gübre mevzuunda yardımcı bilgiler çok kısıtlı olmuştur.

Ziraatte üretimin artması 1950 senesine kadar ekilen toprakların genişlemesi ile elde edilmiştir.

Gübre kullanılması 1963 senesinde Türkiye ziraat tarihinde maksimum noktasına ulaşmıştır.

Bitki besin maddeleri olarak yazıldığında 39,600 milyon ton N, 35,800 ton P_2O_5 ve 10,500 ton K_2O 1963 senesinde kullanılmıştır, ki bu toplam değer olarak 85.900 ton sun'î gübre demektir.

Bahsi geçen miktarı, ekilen arazi ile (mer'alar hariç tutularak) karşılaştırdığımızda, ekilen topraklar 17.300.000 hektar tutmaktadır, hektar başına 2,3 kg N, 2.1 kg P_2O_5 ve 0,7 kg K_2O düşmektedir. Bu ise hektar başına sadece 5,1 kg sun'î gübre düştüğünü gösterir.

Gübre kullanılması bakımından bazı memleketler oldukça yüksek bir standarda erişmişlerdir. Gübre tüketimi çoğu zaman bir memleketin ziraatinin ilerilik derecesini ölçmeğe yarayan bir gösterge olarak kullanılır.

Gübre kullanılması aynı zamanda çiftçilerin yerleşmiş eski ziraî metodlardan gelişmiş daha prodaktif metodlara geçişlerinde en erken benimseyip uygulamağa başladıkları bir yol olarak görünmektedir. Bu bakımdan da sun'î gübre kullanılmasına «yol gösterici» eleman diyebiliriz.

Gübre kullanılması yönünden Türkiyeyi benzer iklimli Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi memleketlerle karşılaştırdığınızda durumun Türkiyenin çok aleyhinde olduğunu görürüz.

TABLO 4

HEKTAR BAŞINA KG. OLARAK
BİTKİ BESLEYİCİ TÜKETİMİ

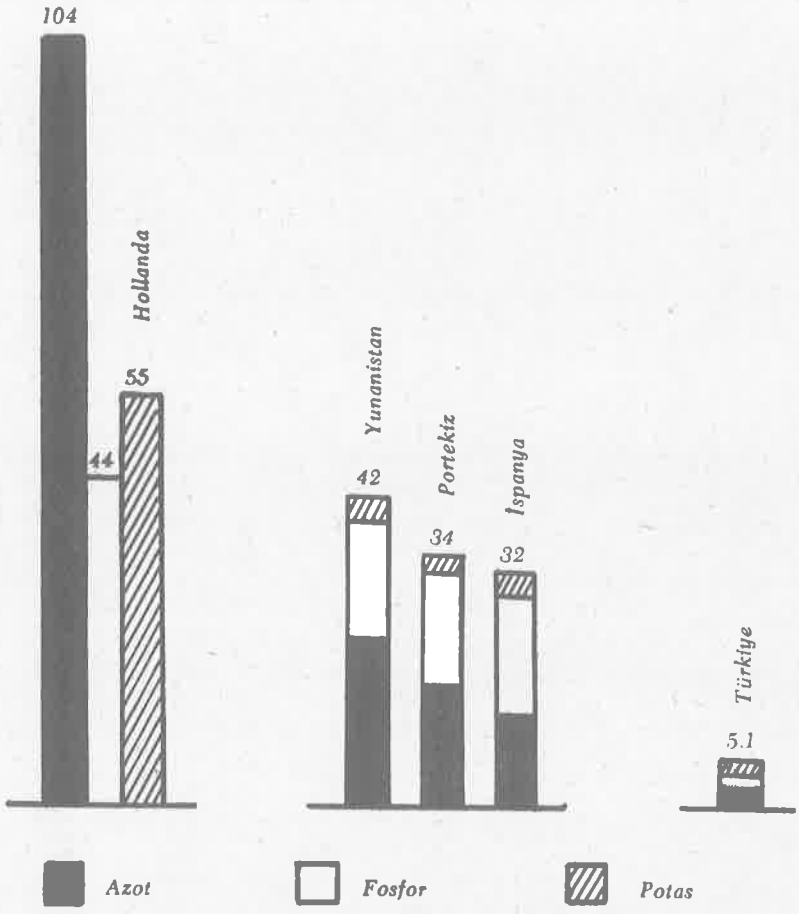

Sun'î gübre kullanılması halâ yalnız bazı ürün gruplarına şamildir.

Azotlu sun'î gübre tüketiminin meselâ yüzde 15'i hububata giderken (buğday, arpa, mısır ve çeltik dahil) sebze ve bağ arazisi hububat arazisinden çok daha küçük olmasına rağmen toplam azotu sun'î gübrenin yüzde 30'u sebze ve meyve istihsalinde kullanılmaktadır.

1963 senesi sun'î gübre tüketimi (Yüzde olarak)

	N	P_2O_5	K_2O
Hububat	15	56	0
Sebze ve meyve	30	20	70
Sinaî bitkiler	55	24	30
	% 100	% 100	% 100

Buna mukabil fosforlu sun'î gübreler geniş çapta hububat istihsali için kullanılmaktadır.

Bir açıklama yolu olarak hububat istihsal eden az yağışlı Orta Anadolu ve Güney doğu'da superfosfatın olgunlaşmayı hızlandırdığı ve verimi artırdığını göstermek gereklidir.

Buna mukabil azotlu sun'î gübreler hububatın olgunlaşmasını geciktirir. Hububatın olgunlaşması geciktiği takdirde, kurak mevsime girildiği zaman bitki toprakta yeter derece rutubet bulamaz ve büyümesi daha da güçleşir.

Bölgeler bakımından azotlu gübre istihlâki umumiyetle Karadeniz, Trakya, Marmara, Ege dolayları ve Güney'dedir.

Fosforlu sun'î gübre tüketimi Orta Plato'da kesiftir. Mamafih superfosfat istihlâki çok yağış alan bölgelerde artmaktadır.

Bu meyanda, halihazırda ve yakın gelecekte sun'î gübrelemenin uygulanabileceği alanları da gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Gübre kullanabileceğimiz saha tarla mahsulleri, bağlar, bahçeler, zeytinlikler ve mer'aların bir kısmını kaplamaktadır.

Tarla mahsulleri	15.099.000 hektar
Bağlar	802,000 »
Bahçe ve sebzelikler	800,000 »
Zeytinlikler	599.000 »
Mer'alar (toplam mer'aların yüzde 10'u)	2.866.600 »
Toplam	20.166.600 »

Yayım teşkilâtı 15-20 sene zarfında, çiftçileri şimdiki OECD sun'î gübre tüketimi ortalamasında (hektar başına 65 kg.) gübre kullanmağa ikna ettiğini kabul etsek. Ve yukarıda bahsi geçen gübrelenmeğe müsait toprakların yüzde 75'i ihtiyacı 975.000 tonu bulacaktır. Bir başka deyişle, bu şimdiki gübre tüketimini on bir defa artırmak demektir.

Aşağıdaki tablo'da 1964 ve 1967 tüketim hedefleri gösterilmektedir .

TABLO 5

BİTKİ BESLEYİCİ TÜKETİMİ HEDEFLERİ

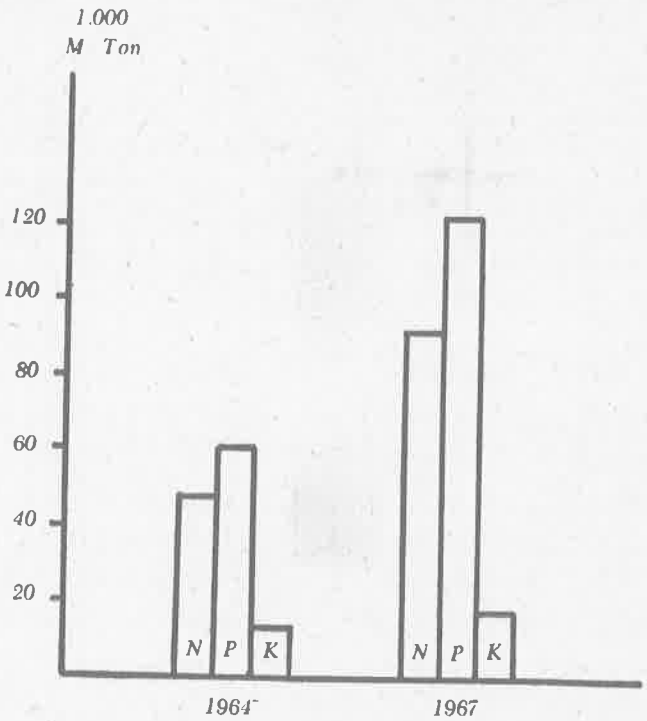

3 — Gübre kullanılışını etkiliyen faktörler:

Son senelerde gübre tüketiminin hızlanması üç kurumun aralarındaki sıkı iş birliği sayesinde gerçekleşmiştir.

Bunlar: Ziraî Donatım Kurumu, Ziraat Bankası ve Ziraat Bakanlığı Yayım Teşkilâtıdır.

Yukarıda bahsi geçen üç teşkilâttan üç insiyatif beklenmektedir; sun'î gübre dağıtımı, kredi yetkileri ve yayım faaliyetleri.

Gübre geliştirme Ziraat Bakanlığı ve FAO'nun müştereken yürüttüğü gübre programının bir parçasıdır.

Şimdiye kadar Türkiye'de gübre tüketimini önemli şekilde etkiliyen diğer faktörler arasında bence üç tanesi ileride bitki, besin maddeleri kullanılışı üzerinde daha fazla söz sahibi olacaktır. Bunlar hektar başına gayrisafi hasıla, mahsul - gübre fiyatı orantısı ve ziraî mahsulün pazarlanmasıdır.

— Bir mahsulün hektar başına gayrisafi hasılası.

En entansif şekilde ekilen mahsulün aynı zamanda en fazla gübre kullanılan olduğunu görmek enteresandır.

Türkiye'nin şimdiki durumunu gösteren aşağıdaki şekilde olduğu gibi bir mahsulün gayrisafi hasılası ile bitkibesin maddeleri tüketiminin entansivitesi arasında direkt bir bağlantı vardır.

TABLO 6

GAYRİ SÂFİ GELİR VE BİTKİ BESLEYİCİ TÜKETİMİ

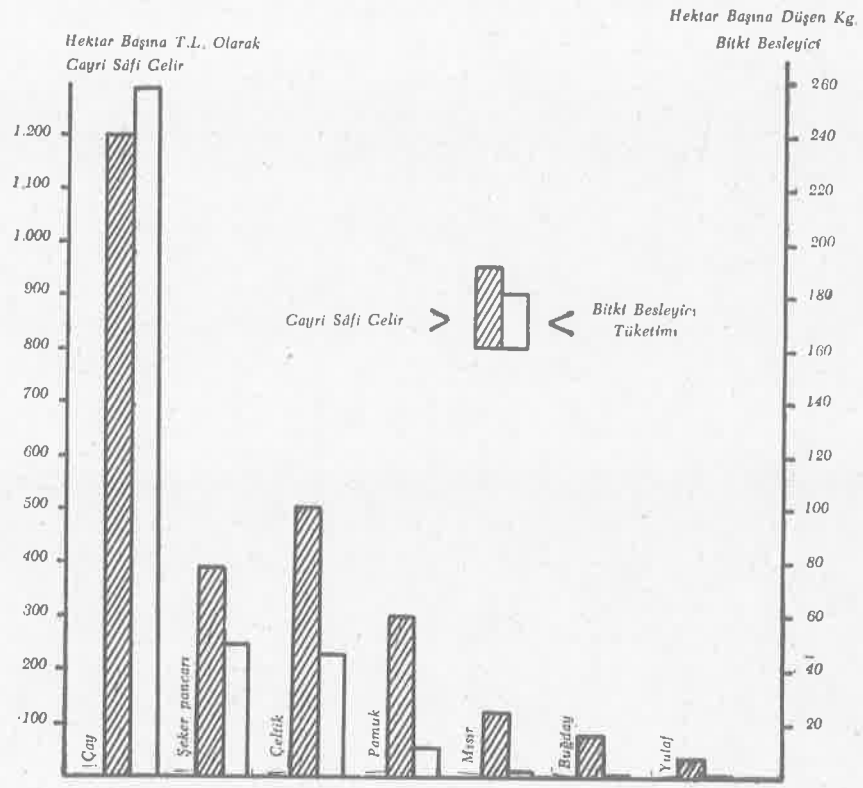

En entansif mahsullerden biri olan çayın gayri safi geliri çok yüksektir, aynı zamanda çay bitki besin maddelerinden en fazla tüketen mahsuldür.

Şeklin sağındaki yulaf da göstermektedir ki, düşük gayri safi gelir, gübre kullanmak için hiç bir insiyatif getirmemektedir.

— Mahsul ve gübre fiyatı münasebeti.

Gayri safi gelire bağlı diğer bir husus mahsül ve gübre fiyatı münasebetidir.

Mahsül ve gübre fiyatları seviyesi ne olursa olsun geniş münasebet gübre kullanılması için en iyi harekete getiricilerden birisidir.

— Pazarlama.

Türkiye ziraatinin gelişmesinde kuvvetli pazarlama sistemlerinin son derece faydalı bazı tesirleri olduğu görülmektedir. Belirli mahsüllerin produktivitileri ve kullandıkları gübre mikdarı pazarlama sistemine paralel artmıştır.

Ürünlerini Türkiye Şeker Fabrikaları Sanayii ve Rize Çay Kooperatifine satmak mecburiyetinde olan çiftçilerin aynı zamanda bahsi geçen kurumlardan teknik nasihat kabule mecbur edilmeleri iyi birer misaldir.

Yukarıda bahsi geçen kurumlar tarafından temin edilen gübrenin değeri ve ekilişten veya toplanıştan bir kaç ay önce kullanılışı mahsulün hasat zamanı değeri ile karşılaştırılmalıdır.

Ziraî mahsülün kontrollü pazarlanması Türkiye ziraatinde produktiviteyi yükseltecek en üstün eleman olarak göründüğünü burada bahis etmek gereklidir.

Bu ise, Toprak Mahsulleri Ofisinin daha kesif faaliyette bulunarak, prodüktif vasıtalar temin etmesi ve bunların değerinin içeri gelen ziraî mahsulün değeri ile karşılaştırılması demektir.

— Türkiye Tarım Bakanlığı ve FAO arasındaki randımanlı bir işbirliği — gübre programı.

Gübre programı gübre probleminin ancak küçük bir kısmını kapsamaktadır.

Bu program içinde, yayım faaliyetlerinin çiftçilerin gübre kullanma hususlarındaki tutumlarında karar verdirici tesirler icra ettiği kabul edilmektedir.

1961 senesinden beri yürütülen bu program şimdi memleketin 67 vilâyetinden 55 inde tatbik sahasındadır. 1964 sonbaharında faaliyetleri geri kalan Doğu vilâyetlerine de uzatmak arzulanmaktadır.

Programın ön gayesi Bakanlığın Yayım Teşkilâtı yerli personelini eğitmek ve bu servis vasıtasıyla çiftçilerin tarlalarında çok miktarda gübre denemeleri yaptırmaktır.

Gübre programı artık Türkiye ziraî yayım faaliyetlerinin bölünmez bir parçası olmuştur.

İdarî bakımdan Gübre Programı her ne kadar Ziraat İşleri Genel Müdürlüğüne bağlıysa da Toprak, Su Genel Müdürlüğü ile de sıkı işbirliği halindedir.

Memleket sathının dörtte üçünü kaplayabilmek için halihazırda devamlı (full time) çalışan bir bölge organizasyonu kurulmuştur.

Bölge kontrolörü olarak onbir ziraat mühendisi vilâyetlerde, ayrıca iki mühendis de Ankara merkezde çalışmaktadır.

Vilâyet ve kazalardaki yayım teşkilâtı ilkbahar ve sonbaharda köylü seviyesinde çalışmaktadır.

Bitki beslenmesi ve gübre kullanılmasında ana bilgileri öğretmek gayesi ile vilâyet ve kaza katında 12 yetiştirme kursunda 442 teknisyen kurs görmüşlerdir.

Bölge memurları 8 yetiştirme kursunda yetiştirilmişlerdir.

Gübre programının ana faaliyet sahası çiftçilere topraklarında gübrelerin tesirlerinin gösterilmesidir.

Bütün gösteriler bilhassa normal tarlalarda ve kültür seviyesi tipik olan yerlerde yapılmış, araştırma istasyonları ve devlet üretme çiftliklerinden bilhassa kaçınılmıştır.

Gaye, çiftçilerin «müsbet neticeler ancak devletin kuvvetli malî desteği olduğu zaman elde edilebilir» gibi yanlış bir fikre kapılmalarının önlenmesidir.

Bu gibi gübreleme demonstrasyonları mesul teknisyen ve çiftçi ile birlikte yürütülür. Hasat zamanına ve neticeler değerlendirilinceye kadar gösterilen öğretici mahiyeti tarla günlerinde devam ettirilir.

İlk üç sene zarfında 8874 gübre demonstrasyonu yapılmıştır. Kendi müşahedemle söyliyebilirim ki, bir gösteri ile 15-20 çiftçi halihazırdaki çalışma şartları altında gübre kullanılmasının kendileri için avantajlı olduğuna inanmaktadır. Gelecek mevsimde kendi mutat tarla usullerine bu metodu da eklemektedirler.

Bir demonstrasyon üç parsel ihtiva eder; gübre kullanılmamış parsel, az gübrelenmiş parsel ve çok gübrelenmiş parsel.

Kullanılacak gübre dozunun yalnız mahsulün ihtiyacına göre değil, aynı zamanda belirli bir bölge çiftçisinin ekonomik ve psikolojik davranışlarına göre tesbitinin çok önemli olduğu görülmüştür.

En yüksek yayım tesiri elde edebilmek gayreti ile, çiftçilere meselenin teknik ve ekonomik detaylarını etraflıca izah eden fazla miktarda tarla günü yapılmıştır.

Demonstrasyonların yegâne amacı gösterileri sergilemek ve tesirlerinin tarlada tesbiti değildir. Aynı zamanda örnek nümunelerin hasat edilmesi ve neticelerin ekonomik bakımdan sonuçlandırılmasıdır.

Tablo 7a «1961/62 senesinde dekar başına kg. verim» ve tablo 7b «1962/63 senesinde dekar başına kg. verim» de gösterildiği gibi ekilen bütün demonstrasyon neticelerinde, gübre kullanmadan dolayı net hasıla artışları tesbit edilmiştir.

TABLO 7a

1961/62 SENESİNDE GÜBRE KULLANIŞININ GÖSTERİ MAHSULLERİ HÂSILALARINI NASIL ARTTIRDIĞINI GÖSTERİR

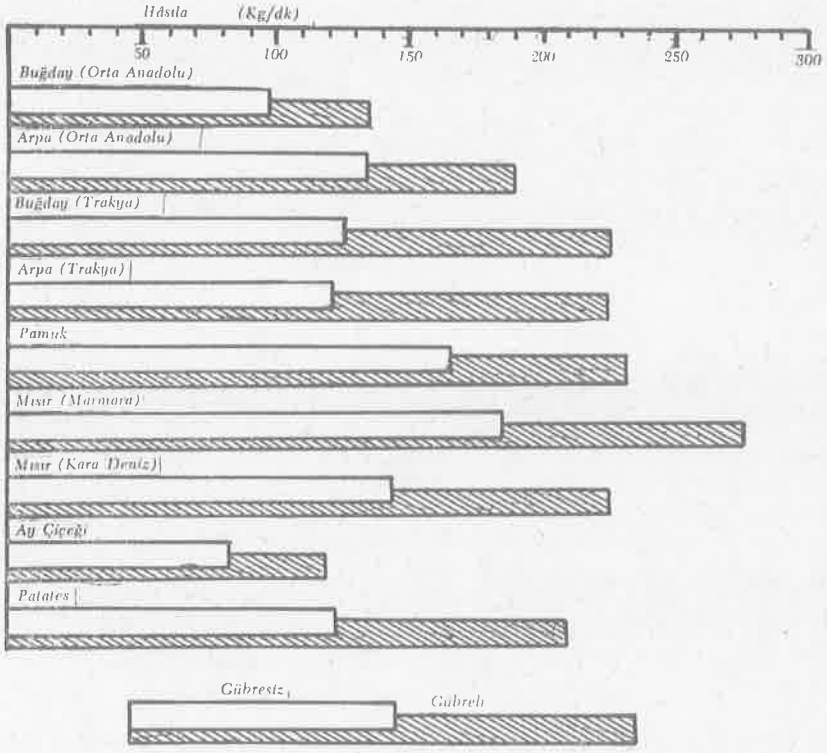

TABLO 7b

1962/63 DEKAR BAŞINA KG. HÂSILA

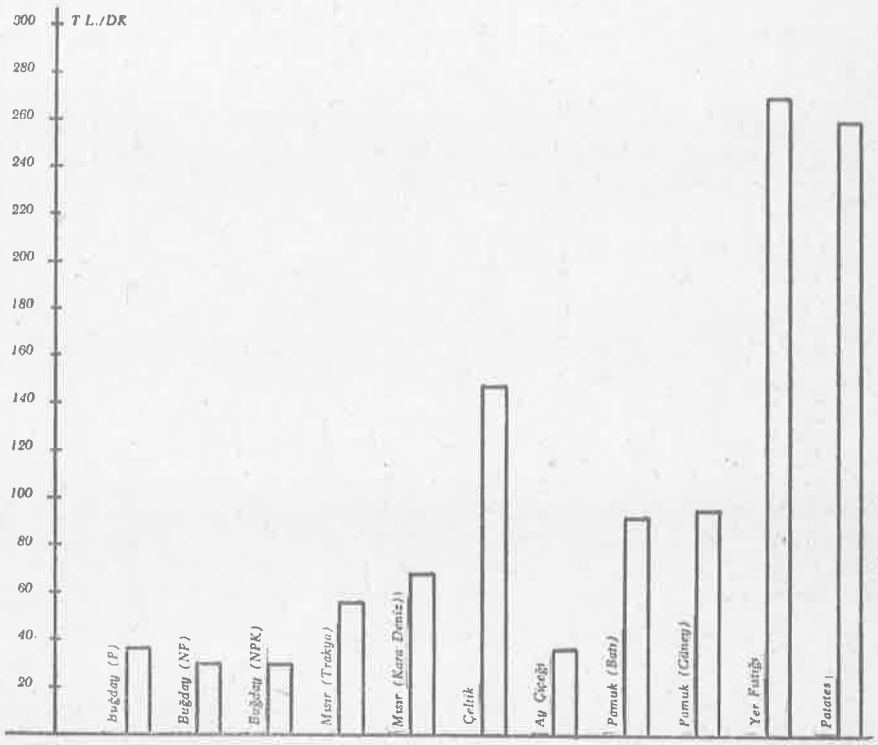

Rutubetin olmayışı dolayısı ile hasılanın düşük olduğu kıraç Orta Anadolu şartlarında dahi mahsulün gübreye bir reaksiyon gösterdiği tesbit edilmiştir.

Memleket hasıla ortalamasının, gübre demonstrasyon sonuçları ile mukayesesinde çok enteresan bazı neticeler elde edilmektedir.

TABLO 8

MUKAYESELİ HÂSILA ARTIŞI (GÜBRELENMEMİŞ = 100)
1962/63

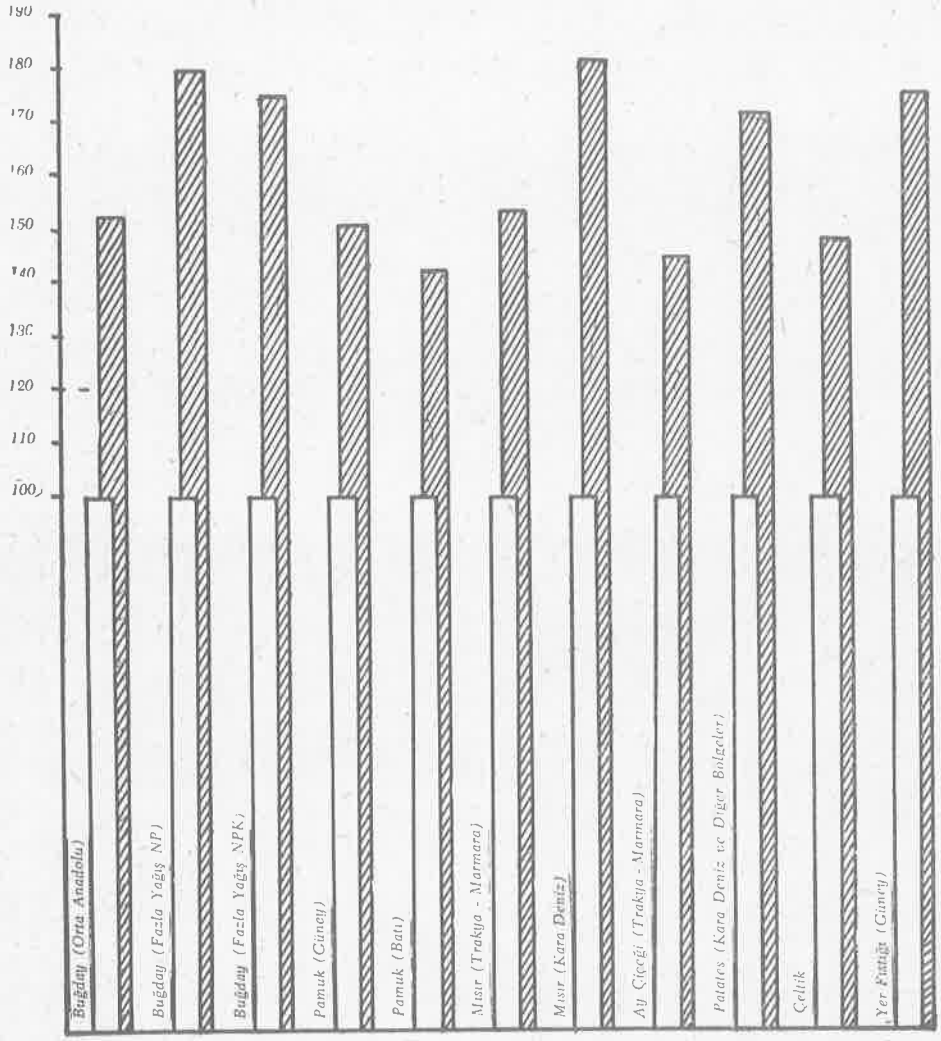

(8 Nolu Tablo «Mukayeseli hasıla artışlarına» bakınız)

Mahsül	*Hektar başına kg. memleket ortalaması*	*Hektar başına kg. mümkün verim*
Buğday	*1.083*	1.813
Mısır	1.199	3.120
Pirinç	2.037	5.240
Patates	10.869	16.740
Ayçiçeği	738	1.870
Pamuk	1.500	2.070

— Türkiye'de tarla mahsullerinin verimleri önemli derecede artırılabilir.
Yüzde olarak verim artışı % 30 ile % 80 arasında olabilir.

— Memleket çapında bu seviyede bir verim artışı yalnız yüksek ziraî ürün demek değildir. Aynı zamanda geniş ihracat imkânları getirir.

Türkiye ve dünya çapında yapılagelen gübre denemeleri sonuçları, gübre kullanmadan dolayı meydana gelen verim artışlarının matematik bir dizi takip ettiğini göstermektedir. Tablo 9 da olduğu gibi.

TABLO 9

GÜBRE ARTIŞINA NİSBETLE VERİM ARTIŞI

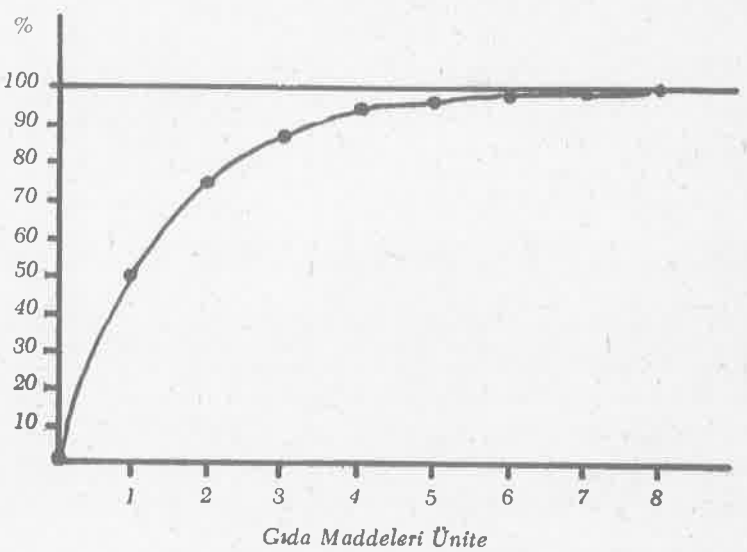

Umumiyetle, en yüksek verim oldukça fazla bitki besin maddesi ile elde edilebilmektedir.

Fakat en yüksek verim, çiftçi için en yüksek kâr demek değildir, çiftçi için mühim olan orantı maliyet ile gayri safi kâr nisbeti, veya bir başka deyişle net kâr mikdarıdır. 10 Nolu Tablo, basitleştirilmiş şekilde verim artışının logarit'mik fonksiyonu ile gübre maliyetinin linear fonksiyonu arasındaki farkı çiftçinin kendisine rehber olarak kullanabileceği değer ölçüsünü göstermektedir.

TABLO 10

GÜBRE MALİYETİ VE KÂR

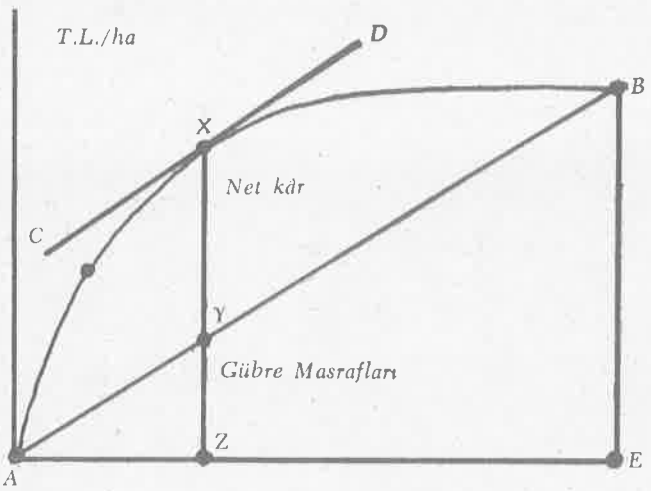

Şekil göstermektedir ki, A ve B noktalarında marjinal verim artışlarındaki değer ve gübre masrafları birbirine eşittir. Şöyle ki, her iki noktada net kâr yoktur. Net kâr bölgesi her iki nokta arasında kalmaktadır.. Maksimum net kârı bulmak için gübre maliyetini gösteren çizgiyi bu eğriye teget olana kadar hareket ettirmek gereklidir.

Bu şekilde bulunan nokta X ordinatında gösterilen mikdarda kullanılan bitki besin maddeleri ile elde edilen net kârı gösterir.

Bir mahsulden hükûmetin ve çiftçinin beklediği yüksek istihsal her zaman birbirinin aynı değildir.

Meselâ, vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmek gayesi ile bir memleket buğday istihsalini artırmak istiyebilir. Çiftçi, kendi bakımından, bu hususa net kâr olmadığı gerekçesi ile ilgi göstermeyebilir. Halihazırda Türkiye bu bakımdan şanslı bir durumdadır, zira hükûmet ve çiftçinin menfaatleri uyuşmaktadır. Fakat komşu Suriye Birleşik Cumhuriyetinde durum değişiktir.

Demonstrasyon neticelerinin değerlendirilmesinin bir kısım ekonomik bakımdandır.

TABLO 11

1962/63 NET KÂR DEKAR BAŞINA T.L.

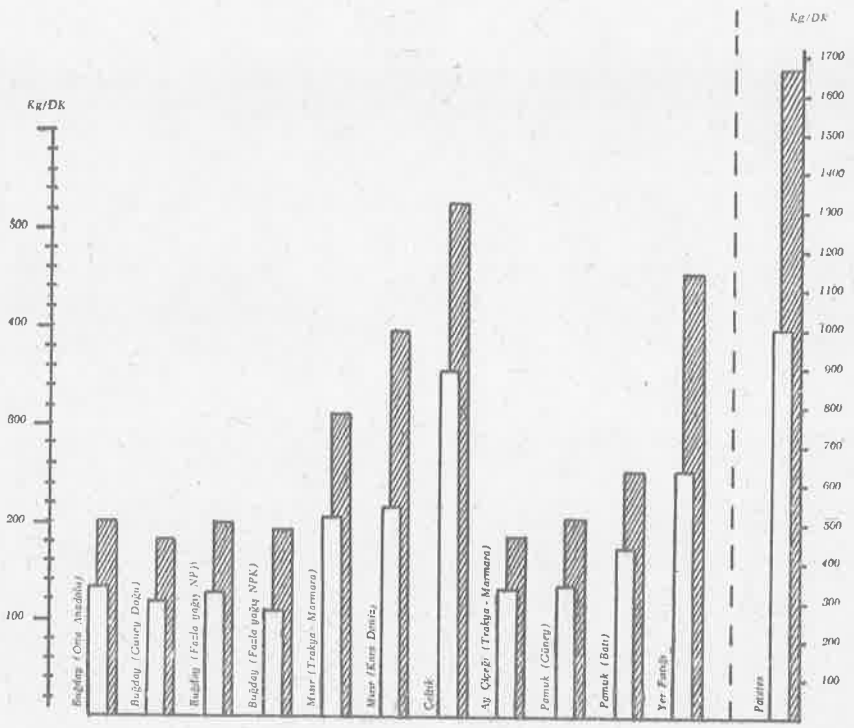

11 Nolu Tablo çiftçi şartları ile elde edilen net kâr durumunu göstermektedir.

Neticeler göstermektedir ki, gübrenin düzgün bir şekilde kullanılması tehlikesiz net kâr elde edilmesi demektir.

Orta Anadoluda, 10 hektarlık arazisinde buğday yetiştiren tipik bir çiftçiyi ele alırsak, elde edebileceği net kârın 1800 TL. olduğunu görürüz.

Bu rakkamın, hemen hemen Türkiyede adam başına düşen ortalama gelire eşit olduğunu ve gübrelerin bilhassa köylü nüfusun gelirini artırmada önemli rolü olduğunu görürüz.

«Net kâr» dan başka, gübre ekonomisini belirtmek üzere «maliyet-kâr nisbeti» denilen metod kullanılmaktadır.

Gübre olarak kullanılan bir para ünitesinin gayri safi kârına «maliyet-kâr nisbeti» denir. Maliyet-kâr nisbeti 2,1 TL. karşılığında 2 TL. gayri safi kâr elde edilmiş demektir.

1963 senesinde maliyet-kâr nisbeti en iyi şekilde olmuştur.

	Maliyet kâr nisbeti
Buğday	1.87
Ay çiçeği	2.13
Mısır	3.2
Pamuk	2.5
Pirinç	6.1
Patates	4.3

Kabaca bir hesapla maliyet-kâr nisbeti 2.5 alınarak 1963 senesinde gübreye harcanan 234 milyon TL. sinin 586.125.000 TL. hasıla getirdiğini söyliyebiliriz.

Kısa izahatımı şu noktaları hatırlatarak özetlemek istiyorum:

— Gelecek senelerde gübre kullanılması Türkiye ziraatinde daha da önem kazanacaktır.

— Gelecek senelerde gübre tüketimindeki artışlar bilhassa gübrelerin memleketin her köşesinde temin edilebilmesine, kredi im-

kânlarının artmasına, pazarlama sisteminin islâhına ve yayım faaliyetlerinin hızlandırılmasına bağlıdır.

— Gübrenin düzgün bir şekilde kullanılması yalnız çiftçinin gelirini hissedilir şekilde artırmakla kalmayıp, aynı zamanda ziraatin millî gelirdeki payını artıracağı dolayısı ile ziraî politikada ilgililer tarafından gerekli tedbirler alınarak Türkiyede gübre tüketiminin artırılması lüzumludur.

TÜRKİYE'DE ORMAN VE EROZYON PROBLEMLERİ

Fehim Fırat

GİRİŞ.

İktisadî kalkınmanın zıraî cephesi konusunda tertiplenen konferanslar serisi içerisinde orman ve erozyon problemleri üzerinde durmak elbetteki pek lüzumludur. Gerçekten iktisadî kalkınmanın tahakkukunda büyük yeri olan tarımsal gelişmenin temelinde, bilhassa yurdumuz şartlarında, toprakların korunması ve su rejiminin tanzimi problemleri ve bunları sağlıyan orman varlığı bulunmaktadır. «Orman zıraatın bekçisidir» atasözü buradan gelmektedir. Orman ve zıraat birbirinden ayrılması kabil olmayan, birbirini tamamlayan bir bütün teşkil ederler. Ağaçsız ve dolayısiyle himayesiz kalan topraklar verim kudretlerini kaybederek çölleşir ve bu gibi yerler barınılır bir yurt olmaktan çıkar. Bunun ne kadar ciddî bir hakikat olduğunu gösteren tarihî misaller az değildir.

Genel olarak ziraatta gelişme sağlanamadıkça iktisadî kalkınma büyük nisbette duraklıyacaktır. Ziraî üretimdeki eksiklik çiftçinin satın alma gücünü düşürecek, onların bugünün medenî imkânlarından faydalanmaları ve hayat standartlarının yükselmesi mümkün olamıyacaktır. Bu durum sınaî mamulûta karşı talebi azaltacak böylece sanayi sektöründe de sıkıntı yaratacaktır. Binaenaleyh millî tüketimi karşılamak iç ve dış ticareti geliştirmek için ziraî üretimde esaslı bir artışın sağlanması gerektiği aşikârdır. Her ne kadar paralel yürümesi muhakkak lüzumlu değilse de ziraat ve sanayide inkişafın aynı zamanda yürümesi lüzumludur.

Ziratta entansitenin arttırılması ve inkişafın tahakkukunda başlıca âmillerden birisi toprakların kullanılmasında dengenin sağlanmasıdır. Yurt topraklarından faydalanma üç ana kültür grubunda toplanır. Bunlar ziraat, çayır, mer'a ve ormandır. Bugün Türkiye topraklarının kullanılmasındaki dağılış, Devlet İstatistik Enstitüsünün 1941-1962 yılları için neşrettiği «Ziraî İstatistik Özetleri» ne nazaran 1962 yılında şöyledir:

Tarım toprakları	% 32,5
Çayır ve mer'a	% 36,9
Orman	% 13,7
Ürün vermiyen topraklar	% 16.9
	% 100,0

Türkiye'nin yüzölçümü 77,698 milyon hektar olduğuna göre bunun 25,348 milyon hektarı ziraat, 28,666 milyon hektarı çayır - mer'a, 10,584 milyon hektarı orman arazisidir. 13,100 milyon hektarı ise ürün vermiyen topraklardır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında «Yurdumuz, tarım üretiminin, tarım toprağının genişletilmesi, küçük ayarlamalar yapılarak arttırılması dönemini aşmıştır» hakikatı kabul edilmiştir. Aynı suretle «Bugün karşılaştığımız mesele işletilen toprağın nasıl azaltılabileceği, erozyonun nasıl önlenebileceği, toprağın kullanılmasında dengenin nasıl elde edilebileceğidir. Bu dengenin kurulmasında dağlık bölgelerin, ovalar ve tarımla sanayi arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi esas olacaktır. Kaynakların sınırlı oluşu ile nüfus baskısı karşısında söz konusu düzenin ancak uzun bir sürede gerçekleşebileceği de tesbit olunmuştur» denilmektedir.

Gerçekten Türkiye'de artık ziraata açılacak arazi kalmadığı kanaatı umumileşmektedir. Nerde kaldı ki tarımın makinalaşması suretiyle son 15 yıl içerisinde fazla saha işlenmiş ve mer'a alanında azalma vukua geldiğinden memleket hayvancılığı bundan müteessir olmuştur. Öte yandan umumî fakat sakat bir düşünce, hayvanların gıda ihtiyaçlarının büyük bir kısmını tabii mer'alardan temin etmeleri gerektiği inancıdır. Hayvanlar devamlı olarak kışın kurak ve sıcak vâdilerde, yazın serin dağlık arazide ve ormanlarda otlatılmak istenmektedir. Yaz sonunda büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri gıdalarını ziraat arazisinde aramağa sevk olunmaktadırlar. FAO uzmanları böylece, umumiyetle Akdeniz memleketlerinde araziden faydalanmanın özel bir şeklinin teessüs ettiğini ileri sürmektedirler. Halbuki hayvan sürülerinin bu yıllık hicret yollarını ve şeklini tanzim etmek ve emniyete almak çok güçtür. Sürü sahipleri mer'aların kalitesini korumak bakımından hiç bir endişe göstermezler. Netice olarak da mer'alardan faydalanma düzensiz bir durum arzetmektedir. Hakikat halde tabii mer'aların islâh edilmeleri ve faydalanmanın fennî esaslar dahilinde düzenlenmesi ve ayrıca kültür mer'alarının yetiştirilmesi lâzımgelmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsünün yukarıda adı geçen istatistiklerine bir göz atılacak olursa 1949 - 1962 yılları arasındaki devre içerisinde tarım ve çayır mer'a toprakları sahalarındaki değişmelerin şöyle olduğu görülür:

	Ekim		*Nadas*		*Bağ, bahçe, zeytinlik*		
1949 yılında	8990	+	4274	+	1535	=	14799 bin hektar
1962 yılında	15099	+	8048	+	2201	=	25348 bin hektar

Halbuki aynı istatistiğe nazaran ziraat için işlenen saha 1940 yılında 14160 bin hektar ve 1950 yılında 14542 bin hektar olarak hemen hemen aynı kalmışken 1950 den itibaren devamlı artış göstermiştir. Buna mukabil çayırlar ve mer'alar 1949 yılında 38940 bin hektardan 1962 yılında 10 milyon hektarlık bir azalma ile 28666 bin hektara düşmüştür.

Öte yandan bu süre içerisinde hayvan sayısı 1949 yılında 54504922 den 1959 da en yüksek miktar olarak 76494000 başa ve sonradan bir miktar azalarak 1962 de 70890280 ne yükselmiştir.

Böylece hayvan başına isabet eden mer'a sahası bu yıllar arasında 7 dönümden 4 dönüme düşmüştür. Bu da mer'aların daha aşırı otlatılmasını ve kalitelerinin bozulmasını intaç etmiştir. Yüzyıllardan beri süre gelen başı boş mer'acılık durumu, ziraat arazisinin mer'alar aleyhine böylece genişletilmiş olmasiyle daha da kötüleşmiştir.

Gerçekten ziraat arazisindeki genişleme hemen sadece çayır ve mer'alardan alınmakla olmuştur. Zira aynı istatistikte 1949 yılı için 10,492 milyon hektar olarak gösterilen ormanlar 1962 yılında yalnızca 90 bin hektarlık bir artışla 10,584 milyon hektar olmuştur. Ürün getirmiyen arazi sahası da keza bu tarihler arasında hemen hemen aynı kalmış ancak 367 bin hektar azalma ile 13,100 milyon hektar olmuştur. Şu halde bu gibi araziden yalnız 275 bin hektar ziraata kazanılmış olup bundaki artışın 10 milyon hektarı çayır ve mer'aların işlenmesile elde edilmiştir.

Çayır ve mer'aların azalması buna mukabil hayvan sayısının artması ve bu arada yem tedariki usullerinde kaydedeğer bir değişme olmayışı, ormanlarda hayvan otlatma talebinin daha ciddî bir hal almasını mucip olmuştur.

Mevzuumuzu taşarak burada mer'a ve hayvan otlatma konusuna kısa bir göz atmakla şunu görmüş oluyoruz ki; topraklardan faydalanmada ziraat, mer'a ve orman sahaları arasında şiddetli bir mücadele mevcuttur. Bu durum her üç saha içinde çetin problemler yaratmakta, her birisinde saha emniyetinin sağlanmasına ve rasyonel işletmeciliğe mâni olmaktadır. Bu halin behemehal düzenlenmesi, toprakların kullanılmasında dengenin elde edilmesi lâzımgelmektedir.

Hakikatta araziden faydalanmanın bu üç ana kültür şekli birbirini tamamlayıcı ve takviye edici sahalardır. Nitekim bir atasözü «Orman suyu, su çayırı, çayır mer'ayı, mer'a hayvanı, hayvan gübreyi, gübre ziraatı besler» demektedir.

Orman, mer'a, ziraat sahaları mahallin ekolojik şartlarına göre yani iklim, toprak ve mevki faktörlerine göre hangi şekil faydalanma için en uygun ve binaenaleyh millî ekonomi bakımından en verimli olacak ise o şekilde tefrik olunmalıdır. Bu sebepledir ki, memlekette bir an önce arazi klasifikasyonunun yapılması gerektir. Bu klasifikasyona göre ziraat, mer'a ve orman olacak yerlerin hudutları belli olacak zararlı tecavüz ve tedahüller önlenecektir.

ZİRAÎ KALKINMANIN VASITALARI

Ziraat, orman ve çayır mer'aya ayrılan sahalarda entansif çalışma ve rasyonel istihsal usullerile toprağın verimliliği muhafaza ve ıslâh edilecektir. FAO'nun Akdeniz Kalkınma Projesi Memleket Etüdleri - Türkiye raporunda, ziraatta islâh probleminin başlıca unsurları olarak «kuraklık, ziraat yapılan sahanın fazla genişlemiş olması, mer'alarda aşırı otlatma, ziraatın ve otlatmanın ormana doğru kayışı ve muvazenesiz bir sulamanın gelişmesi» gösterilmektedir.

Arazi ıslâhı ve toprak muhafazasında düşünülecek en önemli husus erozyon hâdisesidir. Erozyon geniş nisbette insanların, besledikleri hayvanların ve kullandıkları âletlerin, toprağın stabilitesini temin eden vejetasyon örtüsü üzerindeki tahripkâr tesirlerinden ileri gelmektedir. Bu örtünün kaldırılması veya gevşetilmesi toprağı su ve rüzgâr erozyonuna açık bir hale getirir. Su ve rüzgâr erozyonuna karşı toprakları koruyan en hâkim vejetasyon örtüsü ormanlardır. Ormanlar yağış ve akışı tanzim eder, su kaynaklarının teşekkülünü sağlar, akar suların tahripciliğini önler. Şimdi bu inanış çerçevesi içerisinde orman ve erozyon problemlerini tetkik edeceğiz.

ORMAN VARLIĞIMIZ VE BUNUN GENİŞLETİLMESİNİ LÜZUMLU KILAN SEBEPLER.

Etrafımızı dikkatle tetkik edecek olursak görürüz ki modern buluşlar ve gelişmeler bugün de odun ham maddesinin beşer hizmetindeki değerini ve dolayısiyle bu maddenin üretim kaynağını teşkil eden ormanların iktisadî önemini küçültmemiştir. Zira bir taraftan ihtiyaçların giderilmesinde odunun yerine diğer maddeler ikame edilirken diğer taraftan da odun için yeni ve daha mühim kullanma yerleri ve imkânları keşfedilmektedir. Netice şudur ki odunun değeri fennin ve tekniğin ilerlemesi ile daha da artmaktadır. Birinci Dünya Harbinden sonra odunun kullanıldığı yerler 2000 çeşit olarak tesbit ediliyordu. İki dünya harbi arasında bu rakkam 4000 e yükseldi ve bugün 6000 çeşit odun kullanma yerinden bahsedilmektedir. Bu durum odunun ham madde olarak, teknolojinin aradığı türlü kalitelere sahip olmasından ileri gelmektedir. Odun kolay çalışılır bir maddedir, ağırlığına kıyasla yüksek bir mukavemete sahiptir, dikkate şayan bir elâstikiyeti vardır, su-

huneti nakil hassası azdır, binaenaleyh iyi bir izolâtördür. Sellûloz muhtevası ve lifli strüktürü odunu kimya ve tekstil endüstrileri ve kâğıt sanayii için önemli bir madde haline getirmektedir. Ayrıca odun yakacak maddesidir ve memleketimizde halen de bu maksat için büyük nisbette sarf olunmaktadır.

Odun üretimi bakımından mühim olan bir nokta da şudur ki ormanda bu madde sürekli bir şekilde husule gelmektedir. Ormanlar maden varlıkları gibi değillerdir. Ormancılık ilminin metodlarına göre işletildikleri takdirde devamlı surette odun mahsulü verirler. Ormanlar ayrıca diğer bir takım maddelerin kaynağıdır. Bunlar ağaçların tohumları, meyvaları, kabuk, yaprak, çiçek, kök ve usareleri gibi şeylerdir. Sepi maddeleri, reçine, mantar, şeker, sığla yağı, boya maddeleri, av hayvanları, tatlı su balıkları, ot, taş, kum, funda toprağı vesaire gibi maddeler ormanlardan elde edilmektedir.

Ekonomik ve sosyal önemi, özellikle oduna olan ihtiyaç ve ormanın var oluşu ile sağladığı kollektif faydalar karşısında ormanlarımızın bugünkü durumu nedir?

Birleşmişmilletler Gıda ve Tarım Teşkilâtının (FAO) 1955 de neşrettiği dünya ormancılık kaynakları (Forset Resources of the World) kitabının ilk cümleleri şöyledir: «İyi bir millî ormancılık politikasının gayesi mevcut orman kaynaklarını mümkün olan en fazla sayıda insanlar için, en büyük fayda sağlama prensibi dahilinde geliştirmek ve işletmektir. Bu politikayı tâyin edebilmek için de memleket odun kaynakları hakkında en doğru malûmata sahip olmak gerektir. Bu malûmat orman envanteri ile elde edilir.

Maalesef Türkiye ormanlarının tam ve sahih bir envanteri henüz yapılabilmiş değildir. Orman sahası bakımından verilen resmî rakkam 10,584 milyon hektardır. Dünya ormanlarının umum sahası FAO'nun 1958 anketine nazaran, 4,405 milyon hektardır. Bunun 2,733 milyon hektarı erişilebilir haldedir ve umum ormanlık sahanın % 33 kısmını teşkil eden 1465 milyon hektarı işletilmektedir. Türkiye ormanlarının yalnız 100 bin hektarı erişilemez durumda gösterilmektedir.

Ormanlarımızın bugüne kadar 4,5 milyon hektarının kat'î amenajman plânı yapılabilmiştir. Diğer kısmının yalnız birinci devre amenajman plânları vardır. Elde edilen tahmini rakkamlara

göre ormanların % 52 si (5,350 milyon hektarı) koru, % 44'ü (4,511 milyon hektar) baltalık ve % 4'ü (0,41 milyon hektar) korulu baltalık halindedir. Büyük bir kısım koru ve baltalıklar maalesef tahrip görmüş, bozuk bir durumdadırlar. Orman Genel Müdürlüğünün istatistiklerinde bozuk koru ve bozuk baltalıkların umum orman sahasının % 64'ünü teşkil ettiği bildirilmektedir.

Ormanların yurt içerisindeki dağılışı muntazam değildir. Anadolunun iklim şartları itibariyle ormanlar daha ziyade sahil bölgelerde bulunmakta İç Anadolu'da ancak bazı yüksek tepelerde ve nehir boylarında ormana rastlanmaktadır. Nitekim Karadeniz kıyı bölgesinde ormanlar bölge sahasının % 29'unu, Marmara bölgesinde % 15,8'ini, Akdeniz kıyı bölgesinde % 19,8'ini teşkil ederken İç Anadolu'da bu oran % 1,2 ve Doğu Anadolu'da % 2,6'ya düşmektedir. Genel olarak ormanlık sahaların Türkiye yüzölçümüne oranı % 13,7'dir. Halbuki dünya toprak sathının % 33'ü ormanlıktır ve adam başına düşen orman miktarı bütünü için 1,6 hektar, erişilebilir orman bakımından 1,0 hektar ve işletilen ormanlara göre de 0,53 hektardır. Türkiye'de bu miktar 0,35 hektar kadardır.

Çok tekrarlanmış bir ifadeye göre, bir memleketin ormanca zengin sayılabilmesi için % 30 nisbetinde ormanla örtülü olması lâzımgelir. Bu oran % 25 olduğu vakit orman varlığı yine de normal sayılabilir, memleketin odun ham maddesi ihtiyacı normal şekilde karşılanabilir ve ormanın endirekt faydaları normal olarak yerine gelir. Ormansızlığın zararları bu oranın % 20'nin altına düşmesi ile başlar. Bu ölçüye göre Türkiye ormanca fakir bir memlekettir. Bu durumu ile Türkiye ormanları direkt ve endirekt fayda ve hizmetlerini tam bir surette yerine getirememektedirler. Şu halde yeni ağaçlandırmalarla ormanlık sahanın genişletilmesi gerektir.

Türkiye dünya üzerinde bulunduğu iklim kuşağı itibariyle tabiattan ormanca fakir bir memlekettir. Ayrıca Türkiye'nin morfolojik yapısı İç Anadolu'da orman yetişmesi bakımından müsait değildir. Sahilleri kuşatan yüksek dağlar yağmur taşıyan bulutların İç Anadolu'ya nüfuzuna mâni teşkil etmektedirler. Bu sebeple Orta Anadolu'da kadimden beri ormansız bir sahanın bulunduğu kabul edilmektedir. Buna mukabil kıyı bölgeler ve dağlık kısımlar vaktiyle içerlere doğru ormanca daha zengin iken tahrip neticesinde hudutları daralmış yerlerini bozuk orman ve çalılıklara bırakmış, yangınlar, tarla açmalar ve otlatmalar neticesinde birçok eski

orman sahaları tamamen çıplaklaşmıştır. Tarih boyunca birçok medeniyetlerin doğup yaşamasına ve gelip geçmesine zemin teşkil etmiş bulunan Anadolu'da şehirlerin kurulması, ziraatın genişletilmesi, odun ihtiyacının karşılanması gibi sebeplerle ormanlardan ölçüsüzce faydalanılmış ve bu varlık saha itibariyle daraltıldığı gibi kalitece de bozulmuş olarak Türklere intikal etmiştir. Son Nisan ayında Orman Fakültesinde «Türkiye'de arazi kullanmanın tarihi» konusunda bir konferans veren İngiliz Profesör William Brice Anadolu'da orman tahribinin bilhassa Romalılar zamanında şiddetlendiğini ifade etmiş, izahı hususunda Romalıların yalnızca mahallî ihtiyacı karşılamak için değil ayrıca Anadolu'ya bir koloni istismar ederek ormanlarından çok fazla kesim yaptıklarını ileri sürmüştür. Bu devrede nehir havzalarında husule gelen büyük toprak taşınmaları ile Efes, Tarsus gibi şehirler, sahillerin dolup uzaklaşmasile birer liman olmaktan çıkmışlardır.

Ormanlar birinci derecede odun ve ayrıca da bir takım tâli ürünlerin kaynağını teşkil ettikleri gibi toprağın korunması, yağış ve akışın tanzimi, su kaynaklarının beslenmesi, iklimin tâdili ve nihayet stratejik rolleri ile de faydalı olurlar. Bu endrekt faydaların para ile ölçülmesi imkânı bugüne kadar bulunmuş değildir. Ancak bunların varlığı ve önemi genel olarak kabul edilmektedir.

Bu suretle ormancılık politikamızın gayelerinden olan, mevcut ormanların korunması imar ve ıslâhı yanında yeni ağaçlandırmalarla bu varlığın arttırılması gelmektedir. Üçüncü olarak ta onların fennî esaslar dahilinde işletilmeleri ile orman ürünlerine olan ihtiyacın devamlı şekilde sağlanması gayesi vardır.

Ormanlarımızın verimi ve odun ham maddesi talep miktarı.

Türkiye ormanlarının yıllık hacım artım ve dolayısiyle odun verimi çok düşüktür. Zira ormanların 2/3 kısmına yakın bir miktarı bozuk durumdadır. Korularda bir hektarın ortalama yıllık artımı 1,00 m^3 baltalıklarda 0,45 m^3 olmak üzere koru ve baltalıklar ortalaması 0.725 m^3 tahmin edilmektedir. Buna göre bütün ormanların yıllık odun genel artımı 7,6 milyon metreküptür. Bu tahminin asgari olduğu düşünülebilirse de yine de FAO'nun dünya ormancılık envanterinde, Fransa'nın 3,7 m^3, İtalya'nın 2,0 m^3, Yugoslavya'nın 2,7 m^3, Yunanistan'ın 2,1 m^3 olarak gösterilen hektar-

daki yıllık ortalama net artım miktarları yanında çok düşük olduğu muhakkaktır. Avrupa ormanları için bu ortalama 2,5 m^3, Asya'da 2,6 m^3, Afrika'da 0,8 m^3 dür.

Bu miktar yıllık artıma mukabil ormanlardan çıkarılan odun miktarı ise, Orman Genel Müdürlüğü tarafından FAO'nun 1963 orman mahsülleri yıllık istatistiğine verilmiş rakamlara göre, 1962 yılında 8,169 milyon metreküp olup beher hektar için ortalama 0,77 metreküp kadardır. Türkiye'nin odun istihsal miktarını tam olarak görmek için buna bir de orman dışı ağaçlardan elde edilen odun miktarını eklemek lâzımdır. Aynı istatistiğe göre bu miktar 57 bin metreküp yuvarlak odundur. Elde edilen bu üretim miktarına göre adam başına isabet eden yıllık istihsal 0,29 metreküp olup bunun 0,06 metreküpü kullanacak odundur. Bu kadar istihsal miktarını ormandan çıkarmış olmak için hasat zayiatını hesaba katmak lâzımgelir ki bu da normal olarak Avrupa ormanlarında % 10 kadardır.

Yapılan istihsalin 1,954 milyon metreküpü kullanacak odun ve sanayi odunu, 6,272 milyon metreküpü ise yakacak odundur. Buna nazaran üretimin % 24'ü kullanacak odun ve % 76'sı yakacak odun olarak istihlâk edilmektedir. Halbuki dünya istihsal miktarları içerisinde ortalama % 59 kullanacak odun payı görülmektedir. Avrupa'da bu oran % 65 tir. Görülüyor ki, bizde yakacak odun payı çok yüksektir. Ormanlardan elde edilen odun miktarının büyük bir kısmı yakılmaktadır. Buna kaçak kesimlerle çıkarılan odunların büyük kısmını da eklemek lâzımgelir.

Dünya'da adam başına isabet eden odun tüketim miktarı ortalaması 0,76 metreküp kabuklu yuvarlak odundur. Bu rakam memleketten memlekete çok değişir. Finlandiya'da adam başına yılda 4,43 metreküp, Kanada'da 2,53 metreküp olan bu maksimum miktarlar karşısında Hindistan'da 0,04 metreküp, Nijerya'da 0,015 metreküp sarfolunmaktadır. Avrupa kıtası ortalaması ise 0,73 metreküptür.

Türkiye'de adam başına ortalama odun talebinin ve memleket nüfusundaki % 3 artış dolayısiyle genel odun talebinin yıldan yıla artacağını kabul etmek lâzımgelir. Zira iktisaden kalkınan memleketlerde odun tüketiminin arttığını istatistikler göstermektedir. Esas itibariyle dünya odun tüketimi de gerek adam başına ve gerekse genel miktar olarak yıldan yıla artmaktadır. Nitekim FAO'

nun beş yıl ara ile 1953 ve 1958 senelerinde yaydığı dünya ormancılık envanterlerine nazaran bu iki zamanda ormanlardan çıkarılan yıllık odun miktarında 179 milyon metreküp fazlalık vardır. Bu % 12 bir artış ifade etmektedir. Bunun içerisinde kullanacak odunun nisbeti artmış halbuki yakacak odun payı azalmış görünmektedir. Odun sanayiinin gelişmesi, yakacak odun yerine diğer madde ve enerjilerin ikamesi bu sonucu yaratmaktadır. Bazı müellifler kritik tüketim miktarının adam başına 0,43 metreküp, yeter miktarın 1,30 metreküp ve optimum miktarın 3,15 metreküp olduğunu kabul etmektedirler. Türkiye'de adam başına yıllık ortalama odun tüketim miktarının ne olduğu sahih şekilde malûm değildir.

Yurdumuzda odun tüketim miktarı ve ileride bu maksatla artacak talep miktarının tesbiti için mevcut bilgiler ve yapılmış hesap sonuçları «Birinci beş yıllık ormancılık kalkınma plânı» nda verilmiş bulunmaktadır. Bu plânda 1950-1960 yılları arasında kullanacak odun istihsal miktarı, sahipli araziden ve özel ormanlardan yapılan istihsal dahil olmak üzere, 1950 yılında 0,8 milyon metreküpden 1960 yılında 2 milyon metreküpe yükselmiş görünmektedir. Bu miktarlar senede ortalama % 13 bir artış ifade etmektedir. Ayrıca gizli kesimler buna dahil değildir. Yakacak odun istihsal miktarları ise yine aynı kaynaklardan alınmış olarak 1950 de 3,7 milyon tondan (6,3 milyon metreküp.. Bu plânda 582 kilogram odun ortalama bir metreküp olarak hesaplanmıştır), 1960 da 6,2 milyon tona (10,6 milyon metreküp) yükselmiştir. Artış oranı yılda ortalama % 6 dır.

Kalkınma plânı çalışmaları münasebetiyle, Orman Genel Müdürlüğünün resmî kayıtlarından elde edilen istihsal, satış, ithalât, ihracat istatistikleri ve hazırlamış olduğu anketler esas alınarak adam başına talep miktarları bulunmuştur. Bunlara nazaran 1950 yılında adam başına kullanacak odun talep miktarı olan 0,067 metreküp (1,4 milyon metreküp ve 20,947 milyon nüfus hesabiyle), 1960 yılında 0,104 metreküpe (2,9 milyon metreküp ve 27,830 milyon nüfus) yükselmiştir. Yakacak odun talep miktarı ise 1950 de 0,186 tondan (0,319 metreküp), 1960 da 0,47 tona (0,808 metreküp) yükselmiştir. Kalkınma plânı çalışmalarına iştirak etmiş olan M. Gülçur «Ormancılıkta ekonomik plânlama» adlı yazısında geçmiş yılların bu rakamları esas olmak üzere grafik usulle ve «Yabancı memleketlerde nüfus başına istihlâk miktarları, talep elâsti-

kiyeti, uzmanların talep tahminleri gibi hususlar da gözönüne alınarak 1960 - 1975 yılları için minimum, maksimum ve realist taleplerin tesbit edildiğini ve bulunan realist talep rakamlarının tecrübenin ışığı altında» gözden geçirilerek kullanacak odun ve yakacak odun talep miktarlarının bulunduğunu bildiriyor. Birinci beş yıllık Ormancılık kalkınma plânında 2000 senesine ait talep miktarları da verilmiş bulunmaktadır.

	1963	*1967*	*1975*	*2000*	
Kullanacak odun	3,5	4,6	6,3	12,9	milyon metreküp
Yakacak odun	14,0	15,9	19,5	22,4	» ton
» »	24,1	27,3	34,0	38,5	» metreküp

Diğer taraftan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında kullanacak odun için adam başına tüketim miktarı 1962 yılında 0,113 metreküp bulunmuş ve bu miktarın 1963 de 0,116 metreküp, 1967 de 0,136 metreküp olacağı tahmin ve kabul edilmiştir. Bunda artış adam başına % 20 dir. Plân döneminde, toplumların gelişmesiyle yakından ilgili olan kâğıt tüketiminde gelişme beklenmektedir. Bu suretle kâğıt odunu talebinin % 76 artacağı kabul edilmiştir. İnşaat kerestesinde % 30 artış olacağı tahmin edilmiştir. Bugün kullanacak odun talebinin % 9'unu teşkil eden ambalajlık kereste talebinin daha çok artacağı kabul olunmuştur.

Yakacak odun talebinin ise nüfus artışı ile yükselmesine rağmen bugün ormanların yakacak odun kapasitesinin sonuna varılmış olduğu ve arada açık bulunduğu nazara alınarak bir artış beklenmediği bildirilmektedir. Aradaki açık için linyit üretiminin çoğaltılması, yakacak odunun ekonomik şekilde kullanılması için mahallî malzeme ile halk tarafından yapılabilecek ocak ve soba tiplerinin tesbit ve yerleştirilmesi ve yakacak odunun ekonomik bir şekilde kullanılması konusunda halkın aydınlatılması için 1980 yılı amaç olarak alınmıştır. İlk plân döneminde bu bakımdan etkin tedbirlerin alınamıyacağı eğitim işlerinin çabuk ve uygun olması halinde öteki plân dönemlerinde oldukça iyi bir sonuç elde edileceği umulmaktadır.

Bu ümidin tahakkuk edeceği düşüncesiyle Birinci Beş Yıllık Ormancılık Kalkınma Plânında yakacak odun talep miktarlarında tashihler yapılarak 1967 yılından itibaren realist talep miktarları azaltılmıştır. Buna göre durum şu oluyor:

	1963	*1967*	*1975*	*2000*
Yakacak odun	14,0	13,7	9,3	6,5 milyon ton
» »	24,0	23,0	16,0	11,2 » metreküp

Türkiye ormanlarından ve orman dışı ağaçlardan yapılacak istihsal miktarı, 1967 yılında 27,6 milyon metreküp ve daha sonra 1975 de 22,3 milyon metreküp ve 2000 senesinde 24,1 milyon metreküp tutan veya yakacak odun istihlâkinde öngörülen tedbirler tahakkuk edemezse, bu yıllar için sırasile 31,9, 40,3 ve 51,4 milyon metreküp olan talebi karşılayabilecek midir?

Yukarıda 1962 yılı istihsal miktarının, 8,169 milyon metreküp ormanlardan ve 0,057 metreküpü orman dışından olmak üzere 8,226 milyon metreküp olduğu görülmüştü. Ormanların yıllık hacım artım miktarı ise aynı yıl için 7,6 milyon metreküp olarak tahmin ediliyordu. Şu halde bu tahmin doğru ise, ormanlardan verimlerinden fazla odun kesilip çıkarılmaktadır. Bu çok tehlikeli ve sermayeden sarfetmek halidir. Esasen ağaç serveti bakımından zayıf düşmüş bulunan ormanlarımız bu suretle daha da bozulacak, tahribe uğramış olacaklardır. Orman işletmesinde ağaç serveti devamlılık prensibi esasına göre işletmenin sabit sermayesi mahiyetindedir, normalin altına düştüğü takdirde verim de azalacak ormanın durumu daha kötüye gidecektir. Ancak burada istatistiklerin verdiği artım miktarları hakiki bir ölçme sonucu değildir. Halen yalnızca 4,5 milyon hektar ormanın kat'î amenajman plânının yapılmış bulunduğu görülmüştü, ki bunlarda dahi verilen rakamlar amenajmancılar tarafından daima ihtiyatlı gösterilmişlerdir. Binaenaleyh ortalama olarak ormanlarımızın beher hektarı için verilen 0,7 metreküplük artım çok düşük görülmektedir. Bu rakam diğer Akdeniz memleketlerinin ve yakın komşu ormanlarının, yukarıda mukayese için verilmiş bulunan ortalama yıllık hektar verimlerinin çok altında bulunmaktadır.

Birinci beş yıllık ormancılık kalkınma plânında istihsal projeksiyonları da yapılmış devlet ormanları, sahipli arazi ve hususi ormanlardan çıkarılacak istihsal miktarları verilmiştir. Bunlar:

	1963	*1967*	*1975*	*2000* yılları için
Kullanacak odun	3,0	4,4	6,1	11,9 milyon metreküp
Yakacak odun	10,7	10,7	10,9	12,2 » »
Toplam	13,7	15,1	17,0	24,1

Bütün bu öngörüşlere nazaran 1967 yılında yani Birinci Beş Yıllık Plân dönemi sonunda Türkiye ormanlarından ve orman dışı ağaçlardan yapılacak istihsal miktarı 27,6 milyon metreküpü bulamıyacak ve realist talep miktarını karşılayamıyacaktır. Biz ormanlarımızın yıllık hektar veriminin, meselâ komşu memleketlerdeki asgari 2,1 metreküp seviyesine yükseleceğini ve genel orman sahası olarak verilen 10,6 milyon hektarın hakikata uyan bir miktar olduğunu kabul edersek yıllık artım miktarı 22 milyon metreküp olacaktır. Görülüyor ki yukarıda verilen asgari realist talep miktarı olan 27,6 milyon metreküpü yine de karşılıyamamaktadır. Bunu realize edebilmek için hektardaki yıllık verimin 2,6 metreküpe yükselmesi gerektir. Kısa bir süre içerisinde ormanların bu mertebe imar ve ıslâhı mümkün olamıyacağı gibi, bizim yetişme muhiti şartlarımızda yerli ağaç türlerimizin teşkil ettiği 10,6 milyon hektar ormandan, hattâ bütünü koruya tahvil edilmiş olsa dahi yakın bir gelecekte, hasat zayiatı ve kabuk payı da düşüldükten sonra, net olarak bu miktar bir istihsal yapmak mümkün olmasa gerektir. Şu halde odun tüketiminde çok ekonomik hareket etmek ve odun ithal etmek zarureti baş göstermektedir. İktisadî kalkınma tahakkuk edip döviz bulma imkânında ferahlık olunca odun ham maddesini veya mamûl hallerini, normal şartlarda, fazla istihsal yapan memleketlerden her zaman için ithal etmek mümkündür. Dünya orman varlığının 2000 senesinde nüfus 6 milyara yükseldiği zamanda dahi dünya odun talebini karşılıyabileceği FAO'nun tesbitlerinden anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki ormanın dolayısiyle yerine getirdiği fayda ve hizmetlerin tahakkuku ancak bizzat var olmalarına bağlıdır. Şu halde bir kere daha yeni ağaçlandırılmalarla ormanlık sahaların imarı ve genişletilmesi lüzumu kendisini göstermektedir.

Ağaçlandırma politikası.

Ağaçlandırma politikası genel olarak ormancılık politikamızın bir parçasıdır. Ormancılık politikasının tahakkuk ettirilebilmesi ancak ciddî bir ağaçlandırma politikası ile mümkün olabilir. Zira bugün kalite ve kantite bakımından yetersiz duruma düşmüş bulunan ormanlarımız ne memleket sathındaki dağılış münasebet ve kesafetleri ve ne de verim kudretleri itibariyle millî ekonomi ve halk hizmetindeki vazifelerini yerine getirebilecek durumdadırlar.

Bu durumu böylece müşahade ve kabul eden ormancılar efkârı umumiyesi, ilim merkezi ve idarî teşkilât organları topluca, yeni Anayasa'nın hazırlanması sırasında kararlarını bildirmişler, orman sahasının memleket yüzeyinin % 25'i oranına çıkarılması gerektiğini teklif etmişlerdir. Bu temenni Anayasa'nın 131. maddesinde «Devlet ormanları korunması ve ormanlık sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır» şeklinde ifadesini bulmuştur.

Burada ormanlık sahanın genişletilmesinde gözetilen ana gayelerden birisi yurdun odun ham maddesi ihtiyacını memleket ormanlarında sağlamak ve fazla miktariyle ihracatı geliştirmek, diğeri ormanların toprak ve su korumasındaki rollerinden faydalanarak arazi kullanmasını rasyonel hale getirmek olup bunlar beraberce de tahakkuk ettirilecek hususlardır. Her iki halde de yetiştirilecek ormanlar aynı zamanda yurt güzelliğine ve sağlığına da hizmet edeceklerdir. Ancak ağaçlandırmaların plânlanmasında, ormanların toprak ve su ve dolayısiyle tarım üzerindeki faydalı etkisinin önemini bir kere daha belirtmek ve bu endirek faydalarının memleketimizin klimatik şartları ve morfolojik yapısı bakımından ayrıca büyük önem taşıdığına işaret etmek yerinde olur. Diğer taraftan bu plânlamada iki ana gaye bakımından bazı farklar kendisini gösterir.

Birinci gaye bakımından müsait sahalarda hızlı büyüyen ağaç türleri ile kısa zamanda fazla odun üretmek düşünülecektir. Bu düşünce bizatihi kazanç sağlamak istiyen bir teşebbüs konusu da olabilir. Devlet elile yürütülebileceği gibi özel teşebbüsü de ilgilendirir. İkinci gaye bakımından aslolarak kazanç zihniyeti dolayısiyle ve ikinci safta gelmektedir. Bunda esas amaç toprağın korunması, suların kontrolu ve böylece ziraatın himayesidir. Bu gaye ile ağaçlandırmalar ön safta, dağlık arazide su havzalarının ıslâhı, ovalarda rüzgâr erozyonunun önlenmesi ve ziraat tarlalarının korunması maksadiyle rüzgâr perdeleri ve koruyucu orman şeritlerinin meydana getirilmesi için yapılır. Özel sektör bu yoldan desteklenmiş olacaktır.

Bugün odun işliyen endüstride fiziksel ve kimyasal metodlarla ince çaplı odunların kıymetlendirilmeleri eskiye nazaran çok gelişmiş durumdadır. Bu suretle ağaçlandırmalardan daha kısa bir devrede netice almak, büyüme temposunu kaybetmeden daha genç yaşlarda ağaçları kesime tâbi tutarak elde edilecek ince çaplı odunları kıymetlendirmek imkânları doğmuştur. Odundan faydalanmanın

ve talebin son yıllarda böyle bir yön almakta olduğu kabul edilmektedir. Ancak 80,100 sene ve daha uzun bir süre sonra faydalanılabilir durumda kabul edilecek büyük çaplı kerestelik odun istihsali gayesi bugün pek az iktisatçı ve ormancının düşündüğü eski bir zihniyet haline gelmektedir. Ağaçlandırmaya sermaye yatıracak devlet ve hele özel teşebbüsün buna sabrı da yoktur. Nitekim şimdiye kadar özel teşebbüs ancak kısa zamanda netice veren ağaçlandırmalara alâka göstermiştir. Büyük eb'atlı odun yetiştirme işi, sanayiin ihtiyaç gösterdiği devrede yalnız devlet ormanlarında sağlanmıştır. Ayrıca bugün tabiî ormanlardan faydalanma yanında yapılan sun'î ağaçlandırmalarla ormanların imarı veya yeniden orman yetiştirme tatbikatının başlaması ormancıya ağaç türlerinde seleksiyon yapmak, yerli ve yabancı hızlı büyüyen ağaç türlerini yetiştirmeyi denemek imkânını bahşetmektedir. Elbetteki emekle yetiştirilecek bir ormanda başarı ile gelişeceğine kanaat getirilen ve iki üç kat fazla hasıla verecek olan bir ağaç türünü tercih etmek lâzımgelecektir.

Yukarıki gayeler bakımından genel olarak ağaçlandırma politikasının yürütülmesinde Orman Fakültesinin mütaleası, 1950 yılında hazırlayıp neşrettiği ormancılığımızın ana meseleleri hakkındaki görüşlerinde «harap, bozuk ve verimsiz olan koru ve baltalık ormanları bakım ve ağaçlandırma yolları ile imar edilmeli ve verimleri yükseltilmelidir. Orman servetinin arttırılması için çıplaklaşmış olan orman sahaları da esaslı plân ve programlara göre yeniden orman haline getirilmelidir» şeklinde olmuştur. Binaenaleyh bir taraftan bozuk vasıflı orman sahalarının verimli hale getirilmeleri, orman arazisinden en rasyonel şekilde faydalanma amacı ile, ormanların gençleştirilmesi tekniğine uygun şekilde yürütülecek işlerden olarak, orman içi ağaçlandırmalar yapılırken diğer taraftan da orman dışında çıplaklaşmış, evvelce ormandan açılmış fakat erozyonlarla tarım ve mer'a arazisi vasfını kaybetmiş veya esasen mutlak orman toprağı karakterinde bulunan sahaların ağaçlandırılması derpiş edilmiştir.

Bu kabil ağaçlandırmalar, esasen % 97 si devlete ait bulunan ve devletçe yönetilmeleri ve işletilmeleri prensip itibariyle kabul edilmiş, Anayasada ve Orman Kanununda hükme bağlanmış bulunan ormanlarda ve ayrıca ormandan açılmış hazineye ait arazide ve Orman Genel Müdürlüğü elile yerine getirilecek faaliyetlerdendir. Özel ve tüzel kişilere ait arazide ise ağaçlandırmaların kendilerince yapılması teşvik edilmeli ve hattâ icabında tatbik edilmelidir.

Bilhassa maliyet ve şartları itibariyle erozyona müsait ve civarı için zararlı sahalarda özel teşebbüsün yapacağı ağaçlandırmalar öteden beri hemen bütün memleketlerde büyük teşvik ve fiilî yardım görmektedir. 1926 yılında Milletlerarası Zıraat Enstitüsünün yaptığı ankete gelen cevaplar bu yardımın türlü memleketlerdeki geniş tatbikat şekillerini göstermektedir. Zira ormanların toprak ve suların korunması bakımından olan müsbet rolü bütün dünyaca tanınmış bulunmaktadır.

Ağaçlandırmaların vüs'at ve şumulü ve erozyonla mücadele.

Ormanların ekonomik ve sosyal yönlerden taşıdıkları büyük önem, tahrip görmüş ormanların imarı ve yeniden ormanlık sahaların genişletilmesi lüzum ve zaruretini ortaya koyunca, araziden faydalanmanın diğer kültür şekilleriyle münasebetli olarak ve memleketin ekolojik şartları gözönünde tutularak, ormanlara nekadar bir sahanın ayrılabileceği ve nerelerin ayrılacağı meselesi üzerine eğilmek lâzımgelir. Bilindiği üzere Türkiye'nin büyük bir kısmı arızalı ve dağlık bir yapıya sahiptir. Harvey Oakes'in Türkiye topraklarını tetkiki münasebetiyle yaptığı tesbitlere göre % 8 - 40 ve daha fazla meyilde bulunan ve kültür altında olmıyan arazi sahası takriben 54 milyon hektardan fazladır. Bu sahalarda halen şiddetli erozyon vukua gelmektedir. Bugün için orman, mer'a ve boş sahalar bu miktarın içerisinde mütalea edilmektedir. Diğer taraftan tarımda kullanılan arazide de büyük nisbette toprak kaybı ve verimsizleşme hâdisesi hüküm sürmektedir. Tarım Bakanlığı Toprak-Su Genel Müdürlüğü neşrettiği «1963 yılı çalışmaları ve 1964 yatırım programı» adlı broşürde ziraat ve mer'a arazisinin 8 milyon hektarında çok şiddetli, 4 milyon hektarında şiddetli, 6 milyon hektarında orta ve 7 milyonunda da çok az veya hiç erozyon bulunmadığı ileri sürülmektedir. Çok şiddetli erozyon olan sahalarda üst toprağın hepsi yenmiş alt toprak değişik nisbetlerde taşınmış hattâ bir kısmında kaya meydana çıkmış bulunmaktadır. O. Yamanlar yürüttüğü dokuz yıllık tesbit ve tetkiklerden sonra, ele aldığı 20 milyon hektarlık bölgede, ciddî şekilde erozyona maruz kalmış arazi nisbetini % 36 bulmuştur, % 32 kısımda ise toprak erozyonu çok aktiftir. Diğer bir % 28 sahada su erozyonu önemli olmamakla beraber son yıllarda rüzgâr erozyonu ciddî bir tehlike haline gelmiştir. Bu durum evvelce işaret edildiği gibi koruyucu vejetasyon örtüsünün tahribi ve

mutlak orman topraklarının yanlış olarak başka kültür şekillerine tahsis edilmek istenmesinden ileri gelmektedir. Böylece verimli sahaların gerekli tedbirler alınmadığından ötürü gün geçtikce her tarafta erozyon âfetine maruz bırakılması, toprakların taşınması ile verimsiz hale gelmeleri tarımda bir kalkınma değil gerilemeye müncer olmakta ve bizi yiyecek temini buhranına doğru sürüklemektedir.

Yapılması lüzumuna evvelce işaret ettiğimiz arazi klasifikasyonu ne kadar sahanın ormana tahsisinin lüzumlu ve zaruri olduğunu ortaya koyacaktır. Ancak bugünkü tahminler Türkiye yüzölçümünün % 25'ine kadar bir kısmının ormana ayrılmasının mümkün olacağını göstermektedir. Asgari hudut ise % 20 dir. Ormanlık saha oranı bundan aşağı düştüğü takdirde ormansızlığın ve dolayısiyle tabiî âfetlerin tehdidi başlamaktadır. H. Oakes Türkiye'de mutlak orman toprakları vasfında 18,6 milyon hektar arazinin bulunduğunu tahmin etmektedir ki bu da umum sahanın % 23,8'idir.

Şu halde ormanlık saha miktarının yurt alanının % 20-25'ine çıkarılması ağaçlandırma politikamızın hedefi olacaktır. Bu hedef hâlen mevcut bulunduğu kabul edilen 10.6 milyon hektar ormanın ilk safhada 15,5 milyon hektara ve daha sonra da 19,5 milyon hektara çıkarılması demektir. Mevcut ormanlardan 2,8 milyon hektarı bozuk koru ve 3,9 milyon hektar bozuk baltalık olduklarından bu 6,7 milyon hektar bozuk ormanın imarı da gerekmektedir. Orman Genel Müdürlüğü Beş Yıllık Plânlama ile ilgili Ormancılık Komitesi Raporunda, bu sahaların derhal imar için ele alınmadıkları takdirde gelecek yüzyıl başlarına kadar üzerindeki vejetatif orman örtüsünü kaybederek tamamen çıplaklaşmış birer yurt parçası haline geleceklerini tahmin etmenin güç olmıyacağı belirtilmektedir. Aynı raporda bu sahanın takriben 4 milyon hektar olarak tahmin edilen kısmında büyük ölçüde yeniden ağaçlandırma yapılması lüzumlu görülmektedir. Buralarda ekolojik şartlar henüz tamamiyle kaybolmamış bulunduğundan kolaylıkla orman tesisi mümkün olacaktır. Devlet Orman İşletmeleri hâlen bu imar dikimlerine başlamış bulunmaktadırlar.

Diğer taraftan mutlak orman toprakları vasfında olup eskiden orman taşımış fakat türlü sebeplerle ormansızlaşmış sahaların miktarı 8-9 milyon hektar tahmin edilmektedir. Bu sahalarda ekolojik şartlar büyük ölçüde ihlâl edilmiş olduklarından yeniden orman yetiştirmek büyük güçlükler arzedecektir. Zira Alman silvi-

kültürcüsü Prof. Rubner'in dersinde söylediği gibi, Avrupanın kuzey memleketlerinde tahrip edilen ormanlar insanların bu tahripçi tesirinden kurtuldukları tarihte yeniden memleketi istilâ edeceklerdir. Halbuki Güney memleketlerde tahrip edilen ormanlar bir daha kendiliklerinden yerlerini alamıyacakları gibi insan emeği ile yetiştirilmeleri de güç ve masraflı olacaktır.

Orman varlığımızı en az memleketin odun talebini karşılıyabilecek ve toprakları koruyucu, suları tanzim edici rolünden faydalanarak ziraatin gelişmesini ve veriminin artmasını sağlıyabilecek miktara yükseltmek için, 6,7 milyon hektar bozuk ormanın imar ve islâhı ve bunun içerisinde 4 milyon hektarın ağaçlandırılması, ayrıca da 5-9 milyon hektar çıplak sahada yeniden orman yetiştirmek vazifesi bugün hemen tamamiyle devletin ormancılık teşkilâtına düşen uzun vâdeli bir çalışma olacaktır.

AĞAÇLANDIRMALAR İÇİN GEREKLİ YATIRIM MİKTARI.

Birinci beş yıllık ormancılık kalkınma plânında ormanların islâh ve imarı ve ağaçlandırma işleri için yapılacak yatırım miktarı hesaplanmıştır. 4 milyon hektar bozuk ormanın imarı için 2000 senesine kadar «yılda ortalama 65 bin hektarlık sahanın ağaçlandırılması ve 45 bin hektarın koruma, toprak işlemesi ve imar tedbirleriyle verimli hale getirilmesi gaye alınmakta böylece bozuk ormanlar içerisinde bir senede islâh ve imar edilecek saha yekûnu ortalama 110 bin hektara baliğ olmaktadır». Ancak birinci plân devresi, fidanlıkların tesisi, yeter miktarda fidan hazırlanması, teknik ve yardımcı elemanların yetiştirilmesi bakımından bir geçiş olarak kabul edilmiş, hızlı büyüyen ağaç türleri ile islâh ve imar edilecek ormanlar içersinde beş yıl zarfında 244 bin hektar sahanın ağaçlandırılması plânlaştırılmıştır. Bundan başka 2000 senesine kadar 160 bin hektar ve ilk beş yılda 20 bin hektar kavaklık yetiştirilmesi (2 bin hektarı devlet, 18 bin hektarı özel sektör tarafından yapılacaktır), yine 40 bin hektarı ve ilk beş yılda 5 bin hektarının okaliptus ile ağaçlandırılması (bunun bin hektarı özel sektör tarafından), 6 bin hektar şehir ormanı kurulması düşünülmüştür. Bunların toplamı birinci beş yıl içerisinde 256 bin hektar devlet sektörü, 19 bin hektar özel sektör tarafından olmak üzere 275 bin hektardır.

Bukadar sahanın ağaçlandırılması için, diğer ihtiyaç ve zayiat miktarı da nazara alınarak 1530 milyon fidana ihtiyaç hâsıl olacağı hesaplanmıştır. Senede ortalama 306 milyon fidan lâzımdır. Bir kısım sahanın ağaçlandırılmasında bazı ağaç türleri için tohum kullanılmak suretiyle ekim yolunun tercih edilebileceği ve böylece fidan ihtiyaç miktarının azalacağı nazarı dikkate alınmamıştır. 1967 yılındaki fidan ihtiyacı olarak 368 milyon kabul edilmiştir. Gerekli bu kadar fidanın temini için evvelâ tohum tedariki lâzımgelir. Kurulacak tohum kontrol lâboratuvarlarında üstün vasıflı tohumların temini gerektir. Sonra fidanlıklarda fidanlar yetiştirilecektir. Bunun için de yeteri kadar fidanlık tesisi ve fidanlık işçisi temini icabeder. Yaklaşık olarak plânda 2500 hektar fidanlık sahasına ihtiyaç gösterilmektedir. Mevcuda ek olarak kurulması gereken fidanlıkların maliyeti hesaplanmak suretiyle birinci beş yıllık plânda ağaçlandırmalarla ilgili yatırımın toplamı, özel sektörün 56 milyon Türk lirası kavak ve okaliptus ağaçlandırmaları yatırımı ve Tekel İdaresinin kavak ağaçlamaları için yapacağı 3,07 milyon TL. yatırım ile birlikte, 351,04 milyon TL.sı verilmektedir.

Ayrıca ormanların imarı ile ilgili yatırım 31 milyon TL. sı, sel derelerinin islâhı ve havza amenajmanı işleri için yatırım 75,18 milyon TL. sı hesaplanmıştır. Bu üç kısım çalışmalar için beş yıllık plân döneminde yapılacak yatırım miktarı 457,22 milyon TL.sıdır.

Birinci beş yıllık kalkınma plânında 1963-1967 dönemi için ormancılığa ayrılan yatırımın tamamı beş kalemde (ormanların korunması, istihsal, inşaat ve tesisat, ormanların imar ve islâhı, araştırma ve eğitim) 986,9 milyon TL. sı ve tarım sektörü dışında mütalâa edilen inşaat ve sanayi sektörlerindeki ormancılık yatırımlarının ilâvesiyle 1140,97 milyon TL. sıdır. Şu halde bunun % 35 kısmı ormanların imar ve ıslâhına ve ağaçlandırmaya ayrılmış bulunmaktadır. Bu yatırım miktarı ile ilk beş sene içerisinde, 100 bin hektar ormanın imarı, 256 bin hektar sahanın ağaçlandırılması ve 68 bin hektar sahada sel derelerinin ıslâhı ve erozyonla mücadele tatbikatının yürütüleceği kabul edilmektedir.

Bütün bu yatırımların gayesi sosyal-ekonomiktir. Bozuk ormanların imarı ve ağaçlandırılmaların yapılması, ayrıca çayırlandırma, teraslama tersip barajı ve yol inşası, tel ve çitlerle çevirme işleri ile, en fazla zarar ika eden su ve rüzgâr erozyonu sahalarının ıslâhı başlıyacak, toprak koruma ve kullanma, suların kon-

trolu sağlanacak, ziraî kalkınmaya hizmet edilmiş olacaktır. Aynı zamanda bu yatırımlar yurdun çeşitli bölgelerinde çalışacak vatandaşlara iş ve kazanç sağlıyacaktır, köy kalkınmasına ve refahın artmasına yardımcı olacaktır.

Ormanların imarı ve ağaçlandırma için yapılan yatırımların, bilhassa hızlı büyüyen ağaç türleri ile ve verimli sahalarda yapılanların iktisadî bakımdan da verimli olacakları şüphesizdir. İyi işletilen ormanlar daima yurdun gelir kaynağı olmuşlardır. Yapılan ağaçlandırmaların iktisadî bakımdan kıymetlendirilmesinde, meydana gelen meşçerenin muayyen bir gayeye göre taayyün edecek kesim senesinde (u) saha biriminden getireceği net hasıla ile onun tesisinde hektara sarf edilen ağaçlandırma masrafları (A. fidan bedeli, dikim yerine nakil masrafı, sahanın hazırlanması, dikimin yapılması ve korunması) ve faizleri, bir hektar arazinin iradı (R o, op) ve faizleri kesim zamanına kadar her sene yapılacak idare masrafları (i) (hektara isabet eden koruma, bakım masrafları, memur maaş ve ücretleri, büro giderleri, vergiler v.s.) keza faizleri karşılaştırılır. Bu ifade meşçerenin kesim zamanındaki maliyet değeridir:

$$MM_d = A\,1,op^u + \frac{R\,o,op\,(1,op^u - 1)}{o,op} + \frac{i\,(1,op^u - 1)}{o,op}$$

$$\text{veya } \dot{I} = \frac{i}{o,p} \text{ olduğundan}$$

$$MM_d = (A + R + \dot{I})\,1,op^u - (R + \dot{I})$$

Bu hesapla elde edilen maliyet değeri kesim yaşına gelmiş meşçerenin bir hektarındaki ağaç servetinin değeridir. Bu değer o tarihte meşçerenin kesim ve satışında masraflar düşüldükten sonra (kesim, nakil, müteferrik masraflar ve kazanç hissesi) kalan net hasıla ile mukayese edilince, buna eşit ise yatırılan sermaye hesapta kullanılan faiz yüzdesi nisbetinde bir gelir sağlamıştır. Net hasıla maliyet değerinden daha büyük görülürse sermaye daha yüksek bir faizle çalışmış demek olacaktır. Bu hesapta güç olan taraf objektif arazi değerinin tâyin edilebilmesidir. Malûm olduğu üzere meselâ bir mübadele değeri mevcut olmayan arazinin hakiki değeri, getirdiği yıllık veya priyotik irat, kabul edilecek bir faiz yüzdesi ile kapitale irca olunmak suretiyle bulunur. Bu takdirde yu-

karıdaki kıyaslamayı yapmağa imkân kalmıyacak fazla hasıla, faiz yüzdesi sabit tutulduğu takdirde arazi değerini yüksek göstermiş olacaktır. Şu halde belli bir arazi değerinden hareket edildiği takdirde ağaç servetinin kesim yaşındaki maliyet değeri net hasıla miktarı ile karşılaştırılarak ağaçlandırılma sermayesinin kazanç miktarı bulunacaktır.

Esasen bir arazi ancak boş kalmayıp bir irad sağladığı takdirde müsbet bir değer ifade edecektir. Mutlak orman toprakları orman yetiştirmekten başka bir şekilde faydalanılamıyan ve boş kaldıkça etrafa zarar getiren topraklar olduğu düşünülecek olursa bunlar üzerinde orman yetiştirilerek küçük bir faiz yüzdesi ile çalışmasına razı olmak buna mukabil para ile ölçülemeyen endrek faydalarının tahakkukunu sağlamak doğru olacaktır.

AĞAÇLANDIRMA İŞLERİNİN FİKRÎ VE KANUNÎ GELİŞİMİ.

Ormancılık ilimlerinin vazettiği fennî esaslar dahilinde bakıma ve işletilmeye tâbi tutulmayan ormanların sür'atle tahribe müsait oluşları ve günden güne artan orman mahsulleri ihtiyacı karşısında ormanların korunması ve gelecekteki orman varlığının arzulanan seviyeye ulaştırılması ve rasyonel şekilde işletilmeleri hizmetleri kanunî mevzuatla Orman Genel Müdürlüğüne tevdi edilmiş bulunmaktadır. Ayrıca yurdun barındırma gücünü muhafaza ve geliştirme bakımından, su ve rüzgâr erozyonlarına karşı gerekli tedbirleri alarak toprakların korunması, su rejiminin ıslâhı, devlet ormanları içindeki mer'aların tanzim, tevsi ve ıslâhı ile hayvancılığa hizmet işlerinde de Orman Genel Müdürlüğü teşkilâtına görevler verilmiştir.

Ağaçlandırma lüzumuna inanışın tarihî gelişmesine bir göz atılırsa, 1286 tarihinde çıkan ilk orman nizamnamesinde ağaçlandırma hakkında en ufak bir kayıt bulunmadığı görülür. Aynı suretle Cumhuriyet devrinin ilk senelerinde ormanlar hakkında çıkartılmış olan kanunlarda da ağaçlandırmaya dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla beraber bu devrede Ankara şehrinde ve Orman Çiftliğinde yapılan ağaçlandırmalara, tohum toplama, uçakla tohum atma, ağaç dikim bayramları tertipleme, Ağaç Koruma Kurumunun tesisi gibi teşebbüslere rastlanmakta ve ilk fidanlıkların 1924 de Yüksek Orman Mektebinde ve 1926 da Orman Genel

Müdürlüğü tarafından Ankara'da kurulduğu görülmektedir. Hakikatte bu tarihlerden itibaren Türkiye'de ağaçlandırmanın günün meselesi haline getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim uzun bir hazırlık devresinden sonra kabul edilen ve modern ormancılığımızın esaslarını koymuş ve bu arada ağaçlandırma görevini kanunlaştırmış bulunan 1937 tarihli Orman Kanununun hazırlıkları da bu tarihlerden itibaren başlamıştır. Memleketin iktisadî gelişmesini sağlamak meseleleri ile uğraşan «Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti» 1931 yılında birinci Ziraat Kongresini toplamış ve bu kongrede «ağaçlama siyaseti» konusuna yer verilmiş ve neticede encümen raporunda bu konuda önemli noktaların tesbit edildiği görülmüştür .

Böylece gelişen fikirler ve olgunlaşan muhit içerisinde 8,2,1937 tarihli ve 3116 sayılı Orman Kanununun çıktığı ve bu kanunda ağaçlandırma konusunun ana hatları itibariyle iki kısımda mütalâa edilerek, 1) Orman Genel Müdürlüğünün bizzat gerek orman sınırları içerisinde gerekse bu sınırların dışında yapacağı ağaçlandırmalar, 2) ormansız bulunan köy ve belediyelerde yapılacak ağaçlandırmalar olarak gruplandırıldığı görülmektedir. 3116 sayılı Orman Kanununu gerekse arada çıkmış bulunan 24.3.1950 tarih ve 5653 sayılı Orman Kanununu kaldıran ve hâlen yürürlükte bulunan 31.8.1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanununda ağaçlandırma konusu için aynı esaslar muhafaza edilmiştir. Bu kanunun 57-67. maddeleri «ağaçlandırma ve imar işleri» hakkındadır.

57. madde «Eski orman sahalarında veya devlete ait elverişli topraklarda her sene en az 5 bin hektar ağaçlandırma» yapmak vazifesini Orman Genel Müdürlüğüne vermiştir. Ayrıca «Orman sevgisini arttırmak için köy, kasaba ve şehirler civarında münasip arazi temin edildiği takdirde buralarda da ağaçlandırma» yapılacağını âmirdir. 58. madde «Devlet ormanlarının hudutları içinde ırmak ve çay kenarlarını ve bunların kaynaklarını tanzim edecek, sellerin husulüne ve yer kaymalarına ve toprak aşınma ve taşınmalarına mâni olacak her türlü ağaçlamalar ve teknik tedbirler orman idaresinde yapılır» der. 59. madde ise «Bütün bu sahaların dikimi, bakımı ve muhafazası Orman Genel Müdürlüğünce yapılır» demektedir. Aynı madde «Hakikî şahıslara ait arazinin de ağaçlandırılması sahipleri tarafından talep edildiği takdirde Orman Genel Müdürlüğünce yapılabilir» hükmünü koyuyor. Madde 61'e göre «Orman hudutları dışında olup da ağaçlandırılması zarurî görülen yer-

lerde Orman Genel Müdürlüğünce hazırlanacak plân dairesinde ağaçlandırma yapılır». 63. maddenin ikinci fıkrası «Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazide ağaçlandırma yapmak isteyenlere» orman idaresi tarafından yapılan ağaçlandırma plânına göre Ziraat Bakanlığı tarafından izin verileceğini ve yine aynı maddede «Plâna göre ve müddeti içinde ağaçlandırılan sahalar ağaçlamaya başlanan yıldan itibaren 5 yıl sonunda bu ağaçlamayı yapana parasız temlik olunur» hükmü mevcuttur. Bu yer orman halinde idame edilmezse geri alınır. Bu gibi ormanlar devlet ormanlarına katılmak üzere istimlâk edilmez.

Orman Kanununun yine bu ve müteakip maddelerinde orman yetiştireceklere ağaçlandırma plânları ve ağaçlandırma bilgisine ait türlü yardımları parasız yapmak, kuruluş kredisi vermek, köy orman kooperatiflerine bedelsiz fidan vermek, dikim işine nezaret etmek orman fidanlığı kuracak hususi müteşebbislere parasız tohum vermek gibi teşvik veya yardım hükümleri mevcuttur.

Ağaçlandırmaların yapılması, toprak koruması, mer'a ıslâhı ve yönetimi ile ilişkin hizmetler bazı mevzuatla Karayolları Genel Müdürlüğü, Demiryolları İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Toprak - Su Genel Müdürlüklerine de verilmiş bulunmaktadır. Ayrıca Devlet Üretme Çiftlikleri Veteriner İşleri Genel Müdürlükleri ile de işbirliği aranmaktadır.

Orman Genel Müdürlüğü ormanların tahdid ve kadastrosunun yapılması, orman köylülerinin kalkındırılması, ormanların muhafazası, otlak ve mer'a işleri muhafaza ormanları millî parklar, istihsal ve satış işleri, hükmî şahsiyete haiz âmme müesseselerine ait ormanların ve hususî ormanların işletme, imar, idare ve muhafazası ve murakabesi, suçların tâkibi vesair çok sayıda ve çeşitli görevleri gibi ağaçlandırma, imar, toprak koruma ve mer'a ıslâhı alanlarındaki görevlerini de yerine getirebilmek için teşkilâtını tamamlamak, malî kaynak ve maddî imkânları sağlamak mecburiyetindedir ve bunlar kadar mühim ve belki daha güç olarak umumî efkârın manevî desteğine mazhar olmak zorundadır. Bu konuları burada teşrih ve tahlile imkân yoktur. Ancak ağaçlandırma, toprak koruma, imar ve ıslâh işlerinden neler yapmış ve yapabilmektedir, bu hususlara kısaca göz atılacaktır.

Ağaçlandırma ve ormanların imarı faaliyetlerinin bugünkü durumu.

Ağaçlandırma için verilen istatistikler, orman içlerinde 1946 dan 1962 yılına kadar 99298 hektar sahaya 191527038 fidan dikildiğini ve 251941 kilogram ağaç tohumu ekildiğini (orman dışı ağaçlamalar dahil) göstermektedir.

Orman içi ağaçlandırmalar lehinde güdülen politikaya rağmen orman dışı ağaçlandırmaların da yürütülmesi birçok yenilikler getirmiştir. Bu ağaçlandırmalar sosyal ve psikolojik tesirleri gözönüne alınarak daha ziyade şehir korulukları halinde tesis ve tatbik edilmektedir. 3116 sayılı Orman Kanununun ilk defa ihdas ettiği fakat mükellefiyet yolu ile yapılan ve bütün masrafları köylüye tahmil edilen ağaçlandırmalar 1952 senesinden itibaren Amerikan Yardımından da faydalanmak suretiyle devlet bütçesinden yapılmaktadır. 1946 - 1962 yılları arasında orman dışında 11235 hektar sahada 23212847 fidan dikimi ve 24960 kilogram tohum ekimi yapılmıştır.

Orman Genel Müdürlüğünün 1959 da tatbika başladığı ilk beş yıllık orman içi ağaçlandırmalar plânı ve bu plân dışında 1961 yılında tatbike başladığı 10 yıllık plânâ, 1963 de başlıyan Birinci Beş Yıllık Ormancılık Kalkınma Plânında son şeklini almış bulunmaktadır. Orman Genel Müdürlüğü çalışmaları 1964 broşüründe, 1963 yılında yapılan ağaçlandırma işleri olarak 30200 hektar orman içi ağaçlandırma, 4000 hektar maden direkliği, 800 hektar vilâyet koruluğu tesisile 600 hektar okaliptus ormanı ve 200 hektar kavaklık yetiştirileceği (tamamı 35800 hektar) ve bu işlerin ilkbahar çalışmalarının ikmal edilmiş olduğu bildirilmektedir. Son olarak İstatistik Şubesi Müdürlüğünden alınan bilgiye nazaran 1963 yılı ağaçlandırma faaliyeti hakkında elde edilen malûmatta 34005 hektar orman içi, 1673 hektar orman dışı ve Toprak Muhafaza Gruplarınca yapılan 6019 hektar ağaçlama toplamı olarak 41697 hektar sahanın ağaçlandırılmasına muvaffak olunduğu görülmektedir. Bu miktar yukarıda yatırım hesaplarında kalkınma plânının ilk beş yıllık devresi için verilen 256 bin hektara nazaran yıllık ortalama 51 bin hektarın altındadır. Fakat plân döneminin ilk yılında hazırlıkların ikmali bakımından bu fark korkutucu değildir ve Genel Müdürlük çalışmalarında 1963 için verilmiş bulunan 35800 hektarın üzerindedir.

1963 yılında Orman Genel Müdürlüğünce ağaçlandırma çalışmaları yanında bozuk koru ve baltalık ormanlarının imarı da ele alınmış ve muhtelif Orman Başmüdürlükleri mıntıkalarında olmak üzere 5 bin hektar koru ve 3 bin hektar baltalık ormanının imarı plânlanmıştır. Bu sahaların gerektirdiği faaliyetlerde bilhassa hızlı büyüyen ağaç türlerinden faydalanmak amacı ile Birleşmiş Milletlerin ve FAO'nun Dünya Gıda Yardım Programında takriben 800 bin Amerikan doları tutarında bir fon kabul edilmiştir. Bu yardım ağaçlandırma projesinde çalışacak işçilere gıda maddeleri verilmek suretiyle yapılacak ödemeleri karşılamak şeklinde olacaktır. Projenin tatbikatına 1964 yılından itibaren başlanacaktır.

Hızlı büyüyen yerli ve yabancı ağaç türlerinden faydalanma konusu ormancılığı ileri memleketlerde çok eskiden ele alınmış, yabancı türlerin denenmesi yapılarak yetiştirilmelerine başlanmıştır. Memleketimizde hızlı büyüyen ağaç türlerinden, öteden beri tanınıp yetiştirilen kavak, söğüt ve daha yeni zamanlarda yabancı bir tür olarak okaliptüs üzerinde durulmuştur. Bilhassa kavak yurdumuzun her tarafında kolaylıkla yetişmekte ve sür'atli bir gelişme göstermektedir. Halk kavak yetiştirmeye hevesli ve alışkındır. Ancak onlara daha üstün vasıflı yani sür'atli büyüyen ve hastalıklara mukavim, odun kalitesi üstün kavakların tanıtılması ve nasıl yetiştirilmeleri gerektiğinin öğretilmesi lâzımgelmektedir. FAO'nun işbirliği ile iki yıl önce İzmit'te «Kavakcılık Araştırma Enstitüsü» kurulmuştur. Bu Enstitüye bağlı olarak yurdun birçok yerlerinde Kavak Araştırma İstasyonları tesis edilmekte ve fidanlıklar kurulmaktadır. Memlekette nümune kavaklıklar tesisine 1950 yılından itibaren başlanmış ve 1962 yılı sonuna kadar gerek ağaçlandırma sahalarında gerekse fidanlıklarda 2408 hektar kavaklık yetiştirilmiştir.

Okaliptüs çalışmaları Türkiye'de ilk defa 1938 yılında geniş şekilde başlamıştır. Menşei Avustralya olan bu ağaç türü ile bataklık kurutmak ve maden direği elde etmek gayesi ile başlıyan teşebbüs Tarsus'ta Karabucak bataklığında muvaffak olmuş ve bir okaliptüs ormanı meydana getirilmiştir. 1962 sonuna kadar yetiştirilen okaliptüs ormanlarının sahası 2354 hektardır.

Şimdi diğer yerli ve yabancı ağaç türlerinin denenmesi ve yetiştirilmesi üzerinde ciddî çalışmalar başlamaktadır. Yerlilerden bilhassa Kızılçam, (Pinus brutia), Fıstıkçamı (P. Pinea) başta ol-

mak üzere diğer çam türleri, Sedir (Cedrus libani), yabancı türlerden Pinus maritima, Pinus radiata, P. strobus, Pseudotsuga, taxifolia sedirler (Cedrus deodora ve atlantica), melezler (Larix decidua ve leptolepis) başlıca enteresan gözükenlerdir.

1964 yılında yapılacak ağaçlandırma ve imar işleri olarak katma bütçeden 300 hektar kavak ağaçlandırmaları, 700 hektar okaliptüs ağaçlandırılması, katma bütçeden 17 bin hektar ve döner sermayeden 14500 hektar olmak üzere 31500 hektar, yine katma bütçeden 1000 hektar şehir koruluğu, döner sermayeden 3000 hektar kızılçam ağaçlandırması yapılacağı düşünülmüştür. Toplamı 36500 hektar tutan bu ağaçlandırmalar, beş yıllık kalkınma plânına nazaran eksik gözükmektedir. Ayrıca 1964 yılında 10 bin hektar bozuk koru ve 5 bin hektar bozuk baltalık imar edilecektir.

Her yıl yapılacak ağaçlandırmalar için gerekli fidanların yetiştirilmesi ve bunun için de daha evvel tohum tedariki lâzımdır. Ağaçlandırmaların muvaffakiyeti büyük nisbette kullanılan fidanların irsel vasıflarına ve orijinine ve bunun için uygun vasıflı tohumların kullanılmasına bağlıdır. Bu maksatla 1963 yılında tohum kontrol lâboratuvarları ve tohum evleri tesisi işi ele alınmıştır.

Fidanların yetiştirilmesi için 1961 yılı itibariyle 1476,8 hektar vüs'atinde 26 daimî orman fidanlığı ve 229,4 hektar vüs'atinde 26 muvakkat orman fidanlığı mevcut bulunmaktadır. 1961 yılında bu fidanlıkların yetiştirdiği fidan sayısı topluca 138343900 dür. Ayrıca aynı yılda 226,3 hektarlık 9 kavak fidanlığında 1111400 kavak fidanı yetiştirilmiştir. 1964 yılında 250 hektar sahada 6 fidanlık daha kurulacaktır. Birinci beş yıllık plânın 1967 yılı için ihtiyaç gösterdiği 368 milyon fidanı elde etmek için gayret sarfolunacaktır.

Ormanlık sahaların genişletilmesinde rastlanacak güçlükler ve alınacak tedbirler.

Yukardanberi ormanların lüzum ve öneminden bahsedip ormanlık sahaların genişletilmesi için ağaçlandırma yapılmasını ileri sürerken bir noktanın gözden kaçırılmaması lâzımgelmektedir. Her nekadar Türkiyede mutlak orman toprağı sahasının yeteri kadar mevcut bulunduğunun tahmin edildiği, su ve rüzgâr erozyonlarını önlemek için daha başka toprakların da ormana bırakılması icabettiği ve böylece memleket yüzölçümünün % 25 oranına kadar or-

man yetiştirilebileceği türlü kaynaklardan ileri sürülüp iddia edilmekte ise de tatbikatta bu araziyi elde etmek kolay olmamaktadır. Daha evvel bahsedildiği gibi yurdumuzda, araziden faydalanan orman, ziraat, mer'a kültür şekillerinin hattâ iskân arazisinin tefriki ve kullanılması hususunda devamlı hudut ihtilâfları olmaktadır. 1937 yılından bu yana devam edegelen, orman kanunlarının şart koştuğu, devlet ormanları tahdit ve kadastro çalışmaları neticelendirilemediği gibi, tahdidi yapılan yerlerde de mahkemelere binlerce tescil dâvası açılmış bulunmaktadır. Orman dışı ağaçlandırma sahalarının tefrikinde büyük mülkiyet ihtilâfları zuhur ettiği gibi devlet ormanlarının içerisindeki açıklıklarda dahi mülkiyet iddialarına rastlanmaktadır. Gerek bu sebeple meydana gelen güçlükler ve anlaşmazlıklar, gerekse ormandan açılmış ve çıplak kalarak orman toprağı vasfını kaybetmiş arazide orman yetiştirme şartlarının elverişsiz olmasından ötürü ağaçlandırmaların ilk safta, bozuk ormanların imarı maksadiyle orman içlerinde başlaması prensibine temayül gösterilmiştir. Bundan başka orman dışı sahalarda yetiştirilen gençliğin tesisi, korunması ve idare masrafları saha birimi için rolatif olarak daha yüksek olmaktadır. Otlatmanın önlenememesi, yangın tehlikesi, hattâ kasdî tahripler buralarda emniyeti ve başarı şansını azaltmaktadır. Tarım Bakanlığının ormanlarla ilgili görevleri araştırma ekibinin raporunda da «yapılan çeşitli ağaçlamalar sırasında yanan orman sahaları, orman içi açıklıklar ve orman açmaları, orman örtüsü tahrip edilmiş fakat orman toprağı kaybolmamış sahalar üzerinde çalışmalar yapılırken bu yerler üzerinde şagillerin veya civar köylülerin tarla ve mer'a olduğu iddiası ile karşı koymaları ağaçlandırma tatbikatını güçleştirmektedir» şeklinde bu husus belirtilmiş bulunmaktadır.

Alınacak tedbirler şüphesiz ki mülkiyet hududunun ve durumunun kadastroya bağlanmasını tapuda tescilini icabettirmektedir. Ayrıca her bir kültür sahasında emniyeti sağlamak, tahribkâr tecavüzleri önlemek gerektir. Ormanlara sokulan hayvanlar bilhassa gençliğe çok zarar vermekte, çiğnenen topraklar sertleşmek suretiyle gerekli iyi vasıflarını kaybetmektedir. Genel olarak orman altında otlatma men edilmeli, bugün ormancılar tarafından islâhına çalışılan orman içi mer'a ve otlaklardan faydalanma, kanunun emrettiği şekilde plânlanmalı ve hayvan sahipleri buna riayetkâr olmalıdır.

Bir sahanın iktisadî olmasa bile yine de ağaçlandırılmasını icabettiren hallerde özel mülkler üzerinde dahi mal sahibinin, olmazsa devletin devamlı bir bitki örtüsü ve en iyisi orman yetiştirmesi lâzımgelmektedir. Bu hallerden olarak sellerin teşekkülünü ve su baskınlarını önlemek, toprakları yerinde tutmak yani erozyona mâni olmak vardır.

EROZYON KONTRÖLÜ.

Bir yerin iklim şartları muvacehesinde anataş üzerinde çok yavaş ve uzun seneler zarfında güçlükle teşekkül eden toprak cevherini muhafaza etmek ve ondan faydalanmak topraktan istihsalin ana meselesidir. Vejetasyona lüzumlu olan suyu tutup temin edecek, besin maddelerini onlara sağlıyacak olan bu cevherdir. Toprakları sürükleyip götüren âmiller ise sular ve rüzgârlardır. İşte su ve rüzgâr erozyonu denilen bu hâdisenin vukuu ve şiddet derecesi toprak üzerindeki koruyucu vejetasyon örtüsünün yok olması ile başlar. Bu konu hakkında şimdiye kadar çok şey söylenmiş, yazılmış, canlı misaller verilmiş bulunmaktadır. Bunları tekrarlamaktan kaçınarak yalnızca, böyle bir örtünün ve en hâkim ve tesirli şekli ile ormanın mevcudiyeti iledir ki toprakların korunabileceğini, yağış ve akışın kontrolü ile suyun faydalı şekilde kullanılabileceğini, bu suretle de ziraî üretimin arttırılacağını bir kere daha söylemekle yetineceğiz.

Yukarıdan beri bu noktalara tekrar tekrar temas etmiş bulunuyoruz. Gerçekten orman - ziraat münasebetinin birbirine en ziyade yaklaştığı nokta buradadır. Vakıa orman başlıca odun maddesinin kaynağı olarak, diğer sektörlere olduğu kadar ziraat sektörüne de kullanacak ve yakacak ham madde sağlamaktadır, fakat ziraatin ormandan geniş mânada endirekt şekilde faydalanması, ormanın muhit şartları üzerinde yarattığı müspet etkinin bir sonucudur. Orman ziraat arazisini sellerden ve su taşkınlarından korur, çakıl ve taşlarla örtülmesini önler ve bizzat toprağın sular tarafından sürüklenip götürülmesine mâni olur. Aynı etkiyi rüzgâra karşı da yapar ziraat topraklarının rüzgârlar tarafından taşınmasını önler, toprak rutubetinin rüzgârlarla kurutulmasına mâni olur. Bütün bunlar diğer tedbirlerle birlikte ziraat topraklarının verimliliğini muhafazayı ve istihsalde müspet gelişmeyi sağlar. Yakın zamana kadar tahripkâr tesiri daha az tanınan rüzgâr erozyonu

örtüsüz kalan topraklarda bilhassa kuru, hafif topraklarda ve böylece İç Anadolu'nun kurak iklim şartlarında sinsi bir şekilde toprakları verimsizleştirmektedir.

Buralarda tesis edilecek rüzgâr perdeleri veya koruyucu orman şeritleri rüzgâr erozyonuna karşı büyük faydalar sağlıyacaktır. Daha 18. yüzyıldan itibaren bu perdeler ziraatçıları alâkalandırmış ve inkişaf ettirilmiştir. Önceleri yalnızca mihanikî rolleri üzerinde durulurken sonradan bu perdelerin mikroklimanın bütün faktörlerine ve dolayısiyle bitkilerin gelişmesine etkileri bulunduğu anlaşılmıştır. Bugün koruyucu perdelerin rüzgârlar, mikroklima faktörleri, toprak ve su üzerine olan tesirleri ve dolayısiyle toprağın verimliliği üzerindeki müspet ve menfi rolleri çok geniş araştırmalara yol açmış ve enterasan sonuçlar tesbit edilmiştir. Bu tesbitler genel olarak rüzgâr perdelerinin ziraî randıman üzerindeki müspet etkilerinin hâkim bulunduğunu ve randımanı arttırdıklarını ispat etmişlerdir.

Orta Anadolu şartlarında yetiştirilmeleri güç olmakla beraber mahallin tabiî ağaç ve ağaççıklarından faydalanılarak meydana getirilecek bu koruyucu perdeler aynı zamanda halkın büyük ihtiyacı olan ve ormansız mıntıkalarda uzaktan temini güç ve gayrı iktisadî olan odun ham maddesini de kısmen temin edeceklerdir. Bilindiği üzere bu gibi ormansız yerlerde, tarlanın hakkı olan gübrenin mühim bir kısmı tezek olarak yakılmaktadır. Yetiştirilecek orman şeritlerinin ziraat bakımından bir faydası da böylece toprağın ihtiyacı olan gübreyi yakılmaktan kurtarması olacaktır.

Evvelâ Hollanda, Rusya ve Amerika'da geçen yüzyılda başlıyan koruyucu perdeler yetiştirilmesi ve araştırılması işleri bugün bütün dünyada büyük alâka toplamaktadır. Uzaklara gitmeden İstanbul civarındaki sebze bahçelerinde ince çubuklardan vücuda getirilen çitlerin, hayvanların girmesine mâni oldukları kadar bu mevsimde devamlı ve oldukça sert esen kuru rüzgârlara karşı sebze mahsulünü geniş nisbette korudukları muhakkaktır.

Özet olarak denebilir ki, erozyonu kontrol için gereken yerlerde orman, çalılık veya çayırlık yetiştirmek, tahribata sebebiyet veren sel yataklarını vejetatif ve sınaî tesislerle tahkim etmek, su toplama havzalarındaki bozuk ormanları ve mer'aları imar ve ıslâh etmek, buralarda otlatmayı tanzim etmek, halk - orman ve mer'a münasebetini tanzim ederek tahripleri önlemek, rüzgâr

erozyonuna karşı koruyucu perdeler tesis ve idame etmek lâzımdır.

Görülüyor ki, erozyon hâdisesi ile orman varlığı birbirinden ayrı mütalâa edilemiyecek iki âmildir. Birisi yıkıcı ve fakirleştirici, öteki koruyucu ve zenginleştiricidir. Ormanla ziraatın kucaklaştığı yerde erozyon kötülük yapamıyacak, karşılıklı dayanışma ve faydalanma ile verimli topraklarda ziraî üretim artacaktır.

AGRİNDUS
TARIM VE ENDÜSTRİNİN BİRLEŞİMİ

H. Halperin

Geçen asrın başlangıcından beri, teknik ve ilim alanlarında kaydedilen ilerlemeler sonucunda, köy ve şehir bölgelerinde, yeni bir ekonomik düzen belirmeğe başlamış ve bu son on sene zarfında .bilhassa ileri memleketlerde, müthiş bir hızla gelişmiştir.

Tarım alanında insan gücünden gitgide daha az faydalanılmasına mukabil, zıraî verim durmadan artmaktadır.

Tarım insan gücünü terkettikçe, köylü nüfus ta köyü ve toprağı terketmektedir.

Biz köyü, sosyal, idarî, siyasî, ekonomik ve teknik bakımdan belirli bir kategori olarak kabul ederiz. Halbuki, köy eşsiz bir kriz geçirmektedir. İnsanlık uzun tarihi boyunca, hiç bir faaliyet alanında böyle güç bir duruma düşmemiştir.

Hemen hemen bütün endüstri memleketlerinde, şehirler çoğalmakta ve büyümekte, buna mukabil köyler azalmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinin, halen, Tarım Bakanı bulunan zat, bu yazıların sahibine yazdığı bir mektupta, şöyle demektedir:

«... Bildiğiniz gibi, şehir bölgelerinin ölçüsüz inkişafı, böyle plânsız ve mübalâgalı bir şekilde gelişen şehirlerin yaratacakları problemlere paralel olarak ortaya çıkan, çiftliklerin ve çiftlik bölgelerinin ortadan kalkmaları, göç eden köylü nüfusun meydana getirdiği kenar mahalleler, taşralarda işsizliğin artması ve çalışma şartlarının kötüleşmesi gibi problemler muvacehesinde, bu millet çok ciddî ve âcil bir mesele ile karşı karşıyadır....»

Şimdi de U.S.D.A.'ın [1] yayınladığı, «1963 Ziraat Yıllığı»ndan bazı satırlar okuyalım: «.... 1910 da çiftliklerde otuz iki milyon kişi yaşamaktaydı.. 1950 de bu rakam yirmibeş milyona düşmüştür. 1962 de ise, 15 milyondu... 1940 - 1950 seneleri arasında çiftliklerden göçenlerin sayısı net olarak 8.9 milyondu; 1950 ile 1960 arasında ise, pek cüz'î bir azalma ile8.6 milyon kişi olarak gözükmektedir.»

Tarım Bakanı, 11 Temmuz, 1963 te Tarım komitesine bağlı bir komisyona verdiği bir demeçte, «Aile çiftlikleri sistemini muhafaza etmekte fayda buluyorum» diyor, «çünkü, bu sistemi sadece sosyal kıymetler değil, aynı zamanda ekonomik değerler de sağlamaktadır. Ancak, realist bir açıdan bakınca, kabul etmek mecburiyetindeyiz ki, aile çiftliklerinin faaliyetlerine devam edebilmeleri, halen mevcut ilmî, teknik ve idarî usullere ayak uydurabilmelerine bağlıdır... Bu gibi çiftliklerde yaşayan kimselerin çoğu çiftçilik yapmak arzusundadırlar. Bunu kendilerine meslek olarak seçmişlerdir. Doğup büyüdükleri yerde, kendi toprakları üzerinde kalmak istiyorlar. Bu arzularını gerçekleştirebilmeleri hususunda, onlara yardım etmeliyiz....»

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde ise, durum başkadır. Orada, Sovkhoz sistemine göre, yönetmelik çiftliklere göre bir eğilim vardır.

İngilterede ise ,Zıraat Devletten hayli yardım görmektedir. Böyle olmasına rağmen, 1955 ten 1963 e kadar geçen süre zarfında, «çiftlik işçileri sayısı 788.000 den 611.000 e düşmüş, irat miktarı ise, 442.000 den 380.000 e düşmüştür.

Fransada, sekiz sene zarfında, (1954 - 1962) 1.300.000 kişi toprağı terketmiştir.

[1] Amerika Birleşik Devletleri Tarım Umum Müdürlüğü.

İtalyada ise, 28 Mart, 1964 sayılı Ekonomist dergisinde okuduğumuza göre, «Asırlar boyunca süregelmiş tarihleri süresince, İtalyan şehirleri, son on senede duçar oldukları baskıya hiç bir vakit maruz kalmamışlardı. İki ilâ üç milyon kişi taşra kasabalarındaki evlerini terkedip, iş bulmak üzere şehirlere gelmişlerdir. Şehirler büyüdükçe büyümüştür.» Aynı mecmuanın, 14 Mart, 1964 tarihli nüshasında, şunları okuyoruz: «Halen mevcut sosyal ve siyasî baskılar sonucunda müşterek harekete dahil çiftliklerden, senede 6.000.000 kişi toprağı terketmekte iken, çalışan nüfusun % 20 si henüz yerinde kalmakta ise dahi, eski ticaret kanallarının ayakta durabilmesini beklemek pek realiteye uygun düşmez.»

Endüstri memleketi diye adlandırılan memleketlerin hepsinde durum bu birkaç misaldekine tipik olarak uymakta, teknik ilerleme ve yüksek verim, tarım merkezlerinden ve dolayısı ile köy bölgelerinden gün günden daha fazla insan çekmektedir. Endüstri ve tarım, köy ve kent ve en başta, teknoloji insan zekâsının olgun meyvalarıdır. İnsanoğlu bunları yarattı, bunlar insanoğlunun emrindedirler. Fakat tarım ve köy bir kriz geçirmektedir, zira endüstri hâkimiyet kazanmıştır. Endüstrinin dahi bir çok emin olmayan tarafları mevcuttur. Bu yönlerden endüstriler de krizlerden muaf değildir, tabiat ve ekonomi alanlarında meydana gelebilecek şiddetli tahavvüller sonucunda zuhur edebilecek tehlikelere maruzdur.

Asırlardan beri, köyün, sosyal bakımdan müsbet durumunu zedeleyebilecek tehlikeler karşısında endişe duymaktayız, ve endişe duymalıyız. Köyü kalkındırıp, devrimler yapıp, onu değişen şartlara uyacak seviyeye getirebiliriz.

Köyün ve büyük bir değer ifade eden çevresinin temellerini sarsmadan, tarım ve endüstri beraber yürüyebilir.

Endüstri memleketlerinde, köyü âcilen tehdit eden bir tehlike mevcuttur. Bu problemin, kesif nüfuslu ve nüfus baskısı yüksek olmasından şüphemiz var. Bizim ortaya attığımız fikirler, bu gibi memleketlerin ancak bazı bölgelerine faydalı olabilir. Yayınlarına saygı beslenen bir İngiliz aylık dergisi, bunu şu tepki ile belirtiyor: «Agrindus siyasetinin, *Professor Halperin*'in izah ettiği geniş anlamda, bizimkisi gibi çok gelişmiş bir endüstri memleketi ile doğ-

rudan doğruya ilgisi azdır. Prof. Halperin'in kitabı, ancak Güney - Doğu İngilterede yayılmakta olan kenar mahalleler ve nüfus kesafeti problemlerine çareler araştıran köy ve şehir plânlama uzmanlarına yararlı teklifler ileri sürmesi bakımından faydalı olabilir.»

«Mamafih, kesif nüfuslu endüstri memleketlerinde bile, nüfus yoğunluğu az olan mıntıkalar, veya istifade edilmeyen toprakların iskânı konusunda yeni metodlar üzerinde doğru durmağa bir temayül mevcuttur. Amerika Birleşik Devletlerinde, Kanadada, ve kitabın eleştirmesinden gördüğümüz gibi, İngilterede, Doğu Avrupa, Lâtin Amerika gibi daha bazı memleketlerde böyle bazı mıntıkalar vardır. Tarım memleketlerinde ve yarı sanaileşmiş memleketlerde (bu ikincisinde durum, bizim tavsiye ettiğimiz metodların uygulanması bakımından daha elverişlidir) doğum sancılarının güç olması beklenmektedir.

Elli üç senelik bir mazisi olan *Kibbutz* ve kırk üç senelik geçmişi bulunan *Moshav*'ların gelecekleri hakkında duyduğumuz endişe, bizi, teknoloji alanındaki baş döndürücü gelişmeler sonucu olagelen beklenilmedik değişikliklerin doğurabileceği neticelerden bu müesseseleri korumak amacı ile, bunları birbirile sıkıca örmek için bazı «ilmekler» bulmak üzere düşünmeğe sevketti. Günlük işler ve problemlerle karşı karşıya bulunan kimselere, bizim tavsiyelerimiz biraz yersiz gelmektedir. İsrailde hal böyledir, hele yarı - sanayileşmiş bölgelerde ve tarım bölgelerinde daha ziyade böyledir.

Elimizde, her memleket için hazır formüller yoktur. Kendi memleketimiz hakkında söyleyebileceğimiz, nisbeten daha çok şey vardır. Fakat, halen mevcut şartları ve gelişme temayülleri hakkında esaslı, etraflı çalışmalar yapmadan, başka memleketlere tavsiyelerde bulunmak pek mantıksız bir iş olur. Her memleketin kendine has yönleri ve mahallî özellikleri - doğasal, sosyal, politik, millî, kültürel, psikolojik, ekonomik, etnografik v.s. - vardır. İsveç, Fransadan ve İtalyadan farklıdır. Türkiye ise Hollandadan hattâ kendi yakın komşularından değişiktir.

İsrail'e kabil olduğu kadar çabuk, yeni metodlar uygulanmalıdır; Türkiyede ise durum bu derece müstaceliyet kespetmemişse de, bu yola yönelmekte, ve gelecek için düzenlenecek plânların ana hatları üzerinde düşünülmekte gecikilmemelidir.

Bizim ilk prensibimiz Dikey Tamamlama (vertical integration) dır. Meselâ, çiftlik mef'humu istihsalin ihtiva ettiği tekmil

ameliyeyi (yetiştirmek, işlemek, satmak faaliyetini) kapsamaktadır. Esas ham maddenin elde edilmesinden başlıyarak, fabrikada işlenmesinden, piyasaya arzedilişine kadar, bir malın elde edilişine çiftlik âmil olmaktadır. Böyle bir işe örnek verelim: pamuk - çırçır ameliyesi - balyalamak - ipliğin eğrilmesi - dikiş v.s., nihayet son olarak elde edilen giyim eşyası.

Köylü ailede, hiç değilse bugün için, tarım tekniğindeki ilerlemeler ve istihsal oranının yükselmesi sonucu, bir iş gücü fazlası mevcuttur. Bu artık iş gücü ekonominin diğer zıraî olmayan kollarında kendine bir mecra bulmalıdır. Ama neden toprağa bağlı ailelerin kızları ve oğulları evlerini, ana-babalarını, akrabalarını terketmeğe zorlansınlar? Civarda, tarımsal olmayan iş yerleri ve geçim şartları temin edilemez mi? Bir kısım köylülerin, buralarda sekiz saat (yahut ilerde düzelecek şartlara göre yedi veya daha az saat) çalıştıktan sonra, evlerine dönüp, kazandıklarını, diğer aile efradının çiftlik işlerinde çalışarak kazandıkları ile birleştirmeleri neden kabil olmasın? Zıraat işlerinde çalışmayan köylüler de, köy hayatının bütün iyi taraflarından faydalanabildikleri gibi, şehirde arayacaklarının da, eğer isterlerse, yakınlarında bulabileceklerdir. Endüstri merkezi, köylerin toplu olarak bulundukları yerlerde kurulacak, sineması, tiyatrosu, kahveleri, otomobil ve garajları bulunacaktır. Köy bölgelerinde yaşıyanlar, kendi evlerinde radyo dinleyebilir, televizyon seyredebilirler. Sadece zıraat işlerinden değil, ticaret, sanayi, ve memurluk gibi alanlardan da gelir temin edebilen bir köylü aile, kendine daha yüksek ve emin bir yaşama seviyesi sağlayabilecektir. Köyden şehire akın önlenecek ve gayrı mütecanis bir manzara arzeden şehirli kitlelere nazaran, şimdilik, daha köklü ve sağlam bağlarla örülmüş bir görünüm arzeden köylü ailenin dağılması önlenmiş olacaktır. Bugüne kadar, köylü karakteri taşıyan hiç bir şehire rastlanmamıştır. ama bunun aksi, şehire has bazı özellikler ihtiva edebilecek bir köy akla yakın gelebilir.

Biz yeni bir şey teklif ediyoruz: bir endüstri merkezi etrafında, bir kaç köyden meydana gelen bir topluluk kurulacak, zamanla bu gelişip, başka zıraat dışı iş yerleri de teessüs edebilecektir. Böylelikle köy ve şehir arasındaki hayat standardı farkı azalacak, tarım korunacak, köy hayatı da şeklen bazı değişikliklere uğramakla beraber, mânasından kaybetmeden devam edebilecektir.

Bu bölgesel birime AGRINDUS [2] isminin konulmasını teklif ediyoruz. Tarım ve endüstrinin biribiri ile kaynaşmalarından bahsettiğimize göre, tarım ve endüstri kelimelerinin ilk harflerinden müteşekkil bir kelime.

Embryo halinde bir «*agrindus*» İsrailde şimdiden mevcuttur. İsrailde yeni gelişen bir usul, ilksel vasfından henüz sıyrılmış olup, yeni kooperatif şekliyle, tarım bölgelerinde, agrindus fikrinin gelişmesine temel teşkil edecek niteliktedir. Doğru yolda gelişmesi sağlanabilirse, diğer memleketlere de örnek olabilir. Bahusus, geniş ölçüde tarımsal karakter arzedip te, endüstrisini geliştirerek, bütün dünyaya yayılan sanaileşme hareketine katılma ülküsü ile çalışan memleketlere. Eğer, endüstrileşme yolunda sarfedilen gayretler ileride ölçüsüz bir hal alırsa, ki öyle olacağa benzer, burada teklif ettiğimiz şekil bundan doğacak güçlüklerin önünü alacak, şiddetini *tahfif edecektir.*

Daha 30-40 sene evvel, İsrailde, tarım, endüstri, inşaat, âmme ve sigorta işlerini kapsayacak bir müşterek ünite olarak birleştirmek üzere çalışmalara başlamıştık. Bidayette, bu birimin hudutları dardı. Halâ bu gaye ile kurulmuş olan *kibbutizm*'de, tarım esasına dayanan iskân bölgelerinde, atölyeler ve endüstiriyel iş yerleri faaliyet halindedir. Şimdi artık fabrikaların boyları, bir kaç yüz nüfus barındıran bir iskân bölgesinin temin edebileceği iş gücünü yetersiz kılacak kadar büyük tutulmakta ise de, bir kaç *kibbutizim* ve *moshavim,* işbirliği yaparak, bu gibi geniş çaptaki teşebbüslerin kurulmalarını ve gelişmelerini sağlayabilirler. Hem sade fabrika değil, teknik, ekonomik ve kültürel hizmetler yanında büyük makineler, soğuk hava depoları, mezbahalar, ambalaj yerleri gibi işletmeler de ancak bu tarz kooperatiflerin kurulması ile imkân dahiline girebilir. Yani özet olarak, bölgeler arasında anlayışlı ve bilgili bir işbirliği kurulursa, bu mıntıkalarda, şehirlerdekilerin ayarında iş yerlerinin gelişmeleri sağlanabilir kanaatindeyiz.

Bu işletmelerin mülkiyet esasları hususunda peşin bir karara varmak istemiyoruz. Bir çok köy kooperatifi bulunan İsrailde bu gibi endüstri merkezlerinin, köylerin iştiraki ile kooperatif şeklinde işletilmeleri güç olmıyacaktır. Bazı köylerin bu teşekküllere iş-

[2] İngilizce «tarım» ve «endüstri» kelimelerinin ilk hecelerinden meydana gelmiş bir kelime.

tirak etmek istemeyecekleri gözönünde tutulmalıdır. Söylemeğe hacet yok ki, her köy, arzu ederse, veya arzu ettiği zaman kooperatife iştirak edebilecektir. Başlangıçta hevesli olmayan köyler, sağlanan faydaları gördükçe, belki ilerde, iştirak edeceklerdir. İsrailde bu yönde önemli adımlar atılmıştır bile. Bu merkezlerde köylerin birbirleri ile ortak olmaları, fabrika ve diğer servislerin işletilmesinde özel sermayeden faydalanılması düşünülebilir. Bu gibi teşebbüsler şahısların malı olabileceği gibi, mülkiyet hususunda diğer kombinezonlar yapmak ta kabildir. Bu hususu belirli bir muhitin his ve arzuları tâyin edecektir.

İsrailde plânlama teşkilâtı ve diğer ilgililer bizim bahsettiğimiz yöne müteveccih görünmüyorlar. Bununla beraber, bizim gayemiz, bu hususta bir fikir jimnastiği teşkil edecek bir plân ileri sürmek değildir. Ondokuzuncu asrın sonundaki bir kaç on yıldan bu yana İsrailde, yeniden iskân mevzuunun geçirdiği safhalar göz önüne alınırsa, mevcut hakikatlerin bizim tavsiye ettiklerimizle bir hizaya gelmeleri için pek az bir mesafe kalmış olduğunu göreceğiz.

İlk olarak, 1940 senelerinde Kibbutz'ların birleşerek, kooperatif esaslarına dayanan, mahallî iktisadî teşekküller kurmaları fikrini ortaya attık. O zaman Kibbutz'ların kendileri bu hususta tereddüt içindeydiler; bazıları kendi atölye ve fabrikalarını kendi çabaları ile kurmak istiyorlardı. Mamafih, aradan yirmi sene geçince, bölge tesisleri kurmak için, bizzat Kibbutz'lar, kendi içlerinden doğma bir hareketle teşebbüse girişmişlerdir. Şimdi lâzım olan, ve bizim de teklif ettiğimiz sonuç, bu konunun daha ileri hamlelere kavuşabilmesini temin etmektir. Arada geçen zaman zarfında, tecrübelerden çok şeyler öğrendiğimize göre, bunlara olan ihtiyaç, yirmi sene öncesine nazaran daha iyi anlaşılacaktır.

Maamafih, bu süre içinde, akımını değiştirmemiz pek güç olan bir çok yeni gelişmeler olmuştur ve olmaktadır. Elimizdeki işin ne kadar güç bir iş olduğunu görüyoruz ve bu hususta kendimizi hayallere kaptırmadan, işi en güç cephesinden ele alacağız. Gine de, bizim hedeflerimiz açısından *tabulae rasa* teşkil edebilecek olan bölgelere uygun örnekler vermeğe çalışacağız. Bu metod, eğer zamanla faydaları ispat edilebilirse, daima değişmekte olan şartlara uyacak şekilde, tadil edilebilir. Çorak topraklarla savaşan, dağları yerinden oynatıp, nehirlerin yatağını değiştirebilen bir mem-

lekette, milletlerin hürriyete kavuşmalarına, fizik dünyasında kaydedilen muazzam gelişmelere, peyk ve roketlerin icadına, fezanın fethine şahit olmuş bir nesil, elbette ki ekonomik ve sosyal, endüstri ve tarım, şehir ve köy düzenleri arasındaki boşluğu dolduracak çareler bulacaktır.

Halen, İsrailde şurada ana hatlarını belirttiğimiz projenin gerçekleşmesi için uygun olan şartlar olgunlaşmış olup, bu proje nihaî şekline ulaşabildiği takdirde, (hemen değilse bile, zamanla) başka memleketlere de tatbike uygun taraflarının bulunabileceğine inanacak kadar iyimseriz. Meselâ Türkiyede bu, diyelim ki on sene sonra tahakkuk edebilir. Bu on senede, plânlama, tecrübe, teşkilât ve hepsinin başında gelen, öğretim gibi ön hazırlıklara başlamak şartı ile, İsrailde, kollektif ve kooperatif şeklinde çalışan köylere (kibbutz ve moshav) inanılmaz sosyal başarılar elde edilmiştir. Bu meyanda, dikkatle üzerinde durulması gereken hususlardan biri, genel olarak, bütün kız ve erkek çocukların on iki senelik bir öğretime tâbi tutulmaları esasının benimsenmiş olmasıdır.

Tarımda fikrî yatırımın değerini kuvvetle hissediyoruz.

Gelecek on yıl içerisinde, buna benzer bir sistemin Türkiyede de uygulanmasını, samimiyetle ve ısrarla tavsiye ederiz.

AGRINDUS'UN BAZI PRENSİPLERİ.

Agrindus'un gayesi, çiftlik ürünlerini işleme, ambarlama, boy etme, ambalaj, nakil, piyasaya arzetmek ve değerlendirmek gibi tarım servislerini yürütebilmek için kabil olan en çok sayıda komşu köy arasında iş birliğini sağlamaktır; zıraî ve diğer ihtiyaçları karşılamak üzere atölye ve fabrikalar kurmaktır. Bu işbirliği, kültür ve spor faaliyetleri, öğretim ve sağlık tesisleri ve buna benzer sahaları da kapsamalıdır. Kooperatif düzende en yüksek seviyeye erişilebildiği takdirde, çiftlik ürünlerinin yetiştirilmesinde de işbirliğine gidilmesi, tabiî ki mümkündür.

Agrindus, muhtelif tipte, mümkün olan en çok sayıda köyün, bölge işbirliği esasına dayanarak, bir araya gelerek kurdukları bir bölge kooperatifidir. Kasaba bu bölge biriminin merkezindedir.

Agrindus idarî yönden bir birim teşkil etmelidir. Böyle bir bölge teşkilâtının sosyal-ekonomik bütünlüğü o kadar faik bir

ehemmiyeti haizdir ki, icabederse, kaza, nahiye, köy ve belediye hudutlarında değişiklik yapılmalıdır.

Bölge kooperatifinin girişeceği işler, insan gücünü azamî derecede değerlendirmek, maliyeti ise geniş ölçüde ucuzlatmak amacı ile, bağ ve bahçelerin işlenmesi, hayvan, tavuk yetiştirilmesi ve arı beslemek gibi normal çiftlik işlerinin dışında geliştirilecektir. Çiftçiler, hayvan yemlerini bizzat hazırlamak, muz ve hurmaları topladıktan sonra olgunlaştırmak, elma ve patatesleri soğuk hava depolarında muhafaza etmek, tavuklarını dondurmak, pamuğu kozadan ayırmak, mısır tanelemek gibi işlerle şahsen meşgul olmıyacaklardır. Türkiyede, üzüm, incir, fındık, meyva, tütün, balık, hayvan ürünleri ve et, tahıl, pamuk, yün ve kıl v.s., işlemek ve piyasaya sürmek alanında özel teşkilât kurulması mümkündür. Bir çiftçi için, bütün sene boyunca kullanamıyacağı, ağır bir traktör almak ekonomik değildir. Bütün bu işler, kendisinin de hissedar olduğu bölge işletmeleri tarafından, onun namına, daha ucuz ve daha yeterli bir şekilde yapılabilir.

Küçük bir köy için, kendi küçük okulunu yapmak ta ekonomik değildir. Bölge mektebi, hem daha yeterli, hem daha ucuz olacaktır. Köyün kendi eğlence merkezinin, malî yükünü yüklenmesine ihtiyaç yoktur. Bölge kooperatifine dahil olan köylerin de hissedar oldukları bölge tiyatro binası, bu konu ile ilgili bütün ihtiyaçlarını — tek bir köyün imkânları ile erişilemiyecek seviyede ve daha ucuza— karşılayacaktır. Bölge tiyatro binasında tiyatro toplulukları temsiller verebilecekleri gibi, opera trupları, konser ve koro toplulukları ve ecnebi san'atkârlar da buradan faydalanabileceklerdir.

Daha önce de söylediğimiz gibi, her köy kendine has tarım özelliğini muhafaza edecektir. Tarımla ilgili olan, veya meselâ, demirci ve marangoz atölyeleri, plâstik, iplik ve dokuma, dikiş fabrikaları gibi çiftçilikle *hiç* ilgisi olmayan, gayrı zıraî iş yerleri bölgenin merkezindeki kasabada toplanacaktır. Köylüler bu fabrika ve atölyelerde, piyasa acentalarında ve bölge bankasında çalışabileceklerdir. Öğretmen, doktor, memur, araştırma merkezlerinde çalışan bilim adamı, su tesislerinde işçi, mahallî garajda şoför veya makinist olarak çalışabilecekler; mahallî herhangi bir serviste iş arayabileceklerdir. Kazançları çiftçi olan ailelerinin, veya âza oldukları kooperatiflerin kazancına eklenecektir. Bu tıpkı aile çift-

liğinden veya kollektif çiftlikten elde edilen kazancın aynı olacaktır.

Düzenli nakliyat sayesinde, köylerde oturanlar, kolaylıkla kasabadaki iş yerlerine gidip gelebilecekler ve bu büyük veya orta büyüklükteki bir kasabada mümkün olabilenden daha az zaman alacaktır. Bazı bölgelerde yapılan tecrübelere dayanan bilgiye göre 30 köyü kapsayan bir bölgede işe gitmek veya işten gelmek 15 dakikadan fazla zaman almayacaktır.

Bölge merkezi — *Agrindus* kasabası — çevresine tam uygun olmalıdır, zira, esas itibariyle köyler arasındaki kooperatif özelliğindeki işbirliğinin ifadesidir.

Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi, dahilî nakliyatı kolaylaştırmak için, bölge merkezindeki kasaba, imkân nisbetinde, bölgenin coğrafî merkezinde bulunacak; traktörler, buldozerler, grayderler, kökleyici ve küreyiciler, biçer-döğerler gibi tarım ve sair işlerde kullanılan makinaların üssü vazifesini görecek, bölgenin garajları, yedek parça mağazaları, kamyonları, soğuk hava depoları, ambalaj ve tasnif binaları, mezbahalar, dondurma tesisleri, pamuk çırçır makineleri, yem fabrikaları, konserve fabrikaları ve çiftlik ürünlerini işlemek için lâzım olan her türlü tesis burada bulunacaktır.

Bundan önceki paragrafta sayılan tekmil ameliye hizmet ismi altında toplanabilir. Bölge merkezinde bulunan tesisler vasıtası ile çiftlik ürünleri işlenerek bir derece daha değerlendirileceklerdir. Bu meyanda, un değirmenleri, fırınlar, iplik dokuma fabrikaları, tabakhaneler, elbise ve ayakkabı fabrikaları, yağ presleri ve sabunhaneler, konserve fabrikaları, ilâç ve itriyat fabrikaları v.s. zikredilebilir. Diğer bölgelerle işbirliği yapılarak daha büyük fabrikalar kurulabilir. Şeker rafinerileri, kereste fabrikaları, maden tasfiyehaneleri, kâğıt fabrikaları yani akla gelebilecek her çeşit fabrika bu gruba ithal edilebilir.

Piyasa, ikmal ve nakliye kolaylıkları merkez kasabada toplanacaktır.

Bölgenin idarî işlerini tedvir eden daireler (posta, telefon, telgraf servisleri, tarım, endüstri, ticaret, kültür faaliyetleri, halk sağlığı v.s. öğretim ve teftiş üyeleri) de esas itibariyle bölgenin kasabasında bulunacak. Bölge hastahanesi, kliniği, v.s., burada

olacak, bunlardan başka diğer sağlık hizmetleri de burada görülecektir; banka ve millî ekonomi tesisleri merkezde mahallî şubeler açacaklardır.

Belediye işleri ve idarî işler *Agrindus*'un özel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenecektir. Kasaba, ona bağlı köyler topluluğu ile tek bir idarî birim olarak kabul edilecek ve başında her köyden seçilen mümessillerden müteşekkil bir meclis bulunacaktır. Bütün bölgenin İdare Âmiri, Mümessiller Meclisi tarafından seçilecek, İçişleri Bakanlığına bağlı olarak, ve yürürlükte bulunan kanunlara göre, bölgeyi idare edecektir. Tabiî İdare Âmirinin makamı da bölge merkezindeki kasabada bulunacaktır.

Agrindus'un sakinleri kimler olacaktır? Tarım ve diğer iş kolları bir araya gelerek, köylü nüfusa yeni iş imkânları yaratınca, köylerden şehire olan akın duracaktır. Köylülerin, kasabada çalışan kızları ve oğulları günlük işlerini bitirince, köydeki evlerine ve ailelerine döneceklerdir. Tabiî daima Agrindus'un merkezindeki kasabada da yaşayanlar bulunacaktır. İşlerinin özellikleri itibariyle bir çoklarının orada kalmaları icabedecektir. Bazı fabrikalarda işçiler üç nöbette çalışacaklar; diğerlerinde temizlik ve tamirat işleri gece çalışan işçiler tarafından yapılacaktır. Yirmi dört saat boyunca hiç durmadan yapılacak işler de vardır, meselâ su işleri, elektrik, sağlık, hıfzıssıhha, posta ve nakliye hizmetleri ve soğutma işleri gibi.

Bölge merkezindeki tesislere, *yöneticiler ile işçiler kabil* olduğu nispette *ortaklaşa sahip olacaklardır*. Esasen, her iş, o bölgenin köylülerinin üye oldukları kooperatif, dernekler ve kumpanyalar tarafından (tercihan dernek) yürütülecektir. Kooperatif derneğe — ki bu o bölgenin tekmil ekonomik teşebbüslerinin resmî organını teşkil etmektedir — haddı zatında bir millî kooperatif kurumu olan Bölge Temsilciler Meclisinin âzaları da, birlikte çalışmaktan fayda umulduğu takdirde, ortak üye olarak kabul edilebilir. Gerek iktisadî, gerekse diğer çeşitli teşebbüslerin kooperatif dernekler şeklinde organize edilmesi, veya daha kesin bir deyimle, herhangi bir teşebbüsü temsil eden herhangi bir derneğin, bölgenin bütün kooperatif derneklerinin çatısını teşkil edecek, tek bir bölge kooperatifinin üyeleri olmaları çok şayanı arzudur. Bu, çatı-kooperatif diye adlandırdığımız kooperatifte, Bölge Temsilciler Meclisi ve bu harekete müşterek gayelerle katılan ve esasen bölge

dahilindeki köylerden çoğunun üye oldukları Millî Kooperatiflere de yer verilebilir. İşte *agrindus*'un merkez kasabasının iktisadî teşekküllerinin mülkiyet nizamı budur.

Eğer mevcut şartlar, haricî baskılar veya *agrindus* teşekkül etmeden önceki bazı gelişmeler sonucunda icabederse, muhtelif istikametlerde kısa veya uzun vâdeli bazı uzlaştırıcı hal çareleri bulunabilir. Hattâ mevcut mahallî şeraite göre, ana hatlarını belirttiğimiz bu teşkilâtta icabeden bazı tadilât yapılması da düşünülebilir .

Agrindus, yevmiyeciliği ortadan kaldırabilecek nitelikte makul bir çözüm yolu olarak ta gözükmektedir. Zira bundan evvel köyde yapılan bir çok işler, müessir teşkilâtı bölgenin merkezinde toplanmış bulunan, bölge kooperatiflerine aktarılmış olacaktır. Eğer, herhangi bir zamanda, herhangi bir köyde, yevmiye ile, o köyün âzalarından olmıyan işçileri çalıştırmak icabedecek olursa, köylüyle işçiler arasında doğrudan doğruya hiç bir ilişkiye lüzum olmaksızın, bu iş bölge müesseseleri tarafından yürütülecektir.

Kasabanın teşebbüs ettiği işlerde, muvakkaten çalışacak olup ta, hiç bir köyün üyesi olmıyan kimselerin ücretleri, kendi mensup oldukları sendikaların tâyin ettiği miktarlara göre verilecektir. Devamlı çalışacak olanlar ise, imkân nispetinde, çalıştıkları işe uygun kooperatifler kurmaya çalışmalıdırlar. Bunların kuracakları derneklere, o teşebbüse ait kooperatifte üye olmak müsaadesi verilecektir. *Artel* nev'inden kooperatif dernekler kuracak olan bu gibi kimseler, bölge merkezinde yaşayacaklar için, bunları ayırdetmek maksadı ile, ««sâkinler» diye vasıflandıracağız. «Sâkinler»in kurdukları kooperatiflerin mümessilleri, çalıştıkları iş yerinin idaresinde işçi kooperatifleri mümessillerinin sahip oldukları oranda söz sahibi olacaklardır. «Sâkinler» kooperatifinin, iş yeri kooperatifinde özel bir hissesi bulunacaktır. Herhangi bir sebepten, köyünü terkeden bir köylü bölge kasabasında yaşamak ve çalışmak isterse, bunda da serbest olacak, yalnız o zaman, çalışmak istediği teşekkülün «Sâkinler» kooperatifine üye olması icabedecektir. Kooperatif merkezi, bölge merkez kasabaları sâkinlerine, kooperatif prensiplerini öğretmekle mükellef olacaktır.

Teklif ettiğimiz bu sisteme «geçici» gözü ile bakılabilir; nihaî durumu daha ileri gelişme safhalarında çözümlenecektir.

Okuldan başlıyarak, kooperatif düzen hakkında eğitim görmüş olan ve kooperatif muhitlerinde yetişen genç kuşaklar, *agrindus*'u teşkil eden kooperatiflerden birine girerek, *agrindus*'a tam üye olabilirler.

Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, «sâkinlerin» yevmiye ve aylıkları, kendi mensup oldukları sendikaların tâyin ettikleri ücretlere uygun olacaktır. İsrailde, bazı kooperatifler, eşit kazanç prensibini kabul etmişlerdir. Mamafih, iş çeşidi nispeten mütecanis olan kooperatifler bu prensibi benimsemişlerdir, meselâ, yolcu yük naklinde olduğu gibi. İş ve mes'uliyetin daha girift, karışık bir görünüm arzettiği teşebbüslerde, bu prensip tatbik edilememektedir. Bu gibi ahvalde profesyonellik derecesi ve ihtisas gözönüne alınmalıdır. Sigorta, tekaüt maaşı ,tatil ve tahsil kolaylıkları v.s. gibi konularda bu müsavat prensibi yer alabilir. Kazancın bölüşülmesi usulleri de uygulanabilir. Aynı çeşit ve miktar iş için, sendikanın kabul ettiği ücretlere uyularak eşit ücret verilecektir. Burada, Kibbutz'larda üye olup ta başka yerlerde çalıştırılan işçilerin, çalıştıkları iş kolunun bağlı olduğu sendikanın tâyin ettiği ücreti aldıklarını, fakat kazançlarını ortak kibbutz bütçesine kattıklarını söylersem konu dışına çıkmış olmam sanırım.

Agrindus - merkezlerinde yaşıyanlar (bunların aralarında ekseriya bölgedeki köylerin üyesi olmıyan «sâkinler» de bulunacaktır) İsrailde ve diğer memleketlerdeki gibi kooperatif binalarında barındırılacaklardır. Kooperatiflerin emlâkı kendi statülerine göre idare edilecektir.

Agrindus'un kooperatif karakterini muhafaza etmesini sağlamak amacı ile, ekonomik inisyatif kontrol altında bulundurulacaktır. Agrindus kasabası belirli ihtiyaçları için kanunlar va'z edecektir. Agrindus'un baş gayesi tarım ve köylü toplumun dejenere olmasını önlemek ve bu toplumun kendine has özelliklerini muhafaza etmektir. Bunu mümkün kılmak için tavsiye edilen metod, gerçi, endüstri ve zıraatla ilgisi olmıyan bir takım işleri de ihtiva etmekte ise de ziraatle ilgisi olmayan özellikteki işlerin bölge merkezinde bir hudut dahilinde gelişmeleri sağlanmalıdır. Şayet köy muhiti agrindus merkez kasabası arasında mevcut olması gereken dengeyi bozabilecek, hudutsuz ve gayesiz gelişmelere müsaade edilecek olursa, amaca erişilememiş olur. Kasaba ve çevresindeki bölgenin optimal relâtif niteliğini önceden tâyin etmek kolay bir iş

değildir. *Agrindus* idarelerinin gelişimleri büyük bir titizlikle izleyip, kesin bir şekilde yöneltmeleri icabecektir.

Beri yandan, *agrindus*'a dahil köylerin genişlemelerinin hiç tahdit edilmemesi lâzımdır. Tabiî ki en şayanı arzu olanı, bölge merkezinin tekmil sâkinlerinin köylere üye olmaları ve bu şekilde, gerek tarım işçisi olarak, gerek kasabada, zıraatle ilgisi olmayan işlerde çalışarak köylerde yaşayabilmelerinin gerçekleşmesidir. Bu tarzda gelişen köyler ve taşra bölgeleri agrindus'u sadece kuvvetlendireceklerdir. Bölge merkezinin gayesiz ve kontrolsüz gelişmesi, agrindus'un esas karakterini sarsar ve bozar. Bu sebeple, kasaba ve köyler arasında optimal dengenin muhafaza edilebilmesi için, bütün gelişmeler adım adım ve devamlı surette, kanunlar, nizamnameler ve günlük kontrolle takip ve takyit edilmelidir. Kasabada kurulacak endüstrinin yegâne gayesi, köylerde yetiştirilen ürünlerin işlenmesi olmak gerekir. Tarımla ilgisi olmıyan endüstri, ancak köylerde değerlendirilemiyen insan gücünden faydalanmak amacı ile kurulabilir.

Kooperatif bir teşebbüste özel sermayenin yeri yoktur gibi bir fikir ileri sürmüyoruz. Bahusus, ihtisasa dayanan işlerde ve hele o işi bilen kimseler bilgi ve teknik kabiliyetleri ile yatırım yapabilecek durumda iseler... Özel kişilerle kollektif birlikler arasındaki ortaklık, kooperatifçilik prensiplerine uygun olarak kurulursa, bu gibi müşterek projelerin kooperatif karakterine halel vermez. Böyle hallerde, «sâkinler», sermayeye hissedar olan ve idare hey'etinde temsil edilen kooperatif dernek vasıtası ile bu işe ortak edilmelidir.

Bölgesel ekonomik projelerin sermaye durumu, köylerdekinden hiç bir şekilde farklı olmıyacaktır. Her dernek (veya şirket) bir yatırım yaptığı takdirde, ortak bulunduğu köylere veya «sâkinler» kooperatifine hisse senetleri dağıtacaktır. Girişilen işin hisse sermayesi tabii ki iş sermayesinin cüz'î bir kısmını teşkil edecektir. Sermayenin esas menşeini hükûmetten, halk teşekkülleri ve bankalardan alınacak borçlar teşkil edecektir. Bugün, İsrailde yürürlükte olan usullere göre, herhangi bir projeyi tahakkuk ettirecek olanlara yatırım sermayesinin yüzde, aşağı yukarı, yetmiş beşi borç olarak verilmektedir. Endüstri alanında gelişmek isteyen diğer memleketlerde de aşağı yukarı aynı oranda devlet yardımı yapılmaktadır.

Genel olarak, agrindus'un ana hatlarını çizmiş olduk. Bahis konusu, mahallî faktörlerin ve mevcut şartların ille ayak uydurmaları gereken bir Procrustes kanunu değildir. Tam aksine, değişik şartlara uyabilecek nitelikte bir tasavvurdur. Bilhassa, kooperatif usullerinin gerçekleşebilmeleri derecesi ile orantılı olarak. Bütün projenin esası *Agrindus* - merkezidir (sosyal karakteri, büyüklüğü, hangi branşlar üzerine kurulduğu).

Agrindus'un özelliklerini ve prensiplerini tarif eden paragraflar, değişik siyasî, sosyal ve ekonomik şartlara uyacak şekilde elâstikîdir. *Agrindus*'un iki temel prensibi şunlardır: (a) tarım, tarım hizmetleri ve tarım endüstrisinin birbirine kaynaştırılması; (b) aynı bölge dahilindeki köyler arasında iş birliği.

Dünyada, belki, değişik görünümlerle, serbest kooperatifçilik hareketine rastlanmıyan pek az kapitalist memleket vardır.

Mevcut köy müessesesinden *agrindus* şekillerine geçiş, görünüşte devrim yaratıcı bir görünüm arzediyorsa da, aslında uzun süre zarfında gerçekleşebilecek mahiyettedir. Amacımız, bütün dünyayı *agrindi* ile kaplamak değildir. Mümkün olan yerlerde yeni bir yaşama tarzının adım adım gerçekleştirilmesini tavsiye ediyoruz. İsrail bu usulün gelişmesine elverişli durumda gözükmektedir; lüzumlu ana faktörlerden bazıları halen olgunlaşmış vaziyettedir; böyle olmakla beraber, İsrailde dahi, başlangıçta, bu iş için en uygun bölgelerde, bir kaç *agrindi* ile işe başlamak gerekir. Türkiye de dahil olmak üzere, diğer bütün memleketlere de aynı sistemi tavsiye ederiz.

İsrailin bazı bölgelerinde, kooperatif, dernekler, âmme müesseseleri ve özel sektör olarak teşebbüse girişmektedir. Bu gibi bölgelerde, *agrindi*'ye özel sermaye yatırımını kolaylaştıran bir eğilim olabileceği aşikârdır. Bizim görüşümüze göre, ideal bir *agrindus*'ta bile özel sermayedarların iştirakı bahis konusudur; yalnız, hisseler ve dolayısı ile, oyların çoğunluğu kooperatif dernekler ile, eğer iştirak halinde ise, diğer âmme müesseselerinin elinde bulunmalıdır. İsrailde bu durum kendiliğinden ayarlanmaktadır, zira Devlet, yeni bir endüstri kuranlara, kuruluş sermayesinin % 75'ine kadar kredi vermeği resmen deruhte etmektedir. Bu böyle olunca, Devletin parasını kullanarak kurduğu işin kontrolünü sermayedarın kendi eline geçirmesi zaten haksız bir durum yaratır.

Fakat, diğer memleketlerde yürürlükte olan kanunlar ve şerait dolayısı ile bu hususta bazı değişiklikler icabetmesi mümkündür. *Agrindus*'un saf kooperatif şekillerinden tutun da, aşırı kapitalist nevilerine kadar, çeşitli tipleri olabilir. Meselâ, A.B.D. gibi bir memlekette, bu memleketin özelliklerine göre gelişmiş Amerikan tipi bir *agrindus* gelişmez mi? Aynı şekilde, İngilterede veya Fransada kapitalist, kooperatif karma tipi bir agrindus ortaya çıkabilir, ya Türkiyede neden olmasın?

Agrindus plânının gerçekleşmesi, bir milletin rejim tarzına, hükûmetin kooperatif faaliyet ve müesseselere tanıyacağı rüçhaniyet miktarına, bu fikre karşı duyulan sempati derecesine ve herşeyden önce, *agrindus*'u kuracak ve idame edecek olanların kabiliyetlerine bağlıdır.

Ekonomik birimin boyutlarını değiştiren teknoloji, kooperatifçiliğin gelişmesini hızlandırarak, köyü aşırı şehirlileşme hareketlerinin kurbanı olmaktan koruyacak bir kalkan haline gelebileceğine inanıyoruz.

Teknik insanlara öğretilebilir, ama işbirliği (kooperatifçilik) ruhu zihinlere zamanla maledilecek bir konudur. Buna göre, yeterli bir ilerleme sağlamak için, inceleme ve eğitimin elele yürümesi şarttır.

Bizim kuşağımız, teknoloji alanında olduğu gibi, diğer bütün sahalarda da çok faal, kesif ve rekabete dayanan bir hayat sürmektedir. Sosyal kıymetlere gitgide daha az değer veriyoruz. O halde zayıflayan bağları sağlamlaştırmak ve insanlığı bir Cemiyet olarak geliştirmek işi bize düşüyor.

Bu konuşmamızda, anayola çıkacağını umduğumuz bir patikayı takip ettik.

Bizim inancığımıza göre, asıl mesele İnsanoğlunu daha iyi yaşamanın yollarını araştırmağa ve daha mükemmel sosyal münasebetler kurmağa nasıl sevkedeceğimizi kestirebilmektir.

Agrindus'un aracılığı ile beslenen işbirliği fikrinin, insanın dünya yüzündeki kaderini iyiye götüreceğine inanmak istiyoruz.

TOPLUM KALKINMASINDA TÜRK TECRÜBESİ

Leylâ Sayar

KAVRAM

Birçok dünya milletleri son yıllarda köy topluluklarını ekonomik, sosyal ve siyasî gelişmelere yapıcı olarak katabilmek için demokratik bir sosyal bilim tekniğini uygulama ihtiyacını duymuşlardır. Toplum kalkınması, geleneksel köy hayatının kapalı topluluğunda değerler dünyasından gerçekler dünyasına geçiş için gerekli tutum ve davranış değişikliğini, Batı demokrasisi anlamında gerçekleştirecek pratik bir vasıta olarak ortaya çıkmıştır.

Toplum Kalkınması terimi ilk olarak 1948 tarihinde «Cambridge Conference on African Administration» da «Halk Eğitimi» terimi yerine kullanılmış ve şöyle tanımlanmıştır:

«Toplumun aktif olarak iştiraki ve mümkünse girişkenliği ile daha iyi yaşama şartlarına ulaşabilmesi için girişilen bir çabadır. Girişkenlik toplumun içinden tabiî olarak gelmiyorsa, toplumun bu çabaya aktif şekilde ve istekle katılabilmesi için girişkenliği uyandıracak ve canlandıracak tekniklerin kullanılması lâzımdır.»

Bu anlayışa göre, Toplum Kalkınması «Mevcut yaşama şartlarının dışardan direkt müdahalelerle ıslâhı değil, eğitim yolu ile insanların kendi kendilerini ıslâh edebilecek duruma sokulmasını gerektirmektedir. Daha iyi çevre şartlarının daha iyi vatandaş yarattığı görüşü kabul edilmemekte, daha iyi vatandaşların daha iyi çevre şartlarını yaratmaya çalışacakları» kabul edilmektedir.

Çeşitli tecrübelerden sonra iki resmî tanım kabul edilmiştir. A.B.D. Milletlerarası İşbirliği İdaresine göre Toplum Kalkınması:

«Bir toplumu teşkil eden insanların plân hazırlamaları ve bu plânın tatbikine geçmek için örgütleşmeleri, müşterek ve münferit ihtiyaç ve problemlerini tâyin etmeleri, ihtiyaçlarını karşılamak ve problemlerini çözmek için müşterek ve münferit progamlar hazırlamaları, bu programları toplumun kaynaklarına âzami olarak dayanmak suretiyle uygulamaları ve bu kaynakları gerektiği takdirde toplumun dışında devlet ve müesseselerin hizmet ve materyali ile tamamlamalarını içine alan bir sosyal çaba vetiresidir.»

BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN TANIMINA GÖRE TOPLUM KALKINMASI:

«Toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarını geliştirmek, toplulukları ulusun bütününde kaynaştırmak ve millî gelişmeye tam olarak katılmalarını sağlamak amacı ile halkın çabasını devlet çabası ile birleştirmek vetireleridir.»

«Bu vetireler bileşimi şu halde iki esas unsurdan meydana gelmektedir - halkın hayat seviyesini geliştirecek çabalara kendi girişkenliklerine mümkün olduğu kadar çok güvenerek katılmaları ve (bu çabalara yardımcı olarak) girişkenliği, kendi kendine yardımı, karşılıklı yardımı destekleyecek ve daha verimli kılacak teknik ve başka hizmetlerin sağlanması. Bu çabalar çeşitli gelişmeleri başarmak için hazırlanan programlarda ifadesini bulur.»

Birleşmiş Milletler Toplum Kalkınmasını «esas itibariyle bir eğitim ve örgütleşme vetiresi» olarak görmektedir.

«Bir eğitim vetiresidir, çünkü, sosyal ve ekonomik gelişmelere engel olan davranış ve tatbikatı değiştirmekle ilgilenir ve gelişmelere yardımcı davranışlar ve değişmeye daha uygun bir ortam yaratmaya çalışır. Bu, insanlara çeşitli faaliyetlerin neticeleri hakkında hüküm verme, varılacak amaçları tâyin etme, teknik değişiklikleri kabul etme ve dış etkenler (kuvvetler) tarafından meydana getirilen değişikliklere intibak etme kabiliyetlerinin gelişme-

si demektir... Toplum Kalkınmasının sadece soyut başarılar şeklinde sonuçlanan birtakım kopuk çalışmalar olarak düşünülmemesi lâzımdır. Bu başarılar önemli olmakla beraber, insanın kendi nazarındaki değerini ve kendi kendine yardım kapasitesini arttıracak davranış ve münasebetlerdeki nitelik (kalitatif) değişmeleri kadar önemli değildir.

Bir örgütleşme vetiresidir, çünkü mevcut müesseselerin yeniden oryantasyonunu veya yeni müessese tiplerinin kurulmasını icabettirir.»

Toplum Kalkınmasını münferit bir program olarak düşünmek hatalıdır. Bir tarafta topluluklara hizmet götüren bütün teknik örgütlerin mahallî kademelerdeki faaliyetlerine düzen vermesi gereken bir anlayış, öte tarafta, topluluklarda devlet tarafından sağlanan hizmetlerden istifade etmek için yeni bir anlayışın, bir iradenin, geliştirilmesi için gereken bir eğitimdir.

Toplum Kalkınması kavramında birbirine dayanan üç esas unsur vardır:

1. Topluluklara giden hizmetler
2. Topluluklar içinde örgütleşme
3. Toplulukların kendi kendilerine yardım ile kalkınma çabalarına katılmaları

Mahallî kademede işbirliği halinde çabalarla, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişme için gerekli şartları hazırlama ve sür'atlendirme vetiresi olan bu tatbikat bütün dünya tarafından kabul edilmiştir. Birçok memleketler millî çapta Toplum Kalkınması programlarına başlamış olup bu gibi memleketlerin sayısı gitgide artmaktadır.

Ancak, bu programların şekli ve ağırlık noktaları çeşitli memleketlerde birbirlerinden farklıdır. Çünkü her memleket, kendi kalkınması için gerekli yolların bulunmasında, kendi özel metotlarını geliştirmek zorundadır.

Az gelişmiş memleketlerde üretimi arttırmak, sağlık veya diğer sosyal hizmetleri geliştirmek amacını güden Toplum Kalkınması programları, başka memleketlerde kültürel faaliyetlere büyük yer vermektedir.

Büyük toprak problemleri olan ve nüfusu süratle artmakta olan memleketlerde tarımsal üretime daha fazla önem vermek, kul-

lanılmamakta veya kötü kullanılmakta olan iş gücünü daha verimli faaliyetlere yöneltmek gibi çalışmalara yer verilmekte, bu problemlerin az çok halledilmiş olduğu yerlerde ise üretim maksatları için kolay kredi, pazarlama yolları gibi konuları ele alan programlar hazırlanmaktadır.

Tatbik edilen fikir ve prensiplerin ekonomik, sosyal ve politik gerçeklere uyabilmesi için bu gibi programlarda ağırlık, tutum ve şekil bakımlarından büyük farklılıklar mevcuttur.

Mahallî toplulukların dağınık ve birbirlerinden ayrı çabalarda bulunmaları, millî ölçüde formüle edilerek tatbik edilebilecek koordine programlar olmadığı takdirde sınırlı neticeler vermektedir. Bu itibarla, millî seviyede bir Toplum Kalkınması politikasının hazırlanmasına ihtiyaç olduğu meydandadır.

DURUM

Bir memleketin ekonomik gelişmesinde hayatın idamesi için gerekli gıda, giyecek ve bunlar gibi esas ihtiyaçları üreten insan sayısı önemli bir ölçüdür. Gelişmiş memleketlerde bu nispet az gelişmiş memleketlere nazaran çok düşük olmakla beraber, gelişmiş memleketlerde bu çeşit üretim ihtiyaca fazlasiyle yetip artmaktadır. Buna karşılık, az gelişmiş memleketlerde tarımla uğraşan insan sayısı çok yüksek olduğu halde, yine de ihtiyacı karşılamamaktadır. Ayrıca, üretimi yapanların, kendi çaplarında üretimin plânlanmasına iştirak etmemekte olmaları, üzerinde durulması gereken bir konudur.

a. Tarımdaki nüfus çokluğu ve tarımdan elde edilen gelirin adam başına düşük olması, yurdumuzda dikkatle incelenmesi gereken bir problemdir. Öte yandan, bugün zaten mevcut olan gizli işsizlik, nüfus artışı hızının yüksekliği, ilerde daha da bariz bir şekilde ortaya çıkacak işgücü fazlalığını karşılamanın güçlüklerini daha iyi belirtmektedir.

b. Bu problemin normal kalkınma programları içersinde özel bir şekilde ele alınması gereklidir. Hedef tarım içi ve tarım dışı sektörlerde insan gücünden randımanlı olarak faydalanmak,, iş gücü fazlalığını karşılayacak iş sahaları yaratarak, halkın hayat seviyesini geliştirebilmesini mümkün kılmaktır. Tarımda insan gücünün rasyonel bir şekilde kullanılması ile doğacak güç fazlalığının

endüstri ve diğer sahalarda değerlendirilmesi millî ekonomide mühim bir rol oynayacaktır.

c. Türkiye'de bu amaçlarla köy sektörlerine yatırım yapılmaktadır. Ancak, bu yatırımların yeteri kadar faydalı olmayışı ve beklenilen kalkınma hamlelerine yol açmayışı iki sebebe hamledilebilir:

1. Bu gibi yatırımlarla ilgili kuruluşların her zaman aralarında düzenlenmiş programlara göre hareket etmemeleri,
2. Köy topluluklarının bu yatırımlardan âzami faydayı sağlamak üzere hazırlanmamış olmaları.

d. Toplum Kalkınmasının esas ilkeleri memleketimiz için yeni değildir. Birçok senelerdenberi köy toplulukları kendi güçlerini bir araya katarak yol açmış, su getirmiş, okul yapmış, cami yapmış ve çeşitli amaçlarla dernekler kurmuştur. Bu çabaların yaygın ve şuurlu bir tatbikat haline gelebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi lâzımdır.

1. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde devletin tek taraflı olarak hareket etmemesi, halkın, ortak harekete teşvik yolu ile katılmasının sağlanması,
2. Merkezî idarenin mahallî idarelerdeki temsilcileri yolu ile köylüye ve halka ulaştırılacak yardımlarda halkın tercih ve iştirakinin sağlanması,
3. Köye yönetilmiş çalışmaların dağınık ve gayri mütecanis olmaması, amaç birliği ve devamlılığın daima gözönünde tutularak halkta güven hissinin kuvvetlendirilmesi,
4. Çalışma sonuçlarının değerlendirilerek, bu değerlendirmelere göre çalışma teknik ve metotlarının daima gözden geçirilmesi.

KALKINMA PLÂNI VE TOPLUM KALKINMASI PİLOT PROJE ÇALIŞMALARI

Beş Yıllık Kalkınma Plânında % 7 civarında bir kalkınma hızına ulaşmak hedef tutulmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek için en büyük millî kaynak olan insan gücünden tam ve randımanlı bir şekil-

de istifade etmek gerekmektedir. Bu maksatla her seviyedeki eğitime ve öğretime öncelik verilmesi düşünülmüştür. Bu kalkınma hızının gerçekleştirilmesinde, bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esaslarına göre hareket edilmesi ön görülmüştür. Kamu hizmetlerinin dağıtılmasında da devletin tek taraflı olarak hareket etmesi yerine, halkın, hizmetin teşkilâtlandırılmasına ve yapılmasına katılmasını sağlamak, çeşitli meselelerini halletmek üzere bir arada harekete ve teşkilâtlanmaya teşviki prensipleri kabul edilmiştir.

Bu amaçlarla Toplum Kalkınması, plâna, köye müteveccih çalışmaların gözden geçirilerek değerlendirilmesi ve düzenlenmesi, yapılacak çalışma ve yatırımlara telkin, tavsiye ve teşvik yolu ile halkın gönüllü olarak katılmasını sağlayacak bir kalkınma metodu olarak sokuldu.

Toplum Kalkınmasının başarılı olabilmesi, kavram, metod ve tekniklerinin çeşitli kademelerdeki hizmetliler tarafından açık olarak anlaşılmasına ve köy topluluklarında kendi kendine ve karşılıklı yardım niteliklerinin geliştirilmesine bağlı idi. Bunun için de DPT baştan yeni bir idarî düzen ve teşkilât kurma yolunu değil, çeşitli kademelerde ve seçilmiş bölgelerde resmî ve gayri resmî görevlilerin hazırlanması ile başlama yolunu seçti.

Türkiyede Toplum Kalkınması metodunun ana prensipleri ortaya konulduktan sonra aşağıdaki hazırlık çalışmalarına girişildi:

a. Toplum Kalkınması kavram, metot ve teknikleri ve çeşitli yönleri bakanlık, üniversite mensupları ev idarecilerle resmî ve gayri resmî görüşmelerde tartışıldı.

b. Çeşitli görüşmelerle yeniden gözden geçirilerek geliştirilen kavram, metod ve teknikler, bakanlıkların seminer ve hizmet içi kurslarında, idareciler seminerlerinde açıklandı.

c. Bu suretle müşterek bir anlayış yaratıldıktan sonra, uzun hazırlık ve düşünce mahsulü olan metod ve tekniklere ait tecrübe edinmek, bunların memleket içersindeki etkilerini izlemek üzere pilot proje yerleri seçerek deneme tatbikatına girişilmesi kararlaştırıldı.

Bu pilot projelere, tatbikat sahalarında malî ve personel ihtiyaçları, gerekli idarî tedbirler, halkın tepki ve katılma derecelerini tâyin ve tesbit etmek amacı ile seçilecekti.

Pilot ve demonstrasyon projelerinden sonra, deneme neticesinde kullanışlı olduğu ortaya çıkan metod ve teknikler millî ölçüde uygulanacak programların esasını teşkil edecekti.

Pilot proje birimi olarak ilçe seçildi. İlçede bir kaymakam ve muhtelif bakanlık temsilcileri bulunmaktadır. İlçe köye en yakın seviyede, köylere yönelmiş hizmet ve teknik bilginin toplu olarak bulunduğu idarî birimdir. İlçe seviyesinde, hudutları dahilinde bulunan köylere ait müşterek bir program hazırlayarak mevcut imkânlar çerçevesinde uygulamak mümkündür.

d. Toplum Kalkınmasının çeşitli bakanlıklar tarafından müşterek bir tatbikat olarak denenmesi için memleketin birbirinden farklı bölgelerinde altı pilot proje bölgesi seçildi. Bu bölgeler Antalya'da Korkuteli, Hatay'da, Altınözü, Edirne'de merkez ilçe, Muş'ta merkez ilçe, Samsun'da Terme, Kayseri'de Bünyan ilçeleridir. Bu bölgelerin seçilmesinde şu hususlara dikkat edildi:

1. Memleketin birbirinden farklı fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerini haiz olmaları,

2. Uygulanacak Toplum Kalkınması programının başarı şansına çok müsbet veya çok menfi olarak etki edecek özelliklerden uzak, başarı şansının vasati olması,

3. Uygulanacak olan Toplum Kalkınması programını denemeye ve bu anlayışa göre çalışmaya istekli ve hevesli idareci ve teknik elemanların bulunması,

4. Bir tarafat DPT ile irtibatı, öte tarafta İl İdaresinin desteğini tam olarak sağlaması ve çeşitli imkânları bakımından Bölge Plânlama Teşkilâtı'nın mevcut olması.

İlk pilot proje bölgesi olarak Antalya ili seçilirken genel amaçlar şunlardır:

1. Mahallî ihtiyaçları tesbit etmeye ve bu ihtiyaçları mevcut kaynakları tam ve organize bir şekilde kullanmak suretiyle karşılamaya matuf mahallî faaliyetlerle, köy topluluklarının ekonomik ve sosyal gelişmesini sağlamak,

2. Bu maksatla kurulmuş olan mahallî dernekler, komiteler ve kooperatiflerin iştiraki ile mahallî ihtiyaçların tesbitinde ve karşılanmasında topluluğun inisiyatifini geliştirmek,

3. Eğitimin bugün için öncelikle ele alınmayı gerektiren yönlerine dafa fazla önem vermek şartiyle, topluluk içinde eğitimi geliştirmek,

4. Mevcut kaynakları rasyonel bir şekilde geliştirmek ve kullanmak için bazı metotlardan istifade ederek tarım tatbikatını ıslâh etmek,

5. Esas sağlık hizmetleri ve çevre sağlığı yönleri ile halk sağlığı faaliyetlerini geliştirmek,

6. Mahallî şartlara uygun sosyal yardım çalışmalarına başlamak,

7. Mahallî sanat ve ticareti teşvik etmek,

8. Projenin kapsadığı çeşitli sahalarda yeter miktarda personel yetiştrmek.

Pilot proje alanlarında 1963 yılında takip edilen çalışma şekli aşağıda özetlenmiştir:

1. Vali ve daire müdürleri ile, il içerisinde pilot proje ilçesini tesbit etmek ve Toplum Kalkınması amaçlarını açıklamak üzere DPT'dan bir grup, seçilmiş olan altı ili ziyaret etmiştir. Daire müdürleri ile seçilecek ilçeler ziyaret edilmiş, bazı köyler görülmüş ve hizmetlilerle görüşüldükten sonra, ilçe seçimleri vali ve daire müdürleri ile tesbit edilen kıstaslara göre yapılmıştır.

2. DPT, bakanlık temsilcileri ve il hizmetlileri ile birlikte Toplum Kalkınması kavramını açıklamak, halkla ve teknik dairelerle koordine çalışma yollarını araştırmak üzere il seminerleri yapmıştır.

3. DPT, il görevlilerinin yardımı ve mahallî hizmetlilerle birlikte mahallî şartları, köy halkının tutumunu yakından öğrenmek ve potansiyeli değerlendirmek üzere köyleri dolaşmış, bu etüdü ilçe çapında bir envanter ve sosyal araştırma çalışması takip etmiştir.

4. Bu ilk etüdün neticesi olarak, ilçe kademesi görevlileri için, mahallî problemlere daha yakın bir açıdan bakan bir ilçe kademesi semineri hazırlanmıştır. Bu seminerlerle Toplum Kalkınması bakımından il ve ilçe sorumluluklarının tesbitine çalışılmıştır.

5. Bu çalışmalardan hemen sonra, çeşitli bakanlık ve kurumlara mensup, köy seviyesinde devamlı olarak köylülerle çalışan saha elemanlarına, ilçe ve il idaresi tarafından kısa süreli Toplum Kalkınması yöneltme eğitimi yapılmıştır.

6. Bazı DPT mensupları ile ilçe görevlileri, kendi kendine ve karşılıklı yardım prensiplerine göre çalışacak köy liderlerini ve bu liderlere tatbik edilecek eğitim programının esaslarını teşkil edecek ana problemleri tesbit etmek üzere köylere gitmişlerdir. Liderler tesbit edildikten sonra bu liderleri bir kampta toplayarak tatbikatlı bir eğitim kampı düzenlenmiştir.

7. Bu çalışmalardan sonra köy seviyesinde duyulan ve gerçek ihtiyaçlara mahallî kaynakların ve devlet gücünün bir araya katılmasiyle cevap verecek aşağıdan yukarıya doğru geliştirilen program çalışmalarına girişilmiştir.

8. İl, ilçe seminerleri ,köy araştırmaları, köy liderleri kampları gibi çeşitli tatbikat kademeleri sırasında ve sonunda, ilçe düzeyinde kaymakamın başkanlığında ve il düzeyinde vali ve vali muavini başkanlığında, çeşitli görevliler arasında koordine birtakım çalışmasını sağlayacak ilçe ve il Toplum Kalkınması kurulları kurulmuştur. Köyde mevcut ihtiyar heyetleri yeniden gözden geçirilmiş, köyde hazırlanması gereken Toplum Kalkınması programlarının hazırlık ve uygulama safhalarında aktif rol oynayacak köy toplum kalkınması kurulları veya derneklerinin kurulması teşvik edilmiştir. Örgütleşmede temel hareket noktası, örgütleşmenin Toplum Kalkınması programlarının gelişmesine uygun olarak düşünülmesi ve en alt kademelerden gelen ihtiyaçlara cevap verecek şekilde olmasıdır.

Bu suretle memleketimizde birbuçuk yıllık bir çalışma süresi sonunda, yedi adımlık bir Toplum Kalkınması stratejisi geliştirilmiştir. Bu strateji eski ve yeniden seçilen pilot bölgelerdeki çalışmalar ilerledikçe, şartlara ve faktörlere göre zamanla gelişecek ve değişecektir. Bu yedi adımlık strateji şu ideal sıra içinde düşünülmelidir:

1. Pilot proje ilçesinin seçimi,
2. İl düzeyinde il Toplum Kalkınması semineri,
3. Pilot proje ilçesi araştırması,
4. İlçe Toplum Kalkınması semineri,

5. Saha elemanları için oryantasyon kurs ve seminerleri,
6. Köy önderleri kampı,
7. Köy seviyesinde program hazırlama ve örgütleşme.

Pilot Proje alanlarında 1964 yılı içinde takip edilecek çalışma şekli:

1964 yılı içinde yeniden seçilmiş olan altı pilot proje alanında, 1963 yılında geliştirilmiş olan genel strateji çerçevesi içinde, çalışmalar başlayacaktır. Kalkınma Plânında her yıl altı yeni projenin seçilmesi kaydına uygun olarak 1964 yılı içinde seçilen pilot proje bölgeleri Niğde, Çankırı, Trabzon, Erzurum, Muğla, Denizli'dir.

1963 yılı çalışmalarının sonunda ortaya çıkan stratejinin geliştirilmesine ve çalışmalardaki sorumlulukların ilgili bakanlık ve vilâyet idarecileriyle olumlu şekilde paylaşılmasına yönelmiş ilk gelişmeler şöyle özetlenebilir.

1. 1964 yılında 1963 yılı tecrübelerine dayanarak ilçe seçiminin objektif kıstaslar dahilinde yapılabilmesi için bir «İlçe Seçimi Komitesi» kurulmuş, seçim, metod ve kriterleri geliştirilmiştir.

2. İl, ilçe ve diğer eğitim çalışmaları için bakanlıklararası bir «Eğitim Komitesi» kurulmuştur. Bu komite bir yandan pilot proje alanlarında uygulanacak seminer programlarını hazırlarken, öte yandan çeşitli bakanlıkların köy ile ilgili eğitim ve öğretim kurslarında Toplum Kalkınması amaç birliğini sağlamak üzere etüdlere başlamıştır.

3. Pilot proje ilçesi araştırmasının amaçları şöyle özetlenebilir :

Bölgenin

a. Fiziksel, ekonomik, sosyal şartlarını,
b. Problemlerini,
c. Mevcut kaynaklarını,
d. Halkın katılma derecesini,
e. Liderlik niteliklerini,

ortaya çıkarmak, 1963 yılı içinde ağırlığı DPT ve Toprak İskân Gn, Md. de olan bu araştırma çalışması, 1964 yılı içinde mahallî elemanların sorumluluğuna devredilecek, bu suretle mahallî görev-

liler de kendi problemlerine eğilme ve teşhis etme alışkanlığının yerleştirilmesine çalışılacaktır. Bundan başka, araştırma meselelerinin çeşitli yönlerini incelemek üzere bakanlıklararası bir «Araştırma Komitesi» kurulmuştur. Pilot proje çalışmalarında gelişmelere göre değerlendirme konusu ve bu konuda mahallî görevlilere düşen sorumluluklar incelenecektir.

4. İlçe yöneltme eğitimi seminerleri programı «Eğitim Komitesi» çalışmalarının konusudur. 1964 yılı içinde ilçe sorumlularının oryantasyonu eğitimi bakanlıklararası «Eğitim Komitesi» nin rehberliği altında il idaresine devredilecektir.

5. Saha elemanları kurs ve seminerleri, il ve ilçe görevlilerinin sorumluluğunda, «Eğitim Komitesi»nin rehberliğinde yürütülecektir.

6. Köy önderleri kampı 1964 yılı içersinde ele alınacak eğitim konularından biridir. İl ve ilçe seviyeleri, eğitim çalışmalarının köye intikalini sağlayan bu safhanın daha elâstikî ve dinamik bir düzen içinde düşünülmesi gerekmektedir.

7. 1964 yılı içinde köy seviyesinde program hazırlama ve, programların uygulanması sırasında, ihtiyaçlara cevap verecek örgütleşme çalışmaları üzerinde durulacaktır. Köy seviyesinde hazırlanmış olan programların, il seviyesinde bölgesel ihtiyaçlara uygun olarak geliştirilmesine, bölgesel ve millî plânlarda aksettirilmesine çalışılacaktır.

Pilot proje alanlarında, Toplum Kalkınması çalışmalarını yöneterek kademeli olarak köye kadar inmesini sağlayan bu yedi adımlık stratejinin dışında ve üstünde, millî ölçüde Toplum Kalkınması programlarının hazırlanmasında ve değerlendirilmesinde aşağıdaki safhaları gözönünde bulundurmak lâzımdır.

1. Görevlilerin ve köy liderlerinin Toplum Kalkınması ve ilgili konularda aydınlatılmaları ve gerekli anlayışı kazanmaları için eğitim ve hazırlık safhası. Bu safha 1963 yılı içinde memleketimizde 6 pilot projede geliştirilmiş olan yedi adımlık strateji çerçevesi içinde tamamlanmaktadır. Bu safhada yapılan köy seviyesi program çalışmaları, özel ve münferit örnekler halinde, daha çok tatbikat eğitimi mahiyetindedir.

2. İkinci safha, köy seviyesinde ve mahallî seviyelerde mevcut kaynaklara uygun realist programlar hazırlama ve bu program-

ların hazırlanmasında, uygulanmasında ve desteklenmesinde önemli yeri olacak örgütleşme safhasıdır.

3. Üçüncü safha, mahallî programları, bölgesel ve millî program ve plânlar içine katarak, birleştirme ve millî ve bölgesel kalkınma hedefleri ile bağdaştırma safhasıdır.

4. Dördüncü safha, memleket içinde uygulanmakta olan Toplum Kalkınması program ve çalışmalarını geliştirmek ve daha başarılı kılmak için millî seviyede gereken tedbirleri almaktır. Bu tedbirler ihtiyaca göre yapısal reformlar, kooperatif ve endüstrileşme hareketleri olabilir.

Burada Toplum Kalkınmasının bir vetire olduğunu hatırlayarak bu ayırımların bir defaya mahsus olarak tesbit edilmiş, değişmez, bozulmaz, gelişmez ayırımlar olmadığını belirtmek gerekir.

DEĞERLENDİRME

Toplum Kalkınmasında kilit noktası halkın teşviki ve katılmasıdır. Bundan dolayı da insan unsuru son derecede önemlidir. Toplum Kalkınmasının başarı ve başarısızlığını, bu unsurun ele alınmasında gösterilen dikkat ve ihtimam tâyin edecektir.

Dış etkiler karşısında kalan topluluklar, bütünlüklerini muhafaza etmek üzere kendilerini müdafaa edeceklerdir. Bu müdafaa veya adaptasyon mekanizması çalışmaz olduğu takdirde, sosyal sosyal grup çözülme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu itibarla Toplum Kalkınması çalışmalarında sosyal grupun geleneksel ve kültürel kıymetlerine hürmet etmek gerekmektedir.

Toplum Kalkınması, topluluklara kendi ihtiyaçlarını teşhis etmeye ve problemlerini çözmek mesuliyetini üzerlerine almaya yardım etmeye ve bu suretle ulusun bütününe bilinçli olarak katılmalarını sağlamaya yöneltilmiş bir çabadır. Toplum Kalkınması program ve çalışmalarının değerlendirilmesinde amaçların çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu amacı bir Toplum Kalkınmacısının tarif etmiş olduğu gibi «Toplumun kendi değerlerini başarmasına yardımcı olmak» diye özetleyebiliriz. Bu amaca göre, Toplum Kalkınması sade bir kendi kendine, karşılıklı yardım mekanizması, bir koordinasyon çalışması, yeni bir idarî düzen ve teşkilâtlanma değildir. Sade, köy gerçeklerine uygun bir program plânlama tekniği de değildir. Bütün bunların üstünde, köye hizmet götüren bütün

bakanlıkların yukarıda tanımlanmış olan amaç birliği ile çalışmalarını gerektirmektedir.

Toplum Kalkınması program sonuçlarının değerlendirilmesinde bu amaca ne kadar yaklaşılmış olduğunu daima yoklamak ve değerlendirmeyi bir veya birkaç bakanlığın program uygulamaları yönünden yapmamak lâzımdır.

Memleketimizde Toplum Kalkınması çalışmalarının sonuçları hakkında kesin hükümlere varmak için vakit erkendir. Ancak, pilot proje çalışmalarında elde edilen başarılı koordinasyon örnekleri ve bu örneklerin çoğalma istidatları, köy gerçeklerine uygun program hazırlama çalışmaları, toplum kalkınması felsefesine dayanan, güç birliği ile uygulanan proje örnekleri, bu kısa çalışma süresi içinde ümit verici belirtiler olarak ortaya çıkmıştır.

TÜRKİYE ZİRAATINDA VERİMLİLİK VE SULAMA

Ali Balaban

GİRİŞ

Türkiye'de ziraatte verimliliğin arttırılması konusu, topyekûn yurt kalkınmasında en başta gelen unsurlardan birisidir. Bu grupun belli başlı sebepleri arasında:

Memleket nüfusunun % 71 ine yakın bir kısmının tarım sektöründe bulunması, endüstri ve diğer hizmet sahalarının henüz yeteri kadar gelişmemiş olması, kalkınma için gerekli yatırımların çoğunun tarım sektörü gelirlerinden beklenmesi zikredilebilir. Halen memleketimizde tarım sektöründen elde edilen gelirin millî gelir içindeki oranı % 45-50 arasında olup ziraî mahsullerin tekmil ihracatımızdaki payı % 85 civarındadır.

Bu şartlar altında milletimizin büyük bir çoğunluğunun hayat seviyelerinin yükseltilmesi, artan memleket nüfusunun gıda ve giyim ihtiyacının temin edilmesi, gelişmekte olan sanayiin ham madde ihtiyacının karşılanması ve dış ticaret dengesinin düzenlenmesi bakımından ziraatte verimlilik seviyesinin yükseltilmesi problemi, bugün her zamankinden daha büyük bir önem kazanmaktadır.

Üç bölümden müteşekkil olan bu tebliğin birinci bölümünde Türkiye ziraatinin genel verimlilik seviyesi, ikinci bölümünde ziraî verimliliğe etki yapan önemli faktörler belirtilecek ve son bölümünde de memleketimizde ziraî verimi arttırıcı bir faktör olarak sulama durumumuz ve problemleri incelenecektir.

I. TÜRKİYE ZİRAATİNDE VERİMLİLİK SEVİYESİ

Bu bölümde, memleketimizin muhtelif bölgelerinde büyük bir variasyon gösteren ziraî verimlilik problemlerinin teşhis ve tahlilinden ziyade, Türkiye ziraatinde verimliliğin genel karakteri belirtilecektir. Ziraî verimlilik problemlerine geçmeden önce, genel anlamiyle ziraî faaliyetin ve ziraî verimliliğin tanımlanmasında fayda vardır.

«Ziraî faaliyet, toprağı ve tohumu kullanarak nebat, hayvan iptidaî maddelerini istihsal etmek ve bizzat istihsal edilen bu maddeleri yarı veya tam mamûl hale getirmektir [1].

Bu kısa tarifte, ziraî istihsalin arazi ile yakın bağına işaret edilmektedir. Arazi ile birlikte iklim, su gibi tabiî kaynakların, sermaye, işgücü ve müteşebbisin, ziraî istihsal üzerine önemli etkileri vardır.

Ziraatte verimlilik denince «Ziraî istihsalde kullanılan kaynaklarla elde edilen hasıla oranındaki münasebet anlaşılır» [2]. Diğer bir tâbirle verimlilik, elde edilen hâsılanın sarf olunan istihsal faktörlerine oranını ifade eder. Bu izahata göre, ziraatte verimlilik mefhumunun işgücü, arazi, sermaye ve müteşebbisten ibaret istihsal faktörlerinin her birisi için ayrı ayrı düşünülmesi ve hesap edilmesi mümkündür.

Memleketimizde ziraî faaliyetlerin verimliliği, muhtelif bölgelerde ve ziraat ekonomisinin muhtelif sektörlerinde değişiklikler arzetmektedir. Bazı bölgelerde, bazı ziraat sistemlerinin tatbiki neticesi verimlilik yüksek, diğer bazılarında ise, düşüktür. Bu değişikliklerin en büyük sebepleri arasında, toprak, iklim ve diğer coğrafî karakteristiklerin ziraî istihsale etki yapması zikredilebilir. Genel olarak bu faktörler, çeşitli bölgelerde istihsal şeklini sınırla-

[1] K. Köylü, Ziraî İşletmecilik, cilt I, A. Ü. Ziraat Fakültesi yayınları 31, Ankara.

[2] R. Aktan, Türkiye Ziraatinde Prodüktivite, Ziraî Dâvalarımız 2, T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası, 1962, Ankara.

makta, iş ve diğer istihsal kaynaklarının verimliliğine etki yapmaktadır. Bundan başka arazi, makine ve diğer istihsal faktörlerinin teknik kombinasyonu da ziraî verimliliğe etki yapmaktadır.

Memleketimizde ziraî verimlilik seviyesinin daha iyi kavranabilmesi için, ziraî faaliyetlerin temeli olan arazi kaynaklarımızın kullanılış durumunun bilinmesinde fayda vardır.

TABLO I

Türkiye'de Arazi Kaynaklarından Faydalanma Durumu [3], [4]

Arazi Kaynakları	*1927* *Saha* *Milyon Hektar*	*%*	*1963* *Saha* *Milyon Hektar*	*%*
1. İşlenen arazi	7.6	9.9	25.3	32.6
a) Tarla arazisi	6.6	8.6	23.2	29.8
b) Bağ-Bahçe arazi	1.0	1.3	2.1	2.7
2. Çayır, mer'a	46.4	60.0	28.7	36.9
3. Ormanlık ve ağaçlık	12.8	16.6	10.6	13.7
Faydalı saha yekûnu	66.8	86.4	64.5	83.1
Ürün getirmeyen arazi	10.4	13.6	13.1	16.9
Memleket yüzölçümü	77.2	100.0	77.7	100.0

Tablo I de Türkiye'nin coğrafî yüzölçümü içerisinde, faydalanma bakımından, arazi kaynaklarının dağılışı görülmektedir. Son 36 senede arazi kaynaklarının kullanılış yönünde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. 1927 senesinde Türkiye'de, ilk sayım yapıldığı zaman nüfusumuz, 13.6 milyon idi. 1963 senesinde ise nüfusun 30 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Son 36 sene içinde arazi kaynaklarımızın kullanılması yönünden meydana gelen en büyük değişiklikler, artan köylü nüfusunun baskısı altında zamanla işlenen arazinin, çayır, mera ve orman arazisi aleyhine genişlemesidir.

[3] K. Köylü, Ziraî İşletmecilik, cilt I, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 31, Ankara.

[4] N. Sönmez, «Türkiye Toprak, Su ve Bitki Dengesinin Bozulma Sebepleri ve Genel Yaşayış Etkisi», Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti, III. Seminer Tebliğleri, 9. 1964, Ankara.

Geçen bu devre zarfında ihtiyaç duyulan ziraî istihsal artışı, ancak ekim sahalarının genişletilmesiyle temin edilmiştir. Son 10 senede mera alanı her yıl aşağı yukarı 1 milyon hektar azalmıştır. Toprakları iyi, eğimleri az olan mera alanlarının sürülerek, tarla kültürüne alınması şüphesiz uygundur. Zira, her memlekette böyle topraklar potansiyel kültür arazisini teşkil ederler. Fakat memleketimizde bu hususta fazla ifrata gidilmiştir. Oakes [5] tarafından yapılan tahminlere göre halen 25.3 milyon hektarı bulan işlenen arazimizin, ancak 16.4 milyon hektarı toprak ve su muhafaza tedbirleri altında emniyetle işlenebilecek niteliktedir.

Bu duruma göre halen Türkiye'de mera arazisi karakterinde 9 milyon hektar arazi işlenmektedir. Bunun en büyük sebebi, ziraatle uğraşan nüfusumuzun yüksek olması, süratle artan köylü nüfusunun, muayyen köy hududu içerisinde, geçimini temin edebilmek için köy meraları ve ormanlarını açarak arazi kazanmak durumunda olmalarıdır. Zira artan nüfusa mukabil zamanla, ziraî prodüktivite seviyesi nüfusa paralel olarak artmamıştır. Nitekim Prof. Dr. Reşat Aktan [6] tarafından muhtelif yıllar için hektar başına hesaplanan ziraî prodüktivite bu durumu teyit etmektedir. 1936 yılı için memleketimizde hektar başına hesaplanan ziraî prodüktivite 0.828 ton hasıla idi. Bu değer o zamanki dünya ortalaması olan 1.24 ton/hektar değerinden takriben % 30 nispetinde daha azdır. 1948 yılına kadar, arada geçen 12 senelik bir devre sonunda, Türkiye'nin ziraî prodüktivite seviyesi cüzi bir artışla 0.832 ton/hektar'a yükselmiştir. Buna mukabil dünya ortalaması 1.30 a yükselmiştir. Tablo II deki değerlerin incelenmesinden çıkan netice şudur ki, Türkiye'nin bu devre zarfında ziraî prodüktivite seviyesi hemen hemen aynı kalmış, Afrika hariç, diğer kıtalar ortalamasından bir hayli düşük olmuştur.

Yine aynı tabloda belirtildiği gibi nüfus başına düşen nebatî istihsal bakımından, 12 yıllık devre zarfında, Türkiye'de nüfus başına prodüktivite seviyesinde hiçbir değişiklik meydana gelmediği görülür. Bu duruma göre, Türkiye'de toplam ziraî istihsalde meydana gelen artış ile, ziraî nüfusta görülen artış, nispet itibariyle hemen hemen aynı miktarlarda bulunmaktadır.

[5] A. Balaban, «Türkiye Su Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Problemleri», İmar ve İskân Bakanlığı Semineri. Mart 1964, Ankara.

[6] R. Aktan, «Türkiye Ziraatinde Prodüktivite», Ziraî Dâvalarımız Z, T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası, 1962, Ankara.

TABLO II

Türkiye'de ve Dünyanın Diğer Bölgelerinde Ziraî Prodüktivite (1936 ve 1947/48) [7]

Bölgeler	*Hektar başına Hasıla (ton)* 1936	1947/48	Ziraî Nüfus başına *Nebatî hasıla (ton)* 1936	1947/48	*Standard birim olarak hayvanlar* 1936	1947/48
Dünya ortalaması	1.24	1.30	0.42	0.42	0.51	0.48
Şimalî ve Orta Amerika	1.07	1.50	1.80	2.37	1.58	1.63
C. Amerika	1.28	1.39	0.58	0.48	1.94	1.87
Avrupa	1.51	1.34	1.04	0.88	0.82	0.70
Okyanusya	1.06	1.20	1.94	2.38	8.04	7.92
Asya	1.26	1.20	0.24	0.22	0.25	0.23
Afrika	0.77	0.23	0.12	0.12	0.51	0.54
Türkiye	0.828	0.832	0.503	0.506	0.76	0.80

Hayvanî ürünler bakımından da durumumuz nebatî istihsaldekine benzer bir durum arzetmektedir. Yine tablo II nin tetkikinden anlaşılacağı üzere, 1936 ve 1948 yıllarının her ikisinde de nüfus başına düşen hayvan sayısında hissedilir bir artış görülmeyen bu devre zarfında, hayvan miktarında meydana gelen artışla, ziraî nüfus artışının oran itibariyle hemen hemen aynı seviyede olduğu görülmektedir.

Buna rağmen hayvancılığımızın bugünkü durumu ile yurdumuzda mevcut nüfusu yeteri gibi besleyebilecek nitelikte olmadığı bilinen bir gerçektir. Büyük şehirler haricinde, memleketimizde aylarca et ve süt yüzü görmiyen ailelerin sayısı belki bu hususta tahminlerin üzerindedir. Orta Anadolu köylerinde yapılan bir etüt[8], fakir ailelerde et tüketiminin şahıs başına senede 2.6 kg., zengin ailelerde ise 6 kg. civarında olduğu bulunmuştur. Buna mukabil, meselâ Amerika Birleşki Devletleri'nde şahıs başına düşen et tüketimi senede 97 kg. dır. Aynı durum diğer hayvanî mahsuller tüketiminde de mevzuubahistir.

Nüfus başına isabet eden hayvan sayısının yüksek olmasına rağmen, hayvanî ürünler üretimindeki prodüktivitenin düşük olma-

[7] R. Aktan, «Türkiye Ziraatinde Prodüktivite», Ziraî Dâvalarımız Z, T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası, 1962, Ankara.

[8] O. Yavuz, «Hayvancılık», Ziraat Dergisi, No. 238, 1964, Ankara.

sının en büyük sebeplerinden birisi, halihazırda tabiat şartlarına bağlı olarak üretilen hayvan yeminin, ancak yılın elverişli mevsiminde yeterli olması keyfiyetidir. Müsait olmayan yıllarda hayvanlarımızın hayatlarını dahi muhafaza etmesi mümkün olamamaktadır. Tabiatte kendiliğinden yetişmekte olan yemlerin gelişmesine elverişli olmayan yıllarda görülen hayvan kaybı, ve bu şartların müsait olduğu yıllarda görülen hayvan sayısındaki artış, besleme kültürümüzün henüz «Nomadizm» düzeyinden tamamiyle kurtulamamış olduğunu göstermektedir [9]. Buna ilâve olarak tarla kültürü içerisinde hayvan yemi istihsali, ihtiyaçların çok altında bulunmakta ve hayvan besleme kapasitesi düşük olan mevcut tabiî meralarımız, kapasitelerinin üç misli sayıda hayvan besleme mecburiyetinde bulunmaktadır.

Artan nüfusun baskısı altında mera ve ormanlar aleyhine tarla arazisinin genişlemesiyle, azalan meralarımızda aşırı otlatma şiddetlenmiş, netice olarak şiddetli erozyon teşvik edilmiş, aşağı ziraat arazileri devamlı taşkın, drenaj ve çoraklık problemleriyle karşı karşıya gelmiştir.

Bugün, limitinin üzerinde genişlemiş bulunan tarla arazimizin takriben % 75 inde ekstansif hububat ziraati yapılmaktadır. Son 36 yıllık devrede bağ-bahçe arazisi 1.3 milyon hektardan, 2.1 hektara yükselerek 800.000 hekatr gibi cüzi bir artış göstermiştir. Memleket yüzeyinin ancak % 2.7 sini kaplayan bağ-bahçe arazisinin üretim değeri, tekmil tarım üretiminin % 19.7 sini teşkil etmektedir. Buna mukabil memleket yüzeyinin % 29.8 ini kaplayan tarla arazisinden elde edilen üretimin değeri, tarım üretiminin ancak % 50.8 ini teşkil etmektedir [10]. Bu değerler de genişleyen ziraat arazisindeki ziraî faaliyetlerin entensitesi hakkında önemli bir mukayese imkânını vermektedir.

II. TÜRKİYE ZİRAATİNDE VERİMLİLİĞE ETKİ YAPAN ÖNEMLİ FAKTÖRLER

Memleketimiz ziraatinde verimliliğe etki yapan faktörler çok çeşitli ve kompleks bir manzara arzetmektedir. Bu faktörlerin ayrı ayrı ele alınıp kıymetlendirilmesi konumuzun dışındadır. Burada sadece verimliliğe etki yapan önemli faktörlerin genel durumu belirtilecektir.

[9] Başbakanlık DPT, Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967).

[10] M. Ayfer, «Bahçe Ziraati ve Problemleri», Ziraat Dergisi, sayı 236, 1964, Ankara.

A. İklim Şartları:

Türkiye'de ziraî prodüktivite seviyesinin istikrarsız bir durum göstermesinin başlıca sebepleri arasında, bilhassa iklim şartlarının istikrarsızlığı dolayısiyle mahsul verimlerinde meydana gelen dalgalanmalar zikredilebilir.

İklim faktörleri içerisinde ziraatimize etki yapan en önemli unsur yağıştır.

Memleketimizde coğrafî ve topoğrafik şartlara bağlı olarak çeşitli iklim tiplerine rastlanmaktadır. Mevzîî mikro klima sahaları hariç tutulursa, yurdumuzun büyük bir kısmında arid ve yarı arid iklim şartları hâkimdir. Bu iklim karakterlerinin hüküm sürdüğü orta, doğu, güney Anadolu ve Batı Trakya gibi bölgelerimizin çoğunda, yıllık yağış miktarları 200-600 mm arasında değişmektedir. Yağış azlığına ilâve olarak, yağışın büyük bir kısmı mahsullerin yetişme devreleri dışında olmaktadır. Ayrıca nispeten müsait seneleri, birkaç kurak yılın takibetmesi, yani yağış şartlarının düzensiz olması, ziraî istihsalimizi istikrarsız kılmakta ve ekonomik hayatın plânlanmasını güçleştirmektedir.

B. Toprak Şartları:

Memleketimizin ziraat toprakları çok çeşitli kalite ve özellik sınırlarını haizdir. Genel olarak, tam mânasiyle teşekkül etmiş, genetik horizonların bütün özellikleri göze çarpan topraklara az rastlanır [11]. Bu durumun en büyük sebepleri arasında, yurdumuzun geniş sahalarında hâkim olan arid ve yarı arid şartlar ve netice olarak meydana gelen yetersiz tabiî vejetasyon zikredilebilir. İlâve olarak, memleket ziraat topraklarının dörtte üçüne yakın bir kısmı, orta ile şiddetli sınırları arasında değişen erozyon etkisine maruzdur. Alüvyal karakterdeki topraklar hariç, bütün memleket sathında, bilhassa Akdeniz bölgesinde, erozyon etkisiyle iskelet topraklar meydana gelmiştir. Bunlar ana kaya üzerinde çok az bir çalışma gösteren sığ toprak örtüsünden müteşekkildir. Memleketimizde entansif ziraate yönelirken bununla ilgili toprak verimliliği ve toprak ıslahı problemlerinin çözülmesine ihtiyaç vardır [12]. Genel olarak

[11] K. Köylü, Ziraî İşletmecilik, cilt I, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 31, Ankara.

[12] M. Özuğur, «Türkiye Toprakları», Ziraat Dergisi, sayı 236, 1964, Ankara.

ekseri topraklarımızda, azot ve fosfor noksanlığı en başta gelen verimlilik problemleri arasında yer alır.

Diğer bir problem de organik madde noksanlığıdır. Memleketimiz topraklarının, iklim tesirleri ve devamlı surette tatbik edilen kötü toprak amenajmanları sonucu olarak organik madde muhtevaları düşüktür. Halbuki ziraat topraklarımızın büyük bir kısmı kil bakımından, zengin, ağır topraklardan müteşekkil olduğundan, bu toprakların fiziksel yapılarının ıslahında organik maddelerin önemi büyüktür.

Memleketimizde son senelerde toprak verimliliğinin arttırılmasında gübrelemenin önemi anlaşılmağa başlamıştır. Fakat halen kullanılan gübre miktarı ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Türkiye'de senede kullanılan ortalama gübre miktarı (NPK) 0.47 kg/Ha iken, bu miktar, Avrupa'da 41.9 kg/Ha dır. İtalya, Yunanistan ve İsrail'in 1962 gübre sarfiyatı memleketimiz gübre sarfiyatının 82 mislidir [13].

Diğer taraftan, topraklarımızın organik madde ve bitki besin maddeleri durumu yetersizken, Türkiye'de senede istihsal edilen 120.000.000 ton civarındaki ahır gübresinin % 78 inin yakıldığı bir hakikattır. Bu miktar gübrenin hububat üretimine ekliyeceği hububat artış miktarı 1 × 109 TL. olarak tahmin edilmektedir.

Türkiye ziraatının verimlilik seviyesini tâyin eden diğer faktörler arasında, ziraat işletmelerimizin kuruluşu, sermaye, donatım, ziraat kültürü, iş gücü v.s. gibi faktörler zikredilebilir.

1963 senesinde memleketimizde mevcut çiftçi ailesi sayısının 3 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Toplam çiftçi sayısının, takriben 2 milyonu toprak sahibi, yarım milyonu kısmen toprak sahibi, diğer yarım milyonu ise topraksız, ortakçı ve kiracılardan müteşekkildir [14]. Ziraat işletmelerimizin % 97 si küçük aile işletmeleri karakterindedir. 100 dekardan daha küçük arazi üzerinde çalışan işletmelerimiz, yekûn işletme sayısının % 84 ünü teşkil etmektedir. Buna mukabil, küçük ziraat işletmelerinin işledikleri saha, toplam işlenen sahanın % 39.4 ünü teşkil etmektedir [15]. Küçük zi-

[13] M. Çağatay, «Toprak, Gübre ve Su», Ziraat Dergisi, sayı 236, 1964, Ankara.

[14] N. Sönmez, «Existing Land Ownership and Land Use Conditions in Turkey», Year Book 1963, Faculty of Agriculture, The University of Ankara.

[15] K. Köylü, Ziraî İşletmecilik, cilt I, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 31, Ankara.

raat işletmelerimizin en önemli problemlerinden birisi, işletme toprak bütünlüğünün mevcut olmamasıdır. Küçük aile işletmelerimizin birbirinden farkı yerlerdeki ortalama parsel sayısı 7 civarındadır. 4 - 10 ayrı yerde parsele sahip işletmeler, yekûn işletme sayısının % 55.5 ini teşkil etmektedir [16].

İşletmelere ait arazinin fazla parçalı olması, toprak ve su kaynaklarının randımanlı bir şekilde geliştirilmesine ve ziraat işletmelerinin rasyonel bir şekilde çalışmalarına engel olan faktörler arasındadır.

İşletmelerimizin ziraî kültür durumunun belirtilmesi bakımından; yalnız hastalık ve haşerelerin senelik ziraî mahsul istihsalimizin % 20 sini yok ettiğini ,bunun ortalama değerinin 4 milyar TL. olduğunu ifade etmek yeterlidir.

Arazi kaynakları incelenirken belirtildiği gibi, bugün Türkiye'de ziraat arazisi pratik limitinin üzerine çıkmıştır. Ancak, pahalı kültürteknik tedbirleri alındığı takdirde ziraate elverişli hale getirilebilecek 3.3 milyon hektarlık bir arazi potansiyelimiz vardır. Buna ilâve olarak, orman-mera sınırında bulunan genişliği 2 milyon hektar civarında bulunan fundalık, makilik, delicelik, gibi sahalar lüzumlu toprak-su muhafaza tedbirleri alındığı takdirde imar edilebilir.

Bu şartlar altında senede % 3 gibi yüksek bir hızla artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması, ziraat sektöründe hayat standardının yükseltilmesi, dış ticaret dengesinin sağlanması ve muhtaç olduğumuz kalkınma yatırımlarının temini bakımından millî ekonomimizin ana faaliyet sahası olan ziraatte, birim sahaya düşen bitkisel ve hayvansal üretimin arttırılmasına şiddetle ihtiyaç vardır.

III. TÜRKİYE ZİRAATİNDE SULAMANIN ÖNEMİ

Daha önce belirtildiği gibi memleketimizin büyük bir kısmında arid ve yarı arid iklim şartları hâkimdir. Bu şartlar altında ziraatte prodüktiviteyi sınırlayan en önemli problemlerden birisi, mahsullerin yetişme devrinde ihtiyaç duyulan suyun sulama yolu ile temin edilmesidir.

Diğer istihsal faktörlerinin temin edilmesi şartiyle sulama ile ziraî prodüktivite 2-4 misli arttırılabilir. Nitekim, Tarsus Sulu Zi-

[16] N. Sönmez, «Existing Land Ownership and Land Use Conditions in Turkey», Year Book 1963, Faculty of Agriculture, The University of Ankara.

raat Araştırma Enstitüsü'nde yapılan ve tatbikata intikal eden araştırma sonuçları bu görüşü teyid etmektedir [17]. Muhtelif kültürel tedbirlerin müessir faktör olarak istihsal artışı üzerindeki yekûn tesirleri 100 olarak kabul edildiğinde, her birinin nispî tesirleri şöyle bir durum arzetmektedir.

Kültürel tedbir	*% Artış nisbeti*
Sulama	% 40
Ziraî mücadele	% 20
Gübreleme	% 10
İy itohumluk	% 10
Münavebe	% 10
Toprak işleme	% 10

Şu halde memleketimiz şartları altında birim sahadan alınan ziraî istihsalin arttırılması, su ve toprak kaynaklarımızdan faydalanmanın, tam kapasiteye ulaştırılmasiyle desteklenen intensif bir ziraatle sağlanabilir. Bu intensif ziraatin gerçekleştirilmesinde, halen işlenen saha içerisinde sulu ziraat sahalarının genişletilmesi ve sulama suyunun randımanlı olarak kullanılmasına ilâve olarak; yüksek değerli mahsullerin yteiştirilmesi, gübreleme, ziraî mücadele, makinalaşma, ziraî mahsullerin işlenmesi, yeter kredi temini, çiftçinin toprak mülkiyeti durumu düzenlenmesi ve arazi toplulaştırılması gibi tedbirlerle birlikte, sulu ziraat kültürünün çabuk gelişmesini sağlıyacak lüzumlu diğer tedbirlerin temini zaruridir.

Memleketimizde, ziraî prodüktivitenin arttırılmasında önemli bir sınırlayıcı faktör olarak karşımıza çıkan sulama faktörünün üzerinde durmakta ve su kaynaklarımızdan sulama yönünden faydalanmada karşılaştığımız problemleri biraz daha geniş olarak incelemekte fayda mülâhaza edilmektedir.

A. Türkiye'de Sulama Faaliyetleri : Su kaynaklarının geliştirilmesinin çok veçheli gayeleri vardır. Bunlar arasında, sulama suyu temini, taşkın kontrolu, nakliye, hidro-elektrik enerjisi istihsali, endüstri ve kullanma suyu temini zikredilebilir. Bizim burada üzerinde duracağımız husus su kaynaklarının, sulama yönünden geliştirilmesidir.

Ziraî maksatlarla (sulama drenaj) su kaynaklarının geliştirilmesindeki fevkalâde artış, dünya ziraatinin, geçen asra nazaran en büyük farklarından birisini teşkil etmektedir. Bugün dünyada su-

[17] DSİ, Sulama ve Arazi Islahı Raporu, 1961, Ankara.

lanan ve drenaja tâbi tutulan arazi toplamı 146 milyon hektar civarındadır. Halbuki bu miktar geçen asrın sonlarında birkaç milyon hektardan ibaretti. Bir kısım memleketlerde ziraatin mevcudiyeti ancak sulama ile idame ettirilmektedir .Bazı memleketlerin tekmil işlenen arazileri içerisinde, sulu ziraat sahalarının kapladığı sahalar şöyle bir durum göstermektedir:

	%
Mısır	100
Çin	51
Irak	47
Meksika	12.5
Bulgaristan	8.5
Türkiye	4.4

Bu rakamların incelenmesi dahi, ihtiyaç ve imkânlarımıza rağmen sulu ziraat sahalarımızın yetersizliğini gösterebilecek niteliktedir.

1. Su kaynaklarının potansiyeli.

Su ve toprak kaynaklarımızın geliştirilmesinde en önemli problemlerimizden birisi memleketimizin bu kaynaklara ait envanterinin tesbiti ve çalışmalarda dayanılacak ana donelerin sıhhatli olarak teminidir. Projelere başlamadan evvel, kaynaklar ve imkânlar lâyıkı ile bilinmez ve istinat edilen doneler hakikî duruma uymazsa, yapılan tesisler ya ekonomik olmaz veya maksada kifayet etmiyerek birçok hallerde yapılan yatırımlar heder olur [18], [19].

Memleketimizde bu maksatla, ilgili devlet teşekkülleri eli ile yapılan havza çalışmaları büyük bir terakki göstermişse de henüz bu faaliyetlerin memleket çapında tamamlanması kabil olmamıştır.

Su potansiyelimizin belirtilmesi için yağış havzalarımızın kısaca gözden geçirilmesinde fayda vardır. Türkiye yağış havzaları, su toplama karakteristikleri bakımından 9 ana havzaya ayrılır. Daha küçük su havzaları nazarı itibara alındığı takdirde bunların sayısı 26 ya çıkar. DSİ Genel Müdürlüğü'nün bu havzalar üzerinde

[18] A. Balaban, «Türkiye'de Su Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Problemleri», İmar ve İskân Bakanlığı Semineri, Mart 1964, Ankara.

[19] A. Balaban, «Beş Yıllık Plânda Sulama ve Arazi Islâhı Programı ve 1963 Yılı İcraat Faaliyetleri». Ziraat Dergisi, sayı 238. 1964, Ankara.

yapmakta olduğu etütler, havzaların su kaynaklarının potansiyelini tesbite yöneltilmiştir. Havza çalışmaları istikşaf ve plânlama kademelerinde yapılmaktadır.

Şimdiye kadar yapılan havza çalışmaları neticelerine göre, yurdumuzun yerüstü su kaynaklarının yıllık potansiyeli 194×10^9 m^3 civarında olduğu tesbit edilmiştir.

Diğer taraftan, memleketimizin bazı bölgelerinde yerüstü su-kaynakları tek başına sulama suyu ihtiyacını karşılayabilecek durumda değildir. Bu bakımdan yerüstü suları ile karşılanamayan açığın, yeraltı sularından faydalanma ile kapatılması icabeder. Öte yandan, bazı bölgelerimiz yerüstü su kaynaklarından tamamen mahrumdur. Bunlar içerisinde geri kalmış bölgelerimizde bütün ziraî faaliyetlerin su faktörü ile sınırlandığı yüksek verim potansiyeli geniş ovalarımız mevcuttur. Böyle yerlerde halihazır şartlarda sulama suyu temininin en makûl yolu yeraltı sularından faydalanmadır [20].

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü çalışmalarına göre yeraltı suyu rezervuarlarımızın yıllık ortalama potansiyeli 30 milyar m^3 civarındadır [21] Bunlar içerisinde 1964 senesine kadar hidrojeolojik etüdleri ikmal edilen 200 ova ve araştırma sondajı yapılan 97 ovadan 56 sının plânlama çalışmaları bitirilmiştir; plânlama çalışmaları ikmal edilmiş ovalarda tesbit edilen faydalanılabilecek rezerv 2 milyar m^3 civarındadır.

Detaylı arazi sınıflama çalışmaları henüz nihayetlenmediği için, memleketimizde sulamaya müsait arazi genişliği hakkında kesin bilgi vermek mümkün değildri. Toprak-Su Genel Müdürlüğü çalışmalarına göre Türkiye'de 4.25 milyon hektar alüvyal topraklardan müteşekkil arazi sulamaya müsaittir. Lüzumlu dranaj ve diğer teknik tedbirler alındığı takdirde bu miktara 750 bin hektarlık bir arazi daha ilâve edilebilir. Bu duruma göre memleketimizde sulu ziraat arazisini 5 milyon hektara yükseltmek kabildir.

5 milyon hektarı bulan potansiyel sulanabilir arazimizin sulanması için hektara, bir sulama mevsiminde 10.000 m^3 (1000 mm) sulama suyu kabul edilirse yılda 50 milyar m^3 sulama suyuna ihtiyacımızın olacağı tahmin edilebilir. 50 milyar metreküp olarak tah-

[20] A. Balaban, «Beş Yıllık Plânda Sulama ve Arazi Islâhı Programı ve 1963 Yılı İcraat Faaliyetleri», Ziraat Dergisi, sayı 238, 1964, Ankara.

[21] T. Ermiş, «Tabiî Dengede Suyun Rolü», Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti, Seminer Tebliğleri ,No. 9, 1964, Ankara.

min edilen Türkiye'nin yıllık sulama suyu ihtiyacı, 194 milyar metreküpü bulan yüzey su kaynakları potansiyelimizin takriben 1/4 ünü teşkil etmektedir. Yani sulu ziraat arazimizin genişletilmesinde, mevcut su kaynaklarımız geliştirilebildiği takdirde sınırlayıcı faktör su değil sulanabilir evsaftaki arazi genişliğidir.

2. Su kaynaklarından halihazır faydalanma durumumuz :

Türkiye'de ilk modern sulama şebekesi, 1908 yılında, Beyşehir gölünden faydalanılarak Konya ovasında meydana getirilmiştir. Cumhuriyet devrinin ilk büyük sulama şebekesi 1943 senesinde hizmete girmiş bulunan Nazilli sulama şebekesidir. Bu tarihten sonra, su kaynaklarının geliştirilmesinin önemi takdir edilerek etüt ve çalışmalar genişletilmiştir. 1963 sonuna kadar DSİ Genel Müdürlüğü'nde 255.000 Ha. arazide sulama tesisleri kurulmuş, bilfiil sulama yapılan saha 125.000 Ha. a yükselmiştir. Sulama, taşkın kontrolu, ve enerji üretimi için inşa edilmiş bulunan 22 rezervuarın toplam hacimleri 19.3 milyar m^3, toplam faydalı hacimleri ise 9.5 milyar m^3 tür. Bu durumda Türkiye'nin yıllık toplam akışının % 5 i depolanmış olmaktadır [22].

Bu büyük sulamalara, Toprak Su Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilen ve 45 bin hektarı bulan küçük ve münferit sulamalar da ilâve edilmelidir. Ayrıca hususi müessese ve şahıslar tarafından yapılan sulamalar da vardır. Bunların genişliği 1 milyon hektara yakın olup Devlet eliyle işletilenlere kıyasla kifayetsiz ve her zaman güvenilemiyen sulamalar olduğu gözönünde bulundurulmalıdır. Memleketimizde devlet ve özel sektör eliyle sulanan sahalar yekûnu 1.115 milyon hektar olarak tahmin edilmektedir. Halen bu miktar potansiyel sulama sahamızın % 22.3 üne tekabül etmektedir.

3. Beş yıllık plânda sulama faaliyetleri:

Beş yıllık kalkınma plânında, ziraî prodüktivite üzerindeki olağanüstü tesirleri gözönünde bulundurularak, toprak ve su kaynaklarımızdan potansiyellerine muvazi olarak faydalanma prensipleri ön görülmüş olup, bu devrede tarım kesimi yatırımlarının % 45 i sulama işlerine tahsis edilmiştir [23].

[22] T. Ermiş, «Tabiî Dengede Suyun Rolü», Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti, Seminer Tebliğleri ,No. 9, 1964, Ankara.

[23] Başbakanlık DPT. Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967).

Plâna göre beş yıllık devredeki yatırımlarla sulu ziraat sahalarımız 515.000 hektar arttırılmış olacak ve bu suretle sulamaya müsait arazi potansiyetlimizin % 32.6 sı sulanmış olacaktır.

Büyük sulama şebekelerinin, plânın üretim hedefleri, ele alınan bölgelerin tekmil kalkınmasına olan etkileri ve dış ticaret muvazenesine olan müsbet tesirleri gözönünde bulundurularak, beş yıllık devrede sulanacak 515 bin hektar arazinin 400 bin hektarının büyük sulama şebekeleri ile sulanması ön görülmüştür.

Ele alınan bölgelerin seçiminde plânın belirli üretim hedeflerini realize edebliecek bölgeler ve daha önce DSİ tarafından hazırlanan 10 yıllık programın ilk beş yıllığı esas alınmış, şebekelerin zamanla sulanabilir arazi potansiyeli olan az gelişmiş bölgelere çekilmesi ön görülmüştür.

Az gelişmiş memleketlerde büyük sulama şebekelerine önemli priorite verilmesini şüpheli kılan hususlar, nispeten sınırlı olan yatırım kapasitesinden az sayıda bölgenin faydalanması ve bu projelerin nispeten geç fayda veren pahalı projeler olmasıdır. Nitekim memleketimizde son 20 senede inşa edilen büyük sulama şebekelerinin pek azı tam kapasite çalışmaktadır. Sulama yapmak için sadece barajın inşası yeterli değildir. Zira normal şartlar altında baraj, sulama şebekelerinin toplam maliyetinin takriben % 16 sını teşkil etmektedir. Bu hususta bir fikir vermek üzere, sulama şebekelerinin muhtelif unsurlarının, toplam maliyet içerisindeki takribi yüzdeleri tablo III de belirtilmiştir.

TABLO III

Büyük Sulama Şebekelerinde Maliyetin Nispî Dağılışı [24]

Sulama şebekesinin unsurları	*Toplam maliyetin % si*
Baraj	16.5
Ana kanal	16.5
Sekonder ve tersiyerler	37.0
Yollar	6.0
Sulama developmanı	24.0

Bu bakımdan sulama yatırımlarının nimetlerini daha geniş sahalara yaymak, ziraî kalkınma faaliyetlerine memleket çapında bir

[24] FAO, Turkey Country, Report, FAO Meditterranean Development Project, Roma, 1959.

momentum vermek, sosyal istikrarı yaratmak bakımından etkileri çevresel de olsa az gelişmiş memleketler için küçük su işlerinin önemi büyüktür.

Plânda bu husus gözönünde bulundurularak büyük su işleri ele alınmamış ve kuraklık çeken az gelişmiş bölgelerde 115.000 Ha. arazinin küçük su işleri ile sulanması hedef tutulmuştur.

Su kaynaklarının geliştirilmesinde plânda veya ilgili teşekküllerin yıllık icraat programlarında gereken önemin verilmediği bir husus, yeraltı sularından faydalanma konusudur. Halbuki bir çok memleketler, su kaynaklarının geliştirilmesinde, kalkınmalarının ilk yıllarında yeraltı sularından faydalanmaya büyük bir priorite vermişlerdir. Hattâ bunlar içerisinde, kabili istifade rezervlerinin % 100 ünden faydalanmayı dahi gerçekleştirenler vardır. Buna mukabil beş yıllık plânda yeraltı sularından bilfiil faydalanmaya gereken önem verilmemiştir. Bunun yanında su kaynaklarının geliştirilmesiyle görevli teşekküllerimizin tatbikat için geniş çapta belirli bir hazırlığı da yoktur.

Beş yıllık plân tatbikatının nihayetlendiği 1967 senesinden sonra senede 120.000 hektar arazi sulanabilir hale getirilirse, Türkiye'de mevcut sulamaya müsait arazinin sulanabilmesi 28 yılda mümkün olacaktır.

Plânda derpiş edilen 515.000 hektar arazinin sulama şebekelerinin beş yıl içerisinde tamamlanması mümkün olsa dahi, sulama developmanının gerçekleştirilmesi yani ziraî prodüktiviteyi arttıracak şekilde sulamanın bilfiil yapılması bir problem olarak karşımıza çıkabilir. Nitekim bu güçlükler plânın ilk icraat yılı olan 1963 senesinde her iki bakımdan da kendisini göstermiştir. 1964 senesinde plâna alınan 45.000 hektarlık büyük sulama şebekelerinin ancak yarısı realize edilmiştir. Yine 1963 yılındaki sulama development programının ancak % 47 si tamamlanabilmiştir. Memleketimizde sulama development faaliyetlerini güçleştiren faaliyetler arasında, sulama sahalarında arazinin fazla parçalı olması, çok sayıda çiftçiyi içerisine alması ve çiftinin başarılı bir sulu ziraat tatbikatı için yeter görgü ve bilgiyi haiz olmaması zikredilebilir.

Beş yıllık plân tatbikatı ile ziraî sektöre yapılan yatırımlar neticesi, belli başlı mahsullerimizde birim sahadan beklenilen istihsal artışları tablo IV te gösterilmiştir.

1962 senesindeki verim 100 kabul edildiği takdirde, 1967 de birim sahadan alınan verim, meselâ buğdayda 115.5, eltikte 143.0, pamukta 138.0, turunçgillerde 126.2 ye yükseleceği tahmin edil-

mektedir. Beklenen bu verim artışlarının tahakkukunda sulamanın önemli bir payı olacaktır [25].

Beş yıllık plân tatbikatında sulu ziraat sahalarının genişletilmesi ile birlikte, bazı mahsullerimizin sulu şartlar altındaki ekim sahalarının genişletilmesine de öncelik verilmiştir. Halen sulanan sahalar ve plânın tatbikatının nihayetlendiği 1967 senesindeki sulanan sahalar içersinde sulanacak belli başlı mahsullerimizin ekim genişliklerinin mukayesesi tablo III te gösterilmiştir. 1962 yılındaki saha 100 kabul edilirse, 1967 senesinde yem bitkilerinin sulu ziraat sahalarındaki genişliği 500, buğdayın 150, pamuğun 160, turunçgillerin 148 olacaktır.

B. Sulamada Ana Problemlerimiz : Halen memleketimizde sulu ziraattan beklediğimiz istihsal artışının yetersiz olduğu bir gerçektir. Bu duruma tesir eden faktörler, kaynakların plânlanması, suyun sevk ve dağıtımından başlamakta ve kullanılma safhalarının nihayetine kadar devam etmektedir. Mevcut problemleri şu başlıklar altında toplamak kabildir[26], [27], [28].

1) Finansman imkânları,

2) Teknik kapasite,

3) Su kaynaklarını geliştirme işlerinin koordinasyonu,

4) Sulama tatbikatına ait problemler,

5) Su ücretleri,

6) Toprak erozyonu ve baraj millenme problemleri.

25 Başbakanlik DPT, Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967).

26 A. Balaban, «Türkiye Su Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Problemleri», İmar ve İskân Bakanlığı Semineri, Mart 1964, Ankara.

27 DSİ Sulama ve Arazi Islâhı Raporu, 1961, Ankara.

28 FAO, Turkey Country, Report, FAO Meditterranean Development Project, Roma, 1959.

TABLO IV

Ana İstihsal Maddeleri İçin Tahmin Edilen Verimler [29]

Mahsül cinsi	*Birim*	*1962*	*1967*	*1967 İndeks (1962-100)*
Buğday	Kg/Ha	1 048	1 210	115.5
Arpa	»	1 255	1 424	113.5
Mısır	»	1 500	1 800	120.0
Çeltik	»	2 145	3 067	143.0
Şeker Pancarı	»	21 300	21 350	100.2
Tütün	»	720	730	101.4
Pamuk	»	282	390	138.3
Patates	»	9 561	11 190	117.0
Ayçiçeği Tohumu	»	897	1 100	122.6
Çay (Yaş)	»	2 000	3 150	157.5
Fasulye	»	1 300	1 330	102.3
Üzüm	»	3 800	4 370	115.0
Sebze	»	16 200	18 600	114.8
Portakal	Kg/Ağaç	40.8	51.5	126.2
Şeftali		18.0	21.8	121.1
İncir		8.0	9.2	115.0
Elma		17.4	21.6	124.1
Fındık		0.67	0.77	114.9
Zeytin		8.0	9.3	116.2

[29] Başbakanlık DPT, Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967).

TABLO V

Sulu Ziraat Sahalarının 1963 ve 1967 deki Durumu [30]

	1962 SULANAN			1967 SULANAN		
Bitkiler	*Yüz Ölçüm Bin Ha.*	*Yüzde Oranı*	*Endeks*	*Yüz Ölçüm Bin Ha.*	*Yüzde Oranı*	*Endeks*
Buğday	200	17.9	100	300	18.4	150
Pamuk	250	22.4	»	400	24.5	160
Sebzeler	200	16.1	»	220	12.3	111
Turunçgiller	25	2.2	»	37	2.3	148
Öbür Meyvalar	145	14.8	»	173	11.8	117
Mısır	70	6.3	»	90	5.5	127
Şeker Pancarı	82	7.3	»	105	6.4	128
Pirinç	60	5.4	»	75	4.6	125
Yem Bitkileri *ve* Çayır	30	2.7	»	130	8.0	500
Öbürleri	53	4.6	»	100	0.1	213
Toplam	1 115	100	100	1 630	100	146

1) Finansman imkânları:

Türkiye'de su kaynaklarının geliştirilmesinde mevcut en önemli problemlerden birisi malî olanıdır. Beş yıllık plânda, memleket şartları altında ziraî istihsalin arttırılmasında su kaynaklarının geliştirilmesinin önemi benimsenmiş ve millî bütçenin imkânları içersinde 1963 senesinde 360.7 milyon TL.lık bir yatırımla işe başlanmıştır. Yatırımlar her sene tedrici olarak arttırılarak 1967 de 1.624 milyar TL. sına yükselecek ve beş yıllık devre sonunda su kaynaklarının geliştirilmesine 5.433 milyar TL. lık bir yatırım yapılmış olacaktır. Bu duruma göre, beş yıllık kalkınma plânı, yıllık bütçelerin % 5-15 i arasındaki bir miktarını su kaynaklarının sulama yönünden developmanına sarfetmeyi öngörmüş bulunmaktadır. Yıllar içerisinde artan bu yatırımların aynı prensipe göre devamlılığının sağlanması yanında, yatırımların gerektirdiği dış ödemelerin karşılığının temini, devlet eliyle yapılan ve yapılması plânlanan

[30] Başbakanlık DPT, Kalkınma Plânı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967).

çalışmalara özel sektörün malî imkânları ve iş gücüyle katılma imkânlarını teşvik edici tedbirler alınmalıdır.

2) Teknik kapasite:

Mevcut su kaynaklarımızın randımanlı bir şekilde geliştirilmesi; bu işler için iyi yetişmiş teknik elemanların ve bunları içine alan teşkilâtın mevcudiyetine bağlıdır. Teknik eleman kalkınmanın sermayeden evvel gelen ve halli de zaman istiyen önemli bir unsurudur. Su kaynaklarının geliştirilmesinde, etüt ve plânlama safhasından başlıyarak inşaat ve işletme safhasına kadar muhtelif kademelerde çeşitli teknik elemanlara ihtiyaç vardır. Memleketimizde bu kabil teknik elemana ihtiyaç büyük, fakat bunların mevcudu azdır.

Bu mevzuda kalifiye teknik eleman yetiştirilmesi maksadiyle ziraat ve mühendislik fakültelerinde ihtiyaçları karşılayacak değişiklikler yapılması ve yeni ihtisas dallarının açılması gibi tedbirlerin alınması ve millî bütçenin bu değişikliklerin gerektirdiği ihtiyaçların karşılanmasını desteklemesi gerekmektedir. Diğer taraftan, teknik eleman yetiştiren müesseselerin, tatbikatta daha çok ihtisası ve melekeyi gerektiren hizmetleri yapabilecek, yeter sayıda özel ihtisas elemanları yetiştirmesi maksadiyle, ileri gitmiş memleketlerde uzun senelerdenberi uygulanmakta olan «İş başında eğilim» metotlarından faydalanma imkânları üzerinde durulmalıdır.

3) Su kaynaklarını geliştirme işlerinin koordinasyonu:

Memleketimizde geçmiş yıllarda yapılan çalışmalarda, su kaynaklarının geliştirilmesi ile ilgili inşaat programları, inşaat sonrası işlerle yeter derecede koordine edilememiştir. Sulama tesislerimizin bir çoğunda henüz sulamanın yapılmasını sağlıyacak kanalların tamamlanmamış olduğunu görüyoruz. Bu sebepten, sulama şebekelerinin kapladığı sahaların ancak yarısına yakın bir kısmında sulu ziraat yapılabilmektedir. Bir çok şebeke tesislerimizde drenaj kanalları ya yetersiz veya hiç açılmamış durumdadır. Sulamada kullanılan suyun fazlasının bu yüzden tahliyesi mümkün olamamakta, bu hal ise sulu ziraat sahalarında taban suyu yükselmeleri, çoraklaşma ve neticede mahsul verim düşüklüğü gibi çeşitli problemleri ortaya çıkarmaktadır.

4) Sulama tatbikatına ait problemler:

Randımanlı bir sulu ziraatin realize edilebilmesi için sadece suyun temini yeterli değildir. Şimdiye kadar su temin edilen sulu ziraat sahalarımızda birçok problemler ortaya çıkmıştır. Sulamanın çiftçiler tarafından arzu edilen şekilde yapılmamasının sebeplerini şöyle özetlemek mümkündür:

a) Modern sulama metotları ve tatbikatına çiftçi aşina değildir. Sulu ziraat arazilerinde çiftçinin çoğu, tarlaya ne kadar su verileceğini, hangi sulama metotunun kullanılacağını, suyu ne zaman vereceğini bilememektedir. Çiftçi sulama tatbikatında muhafazakâr olup yetiştirilen mahsulün cinsi ve topoğrafik şartlar ne olursa olsun, ekseri hallerde kendi kolayına gelen adi sulama usulünü kullanmaktadır. Bu sebeple, sulama suyunun tarlaya kontrollu olarak verilmesi mümkün olamamaktadır.

b) Sulu ziraatte bilhassa arazinin sulamaya hazırlanmasında gerekli ekipman ve vasıta eksik veya yoktur. Bu meyanda arazi tesviye ekipmanları, hendek ve sedde yapıcılar ve karık açma pullukları zikredilebilir.

c) Sulu ziraatten beklenen faydanın temini için sulamanın aynı zamanda uygun ziraat metot ve sistemleri ile takviye edilmesi gerekir. Bu tedbirlerin eksikliğinden ortaya çıkan bazı problemler çiftçinin sulamaya karşı güven ve arzusunu azaltmıştır.

d) Kuru ziraatten sulu ziraate geçen bölgelerde, yetersiz drenaj ve tuzlulaşma sebebiyle bir müddet sonra toprak karakterinde meydana gelen kötü belirtiler, prodüktivitenin düşmesi ve toprak işlemesinin güçleşmesi çiftçiyi sulamadan soğutmaktadır.

e) Birçok bölgelerde sulamanın kendisinden beklenen faydayı temin edememesinin sebebi toprak verimliliğini muhafaza edecek ve arttıracak bir münavebe ve gübrelemenin temin edilmemiş olmasıdır. Türkiye'nin iklim ve toprak şartları, çeşitli kültür bitkilerinin muvaffakiyetle yetiştirilmesine müsaittir. Bu bakımdan sulu ziraat sahalarında poli-kültür entansif ziraate gitmek pekalâ mümkündür. Bu hususta ne yapılabileceğinin güzel örneklerini İsrail, İspanya ve İtalya'daki sulu ziraat tatbikatlarında görmek mümkündür. Azamî istihsal için rutubet kadar bitki besin maddelerinin de ehemmiyeti gözönüne alınırsa, sulu ziraat sahalarında gübreleme ve münavebenin önemi ortaya çıkar.

f) Ziraat arazisinin çok parçalı olması da sulu ziraat sahalarında randımanlı sulama sistemlerinin, çiftlik drenaj sistemlerinin tesisi ve toprak ve su muhafaza tedbirlerinin tatbikatını güçleştirmektedir .Bu gibi bölgelerde arazi toplulaştırılması imkânlarının araştırılması önemlidir.

g) Arid memleketlerin sulu ziraat arazilerinde rastlanan ve çözümü en güç ve pahalı olan problemlerden birisi drenaj ve tuzluluk problemidir. Yeter toprakaltı drenajına sahip olmayan düz alüvyal ovalarda sulama tatbikatı yapıldığı zaman, ekseri hallerde taban suyu kısa zamanda toprak sathına kadar yükselerek tuzlu ve alkali toprakların meydana gelmesine sebep olur. Memleketimizde sulama sahalarında drenaj ve tuzluluk meselelerinin verimi azaltması ve ziraat sahalarının verimsiz, çorak sahalar haline gelmesi, zaten mahdut olan ekim sahalarının içinde gittikçe genişleyen problemler doğurmaktadır.

5) Su ücretleri:

Memleketimizde, sulama suyunun kullanılmasını ve sulu ziraat arazilerinin daha çabuk genişletilmesini sağlamak amacı ile, proje sahalarında su çiftçiye çok ucuza satılmaktadır. Ekseri hallerde toplanan su ücretleri sulama şebekelerinin işletme masraflarını bile karşılayamamaktadır. Bu projelerde direkt işletme masraflarının karşılanması ve yatırılan sermayenin amortismanı için su ücretlerinin bir miktar arttırılması faydalıdır. Bugünkü su ücretleri aynı bölgelerdeki münferit kuyulardan pompajla elde edilenlere nazaran çok daha düşüktür.

6) Toprak erozyonu ve baraj millenme problemleri:

Su havzalarındaki fazla otlatma ve kuru ziraat metotlarının tatbiki şekli normalin üzerinde bir toprak erozyonuna sebep olmaktadır. Bilhassa feyezan devrelerinde akarsularımızda külliyetli miktarda mil taşınmaktadır. Bu akarsular üzerine baraj kurulduğu takdirde mil barajlarda toplanarak barajların servis ömrünü düşürmektedir. Meselâ, Çubuk barajının servise girdiği 1936 senesinden beri millenme sebebiyle barajın depolama kapasitesi % 20 civarında düşmüştür. Aynı şeyi lüzumlu tedbirler alınmadığı takdirde bütün diğer barajlarımızda bekliyebiliriz. Bu bakımdan problemlerin hâd safhada olduğu baraj havzalarında toprak muhafaza

tedbirlerin alınmasına bilhassa priorite verilmelidir. Bu hususta en müessir tedbirlerden birisi havza koruyucu vejetasyon örtüsünün ıslâhı ve kontrollu otlatmadır. Teraslama ve ağaçlama v.s. gibi diğer teknik tedbirler bazı hallerde lüzumlu olmakla beraber, birim saha maliyetleri yüksek ve aynı zamanda kültürel tedbirlerle takviye edilmek zorundadırlar. Ayrıca kuru ziraat metotlarının hâkim olduğu havzalarda uygun kültürel ve toprak işleme metotlarının tatbiki de gözönünde bulundurulmalıdır.

NETİCE

Türkiye'de ziraat, gerek büyük nüfus kütlesini istihdam etmesi ve gerekse millî gelir içerisindeki yüksek payı ile, ekonomimizin en önemli sektörüdür.

Son 40 sene içerisinde ziraatımızda istihsal artışı ancak ekstansif bir genişleme ile temin edilmiştir. Hattâ bu genişleme, işlenen arazi yönünden marjinal sahaları dahi içerisine almıştır. Bu bakımdan, artık ziraat sahalarımızın ekstansif bir şekilde genişlemesine imkân kalmamıştır. Ancak, pahalı kültürteknik çalışmalariyle bir miktar daha arazi kazanmamız mümkündür. Bugün için gerek nebatî ve gerekse hayvanî istihsalimizde prodüktivitenin genel seviyeyi, dünyanın ileri memleketleri ile mukayese edilemiyecek kadar düşüktür.

Süratle artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak, yakın istikbalde dahi önemli bir düşmenin gerçekleştirilemiyeceği tarım sektörü nüfusunun yaşama seviyelerinin yükseltilmesi ve kalkınma gayretlerimiz için gerekli gelirin temini, bundan sonra, ancak ziraatte prodüktivitenin yani birim sahadan elde edilen istihsalin arttırılmasıyla gerçekleştirilebilecektir. Ziraî istihsale etki yapan faktörler dengeli bir şekilde geliştirilebildiği takdirde bugünkü prodüktivite seviyemizin en azından rahatça iki misline çıkarılması mümkündür.

Türkiye'nin ziraî prodüktivite seviyesinin istikrarsız bir durum göstermesinin başlıca sebepleri arasında, bilhassa yağış şartlarının yetersizliği ve istikrarsızlığı sebebiyle, mahsul verimlerinde meydana gelen dalgalanmalar önemli rol oynamaktadır.

Memleketimizin arid ve yarı arid karakterdeki geniş sahalarında, yağışın miktar ve gelişme devresindeki dağılışı yetersizdir. Aynı zamanda seneler bakımından arzettiği durum da istikrarsız-

dır. Böyle yerlerde, ziraî istihsali sınırlayan su faktörünün, sulama yoluyla temini prodüktivitenin yükseltilmesinde zaruridir. Ancak sulama ile birlikte diğer istihsal faktörlerinin de optimum seviyede entegrasyonu sulu ziraattan beklenilen faydanın gerçekleşmesinde zaruridir.

Bu bakımdan, ziraî prodüktivitenin arzu edilen seviyeye çıkarılmasında halen ancak beşte birini suladığımız sulanabilir arazi potansiyelimizin sulanması önemli bir imkân olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir geliştirme için yerüstü ve yeraltı sularımızın potansiyeli ihtiyaçlarımızın çok üzerindedir. Ancak şimdiye kadarki çalışmalarımızda sulu ziraat sahalarımızda, genel seviyede, beklenen istihsal artışını gerçekleştirmediğimiz bir realitedir. Bunun sebebi su kaynaklarının sulama maksadiyle geliştirilmesi ve bilfiil sulamanın yapılmasının şumullü ve komplike bir iş olmasıdır. Su kaynaklarının sulama maksadiyle geliştirilmesindeki nihaî gaye, asgari yatırımla mümkün olan en kısa zamanda, devamlı ve maksimum fayda temin etmek olmalıdır. Memleketimizde bugüne kadar tesis edilmiş sulama şebekelerinin çoğunun bu ölçülere uyduğu iddia edilemez. Bu sebeple, su kaynaklarımızın sulama maksadiyle geliştirilmesinin memleket çapında bir ana plân içerisinde ele alınmasına büyük bir zaruret vardır. Bu ana plânının hazırlanmasında memleketin teknik imkânları, ekonomik, sosyal, politik ve teşkilât realiteleri gözönünde bulundurulmalıdır. Başlangıçta hazırlanan böyle bir ana plân, envanter çalışmalarının ilerlemesi sonucu fazla plânlama doneleri geldikçe ve memleketin kalkınma politikası daha berrak olarak geliştikçe tadilâta uğrayabilir ve hattâ bazı kısımlar tamamen değiştirilebilir.

Memleketin içinde bulunduğu realiteler gözönünde bulundurularak bu ana plânda, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının ilk geliştirilme yıllarında, sayıca az, pahalı, nispeten geç fayda veren, uzun vadeli projelerden çok, memleket sathına ahenkli bir şekilde yayılan, faydası çabuk görülecek kısa vadeli ucuz projelere öncelik verilmelidir.

Halen mevcut veya yeniden tesis edilecek sulama proje sahalarından en kısa zamanda azamî faydanın sağlanması maksadiyle aşağıdaki hususlara gereken önem verilmelidir.

ZİRAÎ KALKINMANIN VASITALARI

1. Proje inşaat programları, başarılı bir sulama tatbikatı için inşaat sonrası yapılacak işlerle zamanında koordine edilmelidir. Proje sahalarında, tarla içi sulama tesisleri ve arazi developmanını tamamlayıcı ilâve yatırımların yapılmasında, devlet ve çiftçiye düşen işler ve çalışmalar koordine edilmelidir.

2. Projelerin ömrünün arttırılması için proje havzalarında gerekli toprak ve su muhafaza tedbirleri alınmalıdır.

3. Proje sahasına getirilen sudan beklenen faydanın temini maksadiyle halen çok düşük olan sulama randımanının arttırılması ve bunu mümkün kılacak sulama metotlarının tatbikatı için gerekli ziraî demonstrasyon yayım faaliyetleri temin edilmelidir.

4. Proje sahalarından azamî istihsal temini için sulu ziraat tatbikatı, çiftlik plânlaması, gübreleme, iyi tohum kullanma, mücadele v.s. gibi ziraî tedbirlerle takviye edilmeli, lüzumlu ekipman ve kredi temin edilmelidir.

5. Sulu ziraat sahalarında çiftçinin mülk sahibi kılınması ve arazi toplulaştırılması imkânları araştırılmalı ve su hakları düzenlenmelidir.

6. Proje sahalarından faydalanacak çiftçiler arasında sulama birlikleri kurulması teşvik edilmeli veya şart koşulmalıdır. Kendiliklerinden sulama birlikleri kurarak sulama tesisleri yapmak isteyen çiftçilerin projeleri, ekonomik görüldüğü takdirde, devletin teknik ve malî yardımı ile takviye edilmelidir.

İKİNCİ HAFTA ÖZETİ

R. A. Bishop

Bu konferansın en mühim ve faydalı veçhelerinden biri, muhtelif faaliyet sahalarına mensup gruplara bir araya gelerek müşterek ve önemli problemleri müzakere etme fırsatını vermiş olmasıdır. Konferansa esas itibariyle devlet memurları, iş adamları ile çiftçiler ve Üniversite mensupları iştirak etmiş bulunmaktadır. Tabiatiyle bu grupların düşünce ve davranışları yek diğerinden farklıdır. Bununla beraber Türkiye tarımındaki kalkınma problemlerine en rasyonel ve yeterli çözüm yolları, ancak bütün bu grupların yapıcı fikirlerini nazarı itibara almakla bulunabilir. Kalkınma sonuçlarına biran evvel erişebilmek için bu üç grupun birlikte çalışması lâzımdır; her üç grupun da faydalı ve yapıcı fikirleri mevcuttur; bütün mesele grup fikirlerindeki en iyi unsurların ele alınarak bir politika tesbit edilmesidir. Bu konferanstaki müzakere ve fikir teatisi neticesi Konferans, fikirlerin aydınlamasına ve tercih ediliş şekline hizmet etmiş ve böylece tarımda ilerideki ilerlemeler için iyi bir politika tesbit edilmesine yardımcı olmuştur.

Tabiatiyle, bu fikirlerin eleme ve birleşmesi sonunda bütün gruplar için şayanı kabul, müşterek bir politikanın meydana getirilmesi derhal beklenemez. Hattâ Konferansın ikinci haftasında tarıma Devlet müdahalesinin ne nisbette olması konusunda büyük fikir ayrılıkları bulunduğu müşahade edilmiştir. Delegelerin mensup oldukları ortamların farkları ve Konferansın ikinci haftasında ele alınan tarımsal kalkınmanın unsurları konusu bakımından bu netice normaldir.

Müzakere edilen hemen bütün unsurlar — eğitim, araştırma, yayım, pazarlama, fiatlandırma, v.s. — Devlet müdahalesine müsait konulardır. Bu sebeple Devletin müdahale edip etmiyeceği ve edecekse bu müdahalenin ne nisbette olması gerektiği hakkında bir karara varmak lâzımdır. Böyle bir karar, kısmen politik ve kısmen de teknik bir mahiyet arzeder. Bu tip bir Konferansta gaye, mevzua giren teknik hususlara dikkati teksif ederek bunları aydınlatmaya çalışmak olmalıdır.

Bu ise, Devlet müdahalesinin gayelerini açıkça izah edilerek yapılabilir. Bu izahatın yokluğu, Devlet müdahalesinin nisbet ve mahiyetini belirtecek vazıh bir rehberden bizleri yoksun kılar. Meselâ, Konferansa iştirak eden delegelerden biri, Devlet Üretim Çiftliklerinin kâr gayesi ile işletilmesi gerektiğini ileri sürdü. Devlet Üretme Çiftliklerinin üretim için mi, yoksa araştırma veya domonstrasyon maksadıyla mı, veyahut Beş Yıllık Plânın üretim gayelerine hizmet için mi işletildiğine bağlı olarak, bu görüş kabul veya reddedilebilir. Konferans delegelerince üzerinde durulan birçok hususlarda da gayelerin daha fazla açıklanması sayesinde tarımsal kalkınma programlarının daha yeterli yürütülebileceğini aydınlatmıştır.

Bu arada ele alınan konulardan belki en önemlisi tarımsal fiat politikasıdır. Özellikle hububat alanında Devletin ya kasabalara ürün temini yolunda veya ürün fiatlarını stabilize etmede, ya da tarımsal ve diğer gelirleri eşit kılmakta müdahalede bulunması istenmiştir. Gayelerin daha açık olarak belirtilmesi, teknik seviyede faaliyeti kolaylaştıracaktır.

Konferansta cereyan eden müzakereler üzerinde umumi bir mülâhaza daha yürütülebilir: Tarımsal problemlere müşterek bir eğilim ihtiyacı açıkça görülmüş bulunmaktadır. Müteaddit defalar bir problemin müzakeresi, onunla ilgili diğer problemleri de içine almış ve birinin hallinin diğerlerinin çözüm yollarına dayandığı görül-

müştür. Meselâ, pazarlamanın daha yeterli olması üretimi arttırmaya yeterli yayım teşkilâtına dayanmaktadır. Yeterli bir yayım teşkilâtı için ise uzun vâdeli bir araştırma programına ihtiyaç vardır. Araştırma, tarımsal eğitimin genel bünye ve organizasyonu ile ilgili bulunmaktadır. Veya başka bir misal alalım. Tarımsal işçi probleminin halli, başarılı bir nüfus politikasına dayanırken aynı zamanda tarımsal bünyeyi ve endüstrinin mahallini de kapsamaktadır.

Tarıma müşterek bir eğilim geniş bir açıdan mütalea edilmelidir. Bu, sadece tarıma hizmet eden muhtelif Bakanlıkları ve Devlet müesseselerini birleştirmekle kalmaz (ki yalnız bu bile başlı başına önemli ve zor bir meseledir); aynı zamanda köy havalilerinden elde edilecek inisyatiflerle müşterek ve karşılıklı dayanışmayı havi bir etki yaratabilmeyi de içine alır. Bu inisyatifler hem Devlet sektöründen, hem özel sektörden, hem tarımsal ve hem de sınaî kalkınmadan elde edilmektedir. Bütün bu imkânlar müşterek bir açıdan görülerek tarımsal problemlere yeterli bir etkide bulunulabilir. Bütün inisyatiflerin genel birleşimi ve işbirliğinin önemi özellikle agrindus ve toplum kalkınması konularındaki müzakerelerde söz konusu edilmiştir.